

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ**

**II. DÜNYA SAVAŞINDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİİ'NİN
GELİŞİMİ
(1939- 1990)**

Hüsnü ÖZLÜ

Danışman: Prof. Dr. Ergün AYBARS

İZMİR - 2006

Doktora tezi olarak sunduğum “II. Dünya Savaşından Günümeze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Geliřimi (1939- 1990)” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../ 2006

Hüsnü ÖZLÜ

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün/...../2005 tarih ve sayılı toplântısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora öğrencisi Hüsnü ÖZLÜ'nün "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)" konulu tezini incelemiş ve aday// 2006 tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

Başkan

Üye

Üye

Üye

Üye

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: ÖZLÜ

Adı: HÜSNÜ

Tezin/Projenin Türkçe Adı : II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: The Development of Turkish Defense Industry From World War II to The Present (1939-1990)

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi : Dokuz Eylül
Yıl : 2006

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Diğer Kuruluşlar :

Tezin/Projenin Türü :

Yüksek Lisans :

Dili: Türkçe

Doktora : X

Sayfa Sayısı: 429

Tıpta Uzmanlık :

Referans Sayısı: 471

Sanatta Yeterlilik :

Tez/Proje Danışmanınının

Unvanı: Prof. Dr.

Adı: Ergün Soyadı: AYBARS

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Askerî yardım
- 2- Savunma sanayii
- 3- Silâhlı kuvvetler
- 4- Askerî fabrika
- 5- Jeopolitik

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Military help
- 2- Defense Industry
- 3- Armed Forces
- 4- Military factory
- 5- jeopolitic

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Savunma sanayii, bir ülkenin silâhlı kuvvetleri için gerekli olan her türlü silâh sistemlerini tasarlayan, geliştiren ve üreten, diğer sanayi kolları ile de sürekli iç içe olan özel ve kamuya ait kuruluşlar ve işletmeler topluluğudur.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum ve coğrafya, tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de özel tedbirler gerektirmektedir. Bu durum içinde bulunduğumuz müttefik grubunun savunulması açısından da önem arz etmektedir. Boğazların kontrolünün Türkiye'de bulunması Asya ve Avrupa arasındaki doğal köprü konumu, müttefikler arasında ikinci büyük orduya sahip olması, Türkiye'nin potansiyel askerî gücünü ve dolayısı ile savunma sanayiini en üst seviyede tutma gerekliliğinin işaretidir.

Kurtuluş savaşının zorluklarını yaşamış genç Türkiye Cumhuriyeti, ilk günlerinden başlayarak, millî savunma sanayiini kurulmasına önem vermiş ve büyük girişimler başlatmıştır. Bu yıllarda uçak ve denizaltı yapmayı başaran ülkemiz ve 30'lu, 40'lı, yıllarda da önemli gayretler göstermiştir. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, silâh ve mühimmat sanayii, Türk Kuşu ve Tayyare Fabrikası, havacılık alanında benzeri pek çok girişim ciddi hedeflere işaret etmektedir. Ancak ülkenin ekonomik durumu ve soğuk savaş yıllarında alınan “Askerî Yardımlar” nedeniyle, millî savunma sanayii atılımları 50'li ve 60'lı yıllarda yavaşlamıştır. Sonuçta, Kıbrıs Barış Harekâtı ile gündeme gelen, müttefiklerin Türkiye'ye uyguladığı ambargolar, askerî yatırımlara hız kazandırmış, bir yanda güçlendirme vakıfları devreye girmiş, ASELSAN ve HAVELSAN atılımları başlamış öte yandan askerî üretim birimleri hızla yapılandırılmıştır. 70'li ve 80'li yıllarda kara kuvvetleri'nin ağır bakım ve tamir fabrikaları, deniz kuvvetleri'nin askerî tersaneleri, hava kuvvetleri'nin hava ikmâl ve bakım merkezleri açılmış ve savunma sanayiimize güç katmıştır.

Günümüzde Türk savunma sanayii'nin mevcut yapısı, devlet organizasyonları ve özel sektör kuruluşları bazındadır. Bunlar, askerî fabrikalar, tersaneler, hava destek ve bakım merkezleri ve kamuya ait silâh fabrikaları bazı devlet organizasyonlarıdır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri tüm ihtiyaçlarının %35'ini ve ana savunma sistemlerinin %79'unu ithal etmektedir. Bu oranlar ile Türkiye Cumhuriyeti, NATO ülkeleri

içerisinde en fazla savunma sanayii ürünü ithal etme oranlarına sahip ülkeler içinde yer almaktadır.

Son yıllarda silâhli kuvvetlerimiz ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması amacıyla savunma sanayii alt yapısını geliştirmeye ağırlık veren çalışmalar sonucunda, çok önemli ve stratejik savunma sanayii kuruluşları faaliyete geçirilmiştir. Bu kuruluşlar ve oluşturulan yeni savunma konseptleri ile Türkiye ulusal savunma sanayiini en üst seviyelere taşıyacaktır.

ABSTRACT

Defense Industry is a group of private or state-owned companies that, in constant contact with other industrial branches, designs, develops and produces all kinds of weapons systems needed by the armed forces of a country.

As has always been at every phase of history, Turkey's geopolitical and geographical location requires special precautions. This is also crucial for the defense of the allied group we are in. The fact that Turkey has the control of the straits, that it is a natural bridge between Asia and Europe, that owns the second largest armed forces among the allies signify our need to keep our country's potential military power and hence, its defense industry at top level.

The young Turkish Republic which lived through the difficulties of the Independence War has since given great importance to the establishment of a national defense industry and launched big enterprises. Our country managed to build her own aircrafts and submarines in those early years and sustained her efforts in this field during the 40s as well. Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, (The Institution of Machines and Chemistry Industry) Silâh ve Mühimmat Sanayi (Weapons and Ammunition Industry), Türk Kuşu (Turkish Bird), Tayyare Fabrikası (Aircraft Factory) and many other similar enterprises point to very serious goals aspired. However, because of the economical problems of the country and the "military aids" taken during the cold-war years, national defense campaigns slowed down in 50s and 60s. The embargos started by the allied forces after the Cypress Peace Operation eventually contributed to the acceleration of the military investments: on the one hand, Güçlendirme Vakıfları (Support Foundations) went into service, ASELSAN and HAVELSAN flourished and on the other, military production units were quickly structured. During the 70s and 80s Kara Kuvvetleri Ağır Bakım ve Tamir Fabrikaları (Army Heavy Maintenance and Repair Factories), Navy Military Dockyards, Air Force Supply and Maintenance Centers opened adding new strength to our defense industry.

Today, Turkish Defense Industry consists of state organizations and institutions of the private sector. Included in them are military factories, dockyards, air support and maintenance centers, state owned weapons factories and some other state organizations.

Turkish Armed Forces imports 35% of its overall needs and 79% of its main defense systems. With these ratios, Turkish Republic is one of the countries that import the most defense industry products among the NATO members.

In recent years, thanks to efforts that emphasize the defense industry infrastructure in order to meet the needs of our Armed Forces from local sources, very crucial and strategic defense industry institutions have been put into service. These institutions and new defense concepts will carry the Turkish defense industry to the highest levels.

ÖNSÖZ

Savunma sanayinin farklı yönlerini inceleyen akademik düzeyde veya bilimsel kaygılardan uzak nitelikte birçok çalışma mevcuttur. Eldeki bu çalışmalar yeni belge ve fikirlerin ortaya çıkışına paralel olarak bir taraftan değerini yitirirken diğer taraftan da ortaya konulan tespitler güncelliğini kaybetmektedir. Dolayısıyla bu alan da yeni ve özgün çalışmaların yapılması zarureti kendini hissettirmektedir. Üstelik savunma sanayinin tarihi süreç içerisinde gelişimini sistematik bir şekilde inceleyen bilimsel düzeyde inceleme neredeyse yok gibidir. Bütün bu olgular lisansüstü öğrenimim sırasında savunma sanayinin gelişimini doktora tez konusu olarak seçmeme yol açtı.

Bu çalışmadaki amacımız Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra savunma sanayii alanında ortaya koyduğu gelişmeleri ve özellikle Türkiye'nin jeopolitik yapısının bu gelişmeler üzerindeki etkilerini uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler ışığında ortaya koymaktır. Ayrıca, özellikle cumhuriyet dönemi atılımları ve bu atılımların Atatürk'ten sonra nasıl durdurulduğu, askerî yardımların Türkiye'nin ulusal savunma sanayinin gelişimini nasıl etkilediği, 1980'li yıllardan itibaren savunma sanayiinde yeniden yapılanma süreci ele alınarak değerlendirilmek hedeflerimiz arasındadır. Süre sınırlaması olarak 1939 yılından 1990 yılına kadar geçen dönem tasarlanmışsa da, özellikle 2000'li yıllarda savunma sanayii alanında yoğun olarak ortaya konan gelişmeler ve modernizasyon faaliyetleri de çalışmamız içerisinde yer almıştır.

Doktora çalışmamızın hedef ve amacına ulaşmasını sağlamak için birçok kütüphane ve arşivde yoğun bir çalışma yapmamız gerekti. Bu bağlamda birçok defalar MKEK Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ATESE Arşivi ve başta Millî Kütüphane olmak üzere devlet ve üniversite kütüphanelerinde ve ayrıca Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın kütüphanesinde yoğun bir mesai harcadım. Ankara ve İstanbul'a birçok defalar seyahat ederek gerekli olan belge ve arşiv vesikalarını temine gayret ettim. Böylece savunma sanayimizi ilgilendiren birçok uluslararası anlaşmayı, yapılan plânları, askerî tesislerin ve teşkilatların kurulmasına yönelik kararları, konumuzla ilgili gizliliği kaldırılmış heyet raporlarını, silâh sanayine ilişkin çeşitli envanterleri, vb. bizim için kaynak değeri taşıyan malzemeleri inceleme imkânına sahip oldum. İlgilendiğimiz dönemin basın ve TBMM zabıt ceridelerini tarayarak, bir taraftan konuya ilişkin veriler elde ederken, diğer taraftan savunma sanayindeki gelişmelerin kamuoyuna yansımaları hakkında bilgiler edindim. Tezin

başlangıcından sonuna kadar, yazım kuralları bakımından değerlendirmesi Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan imlâ klavuzuna göre yapılmıştır. Bu arada, tez içerisinde yer alan tüm görüş ve düşünceler tezin yazarına ait olup, herhangi kurum ve kuruluşu bağlamamaktadır.

Bu çalışmayı sadece İkinci Dünya Savaşı sonrasında savunma sanayinin gelişimini teknik düzeyde ele alan bir inceleme olarak görmemek gerekir. Söz konusu dönemdeki uluslararası ilişkilerin gelişimi, hükümet politikaları ve bunlara bağlı olarak günümüzde yaşanan kimi olayların daha iyi anlaşılması bakımlarından da tezimizin ayrıca bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yardımcı olan, görüş ve desteği ile beni teşvik eden ve yönlendiren danışman Hocam Prof. Dr. Ergün AYBARS başta olmak üzere, zaman zaman görüşlerine başvurduğum Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI'ya, tez hakkında teknik destek veren Yrd. Doç. Dr. Mustafa DAŞ'a, tezin genel düzenlemesinde baştan itibaren yardımcı olan değerli meslektaşım, Hakan BACANLI'ya, görüşleri ve doküman desteğinden dolayı Savunma Sanayii Müsteşarlığı Dış İlişkiler Dairesi uzmanlarından Sayın Mahmut ŞENER'e, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, ATASE Arşivi çalışanlarına, İzmir Millî Kütüphane ve Ahmet Pıştina Kent Arşivi personeline, görüşlerini alma imkanı bulduğum Emekli Tuğgeneral Sıtkı Sunday Orün'e, çalışmanın ortaya konulması sırasında pek çok sorumluluğu üstlenerek bana uygun çalışma ortamı sağlayan ve çoğu zaman arşiv ve kütüphane çalışmalarında bana eşlik eden Tarih Öğretmeni sevgili eşim Nilgün, oğullarım Tamer Erdem ve Kağan Esat'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖNSÖZ	VIII
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XX
TABLOLAR LİSTESİ.....	XXIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SAVUNMA SANAYİNİN GENEL YAPISI (1939-1950).....	7
A. KARA HARP SANAYİİ.....	9
1- Askerî Fabrikaların Önemi ve Üretim.....	10
2- Askerî Fabrikalar.....	11
a- Silâh Fabrikaları.....	11
aa. Ankara Silâh Fabrikası.....	11
ab. Kırıkkale Tüfek Fabrikası.....	13
ac. Kırıkkale Top Fabrikası	14
b- Mühimmat Fabrikaları.....	15
ba. Kırıkkale Mühimmat Fabrikası.....	15
bb. Ankara Fişek Fabrikası (Gazi Fişek Fabrikası).....	16
bc. Silâhdarağa Fişek Fabrikası.....	17
bd. Kayaş Kapsül Fabrikası.....	18
c- Kimyasal Maddeler Fabrikaları.....	20
ca. Kırıkkale Barut Fabrikası.....	20
cb. Bakırköy Barut Fabrikası.....	20
cc. Elmadağ Barut Fabrikası	21
cd. Konya Güherçile Kalhanesi.....	23
d- Mamak Gaz Maske Fabrikası.....	24
3- Askerî Fabrikaların Yurt Dışı Malzeme Alımları ve İlişkileri.....	25
a- Askerî Fabrikaların Modernizasyonunda Yurt Dışı Etkiler.....	25

aa. Almanya'dan Malzeme Alımı.....	27
ab. İngiltere'den Malzeme Alımı.....	29
b- Askerî Fabrikalarda Yabancı Uzmanların Çalıştırılması.....	32
4- Türkiye'de Özel Harp Sanayii ve Nuri Killigil Fabrikası.....	32
5- Askerî Fabrikalarda Sosyal Yapı.....	34
a- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü Teşkilatı.....	34
b- Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı'nın Kuruluşu.....	34
c- Askerî Fabrikalar Satış Birliği.....	35
d- Askerî Fabrikalar Ticaret Şubesi.....	35
e- Askerî Fabrikalarda Eğitim Faaliyetleri.....	35
B. DENİZ HARP SANAYİİ.....	37
1- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Deniz Kuvvetlerinin Genel Durumu.....	38
2- Donanmanın Yeniden Teşkilatlandırılması ve İngiltere'den Alınan Gemiler.....	39
3- Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Kuruluşu.....	40
a- Deniz Kuvvetlerinde Bütçe Uygulamaları.....	41
b- Deniz Kuvvetlerinin Re organizasyonu ve Amerikan Askerî Yardımı.....	42
4- Askerî Tersaneler.....	45
a- Gölcük Tersanesinin Kuruluş ve Gelişimi.....	46
aa. Gölcük Tersanesinin Kuruluş Amacı.....	49
ab. Gölcük Tersanesinin Teşkilat Yapısı.....	51
b- Taşkızak Tersanesi.....	52
5- Tersaneler Genel Komutanlığının Kuruluşu.....	54
6- Deniz Kuvvetlerinde Plânlı Dönemde Gemi İnşa Programları.....	55
C. HAVA HARP SANAYİİ.....	55
1- Türkiye'de İlk Uçak Sanayiini Kurma Girişimleri.....	57
a- TOMTAŞ'ın Kuruluşu.....	57
b- Kayseri Tayyare Fabrikası.....	58
c- Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası.....	63
2- Uçak Sanayiinde Özel Sektör Girişimi.....	64
a- Nuri Demirağ Uçak Fabrikası.....	64

b- Nuri Demirağ Fabrikası İle Millî Müdafaa Vekâleti Arasındaki Sorunlar.....	65
3- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uçak Sanayii'nin Gelişimi ve Tepkili Motor Sanayiinin Kurulması	67
a- Etimesgut Uçak Fabrikası.....	67
aa. Fabrikanın Üretim Projeleri ve Faaliyetleri.....	69
ab. Fabrikanın Tamir Atölyesine Dönüşmesi.....	71
ac. Yurt Dışına Uçak Satışı.....	72
ad. Hafif Maden Fabrikası'nın Kurulması.....	73
b- THK Uçak Motoru Fabrikası.....	73
ba. Millî Savunma Bakanlığı ve THK Uçak Motoru Fabrikası.....	74
bb. Motor Fabrikası Kuruluş Bürosu.....	74
bc. Fabrikanın Kuruluşu.....	75
bd. Fabrikanın Kuruluşundaki Plânlama Hata ve Eleştirileri.....	78
4- Uçak Fabrikalarının Devri.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU

A. MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN KURULUŞU.....	82
1- Kuruluş.....	82
2- Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Faaliyet Alanları.....	83
3- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden MKEK'ye Devir Olan Askerî Fabrikaların Genel Durumu.....	84
a- Tesisler.....	85
b- Malî Durum.....	86
c- Ekonomik Durum.....	86
d- Personel Durumu.....	86
4- 5591 Sayılı Kanunla MKEK'ye Devredilen Fabrikalar.....	87
5- Kuruluş Yıllarında MKEK'nin Gelişim Politikaları.....	88
B. MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMUNA BAĞLI FABRİKA VE TESİSLER.....	89
1- Makine Kimya Endüstri Kurumu Tesislerinin Gruplandırılması.....	89

a- Silâh Fabrikaları.....	91
b- Mühimmat Fabrikaları.....	91
c- Barut Fabrikası.....	92
d- Pirinç Fabrikası.....	92
e- Hurda Müdürlüğü.....	93
2- Motor ve Uçak Fabrikasının MKEK'ye Devri.....	93
C. MKEK'İN GENEL TEŞKİLAT YAPISI.....	95
1- MKEK'de Üretim ve Genel Satış Hizmetleri.....	95
a- Üretim Hizmetleri.....	95
aa. Sivil İhtiyaçlara Dönük Üretimler.....	96
ab. Savunma Sanayi Ürünleri.....	96
aba. Mühimmat Grubu.....	96
abb. Silâh Grubu.....	97
abc. Roket Grubu.....	97
abd. Patlayıcı Maddeler.....	97
b- Satış Hizmetleri.....	98
ba. Satış Hizmetlerindeki Sorunlar.....	100
bb. Satış Organları.....	101
bc. Satış Hizmetleri İçin Alınan Tedbirler.....	101
2- MKEK'nin Yurt Dışı Anlaşma ve Satışları.....	102
a- Almanya Siparişleri.....	102
aa. Yeni Kurulan Tesisler.....	103
ab. Teslimat Programının Aksaması.....	104
b- NATO Siparişleri.....	104
c- Pakistan Siparişleri.....	105
3- MKEK'nin Genel Personel Politikası.....	105
4- MKEK'nin Kuruluş ve Gelişiminde Yabancı Uzmanlar.....	108
5- MKEK'de Ar-Ge Faaliyetleri.....	110
6- MKEK'de Sosyal ve Kültürel Yapı.....	110
D. MKEK'DE MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI.....	112
1- 1954-1959 Arası Modernizasyon Çalışmaları.....	112
a- 1954 Yılında Modernizasyon Çalışmaları.....	113
b- 1955-1956 Yıllarında Modernizasyon Çalışmaları.....	115

c- 1957-1959 Yıllarında Modernizasyon Çalışmaları.....	115
2- 1959-1974 Arası Modernizasyon Çalışmaları.....	115
3- MKEK'nin Hedef ve Büyük Projeleri.....	118
a- Hedefler.....	118
b- Büyük Projeler.....	118
ba. Zırhlı Muharebe Aracı.....	119
bb. Topçu Modernizasyonu.....	119
bc. Roket Projeleri.....	120
4- 1972-1987 Yılları Arası MKEK'de Yapılan Yatırımlar.....	120
5- Savunma Sanayii'ne Yönelik Hedefler, Devam Eden Yurtiçi ve Yurtdışı Projeler.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİMİNDE ASKERİ YARDIMLAR.....	126
A. AMERİKA'DAN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR.....	130
1- Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu ve Türkiye'ye Yapılan Yardımlar.....	135
2- Askerî Yardımlar ve Truman Doktrini.....	139
a- Truman Doktrini'nin Uygulaması ve 12 Temmuz 1947 Anlaşması...145	
b- Askerî Yardım Heyeti'nin Çalışmaları.....	148
3- Marshall Plânı ve Askerî Yardımlar.....	151
4- Amerikan Yardımlarının Genel İşleyişi.....	158
a- Amerikan Yardımlarının Boşaltılması ve Depolanması.....	158
b- Yardımlar ve Kurslar.....	159
c- Türk-Amerikan İlişkilerinde Savunma ve İşbirliği.....	160
d- Askerî Yardımların Değerlendirmesi.....	162
5- Askerî Yardımlar ve TSK'nin Reorganizasyonu ve Modernizasyonu'na Etkileri.....	164
B. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTA ŞARK'TAN ASKERİ MALZEME ALIMI.....	166
1- Amerika'dan Askerî Malzeme Alımı.....	166
2- Türkiye'deki Amerikan Malzemesinin Satışı.....	168
3- Orta Şark'tan Alınacak Tayyarelerin Genel Durumları.....	171

4- İtalya'daki Satılık Amerikan Malzemesi.....	172
5- Orta Şark'ta Bulunan İngiliz Ordu Malzemesinin Satışı.....	172
C. İNGİLTERE'DEN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR.....	174
1- İngiltere'den Alman Silâh ve Malzemelerle İlgili Yaşanan Sorunlar....	181
2- Adana Görüşmesi ve Sonrası Askerî Yardım Konusu.....	182
3- Askerî Malzeme Kullanım Kursları.....	183
4- Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri.....	184
D. ALMANYA'DAN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR	185
1- Alman Askerî Yardımı'nın Tarihsel Süreci.....	185
2- Krupp Firmasından Askerî Malzeme Alımı.....	188
3- İkinci Dünya Savaşında Almanya'dan Silâh Alımı.....	190
4- Krom Meselesi ve Askerî Malzeme Satışı.....	192
5- Alman Dilim Yardımları.....	197
a- Alman Savunma Dilim Yardımları ve İlk Beş Askerî Yardım Devresi.....	198
b- Alman Yardımları İle Plânlanan Projeler.....	203
ba. Kara Kuvvetleri Projeleri.....	203
bb. Deniz Kuvvetleri Projeleri.....	204
bc. Hava Kuvvetleri Projeleri.....	204
c- Altıncı Yardım Müzakereleri.....	204
6- Büyük Paket Yardımları.....	205
7- Özel Teçhizatlandırma Yardımları.....	206
E. ASKERİ YARDIMLAR VE NATO'NUN SAVUNMA HEDEFLERİ.....	206
1- Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Askerî Yardımlar.....	208
a- NATO Enfrastrüktür (Altyapı) Fonu.....	213
b- NATO Alt Yapı Fonundan Sağlanan Tesisler.....	213
F. KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDA TÜRKİYE'YE UYGULANAN AMBARGONUN SONUÇLARI, TÜRK KAMUOYUNA VE TÜRKİYE'NİN SAVUNMA SANAYİİ'NİN GELİŞİMİNE ETKİLERİ	214
1- 1974 Öncesi Kıbrıs Buhranı ve Kıbrıs Barış Harekâtı.....	214
2- Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Ambargo Kararının Alınması.....	217
a- Ambargo Kararına Karşı NATO'nun Tutumu.....	220
b- Ambargo Kararına Karşı Almanya'nın Tutumu.....	221
3- Ambargo Kararına Karşı Türkiye'nin Aldığı Tedbirler.....	224

a- Ambargo Kararına Karşı İç Siyasi Tepkiler ve Türk Kamuoyuna Yansımaları.....	226
b- Ambargo Sonrası Harp Sanayii İçin Atılan Adımlar.....	229
c- Ambargo Sonrası TSK ve Harp Sanayiinin Gelişimi.....	232
4- Ambargoyu Kaldırma Çabaları.....	237
5- Ambargo Sonrası Üsler ve Tesisler.....	239
a- Elektronik Üs ve Mevziler.....	244
b- Yan Tesisler.....	244
6- Savunma ve İşbirliği Anlaşması.....	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA SANAYİİNİN MODERNİZASYONU, KAYNAKLARI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

A. TÜRK SİLÂHLİ KUVVETLERİNİN MODERNİZASYONUNU ZORUNLU KILAN ETKENLER.....	250
1- Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Ulusal Güvenlik Politikası.....	250
2- Türkiye'nin Savunma Sanayii Stratejisi	255
3- Türkiye'nin Savunma Politikasının Esasları.....	257
a- Türkiye'de Savunma Sanayii Politikaları.....	258
b- Savunma Sanayii İkili Dış İlişkiler Şubesi.....	260
c- Türkiye'de Millî Güvenlik Sorunları ve Tehdit Algılamaları.....	261
ca. Türkiye'ye Yönelik Tehdit Algılamaları.....	262
cb. Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisinin Esasları.....	263
4- TSK'nın Modernizasyonu ve Türk Savunma Sanayi.....	264
5- Komşu Ülkelerin Savunma Yapılanmaları.....	266
6- Dünyada Savunma Sanayiinde Yeniden Yapılanma ve Şirket Birleşmeleri.....	270
B. SAVUNMA SANAYİİNİN MODERNİZASYONUNDA TÜRKİYE'NİN SAVUNMA HARCAMALAR.....	273
1- Savunma Harcamalarının Kaynakları.....	275
a- Savunma Harcamalarının Plânlanması.....	275
b- Savunma Harcamalarının Genel Bütçe Üzerindeki Yansımaları....	276
c- Dünyada Savunma Harcamalarının Durumu.....	280

2- Savunma Sanayiine Yönelik Vergi Uygulamaları.....	282
3- Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri ve Politikaları.....	284
a- Demokrat Parti ve Adalet Partisinin Savunma Politikaları.....	290
b- Cumhuriyet Halk Partisi ve Savunma Politikaları.....	294
C. SAVUNMA SANAYİİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	299
1- Savunma Sanayiinde Gizlilik.....	300
2- Savunma Sanayiinde Pazarlama.....	302
3- Savunma Sanayiinde Teknoloji Kriteri ve Ar-Ge.....	303
4- Türkiye’de Savunma Sanayii ve Tedarik.....	305
a- MSB Müsteşarlığınca Yürütülen Tedarik Faaliyetleri.....	307
b- MSB /SSM Tarafından Yürütülen Tedarik Faaliyetleri.....	307
c- Gelişmiş Ülkelerde Uygulanan Tedarik Yöntemleri.....	308
5- Savunma Sanayiinde Off-Set Uygulamaları.....	311
a- Türkiye’de Off-Set Uygulamaları.....	311
b- MSB/SSB Tarafından Yürütülen Off-Set Programları.....	314
6- Savunma Sanayiinde Üretim Esasları.....	315
a- Plânlama.....	316
b- Bilimsel Araştırma.....	316
c- Ürün Geliştirme.....	316
d- Üretim.....	317

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MODERN SAVUNMA SANAYİİNE GEÇİŞ VE SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİMİNDE ASKERİ, SİYASİ, TEKNOLOJİK GELİŞMELER

A. TÜRKİYE’DE MODERN SAVUNMA SANAYİİNE GEÇİŞ.....	318
1- 3238 Sayılı Kanun ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı.....	319
2- Savunma Sanayii Destekleme Fonu.....	324
B. SAVUNMA SANAYİİNDE İLERİ TEKNOLOJİ KURULUŞLARINA GEÇİŞ.....	325
1- Silâhlı Kuvvetlerin Bünyesi İçinde Yer Alan Kuruluşlar.....	327
a- Kara Kuvvetlerine Bağlı Askerî Fabrikalar.....	327
aa. Ana Tamir Fabrikaları.....	329

aaa. 1009. Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü.....	329
aab. 1010. Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü.....	329
aac. 1011. Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü.....	330
aad. 1012. Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü.....	330
aae. 1013. Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü.....	330
ab. Beşinci Kademe Fabrikaları.....	330
aba. 901. Hava Aracı Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı.....	330
abb. 700. Muhabere Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı.....	330
abc. İstihkam Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı.....	331
abd. Levazım Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı.....	331
ac. Dikim Evleri.....	331
b- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tesisleri.....	331
ba. Gölcük Tersanesi Komutanlığı.....	332
bb. Taşkızak Tersanesi Komutanlığı.....	332
bc. İzmir Tersanesi Komutanlığı.....	333
c- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tesisleri.....	333
ca. İnci Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı.....	334
cb. 2nci Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı.....	334
cc. 3ncü Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı.....	335
2- Vakıf Kuruluşları ve TSK'yi Güçlendirme Vakıfları.....	335
a- ASELSAN.....	337
aa. Kuruluşu ve Gelişimi.....	337
ab. ASELSAN'ın Genel Stratejisi.....	338
ac. ASELSAN ve AR-GE.....	339
ad. ASELSAN'ın Ulusal Savunma Gücüne ve TSK'ya Katkısı.....	340
b- HAVELSAN.....	341
c- ASPİLSAN.....	343
d- İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.....	344
3- Millî Sermayeli Şirketler.....	344
a- ROKETSAN.....	344
b- STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.	345
c- OTOKAR Otobüs Karoseri A.Ş.	346
d- PETLAS Lastik Sanayii ve Ticaret A.Ş.	346

e- Huğlu Av Tüfekleri Kooperatifi.....	346
f- TAKSAN Takım Tezgahları Sanayii ve Ticaret A.Ş.	347
g- TÜRSAV Ağır Makine Sanayii ve Ticaret A.Ş.	347
h- SEDEF Gemi Endüstrisi A.Ş.	347
i- M.A.N. Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş.	347
j- Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.	347
k- Kalekalıp.....	348
4- Yabancı Ortaklık veya Sermaye İle Kurulan Tesisler.....	348
a- Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAİ).....	348
b- TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEİ).....	350
c- FMC – NUROL.....	352
d- THOMSON-TEKFEN Radar Sanayii A.Ş.	354
e- Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.	354
f- MARCONİ Komünikasyon A.Ş.	354
g- Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Tic. A.Ş.	355
h- MERCEDES-BENZ Türk A.Ş.	355
C. TÜRK SİLÂHLİ KUVVETLERİNİN MODERNİZASYON PROJELERİ.	355
1- Kara Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri.....	356
2- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri.....	360
3- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri.....	364
SONUÇ.....	368
KAYNAKÇA.....	376
EKLER LİSTESİ.....	398
EKLER.....	399

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı geçen belge
A.g.c.	: Adı geçen ceride
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.g.	: Adı geçen gazete
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.r.	: Adı geçen rapor
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AMAT	:Türkiye'ye Amerikan Yardımı Kurulu
AP	: Adalet Partisi
AQAP	: Kalite Güvence Sistemi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ASGP	: Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası
ATESE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BAE	: Balistik Araştırma Enstitüsü
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BWB	: Federal Almanya Savunma Bakanlığı Teknik Dairesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CSTD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
DHY	: Devlet Hava Yolları
DSB	: Depo Seviyesi Bakımları
DzKGV	: Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
ECM	: Elektronik Karşı Önlemler
EDOK	: Eğitim Doktrin Komutanlığı
FLA	: Geleceğin Büyük Uçağı
FMS	: Foreign Military Sales
GATÖM	: Güdümlü Araçlar Teknoloji ve Ölçüm Merkezi

GE	: General Elektrik
GZPT	: Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı
HAI	: Yunan Uzay Havacılık Sanayii
HERİKKS	: Hava Savunma Erken İkaz ve Komuta Kontrol Sistemi
HİBM	: Hava İkmal Bakım Merkezi
HvKGV	: Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
İHA	: İnsansız Hava Aracı
JSF	: Joint Strike Fighter (Müşterek Taarruz Uçağı)
KKGV	: Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MİKES	: Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.
MİLGEM	: Millî Gemi
MKEK	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MSBS.S.D.İD:	MSB Savunma Sanayii Destekleme İdaresi Dairesi
NAMSA	: NATO Maintenance and Supply Agency - (NATO İkmal ve Bakım Ajansı)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OCCAR	: Ortak Silâhlanma İşbirliği Teşkilatı
OYTEP	: On Yıllık Tedarik Programı
PPBS	: Plânlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi
PPD	: Plânlama ve Programlama Direktifi
RE-MO	: Re organizasyon- Modernizasyon
SAGE	: Savunma Sanayii Araştırma - Geliştirme Enstitüsü
SAGEB	: Savunma Sanayii Destekleme ve Geliştirme İdaresi
SHP	: Stratejik Hedef Plânu
SSDF	: Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSM	: Savunma Sanayii Müsteşarlığı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TAFİCS	: Türk Silâhlı Kuvvetleri Entegre Muhabere Sistemi
TAİ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii
TASMUS	: Taktik Saha Muhabere Sistemi

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TEİ	: Tusaş Motor Sanayii A.Ş.
THK	: Türk Hava Kurumu
TSK	: Türk Silâhlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silâhlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TUSAŞ	: Türkiye Uçak Sanayi Anonim Şirketi
TÜMAS	: Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisi
ZMA	: Zırhlı Muharebe Aracı
WEAG	: Western European Armaments Group- (Batı Avrupa Silâhlanma Grubu)

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1** Elmadağ Barut Fabrikası için Amerika'dan satın alınan tezgâhların listesi.
- Tablo 2** Mühimmat Fabrikası (ve diğer bazı fabrikalar) için Amerika'dan satın alınan tezgâhların listesi.
- Tablo 3** Kırıkkale Pirinç Fabrikası için Amerika'dan satın alınan tezgâhların listesi.
- Tablo 4** Deniz kuvvetlerine 1935-1950 yılları arası bütçeden ayrılan pay ve karşılaştırması.
- Tablo 5** Deniz kuvvetlerine 1950-1959 yılları arası katılan gemiler.
- Tablo 6** Gölcük Tersanesi'nde 1938-1974 yılları arası inşa edilen gemiler.
- Tablo 7** 1926 ile 1938 yılları arasında Kayseri Uçak Fabrikası'nda üretilen uçak tipleri ve kullanım amaçları.
- Tablo 8** Uçak Fabrikası'nın kuruluş tarihinden 1948 yılına kadar seri halde imal ettiği uçak ve plânörlerle bunların imal senelerini gösteren tablo.
- Tablo 9** Uçak imalâtı haricinde kalan tamirat vesair işler hakkında bir fikir vermek amacıyla 1943 yılından 1948 yılı sonuna kadar yapılan altı yıllık masrafları gösteren tablo.
- Tablo 10** Uçak Fabrikasının 1955 yılında plânlanan ve gerçekleştirilen üretimi.
- Tablo 11** MKEK'nin, Millî Müdafaa Vekaleti, iç piyasa ve dış piyasaya yönelik 1954-1955 yılları satışları.
- Tablo 12** MKEK'nin Almanya'ya yıllar itibarı ile yaptığı teslimat tutarları.
- Tablo 13** MKEK'nin 1954-1958 yılları arası personel yetiştirme masrafları.
- Tablo 14** MKEK'nin 1963-1983 yılları personel sayısı.
- Tablo 15** MKEK'de 1968 yılı itibarı ile kurum lojmanlarından yararlananların sayısal dökümü.
- Tablo 16** MKEK'nin kuruluş ve 1987 yılları arasındaki tesisleri karşılaştırmalı oranları.
- Tablo 17** MKEK'nin 1970 yılından bu yana fiili kâr ve satış hasılatı.
- Tablo 18** MKEK'nin millî gelire net katkısı 1963-1983 yılları (milyon TL).
- Tablo 19** 1992-1997 yılları arasında MKEK tarafından gerçekleştirilen ihracat.

- Tablo 20** Amerika Birleşik Devletleri'nin 1950'den 1989 yılına kadar yaptığı askerî yardımlar (1980 sabit fiyatları, milyon \$) ve askerî yardımların toplam savunma harcamalarına oranı
- Tablo 21** ABD kredisine mahsuben 7 Mayıs 1946 gününe kadar satın alınan malzemeye ait liste.
- Tablo 22** 1964 yılından itibaren başlayan yardımlar 1994 yılına kadar Alman dilim yardımları.
- Tablo 23** 5 Alman askerî yardım devresinde Türk katkısından plânlanmış ana kullanım malzemesi listesi.
- Tablo 24** 5 Alman askerî yardım diliminin peşin bölümünden sağlanmış veya sağlanması plânlanmış ana malzeme ve tesisler.
- Tablo 25** 5 Alman askerî yardım devresinde Türk katkısından sağlanan malzeme ve tesislere yatırımlar.
- Tablo 26** 1970 yılında NATO ülkeleri içinde gayri safi millî hasıla ve savunma giderleri.
- Tablo 27** Türkiye ile komşu ülkelere ilişkin ekonomik ve askerî veriler.
- Tablo 28** MSB'nin 1998 bütçesinin dağılımı.
- Tablo 29** En çok savunma harcaması yapan ülkeler (milyon dolar, 1995 fiyatları ile).
- Tablo 30** Savunmaya yönelik vergi gelirlerinin bütçe gelirleri ve vergi gelirleri ile karşılaştırılması (1939-1970).
- Tablo 31** NATO ülkelerinin ordu mevcutları ve savunma giderleri.
- Tablo 32** NATO ittifak camiasına girmeden ve girdikten sonra Millî Savunma Bakanlığı'na millî bütçeden verilen ve çeşitli adlar altında sağlanan yardımlar.
- Tablo 33** NATO'dan 1967 yılına kadar yardım alan devletler ve miktarları.
- Tablo 34** 1965 malî yılına göre savunma giderlerinin karşılaştırmalı analizi.
- Tablo 35** Savunma Sanayii Destekleme Fonu gelirleri.
- Tablo 36** TEI'nin (1992-1997) gerçekleştirdiği ithalat ihracat kalemleri ve tutarları ile istihdam durumları .

GİRİŞ

Savunma sanayii, bir ülkenin silâhlı kuvvetleri için gerekli olan taktik, stratejik, savunma ve saldırı amacına yönelik silâh sistemlerini tasarlayan, geliştiren ve üreten, aynı zamanda diğer sanayi kolları ile ve bütün ekonomik faaliyet alanları ile de sürekli iç içe olan özel ve kamuya ait kuruluşlar ve işletmeler topluluğudur. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere savunma sanayii diğer sanayi dallarından ayrı bir kategoride değerlendirmek doğru olmaz. Özellikle üretim aşamasında bütün endüstri kolları ile sıkı bir organizasyon ve işbirliği içindedir.

Tarihsel süreç içerisinde Türk savunma sanayiinin gelişimine baktığımızda, Osmanlı Devletinin yükselme döneminde çağının bir hayli ilerisinde olduğunu ve bu üstünlüğünü 17nci yüzyıl sonlarına kadar devam ettirdiğini görürüz. 18nci yüzyıldan itibaren Avrupa’da başlayan teknolojik gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti, 19ncü yüz yılda savunma sanayii alanında rakipleri ile mücadele edemeyecek duruma gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında savunma sanayii alanında hiçbir etkinlik gösteremeyen Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti Devletine de savunma sanayiine ilişkin ciddi bir altyapı devretmemiştir.

Fatih Sultan Mehmet devrinde bu günkü Galata ile Salı Pazarı arasında yer alan ve Tophane olarak bilinen yerde “*Top Asitanesi*” adı ile harp sanayiinin ilk merkezi kurulmuştur. Burada dökülen toplarda kullanılacak güller ise Hasköy’de Piri Paşa denilen yerde dökülmüştür. II. Beyazıt devrinde ise İstanbul’da ilk Baruthane açılmıştır. 18nci yy. başlarında bu baruthaneler ihtiyacı karşılamayınca Bakırköy’de “*Baruthane-i Amire*” adı ile büyük bir fabrika kurulmuştur. Ayrıca Gelibolu ve Selanik’te de baruthaneler açılarak bunlar “*Baruthaneler Nazırlığı*” adı ile kurulan nezarete bağlanmıştır. İlk tüfek fabrikası İstanbul Kuruçeşme’de kurulmuş ve bu fabrika 1873 yılında Tophaneye taşınmıştır. Osmanlı devri harp sanayiinin önemli fabrikalarından bir tanesi de 1829 yılında Zeytinburnu’nda kurulan demirhanedir. Bu fabrika silâh imalî için gerekli malzemeleri üretmektedir. Ayrıca İstanbul dışında da silâh sanayiinin kereste ihtiyacı için 1878 yılında Hendek’te ve 1893 yılında Bayramiç’te kereste fabrikaları, barutun hammaddesi olan güherçile imali içinde Konya ve Kayseri’de güherçile kalhaneleri açılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve İstanbul’da toplanmış olan askerî fabrikalar Balkan Savaşları döneminde Anadolu’ya taşınmak istenmiş ancak Birinci Dünya Savaşının

başlaması ile bu düşünce gerçekleştirilememiştir. Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Ateşkes anlaşması gereği askerî fabrikaları kapatmak zorunda kalmıştır. Bu arada 1832 yılından itibaren faaliyetlerini sürdüren Seraskerlik kurumu, 22.07.1908 tarihinde “*Harbiye Nezareti*” adı altında yeniden teşkilatlandırılmış, bir yıl sonra da bu nezarete bağlı olarak “*İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü*” kurulmuş ve silâh sanayiinin tüm teşkilatı bu müdürlüğe bağlanmıştır. Ankara Silâh Tamirhanesi, Ankara Top Mühimmathanesi, Marangozhane, Eskişehir Silâh Tamirhanesi, Keskin Fişek İmalathanesi, Kayseri ve Konya Tamirhaneleri, Erzurum İş Ocağı bu yıllarda İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü’ne bağlı çalışan fabrika ve tesislerdir.

Anadolu’daki ilk askerî fabrikaların kuruluşu, Atatürk’ün Anadolu’ya geçmesi ve millî mücadeleye başlaması ile silâh tamiri ve cephane ve harp malzemesi imali işlerinin Anadolu’da yapılması amacıyla gerçekleşmiştir. İşgal altındaki İstanbul’da bulunan askerî fabrikalardan “*Karakol Cemiyeti*” ve “*Mim Mim*” grubunun çalışmaları ile kaçırılan makine ve ustalarla başlanan harp sanayii oluşturma gayretleri kurtuluş mücadelesinde sonuç vermiş ve bundan sora millî harp sanayiinin sağlam temelleri bizzat Atatürk tarafından atılmıştır. Doğu cephesinin merkezi Erzurum’da, sonradan silâh tamirhanesi olacak olan iş ocağı, Eskişehir’de top tamirhanesi, Ankara’da istasyon civarında tüfek tamirhanesi, Sakarya Savaşı sırasında Keskin’de bir fişek imalâathanesi, Konya’da silâh tamirhanesi bu yıllarda açılan askerî fabrikalardır. Bu fabrikalar ve tesisler 1921 yılı Ocak ayından itibaren yeni bir teşkilat olarak kurulan “*Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne*” bağlanmış ve daha sistemli çalışmaya başlamışlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamadan da anlaşıldığı üzere ülkemizde savunma sanayiinin tarihi çok eski yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak, ulusal savunma sanayiinin temelleri gerçek manada Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında savunma sanayii tesislerinin devlet eliyle kurulması ile atılmıştır. Kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra, Ankara’da temelleri atılan silâh tamirhanelerinin yenilenmesi ve diğer fabrikaların da Anadolu’da kurulması için çalışmalar başlatılmış ve bu iş için en uygun yerin Kırıkkale olduğu tespit edilmiştir. Ankara’da 1921 yılında kurulan silâh tamirhanesi ve marangoz atölyelerinden sonra, 1923 yılında yine Ankara’da Fişek Fabrikası, 1925 yılında Kırıkkale’de Topçu Mühimmat Fabrikası, 1926 yılında Kuvvet Merkezi ile pirinç döküm ve haddehanesi, 1930 yılında Ankara’da Kapsül ve İmla Fabrikası ve Kırıkkale’de çelik

döküm haddehanesi, 1937 yılında Kırıkkale’de Nitroselüloz Barut Fabrikası ve top fabrikasının temelleri atılmıştır.

İstanbul’da kurulmuş olan Av ve Revolver Fişekleri Fabrikası 1929 yılında ve yine Elmadağ’da kurulmuş olan barut fabrikası 1934 yılında, ayrıca 1934 yılında Kızılay tarafından yaptırılan gaz maskesi fabrikası da 1944 yılında askerî fabrikalara devredilmiştir. Bu fabrikalardan başka Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de askerî fabrika ve tesisler kurulmuş olup bunlardan en önemlileri, Çorlu ve Çanakkale’de silâh tamirhanesi, İzmir Halkapınar Silâh Fabrikası, Akyazı Kereste Fabrikası, Kırıkkale Nal Fabrikası, Konya ve Kayseri Güherçile Kalhaneleridir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında silâhlı kuvvetlerin çeşitli silâh ve mühimmat ihtiyacını karşılayan bu fabrikalar doktora tezimin ilk bölümünü teşkil edecektir. Ulu Önder Atatürk’ün, *“Büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silâhlar ile bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragati nefis ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim”*, diyerek önemine işaret ettiği askerî fabrikaların hangileri olduğu, ne tür şartlar altında ve hangi amaçla kuruldukları, üretim faaliyetleri kapsamlı olarak çalışmamızda incelenecektir. Böylesi bir inceleme savunma sanayiimizin sonraki dönemlerde kaydettiği olumlu ve olumsuz gelişimleri daha iyi anlayabilmek için zorunlu bir çaba olarak görünmektedir. Bu kapsamda askerî fabrikalar konusunu ele alırken kara, deniz ve hava harp sanayii tasnifine uygun bir plân izleyerek söz konusu fabrikaları tetkik ettim.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü çatısı altında birleşmiş olan savunma sanayiinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan şartların gerekli kılması nedeniyle yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenleme ve atılımın adı MKEK olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde, Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimi konusunda kırılma noktası olan, MKEK’nin kuruluşu ve bu kurumun yaptığı çalışmalar incelenmektedir. MKEK’ye bağlı fabrika ve tesisler, MKEK’nin genel teşkilat yapısı, MKEK’de modernizasyon çalışmaları, MKEK arşiv belgeleri ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan MKEK yönetim kurulu karar defterleri ve faaliyet raporlarından faydalanılarak bu bölümde ele alınmıştır.

1940’lı yılların ortasına kadar ve Amerikan yardımlarının başlamasından önce, Türk ordusunu asrın en modern silâhları ile teçhizini üstlenmiş olan askerî fabrikaların dönemin koşullarında çok önemli hizmetler yaptığını görmekteyiz. Askerî fabrikaların iktisadî devlet teşekkülü haline dönüşmesinde etkili olan en önemli faktörlerin başında ABD askerî

yardımları gelir. Askerî yardımların başlaması ile birlikte bu fabrikaların silâh ve mühimmat üretimi faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve sivil ihtiyaca yönelik çalışmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ABD ilişkileri ve Türkiye'nin NATO'ya girişiyle sağlanan dış savunma yardımı nedeniyle, cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan, ancak devlet desteğinin bulunmaması nedeniyle daha fazla gelişemeyen savunma sanayii faaliyetleri yarım kalmıştır. Bununla birlikte, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin bölgesel sorunları, 1963 ve 1967 Kıbrıs bunalımları ve özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı ve bu hareket sonrasında Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosu, millî kaynaklara dayalı bir savunma sanayiinin geliştirilmesi gereğini ortaya koymuştur. 1974 sonrasında kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları bu anlayışla oluşturulmuş, sınırlı da olsa bazı yatırımlar başlatılmıştır.

Bu bağlamda tezimizin üçüncü bölümde, Türkiye'de savunma sanayiinin gelişiminde askerî yardımların rolü incelenmiş, özellikle Amerikan, İngiliz ve Alman yardımları, Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecinin ülke savunma sanayiine etkileri değerlendirilmiş ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda uygulanan ambargonun ulusal savunma sanayiinin kuruluşuna nasıl etki yaptığı açıklanmıştır. Bu bölümde de Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv belgeleri, ATESE Arşivinden alınan sınırlı sayıdaki belge ve yazılı basından alınan bilgiler temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Savunma sanayii çalışmalarına genel olarak baktığımızda özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde mekanize silâhların, soğuk savaş dönemi yıllarında ise daha çok yeni teknolojileri gerektiren turbo jet motorlar, füzeler, elektronik ve ileri malzeme teknolojilerini görmekteyiz. Bu yıllarda nükleer silâhlar ve balistik füzeler ön plânda yer almıştır. Dünyanın iki kutup'a ayrılması ile oluşan bloklar arasındaki soğuk savaş, savunma sanayii ve savunma teknolojisindeki yarışı körükleyen en güçlü unsur olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren, bloklar arasında başlayan yumuşama süreci ve Rusya'nın dağılması silâhlanma yarışını yavaşlatmış ve ülkeler savunma harcamalarında kısıtlamalara gitmişlerdir. Ancak bu gelişmeler genel olarak yoğun bir tehdit altındaki ülkemiz için geçerli olmamıştır. Değişen dünya koşulları gereği, Avrupa Topluluğu ve Kuzey Amerika ülkelerinde savunma bütçelerine daha az kaynak ayrılmış ve savunma sanayii kollarına düşen payı azaltmış olmakla beraber, Türkiye'ye yönelen tehditte artış olması nedeniyle savunma sanayii alanındaki yurtiçi faaliyetleri geliştirmek zorunlu hale gelmiştir.

Dördüncü bölümde, savunma sanayiinin modernizasyonu, kaynakları ve genel özellikleri üzerinde durulmuş olup, TSK'nın modernizasyonunu zorunlu kılan etkenler, Türkiye'de uygulanan savunma sanayii politikaları, Türkiye'nin savunma harcamaları ve kaynakları, savunma bütçeleri ve savunma sanayiinin genel kriterleri açıklanmıştır. Bu bölümde özellikle savunma politikaları ve bütçeleri konusunda, TBMM zabıt cerideleri temel kaynak olarak alınmıştır.

Uluslararası alanda bir devletin gücü, sahip olduğu askerî güçle değerlendirilmekte ve ölçülmektedir. Askerî alanda yetersiz kalan uluslar diplomatik alanda da yeterli etkinliği gösterememektedirler. Ülkeler savunma sanayilerini millî politikalarını uygulayabilmek için bir araç olarak kullanırlar ve güçlü olanlar bu alanda da hakimdirler. Dünya üzerinde çok önemli Jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip ülkemizin, potansiyel tehdit ve düşmanlarına karşı caydırıcı bir güç oluşturabilmek için, çok iyi eğitilmiş ve en ileri teknolojiye sahip silâhlarla donatılmış güçlü bir orduya sahip olması gerekmektedir. Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar gibi dünyanın siyasi, ekonomik ve sosyal olarak en dengesiz bölgelerinin tam ortasında bulunmaktadır. Bu da ülkemizin güçlü ve caydırıcı bir savunmaya sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Güçlü savunma ancak güçlü bir savunma sanayii ile mümkündür.

Beşinci bölümde, Türkiye'de modern savunma sanayiine geçiş ve savunma sanayiinin gelişiminde askerî, siyasi, teknolojik gelişmeler üzerinde durulmuştur. Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın kurulması ve daha sonra Türkiye'deki yeniden yapılanma süreci içerisinde kurulan modern savunma tesislerinin özellikleri açıklanmış olup, genel olarak tesis ve fabrikaların kendi kaynaklarından yararlanmış ve gizlilik esasları dahilinde çalışılmıştır.

Savunma sanayiini konu edinen akademik düzeyde veya amatör yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Özellikle bu konu ile ilgili hazırlanan doktora tezlerini incelemeye özen gösterdim. Bu çalışmaların neler olduğuna kaynakçamızda ve çalışmamın ilerleyen bölümlerinde değinilmektedir. Benim çalışmamı diğerlerinden ayıran en temel özellik, konuya sistematik ve tarihsel süreç bakımından yaklaşmış olmamdır. Ayrıca bu tür doktora çalışması yapan araştırmacıların gerekli doküman ve belgelere ulaşmada büyük sıkıntı çektiklerini müşahade ettim. Yaptığım bu çalışmada bende benzer zorluklarla karşılaştım. Konunun hassasiyeti ve gizlilik önemi arz etmesi, bir çok arşivin, çalışma konusunun yakın zamanı içermesinden dolayı ya tasnif edilmemesi yada açılmaması bu sıkıntıyı daha da artırmıştır. Özellikle, Millî Savunma Bakanlığı arşivinin bu alandaki çalışmalara henüz

açık olmaması daha fazla belgenin kullanılmasına engel olmuştur. Bunun yanında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan konu ile ilgili belgelerin bir kısmı tasnif edilmiş ve gizliliği kalkmış olduğundan bu arşivden yararlanılmıştır. Ayrıca MKEK Arşivi, sınırlı sayıda ATASE Arşivi belgeleri ve Deniz Kuvvetleri Arşivinden alınan belgelerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SAVUNMA SANAYİİNİN GENEL YAPISI (1939–1950)

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; *“Bilhassa harp sanayii ve fabrikalarının çalışmasını özel bir takdir ile anmayı bir borç bilirim. Bu son sene zarfında bu fabrikaların eksikleri en üst düzeyde tamamlanmıştır. Bugün her türlü ihtiyacın tamamlanması imkân altına alınmıştır. Yeni tesis edilen mermi ve fişek fabrikalarında bol miktarda topçu ve piyade cephanesinin ve bombasının hazırlanması ve imalîne muvaffakiyet hâsıl olmuştur”* demiştir¹. Cumhuriyetin ilk yıllarında askerî sanayiinin sorumluluğu, 1921 yılında kurulan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne aitti. Kurtuluş savaşının sona ermesinden hemen sonra savaştan arta kalan harp silâh, araç ve gereçleri toplanarak kullanılabilir durumda olanlar ile faaliyetlere devam edilmiş, bir kısmı da yurdumuzun çeşitli yerlerinde oluşturulan depolara yerleştirilmişti. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, 01.03.1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; *“Harp sanayii azim ve imanımız önünde yıkılarak silâh, mühimmat ve vasıtalarını muharebe meydanında terke mecbur olan Yunan ordusunun bıraktıklarından istifade olunarak muhtelif merkezlerde yeni ve yedek silâh ve cephane depolarımız ve fabrikalarımız kurulmuştur. Bu genişlikte kurulan ve gün geçtikçe daha çok genişleyen ve mükemmeliyet kazanmakta olan harp sanayii tesislerine lazım olan fenni dimağlar yetiştirilmesi için de hazırlıklarda bulunulmaktadır”* demiştir².

Ülkemizin savunma gücünü artırmak amacıyla 1928'de çıkarılan 664 sayılı yasayla bir ikmal plânı yapılmış ve birkaç yılda harcanmak üzere, silâhlı kuvvetlere 150 milyon liralık olağan üstü bir ödenek verilmişti. 1934'te de 2425 sayılı yasa ile ikinci bir ikmal plânı yapılmış ve yine birkaç yılda kullanılmak üzere, bütçeye 70 milyon liralık bir ödenek eklenmişti. Ancak dünyanın hızla bir felakete doğru sürüklendiği bu yıllarda başlayan

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Cilt I, 1997, s.257.

² A.g.e., s.322.

ekonomik bunalımının etkileri ile atılan adımlar olumlu sonuçlandırılmamıştı. 1937’de üçüncü, 1938’de dördüncü ikmal plânları hazırlanmış olmasına rağmen, Genelkurmay Başkanlığı’nın dönemin koşulları ve yaklaşan savaşın gerektirdiği isteklerini millî savunma sanayii, tam olarak yerine getirememiştir³.

Türk ordusunun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, bahsi geçen bu programlar dâhilinde düşünülmüş, hazırlanan plânların uygulamasında ülkenin ekonomik gücüne ve bütçe imkânlarına bağlı kalınması esas alınmıştı. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, 01.11.1937 tarihinde TBMM’nin beşinci dönem toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; “... *Harp sanayii tesisatımızın, daha ziyade gelişmesi ve genişletilmesi için alınan tedbirlere devam edilmeli ve endüstrileşme mesaimizde de ordu ihtiyacı ayrıca göz önünde tutulmalıdır*”, demiştir⁴. 1939 yılı Türk ordusunun takviyesi için çok önemli bir faaliyet yılıdır. Savaşın başlaması ile birlikte ordunun ihtiyaçları seferî kuruluşlar esas alınarak plânlanmış ve silâhların artmasına paralel olarak ihtiyaç duyulan mühimmat bir taraftan yurt dışından karşılanırken bir taraftan da yurt içindeki fabrikalardan temin yoluna gidilmişti. Askerî fabrikalarımızda alev makinalarının yapımı, tanksavar topu imalî, çelik fabrikalarında topçu mühimmatının yapımı, barut imalâtının artırılması gibi ordunun acil ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar en üst seviyeye çıkarılmıştı. Bu alandaki çalışmaların yoğunlaşması işçi sayısındaki artıştan da anlaşılabilir, zira bu döneme kadar askerî fabrikalarda 5691 işçi çalıştırılırken, 1940 yılından sonra bu rakam iki katına yükselmiştir.

İkinci Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda kara kuvvetlerinin harp silâh, araç ve malzemesinin süratle yapımı, ikmal işlerinin bir elden ve daha esaslı yürütülmesi, kontrol ve koordine edilmesi, endüstriyel ve ekonomik bakımdan çalışmasına doğal olarak ihtiyaç duyulmuştu. Bu amaçla Ocak 1942 tarihinde harbiye dairesi, motor dairesi, fen, sanat ve askerî fabrikalar bir müfettişlik emrinde toplamıştı. Günümüzün ordu donatım teşkilatının özünü oluşturan bu müfettişlik aynı zamanda dış yardımları organize eden dış ikmal bürosu ile uyum içinde çalışmıştır⁵.

İkinci Dünya Savaşı 1939 Eylül ayı içerisinde başlayarak 1945 yılına kadar sürmüştü. Bu süreç içerisinde Türkiye, savaşın ortaya çıkardığı ekonomik, askerî ve siyasi sorunların etkisi altına girmiş ve bu olumsuz koşullardan etkilenmiştir. Savaş ülkenin ekonomik kalkınma hızını düşürdüğü gibi sanayileşmesini de büyük ölçüde baltalamıştır. Bu durum

³ Mete Tunçay, “*İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 35, Kasım 1986, s.34

⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, s.421.

⁵ **Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982, s.127.

karşısında devlet yöneticileri gerek ekonomik kalkınma ve gerekse sanayileşmeye yönelik politikalarında değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardı. Bunun bir sonucu olarak 1940–1945 yılları arasında “*savaş ekonomisi politikası*” uygulanmış, ekonomik ve askerî alanda birtakım tedbirlerin alınması gündeme gelmiş ve sonuçta 18 Ocak 1940 tarihinde “*Millî Koruma Kanunu*” çıkarılmıştır⁶. Ayrıca 1941 yılında Teşvik-i Sanayii Kanununun yürürlükten kaldırılması, 1942 yılında varlık vergisinin konması, 1945 yılında çiftçiyi topraklandırma kanununun çıkarılması (uygulamaya konamamıştır) bu yıllarda alınan ekonomik tedbirlerin bazılarıdır⁷.

1950’de MKEK’nin kuruluşu Türkiye’de savunma sanayiimizin gelişiminde önemli bir kırılma noktasıdır. Atatürk’ün ölümünden, MKEK’nin kuruluşuna kadar geçen süreç içerisinde Türk ordusunun kara, deniz ve hava gücüne ait savunma sanayiinde önemli birtakım gelişmeler yaşandığı aşikârdır. Bu gelişmeleri tez çalışmamızda bir bölüm dâhilinde incelemenin, sonraki dönemler ve günümüzdeki savunma sanayiinin durumunu daha iyi anlamak bakımından faydalı olacağına inanıyoruz.

A. KARA HARP SANAYİİ

Harp sanayiinin gerekliliği ve önemi her dönemde varlığını koruduğu gibi özellikle Millî Mücadele yıllarında bu daha da fazla hissedilmiştir. Ordumuzun kuvvetlenmesi ve barışın bir an önce sağlanması, inkılâplarımıza ve istiklâlimize yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması, ekonomik bakımdan halkımıza sosyal ve kültürel katkıların sağlanması, yurdumuza bayındırlık ve refah vermesi yönlerinden harp sanayii önem arz etmiştir.

Herhangi bir ülkede harp sanayi oluşturulurken basitten komplikeye doğru bir gelişim seyri takip edilmektedir. Bu gelişim seyri içerisinde üç devre esas alınır ve bu devreler sırası ile uygulanır⁸.

a. Memleket sanayiine paralel olarak her türlü hafif silâh, mühimmat, roket, topçu mühimmatı, araç ve gereçlerin imalî devresi,

b. Ağır silâh, araç ve gereçler ile bunların bakımı için lüzumlu yedek parça ve sarf malzemeleri imalî devresi,

⁶ Cezmi Sevgi, *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, İstanbul, 1994, s.54.

⁷ Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, İstanbul, 1973, s.112.

⁸ Orhan Gök, “*Millî Harp Sanayimiz*”, *MKEKD*, Sayı 12, Aralık1976, s.1

c. İleri teknoloji gerektiren ağır silâh ve mühimmat, araç ve gereç ile hassas elektronik ve optik cihazlar imalî devresi.

Tezimizin bu aşamasında Türkiye’de harp sanayiinin gelişiminde yukarıda bahsedilen ilk iki devreyi ele alarak askerî fabrikalarımızın kuruluş ve gelişimi üzerinde duracağız. Böylece ulusal savunma sanayine geçişte bu tesislerin önemi ortaya çıkacaktır.

1- Askerî Fabrikaların Önemi ve Üretim

Millî Mücadele öncesi ve sonrası, yurdumuzu ve istiklâlimizi koruyacak her silâh, her mermi askerî fabrikalarımızda yapılmış olup bu konuda millî onurumuzu koruyan ve kabiliyetimizi dünyaya tanıtan genel merkezler askerî fabrikalarımız olmuştur. Askerî fabrikalarımız ulusal bağımsızlığımız ve inkılâplarımız uğrunda en çok hizmet eden askerî teşkilatlarımızın başında gelmişti. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, askerî fabrikalarımız silâh tedariki için dış ülkelere avuç açmak zorunluluğundan milletimizi kurtarmış, yurdun kan ve can damarları olan demir ağlarımızı yapmış, her sene milyonlarca liralık millî servetimizi dış ülkelere akmaktan kurtarmıştır⁹.

Teknolojik açıdan gelişmiş bir ordunun ihtiyaçlarının millî ekonomide oynadığı rol çok büyüktür. Bu konuda Başbakan İsmet İnönü’nün Karabük Demirçelik Fabrikalarının temel atma töreninde söylediği şu sözler çok dikkat çekicidir; *“Zanedilebilir ki tehlikeler geçtikçe silâhsızlanmaya dayanan bir sulh sistemi yerine zaman ile milletlerin takâtleri sonuna kadar silâhlanmalarına dayanan bir sulh sistemi kendi kendine kurulacaktır. Böyle mühim bir geçit devrinde Türkiye’ye düşen kendini muhafaza için çok hassas olması ve hazırlıklı bulunmasıdır”*. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere milletler barışı korumak yurtlarını ve varlıklarını kurtarmak için silâhlanma yarışını güçlerinin sonuna kadar ileri götürmeye mecbur olacaklardır. Bütçelerinin, millî servetlerinin son zerresini de silâhlanma uğrunda sarf ederek ancak barışı sağlayabileceklerdir¹⁰.

Askerî fabrikalar aracılığı ile varlığını sürdüren silâh sanayii 1940’lı yıllarda durma noktasına gelmiştir. Bu döneme kadar çok önemli hizmetleri olan askerî fabrikaların, günün şartlarına göre kendini yenileyememesi ve sektörel temelde ilerleme kaydedememesi sonucunda üretim konusunda sıkıntılar yaşadığı görülmüştür. Gerek Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün üretimlerinin ve yönetim şeklinin karakterinden,

⁹ Mümtaz Gümüş, *“İnkılâbımızda Sanayi-i Harbiyenin Değer ve Ehemmiyeti”*, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 57, Yıl 5, I. Teşrin 1937, s.11.

¹⁰ Mümtaz Gümüş, *“İnkılâbımızda Sanayi-i Harbiyenin Değer ve Ehemmiyeti”*, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 59, Yıl 5, II. Teşrin 1937, s.13.

gerekse ülkenin o yıllardaki genel ekonomik durumundan ve özellikle kırklı yılların sıkıntılarında kaynaklanan nedenlerle üretim konusunda büyük sorunlar yaşanmıştır. Bununla birlikte harp sanayiimizin en önemli yapı taşlarını oluşturan askerî fabrikalarımız barışa giden yolda önemli hizmetler yapmışlardır.

Askerî fabrikalar, imal, tamir ve diğer fabrikalara malzeme hazırlamak amacıyla kurulmuş olup aşağıda belirtilen kurumların taleplerine cevap vermek için sipariş alıyorlardı¹¹.

1. *“Millî Müdafaa Vekâleti Harp Dairesi (Fabrikanın esas müşterisi).*
2. *Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü müesseselerinin ve fabrikaların demirbaş ve tesisat siparişleri.*
3. *Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü merkez müesseselerinin imal ve tamir siparişleri.*
4. *Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ambarları için imalât siparişleri.*
5. *Parası mukabil mütedavil sermaye siparişleri”.*

2- Askerî Fabrikalar

a- Silâh Fabrikaları

Silâh fabrikaları cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren harp sanayiinin temel taşı oluşturmuş ve TSK'nın teçhizat ve malzemelerini üreten ana merkezler olmuşlardır. Dönemin koşulları içerisinde yaptıkları faaliyetler açısından her zaman en yüksek öneme sahip olan silâh fabrikaları, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesinde 1950 yılına kadar hizmet vermiş, bu tarihten itibaren ise MKEK'nin çatısı altında çalışmalarına devam etmiştir. Öncelikle ağır ve hafif silâh fabrikalarının faaliyet ve tarihsel süreç içerisindeki yapılarını incelemek, savunma sanayiinde bu fabrikaların taşıdığı önemin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

aa. Ankara Silâh Fabrikası

Millî Mücadele yıllarında görülen ihtiyaç üzerine top ve tüfek tamirâtı yapılmak üzere kurulan silâh tamirhanesi, İstanbul'dan Zeytinburnu ve Tophane fabrikalarından kaçırılan tezgâhlarla güçlendirilmiş, 1923–1924 yıllarında Berlin tasfiye komisyonunun gönderdiği tezgâhlar ile o yılların ihtiyaçlarını karşılamıştı¹².

¹¹ Azmi Sümen, *“Barut,Patlayıcı Maddeler Malzemesi İmalatında Yenilikler”*, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 58, II. Teşrin 1937,s.23.

¹² **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, Ankara, 1940, s.143.

Bu fabrikada imalâttan ziyade tamir ve tadilat işleri yapılmış 1932 yılında deneme mahiyette 1000 adet tüfek onarılmıştı. 1933 yılında bu miktar 15.000'e, 1941 yılında da 30.000'e yükselmiştir. Fabrika 1932–1941 yılları arasında Türk ordusunun tüm alanlarından kara, deniz, hava ve jandarma olmak üzere toplam 150.000 tüfek tamiri yapmış ve ayrıca cephane birleştirilmesi işlemlerini de gerçekleştirmiştir. 1939 yılında Kırıkkale Tüfek Fabrikası açılıncaya kadar bu alandaki tek işletme olarak çalışmış ve Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamıştır¹³.

Ankara Silâh Fabrikasının kârdan ziyade zararla çalışması, ünitelerinin dağıtılmasına neden olmuş ve tasfiyesi şu şekilde yapılmıştır¹⁴.

a. *Ağır silâh tamir ve yedek parça imalî ve optik tamir atölyeleri Kırıkkale Top Fabrikasına,*

b. *Hafif silâh parçalarını imal eden kısmı, Kırıkkale Tüfek Fabrikasına (kılıç tezgâhları dâhil),*

c. *Demir inşaat atölyesi, kaynak şubesi ve demirhane kısmı Ankara Ziraat Makine Aletleri Fabrikasına,*

d. *Dökümhanesi, Ankara Döküm Fabrikasına,*

e. *Dikiş ve Saraciye şubesi, Mamak Gaz Maske Fabrikasına devredilmiştir.*

Fabrika, 1950 yılında MKEK'ye devrolduğu dönemde, imalât kapasitesi olmayan, sadece tamirat ve küçük çaplı parça imalâtı hizmetleri gören bir yapıdaydı. Tezgâh, makine ve tesisatın çağın çok gerisinde kalması, nakliye malîyetlerinin çok yüksek olmasından dolayı modern üretime de geçilememişti. Özellikle MKEK devrinden sonra, fabrika asıl amacının dışında daha çok sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapmış, greyder montaj atölyesinden, çöp kamyonlarına, çeşitli barakalardan, zeytin kırma makinelerine kadar tamamen amacın dışında üretim gerçekleştirmiştir.

Silâh fabrikaları 1950 yılından itibaren normal kapasite ile çalışmamıştır. Bunun sebebi ise Millî Savunma Bakanlığının silâhların çapı ve tipi konusunda bir karar almaması ve bu durumun siparişlere yansımadır. Bununla beraber Kurum, ordunun muhtemel ihtiyaçlarını da düşünerek sürekli etütler yapmıştır. Bu çalışmalar neticesinde 106mm.'lik havan topu, M1 Amerikan tüfeği, 7,62 mm.'lik fişekler, 120–150 mm.'lik havan topları, 12,7 ila 40 mm. çaplı toplar üretmeye başlamışlardır¹⁵.

¹³ Mehmet Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii (1920–1938)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992, s.43.

¹⁴ *MKEK Ana İnkışâf Programı Raporu (1954–1959)*, s.47.

¹⁵ *MKEK Ana İnkışâf Program Raporu (1954–1959)*, s. 48.

ab. Kırıkkale Tüfek Fabrikası

Ankara Tüfek Fabrikası ve tamirhanesi ihtiyaca cevap vermediği için bu atölyenin genişletilmesi ve modernleştirilmesi düşünülmüştü. Bu düşüncenin bir ürünü olarak Kırıkkale Tüfek İşletmesi kurulmuştur. 13 Nisan 1935 tarihinde bir kısım tezgâh ve aletler Fritz Werner firmasından satın alınmış ve Ankara Silâh Fabrikasından getirilen tezgâhlar ile takviye edilerek 22 Ekim 1936 tarihinde Kırıkkale Tüfek İşletmesi hizmete açılmıştır¹⁶.

1939 yılından itibaren üretime başlayan fabrika, ayrıca piyade tüfeklerine ait tetik, düzen ve mekanizma parçalarını üreterek, bunları monte edilmek üzere Ankara Tüfek İşletmesine gönderiyordu. Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir¹⁷.

Kırıkkale Tüfek Fabrikası, otomatik olmayan piyade tüfeği imal etmek üzere kurulmuş olup, Ankara Silâh Fabrikası hafif silâh atölyesi ile birlikte imalât kapasitesi yılda 40.000 piyade tüfeğidir¹⁸.

1946–1950 yılları arası Alman Walther tipi tabancanın ve 12–16 kalibre av çiftelerinin etüt çalışmaları tamamlanarak üretime geçilmiştir. Fabrika, 1950–1967 yılları arası sadece tabanca ve av çiftesi üretimi ile meşgul olmuştur. Ancak bu üretim faaliyetleri de 1957–1960 ve 1962–1967 yılları arasında Top Fabrikası ile birleşerek Top ve Tüfek Fabrikası ismi altında tabanca ve av çiftesi üretimine devam etmiştir.¹⁹

Askerî Fabrikaların MKEK'nin bünyesine katılmasından sonra uzun yıllar faaliyetine devam eden bu fabrika, 1968 yılında müstakil bir yapıya kavuşmuş ve “Silâh ve Tüfek Fabrikası” adını almıştır. Fabrika bünyesinde, talaşlı imalât atölyeleri, talaşsız imalât atölyeleri, dış yüzey işlemleri atölyesi, olmak üzere birçok bölüm bulunmakta olup, bu tesislerde hafif makineli tüfek, sabit dipçikli otomatik piyade tüfeği, kısalıp uzayabilen otomatik piyade tüfeği imal edilmiştir. Ayrıca, sivil ihtiyaçlar için de 9 mm. Walther tipi tabanca ve 12-16 kalibre av çiftesi yapılmıştır²⁰. Ordunun hafif silâh ihtiyacını karşılamak üzere kurulan bu fabrika faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirmiş ve NATO standartlarında üretim düzeyine erişmiştir.

28.08.1967 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ile Federal Alman Hükûmeti Savunma Bakanlığı arasında imzalanan bir anlaşmayla, G-3 otomatik piyade tüfeğinin ve

¹⁶ MKEKD, Cilt 2, Yıl 5, 1966 (Yıl Sonu Özel Sayısı), s.8.

¹⁷ Mehmet Bekiroğlu, “Silâh ve Tüfek Fabrikaları”, MKEKD, Sayı 21, Mart 1985, s.5.

¹⁸ MKEK Ana İnkişâf Program Raporu (1954–1959), s.56.

¹⁹ Bekiroğlu, a.g.m., s.5.

²⁰ A.g.m., s.7.

05.08.1967 tarihinde Rheinmetall GMBH- Düsseldorf firmasıyla akdedilen anlaşma ile de MG-3 makineli tüfeğini imal etmeye başlamıştır²¹.

ac. Kırıkkale Top Fabrikası

Kırıkkale Top Fabrikasının yapımına Şubat 1937 tarihinde başlanmış olup Alman Guttehoffmangshütte-Rheinmetal Borsing firmalar grubuna bedeli bono ile 6 senede ödenmek üzere 483.340 İngiliz lirasına ihaleye verilmiştir. Ayrıca Top Fabrikasının noksan kalan kısımları ile yeniden yapılacak kovan fabrikası ve 3,7mm.'lik ve 20 mm.'lik defitank ve tayyare silâhlarına ait mühimmat fabrikaları inşaatı 2490 sayılı kanunun 46ncı maddesi K fırkasına göre pazarlıkla yaptırılmasına 01.07.1938 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir²². Anlaşma gereği Mayıs 1939'da sıcak işçilik kısmı, Ağustos 1939'da da soğuk işçilik kısmı tamamlanarak teslim edilmiştir²³. Fabrikanın tesis ve montaj işlerinde çalıştırılmak üzere Almanya'dan uzman getirilmiş ve bu uzmanların 1940 yılı Eylül ayına kadar, 2007 sayılı kanunun ikinci maddesinin B fırkası ile 2/9448 sayılı kararname hükümlerine göre, 13 Haziran 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye'de kalmalarına izin verilmiştir²⁴.

Fabrikanın üretime başlamasından sonra şiddetle ihtiyaç duyulan işletme ve istihlak malzemeleri araya komisyoncu girmeksizin, doğrudan doğruya firma sahiplerinden, bedelleri hususi takas veya Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret anlaşması çerçevesinde ödenmesi koşulu ile Almanya'dan satın alınması, 28 Şubat 1942 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir²⁵.

Kırıkkale'de yapılan top fabrikasında görev yapacak olan mühendis, uzman ve ustaların eğitim ve kursları Almanya'da yapılmıştır. Nitekim müteahhit firmanın Almanya'daki fabrikalarında altı ay süreyle staj yapmak üzere görevlendirilen mühendis Binbaşı Ömer Lütfi Bilkan, mühendis Ferit Tanay, mütehassıs Kemal Arkin ve Kemal Erkun'un aynı zamanda bu fabrikaya ait tezgâhların muayene ve kabulü için de görev yapmalarına 24.12.1938 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir²⁶.

Ayrıca Fabrikanın muhtelif şubelerinde çalışan işçilerin bir kısmı da yapılan anlaşmanın 19ncü maddesi gereğince staj için Almanya'ya gönderilmişti. Bu işçilere gidiş geliş yol harcırahları ile beraber 200'er lira staj tahsisatı verilmesi ve masrafların Almanya

²¹ A.g.m., s.6.

²² BCA, (Bakanlar Kurulu Katologu) 030.18 / 01-02 / 83-60-5 , Karar No: 2-9141.

²³ BCA, 030.18 / 241-141 / 2-112-19.

²⁴ BCA, 030.18 / 01-02 / 87-54 -7, Karar No: 2-11214.

²⁵ BCA, 030.18 / 01-02 / 97-122-8, Karar No: 2-17421.

²⁶ BCA, 030.18 / 01-02 / 85-106-9, Karar No: 2-10078.

ile Türkiye arasındaki Kliring²⁷ mukavelesinin B hesabından karşılanmasına 1 Ağustos 1939 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir²⁸. Ancak bu son katile İkinci Dünya Savaşının başlaması ve Almanya'nın savaşa girmesi üzerine geri çağırılmıştır.

1950 yılından sonra fabrikada ağır silâh imalîne ve havan topu yapımına olanak sağlayan donanım olmasına rağmen, yeteri kadar sipariş alınamadığı için fabrika değişik çapta top tamirâtı ve parça imalâtına yönelik çalışmıştır. Fabrikaya ilave tesisler yapılmak istenmişse de savaş yıllarının getirdiği sıkıntılardan ötürü bu düşünce gerçekleştirilememiştir. Fakat daha sonraları 6 Haziran 1967 tarihinde fabrikaya ek ilave tesis olarak pik ve damper dökümhanesi yapılmıştır²⁹. Fabrikada ordunun ihtiyacı olan top üretiminin yanı sıra dış ülkelerden alınan Krupp, Skoda, Rheinmetal marka topların yedek parçalarının üretimi de gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde işlevini sürdüren bu fabrika “*Top ve Otomotiv Sanayii Müessesesi*” adı altında, 81mm. ve 120 mm. havan topları, takım tezgâhları, çay ve zeytinyağı üretim makineleri, gemi parçaları, otomotiv parçaları, çeşitli makine dişlileri, demiryolu parçaları, üretimi yapmaktadır.

b- Mühimmat Fabrikaları

Harp sanayii içerisinde silâh sanayiinin tamamlayıcısı olarak görülen mühimmat sanayii, hafif ve ağır silâhlarda kullanılan mermi, fişek, kapsül, tapa ve eğitim mermilerini yapan sanayii tesisleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası, Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası, Kayaş Kapsül Fabrikası ve başlangıçta sivil amaçlı olan fakat daha sonra Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanan Silâhdarağa Fişek Fabrikası bu alanda üretim yapan tesislerdir.

ba. Kırıkkale Mühimmat Fabrikası

Kırıkkale Mühimmat Fabrikası 1925 yılında Nielsen Winther firmasına ihale edilmiş, 1928 yılında tesis tamamlanarak 26.04.1929 tarihinde üretime başlamıştır. Bu arada Berlin tasfiye komisyonunun gönderdiği tezgâhlarda bu fabrikaya yerleştirilmiştir³⁰.

1931 yılında tapa işletmesi için Zeytinburnu ve Karaağaçtan getirilen tezgâhlarla tapa imalâtına başlanmış, 1932 yılından itibaren de mermi dolumu gerçekleştirilmiştir. 1935 yılında tapa işletmesi 40 adet Index otomat tezgâhı ile takviye edilmiş, 1953 yılında NATO

²⁷ **Kliring:** Dış ticarete iki ülke arasında yapılan alış verişin karşılıklı olarak döviz kullanmadan malla ödenmesi yani takas sistemidir.

²⁸ **BCA**, 030.18/ 01-02 / 88-76-13, Karar No: 2-11668.

²⁹ **MKEKD**, Cilt 2, 1966 (Yıl Sonu Özel Sayısı), s.8.

³⁰ **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s.87.

Türkiye'ye, 81mm. havan ve 105 mm. obüs mermisi siparişi vermiş ve bu üretimin gerçekleştirilebilmesi için fabrika Amerikan tezgâhları ile geliştirilmiştir³¹.

1956–1957 yıllarında Batı Almanya Hükûmeti ile 740 milyon Dm'lik bir mühimmat siparişi anlaşması yapılmış ve fabrika yeniden elden geçirilmiş ve bu işlem 1961 yılında tamamlanmıştır³².

1963 yılında yapılan bir anlaşma ile ABD Türkiye'de mevcut silâhlar için gerekli mühimmatın, ülkemizde yapılması hususunda teknik yardımı kabul etmiş ve müştereken bir plân hazırlanmıştır. Bu anlaşma gereğince, ABD yardımı tezgâhlarla 8 inçlik obüs, 90 mm. ve 106 mm. Heat mermileri ve M 204 A2 el bomba tapası üretim hatları kurulmaya başlanmıştır³³.

Kırıkkale'de bir kovan fabrikası kurulması Millî Müdafaa Vekâletinin 06.01.1943 tarih ve 12956 / 80 sayılı tezkeresi ile Malîye Bakanlığının bu konuya ait 19.03.1943 tarih ve 112189/ 21/1748 sayılı mütalaanamesi sonucunda, 28 Mart 1943 tarihinde dönemin Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Karar gereği fabrika İngiltere ile ortak kurulacaktır³⁴. Fabrikanın kuruluş şartları dipnotta belirtildiği şekilde olup mühimmat imalâtı için çok önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

bb. Ankara Fişek Fabrikası (Gazi Fişek Fabrikası)

Millî Mücadele sırasında, İstanbul'daki Zeytinburnu Fişek Fabrikasının malzeme ve tezgâhlarının Ankara'ya kaçırılması ve Keskin'de bir fişek fabrikasının kurulması ile başlayan mühimmat ihtiyacını karşılanma çalışmaları daha sonra 1923 yılında Ankara'da bir fişek fabrikasının kurulması ile hızlanmıştır. Bu fişek fabrikası cumhuriyetin ilk yıllarında çok önemli görevler üslenmiştir.

1926 yılına gelindiğinde fabrikada modernizasyon çalışmaları başlamış ve Alman Fritz Werner firmasına 225 adet tezgâh ve alet siparişi verilmiş, ayrıca İsviçre'de Solotorn

³¹ MKEK Ana İnkişâf Programı Raporu (1954–1959), s.62.

³² Ali Rıza Öztürk, "Mühimmat Fabrikası", MKEKD, Sayı 7, Ocak 1984, s.1.

³³ A.g.m., s.7.

³⁴ Bu kararnameye göre; "Mukavelename gereği Türkiye Hükûmeti namına Londra Büyükelçisi ile İngiltere Hükûmeti namına resmi bir İngiliz makamı tarafından imza edilecektir. Fabrika için gelecek makine, tezgâh ve malzemenin cins, miktar ve evsafı hususunda mukavele akdini müteakip İngiltere'nin vereceği ve üzerinde mutabık kalınacak listeler teslimata ait şartname mahiyetini iktisap edecektir. İngiltere Hükûmeti bu fabrikayı İngiltere'de kurulmuş en yeni ve modern vasıtalarla mücehhez bir kovan fabrikası gibi kurmayı prensip itibarı ile kabul etmiştir. Makine tezgâh ve malzemenin teslimi için bir müddet tayin edilmiş olmayıp taahhüdün ifasında herhangi bir taahhur vukuu bulmaması için Türk ve İngiliz Hükûmetleri ellerinde bulunan bütün iktidarları kullanacaklardır. Taahhüdün ifası için muvakkat alınmayacaktır. Bedel ve ücretler İngiltere Hükûmetince makul had dâhilinde tayin edilecektir". BCA, 030-18/ 01-02 / 101.19.7, Karar No: 2-19621

Fişek Fabrikasına da birtakım malzemeler sipariş verilerek 1930 yılına kadar bu çalışmalar devam etmiştir. Bu arada 1928 yılından itibaren de fişek imalîne başlanmıştır³⁵.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Avrupa'nın en gelişmiş fişek fabrikaları ayarında üretim yapan Ankara Fişek Fabrikası daha sonraki adı ile Gazi Fişek Fabrikası TSK'nın ve Emniyet Genel Müdürlüğünün ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fabrika da tamamen askerî ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmakta olup, sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmamaktadır. Bu fabrikada üretilen malzemeler şunlardır³⁶: “*Tabanca fişekleri, 30 kalibre fişekler, 7,62 mm. NATO fişekleri, 50 kalibre fişekler, 20 mm. fişekler, kimyevi malzemeler, kapsüller ve tabancaların madeni aksamları*”.

Fabrika da 1950 yılından sonra meydana gelen gelişmelerin başında, modern harp sanayiinin icap ettirdiği fişek ve malzemelerin üretimine yönelik tesisleşmeye gidilmesi gelmektedir. Amerikan yardımlarının başladığı 1946 yılında fabrikanın Amerika'dan getirilen tezgâh ve malzemelerle kapasite artırımına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 16.10.1953 tarihinde Amerikan Askerî Yardım Kurulu Başkanlığında yapılan toplantıda, bina ve tesisatın Amerikan Hükûmeti tarafından takviye edilmesine ve 7,62 mm., 30 Cal. ile 12,7 mm. çap fişek imal tezgahlarını da içerisine alacak şekilde fabrika kurulmasına karar verilmiştir. Fabrikanın projelerine 1954 yılında başlanmış ve 4 Nisan 1959 tarihinde teslim edilerek üretime geçilmiştir³⁷.

İkinci Dünya Savaşından sonra yeni bir fişek fabrikası kurma girişiminde bulunulmuş ve yeni fişek fabrikasının inşaatı 7 Aralık 1955 tarih ve 270 sayılı karar ile Wayss und Freytag ve Sudi Dağdeler firmasına ihale edilmiştir.³⁸

Fabrikada, ikinci büyük gelişme 1970 yılından sonra başlamış ve yapılan yatırımlar ile 50 Calibrelik üretim yapan tezgahların geliştirilmesi ile daha modern üretim yapısına kavuşulmuştur.

bc. Silâhdarağa Fişek Fabrikası

08.11.1925 tarih ve 672 sayılı kanunla Malîye Vekâletine barut ve patlayıcı maddelerle av fişeği ve mühimmatı üretme yetkisi verilmiştir. Daha sonra hükûmet, yabancı sermaye ile fabrika kurmaya karar vermiş ve bu şirketlerle, % 50 sermaye ile ortak olunmuştur. Bu fabrikalardan biri Küçük Yozgat, diğeri de İstanbul Haliçteki av fişeği fabrikasıdır. Silâhtarağa fabrikasının kökeni İstanbul'da bulunan bu fabrikadır. Fabrika,

³⁵ MKEKD, Sayı 21, Mart 1979, s.9 , ayrıca bkz.; **Askerî Fabrikalar Tarihçesi**, s.150.

³⁶ M.Kemal Akpınar, “*Gazi Fişek Fabrikası*”, MKEKD, Sayı 13, Temmuz 1984, s.4.

³⁷ **A.g.m.**, s.4.

³⁸ **MKEK Arşivi**, R.40, R.E, G.3, K.146, D.100–71.

1 Temmuz 1934 tarihi itibarı ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanmıştır³⁹. Bu tarihteki kapasitesi ile tesisler, 3.700.000 av fişeği kovanı, 2.000.000 av fişeği ve 540.000 kg. saçma üretmektedir.

Silâhdarağa Av Fişeği Fabrikasında askerî amaçlı üretimlerin yapılmadığı daha çok sivil ihtiyaca yönelik üretim yapıldığı, bunların çoğununda av fişeği malzemesi olduğu görülür.

Fabrikanın sürekli aynı makineler ile çalışması ve kendini yenileyememesi sonucunda makineler ömrünü tamamlamış bu durum malîyetlerin artmasına neden olmuştur. Fabrikanın hangi şirkete bağlanacağı konusu üzerinde uzun süre çalışılmış ancak ticari bakımdan hiçbirine uygun görülmemiş ve sonunda savunma malzemesi sanayii Türk Anonim Şirketine bağlanmış daha sonra da 1968 yılında Kayaş Kapsül Fabrikası ile birleştirilmiştir⁴⁰.

bd. Kayaş Kapsül Fabrikası

Türk ordusu için gerekli olan piyade fişekleri 1929 yılına kadar çeşitli Avrupa devletlerinden satın alınmakta idi. Fişek ve kapsüllerin ülke içerisinde yapılmasını temin etmek için 1 Mart 1930 tarihinde Kayaş'da bir kapsül fabrikası yapılmasına karar verilmiştir⁴¹. Kurulan bu fabrikanın, Kayaş Kapsül Fabrikası ve Kayaş Mermi İmalâathanesi olarak iki bölüm halinde imalâta başladığı görülmektedir.

1931 yılında üretime başlanan fabrika da, o sene 10 milyon, 1932 yılında 12 milyon, 1933 yılında 15 milyon ve 1934, 1935, 1936 yıllarında da 30 milyon piyade kapsülü imal edilerek orduya teslimat yapılmıştır. 1940 yılına gelindiğinde yılda 60 milyon kapsül imal edecek kapasiteye ulaşılmıştır⁴².

Kayaş kapsül fabrikasında, piyade ve tapa kapsülleri yanında elektrikli füyeler, sis ateşleme cihaz füyeleri, demiryolları sinyal fişekleri, şenlik fişeği, maden ocakları için elektrikli füyeye imalâtı yapılmıştır.

Kayaş Kapsül Fabrikası, 1950 yılına gelindiğinde diğer askerî fabrikalar gibi MKEK'ye bağlanmış ve tek bir idare altında Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası adını almıştır. 1954 yılında Gazi Fişek Fabrikasına bağlanan fabrika 1957 yılında tekrar ayrı bir müdürlük haline getirilmiştir. 1957, 1958 yıllarında Alman Dinamit Nobel Firması tarafından modern kapsül tesisleri kurulmuş ve 1961 yılında bugünkü tesislerin ilk

³⁹ MKEK Ana İnkışâf Programı Raporu (1954–1959), s.45.

⁴⁰ Yaşar Dinekli, "Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası", MKEKD, Sayı 22, 1985, s.11.

⁴¹ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s.156.

⁴² A.g.e., s.156.

çalışmaları tamamlanmıştır. Alman J. Meissner firması tarafından kurulmuş olan bu tesisler de modern çalışma teknikleri uygulanmış ve 1970 yılında yine Alman Bölkow firması tarafından yapılan ve çağın önemli silâhlarından olan güdümlü Cobra Roketi imalâtı proteknik tesislerinde üreilmeye başlanmıştır⁴³. 1973 yılında tavikli kapsül üretimi, 1980 yılında elektrikli kapsül üretimi, gerçekleştirilmiş ve 1982 yılında başlanan modernizasyon çalışmaları ile de fabrikada modern üretime geçilmiştir⁴⁴.

Fabrikanın üretimi üç ana grupta toplanmaktadır⁴⁵.

1- *Muhtelif cins kapsüller*

a. *Askerî maksatlı kapsüller:*

M17 tahrip kapsülü, M24 detanatör kompleksi, M2 tavik elamanı, MKE MOD36 yemleme tedril kompleksi, M204 A2 detanatörü, M16A/p mayın detanatörü, M45 detanatörü, M31A1 detanatörü imla kompleksi, M57A1 detanatörü.

b. *Sivil maksatlı kapsüller:*

Dinamit Kapsülleri : Tahrip kapsülü, elektrikli kapsül, tavikli elektrikli kapsül

Av Kapsülleri : Dolma tüfek kapsülü, Remington av kapsülü

2- *Muhtelif proteknik mamüller*

a. *Askerî maksatlı mamüller:*

Roket ateşleyicileri, işaret fişekleri, MK4MOD3 duman fişegi, beyaz renkli sis kutuları, ses veren mamüller, diğer askerî proteknikler,

b. *Sivil maksatlı mamüller:*

Maytaplar, döner mamüller, roketler, ateş çanakları, bombalar, ses veren mamüller.

3- *Cobra roketi*

Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikasında 1982 yılında başlanan ve 1986 yılında tamamlanan tavikli kapsül üretimi modernizasyonu günümüz dinamit ateşleme teknolojisinin önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. Özellikle tünel açma ve madencilik sektörlerinde kullanılan dinamitlerin daha emniyetli kullanılmalarına olanak sağlayan tavikli kapsüllerin üretimi için Alman Dynamit Nobel ve İsveç Nitro Nobel firmalarından makine ve donatım sağlanmış ve üretime geçilmiştir⁴⁶.

⁴³ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar No:374, Temmuz 1952.

⁴⁴ Dinekli, **a.g.m.**, s.5.

⁴⁵ **A.g.m.**, ss.6-9.

⁴⁶ **A.g.m.**, s.11.

c- Kimyasal Maddeler Fabrikaları
ca. Kırıkkale Barut Fabrikası

Kırıkkale Barut Fabrikası, 01 Aralık 1936 tarihinde Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp ile Köln–Rottweil A.G. firması adına Dıpl. Ing. E. Wodicka arasında Ankara’da imzalanan ve anahtar teslimi şartına bağlanan mukavele ile kurulmuştur. Firma fabrikayı bedeli 6 senede ödenmek koşulu ile 21 ay da tamamlayarak toplam 2.822.497 Türk lirasına mâl etmiştir⁴⁷.

Fabrikanın 14 Mayıs 1937 tarihindeki temel atma töreninde temele yerleştirilen bir kutu içerisinde şu ifadeler yer verilmiştir. “*Ulu Önder Kemal Atatürk Cumhuri Reisi, İsmet İnönü Başvekil, Kazım Özalp Millî Müdafaa Vekili ve Fevzi Çakmak Genelkurmay Reisi iken, General Eyüp Durukan’ın Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü esnasında 14 Mayıs 1937 tarihinde Kırıkkale Barut Fabrikasının temeli atıldı*”⁴⁸.

Kuruluş mukavelesine göre fabrikanın kapasitesi, 8 saatlik çalışma müddeti için 700 kg. tüfek barutu ve 700 kg. top barutu olmak üzere toplam 1400 kg. barut olarak tespit edilmiştir. Fabrika 01 Mayıs 1939 tarihinden itibaren tamamen teslim alınmış ve Türk elemanların idaresine verilmiştir.

1958 yılında, Türkiye’nin Federal Almanya’dan mühimmat siparişi alması üzerine bu sipariş için ihtiyaç duyulan barutun imalî için fabrikada yenileştirme ve modernizasyon çalışmalarına geçilmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde, fabrikanın nitrosellüloz bölümü için Dynamit Nobel A.G. ve Barut bölümü için de Wasag Chemie A.G. firmaları ile 28 Ocak 1958 tarihinde mukavele imzalanmış ve 13 Ekim 1962 tarihinde çalışmalar tamamlanarak işletmeye açılmıştır⁴⁹.

1970 yılı yatırım programında ise yeni bir proje hazırlanmış ve bu projeye göre 16 bazlı barut imalî çalışmaları başlatılmıştır. Millî Savunma Bakanlığının ihtiyaçları kapsamında ekonomik ömrü 10 yıl olan bu proje, Kırıkkale Barut Fabrikası tesisleri ile aynı yerde inşa edilmiştir⁵⁰.

cb. Bakırköy Barut Fabrikası

Fabrikanın ilk kuruluşu Osmanlı Devleti’nin III. Selim dönemine rastlamakta olup, 1904 senesinde Alman Köln-Ruttweil firması ile işbirliği halinde faaliyet yaparak barut

⁴⁷ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s.113.

⁴⁸ Suat Boyar, “Kırıkkale Barut Fabrikası”, MKEKD, Sayı 18, Aralık 1984, s.3.

⁴⁹ A.g.m., s.5

⁵⁰ Modern Silâhlar Projesi, MKEK Yayını, Ağustos 1974, s.2.

imal etmiştir. 1930 yılında imalâtın çok pahalıya mâl olmasından dolayı fabrika kapatılmış, ancak 1932 senesinde ihtiyaçların sağlanamaması üzerine tekrar açılmıştır⁵¹.

Bakırköy Barut Fabrikasının 1950 yılına kadar olan safahatı ve o yıllardaki imalât, iş hacmi ve ekonomik yönleri MKEK tarafından oluşturulan bir heyetçe incelemeye alınmıştır. Bu heyetçe hazırlanan 03 Haziran 1950 tarihli rapora göre;

*“Kırıkkale Fabrikasında yapılmakta olan barutun daha ucuza mâl edildiği, fabrikanın işletme faaliyetleri için tesisatının eksikliği yüzünden büyük miktarda kömür sarf etmekte olduğu, fabrikanın tesisatının başka imalâtlar için uygun olmadığının anlaşıldığı ifade edilmiştir”*⁵².

Raporda ayrıca, fabrikanın kapatılması ile ileride herhangi bir savaş tehlikesi olduğu durumda karşılaşılabilecek sorunlarda Elmadağ Barut Fabrikası ve Kırıkkale Barut Fabrikasının ihtiyaca cevap verebilecek kapasitede olduğu değerlendirilmiştir.

Bakırköy Barut Fabrikasının eksikliğini, Kırıkkale Barut Fabrikasının kapasitesinin yüksekliğinin karşılaması fabrikanın kapatılmasında etkili olmuştur. Bu tarihten itibaren üç ay içinde fabrikanın tasfiyesi ve malzemelerinin bir kısmının yerinde satılmasına karar verilmiştir. Çalışanlardan kimyager, mühendis ve memurlardan ihtiyaç dâhilinde diğer fabrikalara görevlendirilmeleri, gerekli görülen personelin de tasfiye sonuna kadar çalıştırılmaları kararlaştırılmıştır.

Fabrikanın tamamen tasfiyesinden sonra 1955 yılında, Bakırköy’deki eski barut fabrikası arazisi, dört eşit taksitle dört senede ödemek kaydı ile 60 milyon lira bedelle Türkiye Kredi Bankasına satılmıştır⁵³.

cc. Elmadağ Barut Fabrikası

Melinit isimli bir Fransız şirketi Malîye Bakanlığı ile imzaladığı protokol gereği ülke içerisinde av barutu, saçma, dinamit ve rovelver fişeği imal etme ve fabrikayı kurana kadar da bu maddeleri dış ülkelerden getirme hakkını almıştır. Fabrikayı kurduktan kısa bir süre sonra iflas durumuna gelen şirket, 27 Mayıs 1934 tarihi itibarı ile Millî Savunma Bakanlığına devredilmiştir⁵⁴. Bu fabrika Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredildikten sonra sürekli tesislerini genişletmiş ve bu amaçla yurt dışından, başta ABD olmak üzere makine ve tezgâh getirtilmiştir. Aşağıda tablo 1’de bu amaçla alınan malzeme ve makinelerin isimleri verilmiştir.

⁵¹ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s.163.

⁵² BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar No:33, 06.06.1950.

⁵³ MKEK İcra Meclisi Raporu, (1955), s.40.

⁵⁴ Evsile, a.g.t., s.71

Ülkemizde kurulan barut fabrikaları bu dönemde ihtiyaç duyduğu asitnitrik ve amonyak güherçilesini Almanya'dan almakta ve bu durum zaman zaman aksamalara neden olmaktadır⁵⁵.

Barut ve infilâk maddeleri sanayiinin en önemli maddesini oluşturan nitrik asit, bilhassa Almanya ve Macaristan'dan, kısmen de yine yabancı ülkelerden temin edilen sodyum nitrattan yararlanılarak Barut Fabrikalarında yapılmaktadır. Yabancı ülkelerden getirilen bu malzemeler özellikle İkinci Dünya Savaşının yaşandığı bu dönemde alınamamış ve ülkemizde nitrik asit yapılması için girişimler başlatılmış ve Millî Müdafaa Vekâleti 10 Nisan 1942 tarihinde bu müracaatını Başbakanlığa iletmiştir ve kısa sürede bu tesisler açılmıştır⁵⁶.

Kuruluşundan itibaren Elmadağ Barut Fabrikasında genişleme politikası takip edilmiş ve bu amaçla, trotil fabrikası, oleum fabrikası, sülfirik asit ve nitrik asit teksifhaneleri, fitil fabrikası, nitrogliserinli barut fabrikası, karabarut imalâthanesi, dinamit imalâthanesi açılan fabrika ve tesislerdir⁵⁷.

Fabrikaya bağlı tesislerde günümüzde, kara barut fabrikasında, fitil fabrikasında, nitrogliserinli barut fabrikasında, trotil fabrikasında, dinamit fabrikasında ve asit fabrikasında üretime devam edilmektedir.

Tablo 1

Elmadağ Barut Fabrikası İçin Amerika'dan Satın Alınan Tezgâhların Listesi

Sıra (dosya) no	Makinelerin ismi	Miktarı
75/US.20	81 mm.'lik havan işgal barutu pul halinde kesen tezgâh	1
75/US-21	Muhallil barut kesme makinesi	1
75/US-22	Muhallilsiz Nitrogliserin barut haddesi 81 ve 60 mm.'lik havan ilave barutları için	1
75/US-23	Differansiel devirli ince hadde 8"x14"	3
75/US.24	Differansiel devirli kalın hadde 12"x26"	1
75/US-25	Havan barutunu sellofan ile ambalajlama makinesi	1
75/US-26	Toz dinamitlerin imla tezgâhı	1
75/US-27	Dinamit hamuru jelatinleme tezgâhı	1
75/US-28	81 ve 60 mm.'lik havan ilave barut dikiş makinesi	2
75/US.29	Nitroselülöz kıyma makinesi	4
75/US-30-A	81 ve 60 mm.'lik havan ilave barutunu diktikten sonra kesme tezgâhı	2
75/US-30-B	81 ve 60 mm.'lik havan ilave barutunu diktikten sonra tartı tezgâhı	2
75/US-31-A	Dinamit kartuş yapma tezgâhı	1

Kaynak: MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141.

⁵⁵ BCA, 030.18/ 01-02/ 109.8.8, Karar No: 3-303.

⁵⁶ BCA, (Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Katalogu), 030.10/ 58-395-7/ 60-66.

⁵⁷ M.Mete Ersun, "Elmadağ Barut Fabrikası" MKEKD, Sayı 10, Nisan 1984, s.5.

cd. Konya Güherçile Kalhanesi

Karabarut'un hammaddesi olan güherçile yurdumuzda Konya ve Kayseri'de yoğun olarak bulunmaktadır. Bu bölgelerde toplanan güherçileler öncelikle Konya ve Kayseri Kalhanesinde ilk işlemleri yapıldıktan sonra Bakırköy Barut Fabrikasına gönderilmiştir. Konya Kalhanesinin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Bakırköy Barut Fabrikasının kuruluşu ile aynı döneme rastladığı düşünülmektedir⁵⁸. Birinci Dünya Savaşından sonra mütareke esasları doğrultusunda barut fabrikaları çalışmadığından ve gerekli barut ihtiyacının da yurt dışından karşılanması üzerine bu kalhane kapatılmıştır. Ancak bu tesis, 1934 yılında Elmadağ Barut Fabrikasının ve Silâhtarağa Av Fişek Fabrikasının açılması üzerine barut hammaddesi ihtiyacını karşılamak üzere tekrar üretime geçmiştir.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün Konya'da doğal potas güherçilesini kısmî olarak işleyen ve yılda 100–125 ton üretim yapan bu kalhanesi, ilerleyen yıllarda fabrikaların gelişimine ayak uyduramadığı ve işlenen güherçilelerin daha sonra Ankara Elmadağ Barut Fabrikasında tekrar bir işleminden geçirildiğinin ve bununla ikinci bir işlem olmasından dolayı işlevinin kalmadığı değerlendirilmiştir⁵⁹.

Konya Kalhanesi ekonomik bakımdan zor şartlar altında çalışmaktadır. Ancak savaş yıllarında dışarıdan potas güherçilesi alınamadığı zamanlarda çok önemli işler yapmış ve ülke savunmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu dönemde askerî fabrikalardan MKEK'ye geçen Barut Fabrikaları malzeme ve tesis bakımından %50 oranında yabancı piyasaya muhtaçtır. Çünkü bu fabrikaların ihtiyaçlarını karşılayacak azot sanayii ülkemizde mevcut değildir. Nitekim İkinci Dünya Savaşının en zor dönemlerinde ülkemizdeki barut fabrikaları sodyum güherçilesi bulamadığı için üretimlerine son vermek zorunda kalmıştır.

Konya Kalhanesi ihtiyaç duyduğu malzemenin %75'ni memleketin değişik bölgelerinden ve özellikle de Kayseri civarından temin etmekte olup bu durum masrafları artırmaktadır.

1949 yılında Konya Kalhanesi ile Avrupa piyasalarından alınan güherçile arasında 122,3 kuruşluk fiyat farkı bulunmakta, Avrupa'dan daha ucuza alınan güherçile, MKEK'ye

⁵⁸ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s.56.

⁵⁹ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar No:21, 18.05.1950.

yılda 122.300 liralık bir kazanç getirmektedir. Dolayısı ile dışarıdan güherçile ithal etmek daha ekonomik gelmektedir⁶⁰.

Tüm bu durumlar göz önünde bulundurularak MKEK'nin 18 Mayıs 1950 tarih ve 311 sayılı müzekkeresi ile Konya Kalhanesi 3 ay içinde tasfiyesine ve 3 ay sonra faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiştir. Personelin bir kısmı (Kimyager ve memurlar) Elmadağ Barut Fabrikasına, diğerlerinin ise aşamalı olarak tasfiyesine karar verilmiştir. Yine mevcut tesisatın işe yarayanları MKEK'nin diğer fabrikalarına, kalanların ise yerinde satılmasına karar verilmiştir. En son olarak Konya Güherçile Kalhanesi Toprak Mahsulleri Ofisine kiralanmış ve 6 bin liralık kira bedeli ile 10 Ekim 1951 tarihinden itibaren teslim edilmiştir⁶¹.

d- Mamak Gaz Maske Fabrikası

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü ile müteahhit Ahmet Efendi arasında 20 Ekim 1932 tarihinde imzalanan anlaşma ile maske atölyesi kurulması kararlaştırılmıştır. Tesis 22 Temmuz 1933 tarihinde işletmeye açılmıştır⁶².

Ayrıca Türkiye Kızılay Cemiyeti AUER firması lisansı ile Mamak'ta bir gaz maske fabrikası kurmuş ve bu fabrika, 14 Temmuz 1943 tarihinde 4466 sayılı kanunla Millî Savunma Bakanlığı Gaz Komutanlığına bağlanmıştır⁶³.

Yukarıda bahsi geçen iki tesis bir araya getirilerek Mamak Gaz Maske Fabrikası kurulmuş ve askerî ve ticarî maksatla üretime başlanmıştır. Fabrika Millî Müdafaa Vekâletinin ihtiyaçlarından başka devlet daire ve müesseseleri ile özel şahısların siparişlerini de imal etmeye başlamış, bu siparişlerde kullanılmak üzere 300.000 lira ödenek ayrılmıştır. Ayrıca Türkiye'de gaz maske fabrikası kurulması ve dışarıdan ithal edilmesi Millî Müdafaa Vekâletinin iznine bağlanmıştır⁶⁴.

Gaz Maske Fabrikasında günümüzde, TSK'nın mühimmat ihtiyaçları için, püsüs kapakları, boyun halkaları, mesnet halkaları, M15 ve M16 mayın aksamaları, 81 mm.'lik aydınlatma paraşütleri, M21, M2 A1, MKE SI fişek kutuları, mühimmat ve diğer fabrikaların kauçuk elemanları imalâtı yapılmaktadır. Fabrikada ayrıca, 13 Aralık 1963 ve 1 Aralık 1963 tarihli protokoller gereği Landis Gyr. Firması ve MKEK arasında yapılan anlaşma kapsamında elektrik sayaçları üretilmektedir⁶⁵.

⁶⁰ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 20.10.1951.

⁶¹ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 20.10.1951.

⁶² Evsile, a.g.t., s.88.

⁶³ TBMM ZC, Devre 7, Cilt 4, İçtima F, 15.7.1943, s.105.

⁶⁴ A.g.c., s.105

⁶⁵ Ali Cengiz Türk, "Gazmaske Fabrikası", MKEKD, Sayı 3, Eylül 1983, s.11.

3- Askerî Fabrikaların Yurt Dışı Malzeme Alımları ve İlişkileri

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile askerî fabrikalara gerekli olan her türlü malzeme, eşya ve edevatın 2490 sayılı arttırma, eksiltme ve ihale kanununun 46'ncı maddesinin K fırcasına göre gizli pazarlıkla mubayaası için Millî Müdafaa Vekilliğine yetki verilmesi 7 Eylül 1939 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir⁶⁶. Bu yetkiyi alan Millî Müdafaa Vekilliği özellikle Avrupa ülkelerinden Almanya ve İngiltere'den ihtiyaç duyulan malzemeleri satın almaya başlamıştır. Yurt dışından malzeme alımlarında özellikle Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü, alınacak malzemenin kontrolünde ciddi ve hassas davranarak yurt dışına mutlaka işin uzmanı olan bir heyeti yollama yoluna gitmiştir. Askerî Fabrikaların ihtiyacı olan 66 ton nitrodliserinli barutun alımı için kimyager Azmi'nin başkanlığında, Bakırköy Barut Fabrikasından kimyager Tahsin ve Fen ve Sanat Umum Müdürlüğünden kimyager Emin'den oluşan bir heyet 08 Haziran 1937 tarihli hükümet onayı ile Macaristan'a gönderilmiş ve masrafları Askerî Fabrikalar namına "*Resmi Memurlar Harcırahından*" karşılanmıştır⁶⁷.

Bu dönemde 24 Haziran 1942 tarihinde donanmanın ihtiyacını karşılamak amacıyla İsviçre'deki Orlikon fabrikasından 30.000 adet mermi satın alınmış ve karşılığında 3 ton bakır ihraç edilmiş geri kalan fark da döviz olarak ödenmiştir⁶⁸. Yine aynı yıllarda Danimarka Matsen fabrikasından numune olarak getirtilmiş olan matsen hafif makineli tüfekleri ve bu silâhlara ait 14 bin adet mermi satın alınmıştır⁶⁹. Görüldüğü gibi Türkiye askerî malzeme ihtiyacını karşılamak amacıyla birçok Avrupa ülkesi ile temas halinde olup savaş yıllarının sıkıntılı günlerini tedbirli geçirme plânlarını yapmıştır.

a- Askerî Fabrikaların Modernizasyonunda Yurt Dışı Etkiler

MKEK'nin 5 Şubat 1953 tarih ve 198 sayılı kararı ile kurum fabrikalarından, piring fabrikası, mermi fabrikası, Elmadağ barut ve bazı fabrikalar için Amerikan Yardım Heyetinden 1.978.000 dolarlık makine ve tezgâh alımına gidilmiştir. Bu tezgâhların alımı ile birlikte Off-Shore siparişlerinin alınması mümkün olabilmiş ve aynı zamanda malîyetlerin düşürülmesi de sağlanmıştır⁷⁰. Bu siparişlerin malî finansmanını, kurum karşılama gücüne sahip olmadığı için, açılacak akreditiflerde karşılık paraların istenmemesi ve kuruma hazineden avans verilmesi ile yapılmıştır.

⁶⁶ BCA, 030.18/01-02 / 88.88.9, Karar No: 2-11904.

⁶⁷ BCA, 030.18/01-02 / 75-50-7, Karar No: 2-6795.

⁶⁸ BCA, 030.18/01-02 / 99- 59-10, Karar No: 2-18183.

⁶⁹ BCA, 030.10/49-318-2 / 41-100.

⁷⁰ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141.

Bu çerçevede mühimmat fabrikası ve Kırıkkale Pirinç Fabrikası için ABD'den bir çok tezgâh ve malzeme satın alınmış olup, bu malzemelerin listeleri tablo 2 ve tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 2

Mühimmat Fabrikası İçin Amerika'dan Satın Alınan Tezgâhların Listesi

Sıra (dosya) no:	Makinelerin ismi	Miktarı	Fiyatı (tutarı) \$
75/U.S.-1	Revolver torna tezgâhı 1,1/2	2	10,000
75/U.S.-2	Revolver torna tezgâhı 1,1/2	2	10,000
75/U.S.-3	Bullard	-	-
75/U.S.-4	Merkezleme tezgâhı	3	21,000
75/U.S.-5	Kaba ve taslak torna tezgâhları	9	117,000
75/U.S.-6	İnce torna tezgâhları	6	87,000
75/U.S.-7	Hypoit-dişli taşlama tezgâhı	1	30,000
75/U.S.-8	Otomatik kalıp freze tezgâhı	1	20,000
75/U.S.-9	Top namlusu açkı tezgâhı	1	10,000
75/U.S.-10	Muhtemel diğer ihtiyaçlar	-	5,000
75/U.S.-11	Hidrolik daire testere tezgâhı	4	60,000
75/U.S.-12	Hidrolik daire testere tezgâhı (prinç)	2	30,000
75/U.S.-13	Ağız bürme presi	3	66,000
75/U.S.-14	Santrifüj döküm tezgâhı (Motör Fb.)	1	6,000
75/U.S.-15	Elektrik döküm ocağı (Motör Fb.)	2	17,000
75/U.S.-16	Hypoit-dişli freze tezgâhı (Motör Fb.)	1	30,000
75/U.S.-17	Çubuk doğutma tezgâhı (prinç)	1	15,000
75/U.S.-18	Püsüs tezgâhı (silâhtaraga Fb.)	1	7,000
75/U.S.-19	Muhtemel diğer ihtiyaçlar	-	-
75/U.S.-30	İşaret vurma tezgâhı	1	3,500
75/U.S.-31	Çentik açma tezgâhı	1	3,000
75/U.S.-32(32.a)	Ağız operasyon manzumesi tezgâhı	2	36,000
75/U.S.-33(33.a)	Dip operasyon manzumesi tezgâhı	2	36,000
75/U.S.-34	Klavuz taslama tezgâhı	1	12,000
75/U.S.-35	Sevk çemberi takma çemberi	2	20,000
75/U.S.-36	Dip tablası kaynak tezgâhı	1	15,000
75/U.S.-37	Sevk çemberi torna tezgâhı	1	12,000
75/U.S.-38	Kovan presleri	3	75,000
75/U.S.-39	Vida çekme tezgâhı	1	5,000
75/U.S.-X	Presler	3	-
			Toplam: 750.000

Kaynak: MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163,D.141.

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere Mühimmat Fabrikası için Amerika'dan satın alınan malzemelerin çok büyük bir kısmını takım tezgâhları oluşturmaktadır. Toplam 750.000 dolar tutarındaki bu malzemeler mühimmat fabrikalarının yeniden yapılanmalarında önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Tablo 3

Kırıkkale Pirinç Fabrikası İçin Amerika'dan Satın Alman Tezgâhların Listesi

Sıra no	Makinelerin ismi	Miktarı	Fiyatı (\$)
1	Blok levha kalıbı	3 takım	25.443.00
2	7' lik blok takoz kalıbı	6 takım	27.248.00
3	10'luk blok takoz kalıbı	6 takım	28.184.00
4	Takoz iticisi	1 adet	3.500.00
5	Boru çekme tezgâhı	1 adet	96.362.00
6	7 haddeli tel çekme tezgâhı	1 adet	71.646.00
7	Palanga ve vinçler	1 adet	54.469.00
8	Su-hidrolik extrusiyon presi	1 adet	389.385.00
9	Takoz tavlama ocağı parça ve resimleri	1 adet	86.891.00
10	Roleli konveyör	1 adet	465.00
11	Çubuk sarma makinesi	1 adet	16.450.00
12	Şerit kangal tav ocağı	1 adet	124.779.00
13	3'lü kaba şerit haddesi	1 adet	125.672.00
14	Mastar haddesi	1 adet	135.933.00
15	Yüksük presi	1 adet	27.481.00
16	Yüksük presi	1 adet	32.092.00

Toplam 1.246.000.00

Kaynak: **MKEK Arşivi**, R.40, R.E, G3, K.163, D.141.**aa. Almanya'dan Malzeme Alımı**

Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ve askerî ilişkiler çerçevesinde 6 Ekim 1938 tarihinde Ankara'da ilke anlaşması yapılmıştır. Türk Alman kredi anlaşması 16 Ocak 1939 tarihinde imzalanmış ve bu anlaşma gereği alınan 150 milyon marklık kredinin 50 milyon marklık bölümü askerî malzeme temini için kullanılmıştır⁷¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına çok az bir zaman kala Türkiye, askerî fabrikaların ihtiyacı olan bir takım malzemeleri Almanya'dan tedarik etme yoluna gitmişti. Almanya'da bulunan Krupp Fabrikasından ve Hamburg civarındaki Döneberg Dinamit Aktiyen Gezelşaft fabrikasından bedelleri Almanya ile Türkiye arasında mevcut Kliring mukavelesi hükümleri ile ödenmek şartıyla pazarlıkla satın alınmıştır. 09 Nisan 1939 tarihli İcrâ Vekilleri Heyeti onaylı bu alımlarda, 7,5 / 42'lik 50.000 adet kovan ile 50.000 atımlık sevk barutu bulunmaktadır⁷².

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü, 09 Ekim 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Almanya'dan, Türk Alman Ticaret anlaşması çerçevesinden ödenmek kaydı ile araya

⁷¹ Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri (1938-1939)**, Genelkurmay ATESE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s.211.

⁷² **BCA**, 030.18/ 01-02 / 86-30-1 , Karar No: 2-10727.

komisyoncu girmeksizin, doğrudan firma sahiplerinden, 1 milyon lira değerinde malzeme almıştır⁷³.

Bu arada yurt dışından alınan fakat şartnamelere uygun olmayan malzemeler derhal iade edilme yoluna gidilmiştir. Viyana'da bulunan Wertich Eisen and Stahlwalzwerke A.G firmasından alınan ve İstanbul'daki Kerope Kalustyan firması vasıtası ile getirilen 2.600 lira değerindeki 4974,5 kg. ağırlığındaki tüfek şarjörü çeliği istenilen nitelikte olmadığından iade edilmişti. Ancak çeliklerin tekrar yurt dışına çıkışının uygun olmayacağı düşünüldüğünden başka iş kollarında kullanılmasına karar verilmiştir⁷⁴.

Askerî fabrikaların ihtiyacı olan malzemelerin Almanya'dan alımında, evsafa uygun olmaması hallerinde, ihtiyaçlar Amerika'dan alınmıştır. 1938 yılında askerî fabrikaların ihtiyacı olan elektrolitik bakır ve kalay yaprağı Avrupa ülkelerinde istenilen evsafa çıkmadığı için pazarlık usulü ile Amerika'dan alınmıştır⁷⁵. Buradan da anlaşıldığı üzere, askerî fabrikalar kendi inisiyatifleri ile ve ihtiyaçları doğrultusunda dışarıdan malzeme almaktadırlar.

Almanya'dan silâh satın almak üzere Alman Hükûmetinin açacağı yüz milyon marklık kredi anlaşmasını imzalamak için Hariciye Vekâleti İkinci Daire Umum Müdürü Faik Hazar görevlendirilmiştir. Bu anlaşma Hariciye Vekâletinin 07 Ocak 1943 tarihli ve 169/8 sayılı tezkeresinin 18.II. Kanun 1943 tarihinde İcrâ Vekilleri Heyetince onaylanması ile kabul edilmiştir. Bu anlaşmadan sonra Türkiye Almanya'dan silâh ve malzeme alımına savaş yıllarında da hızla devam etmiştir⁷⁶.

İkinci Dünya Savaşının hızla devam ettiği 1941 yılında askerî fabrikalar ihtiyaçlarının bir kısmını Almanya'dan almaya devam etmiştir. Bakanlar Kurulunun 18. I. Kanun 1941 tarihli kararı ile Kırıkkale Çelik ve Top Mühimmat ve Ankara Tüfek Fabrikası ile Çorlu ve Çanakkale tamirhanelerine ait tav, sulama ve ıslah, elektrik ocakları için AEG firmasından malzeme alımı gerçekleştirilmiştir. Alınan malzemeler şunlardır⁷⁷:

a. *Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası İçin;*

I. *Bir adet elektrikle ısınan yüksek dereceli hararet ocağı,*

II. *Bir adet transformotör,*

III. *Bir adet hararet nazımı ve şalt tertibatı,*

b. *Ankara Silâh Fabrikası, Hafif Silâh İşletmesi İçin;*

⁷³ BCA, 030.18/ 01-02 / 97-118-15, Karar No: 2-1173-48.

⁷⁴ BCA, 030.10/ 58.395.1 / 7-3741.

⁷⁵ BCA, 030.18/ 01-02 / 82-14-18, Karar No: 2-8237.

⁷⁶ BCA, 030.18/ 01-02 / 100-111-20, Karar No: 2-19314.

⁷⁷ BCA, 030.18/ 01-02 / 97-100-8, Karar No: 2-16984.

- I. İki adet elektrikle ısınan yüksek dereceli hararet ocağı,
- II. İki adet transformötör,
- III. İki adet hararet nazımı ve şalt tertibatı,

Almanya'dan alınan malzemelerin başında özellikle barut fabrikalarının hammaddesini oluşturan asitnitrik ve amonyak güherçilesi gelmektedir. Elmadağ Barut Fabrikası için 24 II. Kanun 1944 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Kiliring yolu ile 150 ton asitnitrik, 100 ton amonyak güherçilesi, 250 ton potas güherçilesi alımı yapılmış ve fabrikanın ihtiyaçları bu şekilde karşılanmıştır⁷⁸.

Türkiye bir taraftan Almanya'dan askerî malzeme alırken, bir taraftan da ileriye dönük ihtiyaçları için kendi çapında fabrika kurma girişimlerini de başlatmıştır. Bu fabrikalardan bir tanesi de hafif maden fabrikasıdır. Gerek uçak ve motorlarının ve gerekse orduya ait hafif madenden imal edilmiş olan harp malzeme ve teçhizatının memleket dâhilinde yapılabilmesini temini düşünülmüştü. Bunun için yapılması gerekli görülen hafif maden fabrikasının bedeli kliring yolu ile ödenmek üzere fenni liyakat ve iktidarı haiz görülen (Vereigte Leichtmetall Werke G.M. B.H.) ve (Dürener Metall Werke Borsigvalde) firmaları arasında eksiltme usulü ile kurulmasına 28 Ocak 1939 tarihinde İcrâ Vekilleri Heyeti tarafından karar verilmiştir⁷⁹.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü, Kırıkkale'de yapmakta olduğu Kuvvet Santrali için gerekli montaj makine ve aletleri, işi bittiğinde geri göndermek üzere Almanya'dan almıştır. Bu alet ve makineler 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanununun 5nci maddesinin 17nci fırcası hükmüne göre Bakanlar Kurulunun 31 Temmuz 1936 tarihli onayı ile geçici olarak yurda sokulmuştur⁸⁰.

Ayrıca, yine Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü tarafından kurulmakta olan Nitroselülozlu Barut Fabrikası tesisatının montajında kullanılmak üzere, yurt dışından geçici olarak montaj aletleri getirilmesi 19 Ocak 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile gerçekleşmiştir⁸¹.

ab. İngiltere'den Malzeme Alımı

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa ve İngiltere arasında 1939 yılında Ankara'da üç taraflı karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır⁸². Anlaşmaya ait askerî mukaveleyi, 18 Ekim 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Başbakan Refik Saydam ile birlikte

⁷⁸ BCA, 030.18/01-02 / 109-8-8, Karar No: 3-303.

⁷⁹ BCA, 030.18/01-02 / 85-119-11, Karar No: 2-10337.

⁸⁰ BCA, 030.18/01-02 / 67-65-19, Karar No: 2-5115.

⁸¹ BCA, 030.18/01-02 / 81-102-10, Karar No: 2-7842.

⁸² BCA, 030.18/01-02 / 89-105-18, Karar No: 2-12257.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın imzalamasına onay verilmiştir⁸³. İngiltere ve Fransa ile yapılan bu anlaşmadan sonra, özellikle İngiltere'den askerî fabrikalar için önemli miktarda malzeme alımına gidilmiştir. İngiltere Büyükelçisi Hugessen, Dışişlerine Türkiye'deki askerî hazırlıklar ve Türk Genelkurmay'ının önceliklere göre hazırladığı ihtiyaçlar hakkında bilgi vermiş ve Almanya'nın bu anlaşma nedeniyle savaş malzeme ve teçhizatına sınır getirmek üzere sert bir politika izleyebileceği ve buna hazırlıklı olunması gerektiği bildirilmiştir⁸⁴.

31 Ekim 1939 tarihinde, İngiltere savaş kurulu toplanarak, İtalya'nın tarafsızlığı durumunda, Türkiye'nin Alman ve Rus saldırısına maruz kalması halinde Türkiye'ye askerî yardım konusunu ele almıştır. Türkiye'ye karşı bir saldırı olması halinde derhal Türk deniz üslerinin savunulması, Hava Bakanlığının Orta Doğudaki kuvvetlerinin ikmalî için fabrikalar kurulması kararlaştırılmıştır⁸⁵.

Bir taraftan hızla savaş hazırlıkları sürerken, diğer taraftan İngiliz firmaları, Türkiye'nin, savaş malzemesi, teçhizat ve mühimmat üretimini arzuladıklarını öğrenmişler ve bu konuda girişimleri başlatmışlardır. Ancak, İngiltere Ticaret Dairesi yetkilileri uçak motor fabrikasından daha önce bilgilerinin olduğunu, bu plâna İngiliz Hükûmetinin onay vermesine rağmen fabrikanın kurulması ile ilgili tahsisatın askerî kredi anlaşması ile karşılanamayacağı şüphesi üzerine iptal edilmiştir. Bu dönemde, Askerî Fabrikalar Komutanı olan General Eyüp Durukan, Türkiye'nin savunmasına yönelik olarak yeni yapılması ve geliştirilmesi gerekli birçok fabrika ve tesisin, malzeme, teçhizat ve ihtiyaç listesini İngilizlere vermiş ve Türkiye'de savaş malzemesi üretimi için ilk askerî fabrikanın İngilizler tarafından kurulduğunu, bunların Almanlar tarafından geliştirildiğini belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşının başladığı o günlerde, bu fabrikaların malzeme ve teçhizat konularında tekrar İngiliz desteğine ihtiyaç duyduğunu ve bunun TSK'nın bir arzusu olduğunu İngilizlere iletmiştir⁸⁶.

Askerî fabrikaların ihtiyaçlarının bir kısmı, İngiltere'deki Vickers Fabrikasından karşılanmış, özellikle "*Tayyare topları atımı tapa saniye barutu*" ihtiyacı bu fabrikadan karşılanmıştır. Bu malzeme 2490 sayılı kanunun 46ncı maddesinin (o) fırcasına göre pazarlıkla satın alınmıştır⁸⁷.

⁸³ BCA, 030.18/ 01-02 / 89-102-12, Karar No: 2-12191.

⁸⁴ Karakuş, a.g.e., s.188.

⁸⁵ A.g.e., s.176.

⁸⁶ A.g.e., s.173.

⁸⁷ BCA, 030.18/ 01-02 / 82-6-7, Karar No: 2-8060.

İngiltere ile yapılan ortak protokol gereği Kırıkkale’de bir kovan fabrikası kurulması kararlaştırılmış ve Millî Müdafaa Vekâletinin bu konudaki 06 Ocak 1943 tarih ve 12956–80 sayılı tezkeresi 28 Mart 1943 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁸⁸. İngiltere ile yapılan mukavelenin şartları aşağıdaki gibidir⁸⁹.

1. *Mukavelename Türkiye Hükûmeti namına Londra Büyükelçisi ile İngiltere Hükûmeti namına resmi bir İngiliz makamu tarafından imza edilecektir.*

2. *Fabrika için gelecek makine, tezgâh ve malzemenin, cins, miktar ve evsafı hususunda mukavele akdini müteakip İngiltere’nin vereceği ve üzerinde mutabık kalınacak listeler teslimata ait şartname mahiyetini iktisap edecektir. (İngiltere Hükûmeti bu fabrikayı, İngiltere’de kurulmuş en yeni ve modern vasıtalarla mücehhez bir kovan fabrikası gibi kurmayı prensip itibarı ile kabul etmiştir.)*

3. *Makine, tezgâh ve malzemenin teslimi için bir müddet tayin edilmiş olmayıp taahhüdün ifasında herhangi bir taahhur vuku bulmaması için Türk ve İngiliz hükûmetleri ellerinde bulunan bütün iktidarları kullanacaklardır.*

4. *Taahhüdün ifası için muvakkat ve kati teminat alınmayacaktır.*

5. *Bedel ve ücretler İngiltere Hükûmetince makul had dâhilinde tayin edilecektir.*

Tediyeler;

1. *Bilcümle tezgah, makine ve malzeme ile diğer imalât malzemesi bedeli, sıf masrafı dâhil, İngiliz limanında tesliminde,*

2. *Gönderilecek mütehasısların gidip gelme yol paraları, İngiltere’den hareketinden önce,*

3. *Bu mütehasısların Türkiye’de buldukları müddetçe maaş ve gündeliklerini her ayın sonunda,*

4. *Taahhütname masrafı olarak ayrıca 15.000 İngiliz Lirası fabrikanın kati teşekkülünün sonunda olmak üzere (25.000.000) liralık teslihat kredisinden İngiliz Lirası olarak ödenecektir.*

İngiltere’den hava kuvvetlerimiz’deki İngiliz tipi tayyareler için lüzumlu olan yedek parça, motor, kauçuk tesisatı ve kanat bezi gibi çeşitli maddelerin pazarlıkla satın alınmıştır. Bu alımın Millî Savunma Bakanlığının 22 Ocak 1947 tarih ve 10784 sayılı

⁸⁸ BCA, 030.18/ 01-02 /101-19-7, Karar No: 2-19621.

⁸⁹ BCA, 030.18/ 01-02 / 89-102-12, Karar No: 2-12191.

teklifi ile bedelleri teminatsız avans olarak ödenmek ve sözleşme teminatı aranmamak kaydıyla yapıldığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgelerden anlaşılmaktadır⁹⁰.

b- Askerî Fabrikalarda Yabancı Uzmanların Çalıştırılması

Dünyanın değişen şartları çerçevesinde sürekli kendini yenileme amacıyla olan askerî fabrikalarımız bu gelişmelere paralel olarak yurt dışından malzeme ve teçhizat alımına giderken bir taraftan da bu teçhizatın kurulma, bakım ve kullanım yöntemleri konularında yardımcı olmak amacıyla yurt dışından askerî ve sivil uzmanlar getirtilmiştir. Gelen bu uzman personeller Bakanlar Kurulunun izni ile ülkemize gelerek ihtiyaç duyulan fabrikalarımızda geçici olarak görevlendirilmiştir. Nitekim bu uzmanlardan, İngiliz ordu mensubu Alexander Smith ile Colin Kirkride 06.09.1944 tarih ve 41330 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Kayseri Tayyare Fabrikasında çalışmalarına izin verilmiştir⁹¹.

Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkelerinden ayrılan Polonyalı askerî uzmanlar, 12 Eylül 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile ücretleri Umumi Muvazene Kanununun 4ncü maddesi gereğince, 1941 malî yılı I. Bütçesinin E cetveline dâhil 1099 faslına konulan tahsisattan ödenmek üzere askerî fabrikalarımızda çalıştırılmışlardır⁹².

Çekoslavakyadan getirilen Anton Slaviçek, yine Bakanlar Kurulunun 27 Haziran.1939 tarihli kararı ile Kırıkkale Barut Fabrikası binaları ksilolilerinin tamirinde üç hafta çalıştırılmış⁹³, İngiliz Üsteğmen P.M. Courlander'in askerî fabrikalara bağlı Zeytinburnu Silâh Tamirhanesinde çalıştırılmasına da 13 Aralık 1944 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilmiştir⁹⁴.

Sayıları ve örnekleri çok daha fazla olan bu yabancı uzmanlar Atatürk döneminden itibaren askerî fabrikalarımızın yenilenme ve revizyon işlerinde görev almışlar ve dönemin koşullarında faydalı olarak üretimin artırılmasında etkili olmuşlardır⁹⁵.

4- Türkiye'de Özel Harp Sanayi ve Nuri Killigil Fabrikası

Harp silâh ve mühimmatı yapan hususi sanayii kuruluşlarının kurulması veya işletilmesi Millî Müdafaa Vekâletinin iznine bağlıdır. Yeni kurulacak fabrikaların

⁹⁰ BCA, 030.18 / 01-02 / 113-27-11, Karar No: 3-5711.

⁹¹ BCA, 030.18 / 01-02 / 106-69-15, Karar No: 3-1591.

⁹² BCA, 030.18 / 2-16589 / 241-239.

⁹³ BCA, 030.18 / 01-02 / 87-61-18, Karar No: 3-11370.

⁹⁴ BCA, 030.18 / 01-02 / 107-85-10, Karar No: 3-1906.

⁹⁵ BCA, 030.18 / 01-02 / 82-28-10, Karar No: 2-8509.

nerelerde kurulacağı ve depoları ve satış yerlerinin nerelerde bulunacağı Dâhiliye ve İktisat Vekâletinin onayından sonra Millî Müdafaa Vekâletince kabul edilmiştir⁹⁶.

Kanuna göre, kurum sahibi sermaye sahiplerinin hüviyetlerini ve işletmenin imal edeceği veya ettiği her maddeyi ayrı ayrı yazarak, varsa stok miktarları ile birlikte kanunun yayınlanmasından itibaren 3 ay içinde Millî Müdafaa Vekâletine, Dâhiliye ve İktisat Vekâletine bildireceklerdir. Ayrıca, müessese sahipleri her sene imal ettikleri harp silâh ve mühimmatını ve çalışanlarının listesini aynı bakanlıklara vermek zorundadır. Sipariş verenlerin hüviyetleri ve sipariş cins ve miktarını Millî Müdafaa Vekâletine bildirme zorunluluğu vardır. Kanuna göre, Teşvik-i Sanayii Kanununun 30ncu maddesi gereğince hazırlanan iş cetvellerinin bir nüshası Millî Müdafaa Vekâletine teslim edilecektir⁹⁷. EK-A'da konu ile ilgili karar ve malzeme listesi verilmiştir.

Bu dönemde özel olarak çalışan bazı fabrikalar, kontrolden uzak ve gelişi güzel üretim yapmakta olup, bu durum tehlike arz etmektedir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 19.09.1938 tarihinde Başvekâlete yazdığı yazıdan da anlaşıldığı üzere İstanbul'da iki tane bomba fabrikası vardır. Bunlardan biri Nuri Paşa'ya, diğeri Zümre Zâde Şakir'e aittir. Bunların imalâtı, stokları, satış yaptıkları yerler kontrol altında değildir. Bu fabrikaların kontrol altına alınmaları ve bu işin Millî Müdafaa Vekâletince askerî kuvvetlerin nezaretinde olması bizzat Dâhiliye Vekili Şükrü Paşa tarafından istenmiştir⁹⁸.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordumuzun tabanca ihtiyacı çok artmıştı. 1942 yılında bu ihtiyacın yapılan tüm girişimlere rağmen yurt dışından süratle ve emniyetle sağlanması mümkün olmamıştır. Türkiye'de bu işi, askerî fabrikaların dışında yapabilecek tesisata sahip hiçbir kurum ya da kuruluş yoktur. Bu nedenle demir eşya fabrikası sahibi Nuri Killigil bu konuda teşvik edilmiş ve bir tabanca fabrikası kurması istenmiştir. Nuri Killigil, Millî Müdafaa Vekâletinin teşvik ve yardımları ile tabanca fabrikasını üretime açmıştır⁹⁹.

Bu fabrikanın açılışından çok daha önce Nuri Killigil, ordunun birtakım ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bakanlar Kurulunun 3 Nisan 1940 tarihli onayı ile 3719 adet tayyare bombası takribi 465 bin lirayı geçmemek üzere 2490 sayılı kanunun 46ncı maddesinin K fırcası gereği pazarlık usulü ile Nuri Killigil fabrikasına sipariş verilmiştir¹⁰⁰.

⁹⁶ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 8, İçtima1, 03.01.1940, s.78.

⁹⁷ A.g.c., s.78.

⁹⁸ BCA, 030.10 / 58-393-2 / 60-38.

⁹⁹ BCA, 030.10 / 49-319-2 / M-15493.

¹⁰⁰ BCA, 030.18 / 01-02 / 90-32-12, Karar No: 2-13212.

5- Askerî Fabrikalarda Sosyal Yapı

a- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü Teşkilatı

Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte özellikle İstanbul Hükûmeti ile tüm bağlantıların kesilmesi ve Anadolu'da yeniden teşkilatlanarak işgallere karşı mücadele verilmesi Türk vatansaverlerin ve ordunun silâh ihtiyacını karşılama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla askerî fabrikaların Anadolu'da yeniden teşkilatlanması ve üretimlerinin artırılması ve plânlanması amacıyla 1337 senesinde Ankara'da "*İmâlat-ı Harbiye Müdüriyeti Umumiyesi*" kurulmuş ve başına Topçu Miralay Asım Bey getirilmiştir.

Umum Müdürlük teşkilatı başlangıçta gayet mütevazı bir şekilde yapılandırılmış ve bu teşkilat aşama aşama tevzi edilerek 1338 senesinde Fen Heyeti İdare Riyaseti, Zat İşleri, İnşaat, Muhasebe, Mubayaa ve Yollama şubeleri ile Teftiş Heyeti ve Tecrübe Muayene heyetinden kurulmuştur¹⁰¹.

b- Askerî Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı'nın Kuruluşu

Askerî fabrikalar mensuplarını gelecek endişesinden kurtarmak, huzurlu ve sakin bir ortamda çalışmalarını sağlamak amacıyla 26 Ocak 1939 tarihinde TBMM'de kabul edilip 7 Şubat 1939 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3575 sayılı Kanunla, Askerî Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı kurulmuştur¹⁰².

Sandık başlıca iki kısma ayrılmış, A kısmı subay, askerî memur, ücretli veya yevmiyeli memur, işçi ve müstahdemleri kapsamaktadır. B kısmı ise ücretli veya yevmiyeli daimi memur ve işçilere aittir. Fabrikalarda göreve başlayacak olan işçi ve memurlar önce A sınıfına dâhil olup, beş sene hizmetlerinden sonra başarılı olanlar B sınıfına geçmişlerdir. Bu geçişte kara fabrikaları için Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün, deniz ve hava fabrikaları için Millî Savunma Bakanının onayı gerekmektedir¹⁰³.

1941 yılında Askerî Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı Kanununun bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle kanunda görülen bazı noksanlıklar giderilmiştir. Bunlardan birincisi, fabrikalarda çalışan müstahdemlerin önceden sandığın A kısmına girememesi konusunda açıklık getirilmiş ve bu durum düzeltilmiştir¹⁰⁴. İkinci olarak emekli maaşlarının yeniden düzenlenmesi, A sınıfı sandık

¹⁰¹ Karkuş, a.g.e., s.215.

¹⁰² Resmî Gazete, 7 Şubat 1939, Askerî Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı Kanunu, Madde1, s.112

¹⁰³ Aynı Kanun, Madde 8.

¹⁰⁴ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 23, İçtima 3, 28.01.1942, s.71.

mensuplarına maluliyet tazminatı verilmesi, B sınıfına geçiş esnasında işlemler devam ederken vefat edenlerin B sınıfına geçmiş kabul edilmeleri yapılan diğer düzenlemedir¹⁰⁵.

c- Askerî Fabrikalar Satış Birliği

3575 sayılı Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Kanununun 10ncu maddesinin 8nci fıkrasına dayanılarak oluşturulmuş sınırlı sermayeli bir teşkilattır. Birliğin merkezi Ankara olup teşkilatın idare yapısı görevlendirilen memur ve müstahdemler ile sağlanmıştır¹⁰⁶. Amacı, askerî fabrikalarda görev yapan personele her türlü kolaylığı sağlayarak, onların ihtiyaçlarını karşılamak olan birlik, bu dönemde sosyal dayanışmanın en güzel örneklerini vermiştir. Birliğin kuruluş amaçları EK-B’de belirtilmiştir.

d- Askerî Fabrikalar Ticaret Şubesi

1932 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü bütçesinde kısıtlama yapılması ve siparişlerin azalması ve birçok tezgâhın işsiz kalması, işçilerin birçoğunun işten çıkarılması tehlikesine sebep olmuştur. Bu işçilerin ileride fabrikaların tam randıman ile çalışmaya başlaması halinde kullanılabilmelerini sağlamak amacıyla 18 Haziran 1932 tarihinde “*Askerî Fabrikalar Ticaret Şubesi*” kurulmuştur. Bu şubede işçilere başta demiryollarının ray ihtiyacı olmak üzere, posta telgraf umum müdürlüğüne telefon teli, ordu hayvanları için nal, tüfek tamiri ve buna benzer birçok iş yaptırılmıştır. Bu şubenin 1932 yılından 1939 yılına kadar yaptığı satışlar 12.119.651 liradır¹⁰⁷.

e- Askerî Fabrikalarda Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti zamanında İstanbul’da kurulan Tophane ve Zeytinburnu Askerî Fabrikalarında gerek kuruluş ve gerekse işletme aşamalarında genel olarak yabancı uzman ve ustalardan yararlanılmıştır. Bu dönemde işçi ihtiyaçları genel olarak sanatkâr askerlerden karşılanmış, ancak bunların askerliklerini müteakip memleketlerine dönmeleri ile büyük sorunlar yaşanmıştır. Bu durum yeni açılan tesis ve fabrikalarda sıkıntı yaratmış, Halil Paşanın Tophane Müşirliği zamanında ikisi Tophane, diğer ikisi Zeytinburnu’nda olmak üzere “*Sanayii Taburları*” teşkil edilmiştir. Bu taburlarda görev yapan askerler fabrikalarda çalışmakta ve sanat öğrenmekte olup içlerinden iyi yetişenler Mülazım-ı Salis rütbesi ile alı konarak bu taburda zabıtlık ve fabrikada sanatlarına göre çalıştırılmışlardır¹⁰⁸. Kurulan bu sanayi taburlarına birer idadî sanayi taburu ilave edilerek “*İdadî Sanayi Alayları*” adı altında yeniden teşkilatlanmışlardır.

¹⁰⁵ A.g.c., s.71.

¹⁰⁶ BCA, 030.10/ 58-395/10.

¹⁰⁷ Karakuş, a.g.e., s.219.

¹⁰⁸ Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s.58.

İkinci Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra 1909 senesinde “*Sanayi Alayları*” teşkilatı da lavğedilerek 1910 senesinde “*İmalât-ı Harbiye Nazari Mektebi*” adıyla Zeytinburnu'nda bir sanat mektebi açılmıştır¹⁰⁹. Bu okuldan mezun olanlar, askerî fabrikalarda şube memuru, ustabaşı, mütehassıs, postabaşı gibi görevlerde çalışmakla birlikte yurt dışında da öğrenimlerine devam ederek yüksek mühendis, doktor ve kimyager olarak da yetiştirilmişlerdir. Bu okul 1914 yılında “*İmalât-ı Harbiye Usta Mektebi*”, 1921 yılında “*Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi Usta Mektebi*” adını almış, daha sonra da “*Askerî Sanayi Mektebi*” adı ile 1932 yılına kadar devam etmiştir. Askerî fabrikalara sanatkâr, işçi, usta ve memur yetiştirmek üzere Kırıkkale'de kurulmuş olan “*Askerî Sanat Lisesi*” 1934 yılında Askerî fabrikalardan bağlantısı kesilerek Liseler Müfettişliğine bağlanmıştır. Bu gelişmeden sonra “*Askerî Sanat Lisesi*” sadece orduya sanatkâr, memur yetiştirmek amacıyla hizmet vermiş, askerî fabrikalara sanatkâr işçi yetiştirecek bir kurum kalmamıştır. Bu durum askerî fabrikaların gelişiminde büyük olumsuzluklara neden olmuştur¹¹⁰.

Askerî fabrikalar, sanatkâr yetiştiren bu okuldan yararlanamayacağını anlayınca hiç olmazsa çırak derecesinde sanatkâr yetiştirebilmek üzere kendi bütçe ve teşkilatı dâhilinde küçük bazı teşkilatlar kurmuş ve bu teşkilatların özünü de “*Çırak Okulları*” oluşturmuştur¹¹¹. Bu ocağın ilk şubesi de Erzurum Çırak ocağı olmuştur. Doğu'daki birliklerin tek tamirhanesi olan Erzurum tamirhanesinde çalıştırılmak üzere eğitime açılan bu “*Ocak*”, 1935 yılında hizmete açılmış olup teorik ve uygulamalı eğitim ve tatbikat bakımından Maarif Vekâletince ikinci derecede sanat mektebi olarak tescil edilmiştir¹¹².

Bu tarihe kadar merkezi İstanbul'da yer alan fabrika okulları, artık kontrolden uzak ve sorunlu bir hale gelmiştir. Çünkü askerî fabrikaların genel merkezi ve çoğunluğu Kırıkkale'de bulunmakta olup okullar bu fabrikalardan uzakta kalmaktadır. Ayrıca, okulun gerek idarî ve gerekse eğitim yönleri ile büyük sorunları olup bu kontrolsüzlük öğrencilerin ahlakî yapılarına kadar varan bozulmalara neden olmuş ve sonuçta bu okulun 1932 yılında Kırıkkale'ye taşınmasına karar verilmiştir. 1933 yılı Ağustos ayında inşası tamamlanan okul faaliyete bu tarih itibarı ile başlamıştır¹¹³.

Askerî fabrikalar, askerî mühendis yetiştirmek üzere her fırsatta Avrupa'ya subay ve öğrenciler göndermiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu uygulama askıya alınmış ve

¹⁰⁹ A.g.e., s.61.

¹¹⁰ A.g.e., s.62.

¹¹¹ A.g.e., s.211.

¹¹² A.g.e., s.63.

¹¹³ A.g.e., s.61.

hatta gidenler yurda geri çağırılmıştır. Bu öğrenciler savaş sona erene kadar lisans öğrenimlerini İstanbul Amerikan Kolejin’de staj işlerini ise çeşitli sanat okullarında sürdürmüşlerdir¹¹⁴.

B. DENİZ HARP SANAYİİ

Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konum ve stratejik önemi güçlü bir deniz kuvvetlerine sahip olmayı gerektirmektedir. Tarihin her döneminde dünyada denizlerin önemini kavrayan devletler refah içerisinde yaşamışlar ve girdikleri mücadeleleri kazanmışlardır. Türklerin denizlerle karşılaştığı ilk dönem Anadolu’yu yurt edindikleri ve özellikle Batı Anadolu’ya ulaştıkları 11nci yüz yıla kadar gitmektedir. Bu konuda Selçuklu devrinde Çaka Bey’in faaliyetleri bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti döneminde de ilk ciddi çalışmalar Yıldırım Beyazıt devrinde başlamış, II. Bayezıt devrinde de Osmanlı Devleti’nin donanmasının alt yapısı kurulmuş, Kanuni devrinde de en üst seviyeye yükselmiştir¹¹⁵. Osmanlı Devleti’nin kuruluşuyla ortaya çıkan ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak esaslı bir teşkilata kavuşan Osmanlı Donanması’nın merkez üssü, Tersane-i Amiredir¹¹⁶.

Deniz kuvvetlerinin ana unsuru donanmadır. Donanmanın her bakımdan geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ise sahip olunan ve teknik donanımı güçlü olan tersanelerle mümkündür. Türkiye’de özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında donanmanın ihtiyaçlarını yoğun olarak dış piyasalardan ve dış yardımlardan karşılama yoluna gidilmiştir. Oysaki Atatürk döneminde 1936 yılından itibaren bu ülkede denizaltı yapılmaya başlanmıştı. Deniz kuvvetlerine ait savaş gemilerinin ve donanımının dış yardımlarla güçlendirme çabaları, millî imkânların gelişimini baltalamıştır. Millî politikaların ve millî stratejilerin sınırsız olarak uygulanabilmesi için, askerî gücü oluşturan silâh, araç ve gereçlerimizin millî imkânlar ile geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, kendi gemilerimizi kendi imkanlarımızla yapmak amacıyla 1960’lı yılların başında deniz kuvvetleri ana direktifini hazırlamış, deniz kuvvetleri’nin kendi imkanlarımız ile geliştirilirken, tersanelerin geliştirilmesi, personelin eğitim ve

¹¹⁴ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 11, İçtima 1, 16..01.1944, s. 51.

¹¹⁵ İdris Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, İstanbul, 2005, s.12.

¹¹⁶ İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı (XII. Yüzyılda Tersane-i Amire)**, TTK Yayını, Ankara, 1992, s.1

donanım yönleri ile geliştirilmesi, malzeme tedariki konuları bir plân dâhilinde programlanmıştır. 1963–1967 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık gemi inşa programı bir geçiş devresi olarak kabul edilmiş ve küçük çaplı gemiler ve yardımcı gemilerin inşası plânlanmıştır. 1968–1972 dönemini kapsayan ikinci beş yıllık gemi inşa programında ise harp gemisi yapımı plânlanmıştır. Özellikle, Gölcük ve Taşkızak tersanelerinde inşası yapılan gemilerimiz donamaya güç katmıştır.

1- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Deniz Kuvvetlerinin Genel Durumu

İkinci Dünya Savaşının başlangıcından itibaren, Türk Deniz Kuvvetleri umulmadık bir şekilde gelişmeye başlamış ve kendisini yenilemiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşının fiilen dışında kalmasına rağmen, coğrafi ve stratejik konumundan dolayı savaş yıllarında ağır görev ve sorumluluklar taşımış, aynı zamanda ülkenin sınırlı sanayii potansiyelinin ve dış ikmalinin kesilmesi dolayısıyla da çok ciddi güçlüklerle mücadele etmiştir. Bu mücadeleler yapılırken meydana gelen en ciddi sıkıntı ise savaş süresince yaşanan malzeme, ulaşım ve akaryakıt sıkıntısı olmuştur.

Bu dönem içerisinde ve savaş sonunda Türk Deniz kuvvetleri;

“1 muharebe kruvazörü, “T.C.G. YAVUZ” (1911)

2 eski hafif kruvazör ,”T.C.G. HAMİDİYE ve MECİDİYE” (1903)

4 İtalyan yapısı modern muhrip “T.C.G. ADATEPE, KOCATEPE, TINAZTEPE ve ZAFER” (1931)

2 eski muhrip “T.C.G. BERK ve PEYK” (1907)

3 eski torpidobot, “T.C.G. TAŞOZ, SAMSUN, BASRA” (1907)

5 modern denizaltı gemisi “I. ve II. İNÖNÜ (1927), DUMLUPINAR, SAKARYA (1931), GÜR” (1930),ve bunların dışında birkaç yardımcı ve ikmal gemisinden oluşmaktadır”¹¹⁷.

Bu gemilerden T.C.G. YAVUZ ve 4 modern muhripen oluşan harp filosu ile denizaltı filosu, Türk Deniz Kuvvetlerinin vurucu gücünü teşkil etmektedir. Diğer gemiler, eğitim ve mahdut destek harekâtı için, “İhtiyat Filo” adı altında toplanmışlardır. Donanmanın mayın ve mayınla mücadele kabiliyeti T.C.G. NUSRET (1912) ve İNTİBAH (1886) mayın gemileri ile seferler sırasında bakıma alınan gemilerden oluşmaktadır¹¹⁸.

¹¹⁷ Şemsi Bargut, “1945’ten 1974’e Kadar Türk Deniz Kuvvetleri”, **Derya**, Sayı 94, Temmuz 1975, s.11.

¹¹⁸ **A.g.m.**, s.11.

Savaştan önce, Türk donanmasını güçlendirmek için, İngiltere'ye 4 muhrip, 4 denizaltı gemisi ve 2 mayın gemisi, Almanya'ya da ikisi Türkiye'de inşa edilmek üzere, 4 denizaltı gemisi sipariş edilmişti. Ancak bu gemiler savaşın başlaması nedeniyle Türkiye'ye teslim edilmemiştir. Sadece Yüzbaşı Hakkı ve Sivrihisar mayın gemileri 1941 yılında İngiltere tarafından teslim edilerek Türk Deniz Kuvvetleri'ne katılmıştır.

Türkiye'nin siparişlerini karşılamak amacıyla İngiltere, İngiliz Kraliyet Bahriyesinde hizmet eden, T.C.G. SULTANHİSAR ve DEMİRHİSAR muhriplerini 1944 yılında Türkiye'ye devretmiştir. Ayrıca İngiltere Bahriyesinde H.M.S. ITHURIEL ve INCONSTANT adları ile hizmet eden muhriplere T.C.G. GAYRET ve MUAVENET adları verilmiş ve bu gemiler savaştan sonra Türkiye'ye teslim edildi. Fakat GAYRET muhribi çok eski ve harap durumda olduğu için yerine ORIBI adıyla başka bir muhrip verilmiş ve onun da adı GAYRET olarak değiştirilmiştir¹¹⁹.

1946 yılında Avustralya'dan 5 adet açık deniz mayın tarayıcı korvet alınmıştı. Bu gemiler; "T.C.G. AYANCIK, AYVALIK, ANTALYA, ALANYA, AMASRA" adları ile Türk Deniz Kuvvetlerine katılmış ve böylece deniz kuvvetlerinin mayın tarama gücü artırılmıştır.

Savaş öncesi yıllardan itibaren dışarıdan alınan bu gemiler sayesinde Türk Deniz Kuvvetleri çok az da olsa kendisini yenilemiş, savaş sonrasında ise bu güç artırımını daha da hızlandırmıştır.

2- Donanmanın Yeniden Teşkilatlandırılması ve İngiltere'den Alınan Gemiler

Savaş sonrası ve özellikle 1946 yılından itibaren İngiltere'den alınan gemilerin donanmaya katılması ile birlikte donanma kuruluşunda yeni bir idarî mekanizma oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Bu sebeple 1946 yılında Donanma Komutanlığı kuruluşunda bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde Donanma Komutanlığı, Harp Filosu, Denizaltı Filosu, Hücüm ve Emniyet Filosu olarak üç filo halinde yeniden kurulmuştur. Bu yeni düzenlemeye göre Harp Filosu, Yavuz ve Muhrip Filotillaları Komutanlığı olarak iki birlik halinde teşkilatlanmıştır¹²⁰.

İngiltere Hükûmeti, yukarıda da değinildiği gibi, daha önce kendilerine verdiğimiz siparişlerden GAYRET muhribinin İkinci Dünya Savaşında kullanılmasından dolayı tamir kabul etmeyecek kadar harap ve hasar görmüş olması dolayısıyla bu geminin yerine İngiliz

¹¹⁹ BCA, 030.10 / 62.421.28 / 66.43.

¹²⁰ Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, s.37

donanmasından (200 ton kadar daha büyük) ORIBI muhribini Türkiye'ye vermeyi kabul etmiştir¹²¹. Ayrıca Türkiye'nin istemediği GAYRET muhribini de deniz kuvvetlerimize hibe olarak vermiştir. İngiliz Admiralti firması harap durumdaki GAYRET muhribinden çıkarılacak bazı aksam ve teçhizatı, 7 Şubat 1946 tarihinde Türkiye'ye teslim edilmiş olan MUAVENET muhribinin yedek aksamını teşkil etmek üzere bedelsiz vermeyi üstlenmiştir¹²².

Bedelleri teslihat kredisinden mahsup edilerek alınan iki adet ağ gemisi 31 Ocak 1946 tarihinde, personeli daha önce İngiltere'ye gönderilmiş olan BURAK REİS denizaltı gemisi de Şubat 1946 tarihinde Türk Donanmasına teslim edilmiş olup bu gemiler o dönem için önemli vazifeler yapmışlardır¹²³.

3- Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar genel olarak Alman ordusu tarzında teşkilatlanmış olan TSK, özellikle 1947 yılından itibaren başlayan Amerikan yardımları çerçevesinde yeniden bir düzenlemeye tabi tutulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştı. Bu çerçevede başlayan çalışmalar sonucunda, 15 Ağustos 1949 tarih ve 5398 sayılı “*Kuvvet Komutanları*” yasası ile yeni bir teşkilatlanma ortaya çıkmış ve bunun sonucunda da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur. Dönemin Donanma Komutanı Oramiral M. Ali Ülgen ilk Deniz Kuvvetleri Komutanı olurken, Donanma Komutanlığı da Deniz Kuvvetleri Komutanlığının bir alt kademesi olarak doğrudan deniz kuvvetlerine bağlanmıştır¹²⁴.

Genelkurmay Başkanlığı karargâhındaki “*Deniz Kurmay Başkanlığı*” ile harekât eğitim hizmetlerinin ve Millî Savunma Bakanlığına bağlı “*Deniz Müsteşarlığı*” vasıtası ile de bütçe, ikmal, tedarik, inşaat ve imalât, personel hizmet ve fonksiyonlarını bir komuta altında toplamak suretiyle teşkilatlanması, deniz kuvvetlerinin eski kuruluşu oranla daha özgür ve daha yetkili çalışmasını sağlamıştır. Bu teşkilatlanma ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır¹²⁵.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığının kurulması ile birlikte Türk Deniz Kuvvetleri birçok atılım gerçekleştirmiş olup gücünü çok büyük bir oranda artırmış, bütün temel ve yardımcı hizmetlerini geliştirmiştir. Hidroğrafi, neşriyat ve benzeri yardımcı hizmetlerini modern

¹²¹ BCA, 030.10 / 62.421.28 / 66.43.

¹²² A.g.b.

¹²³ BCA, 030.10 / 62.421.29 / 105.05.

¹²⁴ Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri, s.41.

¹²⁵ Bargut, a.g.m., s.11.

çağın gereğine uygun olarak düzenlemiştir. Yurt içinde harp ve ticaret gemileri inşaatı üzerinde ilerlemeler yaparak deniz kuvvetleri tersanelerini de her yönüyle geliştirmiştir. İhtiyaç görülen bütün sabit tesisler inşa edilerek hizmete açılmıştır. Deniz kuvvetlerinin savaş gücünün artırılması ve geliştirilmesi için yurt dışından ve kısmen yurt içinden gemi, silâh ve araç temininde önemli aşamalar kaydedilmiştir¹²⁶.

a- Deniz Kuvvetlerinde Bütçe Uygulamaları

1935 yılı ile 1942 yılı (dahil) arasında devlet tarafından deniz kuvvetlerine ayrı bir bütçe verilmiş, 1942 (hariç) yılı ile 1949 yılı (dahil) arasında Millî Savunma Bakanlığına tek bir bütçe uygulaması yapılmış ve 1950 yılından sonrada tekrar deniz kuvvetlerine ayrı bir bütçe verilmiştir. Ancak yeni gemi ya da büyük fabrika temin etmek için TBMM'den ayrı bütçe çıkarılmıştır¹²⁷.

Devlet tarafından yapılan bütçenin dışında özellikle, 1947 yılında itibaren başlayan Amerikan askerî yardımından da, sadece gemi değil, bol miktarda malzeme, cephane ve akaryakıt gelmeye başlamış, bu da deniz kuvvetlerinin bütçesine önemli katkılar sağlamıştır. Deniz kuvvetlerine ayrılan bütçenin büyük bir kısmı personel, maaş ödeneği, giyim, yiyecek vs. alanlara harcanmakta, personelin eğitime fazla bir katkı sağlamamaktadır. Özellikle gemilerin açık deniz eğitimi çok pahalıya mâl olmakta ve bu konuda sıkıntı yaşanmaktadır¹²⁸. Deniz kuvvetlerine 1935–1950 yılları arası bütçeden ayrılan pay ve karşılaştırması şöyledir.

Tablo 4

YIL	DEVLET BÜTÇESİ	K.K.K. BÜTÇESİ	HV. KUV. BÜTÇESİ	DNZ. KUV. BÜTÇESİ
1935	194.882.728	48.087.816	5.017.060	4.308.600
1936	216.890.000	40.314.880	7.909.470	5.783.780
1937	231.017.776	49.294.880	7.842.493	6.283.836
1938	249.954.020	61.361.030	8.050.140	6.583.880
1939	261.064.192	68.667.000	8.320.000	6.984.000
1940	268.476.321	56.539.000	8.294.000	6.979.000
1941	309.740.396	56.539.000	8.294.000	6.979.000
1942	394.326.938	78.189.327	9.121.428	7.542.049
1943	486.717.349	116.031.238	(Millî Savunma Bütçesi)	...
1944	547.857.925	276.000.000
1945	599.834.898	266.448.038
1946	990.572.884	264.890.000
1947	1.136.215.530	357.497.895
1948	1.243.551.197	376.934.895
1949	1.371.875.627	460.450.000
1950	1.487.208.563	364.450.978	49.727.902	47.195.531

Kaynak: **Deniz Kuvvetleri Tarihçesi**, Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğü, Cilt 2, Dosya 3, s.473.

¹²⁶ Cumhuriyet Dönemi, s.42

¹²⁷ Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğü, Cilt 2, Dosya 3, s.473.

¹²⁸ A.g.e. , s.473.

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere deniz kuvvetleri bütçesi, kara ve hava kuvvetleri bütçelerine göre daha azdı.1944 ile 1949 yılları arasında kara, deniz ve hava kuvvetlerine ayrı bütçeler yapılmayıp silâhlı kuvvetlerin bütçeleri tek olarak tanzim ve kabul edilmiştir.1950 yılından itibaren de tekrar kuvvet bütçeleri ayrılmıştır.

b-Deniz Kuvvetlerinin Reorganizasyonu ve Amerikan Askerî

Yardımları

İkinci Dünya Savaşından sonra değişen dünya dengeleri ve özellikle Türkiye üzerinde beliren Sovyet tehdidi üzerine Amerika, Türkiye'yi stratejik müttefik ilân ederek savunma ve askerî işbirliği konusunda yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma sonunda başlayan askerî yardımlar Türkiye'nin savunma gücüne katkı sağlamıştır. Bu yardımların bir kısmı Türk Deniz Kuvvetlerine doğrudan yansımış ve bu kapsamda Amiral Hermann başkanlığındaki bir deniz kurulu Türkiye'ye gelerek, donanmanın kuruluş ve eğitim durumunu tespit etmiştir. Bu durumun sonucu olarak Türk ve Amerikan deniz subayları arasında dostane bir çalışma ve işbirliği kurulmuştur.

Bundan sonra Ankara'da, ABD Deniz Kuvvetlerinin Türk Deniz Kuvvetlerine yapabileceği gemi ve malzeme yardımı konusunda iki tarafın denizcileri arasında resmî görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmelere katılan Türk ve Amerikan subayları şunlardır¹²⁹:

Türk heyeti olarak;

“Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kurmay Başkanı, Tümamiral Necati Özdeniz,

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Eğitim Şubesi Müdürü, Kurmay Albay Tevfik Samurtaş,

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Harekât Şubesi Müdürü, Kurmay Albay İzzet Saltun,

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Eğitim Şubesinden, Kurmay Yarbay Kemal Ülengin,

Deniz Müsteşarlığından, Makine Albay Cevat Taluy,

Deniz Müsteşarlığından Levazım Albay Cezmi Denizmen,

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Teknik Şubeden, Gv. Yarbay Vahdettin Aytan”.

Amerika Birleşik Devletleri heyeti olarak;

“Tümamiral Ernest Hermann,

Albay William V. Oregon,

Albay Buf Simm..ons,

Albay Fritz Gleim,

¹²⁹ A.g.e. , s.124.

Binbaşı Gliffard Messevheimer”.

Bu arada Kurmay Yarbay Kemal Ülgerin, Yarbay Vahdettin Aytan ve Makine Albay Cevat Taluy’dan kurulu bir heyet ABD’ye giderek o zamanki Deniz Ataşesi Saip Caner başkanlığında Amerikan gemileri ve deniz tesisleri hakkında bir inceleme yapmışlardır¹³⁰.

Yapılan görüşmeler sonucunda Amerikan heyeti, başlangıçta Türk Deniz Kuvvetlerine 1 akaryakıt gemisi, 8 mayın arama tarama gemisi ve 12 hücum bot vermeye karar vermişti. Ancak, müzakereleri takiben bu kararı değiştirerek, 4 muhrip, 4 denizaltı gemisi, 8 avcı botu, 8 mayın arama tarama gemisi, 1 akaryakıt gemisi, 1 onarım gemisi, yeteri kadar fabrika ve eğitim malzemesi verilmesi için anlaşmaya varılmıştır¹³¹. Anlaşma iki taraf arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. TBMM, 1 Eylül 1947 tarihinde 5123 sayılı kanunla anlaşmayı onaylayınca Amerikan askerî yardımı fiili olarak başlamıştır¹³². Ayrıca ABD kanunları gereğince Amerikan deniz subayları Gölcük’e gelecekler ve Türkiye’ye verilen silâhların kullanılma ve muhafaza edilme tarzlarını yerinde kontrol edeceklerdir.

Türkiye ile ABD arasında imzalanan bu anlaşmaya göre, her iki ülke deniz kuvvetleri arasında yakın ve sıkı bir işbirliği meydana gelmişti. Amerikalı subaylar, yeni teknik donanımlı donanma gemilerinin, fabrika atölyelerinin, ikmal merkezi tesislerinin nasıl çalışacağını öğretmişler, çeşitli mesleklere mensup deniz subayları da ABD’ye gidip deniz kuvvetleri eğitim kuruluşlarında ve okullarında kurslar görmüşlerdir. Askerî yardımların koordineli bir şekilde yürütülmesi amacıyla Ankara’da bir “*Amerikan Askerî Yardım Kurulu*” oluşturulmuş, başkanlığını Amerikalı bir Tümgeneralin yaptığı bu kurulun deniz kısmını bir Tümamiral ve ekibi yaparken, tercüman olarak da Türk subayları görevlendirilmiştir. Ayrıca Gölcük’de bir Amerikan Deniz Albayı başkanlığında Amerikan subay ve uzman astsubaylar bulunması kararlaştırılmıştı. Bu heyet, donanmanın fabrikalarının ve ikmal merkezinin, hem ihtiyaçlarını tespit edip sonraki yardımların buna dayanmasını sağlayacak, hem de Amerikan sistemlerinin adapte edilmesi için Donanma Komutanlığına, Gölcük Fabrikası Müdürlüğüne ve sonradan ikmal merkezi adını alacak olan levazım işlerine danışmanlık yapmışlardır¹³³.

¹³⁰ **A.g.e.** , s.124.

¹³¹ Arif Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması**, s.103.

¹³² **Deniz Kuvvetleri Tarihçesi**, s.125.

¹³³ **A.g.e.** , s.125.

Türk Deniz kuvvetleri tarafından Amerikan askerî yardımından alınan gemiler ve yeni adları şöyledir¹³⁴.

“Muhripler; *GEMLİK (I) (D-347), GAZİANTEP (I) (D-344), GELİBOLU (I) (D-346), GİRESUN (I) (D-345)*
Denizaltı gemileri; I. İNÖNÜ (II) (S-330), II. İNÖNÜ (II) (S-331), SAKARYA (II) (S-332), GÜR (II) (S-334)
Avcı botları; A.B.1, A.B.2, A.B.3, A.B.4, A.B.5, A.B.6, A.B.7, A.B.8
Onarım gemisi; ONARAN
Akaryakıt gemisi; AKPINAR”
Birinci teslimattan sonra yapılan yardımlarda da;
“Denizaltı onarım gemisi; BAŞARAN
Denizaltı kurtarma gemisi; KURTARAN
Ağ dökücü gemi; AG.4 gemileri teslim edilmiştir”.

Tablo 5

Deniz Kuvvetlerine Katılan Gemiler (1950–1959)

YIL	CİNS	ALINDIĞI YER	GEMİ ADI
1950	Denizaltı	ABD	TCG Kurtaran (A-584) TCG Dumlupınar (II) (S-341) TCG Çanakkale(I) (S-333)
1952	Mayın Dökücü	ABD	TCG Mersin (N-104) TCG Marmaris (N-103) TCG Mordoğan (N-101)
1954	Denizaltı	ABD	TCG Cerbe (I) (S-341) TCG Preveze (I) (S-340)
1958	Refakat Gemisi	KANADA	TCG Bartın- (II) (P-130) TCG Bandırma- (III) (P-129) TCG Bafra- (III) (P-121) TCG Beykoz- (II) (P-122) TCG Bodrum- (III) (P-125) TCG Biga- (II) (P-124) TCG Bornova- (I) (P-126) TCG Beylerbeyi- (II) (P-123) TCG Bozcaada- (II) (P-129) TCG Büyükdere- (I) (P-128)
	Mayın Arama Tarama Gemisi T- Sınıfı		TCG Trabzon (P- 530) TCG Tirebolu (P-532) TCG Tekirdağ (A-601) TCG Terme (P- 531)
	Denizaltı		ABD
1959	Mayın Arama Tarama Gemisi S- Sınıfı	ABD	TCG Samsun (M-510) TCG Sinop (M-511) TCG Sürmene (M-512) TCG Seddülbahir (M-513)
	Muhrip	İNGİLTERE	TCG Alparslan (D-348) TCG Fevzi Çakmak(D-349) TCG Piyale Paşa (D-351) TCG Kılıç Ali Paşa (D-350)
	Yüzer Havuz	ALMANYA	4500 Tonluk

Kaynak : **Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri**, ss.49-50.

¹³⁴ Bargut, a.g.m., s.11.

4- Askerî Tersaneler

Ülkemizde tersanecilik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'deki hükümranlılığı dönemi ile başlamaktadır. Denizlerde birçok zafere imza atmış olan Osmanlı Donanmasında kullanılan kalyonlar Osmanlı tersanelerinde inşa edilmiştir. İlk dalan, Abdülmecit denizaltı gemisi ülkemiz topraklarında Haliçteki tersanelerde inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine rastlayan dönemlerde, gemi inşa faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve işgal kuvvetleri tarafından tahrip edilerek kullanılamaz hale getirilmiştir. Tamamen tahrip edilen Haliçteki, Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri cumhuriyetimizin kuruluşunun ilk yıllarında onarılarak tekrar faal hale getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletine ilhak eden Yavuz ve Hamidiye zırhlılarının onarım ve havuzlama çalışmaları için İzmit Körfezinde yer tespiti yapılarak Gölcük'te 1926 yılından itibaren tersane kurma çalışmalarına başlanmıştır. 1960 yılları başlarına kadar sadece Denizcilik İşletmelerine ait Haliç ve Camialtı Tersaneleri ile Taşkızak ve Gölcük Askerî Tersaneleri kamuya ait ufak tipte gemiler ile yine deniz kuvvetlerimizin ihtiyacı olan ufak tipte ve yardımcı sınıf gemiler inşa etmişlerdir.

Askerî tersaneler ile denizcilik bankası elindeki tersanelerin durumu ve gemi inşaa sanayimiz hakkında Başvekilin emirleri üzerine, Millî Müdafaa Vekili tarafından hazırlanan 31 Mayıs 1955 tarihli rapora göre;

Gölcük tersanesinde makine ve tekne tamirâtı, ufak çapta makine imalî (Irgat, tulumba vs.) elektrik ve elektronik tamirat ve ufak çapta imalât, 10 bin tona kadar gemi inşaatı, büyük gemilerin havuzlanması, harp filomuzun tamirâtı yapılmaktadır. Bunun dışında inşaa mevzuu ele alınmamaktadır¹³⁵.

Taşkızak Tersanesinde ise orta ve küçük çapta gemilerin makine ve tekne tamirleri, 2500 tona kadar gemilerin havuzlanması, 5000 tona kadar gemi inşaa yapılmaktadır. Bu tersanede tesislerin eksikliği dolayısıyla tamir işleri tatmin edici bir süratle karşılanmıştır¹³⁶.

Taşkızak Tersane müdürünün verdiği beyanata göre;

Her iki tersanedeki tesislerin takviyesi ile senede 1 adet 5000 tonluk gemi ve 3 adet römorkör inşaa yapılabilecektir.

¹³⁵ BCA, (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Katologu), 030.01 / 108.680.4, s.3.

¹³⁶ A.g.b., s.3.

Raporda ayrıca;

“Askerî tersanelerin umumi muvazeneden ayrılarak mütedavil sermaye ile işleyen, müstakil ve ticari zihniyetle çalışan bir müessese haline getirilmesi halinde Denizcilik Bankası tersaneleri ile ortak çalışılabileceği ve hatta Taşkızak Tersanesi ile Camialtı Tersanesinin birbirine sınır olduğu ve ortak işler yapılabileceği” belirtilmiştir¹³⁷.

Denizcilik Bankası tersanelerinin bir kısım makine, elektrik cihazlarının tamiri, büyük havuzlama işleri, bir kısım tekne inşaatı işlerini askerî tersanelere yaptırarak mükerrer sermaye yatırıma ve teşkilatlanmaya ihtiyaç kalmayacağı belirtilmiştir¹³⁸.

a- Gölcük Tersanesinin Kuruluş ve Gelişimi

Bu tersanenin kuruluş çalışmalarının başlangıcı 1911 yılına kadar inmektedir. O tarihte Haliçte faaliyette olan tersaneler büyük tonajda gemilerin yapımına müsait olamadığı ve mevkileri nedeniyle gelişme olanakları sınırlı olduğu için Marmara ve boğazlarda ikinci bir tersane kurulması öngörülmüştür. Bunun üzerine İngiliz müşavirleri tarafından yapılan incelemede Gölcük çevresinin bu işe elverişli olduğu sonucuna varılmış ve 30.000 tonluk yüzer havuz ile tersane ve deniz üssü grubunun projesi ele alınmış ancak, bu çalışma Birinci Dünya Savaşının başlaması ile sonuçsuz kalmıştır. 1925 yılında Yavuz gemisinin bakımı için Alman Flender firmasınınca gerekli havuz inşa edilmiştir. 1927’de de Yavuz’un tamiri Fransız Saint Nazare firması tarafından yapılmıştır. Bu iş için Fransızlar bazı tesisler kurmuş ve Türk Hükûmeti bu tesisleri satın almıştır¹³⁹.

1932 yılında Gölcük Tersanesinin savaş ve yardımcı sınıf gemilerle, denizaltı gemilerinin inşa ve onarımının yeterli hale getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır¹⁴⁰.

8 Mayıs 1933 tarihli ve 2173 sayılı kanunla TBMM, Gölcükte bir liman ve onarım tersanesi yaptırmaya karar vermiştir. Kanuna göre¹⁴¹;

“Madde 1- Harp ve yardımcı harp gemilerinin tamirâtı, idame ve barınmaları için İzmit körfezindeki Gölcükte bir tamir, liman ve tersanesinin mühim kısımlarının yaptırılmasına karşılık olmak ve her sene tediye edilecek miktarı o sene bütçesine konulmak şartı ile ve İcra Vekilleri Heyetinin tensibiyle dört milyon liraya kadar hazine bonusu icrasına Millî Müdafaa ve Malîye Vekilleri mezundur.

Madde 2 - Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 – Kanunun icrasına Millî Müdafaa ve Malîye Vekilleri memurdurlar.”

¹³⁷ BCA, 030.01 / 108.680.4, s.4.

¹³⁸ BCA, 030.01 / 108.680.4, s.5.

¹³⁹ Ali Osman Adak, “Cumhuriyetin 50. Yılında Gemi İnşa Sanayiiimiz”, **Derya**, Sayı 75, Aralık 1973, s.12.

¹⁴⁰ Sait Arif Terzioğlu, “Donanmanın Gerilemesi ve Cumhuriyet”, **Derya**, Sayı 54, Mart 1972, s.15.

¹⁴¹ **Deniz Kuvvetleri Tarihçesi**, Cilt 1, Kısım 1, s.91.

Gölcük'te tersane kurulmasına karar verildikten hemen sonra ilk iş olarak, İstanbul Haliç Tersanesinden nakil işleri ile ilgili çalışmalara başlanmış buradaki malzeme ve tezgâhlar Gölcük'e taşınmıştır. Hükûmetin hazırlamış olduğu tersane şartnamesini birçok firma incelemiş sonunda, The Netherlands Harbour Works adlı Hollanda firması şartnameye olumlu cevap vermiş ve 14 Haziran 1934 tarihinde bir ön mukavele imzalanmıştır¹⁴². Ancak, her türlü plân ve projeleri 1934 senesi içinde hazırlanarak Millî Müdâfaa Fen heyetince kabul edilen ve bedelleri Kliring yolu ile ödenecek olan tersane inşaatının ihalesi 2490 sayılı kanunun 45nci maddesine göre mahdut eksiltmeye konulmasına karar verilmiş ve ihaleyi Alman firması kazanmıştır¹⁴³. Bu firma 4 ayrı Alman şirketinin meydana getirdiği bir gruptu. Bu firma ile 1939 yılı Haziran ayında 6044 sayılı mukavele imzalanmıştır. Ancak firma sözleşmeye göre 12.08.1939 tarihinde işe başlaması gerektiği halde gerekli girişimlerde bulunmamış, bu arada İkinci Dünya Savaşı başlayınca Alman firmasının bu işi yapamayacağı anlaşılmış ve sözleşme feshedilmiştir¹⁴⁴.

Bu arada Genelkurmay Başkanlığının, 03.10. 1939 tarih ve 24652 sayılı Başvekâlete yazdığı yazıda silâhli kuvvetlerin modern ve kifayetli bir tersaneye ihtiyaç duyduğu açıkça belirtilmiştir¹⁴⁵.

Alman firmasının tersane işini yapamayacağının anlaşılması üzerine, Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığı ile yaptığı yazışmalar sonucunda tersane işinin İngiliz firmasına verilmesine ve tahkikat için İngiltere'den heyet istenmesine karar verilmiştir¹⁴⁶.

Bunun üzerine 1941 yılı Ekim ayında İngiltere'den başında makine Amirali MORGAN ve İnşaiye Amirali Dawis olan bir heyet Türkiye'ye gelerek Haliç ve Gölcük'te tetkikat yaparak bir rapor hazırlamışlardır. Hazırlanan rapor şöyledir;

1941 Yılında Amiral Morgan'ın Gölcük Tersanesi Hakkında Hazırladığı Rapor¹⁴⁷;

1- Torpido, mayın fabrikaları ve denizaltı akümülatör fabrikası binaları iyidir, iş görebilecek durumdadır.

¹⁴² Celal Eyiceoğlu, "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", **Donanma**, Cilt 75, Sayı 439, 1962, s.8.

¹⁴³ **BCA**, 030.10 / 63.423 / 82.21.12.

¹⁴⁴ **BCA**, 030.10 / 63.422.16 / 5-69.341.

¹⁴⁵ **BCA**, 030.10 / 63.423.3 / M-10987.

¹⁴⁶ Eyiceoğlu, **a.g.m.**, s.9.

¹⁴⁷ **A.g.m.**, s.10.

2- Yukarıda belirtilen fabrikalar hariç, Gölcük'te bulunan diğer fabrikalar demode tezgâhlarla donatılmış karanlık savaşlar içinde bulunan ve Türk Donanmasının sulh de dahi onarım mesuliyetini üzerine alamayacak kadar yıpranmış tesislerdir.

3- Deniz yolları fabrikaları her ne kadar modern tesisatla teçhiz edilmişse de bu tesislerin bir harp gemisinin makine ve diğer tesisatını tamir edeceği düşünülemez, itimat olunamaz.

4- Bu duruma göre muhtemel bir harbte tüccar gemilerinde hasar olacağı düşünülürse, Denizyolları fabrikalarının Harb Bahriyesine kadar var olacağı gayet bariz şekilde belirir.

5- Modern gemilerin tamirleri için fabrikaların modern cihazlarla ve kâfi kaldırma vasıtaları ile donatılması, nakil vasıtalarına malik olması icap eder. Bu sebeple Gölcük Tersane projesinin tehir edilmeksizin tahakkuku Türk donanmasının istikbali bakımından elzemdir.

6- Hollanda şirketinin hazırlamış olduğu proje iyidir. Çok az ufak tadilatla tatbiki mümkündür.

7- Lüzumlu tesisat temin edildiği takdirde, önümüzdeki sene yapılacak ve ulaşılabilecek ilk hedefler şunlardır.

- a. Bataklıkların kurutulması.
- b. Tam teşekküllü bir hastanenin inşası.
- c. Sahanın temizlenmesi ve yolların tesviye edilmesi.
- d. Subay ve işçi evleri inşası.
- e. Makineleri hariç, tekne makine fabrikaları ile dökümhanenin inşası.
- f. Mütenavip cereyan dizeli elektrik santralının teçhiz ve inşası.
- g. Kuvvet santralının tevsii.

8- Bu işlerin yapılmasında Türkiye için zorluk mevzubahis olmayacaktır. Bu binaların inşası sırasında yapılacak teşebbüslerle İngiltere ve ABD'den lüzumlu malzeme ve teçhizat getirilebilir.

9- Ana projedeki makine fabrikasının bazı kısımları yapılmayabilir, fakat hücumbotu tamir ve tecrübe kısmı ilave edilmelidir.

10- İkinci sene (Malî) varılacak hedefler şunlar olmalıdır.

- a. Tekne teçhiz fabrikası

- b. *Marangozhane*
- c. *Kazanhane*
- d. *Demirhane*
- e. *Elektrik fabrikası*

11- *Rıhtım, iskele ve havuz inşaatı harpten sonraya bırakılmalıdır.*

12- *İstenilecek İngiliz mütehassısları yollanmaya çalışılacaktır.*

İngiliz Heyetine Refakat Eden Binbaşı Ata Nutku'nun Raporu;

1- *Gölcük'ü iyi bulmadılar.*

2- *Buranın sulh'te dahi iş göremeyeceğini söylediler.*

3- *İşkân, eğlence ve spor durumunu fena buldular.*

4- *Çıracak ve deniz talebelerinin yetişmesini fena buldular.*

5- *Ambarların ıslahını lüzumlu gördüler.*

6- *Hesap ve organize işlerinin aksak olduğunu belirttiler. Yalnız bu gibi işlerin de İngiltere'de pekiyi yürütülmediğini bahis ile gerekli misallerin başka şirketlerden alınması için tavsiyede bulundular.*

7- *Gölcük'e bağlı ikinci bir kuvvet santralinin mutlaka olması lazım geldiğinde bilhassa ısrar ettiler.*

Bu raporlar üzerine MSB'lığı tezgâhları İngiltere'den getirtmek üzere teşebbüse geçti ve 20 Ağustos 1942 de bir komisyon kuruldu.

aa. Gölcük Tersanesinin Kuruluş Amacı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde tespit ettiğimiz, Millî Müdafaa Vekâletinden Başvekâlet Yüksek Makamına yazılan 2 Mayıs 1938 tarih ve 6/1838 sayılı yazı¹⁴⁸ Gölcük Tersanesinin kuruluş amacını şöyle özetlemektedir;

“Gölcükte inşa edilecek liman ve tersane her şeyden önce memleket müdafaaında çok mühim bir rol oynamış olan donanmanın gerek barış zamanı ve gerekse savaş zamanında tamirlerini yapma ve bilhassa Akdeniz'de yapılan siyasi anlaşmaların en mühimini teşkil eden bahri silâhların bu günkü ve yarınki müttefik devletlere de yardımını temin etmek ve bu meyanda dövize istinat eden bahrî teslihatın en mühimini memleket dâhilinde ve bu tersanede yapabilmektir”.

¹⁴⁸ BCA, 030.10 / 63.422.14 / 67.14, s.6.

Tersanenin kuruluşunda görevli firmaların getirecekleri malzemelerin, gümrük vergisinden muaf tutulması için bir takım girişimlerde bulunulmuş ve bu amaçla Gölcükte bir serbest mıntıka kurulmaya çalışılmıştır. Bundaki amaç, oluşturulacak serbest bölgeye müteahhit tersane inşaatı için getireceği malzemelerin gümrükten muaf olarak geçirilmesi düşüncesidir¹⁴⁹. Malîye Vekâletinin bu duruma karşı çıkmasına rağmen İktisat Vekâletinin vergi muafiyetine onay verdiği yapılan anlaşmalara konulan ek hükümlerden anlaşılmaktadır¹⁵⁰.

İngiliz firması yurt dışından getirdiği malzemelerin (tarak, kreyn, makine, tezgâh vs.) kullanılmayan kısmını yurt dışına çıkarmak zorundadır. Müteahhit isterse bu malzemelerin vergisini vermek suretiyle yurt içine de sokabilecektir. Vergiden muaf olan kısım sadece Gölcük serbest bölgesi olacaktır¹⁵¹.

Ayrıca Gölcük tersanesinin kuruluş amaçları şunlardır;

- a. *“Memleketimizde yeniden canlandırılacak gemi inşaatı inşasına hız vermek,*
- b. *Kurulmuş ve kurulmakta olan sanayii fabrikalarının ve bilhassa Karabük Demirçelik fabrikasının istihsalatına mahalli sarf temin etmek,*
- c. *Tedariki günden güne güçleşen birçok deniz harp silâh ve vasıtalarını peyderpey bu tersanede yapmak,*
- d. *Bugünkü hava ve deniz silâhlarının almış olduğu ehemmiyet karşısında coğrafi vaziyetimizin memleketimize bahşettiği tabii müdafaalı mevkiinden kudretli bir tersane yaptırmak suretiyle büyük donanmaların üslenebileceği ve emin bir ilticagah olabileceğini ve dünya muvahcesinde tebaruz ettirerek cumhuriyet hükûmetinin Avrupa muvazenei düveliyesini siyaset kafesinde daha ağır ve mühim bir rol oynamasını temin etmektir”¹⁵².*

Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin donanmasını daima güçlü bir suretle donatmak ve harbe hazırlayabilmek amacıyla mevcut tesisler üzerine makine, tekne inşa fabrikaları ve dökümhane yapımı için 2490 sayılı kanun çerçevesi dâhilinde bedeli harp kredisinden ödenmek koşulu ile vergiden muaf olan kısım sadece Gölcük serbest bölgesi olacaktır¹⁵³.

¹⁴⁹ A.g.b., s.8.

¹⁵⁰ BCA, 030.10 / 63.422.15 / 67.15.

¹⁵¹ BCA,030.10 / 63.422.14 /1250-9.

¹⁵² BCA, 030.10 / 63.422.14 / 67.14, s.10-11.

¹⁵³ BCA,030.10 / 63.422.14 /1250-9.

ab. Gölcük Tersanesinin Teşkilat Yapısı:

Kuruluşunu müteakiben, Gölcük Tersanesinin teşkilat yapısının, Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğünde bulunan Deniz Kuvvetleri Tarihçesine¹⁵⁴ göre aşağıdaki gibi şekillendiği anlaşılmaktadır;

GÖLCÜK TERSANESİNİN TEŞKİLAT YAPISI FABRİKALAR MÜDÜRÜ

Bu yapılanma içerisinde dört önemli kısma ayrılmış olan müdürlük, dönemin koşulları altında çok önemli işlevler üstlenmiş ve Türkiye'nin gemi inşa ve bakım onarım işleri bu merkezden yürütülmüştür.

¹⁵⁴ Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, s.91.

Tablo 6

Gölcük Tersanesinde 1938–1974 Yılları Arası İnşa Edilen Gemiler

ADET	TONAJ	CİNS	İNŞA YILI
1	1250	Gölcük Yağ Gemisi	1938
6	35	Torpedo Şalopası	1938
1	14	Dalgıç Motoru	1938
1	550	Atak Romorkörü	1939
1	26	Taşıt Romorkörü	1941
4	20	Yıldırım –Şimşek – Bora - Kasırga	1941
1	545	Bekirdere Cephane Gemisi	1944
1	17	Onarım Kaynak Motoru	1946
2	240	Çamur Dubası	1950
1	65	Nakliye Aracı	1952
2	65	Nakliye Aracı	1953
1	200	Açık Deniz Torpedo Tenderi	1953
1	500	Öncü Romorkörü	1953
1	170	Halas Motoru	1956
1	843	Pınar- 2 Su Gemisi	1958
1	670	Konca Gemisinin Yolcu Gemisi Olarak Tadili	1959
6	60	Sac Mavna	1959
1	55	Torpedo Takip Botu	1961
2	26	Deniz Katırı	1962
1	280	Duba - 1	1962
1	140	Atıl Yangın Romorkörü	1963
1	2,5	Hisar Tipi Motor	1963
8	10	Lale Tipi Motor	1963
1	3730	Albay H. Burak Tankeri	1964
1	4500	Havuz Pontonu	1964
2	60	Kuru Yük Şalopası	1964
2	200	Taş Dubası	1964
2	405	LCU Çıkarma Gemisi	1965
4	405	LCU Çıkarma Gemisi	1966
1	477	Koçhisar Karakol Gemisi	1966
1	26	Deniz Katırı	1968
2	150	Jandarma Botu	1969
2	6	Deniz Ambulansı	1969
1	17635	S. Altıncan Kuru Yük Gemisi	1970
2	240	Çamur Dubası	1971
3	26	Deniz Katırı	1972
1	1950	Berk Refakat Muhribi	1973
2	25	Motor Yat	1973
6	26	Deniz Katırı	1974
3	60	Mavna	1974
1	56	Mayın Tarama Botu	1974
4	4	Ponton	1974
1	234	Kum Dubası	1974
1	2500	Asit Tankeri	1974

Kaynak: **Derya**, Sayı 96, Eylül 1975.

b- Taşkızak Tersanesi

Taşkızak Tersanesi, 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişimini tamamlayarak dünyanın en büyük tersanesi olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde her alanda yaşanan çöküş süreci bu tersanede de yaşanmış ve 18nci yüzyıl sonuna kadar bir gelişme görülmemiştir¹⁵⁵. Sultan Abdülaziz döneminde, Taşkızak Tersanesi modern tezgâhlar ile donatılmış ve tersaneye İngiltere'den ustalar getirilerek dünyanın ikinci donanmasını inşaa edecek güce kavuşturulmuştur. Bu tersanede 1828 yılında ilk gemi inşası yapılmış ve 1886 yılında ilk Osmanlı denizaltısı bitirilmiştir¹⁵⁶.

Birinci Dünya Savaşından sonra İstanbul'un işgali ve askerden arındırılması ile Taşkızak Tersanesi kapatılmış, mevcut tezgâh ve makineler Gölcük'e nakledilerek orada yeni bir tersane kurulmasına karar verilmiştir. 1936 yılında Türkiye ile Almanya arasında yapılan bir anlaşma gereğince Türk Deniz Kuvvetleri için dört denizaltı yapılmasına karar verilmiş ve 14 Ağustos 1937 tarihinde "Atılay" ve 9 Eylül 1937 tarihinde "Yıldırım" tamamlanmış ve hizmete girmiştir¹⁵⁷. 1941 yılında Taşkızak Tersanesi yeniden kurulmuş ve az sayıda mühendis ve işçi ile çalışmaya başlamıştır. 1960 yılından itibaren gelişmesini hızlandıran tersane modernleşme ve tesisleşme faaliyetleri ile deniz kuvvetlerimizin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir¹⁵⁸.

Taşkızak Tersanesi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı olarak işlevlerini üç ana grupta sürdürmektedir. Bunlar, yeni inşa faaliyetleri, onarım faaliyetleri, havuzlama faaliyetleridir.

Tersane, askerî tersane olduğu için küçük tonajlı ve yüksek süratli modern savaş gemileri ile çıkarma gemilerinin yapımı gerçekleştirilmektedir. Askerî amaçların dışında 135 metre boyundaki kızakta ticari amaçlı gemilerde yapılmaktadır.

Taşkızak Tersanesi Komutanı Tuğamiral Hayri Tezcan'ın 2 Ağustos 1968 tarihinde, LS-9 ve LS-10 liman savunma botlarının denize indirilme töreni sırasında yaptığı konuşmada, "*Deniz kuvvetlerimizin gemi onarım ve bilhassa gemi inşa ihtiyacının artmasına paralel olarak, tersanemizin inkişaf ve modernizesi bir zaruret olmuştur. Bu zaruretin icabatından olarak, yeni bir makine tevsiye atelyesi kurulmuştur. Tersanemizin inkişafını sağlayacak olan Denizcilik Bankasından henüz kısmen devir alınan arazide yeni*

¹⁵⁵ Mesut Önce, "Taşkızak Tersanesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1973, s.50

¹⁵⁶ "Taşkızak Tersanesinin Dünü ve Bugünü", **İstanbul Sanayi Locası**, Cilt 1, Sayı 4, 1981, s.12.

¹⁵⁷ **Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi**, İstanbul, 1999, s.21.

¹⁵⁸ "Tarihte Taşkızak", **Savunma**, Kasım 1998, s.50.

bir motor fabrikasıyla elektrik fabrikasıyla elektrik fabrikasının kurulması tamamlanmış bulunmaktadır”, demiş ve tersanedeki modernizasyon faaliyetlerini açıklamıştır¹⁵⁹.

Bugün, Taşkızak Tersanesi kuruluş ve sorumluluk bakımından Kuzey Deniz Saha Komutanlığına, teknik yönetim bakımından Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlıdır. Asli görevi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı savaş gemilerinin materyal ve performans olarak AQAP-120 üretim için NATO kalite güvence sistem standartlarına uygun şekilde üretim yapmaktır. Bu tersanede son kırk yılda 172 askerî ve sivil gemi inşa edilmiştir. Bu gemiler arasında, güdümlü mermili hücumbotlar, avcı botları, sahil güvenlik botları, personel, ekipman, tank ve tank taşıyıcı çıkarma araçları, mayın dökme gemileri, tankerler ve yüzer havuzlar vardır¹⁶⁰.

Taşkızak Tersanesi, Alman FLW (Frederic Lürssen Werft) tersanesi ile yapılan ikili anlaşma gereği, ilki Almanya’da olmak üzere, 1975 yılında güdümlü mermili hücumbot inşa etmiştir. Bu botların 9 adedi Taşkızak Tersanesinde inşa edilmiştir. SG 80-85 botları da ön tasarımı büyük oranda yerli olmak kaydıyla bu tersanede inşa edilmiş ve Sahil Güvenlik Komutanlığına teslim edilmiştir. Alman Abeking und Rasmussen tersanesi ile yapılan ikili anlaşma gereği, 1979 ile 1987 yılları arası 13 adet SAR tipi bot inşası gerçekleştirilmiş ve Sahil Güvenlik Komutanlığına teslim edilmiştir. Tersanenin gemi inşa faaliyetlerinin yanında %70 oranında onarım faaliyetleri ile uğraştığı ve özellikle mayın arama tarama gemileri, hücumbotlar, avcı botları ve çıkarma gemilerinin havuzlama işlerinin burada yapıldığı görülmektedir¹⁶¹.

5- Tersaneler Genel Komutanlığının Kuruluşu

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin iki önemli askerî tersanesi olan Gölcük ve Taşkızak Tersanelerinin birbirleri ile koordineli çalışma ihtiyacı, 1949 yılında her iki tersanenin aynı sorumluluğa bağlanmasını gerektirmiştir. Bu amaçla 10 Temmuz 1949 tarihinde Gölcük’te Tersaneler Genel Komutanlığı kurulmuş ve Gölcük ve Taşkızak tersane müdürlükleri bu komutanlığın bünyesine bağlanmıştır¹⁶².

Tersaneler Genel Komutanlığı karargâhı, Gölcük Fabrika Müdürlüğü’nün bulunduğu binada teşkil edilmiş olup görevleri daha çok idari konularda yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı emrinde sadece fen heyetleri ve teknik müdürlükler bulunan komutanlık direkt olarak hiçbir fabrikaya komuta etmemiştir. Komutanlığın işlevi çok kısa sürmüş tersanelerdeki iş

¹⁵⁹ **Deniz Kuvvetleri**, Cilt 74, Sayı 463, Ekim 1968, s.108.

¹⁶⁰ “*Tarihte Taşkızak*”, s.52.

¹⁶¹ **A.g.m.**, s.53.

¹⁶² **Deniz Kuvvetleri Tarihçesi**, Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğü, Cilt 2, Dosya 1, s.104.

koordinasyonu, deniz kuvvetleri teknik daire başkanlığı tarafından yapıldığı için 28 Nisan 1951 tarihinde kaldırılmıştır¹⁶³.

6- Deniz Kuvvetlerinde Plânlı Dönemde Gemi İnşa Programları

Devlet Plânlama Teşkilatı tarafından hazırlanan beş yıllık kalkınma plânlarına paralel olacak şekilde hazırlanan gemi inşa programları, başlangıçta küçük gemiler, çıkarma gemi ve araçları, yardımcı gemiler, karakol gemileri ve jandarma botlarının yapımına yöneliktir. İkinci beş yıllık plân dâhilinde 1968–1972 yıllarını kapsayan dönemde ise, refakat muhripleri, denizaltı gemileri, hücum botlar, büyük tankerler, kuru yük gemileri, genel maksatlı muhrip, avcı botları, yardımcı gemiler, çıkarma araçlarının yapımı plânlanmıştır¹⁶⁴.

Gemi inşa programlarında yer alan projelerin yanında, teknik bilgi ve donanımı gerektiren işlerin de bu dönemde önem arz ettiği görülmektedir. Bu işlemler içinde özellikle havuzlama işleri ve gemi arızalarının giderilme işlemleri önemli bir yer tutmaktadır. Deniz kuvvetlerinde plânlı gemi inşasına 1963 yılında başlanmış, bu birinci plân dâhilinde LCU ve LCM–8 tipi çıkarma araçları inşa edilmiştir¹⁶⁵.

C. HAVA HARP SANAYİİ

20nci yüz yılının başında ilk defa Orville ve Wilbur Wright kardeşlerin 17 Aralık 1903 tarihinde motorlu bir uçak ile havalanmalarıyla başlayan havacılık girişimleri, daha sonra dünya uluslarının, hürriyet ve bağımsızlıklarını korumak ve ulusal savunmalarını daha modern bir şekilde sağlamak amacıyla, havacılığı askerî alanda uygulayarak geliştirmeleriyle devam etmiştir¹⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı sırasında havacılık büyük ölçüde gelişmiş, uçaklar şekil ve performans açısından kendilerini yenilemişlerdir. Bu dönemde genel olarak hız, uzaklık ve kıtalararası uçuşlar ile yeni denemelere girişilmiş ve başarılı olunmuştur. Bu dönemde özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere uçak üretimine hız vermişlerdir. ABD bu

¹⁶³ **A.g.e.**, s.104.

¹⁶⁴ Sina Özdoğanlı, “*Türk Deniz Kuvvetlerinde Gemi İnşa Faaliyet ve Hamleleri*”, **Deniz Kuvvetleri**, Cilt 74, Sayı 460, Nisan 1968, s.7.

¹⁶⁵ **A.g.m.**, s.11.

¹⁶⁶ İsmail Kayabalı-Arslanoğlu Cemender, “*Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri*” **Türk Kültürü**, Sayı 116, Haziran 1972, s.488.

çalışmalara daha sonra katılmış olmasına rağmen çok hızlı bir ilerleme kaydederek önemli mesafe kat etmiştir¹⁶⁷.

İkinci Dünya Savaşı ile havacılıkta yeni teknik gelişmeler sağlanmış, Heinkel tarafından geliştirilen ilk turbo reaktörlü uçak 1939 yılında Almanya'da uçurulmuştur. Turbo reaktörlü ilk İngiliz uçakları 1942'de uçmaya başlamış ve savaşın son aylarında tepkili av uçakları kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra havacılık büyük bir hızla gelişmeye başlamış özellikle Amerika ve İngiltere bu alanda önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir.

Havacılık sanayii bir ülkenin ağır sanayii sektörünün en önemli ve kilit noktasını teşkil etmektedir. Havacılık sanayii temelini bilimsel çalışmalardan ve yüksek teknolojiden almaktadır. Bundan dolayı ülkenin teknolojik alt yapısı ile yakından alakalıdır. Çok geniş ve pahalı yatırımları ve buna bağlı yan sanayii kuruluşlarını gerektirmektedir. Dünyanın sürekli değişen şartları ve konjonktüründe uçak sanayii dönem dönem duraklamalar yaşasa da teknolojik gelişmelere bağlı olarak kendisini yenilemiş ve her dönemde ciddi bir alan olmuştur. Ayrıca, uçak sanayii ülke ekonomisine ulusal gelir alanındaki katkılarının dışında, istihdam yaratması açısından da önemli bir alandır. Uçak sanayiinde ihtiyaç duyulan yüksek teknolojiye bağlı olarak, makine mühendisliği, aerodinamik teknolojisi, malzeme ve elektronik teknolojisi alanlarında da istihdam ve gelişim zorunluluğu vardır. Bundan dolayı uçak sanayii kendi sektörünün dışında birçok yardımcı sektörle de bağlantılı olup bu sektörler ile kontrollü olarak gelişmektedir.

Devletimizin temellerini sağlam esaslara oturtmak için her türlü plânı uygulamaya koyan Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, savunma sanayii konusunda da çok önemli adımlar atmış ve özellikle havacılık sanayiiimizin kurulması yönünde çalışmalar başlatmıştır. O; 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'nin beşinci dönem toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; *“Bundan sonrası için, bütün uçaklarımızın ve motorlarının memleketimizde bulunması ve hava harp sanayiinin de, bu esasa göre geliştirilmesi gerekir. Hava Kuvvetlerinin kazandığı önemi göz önünde tutarak, bu çalışmayı planlaştırmak ve bu konuyu layık olduğu önemle milletin nazarında canlı tutmak lazımdır”*, demiş ve Cumhuriyet Türkiye'sinin harp sanayiine verdiği önemi bir kez daha işaret etmiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Ahmet Demir, **Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı İşleyişi ve Türkiye'de Gelişme Olanakları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayını, Ankara, 1977, s. 44.

¹⁶⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt I, s.421.

1- Türkiye’de İlk Uçak Sanayii Kurma Girişimleri

a- TOMTAŞ’ın Kuruluşu (Tayyare Otomobil Motor Türk Anonim Şirketi)

Ülkemizde havacılığın önemi oldukça erken sayılabilecek bir tarihte anlaşılmaya başlanmış, ilk ciddi atılımlar 1911 yılında İtalyanların Trablusgarb’a saldırıları sonucu gerçekleşmiştir. Bu savaşta uçakların yaptıkları görevler çok sınırlı olmakla beraber dönemin yöneticileri bu konuyu ciddi bir şekilde ele almıştır. 11 Haziran 1911 tarihinde “*Kâinatı Fenniye ve Mevakii Müfettişliği’nin*” 2nci şubesine bağlı olarak bir hava komisyonu kurulmuş, böylece ordumuzda hava kuvvetlerinin çekirdeği oluşturulmuştur¹⁶⁹.

Kurtuluş Savaşının kazanılması ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra memleketin imarı ve gelişmesi yolunda yoğun çabalara girişilmiş çeşitli alanlarda atılımlar yapılırken havacılığa da gereken önem verilmiş ve 16 Şubat 1925’te “*Türk Tayyare Cemiyeti*” kurulmuştur¹⁷⁰. Atatürk’ün önderliğinde başlatılan bu faaliyetler, askerî alanda gerçekleştirilen teşebbüsler, özel sektöre ait teşebbüsler ve yarı resmi kuruluş olan Türk Hava Kurumu’nun faaliyetleri olarak belirlenmiştir.

“*Türk milletinin, hava kuvvetlerimizin desteklenmesi lüzumunu idrak etmesi ve takdire değer fedakârlıklar göstermesi, siyasi ve medeni erginliğinin en büyük delilidir*”¹⁷¹ cümlesi, Atatürk’ün hava gücünün, ulusun savunması ve bekası için ne kadar önemli olduğunu bildiğini göstermektedir. Bu yüzden cumhuriyet kurulduktan sonra ordumuzun yeniden yapılanıp, donatılması faaliyetleri içinde, güçlü bir hava kuvveti oluşturulmasına ayrı bir önem vermiştir. Verdiği direktiflerle, modern hava kuvvetlerinin kurulmasının yanında hava gücünün unsurları olan havacılık sanayii, sivil havacılık konularında da büyük atılımların yol göstericisi olmuştur.

O yıllarda, ülkenin siyasal, askerî ve sosyal alanlarda pek çok sorununun mevcut olmasına, iğneden ipliğe kadar her türlü endüstri ürününü ithal etme zorunluluğu olmasına rağmen, havacılık sanayii’ne özel önem verilmesi ve birinci sıraya alınması Atatürk döneminde atılan adımları anlamak için önemlidir. O, bu konuda 1925 yılında açıkça şu mesajı vermiş ve Türk milletinin dikkatini çekmiştir. “*İstikbal göklerde, çünkü gökleri koruyamayan uluslar yarınlardan asla emin olamazlar*”, demiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Mustafa Kemal Atatürk, millî mücadele sonrasında ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bütün dünyaca tanındıktan sonra,

¹⁶⁹ Demir, a.g.e., s. 136.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 137.

¹⁷¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçler, Cilt III, s.79.

çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi yönünde hayati devrimler başlatmıştır. Bu arada, ard arda üç savaştan yorgun ve yoksul çıkan ordunun da yeni baştan ele alınması gerekmiştir. Bu çerçevede özellikle hava kuvvetlerinin yeniden yapılanması, askerî ve sivil havacılığın çağdaş tekniklere ayak uydurabilecek güçlü bir yapıya kavuşturulması en önemli hedefler arasına alınmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Atatürk'ün isteği üzerine, İsmet İnönü'nün başkanlığındaki Hükûmet, Kayseri'de bir uçak fabrikası kurma kararı almıştır. Firma arayışı sırasında akla ilk gelen, Alman Profesör Junkers'in başında olduğu ve kendi ismiyle anılan Alman Junkers Uçak Fabrikası A.Ş. olmuştur. Firma, Birinci Dünya Savaşı sürecinde en kusursuz ve gelişmiş uçakları üreterek kendisini Avrupa'da ve dünyada kanıtlamıştır. Avrupa'nın en kusursuz uçaklarını bu firma ürettiyordu. Ayrıca Almanların Versailles Barış Anlaşmasının şartları nedeniyle kendi ülkelerinde uçak sanayii kuramaması, başka ülkelerde fabrika kurup çalışmak zorunluluğuna neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan Türk-Alman müttefikliği sonucu Türkiye'de ortak bir tayyare fabrikası kurulmasına karar verilmiştir¹⁷². Bunun üzerine TOMTAŞ (Tayyare Otomobil Motor Türk Anonim Şirketi) adı altında 3.360.000 TL sermayeli bir şirket kurulmuş ve bu sermayenin 125.000 lirası Türk Tayyare Cemiyeti tarafından karşılanmıştır¹⁷³.

b- Kayseri Tayyare Fabrikası

İnönü Hükûmeti'nin, Atatürk'ün direktifleri sonucu Kayseri'de Tayyare Fabrikası kurma yönündeki girişimleri, 22 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de ele alınarak resmîyet kazanmıştır. Dönemin Millî Müdafaa Vekili, Kütahya Milletvekili Recep Bey'in (Peker) "*Ordunun Silâhlendirilmesi ve Harp Sanayii*"ne ilişkin yasa önerisi, gizli oturumda tartışılmıştır. Recep Bey, Atatürk'ün konuşmalarında "*ulusal savunmaya*" önem verilmesi konusu üzerinde durduğunu belirtmiş ve Kayseri'de tayyare fabrikası kurulması düşüncesini de Atatürk'ün bu hassasiyetine bağlamıştır¹⁷⁴. Recep Bey meclise verdiği önergede üç ana noktayı belirleyerek bunları, ülkede fabrikaların kurulması, dış ülkelere satın alma yöntemi ile ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve hava kuvvetlerini güçlendirmek için gerekli girişimlerde bulunulması olarak belirtmiştir¹⁷⁵. Daha sonra Millî Müdafaa Vekilinin meclisteki bu önergesi ile ilgili maddeler tek tek oylanmış ve Millî Müdafaa Vekilliği'ne 150 milyon liralık ödenek sağlanmıştır.

¹⁷² Nadir Bıyıklıoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, SSM Yayını, Ankara, 1991, s.12.

¹⁷³ Ergüder Gediz, "*Türk Havacılık Sanayininin Tarihçesi*", *Uçantürk*, Sayı 313, Haziran 1988, s.29.

¹⁷⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, s.541.

¹⁷⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, s.542.

Merkezi Ankara olarak belirlenen TOMTAŞ, Eskişehir'de küçük bir tesis kurarak hava kuvvetlerinde bulunan Junkers uçaklarının küçük onarım işlerini yapmaya başlamıştır. Hava kuvvetlerinde bulunan Junkers uçaklarının büyük bakımlarını ve imallerini yapmak amacıyla da Kayseri'de bir fabrika kurulması kararlaştırılarak uygulamaya geçilmiştir. 7 Eylül 1925 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı ile Alman Junkers Flugzeugwerke Aktein Gesellschaft (Junkers Uçak Fabrikası Anonim Şirketi) arasında bir anlaşma imzalanmıştır¹⁷⁶,

Anlaşmaya göre;

1. *TOMTAŞ, Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan her türlü uçağı ve motoru imal ederek bunların revizyonunu yapacak.*
2. *Kayseri'de uçak imal etmek üzere uçak ve motor fabrikası kurulacak ve her türlü makine teçhizatı Junkers firması tarafından karşılanacaktır.*
3. *Eskişehir'de bir tesis kurularak uçakların küçük onarımları ile bakımları yapılacaktır.*
4. *Şirket Türkiye'de hava yolu taşımacılığı ve işletmeciliğı yapacaktır.*
5. *Şirket Türkiye'de petrol aramaları yapacaktır¹⁷⁷.*

Görüldüğü üzere, yapılan anlaşmaya göre, Kayseri ve Eskişehir'de kurulacak olan fabrikalarda ülkemizin hava kuvvetlerini büyük ölçüde yapılandıracak atılımlar gerçekleştirilecektir. Anlaşmanın ardından, Türkiye'de uçak, uçak motoru ve otomobil yapmak üzere Kayseri'de bir fabrika kurulmuş ve fabrika 6 Ekim 1926 tarihinde büyük bir törenle açılmıştır¹⁷⁸.

Kurulacak olan fabrikalar için gerekli olan malzeme, tezgah ve makineler Almanya'dan deniz yolu ile İskenderun Limanı'na, İskenderun'dan Ulukışla'ya kadar trenle, oradan da Kayseri'ye kadar hayvanlarla taşınmak suretiyle getirilmiştir¹⁷⁹. Fabrikanın inşa ve kuruluş çalışmaları tamamlandıktan sonra 6 Ekim 1926 tarihinde Ankara'dan kaldırılan Junkers G-23 yolcu uçağı ile Millî Savunma Bakanı Recep Peker ve eşi, milletvekilleri ve hükûmet ileri gelenleri Kayseri'ye, TOMTAŞ'ın açılışına katılmak için gitmişlerdir. Açılışta ayrıca, TOMTAŞ Firması İdare Başkanı Refik Koraltan, Junkers firması yetkililerinden Şube Müdürü Mr. Saksonberg, Fabrika Müdürü Mr. Haze, Kayseri

¹⁷⁶Hulisi Kaymaklı, **Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı'nın Tarihçesi**, s.1.

¹⁷⁷Tuncay Deniz, **Türk Uçak İmalâtı**, Ankara, 2000, s. 12.

¹⁷⁸**Cumhuriyet**, 7 Ekim 1926.

¹⁷⁹Gediz, **a.g.m.**, s.29.

mülki amirleri ve Belediye Başkanı Sefa Bey hazır bulunmuşlardır¹⁸⁰. Fabrikanın açılış haberlerine bu dönemde yayınlanan İkdam, Cumhuriyet ve Milliyet Gazetelerinde geniş yer ayrılmış ve 7–8 Ekim 1926 tarihli baskılarında bu konu üzerinde yazı ve haberlere yer vermişlerdir¹⁸¹.

Fabrikanın kuruluş yıllarında uçak mühendisi başta olmak üzere teknik eleman sıkıntısı yaşanmış bu dönemde 120 Alman ve 240 Türk olmak üzere toplam 360 personel görev almıştır¹⁸². Ayrıca fabrikada çalıştırılacak personelin eğitimine önem verilerek bunların bir kısmı Almanya’daki Junkers tesislerine gönderilmiştir. Yine Kayseri Tayyare Fabrikasında yapılmakta olan PZL tayyarelerine konacak “*Gnom Rhon*” motorlarının imal tarzını görmek üzere 1937 yılında altı ay süreli olarak, hava fen şubesinden mühendis Fikret Çeltikçi, Kayseri Tayyare Fabrikası işçilerinden İrfan Berkman, Mithat Yılmaz ve Ali Çöner ayda 150’şer lira harcırah ile Fransa’ya gönderilmiş ve döndüklerinde fabrikada daha etkili çalışmalar yapmışlardır¹⁸³.

Fabrika, kuruluş aşamasından itibaren önemli atılımlar yapmış ancak kısa sürede hedeflerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Yaşanan bir takım sorunlar, özellikle Alman mühendis ve işçiler ile Türk işçilerin aralarında çıkan maaş anlaşmazlığı ve huzursuzluk, firmanın aldığı yükümlülükleri yerine getirmemesiyle had safhaya varmış ve durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme kararı neticelenmeden “*Kuvva-i Havaiye Müfettişliği*” tarafından alınan karar ile TOMTAŞ’ın faaliyetleri durdurulmuş ve Kayseri Tayyare Fabrikası 28 Haziran 1928 tarihinde kapatılmıştır.

Millî Müdafaa Vekâleti ve Junkers firmaları arasında imzalanan 21 Ekim 1929 tarihli protokol ile fabrika tasfiye edilmiş, Junkers firması hisselerinin tamamını 520.000 Türk lirası karşılığında Türk Tayyare Cemiyeti’ne devretmiştir¹⁸⁴.

Kayseri Tayyare Fabrikası ve tesisatının yeni tayyare ve motor imal edecek hale getirilmesi için yeni bir ihale açılmış ve bu kez Amerikan The Curtiss Aeroplane and Motor Company Inc. Firması ile sözleşme yapılmıştır¹⁸⁵. Bu firma ile yapılan sözleşme 21 Ekim 1931 tarih ve 724 numaralı tezkere ile bir seneye mahsus olmak üzere imzalanmıştır¹⁸⁶. Fabrika 1933 yılından itibaren CURTISS HAWK-III tipi uçak imal

¹⁸⁰ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, (1918-1939) Cilt 2, Ankara, 1997, s.352.

¹⁸¹ **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1926.

¹⁸² Gediz, **a.g.m.**, s.29.

¹⁸³ **BCA**, 030.18 / 01-08 / 83-52-1, Karar No: 2 / 8981.

¹⁸⁴ **A.g.m.**, s.29.

¹⁸⁵ **BCA**, 030.10 / 59-398.5 / 5-7514, Dosya No.61-11.

¹⁸⁶ **BCA**, 030.18 / 01-02 / 24-72-17, Karar No.11895.

etmeye başlamış 1934 yılında bu üretim sona ermiştir¹⁸⁷.

Ayrıca, Amerikan firması tarafından getirilecek malzeme ile Kayseri Tayyare Fabrikasında yapıldıktan sonra satın alınacak olan 16 adet HAWK III tayyaresi ile yedek olarak alınacak 5 adet Sayıklon ve 2 adet Vorlvint tipi motor için, 315.600 dolar karşılığı ve pazarlık usulü anlaşma yapılmıştır¹⁸⁸. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Amerikan firması bir taraftan ortak üretim yaparken bir taraftan da ülkemize uçak ve malzeme satışına başlamıştır.

Kayseri Tayyare Fabrikasında üretim faaliyetleri sadece HAWK III uçakları ile sınırlı kalmamış, aynı tarihlerde yine aynı şirket ortaklığı ile CURTISS FLEDLING tipi uçak imalâne başlanmış, 7 adet üretilen bu uçaklardan bir tanesi Atatürk tarafından İran'a hediye edilmiştir¹⁸⁹. Aşağıdaki tabloda 1926 ile 1938 yılları arasında Kayseri Tayyare Fabrikası'nda üretilen uçak tipleri ve kullanım amaçları verilmekte olup fabrikanın ne kadar önemli işlev ve görev yüklediği görülmektedir.

Tablo 7

UÇAK TİPİ	KULLANIM AMACI	ÜRETİM ADEDİ	ÜRETİM YILLARI
Junkers A-20	Av- Eğitim	30	1926-1928
Junkers F-13 Limousine	İrtibat- Nakliye	20	1926
Curtiss Hawk-II	Av	46	1933-1939
Curtiss Fledgling 2C1	Eğitim	7	1933
Gotha GO-145A	Eğitim	46	1936-1939
PZL P-24A	Av	6	1937
PZL P-24C	Av	11	1937
PZL P-24G	Av	10	1938

Kaynak: Zeynep Gülten, **İlk Uçak Sanayimiz TOMTAŞ'tan 2 nci Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığına**, Hava Müze Komutanlığı Yayını, İstanbul, 2000, s.75.

Fabrika, 1936 yılında Polonya'nın Panstwowe Zaklady Lotnicze firması ile lisans anlaşması yapmış, 1937 yılından itibaren PZL-24A-24C uçaklarının üretimine başlamış ve bu uçaklardan 20 adet üretilmiştir¹⁹⁰. Ayrıca 1940 yılında da İngiliz Philips and Powis Aircraft Ltd. firması ile lisans anlaşması yapılarak, Miles Magister tipi uçaklar, motor ve

¹⁸⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.13.

¹⁸⁸ **BCA**, 030.18 / 01-02 / 42-7-12, Karar No.2-132.

¹⁸⁹ Gediz, **a.g.m.**, s.29.

¹⁹⁰ Gediz, **a.g.m.**, s.30.

parçaları ithal edilerek üretilmeye başlanmıştır. Bu üretimler için İngiltere’den getirilen ve kendi nam ve hesaplarına çalıştırılan Strow ve James Wybrow isimli makinistler özellikle Lysander ve Rolls-Royce, tayyarelerinin motorları üzerinde uzman olup aylık net olarak 440 lira ile görev yapmışlar¹⁹¹, daha sonra bu şahısların görev süreleri, Millî Müdafaa Vekilliğinin 09.08.1940 tarih ve 22388 sayılı tezkeresi ile bir yıl daha uzatılmıştır¹⁹².

Amerikan ve İngiliz şirketleri ile anlaşmaların yürürlükte olduğu dönemde, Kayseri ve Eskişehir Tayyare Fabrikalarının bakım ve geliştirilmesi düşünülmüştü. Bu amaçla Alman firmaları ile yedek parça alımı konusunda ilişkiler devam etmiş ve 20. 03. 1939 tarihli belgeye göre bedeli 140.000 lirayı geçmemek koşulu ve kliring yolu ile 14 adet “İndex” marka otomatik cıvata ve somun tezgâhı alınmıştır¹⁹³.

Adı geçen ülkelerle yapılan anlaşmalar gereği 10 yıla yakın bir sürede toplam 134 adet uçak üretmeyi başaran fabrika, her şeye rağmen işlevsiz kalmış ve kapasitesinin altında çalışmaya başlamıştır. Türkiye’de bulunan bazı yabancı uçak firma temsilcileri bir takım gizli faaliyetler ile fabrikanın çalışmalarına darbe vurmaya çalışmışlardır¹⁹⁴. Fabrikanın çalışmalarını ve işlevini bozan en önemli faktörlerden bir tanesi de aşırı mükemmeliyetçilik beklentisi olmuştur. Bu beklenti daha sonra fabrika işleyişinde sorun olmuş ve yabancı firmalar ile anlaşmazlıklar ortaya çıkarmıştır¹⁹⁵. Sebebi ne olursa olsun temelleri ulusal savunmamız için atılan bu yatırımların işlevlerinin durdurulması ve yavaşlatılması son derece yanlış olmuş ve yıllarca Türkiye, dışarıdan alınacak malzeme ve donanıma bağlı kalmıştır.

Alman Junkers firması 1925 yılında Türkiye ile bir anlaşma yaparken aynı dönemde, Polonya ve Rusya ile de benzer nitelikte anlaşmalar yapmış ve bu ülkelerde de uçak fabrikaları kurmuştur. Adı geçen ülkeler fabrikalarını en iyi şekilde işletmeyi başarmış ve Türkiye yıllarca Polonya’dan “PZL” tipi uçak satın almıştır. Bu ülkelerin günümüzde bu alandaki başarılarının temelinde işte o 1925 yılında atılan atılımlar yatmaktadır. Eğer, TOMTAŞ’da kuruluş amacına uygun çalıştırılarak ayakta durabilse idi daha sonraki yıllarda Türkiye dış ülkelere uçak satar hale gelebilirdi. Ancak fırsatlar değerlendirilememiş ve Kayseri Tayyare Fabrikası, bakım ve onarım merkezi haline dönüşmüş ve kuruluş amacından uzaklaşmıştır.

¹⁹¹ BCA, 030.18 / 01-02 / 92-86-9, Karar No: 2-14289.

¹⁹² BCA, 030.18 / 01-02 / 92-83-1, Karar No: 2-14221.

¹⁹³ BCA, 030.18 / 01-02 / 86-24-4, Karar No: 2-10610.

¹⁹⁴ Kaymaklı, a.g.e. , s.352.

¹⁹⁵ Abidin Daver, ”Havacılık Sanayii İstiyoruz”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 288, 1 Haziran 1941, s.9.

Kayseri Tayyare Fabrikası'nın, 1950 yılından itibaren ismi, Hava İkmal Merkezi olarak değiştirilmiş ve 1970 yılında yapılan modernizasyon çalışmaları ile Hava İkmal ve Bakım Merkezi'ne dönüştürülmüştür. 1 Temmuz 1975 tarihi itibarı ile İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı olan tesisler 19 Şubat 1986'da 2nci Hava İkmal Merkezi olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır¹⁹⁶.

c- Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası

7 Eylül 1925 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Millî Müdafaa Vekâleti ile Alman Junkers Flugzeugwerke Aktein Gesellschaft (Junkers Uçak Fabrikası Anonim Şirketi) arasında imzalanan anlaşma gereğince Kayseri Tayyare Fabrikası'ndan ayrı olarak Eskişehir'de de onarım ve montaj işlerini yapacak bir fabrika kurulmasına karar verilmişti¹⁹⁷.

Kuruluş yılından itibaren Hava Müfettişliği emrinde çalışmaya başlayan bu tesis, 1928 yılında Hava Müfettişliği kaldırılınca 1nci Tayyare taburu emrine girmiş ve 1nci Tayyare Taburu Tamirhanesi adını almıştır. 1930 yılından itibaren ise Eskişehir Tayyare Tamir Fabrikası olarak çalışmalarına devam etmiştir¹⁹⁸.

Bu dönemde fabrikada teknisyen olarak çalışan, Kurtuluş Savaşı pilotlarından Vecihi Hürkuş tarafından Vecihi-14 adıyla bir uçak geliştirilmiş ancak başarılı olamamıştır¹⁹⁹. Eskişehir Uçak Fabrikasında yapılan ikinci prototip çalışması yine 1930 yılında Fransa'da öğrenimini tamamlayarak yurda dönen uçak mühendisi Selahaddin Reşit Bey'in (Alan) dizayn ettiği MMV-1 tipi eğitim uçağıdır. Ancak bu çalışmada diğeri gibi sonuçsuz kalmış ve yarıda kesilmiştir²⁰⁰. Bu arada, fabrikada yabancı işçiler de çalışmaya başlamış, bunlardan İngiliz uyruklu R.S.Steward 05.09.1945 tarih ve 38759 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Eskişehir Bölge Tayyare Tamir Fabrikasında işe başlamıştır²⁰¹. Bu işçilerden özellikle teknik kapasite yönünden faydalanma yoluna gidilmiş ve zaman zaman görev süreleri uzatılmıştır.

Eskişehir'de Türk Hava Kuvvetleri'ne büyük hizmetleri olan bu fabrika, 1942 yılında modernizasyon çalışmalarından geçirilerek Eskişehir İkmâl Merkezi Genel Müdürlüğü adını almış ve günümüze kadar hizmetlerine devam etmiştir. Bu gün ise bu tesislerde Türk Hava Kuvvetleri'nin Jet uçaklarının revizyonu yapılmaktadır.

¹⁹⁶Kaymaklı, **Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı'nın Tarihçesi**, s.4.

¹⁹⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.13.

¹⁹⁸ **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, s.74.

¹⁹⁹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.13.

²⁰⁰ **A.g.e.**, s.13.

²⁰¹ **BCA**, 030.18 / 01-02 / 105-58-9, Karar No: 3-3136.

1925 yılından 1947 yılına kadar geçen dönem içinde kuruluş ve gelişim aşamalarını tamamlayan Kayseri ve Eskişehir’de kurulan bu fabrikalar çok önemli hizmetler yapmalarına rağmen, özellikle amaçta kararlılık gösterememeleri, yabancı ortaklar ile menfaate dayanan misyonların tamamlanmasından hemen sonra ilişkilerin kesilmesi, gerçekleştirilen ortaklıkların teknolojik bir birikime yol açmaması, bu girişimlerin bir isim yapmaması ve dolayısıyla pazar bulamaması sonuçlarından dolayı Türkiye’de havacılık sanayiinin geleceğine yönelik önemli katkılardan uzak kalmıştır²⁰².

2- Uçak Sanayiinde Özel Sektör Girişimi

a- Nuri Demirağ Uçak Fabrikası

TOMTAŞ’ın kuruluş ve faaliyetlerinden sonra ülkemizde havacılık alanında özel sektör girişimleri de görülmektedir. Bu alanda Nuri Demirağ 1936 yılında İstanbul Beşiktaş’ta bir tayyare fabrikası kurmuş ve faaliyete başlamıştır. Bu fabrika Türkiye’de kurulan ilk sivil uçak fabrikasıdır. Nuri Demirağ’ın ürettiği NU. D.36 uçağı İngiltere’de yayımlanan ve dünyanın tek havacılık katalogu olan “*Janes’in*” 1949 yılı baskısında yer almıştır.

Büyük sanayicilerimizden Nuri Demirağ, cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından itibaren özellikle demiryolu ihalelerine girmiş ve yaptığı başarılı çalışmalardan sonra bizzat Atatürk tarafından “*Demirağ*” soyadı ile taltif edilmiştir. Bu başarılarından sonra Nuri Demirağ yeni kurulan fabrikaların müteahhitliğini yapmaya başlamış bundan sonrada uçak sanayii alanındaki atılımlarına başlamıştır.

Demirağ’ın uçak sanayiindeki atılımlarında özellikle Selahaddin Reşit Alan ile ortak hareket ettiği ve kurulan ilk fabrikada bu ortaklığın izleri görülmektedir. Selahaddin Reşit Alan, Fransa’da uçak mühendisliği öğrenimi görmüş ve Eskişehir Uçak Fabrikasında daha önce bir prototip geliştirmiş ve bu alandaki birikimini Nuri Demirağ ile ortaklaşa yatırıma dönüştürmüştür. Bu yatırım İstanbul Beşiktaş’ta Hayrettin İskelesinde kurulan atölye olup, yukarıda bahsi geçen NU.D.36 tipi uçak da bu ortaklığın ilk ürünü olarak bu tesislerde yapılmıştır²⁰³.

Ayrıca, Nuri Demirağ yine İstanbul Yeşilköy’de büyük bir kompleksi 17 Ağustos 1941 tarihinde tamamlayarak hizmete açmıştır. Hava kuvvetleri, elindeki tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının tamiri ve bazı yedek parçalarını Demirağ’ın Beşiktaş ve Yeşilköy’

²⁰² Bora Çağlar, *Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar*, Ankara, 2000, s.342.

²⁰³ Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s.14

deki bu tesislerinde pazarlık usulü ile yaptırmaktadır. Bu çalışmalara ait izin, 2490 sayılı kanunun 46ncı maddesinin (K) fırcası gereğince ve Millî Müdafaa Vekilliğinin 16.06.1942 tarih ve 6/269 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi ve Malîye Vekilliğinin 16.07.1942 tarihli ve 112233/3230 sayılı mütalaanamesi üzerine İcrâ Vekilleri Heyetince 1 Ağustos 1942 tarihinde verilmiştir²⁰⁴. Konu ile ilgili belge EK-C’de verilmiştir.

Türkiye’de harp silâh ve mühimmatı yapan hususi sanayi müesseselerinin kontrolü hakkındaki 3763 sayılı kanunun gereğince tayyare ve yedek parçaları özel şirketlere yaptırılabilenekte olup bu işi Nuri Demirağ fabrika ve tesisleri gerçekleştirmektedir²⁰⁵.

Nuri Demirağ fabrikası ilk olarak MM.V-1 ve ND-3 tipi uçakları imal etmeye başladı. Bu arada fabrika ürettiği NU.D-37 uçaklarını yapılan mukavele gereği Türk Hava Kurumu’na satmayı plânlamış, ancak Türk Hava Kurumu imal edilen bu tayyarelerin performansını yeterli görmemesi üzerine mukaveleyi feshetmiştir. Daha sonra bu tayyarelerin okul tayyaresi olarak kullanılmasına karar verilmişse de burada da performans vermeyince tayyarelerin satın alınmasından tamamen vazgeçilmiş ve konu mahkemeye intikal etmiştir²⁰⁶.

Nuri Demirağ’ın havacılık sanayii faaliyetleri, Türk Hava Kurumu ile olan sorunların kendi aleyhine sonuçlanması ve Yeşilköy’de bulunan tesislerinde devletçe havaalanı yapılmak üzere istimplâk edilmesi üzerine sona ermiştir.

b- Nuri Demirağ Fabrikası İle Millî Müdafaa Vekâleti Arasındaki Sorunlar

Nuri Demirağ’ın şikâyet ettiği sorunların başında, kendi fabrikasına Vekâlet tarafından iş verilmediği hakkındadır. Oysa, 1941 senesinde Millî Müdafaa Vekâletince bu fabrikaya Lysander tayyarelerinin tamir ve revizyonları ile bilumum kara nakil vasıtalarının tamirâtı verilmiş ve 50.000 liralık bir mukavele yapılmış ve bu mukavele uygulanmak suretiyle, yalnız 1941 malî yılı içinde fabrika, Vekâlet’e 188189.59 liralık iş yapmıştır²⁰⁷.

1942–1943 malî yılı arasında bu mukavele aynen devam ettirilmek istenmiş ise de, Nuri Demirağ eski mukaveleye bir madde ilave etmek suretiyle fabrikada çalıştırılacak işçi adedinin 100 kişi olduğunun ve fabrikaca bu işçilerin maaşları karşılanamadığı takdirde bunların yevmiyelerinin vekâletçe verilmesini talep etmiştir. Bu talep Malîye Vekâletince kabul edilmediği gibi, mukavelede yenilenmemiş ve 1942–1943 malî yılı arasında bu

²⁰⁴ BCA, 030.18 / 01-02 / 99-67-13, Karar No: 2-18442.

²⁰⁵ BCA, 030.18 / 01-02 / 118-100-20, Karar No: 3-8799.

²⁰⁶ BCA, 030.10 / 58-396-11, Karar No: 60-85.

²⁰⁷ A.g.b.

fabrikaya iş verilmemiştir. Fabrikanın elinde tayyare işine elverişli ham malzeme olduğu bildirilmiş ve bu malzemeler Millî Müdafaa Vekâletince satın alınmıştır²⁰⁸.

1944 yılında Nuri Demirağ, Millî Müdafaa Vekâletine iş yapmak için tekrar müracaatta bulunmuş ve bu müracaata olumlu cevap verilmiş, ancak bir mukavele yapmak üzere teknik bir eleman istendiğinde bu mukaveleyi imzalayacak yüksek bir teknik eleman gönderilememiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere, Nuri Demirağ fabrikasında teknik eleman sıkıntısı bulunmaktadır²⁰⁹.

Nuri Demirağ'ın, Millî Müdafaa Vekâleti ile arasındaki sorunlara yönelik yaptığı açıklamalara, Vekâletçe verilen cevapta, Nuri Demirağ fabrikasına her zaman ve her bakımdan yardım edildiği ve elinden tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, "*Nuri Demirağ'ın mevzuat ve formalite zorlukları namı altında bahsedilen itirazlarla sipariş vermemek ve iş yaptırmamak diye vasıflandırdığı şekil kanuni formalitelerimize uymayan noktaldır. Endüstrisinin körletilmesi ve şahsi teşebbüsünün memlekete bir gaye ile olmasın diye kullandığı fikirler hiçbir zaman Vekâletimizce düşünülmemiş ve düşünülemez. Nuri Demirağ sırf kendi şahsi menfaatlerini düşünerek fazla kâr temin etmek gayesini takip etmiş ve etmektedir*"²¹⁰ denilmiştir.

Nuri Demirağ'ın Yeşilköy'deki tesis ve fabrikaları üç parçadan oluşmakta olup, fabrikanın ana binası, meydan ve meydan atölyesinden ibarettir. Bu tesislerin devletçe satın alınması ve istimplâk edilmesi konusunda bir takım sorunlar yaşanmışsa da sonunda bu iş gerçekleşmiştir.

Yapılan çalışmalar neticesinde, Yeşilköy'deki meydanın hava birlikleri için bir fayda sağlamayacağı ancak seferberlik faaliyetleri için bir dağılma meydanı olarak kullanılabilceği belirtilmiştir. Hangar tesislerinin, tezgâh ve malzemelerinin hava kuvvetlerinin işine yarayacağı değerlendirilmiştir²¹¹.

Beşiktaş'taki fabrikanın ise, mahalle arasında kalması ve etrafını istimplâk edilememesi, deniz kenarında bulunması ve şehir plânlamasına uygun olmaması gibi noktalardan hareketle satın alınamayacağı belirtilmiş, ancak tezgâhlarının teknik bir heyet tarafından incelenmesinden sonra değerlendirilmesine karar verilmiştir²¹².

²⁰⁸ A.g.b.

²⁰⁹ A.g.b.

²¹⁰ A.g.b.

²¹¹ A.g.b.

²¹² A.g.b.

3- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uçak Sanayii'nin Gelişimi ve Tepkili Motor Sanayiinin Kurulması

İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllar içerisinde, Türkiye derhal harekete geçerek tepkili uçak motor fabrikası kurulması çalışmalarını başlatmıştır. Kurulması arzu edilen Tayyare Motoru Fabrikası için, savaştan önce MSB tarafından Bristol fabrikası ile yapılmış olan temaslar sonucunda, İngiltere Hükûmetinin müracaatı üzerine, savaş yıllarında meydana gelen gelişmelerin incelenmesi amacıyla bazı mühendisler İngiltere'ye gönderilmiş ve bu mühendisler bir rapor hazırlamıştır²¹³.

Hazırlanan bu rapora göre;

“Gaz Turbinli motorların Havacılıkta önemli bir gelişme kaydettiği, bu yüzden motor tekniğinin ve genel olarak tayyare sanayiinin bu gün tarihi bir noktada bulunduğu, yakın bir gelecekte pistonlu motorların harp tayyarelerinden tamamen kalkacağı, İngiltere’de tayyare motoru yapan beş fabrikanın da bu yeni motorları yapmakta olduğu, yeni tepkili tayyarelerin haiz oldukları sürat üstünlüğü dolayısıyla eski av tayyarelerinin hiç istifade edilemez bir silâh haline geldiği anlaşılmaktadır”²¹⁴.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın Başbakanlığa gönderdiği 29 Nisan 1946 tarih ve 3-68339 sayılı mesajda *“Hava sanayii olmayan devletlerin ufak dahi olsa bir hava kuvvetini yaşatamayacağı hakikatini İkinci Dünya Harbi birçok misallerle bir defa daha ve çok kati olarak ispat etmiş bulunmaktadır. Hava sanayiine sahip olmadığımız için hava kuvvetlerinin harp içinde tayyaresiz kaldığı çok zamanlar olmuş ve müttefiklerin ikinci ve hatta üçüncü sınıf silâhlarından dahi yeter adette temine muvaffak olunamadığı gibi malzemesizlik yüzünden harp süresinde ve elanda esaslı bir eğitim programı tatbikine imkân bulunamamıştır. Bu itibarla memleket savunmasını emniyetle sağlayabilmek için yurdumuzda hava sanayiinin bir an evvel kurulması zarureti vardır”*, denilmektedir. Yine aynı mesajda kurulacak olan tayyare motor fabrikasının Avrupa'nın birçok ülkesinde kullanılan tepkili motor sanayii olması gereği ifade edilmiştir²¹⁵. Bu konu ile ilgili belge EK-D'de verilmiştir.

a- Etimesgut Uçak Fabrikası

Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Genelkurmay Başkanlığı'nın isteği ile 1939-1941 yılları arasında kurulmuştur. Bu fabrika, bir tarihi gelişimin ve zorunluluğun sonucu olarak doğmuştur. Fabrikanın kuruluş

²¹³ BCA, 030.10 / 58-396-14 / 60-88.

²¹⁴ A.g.b.

²¹⁵ A.g.b.

yıllarında dünyayı saran savaş şartları her ülkeyi kendi sorunları ile baş başa bırakmış ve hiçbir ülkenin diğerine yardım yapacak bir durumu kalmamıştır²¹⁶. Bu arada savaşın en yoğun yaşandığı dönemde Alman işgali sebebi ile Polonya'nın çökmesi ve buradan kaçan bazı havacı teknisyenlerin ülkemize sığınması ve bunlardan faydalanma yoluna gidilmesi ile havacılık sanayimizde bir hareketlenme oluşmuş ve bu teknisyenlerin yaptığı etüt çalışmalarından sonra, Etimesgut Uçak Fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir²¹⁷. Ancak bir süre sonra bu Polonyalı mühendis ve işçiler ile Türk işçiler arasında çekişmeler başlamış ve sonrada Polonyalılar ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra ise fabrikanın yönetiminde sürekli olarak çekişme yaşanmış ve üretim baltalanmıştır²¹⁸.

Etimesgut Uçak Fabrikası'nın kuruluş yıllarında faaliyet alanının ve tesislerin tüm malî değeri 8 milyon TL. dir. 600 işçi ile tek vardiya halinde çalışan fabrika yılda 5 milyon TL. değerinde uçak imal edebilecek kapasiteye sahiptir. Ancak fabrika uçakların motorlarını üretemeyip, yurt dışından ithal etmektedir. Bu durum bir süre sonra uçak motoru fabrikasının yapımını gündeme getirmiş ve çalışmalara başlanmıştır²¹⁹. Fabrika kuruluş aşamasında bir dizayn ofisi oluşturmuş, bu ofiste orijinal dizayn ve prototip çalışmaları yapılmıştır. Dizayn ofisinde 1945 yılında 6 yüksek mühendis, 4 mühendis ve 2 ressam çalışmaktadır²²⁰. Fabrikanın 1947 yılına gelindiğinde personel sayı aşağıda belirtildiği gibidir²²¹.

Etimesgut Uçak Fabrikası 1947 personel durumu:

Yabancı Uzman	3	Yüksek Mühendis	16
Mühendis	7	Fen Memuru	1
Ressam	22	Teknik Kontrol	8
Laborant	2	Memur	86
Ustabaşı	38	Ustabaşı Yardımcısı	4
Posta Başı	21	Usta	187
İşçi	32	Çırak	8
Hizmetli	13	Amale	38
		TOPLAM	486

Fabrikanın iş hacminin düşmesine bağlı olarak personel sayısı da her geçen yıl düşmüş, 1949 yılına gelindiğinde bu rakamlar 63'ü teknik eleman olmak üzere 397 olarak

²¹⁶ Şükrü Er, “THK Uçak ve Uçak Motoru Fabrikaları”, **İşveren**, Cilt XIII, Sayı 5, 1975, s.10.

²¹⁷ Yavuz Kansu, “Havacılık Politikası”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 406, Ağustos 1949, s.6.

²¹⁸ Şükrü Er, “Bir Endüstri Nasıl Yıpratılır? (THK Etimesgut Uçak Fabrikası)”, **İşveren**, Cilt XIII, Sayı 6, 1975, s.27.

²¹⁹ Abidin Daver, “Türkiye’de İlk Motör, Hem de Uçak Motörü Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 353, Mart 1945, s.7.

²²⁰ Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**, s.17.

²²¹ Er, **a.g.m.**, s.11.

tespit edilmiştir. Fabrikada görev yapan son yabancı personel de, 1948 yılı başından itibaren ülkemizden ayrılmıştır²²².

aa. Fabrikanın Üretim Projeleri ve Faaliyetleri

Fabrikanın kuruluş aşamasında, İngiltere’den lisans alınarak “*Miles-Magister*” eğitim uçaklarının imaline başlanmış, 1 Mart 1942’de ise Hava Kuvvetlerindeki PZL uçaklarının revizyon ve onarım faaliyetlerine girişilmiştir. Bu arada THK Başkanlığından alınan 04.08.1941 tarih ve 1299–16690 sayılı tezkerede Etimesgut Tayyare ve Plânör Fabrikalarında inşa edilmekte olan Miles Magister eğitim tayyaresine ait resimlerin tetkiklerini kolaylaştırmak amacıyla, Kayseri Fabrikasında bulunan model tayyarenin Etimesgut Fabrikasına bir ay kullanılmak üzere verilmiştir²²³. 1944 yılında ilk 30 Magister uçağı tamamlanarak THK’ye teslim edilmiştir. Tek motorlu, iki kişilik, okul başlangıç uçağı olan bu uçaklardan iki tanesi sıtma mücadele uçağı olarak değiştirilmiş, Sağlık Bakanlığı ile yapılan anlaşmaya göre İstanbul ve Ankara civarında sıtmaya yol açan göllerin ve bataklıkların ilaçlanmasında kullanılmıştır²²⁴. Bu uçaklardan;

THK.1- adlı uçak dizayn ofisinin ilk çalışması olup 12 kişilik askerî taşıt plânörüdür. Fabrika tarafından projelendirilmiş ve prototip olarak bir tane imal edilmiş fakat kullanışsız bulunduğu için üretilmemiştir.

THK.2- 1946 yılında üreilmeye başlanmış olup tek kişilik akrobasi eğitim uçağıdır. Tek motorlu olup, 12 adet üretilmiştir.

THK.3- Uçağı Alman Habicht lisansı altında geliştirilmiş tek kişilik akrobasi plânörü olup, Türk Kuşu için çok sayıda imal edilmiştir.

THK.4- Tek kişilik eğitim plânörü olup tamamen yerli olarak tasarlanmıştır.

THK.5- İki motorlu hasta taşıma uçağıdır. İki hasta, bir doktor, iki pilot taşımakta olup bu uçaklardan bir tanesi Danimarka’ya satılmıştır.

THK.5A- Altı kişilik turizm uçağı olup, Millî Müdafaa Vekâletinden sertifika almış olup 5 adet imal edilmiştir.

THK.7- Tek kişilik ileri öğretim plânörü olup, Türk Kuşu için imal edilmiştir.

THK.9- İki kişilik eğitim plânörü olup, Türk Kuşu için imal edilmiştir.

THK.10- Çift motorlu, hafif nakliye uçağı olup, 3 adet imal edilmiştir.

THK.11- Tek motorlu, üstten kanatlı itici tip pervaneli orijinal bir yolcu uçağıdır.

THK.12- On iki kişilik, çift motorlu yolcu uçağıdır.

²²² Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 19.

²²³ BCA, 030.10 / 61-409-20 / 131-87.

²²⁴ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.17.

THK.13- Tek kişilik uçan kanat araştırma plânörüdür.

THK.14- İki kişilik, ilköğretim plânörüdür. Projeleri yapılmış.

Ayrıca, 1947–1949 yılları arasında, 39 adet Oxford tipi pervane, 14 adet Magister tipi pervane, 2 adet Bremze pervanesi imal edilmiştir²²⁵.

Belirtilen bu modeller içerisinde THK–12 uçağı, Devlet Hava Yolları gerekli ilgiyi göstermediği için 1948 yılında üretimden kaldırılmış, aynı yıl THK–13 adıyla yeni bir model denemesine girişilmiştir. Bu model gerek tasarım ve gerekse proje açısından o dönem için yeni bir model olarak düşünüldüğünden Paris havacılık sergisine katılmıştır. Gerek THK–13 ve gerekse THK–14 modelleri proje aşamasından ileri gidememiş ve imalâtı gerçekleşmemiştir²²⁶.

1947–1948 yılları içerisinde 10 adet Magister uçağı, 12 adet THK–2 uçağı ve 10 adet THK–9 eğitim plânörü imal edilmiştir. Bu dönemde fabrikada Türk Hava Kuvvetleri, Devlet Hava Yolları ve Türk Hava Kurumuna ait 318 uçak ve 308 motorun onarım ve revizyonu yapılmıştır. Yine aynı dönemde, Hava Yolları'nın harp sonrası ABD'den satın aldığı DC–3 Dakota (C–47) uçaklarından 12 adedi Etimesgut Uçak Fabrikasında yolcu uçağı haline getirilmiş, 9 adet uçakta tadilat yapılmış, iki adet Magister uçağı da ilaçlama uçağı haline getirilmiştir²²⁷.

Uçak fabrikasının kuruluş tarihinden 1948 yılına kadar seri halde imal ettiği uçak ve plânörlerle bunların imal senelerini gösteren tablo aşağıdaki gibidir²²⁸.

Tablo 8

TİPİ	ADI	1945 YILI ÜRETİM ADEDİ	1946 YILI ÜRETİM ADEDİ	1947 YILI ÜRETİM ADEDİ	1948 YILI ÜRETİM ADEDİ	TOPLAM ADET
MİLES MAGİSTER	OKUL BAŞLANGIÇ UÇAĞI	64	10	-	-	74
T.H.K.2	TALİM VE AKROBOSİ	-	12	-	-	12
T.H.K.3	AKROBOSİ PLÂNÖRÜ	-	6	-	-	6
T.H.K.4	İLKÖĞRETİM VE AKROBOSİ	25	-	-	-	25
T.H.K.5.A	TURUZİM UÇAĞI	-	-	5	-	5
T.H.K.7	İLERİ ÖĞRETİM PLÂNÖRÜ	40	-	-	-	40
T.H.K.9	TALİM PLÂNÖRÜ	-	10	-	-	10
TOPLAM		129	38	5	-	172

Kaynak: **BCA**, 030.10 /100-619-6 / (Etimesgut Uçak Fabrikası 1948 yılı Faaliyet Raporu)

²²⁵ **BCA**, 030.10 /100-619-6.

²²⁶ Şükrü Er, “Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz”, **Mühendis ve Makine**, Sayı 178, Ocak 1972, s.4.

²²⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.19.

²²⁸ **BCA**, 030.10 /100-619-6.

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere, fabrika kuruluş amacına uygun bir şekilde çalıştırılmamış ve ihtiyaç olmadığı halde sadece fabrika personelinin boş kalmaması bakımından 1946 yılı sonuna kadar, Türk Hava Kurumu tarafından sipariş verilmiş, fakat Türk Hava Kurumunun'da gittikçe azalan geliri, son yıllarda buna da imkân vermemiştir.

Fabrikanın 1948 yılı faaliyet raporlarına göre 1948 yılında malzeme alımı ve satış durumu şu şekilde tespit edilmiştir. Toplam 238.838.86 lira olan alımların 8.081.32 liralık kısmı dış piyasadan, 230.757.54liralık kısmı ise iç piyasadan karşılanmıştır. Dış ülkelerden alınan malzemelerin çok büyük bir kısmı ABD'den karşılanmış olup bu malzeme alüminyum levhadır. Karşılığında yerine pompa ve model buji ve püskürtme cihazı satılmıştır. Fabrikanın bu yıllarda müşterisi olmadığı için uçak fabrikası tamir ve atölyesi olarak kullanılmıştır. Bu arada Millî Savunma Bakanlığına, Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğüne, Türk Hava Kurumu ve üçüncü şahıslara toplam 1.932.273.33 liralık hurda satışı yapılmıştır²²⁹.

ab. Fabrikanın Tamir Atölyesine Dönüşmesi

Fabrikanın kuruluş döneminden itibaren istenilen performansı gösterememesi ve yeteri kadar sipariş alamaması üzerine yoğun olarak tamir, bakım ve onarım işlerine ağırlık verdiğini görmekteyiz. Tamir ve onarım işlerinin %6'sı Türk Hava Kurumu'na, %37,9'u Millî Savunma'ya, %56,1'i Devlet Hava Yolları'na aittir. Uçak imalâtı haricinde kalan tamirat ve sair işler hakkında bir fikir vermek amacıyla 1943 yılından 1948 yılı sonuna kadar yapılan altı yıllık masrafları gösteren tablo aşağıdaki gibidir²³⁰.

Tablo 9

	THK	MSB	DHY	3. ŞAHISLAR	TOPLAM
UÇAK TAMİRİ	534.089.10	907.439.29	578.008.61	-	2.019.537.00
MOTOR TAMİRİ	128.438.35	354.844.27	51.289.89	-	534.572.51
OTO TAMİRİ	124.126.27	11.456.19	-	-	135.582.46
DİĞER TAMİRLER	654.656.99	143.127.21	36.679.93	472.287.90	1.306.752.03

Kaynak: **BCA**, 030.10 /100-619-6 / (Etimesgut Uçak Fabrikası 1948 yılı Faaliyet Raporu)

²²⁹ **BCA**, 030.10 /100-619-6.

²³⁰ **BCA**, 030.10 /100-619-6.

Yapılan bu işlerin %67,4'ü THK'ye, %17,2'si MSB'ye, %9,5'i DHY'ye ve geriye kalan %5,9'u da üçüncü şahıslara aittir.

Ayrıca, Millî Savunma Bakanlığının Malîye Bakanlığına yazdığı 27.09.1948 tarih ve 50678-19 sayılı yazıdan da anlaşıldığı üzere, Millî Savunma Bakanlığı 1948 yılında gizli pazarlık yolu ile Etimesgut Uçak Fabrikasına, tank, zırhlı oto, tankportör, keşif ve komuta otoları, her nevi topçeker ve cer araçlarının tamirini yaptırmıştır²³¹.

ac. Yurt Dışına Uçak Satışı

Türk Hava Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından, Millî Savunma Bakanlığına müracaat edilerek, Danimarka'ya tamamen Türk yapısı sıhhiye tayyaresi ihraç edilmek üzere anlaşmaya varıldığı ve bunun için müsaade verilmesi istenmiştir²³².

Türk Hava Kurumu fabrikaları yapısı uçakların, Türkiye ile ticaret ve ödeme anlaşması bulunan memleketlere bu anlaşmaların, hükümleri dairesinde, anlaşması olmayan, memleketlere dolar, serbest İsviçre frangı veya Türk hesabına geçen, sterlin karşılığında ve her defasında Millî Savunma Bakanlığı'nın mütalâası alınmak şartıyla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın müsaadesi ile ihraç edilmesi, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın 15.06.1951 tarihli ve 5-9148 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 16.08.1951 tarihinde kararlaştırılmıştır²³³.

Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası tarafından ikisi prototip olarak ikmal edilen ve serisi bitirilmek üzere bulunan THK5 sağlık ve turizm uçağından bir tanesi, 5.500 İngiliz lirasına “*Falks Redningrkorps*” Danimarka Firmasına satılmıştır. Yapılan malîyet hesabına göre, prototip masrafları ile birlikte bir uçak Türk Hava Kurumu'na 168.949 liraya mâl olmuştur. Ancak umumi masraf ve kâr hariç tutulacak olursa bir tayyare için 56426 lira harcanmıştır. Satış mukavelesi, Merkez İdare Kurulunca 9 Mayıs 1951 tarihinde kabul edilmiş olan bu uçağın, yabancı memleketlere Türk uçaklarının tanıtılması bakımından bir defaya mahsus olmak üzere ucuz satılmış olduğu anlaşılmaktadır. Mukaveleye göre, yapılan tenzilâta mukabil Falck Şirketi, masrafı kendisine ait olmak üzere THK5 uçağı ile Roma, Milano, Zürih, Paris, Bonn, Londra, Kopenhag, Oslo, Stokolm, Göteborg şehirlerinde gösteri uçuşları yapmayı taahhüt etmiştir²³⁴.

²³¹ BCA, 030.10 / 3-13297 / 5-335.

²³² BCA, 030.10 / 3-13538 / 77-1941.

²³³ BCA, 030.18 / 01-02 / 126-63-8, Karar No: 3-13538.

²³⁴ BCA, 030.10 / 3-13538 / 77-1941.

Şirket temsilcisi pilot Tomas Christian Sneum ile Danimarka Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Kontrol Mühendisi Knut Heogslund Ankara'ya gelerek uçağı teslim almışlardır.

ad. Hafif Maden Fabrikası'nın Kurulması

Gerek tayyare ve motorlarının ve gerekse orduya ait hafif madenden imal edilmiş olan harp malzeme ve teçhizatının memleket dâhilinde yapılabilmesini teminen kurulması gerekli görülen hafif maden fabrikasının, bedeli kliring yolu ile ödenmek üzere fennî olarak yeterli görülen Vereigte Leichtmetall Werke G.M.B.H." ve "Dürener Metali 77erke, Borsigvalde" firmaları arasında ihale edilmesi; Millî Müdafaa Vekilliğinin 27.12.1938, 23.01.1939 tarih ve 512, 39/103 sayılı tezkereler ile yapılan teklifi ve Malîye Vekilliğinin 09.01.1939 tarih ve I3-63-2I8 sayılı mutaleanamesi üzerine 2490 sayılı kanunun 45nci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 28.01.1939 tarihinde onaylanmıştır²³⁵. Bu karardan da anlaşıldığı üzere uçak sanayii için gerekli hafif madenin imal edilmesine başlanmış ve böylece bir yan sanayii tesisi oluşturulmuştur.

b- THK Uçak Motoru Fabrikası

Etimesgut uçak fabrikasının kurulmasından sonra, yapılan uçakların motorlarını üretecek bir motor fabrikasının kurulması için etüt-proje çalışmalarına başlanmış ve bu konuda özellikle İngiltere ile işbirliğine gidilmiştir.

Polonya'nın Almanlar tarafından işgali üzerine ülkemize iltica eden R.W.D. Tayyare fabrikası mühendisleri, 1940 yılında Türk Hava Kurumu başkanlığına müracaat ederek Türkiye'de bir havacılık sanayii kurmayı teklif etmişlerdir. Bu teklif, kurum tarafından 10 06.1940 tarih ve 722/10608 sayılı yazı ile Başbakanlığa arz edilmiştir. Başbakanlık, 13 06.1940 tarih ve 6-854/2628 sayılı yazı ile Polonyalı mühendisler tarafından verilen bu teklifi incelemek üzere Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Ekonomi Bakanlığı ve Türk Hava Kurumu mümessili ve mütehasıslarından oluşan bir komisyon kurmuştur²³⁶.

Komisyonunda ele alınan ve Polonyalı mühendisler tarafından teklif edilen hususlar şunlardır: "*Muhtelif memleketlere iltica etmiş bulunan Polonyalı mütehasısları toplayarak Türk Hava Kurumu ile müştereken bir havacılık şirketi kurmak, bu suretle beş senede muhtelif tipte 810 adet tayyare yapmak ve 10 sene zarfında Polonyalıların mesaisine ihtiyaç kalmayacak şekilde şirketin çalışmalarını düzenlemek ve aynı zamanda uçak*

²³⁵ BCA, 030.18 / 01-02 / 85-119-11, Karar No: 2 / 10337.

²³⁶ BCA, 030.10 / 100-619-5 / F9.

motoru fabrikasına ait hazırlıkları yapmak". Türk Hava Kurumu Başkanlığı'nca, 18.07.1940 tarihinde Başbakanlığa arz edilen komisyon raporunda, bu teklifler memnuniyetle karşılanmağa değer görülmüş ve raporun sonuç kısmında RWD mühendislerinden hava endüstrimizi daha verimli kılmak, yardımcı endüstrimizi organize etmek ve bir motor fabrikası tesis etmek hususlarında istifadenin mümkün olacağı belirtilmiştir. Başbakanlık, Hava Kurumunun bu müracaat raporuna cevap vermemiş ancak 26.07.1948 tarih ve 6-3440 sayılı yazı ile Millî Savunma Bakanlığı'ndan görüş istenmiştir²³⁷.

ba. Millî Savunma Bakanlığı ve THK Uçak Motoru Fabrikası

Millî Savunma Bakanlığı Polonyalı mühendislerin teklifleri hakkında olumsuz görüş bildirmiş olup uçak fabrikalarının sivil bir kuruluşa verilmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Verilen cevapta;

"Polonya'daki R.W.D. fabrikasını idare etmiş ve bu müessesede çalışmış bulunan elemanların, yabancı bir memlekette bir havacılık sanayii kuracak kadar teşkilatlı ve kabiliyetli olmadıkları,

Kurulacak olan fabrika da lisans üzerine motor imal edileceğinden, lisans verecek fabrikanın uzman ve mühendislerinin getirilmesinin daha doğru olacağı ve bunların yerine Polonyalıların fayda getirmeyeceği,

Ayrıca Kayseri Uçak Fabrikasının sivil bir teşekkülün eline vermenin mümkün olamayacağı" bildirilmiştir²³⁸.

Diğer taraftan, Hava Kurumu RWD mümessili ile temasa geçerek, tavsiye edilen, İngiltere ve Fransa'daki Polonyalı mühendisleri ülkemize getirmiş ve bu mütehassıslardan bir kısmını Etimesgut Uçak Fabrikası'nın tevsi ve işletme işlerinde ve bir kısmını da motor fabrikası projelerinin hazırlanmasında kullanmıştır. Ancak bu gelişmelere baktığımızda MSB ile Türk Hava Kurumu arasında görüş ayrılıklarının had safhada olduğu anlaşılmaktadır.

bb. Motor Fabrikası Kuruluş Bürosu

Türk Hava Kurumu, 1941 yılında motor fabrikası kuruluş bürosu adı altında bir teşkilat kurmuştur. Bu büronun yaptığı en önemli iş, imal edilecek motor tipleri üzerinde etütler yapmaktı. Bu konuda seçilen tiplerden özellikle İngiltere'de De Havilland

²³⁷ A.g.b.

²³⁸ A.g.b.

firmasının Gipy Major motoruna ait teklif şartlarını incelemiş ve en uygun teklif olarak değerlendirerek 26 Nisan 1945 tarihinde lisansa ait anlaşmayı imzalamıştır²³⁹.

bc. Fabrikanın Kuruluşu

Genel olarak sanayisi olmayan ülkelerde hava sanayisinin kurulması için şu müesseselerin kurulması gerekmektedir; “*Ham ve yarı işlenmiş malzeme için yardımcı umumi sanayii, tezgâh ve makine fabrikaları, aerodinamik araştırma ve tecrübe enstitüleri ve teknik okulları, tayyare ve teçhizat fabrikaları, motor fabrikaları*”²⁴⁰. Bu kuruluşlardan büyük bir çoğunluğu o tarihlerde henüz kuruluş aşamasında olan ülkemizde, uçak motoru fabrikası ayrı bir öneme sahip bulunmaktadır. Zira motor sanayiinde ve sanayiinin temelini oluşturan makineleri yapmakta ileri olan ülkeler, o dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın kaygısına kapılmışlar ve sadece kendi ihtiyaçlarına göre üretim yapmaya başlamışlar, yurt dışı siparişlere cevap vermemişlerdir.

Abidin Daver, Havacılık ve Spor Dergisinin Şubat 1945 sayısında THK'nın kuruluş yıldönümü münasebetiyle ülkemizde kurulan uçak ve kurulacak motor fabrikası ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır; “*Harbin doğurduğu zorluklara rağmen, THK, Etimesgut uçak fabrikasını kurmaya muvaffak olmuştur. Orada kendi remzi olan THK markalı uçaklar ve plânörler yapılmaktadır. 1944 yılı fabrikanın istihsal yılı olacaktır.... Uçar millet olmak için ilk esaslı adım atılmıştır. İkinci adım motor fabrikası olacaktır. İlk Türk uçak motorunun tatlı sesini kulaklarımız hasretle bekliyor. O mesut gün de uzak değildir*”²⁴¹. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere ülkemizde kurulacak olan motor fabrikası büyük bir heyecan ve istekle beklenmektedir.

THK'nin oluşturduğu plânlama heyeti motor fabrikasının teçhizat ve malzemesini satın almak ve satın alınan motorun dokümanlarını teslim etmek ve Havilland firması mühendisleri ile birlikte yeni fabrikanın projelerini hazırlamak üzere Londra'ya gitmiştir. Bu heyet staj görececek elemanlarla birlikte 1945 Ağustos ayında İngiltere'ye gitmiş ve aynı yılın sonbaharında motor fabrikası inşaatı başlamıştır. İnşaat, makine ve teçhizatın büyük bir kısmı 1948 yılı sonlarına doğru ikmal edildiğinden 30.10.1948 tarihinde motor fabrikası usulen açılmıştır²⁴².

Kurulacak olan motor fabrikası, ilk eğitim uçuşlarını yapmak için kullanılan okul tayyarelerine küçük bir motor yapma, ayrıca büyük çaplı motorlar için de yedek parça imal

²³⁹ **A.g.b.**

²⁴⁰ Selahattin Beler, “*Tayyarelerimizi Nasıl Yapabiliriz?*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 344, Haziran 1944, s.18.

²⁴¹ Abidin Daver, “*Hava Kurumunun En Büyük Başarısı Motor Fabrikası*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 352, Şubat 1945, s.9.

²⁴² **BCA**, 030.10 /100-619-5 / F9.

etme ve aynı zamanda da kendi bünyesi içinde görev yapan mühendis, usta ve işçilere de okul vazifesi görme amacını taşımaktadır.

Motor fabrikası her şeyden önce millî Türk havacılığının talim ve terbiyede kullanacağı uçakların motorlarını imal etmek için kurulmuştur. Askerî maksatlara uygun olduğu kadar sivil ihtiyaçlara elverişli bir tip motordan her sene muayyen bir miktar imal etmek için gerekli tesisat ve teçhizat düşünülmüştür. İlk esaslara göre imal edilmesi düşünülen motor miktarı 200 adet olarak kabul edilmiştir²⁴³.

Fabrikanın kuruluşu ile ilgili 1944 yılında İngiliz De Havilland firmasıyla anlaşma yapıldıktan sonra, THK, fabrika için gerekli olan makine ve tesisatı teslim almak ve bu konuda bilgilerini genişletmek amacıyla 11 kişilik bir uzman heyetini 08.08.1945 tarihinde İngiltere'ye göndermiştir²⁴⁴. İngiltere'ye giden heyeti oluşturan uzmanlar grubu şu şahıslardan oluşmaktadır; “Plânlama heyeti; Başkan muavini yüksek mühendis Fikret Çeltikçi, yüksek mühendis Ata Berker, Ertuğrul Nişancıoğlu, Hulisi Arcan, Muhittin Gürbüz, ustabaşı Mahmut Gazan, Mustafa Tatarcı, Mustafa Özbilgiç, Yaşar Işıkel, Nihat Ulutaşlar ve Ömer Kızıltuğ”²⁴⁵. Bu heyet tarafından yapılacak satın almaları karşılamak maksadı ile İngiltere’de 260.600 sterlinlik, Amerika’da 195.000 dolarlık, İsviçre’de 133.500 franklık akredifler açtırılmıştır. Bu fabrikaya ait makine ve teçhizat başlıca üç memlekette getirilmiş olup bunların % 76’sı İngiltere’den, %20’si Amerika’dan ve %4’ü de İsviçre’den satın alınmıştır²⁴⁶. Kuruluş çalışmaları tamamlanan fabrika 29 Ekim 1948 tarihinde törenle hizmete açılmış ve üretime başlamıştır. Kurulduğu tarihte 9’u mühendis, 141 kişinin çalıştığı fabrikada, Kırıkkale ve Etimesgut fabrikaları ile işbirliği yaparak karşılıklı parça üretimi de plânlanmıştır²⁴⁷.

Heyetin uğurlama töreninde Erzurum milletvekili Şükrü Koçak (THK Başkanı) kurulacak olan motor fabrikası ile ilgili şu beyanatı vermiştir; “Orman çiftliğinde, Zirai Kombinalarla, çimento fabrikası arasındaki sahaya kurulacak olan tayyare motoru fabrikasının ilerde faal kadrosunu teşkil edecek bir heyeti dostumuz ve müttefikimiz İngiltere’nin De Havilland fabrikasına gönderiyoruz. Orada yaptığımız sözleşme gereğince heyet üyeleri fabrikaya ait işlerin düzenlenmesi işleriyle meşgul olacak, ayrıca De Havilland fabrikasında çalışmak suretiyle bilgi ve tecrübelerini artıracaklardır. Türk Heyeti İngiltere’de 6–8 ay kalacaktır. Motor fabrikamıza ait bütün malzemenin peyderpey

²⁴³ Fikret Çeltikçi, “Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 396, Ekim 1948, s.3.

²⁴⁴ “Kuracağımız Uçak Motor Fabrikası”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 358, Ağustos 1945, s.10.

²⁴⁵ **A.g.m.**, s.10.

²⁴⁶ Velid İsfendiyar, “Motor Fabrikası Makine ve Techizatı”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 396, Ekim 1948, s.14.

²⁴⁷ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.22.

gönderilmesine başlanacak ve uzmanlarımız döndüklerinde fabrikayı derhal kurma işine geçeceklerdir. 11 kişilik heyeti teşkil eden uzmanlardan dördü mühendis, diğerleri ustabaşıdır ve tayyare fabrikamızda yıllardan beri bu iş için hazırlanmaktadır. Fabrikamızın İngiltere’de bulunan mütehassıslarından Cvonsky’de kendilerine orada katılacak ve teslim alma işlerinde heyetin başında bulunacaktır”²⁴⁸.

Motor fabrikasının kuruluş döneminde gerçek kapasitesini mutlak bir rakamla ifade etme imkânı yoktur. Nitekim fabrikanın kurulmasına karar verilince tezgâh nevi ve miktarının tayini için muayyen bir miktarın imal edilmesi ilk veri olarak kabul edilmiştir. Dönemin fabrika müdürü, motor fabrikasını şöyle tasvir etmektedir;

“Motor fabrikası, ülkemizde eşi bulunmayan bir makine atölyesidir. Dünya üzerindeki benzerleriyle mukayese edilecek olursa tereddütsüz diyebiliriz ki kendi çapında O gün için en güzellerinden biridir. Binaların mimari bakımdan olduğu kadar, bir makine atölyesi olarak tertip ve tanzimi itibarıyla herkesçe beğenilecek bir mükemmeliyettir. İçindeki tezgâh ve takımların evsaf ve yeniliği kendisine müstesna bir değer vermektedir”²⁴⁹.

Fabrika kuruluş aşamasında 60.000 metre karelik bir arazi üzerine yerleşmiş dokuz ayrı binadan kurulmuş olup, daha sonra tesisler alan ve kapasite olarak artırılmıştır. Bu binalar;

- a. Esas fabrika binası
- b. Dökümevi
- c. Kuvvet santrali
- d. Kalorifer dairesi
- e. Motor tecrübe yeri
- f. Malzeme tesellüm deposu
- g. Garaj
- h. Kantin
- i. Kapıcı binasıdır²⁵⁰.

Fabrikadaki makine ve teçhizatın o günkü değeri 2.717.000.TL. olup, kurulduğu yıl fiyatlarıyla arazi, binalar, makine, teçhizat, elektrik ve ısıtma tesisatıyla birlikte toplam malîyeti 8.750.000.TL.’yi bulmuştur. Motor fabrikası, üretimi boyunca yıllık kapasitesinin % 10-15’inden yukarı çıkamamıştır. 1949-1951 döneminde motor fabrikasında, 30 adet

²⁴⁸ “Kuracağımız Uçak Motor Fabrikası”, s.10.

²⁴⁹ Çeltikçi, a.g.m., s.7.

²⁵⁰ A.g.m., s.4.

Gipsy-Major motorun imalâtı ile, KM-5 ve KM-10 adlı 5 ve 10 beygirlik iki küçük prototip motorun imalâtı çalışmaları yapılmıştır. Fabrikanın ana faaliyet konuları olan motor imalâtını yanında, zirai kombinalara çeşitli aletler, Petrol Ofisi'ne piston imalâtı, Etibank'a tulumba supapları, Devlet Hava Yolları'na aks ve burç imalâtı, Ordonat Başkanlığına yedek parça imalâtı ve bazı kuruluşların tamirat işleri yapılmıştır²⁵¹.

Fabrikanın 1950 yılında dışardan aldığı siparişler Devlet Demiryolları'na supap ve yay imalâtı, Karayollarına yedek parça ve takım imalâtı, Sümerbank'a dişli imalâtı ve Vehbi Koç'a 1000 adet lavabo musluğu imalâtı ile bazı tamirat işleri yapmıştır. 1951 yılında ise Karayolları'na yol tesviye makineleri, MKEK muhtelif parça işleri, Ankara Belediyesi'ne yol çivisi imalâtı, sular idaresine kuyu tulumbası, piston imalâtı işleri yapılmıştır²⁵².

bd. Fabrikanın Kuruluşu'ndaki Plânlama Hata ve Eleştirileri

Türk Hava Kurumu tarafından, daha ziyade Polonyalı mühendislerin telkiniyle ortaya atılan bu konuyu araştırmak üzere çeşitli komisyonlar toplanmıştı. Bu komisyonlarda, söz konusu fabrika mamullerinin en önemli alıcısı olan Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığını temsil eden uzmanlar, daima aleyhte görüş bildirmişlerdi. Yinede bu seviyedeki motorlara bu miktarda hiçbir zaman ihtiyaç bulunmayacağını belirtmelerine ve bu yüzden yapılan bütün tartışmaların sonuçsuz kalmasına rağmen, Türk Hava Kurumu yalnız kendi görüş ve kaynaklarına dayanarak bu fabrika kurulmuştur²⁵³.

1939 yılından itibaren geliri sürekli düşen kurumun, bu derece yüksek bir yatırıma girişmesi yerinde bir hareket olarak görülmemiştir. Genelkurmay Başkanlığı temsilcisinin, genel merkez kurulunun bir toplantısında, bu uçaklardan 30 adet alındığında, bir senelik normal imalâttan arta kalan 170 adet motoru kullanacak pilot yetiştirecek, malî imkânın olmadığı belirtilmiştir. Yılda 1000 adet pilot yetiştirmeyi hedefleyen kurumun her yıl 200 motora ihtiyaç duyacağını hesaplayan Türk Hava Kurumu rakamsal ve realite açısından yanlışlıklar yapmıştır.

Türk Hava Kurumu'nun 1942 yılı Kurultayında sunduğu raporda; *“1940 sonlarında karşımıza çıkan bir fırsattan faydalanılarak harp dolayısı ile yurtlarından uzak düşmüş ve memleketlerinde tayyare ve motor fabrikaları kurarak işletmiş teknisyenlerden 24 kişilik*

²⁵¹ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.24.

²⁵² A.g.e., s.24.

²⁵³ BCA, 030.01 /100-619-5 / F9.

bir heyet teşkil olunarak çalışmalara başlanmıştır”, denilmektedir. Bu kadar önemli bir sanayii kolunda fırsatlardan daha çok ihtiyaç ve zaruretin asıl rolü oynaması gerekirdi²⁵⁴.

Türk Hava Kurumunun amacı, tüzüğü gereği Türk gençliğini havacı yetiştirmek ve bunun için gerekli tesisleri kurmak ve işletmektir. Oysa kurum bu konuda amacından uzaklaşarak vasıtaları amaç edinmiş Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay ile anlaşmazlığa düşmüştür.

4- Uçak Fabrikalarının Devri

Uçak fabrikası ile kuruluşu yeni tamamlanmış bulunan motor fabrikasının o günlerdeki başlıca müşterisi olan Millî Savunma Bakanlığı ve Devlet Hava Yolları’ndan kuruluş amaçlarına uygun siparişler alınamaması ve kurumun gelirinin sürekli düşmesi ve tesislerin çok zor durumda kalmıştı. Bunun sonucunda Türk Hava Kurumu, Başbakanlığa müracaat ederek fabrikanın maddi olarak desteklenmesi veya İktisadi Devlet Teşekkülü haline dönüştürülmesini talep etmiştir. Bu müracaat incelenmiş ve gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca fabrikaların genel sorunlarını araştırmak ve çözmek amacıyla yabancı uzmanlar getirilerek etütler yaptırılmış ve fabrikaların daha işlevsel hale getirilmesi için Türkiye Ziraî Donatım Kurumu ve MKEK ile işbirliği yapılması konuları araştırılmıştır²⁵⁵. 6 Nisan 1952 tarihinde Ankara’da Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin salonunda, Uçak Fabrikası’nın devlet müesseselerine veya İktisadi Devlet Teşekküllerine verilmesi görüşülmüştür. Kurultay başkanlığına General Fahri Belen, başkan vekilliğine Haluk Şaman seçilmiştir. Toplantıda, devir ile ilgili iki adet tahrir başkanlığa verilmiş ve fabrikaların hükûmete devrinin uygun olacağı bildirilmiştir²⁵⁶. Yapılan tüm çalışma ve görüşmelerden sonra, THK’ye bağlı uçak ve motor fabrikalarının yıllardan beri faaliyetlerini verimsiz ve zararlı bir halde ve birçok güçlüklerle devam ettire gelmesi sonucunda, fabrikaların zor durumdan kurtarılması için 20.06.1952 tarihi itibarı ile MKEK emrine verilmesine ve bu konuda çalışmalara başlanmasına karar verilmiştir²⁵⁷.

Bilindiği gibi, THK fabrikaları uçak motoru ve gövdesi imal etmek üzere kurulmuştur. MKEK, devir işlemlerinden sonra bu amacı gerçekleştirmek üzere o tarihe kadar Türkiye’de yapılan çalışmaları değerlendirerek geliştirmeye temel hedef belirlemiştir. Ancak bu imkânlar oluşturuluncaya kadar bu müesseselerde çeşitli tarım

²⁵⁴ BCA, 030.01 /100-619-5 / F9.

²⁵⁵ Şükrü Er, “Motor Fabrikası”, **Türk Yüksek Mühendisleri Birliği**, Temmuz-Ekim1952, s.17.

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1952.

²⁵⁷ **MKEK Arşivi**, R.40-R.E-G.3, K.165, D.106.

aletleri, yol makineleri, motopomplar ve motorlu araç yedek parçaları yapılmıştır²⁵⁸. Bu malzemelerden, araç yedekleri, su saatleri, pompa imalî, yol test makinaları, Gipsy Queen motorları, yardımcı siparişler ve uçak fabrikasının siparişleri motor fabrikası tarafından, hububat mibzeri, pamuk mibzeri, cıvata, borda aletleri, Zirai Donatım Kurumu selektörleri, Devlet Üretim Çiftlikleri selektörleri ise uçak fabrikası tarafından üretilmiştir²⁵⁹.

Fabrikaların MKEK'ye devrinden sonra uygulanan politikalar çerçevesinde, Türkiye' de tarımın geliştirilmesi ve mekanizasyonu amaçlanmıştır. Bu gaye ile yabancı firmalarla bir traktör fabrikası kurulması için müzakereler yapılmaya başlanmış, sonunda 1954 yılında Uçak Motoru Fabrikası, Ziraat Bankası ve Minneapolis Moline adlı Amerikan firmasının ortak teşebbüsü ile satın alınarak traktör ve tarım aletleri fabrikasına dönüştürülmüştür. Bu teşebbüsün temelinde, Amerikan firmasının Meksika için imal ettiği, ancak kuraklık nedeni ile satamadığı traktörleri Türkiye'de pazarlama hedefinin yattığı bilinmektedir²⁶⁰.

Gelişmekte olan ülkemizin en önemli atılımlarından biri olan bu fabrikalar maalesef yönetsel eksiklik ve hatalar sebebiyle tam olarak amaca hizmet edemedi kapanmıştır. Daha kuruluş aşamasından itibaren her türlü muhalefete rağmen ayakta durmaya çalışan tesisler sonunda el değiştirmek zorunda bırakılmıştır. Dönemin önemli yazarlarından olan Abidin Daver'in "*Cumhuriyet Gazetesi*" ve "*Havacılık ve Spor*" Dergilerinde motor fabrikası kurulması yönünde yazmış olduğu yazılara karşılık olarak pek çok eleştiri ve olumsuz cevaplar verilmiştir. "*Motor yapmak çok nazik ve ince bir iştir. Bizim sanayii kudret ve kabiliyetimiz henüz motor yapacak seviyeye çıkmamıştır. Evvela sanayiimizi yükseltelim, sonra motor fabrikası kuralım*" diyen muhaliflere karşı; O, şu itirazla karşılık vermiştir; "*Bu düşünce yüzme öğrenmeden denize girmeyelim demeye benziyordu. Biz, 1927'de ilk Kayseri Uçak Fabrikasını kurarken yanında bir motor fabrikası da kurmuş olsaydık, şimdiye kadar memleketimizde motor sanayide gelişmiş olurdu*"²⁶¹. Gerçekten de açılan fabrika ve tesisleri modernize ederek sürekli geliştirebilmiş olsaydık bu gün havacılık sanayiinde çok daha ileri düzeylerde olur ve ulusal savunmamızı daha güçlü tutabilirdik.

Ancak, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan bu hızlı yükseliş, özellikle

²⁵⁸ MKEK Arşivi, R.40-R.E-G.3, K.161, D.133-137.

²⁵⁹ MKEK Arşivi, R.40-R.E-G.3, K.165, D.106.

²⁶⁰ Nuri Yüksel, "*Havacılık Sanayii Üstüne Düşünceler*", **Ocak**, Mayıs 1973, s.59.

²⁶¹ Abidin Daver, "*Türkiye'de İlk Motor, Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi THK'na Nasip Oluyor*", **Havacılık ve Spor**, Sayı 353, Mart 1945, s.7.

1947 yılından itibaren yapılan Amerikan yardımları ve dış ülkelerden alınan malzemelerin Türk savunma sanayiini baltaması ile duraklama, hatta durma noktasına gelmiş, bu rahavet dönemi ise Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye karşı uygulanan ambargo ile sona ermiştir. Bu dönemden sonra özellikle yerli savunma sanayii atılımları başlatılarak Türkiye'nin savunma konsepti yeniden belirlenmiştir.

1970 yılından itibaren başlayan "*Kendi Uçağını Kendin Yap*" kampanyası yeni bir dönemi başlatmış ve Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı kurularak havacılık sanayiinde büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. 1973 yılında Türkiye Uçak Sanayii Anonim Şirketi'nin, 1984 yılında Ankara'da Türk Havacılık ve Uzay Sanayii'nin ve Eskişehir'de de Motor Sanayii Anonim Şirketi'nin kurulması, Türkiye'de modern havacılık sanayii alanında Ulu Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün hedeflediği noktalara ulaşma yolunda çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu alanda henüz yeterli noktalara ulaşamayan ülkemiz, içinde bulunduğumuz yüzyılda daha modern atılımlar ile dünya savunma sanayii gelişimindeki yerini alacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU

B. MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN KURULUŞU

1- Kuruluş

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurumsal ve iktisadî şekillenmesine bağlı olarak silâh sanayiinin gelişimi, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü tarafından yürütülmüştü. Başlangıçta bu müdürlük silâh sanayii alanında faydalı hizmetler üretmiş ve bu alanda Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamıştı. Ancak, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü aracılığı ile sürdürülen silâh sanayii 1940'lı yıllarda durma noktasına gelmiştir. Bu noktaya gelmesinde elbette ki Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü üretimlerinin yetersizliği ve iyi yönetilememesinin rolü büyüktü. Dünyada ve ülkemizdeki genel ekonomik sıkıntılar da bu menfi gelişmede önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşının dışında kalmayı başaran Türkiye, bu dönemde kendi kaynakları ile yetinmiş, ekonomik yetersizlikler ve savaş koşulları nedeniyle silâh sanayii alanında proje üretimi ve teknoloji transferi gerçekleştirememiştir. Böylece sermayeleri yetersiz hale gelen Askerî Fabrikaların birçoğu terkedilmiştir²⁶². Ordumuzun ihtiyaçlarına dahi cevap veremeyen bu harp sanayii tesisleri ekonomik olma niteliklerini de kaybettiklerinden devlet bütçesine önemli bir yük getirmekteydi. Bu nedenle askerî fabrikaların modern bir ordunun isteklerini karşılayacak kapasiteye ulaştırılması ve devlete yük olmaktan kurtarılması için yeniden teşkilatlandırılması zorunlu görülmekteydi. Bu durumun bir neticesi olarak savunma sanayii alanında yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaçlar sonucunda Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuştur. MKEK'nin arşivinde bulduğumuz ve kurumun gelişimi konusunda hazırlanmış olan raporda MKEK'nin kuruluş amacı şöyle ifade edilmektedir: *“Savunmamızı, icap eden en yüksek kudretle teçhiz etmek, mümkün olduğu kadar büyük*

²⁶² Turan Tanyer, “Tophane-i Amire'den Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna”, **MKEKD**, Sayı 99-100, Nisan 1995, s. 67.

ölçüde yurt sanayii kalkınmasına hizmet etmek, bu iki geniş hizmeti ahenkli ve rasyonel bir şekilde başarmaktır”²⁶³. Böylece bu amaca 15.03.1950 tarih ve 5591 sayılı kanunla Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün MKEK’ye dönüştürülmesiyle ulaşılmaya çalışılmıştır²⁶⁴. EK-E’de belirtilen 5591 sayılı kanunun, çıkartılma amacını şöyle özetlemek mümkündür; “*Millî savunmanın ihtiyaç duyduğu siparişlerin karşılanması ve kurumun ekonomik olma özelliğini sürekli koruyabilmesi için öteki Kamu İktisadî Teşebbüslerinin çalışmalarında uygulanan yöntemlere göre faaliyetlerini sürdürebilmesidir*”. Aynı Kanunun birinci maddesine göre, MKEK İşletmeler Bakanlığına bağlanmıştır. Merkezi Ankara’da bulunan Kurum, 3460 sayılı “*Sermayenin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadî teşekküllerin teşkilatıyla idareleri ve murakabeleri hakkında kanun*”a tabi olup, tüzel kişiliğe sahiptir²⁶⁵. 1 Nisan 1950 tarihinde iktisadî bir devlet teşekkülü olarak faaliyete geçen MKEK üç sene gibi kısa bir zamanda faaliyetlerini arttırarak 1950 yılında 30 milyon civarında olan iş hacmini iki katına yükseltmeyi başarmıştır²⁶⁶. Türkiye’de uçak imalatı ve ihracatı, ilk demir çelik sac mamulleri üretimi, ilk demiryolu rayı üretimi, ilk çelik çekme boru imali ve ilk takım tezgâhı, tekstil makineleri kutuları imali MKEK tarafından yapılmıştır²⁶⁷.

2- MKEK’nin Faaliyet Alanları

MKEK, silâhlı kuvvetlerimizin savunma araç ve gereçlerini ve sivil sektörün bir kısım ihtiyaçlarını karşılayan kendi sahasında yurdumuzun en büyük sanayi kuruluşudur. MKEK, sermayesinin tamamı Türkiye Cumhuriyeti hazinesince ödenmiş bir Kamu İktisadî Teşebbüsüdür.

5591 sayılı kanunun 2nci maddesine göre²⁶⁸ MKEK’nin yapacağı işler şunlardır:

a. *Her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askerî ihtiyaçlara yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler ve diğer her türlü eşya ve levazım ve yedek parçalar üretmek ve seri halinde büyük ve küçük tadil ve ıslah işlerini ve diğer tamirleri yapmak.*

b. *Tesisleri ve makineleri ile karşılayabileceği sivil ihtiyaçlara ait her türlü üretim ve tamirati yapmak.*

²⁶³ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.139.

²⁶⁴ Resmi Gazete, 15. 03. 1950, Kanun No: 5591, s.18093.

²⁶⁵ MKEK Arşivi , R.40-R.E-G.3, K.163, D.141; ayrıca bkz., Tanyer,**a.g.m.**, s.72.

²⁶⁶ BCA, 030.01 / 76480.12 / E9.

²⁶⁷ “Mühimmat Üretimi ve MKEK”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 7, No:4, Temmuz-Ağustos 1993, s.109.

²⁶⁸ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133-137, ayrıca bkz., **Resmi Gazete**, 15. 03. 1950, Kanun No: 5591, s. 18093.

c. 4374 sayılı kanunun birinci maddesinde yazılı Tekel maddelerini yapmak.

d. a,b,c, maddelerinde sayılan işleri görmek üzere lüzumlu her türlü tesisleri kurmak ve mevcutlarını da tevzi ve ıslah etmek.

e. a ve b firkalarında yazılı maddelerin ticaretini yapmak.

MKEK, kuruluş yıllarında millî savunma ve sivil kurumlara yönelik ihtiyaçları karşılamak amacıyla başlattığı çalışmalarda önceliklerini tespit etmiş, bunları da şu şekilde belirtmiştir;

“Millî savunma ihtiyaçlarına yönelik çalışmalarda; Kurum ulusal savunmaya yönelik asgari siparişi temin edecek ve bunları kendine bağlı askerî fabrikaları çalıştıracak şekilde yapılındır. Amerika ile yapılan görüşmelerden alınan sonuçlar çerçevesinde de fabrikaların ihtiyaçlarının karşılanması sağlanacaktır. Ayrıca, geleceği tehlikede olan Kırıkkale Tüfek Fabrikasının verimli hale getirilmesi için tedbir alınması olarak belirlenmiştir”²⁶⁹.

“Sivil ihtiyaçlara yönelik çalışmalarda ise; Ziraat aletlerinin imalâtını birinci plâna alarak bunun için gerekli olan alt yapının hazırlanması, Madenlerimizin işletilmesi için gerekli maden teçhizatı ve makinelerinin yapımının ele alınması, bunların dışında kurumun, mensucat makineleri, su saatleri, vagon dingilleri, ray, soba, yüksek kaliteli çelik, bakır ve pirinç mamullerinden birçok endüstri teçhizatının yapımı gelmektedir”²⁷⁰.

Görüldüğü gibi MKEK askerî ihtiyaçları karşılama görevini sürdürürken bir taraftan da sivil endüstri ihtiyaçlarını karşılamak üzere de yapılanmıştır.

3- Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden MKEK’ye Devir Olan Askerî Fabrikaların Genel Durumu

5591 sayılı kanunun 13’ncü maddesinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden, MKEK’ye devredilen fabrika ve tesisler belirtilmiştir²⁷¹. Bu fabrikalar; Kırıkkale’deki fabrika ve tesisler ile diğer büyük binalar, Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası, Ankara Fişek, Silâh, Marangoz Fabrikaları, Mamak Gaz ve Maske ve Mermi İmalâthanesi, Bakırköy Barut Fabrikası, Silâhtarağa Av Fişek Fabrikasıdır.

Askerî fabrikalar kurulurken, her tesisin o günün en modern teknolojileriyle donatılması hususuna dikkat edilmişti. Ancak zaman içerisinde teknolojik gelişmeyi takip edebilmek mümkün olamadı. Öyle ki, bu fabrikalarda, mevcut tesislerin en yenileri bile

²⁶⁹ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 39ncu oturum, 08.01.1951.

²⁷⁰ A.g.b.

²⁷¹ Tanyer, a.g.m., s.73.

MKEK'nin kuruluş yıllarında 12–15 senelikti. Bir kısım tesisler çok eski tarihlerden kalmadır. Mevcutların çoğu yarım asırlıktı. Oysa ki Batı ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda makine sahasında fevkalade gelişmeler olmuştu²⁷².

Ülkemizde ise, askerî fabrikaların Ankara ve civarında kurulmuş olanları, enerji, hammadde, iklim, işçi kalitesi, sosyal şartlar, piyasa, nakliye gibi faktörler bakımından iktisadî işletmeciliğe uygun mahalde tesis edilmemiş olmalarına rağmen bu tesisler verimli hale dönüştürülmüştür. Bu konuda en sıkıntılı tesis, makinelerinin eksikliği dolayısı ile iktisadiliğini kaybetmiş olan Silâhtarağa Av Fişek Fabrikasıdır.

Askerî fabrikaların bir takım üniteleri imal metotları bakımından çağın çok gerisinde kalmış, ucuz ve seri üretim yapamaz hale gelmiştir. Fabrikalar arasında rasyonel bir fabrikasyonun icap ettirdiği koordinasyon kurulamadığı için üretilen malzeme ve ürünler birbirini tamamlayamamıştır. Dolayısı ile kâra dayalı bir işletme anlayışı da gelişmemiştir.

Fabrika ve tesislerimiz kuruldukları zamana göre, ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde olmasına rağmen ilerleyen yıllarda ordumuzun ihtiyaçlarının artarak değişmesi, bunun yanında İkinci Dünya Savaşı'nın dan sonra orduların kullandıkları silâh ve mühimmatta geniş ölçüde motorize ve mekanize gelişmeler kaydedilmesi nedenleriyle yetersiz kalmışlardı.

Ayrıca, askerî fabrikalar dışında kalıp da MSB'ce işletilen fabrika ve sabit tamirhaneler yasanın 19ncu maddesi uyarınca, Kurumun isteği ve MSB ile İşletmeler Bakanlıklarının teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu kararı ile kuruma devredilecektir²⁷³.

Askerî fabrikaların MKEK bünyesine katılmasından sonra, bu fabrikalarda ülkemizin ihtiyaç duyduğu ziraat aletleri ile yedek parçaları üretimi düşünülmüş ve uygulamaya başlanmıştır. Özellikle, Türk Hava Kurumuna ait uçak fabrikası iş konusunda sıkıntı yaşamaya başlamış ve 19,5 milyon liraya mâl olan bu fabrika kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır²⁷⁴.

a- Tesisler: Askerî fabrikalardan intikal eden tesisler tamamı ile askerî amaçlarla harp sanayii için kurulmuş olduklarından mevkii itibarı ile ne satış piyasası, ne de ham malzeme ve işçi piyasası ile ilgili uygun mahalde yerleştirilmemişlerdir. Bu sebeple devralınan bu tesisler genellikle iktisadî amaçla çalışacak imkânlardan mahrumdurlar. Ayrıca, bu tesisler modern harp sanayii üretimi imali konusunda yeterli değildir.

²⁷² MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.139.

²⁷³ Tanyer, a.g.m., s.73.

²⁷⁴ Cumhuriyet, 16 Ocak 1951.

Her ne kadar askerî fabrikalar kurulurken, o günün en üstün vasıflı tesisleri ile teçhizleri ikmal edilmemiş ise de, geçen 25 sene içinde tesisler yıprandığı için imal kapasiteleri eksilmişti. Üstelik o günden bu güne sanayii tesisleri üzerinden kayıt edilen çok büyük ilerlemelere uyularak, yeni tesislerle takviye olunmadıkları için fabrikalarımız tesis bakımından demode olmuş, geri kalmış, gayri iktisadî duruma düşmüştür²⁷⁵.

b- Malî Durum: Askerî fabrikalardan kuruma işletme sermayesi olarak nakit intikal etmediği gibi, devletçe de bu nam altında bir yardımda bulunulmamıştır. Askerî fabrikaların alacak ve borçları 5591 sayılı kanunla kuruma devredilmiş ise de, borçların ödenmesi halinde alacaklar karşılamadığından kurumun bu hesaplaşma neticesinden faydalanması mümkün olmamıştır²⁷⁶.

c- Ekonomik Durum: Askerî fabrikaların kuruluş tarzı ve idare şeklinin icabı olarak ekonomik ve ticari organizasyon teşekkül etmemiştir. Bu itibarla MKEK'ye askerî fabrikalardan ekonomik ve ticari fonksiyonları bulunan bir teşkilat da katılmamıştır²⁷⁷.

Askerî fabrikalar devrinde MSB ihtiyaçları haricinde, özellikle tek el idaresine patlayıcı maddelerden inhisar mevzuuna giren ticari mahiyette ürünler yapılmış, ayrıca Devlet Demir Yollarından ticari manada siparişler alınmıştır. Serbest piyasaya ise çok çeşitli işler yapılmış fakat bu hizmetler bedel açısından çok düşük değerlerde kalmıştır.

d- Personel Durumu: MKEK'ye askerî fabrikalardan intikal eden tesislerdeki personelin vasfı üst seviyededir. Bu açıdan bakıldığında sivil kuruluşlardaki personele nazaran zihniyet farkları vardır. Yani bu personel mesleği ve teknik kabiliyet noktasında olgun, tecrübeli ve yüksek değerdedir.

Kurumun 1950 yılı itibarı ile personel durumu şöyledir²⁷⁸ :

Yüksek Mühendis ve Mühendis	: 99
Memur	: 818
Usta	: 287
Birinci sınıf İşçi	: 1190
İkinci sınıf İşçi	: 3189
Sanatsız İşçi	: 2232
Toplam	: 7815

²⁷⁵ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141.

²⁷⁶ A.g.b.

²⁷⁷ A.g.b.

²⁷⁸ A.g.b.

1966 yılına gelindiğinde, kurumda gerek memur ve hizmetli ve gerekse işçi kadroları gerçek ihtiyacın çok üzerine çıkmıştır. Bu dönemde kurum da usulüne uygun ve ihtiyaç çerçevesinde yeniden kadrolaşma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşletmelerin tamamında 12424 işçi çalışmakta ve bunlara yapılan ödemelerin toplamı 130.601.788 lira olup, bunların 90,3 milyonu iş karşılığı ödemeler, 40,3 milyon lirası da çeşitli sosyal yardımlardır. Bir işçiye ödenen ücret ve yapılan sosyal masraflar ayda toplam 876 liradır²⁷⁹.

4- 5591 Sayılı Kanunla MKEK'ye Devredilen Fabrikalar

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün MKEK'ye devredilmesinden sonra, bağlı fabrika ve tesislerin tamamı bu kuruma devredilmiştir. 5591 sayılı kanun çerçevesinde yapılan bu devir işlemleri sonucu MKEK bünyesine katılan fabrikalar şunlardır:

a. Malzeme Fabrikaları:

- 1- *Kırıkkale Çelik Fabrikası*
- 2- *Kırıkkale Pirinç Fabrikası*

b. Makine Fabrikaları:

- 1- *Kırıkkale Top Fabrikası*
- 2- *Kırıkkale Tüfek Fabrikası*
- 3- *Ankara Silâh Fabrikası*
- 4- *Ankara Marangoz Fabrikası*
- 5- *Mamak Maske Fabrikası*

c. Mühimmat Fabrikaları:

- 1- *Kırıkkale Mühimmat Fabrikası*
- 2- *Ankara Fişek fabrikası*
- 3- *Silâhtarağa Av Fişek Fabrikası*
- 4- *Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası*

d. Kimya Fabrikaları:

- 1- *Kırıkkale Barut fabrikası*
- 2- *Elmadağ Barut fabrikası*
- 3- *Bakırköy Barut Fabrikası*
- 4- *Konya Güherçile Kalhanesi*

²⁷⁹ MKEK Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma Komisyon Raporu (1966), s.2.

e. *Elektrik Santrali:*

1- *Kırıkkale Kuvvet Merkezi*

5- Kuruluş Yıllarında MKEK'nin Gelişim Politikaları

5591 sayılı kanun ile kurulan MKEK, mühimmat, silâh, roket, makine, çay, zeytinyağı fabrika tesisleri, zirai mücadele aletleri, tekstil makineleri, takım tezgâhları, treyler, kontrplak, çelik malzeme, bakır ve pirinç malzeme, çelik çekme boru, patlayıcı maddeler, boya hammaddesi, pil başta olmak üzere hiçbir kuruluşta görülmeyen çok çeşitli üretim konularını birbirleri ile bütünleştiren bir kamu iktisadî teşebbüsüdür.

Kuruluş kanunu ile kuruma MSB'nin her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddeler ile askerî ihtiyaçlara yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler ve diğer her türlü eşya yapma ve ihtiyaçları karşılama görevi verilmiştir. Zaman içerisinde bu kurum ülkemizin savunma sanayiinin en önemli kuruluşu haline gelmiş ve gelişimini sürekli olarak sürdürmüştür.

MKEK'nin teşekkülünde, millî savunma ihtiyaçları için mevcut tesislerin, ihtiyaca en iyi cevap verebilecek bir hale getirilmesi ana hedeftir. Kurum, millî savunma ihtiyaçları için devraldığı kapasite ile değil, bilakis modern harp sanayii mamullerini üretebilecek seviyede tesisler kurmayı gelişim politikasının en önemli parçası olarak belirlemiştir.

20 Eylül 1951 tarihinde Amerikan askerî heyeti Türkiye'de roket imali için girişimlerde bulunmuş, ilk önce bu silâh California'da Institute of Technology'de yapılmaya başlanmış, daha sonra Belçika'da bir tesis kurulmuş ve son olarak da Türkiye'de MKEK'de üretime başlanmıştır. Bu durum MKEK'nin kısa süre içerisinde kendini güçlendirme ve uluslararası alanda kabul ettirmesinin ilk belirtileridir²⁸⁰.

Bu dönemde ülkemizde ağır sanayiinin yeniden kurulması plânlanmış ve kurulacak olan ağır sanayiinin mamullerini imal eden en önemli kuruluş olarak da MKEK düşünülmüştü. Kuruluş yıllarında gerek ıslah çalışmalarında ve gerekse yeniden kurmak suretiyle meydana getirilecek tesislerde gözetilecek ana prensip rantabilite olmuştur. Yeni kurulan tesislerin ucuza mâl edilmesi esas şartlardan biridir. Bu sayede tesislere mümkün olduğu kadar az sermaye bağlanmış olduğu gibi sermaye masraflarının düşük olması dolayısı ile rantabilite sağlanmasına yardım edilmiştir.

²⁸⁰ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Ekim 1951, s.54.

Ham malzeme alımında, bunların stoklanmasında, mamullerden yapılacak stok miktarında da mümkün olduğu kadar ucuza almak ve ucuza mâl etmek temel politika olmuştur.

Kurum faaliyet alanlarından birisi de kimya sanayiidir. Çok geniş bir tatbikat sahasına sahip olması itibarı ile bu sanayiinin her kısmı ile kurumun meşgul olması düşünülemez. Bu alanda millî savunma ihtiyaçlarının karşılanması temel politika olmuştur. Örneğin, kurulacak olan azot fabrikası, suni gübrenin olduğu kadar patlayıcı maddelerinde esasını oluşturması itibarı ile kurumun programı içerisine girmektedir²⁸¹.

Ayrıca kurum, imalât programını ana mamullere ayırarak büyük sermayeye göre düzenlemiş ve küçük sermayeleri program haricinde bırakmıştır.

Günümüzde savunma sanayiimizin ana yapısını, TSK'nın konvansiyonel silâh ve mühimmat ihtiyacını karşılamaktadır. Diğer taraftan başta otomotiv sanayii olmak üzere silâhlı kuvvetlerimizin bazı araç gereç ihtiyacını karşılamak üzere kendini yenileştirmiştir.

Türkiye'nin savunma sanayii tarihi içerisinde özel ve çok önemli bir yer işgal eden MKEK, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan askerî yardımlardan olumsuz etkilenmesine rağmen önemini ve işlevini devam ettirmiştir.

C. MKEK'YE BAĞLI FABRİKA VE TESİSLER

3- MKEK Tesislerinin Gruplandırılması

1954 yılında, MKEK'ce imali zorunlu olan mamulleri işleyecek fabrikaların ve tesislerin rasyonel, verimli, tamamen iktisadî işletme esaslarına göre çalışabilmesi için fabrika ve tesislerin yapacakları iş dikkate alınarak gruplandırılması zorunlu görülmüştür. Bunun sonucunda beş endüstri grubunun kurulmasına karar verilmiştir. Bu gruplandırma da yer almayan ve savunma malzemesi grubundan olan Ankara Silâh, Ankara Marangoz ve Kayaş Kapsül Fabrikaları üniteleri dağıtılarak diğer fabrikalara bağlanmıştır²⁸². Oluşturulmasına karar verilen beş endüstri grubuna gelince, bunlar da aşağıdaki gibidir:

a. *Savunma Malzemesi Grubu:*

1- *Silâh Fabrikaları*

I. *Kırıkkale Top Fabrikası*

II. *Kırıkkale Tüfek Fabrikası*

2- *Mühimmat Fabrikaları*

²⁸¹ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141.

²⁸² MKEK Ana İnkişâf Programı Raporu (1954-1959), s.17.

- I. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası
 - II. Ankara Fişek Fabrikası
 - III. Silâhtarağa Av Fişegi Fabrikası
 - IV. Kırıkkale Yeni Fişek Fabrikası
- 3- Malzeme Fabrikaları
- I. Kırıkkale Çelik Fabrikası
 - II. Kırıkkale Prinç ve Metal Fabrikası
- 4- Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası
- I. Kırıkkale Barut Fabrikası
 - II. Elmadağ Barut Fabrikası
 - III. Mamak Gaz-Maske Fabrikası
- b. Madeni Malzeme Grubu:
- 1- Karabük Demir Çelik Fabrikaları
 - 2- İstanbul Elektrolitik Bakır Fabrikası
- c. Motorlu Makineler Grubu:
- 1- Ankara Döküm Fabrikası
 - 2- Ankara Motor Fabrikası
 - 3- Ankara Traktör Fabrikası
 - 4- Ankara Makine Aksamı Fabrikası
 - 5- İstanbul İnce Mekanik Aletler Fabrikası
 - 6- Ankara Uçak Fabrikası
 - 7- Ankara Ziraat Makine ve Aletleri Fabrikası
 - 8- Ankara Takım Fabrikası
- d. Demir İnşaatı ve Sanayii Grubu:
- 1- İstanbul Döküm Fabrikası
 - 2- İstanbul Demir İnşaat Fabrikası
 - 3- İstanbul Bidon Fabrikası
 - 4- İstanbul Umumi Makine Fabrikası
 - 5- İstanbul Mensucat Makineleri Fabrikası
- e. Kimya Grubu:
- 1- Kütahya Kimyevi Gübre Fabrikası (Azot Sanayii)
 - 2- İzmir Soda Fabrikası
 - 3- İskenderun Süper Fosfat Fabrikası

MKEK bünyesi içerisinde yer alan savunma malzemesi grubundan olan fabrikaların genel durumları kısaca aşağıdaki gibi olup, bunun dışında kalan fabrikaların genel yapılarına değinilmemiştir.

a- Silâh Fabrikaları

TSK'nın hafif silâh ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla 1935 yılında kurulan fabrikalar, 1939 yılında, "2 No' lu Tüfek İşletmesi" adı altında ve çok kısa bir süre sonra da müstakil bir müdürlüğe dönüşerek faaliyetlerine başlamıştır. Bu fabrikalar önceleri Mavzer Tüfeği üretimi yapan ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında komple kubuz üretimine yönelen, savaşın sona ermesiyle birlikte bu üretime son veren fabrikalardır. Fabrika da, 1949 yılında av çiftelerinin imalâtına başlanmıştır. 1950 yılında MSB'ye bağlı Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün MKEK adıyla bir İktisadî Devlet Teşekkülüne dönüşmesiyle birlikte, işletme bu kuruma bağlı bir müdürlük olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

İşletmenin adı, 1968 yılında "Silâh ve Tüfek Fabrikası" olarak değiştirilmiştir. Makineli tabanca üretimine 1986 yılında başlamış ve işletmenin mamulleri arasına bir yenisi daha konmuştur. 1999 yılından itibaren yeni tip tüfek üretimine başlanmıştır. 5 Aralık 1990 tarihine kadar üretimlerini aralıksız sürdüren fabrika, bu tarihten itibaren de *Silâhsan Hafif Silâh Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi'ne* dönüşerek faaliyetlerini sürdürmektedir.

b- Mühimmat Fabrikaları

Bu fabrikaların, 1925 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı olarak temeli atılmıştır. Mühimmat Fabrikasında üretilen 15cm. çapına kadar olan mühimmatların deneme üretimine 1929 yılında başlanmıştır. 1950 yılında, 8 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı kanunla kurulan MKEK'ne devredilmiştir. MKEK 8 Haziran 1984 tarih ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Kamu İktisadî Teşebbüsü olarak yeniden teşkilatlanmış ve Mühimmat Fabrikası da yine bu kuruluşa fabrika olarak bağlanmıştır. Mühimmat Fabrikası MKEK yönetim kurulunun 19 Aralık 1990 tarih ve 515 sayılı kararı ile, Mühimmat Fabrikası, Hassas Mekanik Fabrikası, İmla Fabrikası, şeklinde üç fabrika olarak ayrı ayrı faaliyetlerini sürdürürken, Yüksek Plânlama Kurulunun 25.02.1993 tarih ve 93/T-19 sayılı kararı ile MÜHİMMATSAN (Mühimmat Sanayi ve Ticaret A.Ş.) adı altında birleştirilerek 01.05.1993 tarihinden itibaren faaliyetine başlamıştır. 01.04.2003 tarihinden itibaren yüksek plânlama kurulunun 06.02.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı kararı ile Mühimmat Fabrikası olarak faaliyetine devam etmektedir.

c- Barut Fabrikası

MKEK'nin 5591 sayılı kuruluş kanununa göre görevi belirlenen Kırıkkale Barut Fabrikasının başlıca faaliyet alanı TSK'nın ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ayrıca TSK'nın top, tüfek ve mühimmatı barutlarının imalinin yanında av barutu ihtiyacının karşılanması ve piyasanın selülozik boya imalinde kullandığı lak nitroselülozu ihtiyacını da karşılamaktadır.

Kırıkkale Barut Fabrikası'nın yapım ve montaj ihalesi 04.12.1936 tarihinde Köln-Rottweil kuruluşuna verilmiş, 14.05.1937 tarihinde fabrikanın temeli atılmış, 01.11.1938 tarihinde deneme üretimine başlanmış ve 01.05.1939 tarihinde işletmeye alınmıştır²⁸³. Köln-Rottweil Kuruluşu, 01.11.1938 günü, 68 binadan oluşan, fabrikanın yapım ve montajını bitirmiş ve tesisleri deneme işletmesine almıştır. Fabrikada, 8 saatte 700 kg. tüfek barutu ve 700 kg. top barutu olmak üzere toplam 1400 kg. barut üretilmiştir. 01.05.1939'da, fabrika Köln-Rottweil Kuruluşundan teslim alınmış ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne işletmeye alınmıştır. 1959–1962 yılları arasında yapılan yatırımlarla kapasitesi, 1800 Ton/yıl tek bazlı top barutu üretebilecek şekilde arttırılmıştır. 1988 yılında Bowas-Induplan Firması tarafından yenilenen Nitroselülöz üretim hattının kapasitesi 10 Ton/güne çıkarılmış ve uluslararası standartlara uygun kalitede Nitroselülöz üretimi başlamıştır²⁸⁴.

MKEK yönetim kurulu'nun 16.07.1992 gün ve 201 sayılı kararı ile 233 no'lu kanun hükmündeki kararname hükümleri çerçevesinde Kırıkkale Barut Fabrikası'nın Nitrosan Nitroselülöz Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'ne dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek plânlama kurulu'nun 25.02.1993 gün ve 93/1-19 sayılı kararı ile Kırıkkale Barut Fabrikası'nın Nitroselülöz Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak bağlı ortaklık şekline getirilmesine karar verilmiştir.

d- Piriç Fabrikası

1928 yılında “*Piriç Döküm ve Haddehanesi*” adıyla askerî fabrika statüsünde hizmete açılmıştır ve 1950 yılında neşredilen 5591 sayılı yasayla, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu bünyesine alınarak “*MKEK Piriç Fabrikası*” adını almıştır. 1984 yılında neşredilen 233 sayılı yasayla, MKEK ana statüsü hükümlerince de 1993 yılında “*Piriçsan-Piriç Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi*” kısaca “*PİRİNÇSAN A.Ş.*” adını alarak bağlı ortaklık statüsüne kavuşmuştur.

²⁸³ “*Türk Harp Endüstrisi'nin Doğuşu ve Makine Kimya Endüstri Kurumu'nun Tarihçesi*”, MKEKD, Sayı 21, Haziran 1979, s.8.

²⁸⁴ **Modern Silâhlar Projesi**, MKEK Yayını, Ağustos 1974, s.2.

e- Hurda Müdürlüğü

1952 yılında kurulmuş bulunan Maden Hurdacılığı Türk Anonim Şirketinin görülen lüzum üzerine tasfiyesini müteakip bu şirketin görevleri, ilgili bakanlıkların tasvibi ile, 1938 yılında MKEK bünyesinde kurulan Mühimmat Fesih ve Hurda İşletme Müdürlüğüne verilmiştir. 1966 yılında Hurda Tedarik Müdürlüğü adı altında İkmal Dairesi Başkanlığına bağlanan işletme, daha sonra 1974 yılında Hurda İşletmesi Müdürlüğü şeklinde teşkilatlandırılarak genel müdürlüğe bağlı bir birim olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Yüksek Vasıflı Çelik Fabrikası Müdürlüğü ve Hurda İşletmesi Müdürlüğü bünyesinde bulunan tesislerin bir arada daha verimli çalışacağı görüşünden hareketle, yüksek plânlama kurumunun 25.02.1993 tarih ve 93/T-19 sayılı kararıyla bu iki müdürlük birleştirilerek MKEK Hurda İşletmeleri A.Ş.(HURDASAN) adı altında MKEK'ye ait bir bağlı ortaklık haline getirilmiş ve şirket 01.05.1993 tarihinden itibaren faaliyetlerine başlamıştır.

4- Motor ve Uçak Fabrikasının MKEK'ye Devri

Türk Hava Kurumu Fabrikaları, uçak motoru ve gövdesi imal etmek üzere kurulmuştur. Türk Hava Kurumuna ait motor ve uçak fabrikalarının uzun yıllardan beri faaliyetlerini verimsiz ve zararlı bir halde ve birçok güçlüklerle devam ettirmesi sonucunda, bu iki fabrikanın MKEK'ye devri Türk Hava Kurumunun ve Hükûmetin rızası ile gerçekleşmiştir²⁸⁵.

THK'nın 31 kişiden oluşan genel kurulu 5 Nisan 1952 tarihinde toplanmış ve burada fabrikanın geleceği tartışılmıştır. Delegelerin bir kısmı yabancı sermaye ile işbirliğini savunurken bir kısmı bu görüşe karşı çıkmıştır. Eski Umum Müdürü General Fikret Karabudak ise fabrikanın MKEK'ye devrini istemiştir²⁸⁶.

THK Başkanlığı'na bağlı motor ve uçak fabrikası 20.06.1952 tarihinden itibaren MKEK emrine girmiştir. Fabrikalar 7,5 milyon liralık bir fiyat üzerinden faizsiz olarak yirmi sene sabit taksitlerle ödemek suretiyle satın alınmıştır. Fabrikanın MKEK devri gerçekleşirken aşağıdaki plânlama ve faaliyetler yürütülmüştür²⁸⁷ ;

“MKEK devraldığı bu fabrikalar için verimli ve iktisadî çalışma programları hazırlamış ve derhal uygulamaya başlamıştır.

Fabrikaların bütün mevcutlarının sayımı ve tespitine derhal başlanmıştır.

²⁸⁵ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133.

²⁸⁶ BCA , 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48nci Oturum, 6 Mart 1952.

²⁸⁷ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.165, D.106.

Oluşturulacak bir komisyon sayımın yapılmasını ve cetvellerin tanzimi yaparak imzalayacak ve kuruma teslim edilmiştir.

Fabrikaların kuruma teslim tarihi itibarı ile kati bağlantısı yapılmış siparişlerin listesi çıkarılarak bu siparişlerin işlemlerinin yürütülmesi sağlanmıştır.

Fabrikalar için yeni çalışma esaslarına göre kadroların tanzimine ve bu kadrolarda yer alacak memur ve hizmetlilerin tespitine kadar mevcut kadrolar korunmuş ve özlük hakları saklı kalmıştır”²⁸⁸.

THK fabrikalarının 1950 bilânçolarında yer alan rakamlara göre, her iki fabrikanın sabit kıymetleri bedeli 15.137.630 TL. idi. Esas itibarı ile böyle bir müessesenin mütevazı bir kârla yıllık faaliyetlerini yapabilmesi için 15 ila 20 milyon liralık bir imalât hacminin olması zorunluydu. Ancak bu seviyeye ulaşması için 10 seneden daha fazla bir süre geçmesi gerekmekteydi²⁸⁹. Fabrikaların taşınmaz malları için, uçak fabrikasının arsa bedeli 180.737 lira, uçak fabrikasının bina bedeli 4.828.000 lira ve makine ve tesisatın bedeli olarak da 3.400.000 lira değer belirlenmiş, motor fabrikasının geneli için ise 7.488.000 lira fiyat tespiti yapılmıştır²⁹⁰.

Fabrikalar 01.07.1952 tarihinde MKEK’ye teslim edilmiş, bu teslimata Motor ve Uçak fabrikalarına ait bütün arazi, bina, ambar, tesisat ve demirbaşlar dâhil edilmiştir. Bu arada fabrikalara daha önceki tarihlerde verilen sipariş ve taahhütler MKEK’ye geçmiş, alınan avans varsa bu paralar MKEK’ye ödenmiştir²⁹¹.

THK imalât tesislerinin MKEK’ye devrinden sonra, kısa sürede MKEK-4 “Uğur” adlı bir eğitim uçağı yerli geliştirme olarak yapıldı. Ancak, bu uçağı yakından bakıldığında uçak 1930’lu yıllarda İngiliz Miles firmasının yaptığı 1941 yılından beri de THK’nın aynı tesislerde lisansla imal ettiği “Hawk” eğitim uçaklarının çok az değiştirilmiş biçimidir²⁹².

Fabrikalar istenilen düzeye erişinceye kadar mevcut müesseselerde çeşitli tarım aletleri, yol makineleri, motopomplar ve motorlu araç yedekleri yapılmıştır²⁹³.

1952 yılında Türk Hava Kurumundan motor fabrikası ile beraber MKEK’ye devredilen uçak fabrikası, uçak imalâtı üzerine tatmin edici sipariş alamadığı için farklı işler üzerine siparişler almış, tesisat ve teçhizat imkânlarına uygun sürekli bir imalât

²⁸⁸ BCA , 030.01 / 76480.12 / E9.

²⁸⁹ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.165, D.106.

²⁹⁰ BCA , 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 43ncü Oturum, 31 Ocak 1952.

²⁹¹ BCA , 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 14ncü Oturum, Karar No: 27, 3 Temmuz 1952.

²⁹² Ulrich Albrecht- Dieter Ernst- Peter Lock- Herbert Wulf, **Silâhlanma ve Azgelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, Çeviren: Ümit Kıvanç- Mehmet Budak, İstanbul, 1978, s. 288.

²⁹³ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133.

faaliyetine geçememiştir. Bu fabrika yılda 150–200 eğitim veya benzeri uçak imal etmek üzere kurulmuştur. Fabrika, MKEK’ye devrinden önce 6 tip uçak ve 9 tip plânöre ait etüt, adaptasyon ve lisans suretiyle prototipler üzerinde çalışmıştır. Devirden sonra ise daha çok zirai aletler ve makineler üzerine üretimde yoğunlaşmıştır²⁹⁴.

Uçak fabrikası, bütün faaliyetlerini uçak işlerine ayırmasına rağmen tatmin edici sipariş alamamış ve verimsiz çalışmaya başlamıştır. Bunun üzerine uçak imalâtı ve tamirâtı yanında bünyesine uygun ziraat makineleri, madeni üretim işleri yapılmaya başlanmıştır. 1955 yılında fabrikanın plânlanan ve gerçekleştirilen üretimi aşağıdaki tablodaki gibidir²⁹⁵.

Tablo 10

Mamuller	1954 Yılı	1955 Yılı	
		Program Adedi	Fiili Adet
Uğur Eğitim Uçağı İmali	25	35	1
Magister Eğitim Uçağı Motor Revizyonu	19	50	22
Magister Eğitim Uçağı Gövde Revizyonu	15	3	23
THK-14 Plânörü İmali	---	10	10
THK- 9 Plânörü İmali	---	5	---
THK- 9 Plânörü Revizyonu	---	---	7

Kaynak: **MKEK İcra Meclisi Raporu (1955)**, s.25.

Bu tablodan da anlaşıldığı gibi uçak fabrikası 1954 yılından itibaren, yaptığı programları tam manası ile uygulayamamış ve üretimde aksamalar meydana gelmiştir.

D. MKEK’NİN GENEL TEŞKİLAT YAPISI

1- MKEK’de Üretim ve Genel Satış Hizmetleri

a- Üretim Hizmetleri

Kurum üretimleri hem sivil hem de askerî sektöre hitap etmektedir. Genel olarak üretim paylarının %50 şer oranda olmakla birlikte çoğu zaman askerî üretim payının %60’ların üzerine çıktığı görülmüştür. Devamlılık arz eden ürünler MKEK’nin genel

²⁹⁴ MKEK İdare Meclisi Raporu (1954), s.35.

²⁹⁵ MKEK İcra Meclisi Raporu (1955), s.25.

müdürlüğünü yapan Mustafa Taşan'a göre ana başlıklar halinde aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır. Zaman zaman ortaya çıkan ve bazen büyük değerlere erişen (Tank kitleri gibi) siparişler bu sıralamaya tabi tutulmamıştır²⁹⁶.

aa. Sivil İhtiyaçlara Dönük Üretimler

MKEK savunma sanayiine yönelik üretimlerinin yanında sivil ihtiyaçlara cevap verecek üretim çalışmaları da yapmaktadır. Bu üretimler aşağıdaki gibidir.

- I- Takım tezgâhları
- II. Çelik çekme borular
- III. Lak nitroselülozü
- IV. Traktör dişlileri ve otomatik parçaları
- V. Çeşitli çelikler
- VI. Demiryolları malzemeleri
- VII. *Pirinç ve bakır çubuklar, borular, şeritler*
- VIII. Dinamit, fitil ve tahrip kapsülleri, asitler
- IX. Elektrik sayaçları
- X. İş ve yol makinaları, hat telleri, dikenli ve örgülü teller
- XI. Yonga levha, kontrplak ve kontrtablalar
- XII. Dokuma tezgâhları
- XIII. Tabanca, av tüfeği, av fişeği ve şenlik fişekleri
- XIV. Ticari piller

ab. Savunma Sanayi Ürünleri

Bu ürünler 4 ana grupta toplanmaktadır.

aba. Mühimmat Grubu

1. 6,35 mm. den 20 mm ye kadar hafif silâh mühimmatı
2. 35 mm. den 3 inç'e kadar top, havan ve obüs mühimmatı
3. Çeşitli tapalar ve sevk barutu hartuçları
4. Antitank ve anti personel mayınları, deniz mayınları
5. Çeşitli ağırlıkta tahrip kalıpları ve tahrip şarjları
6. Çeşitli ağırlıkta tahrip ve eğitim uçak bombaları, sualtı bombaları
7. Çeşitli maksatlı el bombaları (tahrip, sis, göz yaşartıcı)
8. Çeşitli kartiriçler, füyeler, işaret fişekleri

²⁹⁶ Mustafa Taşan, **Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu**, MKEK Yayını, Ankara, 1987, s.13.

abb. Silâh Grubu

1. G3 otomatik tüfek, MG 3 makinalı tüfek, MP-5 makinalı tabanca
2. 20 ve 35 mm. uçaksavar topları (35 mm 1939 dan sonra)
3. 60 mm. 81 mm. ve 120 mm. havan topları
4. 5 mm. tank namlu kompleksi 155 mm. obüs namlu kompleksi

abc. Roket Grubu

1. 2,75 inç uçak roketi
2. 66 mm. M72 LAW tanksavar roketi
3. 21 mm. eğitim roketi

abd. Patlayıcı Maddeler

1. TNT trinitro Toluen
2. Tek, çift ve üç bazlı top ve obüs barutları
3. Karabarut
4. Havan barutları

Bu gruplarda yer almayan NBC gaz maskesi ve süzgeci de esas itibariyle bir savunma sanayi ürünüdür.

Tüm ürünlerin özellikle savunma sanayi ürünlerinin %90 MKEK entegrasyonu içinde gerçekleştirilir. Ekonomik olmamaları nedeniyle kurum içinde veya yurt içinde üretilmeyip ithal edilen malzemelerin ürün içindeki payları ortalama %3-%4 dolayındadır. Gruplar halinde sayılan ürünlerin çeşitleri çok fazladır. Örneğin hafif silâh mühimmatı yaklaşık 19 çeşit, ağır silâh mühimmatı ise yaklaşık 20 çeşittir. Toplam olarak askerî ürün çeşidi 250 yi bulmaktadır. Zaman içerisinde yaşanan sorunlar nedeniyle siparişlerin zamanında karşılanması mümkün olmamış ve siparişler ilerleyen yıllarda teslim edilmiştir. Bu aksaklıkların en önemli nedenleri şöylece sıralamak mümkündür²⁹⁷.

1. *“Avrupa'ya da yayılmış olan Amerikan ambargosu.*
2. *Döviz darboğazına düşülmesi.*
3. *Etüt araştırma çalışmaları bitirilmeden siparişlerin alınmış olması.*
4. *Yönetimin 29 ağır sanayi projesinin tatbiki için yüklenmiş olması.*
5. *MSB'nun birkaç yılı kapsayan sipariş programlarını kuruma verememesi.”* 1980

yılı sonlarında siparişlerin yıldan yıla sarkmasına neden oldu. Bu olumsuzluklar teker teker ortadan kalkmış ve kaldırılmış bunun sonucu üretimde büyük artımlar sağlanmış ve tüm

²⁹⁷ Taşan, a.g.e., s.13.

geçmiş sipariş borçları kapatılarak 1982 yılından itibaren MSB siparişleri yıl içinde teslim edilir hale getirilmiştir.

Aşağıdaki örnekler üretim artışlarının seviyesi konusunda bir fikir verebilmektedir²⁹⁸.

Ürün Adı	1980 öncesi Üretim 1983 Üretim Seviyesi	
	Adet/Yıl	Adet/Yıl
G3 Otomatik Tüfek	30 000	54000
G3 Makine Tüfek	1000	3000
20 mm. Havan	100	250
20 mm. Mühimmat	35000	100000
35 mm. Uçaksavar Müh.	3175	100000
20 mm. Uçak Mermisi	500000	1200000
Tabanca Fişekleri	5 milyon	8 milyon
Sıvı Çelik Greyder	150	250
Monofeze Elektrik Sayacı	300000	420000

b- Satış Hizmetleri

Askerî fabrikaların ilk kuruluşunda ve bunların gelişmesinde askerî amaçlar güdüldüğünden, bu durum üretim ve satış politikalarına da yansımıştır. Kurumun kuruluş yılları itibarı ile fabrikaların bir kısım askerî ihtiyaçlar dışındaki imalâtı da bünyelerine uygun olmak şartı ile yapabilecek durumda ise de, alınacak siparişler ve dolayısıyla imalâtın sıklet merkezini millî savunma ihtiyaçları oluşturmaktadır.

5591 sayılı kanunun 3ncü maddesi, millî savunma ihtiyaçlarından vasıf, zaman ve miktar bakımlarından kurumca karşılanamayacak kısımlar istisna, diğer bütün siparişlerin kuruma verilmesini uygun görmektedir. 1951 yılı itibarı ile ve Cumhurbaşkanı onayı ile MSB'nin en az 20.000.000 lira sipariş vermesi kanûni zorunluluk olarak belirlenmiştir²⁹⁹.

Ancak MSB'nin verdiği siparişlerin, MKEK'ye devrinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü devrine nazaran azaldığı görülmektedir. Bu yüzden kurum tesislerini bazı hallerde %25 hatta sıfıra kadar düşen bir imal hacmi ile çalıştırmak zorunda kalmıştır³⁰⁰.

Kurum, millî savunmaya lüzumlu çeşitli silâh, mühimmat ve patlayıcı maddeler ile aletler, vasıtalar, makineler, tesisler her türlü eşya ve levazım, yedek parçalar, seri halinde büyük ve küçük ıslah işleri, mevcut imkânların takviyesine ve en ileri düzeye çıkarılmasına çalışmaktadır.

²⁹⁸ A.g.e., s.14.

²⁹⁹ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 8 Ocak 1951.

³⁰⁰ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141.

MKEK, 1950 yılında MSB'ye 27.001.263.68 lira tutarında satış yapmış³⁰¹, 1951 yılında MSB'ye yapılan toplam satış tutarı ise 11.938.946.40 lira olmuştur³⁰². MSB, MKEK faaliyetleri ile ilgili olarak birtakım şikâyet ve isteklerini İşletmeler Bakanlığı ve Başbakanlık vasıtası ile kuruma iletmiştir. Özellikle siparişlerin vaktinde teslim edilmemesi bu şikâyetlerin başında yer almaktadır. 1951 yılında, 1947 ve 1948 yıllarına ait siparişlerin teslim edilmediği bildirilmiştir. Bu durumun temel nedeni olarak da, kurumun dış ülkelerden aldığı siparişler ve mevcut kapasitenin bunu karşılayamaması olarak değerlendirilmiştir³⁰³. Ancak bu şikâyetlerin doğmasının temel nedeni kurumun parasızlığı ve sermayesizliğidir. 5591 sayılı kanun çıkartılırken, askerî fabrikaların ordunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermediğinden, harp sanayiimizin her bakımdan gelişmesi, daha üstün bir seviyeye gelebilmesi ve modern ordu isteklerini karşılayacak kabiliyete ulaştırılması bir zorunluluk olarak görülmekteydi. Bunu sağlamak için de, kanun, kuruma vazife ve yetkiler vermiş, bu işlerin yerine getirilmesi için para kaynakları ayrılmasından bahsetmiştir. Ancak, sermayesizlikten 1950 ve 1951 yıllarında 5591 sayılı kanunun belirttiği istekleri karşılayacak ve verilmiş siparişleri yapacak tesisler kurulamamış ve 1952 yılında da bu aksaklıklar devam etmiştir³⁰⁴.

MKEK, Millî Müdafaa Vekâleti, iç piyasa ve dış piyasaya yönelik 1954-1955 yılları satışları karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmektedir³⁰⁵.

Tablo 11

SATIŞ YERİ	1954 (TL)	1955 (TL)
Millî Müdafaa Vekâleti	28.743.090	14.196.703
İç Piyasa	22.722.978	27.517.301
Dış Piyasa	8.382.825	16.701.854
TOPLAM	59.848.894	58.415.859

Kaynak: **MKEK İcra Meclisi Raporu (1955)**, s.37.

Bu tablodan da anlaşıldığı gibi, Millî Müdafaa Vekâleti satışları % 50,6 azalırken, iç piyasa satışlarında % 21,1 oranında artış olmuştur. Özellikle Millî Müdafaa Vekâleti siparişlerindeki azalmanın temel sebebi olarak, program ve keşif isabetsizlikleri,

³⁰¹ MKEK Yönetim Kurulu ve Umumî Murakabe Heyeti Raporu (1950) , s.61.

³⁰² MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1951), s.71.

³⁰³ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48nci Oturum, 6 Mart 1952.

³⁰⁴ A.g.b.

³⁰⁵ MKEK İcra Meclisi Raporu (1955), s.37.

siparişlerin zamanında yapılmaması, malzeme ve işçi ücretlerinde yaşanan artma ve bazı fabrikalarda iş hacminin azalması olarak görülmüştür.

Kurumun başlıca satış usulü sipariş üzerine imalât yapma şeklindedir. Bu arada bazı ürünler stok için imal edilmekte, talep olduğunda ise peşin bedelle satılmaktadır. Sipariş üzerine yapılan üretimlerde MSB siparişlerinden % 50 diğerlerinden ise 1/3 oranında avans alınmaktadır³⁰⁶.

Kurum, MSB ihtiyaçları yanında yurdun ekonomik kalkınmasında kendisine düşen vazifeyi yapmak ve aynı zamanda tesislerini daha verimli çalıştırmak arzusu ile yeni faaliyet sahaları açmaya gayret sarf etmiştir.

MKEK'nin devlet daireleri ve teşekküllerinden aldığı siparişlerin en önde geleni tekel siparişleridir. 4374 sayılı kanuna göre tekel, siparişlerini MKEK'ye vermek zorundadır. Ancak, kurum fiyatlarının %10'nun altında teklif bulursa alma hakkına sahiptir. MKEK'den kuruluş yıllarında Tekel'e, 1950 yılında, 4.188.452 lira, 1951 yılında 3.896.959 lira, 1952 yılında 5.058.664 liralık satış yapılmıştır³⁰⁷.

Bunların dışında, MKEK'nin sivil ihtiyaçlar için serbest piyasaya iş yapma imkânları da bulunmaktadır. Yine bu satışların kuruluş yılları itibarı ile 1950 yılında 2.845.750 lira, 1951 yılında 4.643.959 lira, 1952 yılında 35.638.244 lira olduğu tespit edilmiştir³⁰⁸. Ziraat Vekâleti ve şeker şirketine yapılan makine satışları, sivil sanayi ye yapılan satışların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ziraat Vekâleti için, 7li Mibzer, Selektör, Kültivatör, Doster (toz ilaç püskürtme makinesi) imalâtı yapılırken, şeker fabrikalarına Pülverizatör imalâtı yapılmıştır³⁰⁹.

Kuruluş yıllarında, satış konusunda Kurumun düzene koyamadığı en önemli konu siparişlerin teslimatı sorunudur. Alınan siparişler teslim tarihleri belli olmasına rağmen alıcılar ile yaşanan koordinesizlikten dolayı zamanında teslim edilememiştir³¹⁰.

ba. Satış Hizmetlerindeki Sorunlar

Kurumun satış hacmi tesislerin kapasitesine göre düşük kalmaktadır. Üretim ve sürümün artırılması için yapılan araştırma, geliştirme, mühendislik faaliyetleri yetersiz kalmakta, satış müdürleri ile diğer şube ve üniteler arasında tam bir işbirliğinin olmadığı, görülmektedir. Ayrıca, bazı mamullerde imalât hataları olduğu ve siparişlerin geç teslim

³⁰⁶ MKEK İcra Meclisi Raporu (1955), s.35.

³⁰⁷ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133.

³⁰⁸ A.g.b.

³⁰⁹ MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1953), s.52.

³¹⁰ MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1951), s.70.

edildiği, genel olarak haberleşme ve arşiv işlerinde düzensizlikler olduğu tespit edilmiştir³¹¹.

bb. Satış Organları

1960'lı yıllarda Kurumun satış organları, Genel Müdürlüğe bağlı genel satış koordinatörlüğü ile ilgili fabrikalar grubu genel müdür yardımcılıklarına bağlı Makine, Kimya, Mühimmat ve Malzeme satış müdürlükleridir. Bunlar dışında Ankara, İstanbul ve Gaziantep satış mağazaları ile 14 bölgedeki Adana, Samsun, Konya, İzmir, Kayseri, Diyarbakır, Zonguldak, Erzurum, Eskişehir, Antalya, Bursa, Balıkesir, Adapazarı, Trabzon başbayilikler ve Türkiye Ziraî Donatım Kurumu teşkilatı, kurum mamullerini satmaktadır³¹².

Kurum satışlarının büyük bir kısmı satış müdürlükleri kanalıyla yapılmaktadır. Satış müdürlüklerine yapılan müracaatlar fabrikalara intikal ettirilmekte, fabrikalardan alınan cevaplar satış müdürlüklerince incelendikten sonra müşterilere teklifte bulunmaktadır³¹³.

bc. Satış Hizmetleri İçin Alınan Tedbirler

Kurum, genel olarak iç ve dış piyasada rekabete elverişli maliyetler elde edebilmesi ve dış piyasaya hükümet desteğine ihtiyaç duymadan çıkabilmesi için tedbirler almıştır.

Kurumun azalan veya kesilen silâhlı kuvvetler siparişleri karşısında diğer sektörlerle yönelmesi, kuruluş amacına da uygun ve doğrudur. Belki de 1950'deki koşullar ile çıkarılan 5591 sayılı yasa ile yeni statü sağlanmasa idi, kamu savunma sanayii potansiyeli ekonomik nedenlerle bugünkü durumunu da koruyamazdı. Bunun dışında alınan tedbirlerin başında, yeni siparişler sağlamak, piyasa için imal edilen mamullerin sürümünü artırmak ve lisans üzerine yapılan imalâtta imalât oranını yükseltmek suretiyle fabrikaların tam kapasite ile çalıştırılarak maliyetlerdeki genel masraf payını düşürmek gelmektedir³¹⁴. Ayrıca imalâtın pazarlık ve plânlaştırılması işlerinin gereken şekilde yapılabilmesini sağlamak üzere her iş yerinde makine ve malzeme verimiyle tezgâh ve tesislerin yük durumu ve bunlardan faydalanma derecesi gibi esasların gerçekçi bir şekilde tespitinin yapılması da alınan tedbirlerin en önemlilerinden birisidir. İmalât için lüzumlu hammadde ve malzemelerin yeterli miktarda ve zamanında temini, hammadde ve malzeme sarfiyatının kontrolünü sağlayarak verimi artırmak, yeni açılacak işyerlerine dışarıdan işçi almak

³¹¹ MKEK Denetleme Kurulu Raporu (1967), s.42.

³¹² MKEK Denetleme Kurulu Raporu (1967), s.41.

³¹³ A.g.r., s.41.

³¹⁴ MKEK Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma Komisyon Raporu (1966), s.60.

yerine kurum içerisinde temin yoluna gitmek ve işçi verimini azâmi noktaya çıkarmak kurumun aldığı diğer önlemlerdir³¹⁵.

2- MKEK'nin Yurt Dışı Anlaşma ve Satışları

1946-1965 dönemi, dış askerî yardımlar nedeni ile silâhlı kuvvetler siparişleri çok azalmış, 1964'te çıkan ve 5591 sayılı yasanın yerini alan 440 sayılı yasa, MKEK ile silâhlı kuvvetler ilişkilerini zayıflatmıştı. Bu nedenle plânlı ve yeterli bir tedbir alınmadığından kurum haklı ve doğru olarak hayatini devam ettirmek için diğer ülke sanayi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir. Bu yöneliş nedeni ile kurum, tabî olarak özel ihtisas isteyen bu sanayi dalında zamanla uzman işçi ve teknik elemanlarını yitirmiştir.

MKEK, faaliyet göstereceği imalât sanayii kollarında daha çok yabancı firmalardan faydalanma yoluna gitmekte, bazı mamullerin yerli olarak imali için bu mamûlleri imal etmekte olan yabancı firmalarla lisans anlaşmaları yapmakta, diğer bir kısım konularda ise yabancı firmaların da ortaklığı ile kurulacak bazı şirketlere katılmaya çalışmaktadır³¹⁶.

MKEK ülkemizin en önemli mühimmat imalâtçısıdır. Ülke içerisinde Millî Savunma Bakanlığı siparişleri ile ülke dışında da özellikle Türk-Alman Hükûmetleri arasında yapılan mühimmat anlaşması, Pakistan Hükûmetinden alınan mühimmat siparişleri ve NATO siparişleri yer almaktadır³¹⁷. Ayrıca bunların dışında da İran ve Irak'a da 1967 yılından sonra çeşitli miktar ve türde satışlar yapılmıştır. 27-28.07.1965 tarihleri arasında yapılan müzakerelerde Türk-Alman mühimmat anlaşmasına göre Almanya'ya 125 milyon Dm'lık mühimmat verilmiştir³¹⁸.

28.08.1967 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ile Federal Alman Hükûmeti Savunma Bakanlığı arasında imzalanan, ülkelerarası mahiyetteki bir anlaşmayla, G-3 otomatik piyade tüfeğinin ve 05.08.1967 tarihinde RHEINMETALL GMBH DÜSELDORF firmasıyla imzalanmış olan anlaşma gereğiyle de MG-3 makinalı tüfeğini yurdumuzda imalleri sağlanmış bulunmaktadır³¹⁹.

a- Almanya Siparişleri

İlk defa 1956 yılı başında Alman Harbiye Nazırının Ankara'yı ziyareti ile başlayan ve Alman ordusunun mühimmat ihtiyacını karşılamaya yönelik görüşmeler 29 Ağustos 1956'da sonuçlanmıştır. Böylece 740.307.006 Dm. tutarında bir satış mukavelesi

³¹⁵ A.g.r., s.60.

³¹⁶ MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1964), s.12.

³¹⁷ MKEK Arşivi, R.40, R.F, G.1, K.166, D.142.

³¹⁸ A.g.b.

³¹⁹ Mehmet Bekiroğlu , "Silâh ve Tüfek Fabrikası", MKKED, Sayı 21, Ocak 1984, s.6

imzalanmış ve 28.07.1957 tarih ve 3/4417 sayılı emirle bu iş için MKEK görevlendirilmiştir³²⁰. Alınan ilk siparişler ile ilgili teslimat 30.06.1958 tarihinde gerçekleşmiş, bu rakam yıllık teslimatın % 94,2' sini oluşturmuştur³²¹.

Almanya siparişlerinin şartnamelere uygun vasıfta ve istenilen sürede imal edilmesi amacıyla, kurum bu imalât ile ilgili fabrikalarını geniş ölçüde bakıma almış ve yeni tesisler kurmuştur. Bu amaçla Kırıkkale Çelik, Pirinç ve Mühimmat Fabrikaları, Gazi Fişek Fabrikası, Mamak Gaz Maske ve Ankara Marangoz Fabrikaları ile Kırıkkale ve Elmadağ Barut Fabrikalarına yeni tesisler ilave edilmiştir³²². Ayrıca anlaşma gereği Almanya tarafından verilen siparişlerin imalâtına başlanabilmesi için bunlara ait şartnameler ile imalât resimlerinin Almanlar tarafından Kuruma verilmesi gerekmektedir. Almanya'ya yıllar itibarı ile yapılan teslimat tutarları aşağıda verilen tablodaki gibidir³²³.

Tablo 12

YIL	TUTAR (DM)
1958	8.855.858
1959	33.827.179
1960	63.379.160
1961	72.810.083
1962	75.631.544
1963	103.266.875
1964	89.501.022
1965	28.203.526
TOPLAM	475.475.249

Kaynak: **MKEK 1965 Yılı Raporu (1965)**, s.27.

aa. Yeni Kurulan Tesisler

MKEK, Alman siparişleri şartnamesine uygun evsafta üretim yapabilmek amacıyla bir kısım tesisleri bakıma almış bir kısmında ise ilaveler yapmıştır. Toplam tutarı 412,3 milyon lirayı bulan bu çalışmalar şunlardır; Kırıkkale Çelik Fabrikasında yeni buhar tesisleri kurulmuş, Kırıkkale Pirinç Fabrikasında ise yeni laboratuvar binası ve kalorifer tesisatı yapılmıştır. Yine Kırıkkale Barut Fabrikasında günlük üretimi iki katına çıkaracak

³²⁰ MKEK 1957 Yılı Hesap Raporu (1957), s.17.

³²¹ MKEK 1958 Hesap Yılı İdare Meclisi Raporu (1958), s.36.

³²² MKEK Müdürler Kurulu Murakabe Heyet Raporu (1959), s.10.

³²³ MKEK 1965 Yılı Raporu (1965), s.27.

ilave tesisler yapılmış, fabrikayı top fabrikasına bağlayan demiryolu bağlantısı tamamlanmıştır³²⁴.

Bunların dışında Elmadağ Barut Fabrikası, Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, Gazi Fişek Fabrikası, Ankara Marangoz Fabrikası, Kayaş Kapsül Fabrikası, Mamak Gaz Maske Fabrikası, Kırıkkale Master ve Takım Atölyesi, Etimesgut Kontraplak Fabrikası, Kırıkkale Mermi Sandığı Fabrikası tesisleri bakıma alınmış ve yenileştirilmiştir. Bu fabrikalardaki yenilik çalışmaları 1962 yılı ortalarına kadar sürmüş, zamanında bitirilemeyen bu çalışmalar yüzünden teslimatta aksamalar meydana gelmiştir³²⁵.

ab. Teslimat Programının Aksaması

Almanya Hükûmeti 1962 yılından itibaren siparişlerin teslimatının yavaşlatılmasını istemiş, bunun üzerine MKEK fazla mesaisini MSB siparişlerine yönlendirmiştir. Ayrıca yeni kurulan tesislerde röntgen cihazı ve beyaz fosfor imalâthesinin hizmete geç sokulması üretimi aksatmıştır. Bir kısım mühimmatın üretimi için yapılacak olan etüt işleri tamamlanmamış ve şartnameler kati ve son şeklini almadığı için üretimde aksama ve gecikmeler yaşanmıştır³²⁶.

b- NATO Siparişleri

NATO'ya üye ülkeler arasında muhtelif silâh ve mühimmatın standart ve ekonomik olarak imali ve kullanılması için müşterek imalât konusunda çalışmalar yapılmış ve MKEK da bu çalışmalarda görev almıştır.

MKEK'nin katıldığı projelerin başında SİDEWİNDER güdümlü mermisi gelmektedir. Ayrıca Bullpup güdümlü mermi imalâtını da İngiltere, Norveç, Danimarka ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma ile ortak yapma kararı alınmıştır³²⁷. Ayrıca ağır ve hafif mühimmat ve güdümlü mermi parçaları da bu kapsamda NATO ülkelerine satılmıştır³²⁸.

NATO'ya yapılan satışlarda sabit fiyat politikası uygulansa da fiili maliyetlere % 9 kâr ilavesi yapılmaktadır. Fiili maliyetlerin NATO'nun "*fiyat teşekkülü talimatnamesine*" uygun olması gerekmektedir. NATO'ya 1960 yılından 1964 yılına kadar toplam 28,7 milyon liralık teslimat yapılmıştır³²⁹.

³²⁴ MKEK Müdürler Kurulu Murakabe Heyet Raporu (1961), s.97.

³²⁵ A.g.r., s.97.

³²⁶ MKEK, 1963 Yılı Raporu, s.48.

³²⁷ MKEK, Müdürler Kurulu Murakabe Heyet Raporu(1961), s.21.

³²⁸ "Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu", Kimya Mühendisleri Mecmuası, Cilt 2, Yıl 5, 1966, s.50.

³²⁹ MKEK, Yönetim Kurulu Raporu (1964), s.10.

c- Pakistan Siparişleri

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün MKEK'ye dönüşmesinden sonra fabrikalarımızda üretilen askerî malzemelerin yurt dışına satışları artmaya başlamıştır. Özellikle, Pakistan'dan alınan mermi ve fitil siparişleri önemli bir yekûn tutmuş, 28 Ekim 1950 tarihinde verilen siparişlere göre 300.000 mermi ve bir miktar fitil talep edilmiş, muayene ve teslimatın Karaçi'de yapılması kararlaştırılmıştır³³⁰.

20 Eylül 1951 tarihinde Pakistan'ın silâh imalâtı işinden sorumlu memuru Mir Ali Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde Pakistan'ın askerî ihtiyaçlarının karşılanmasında en emin ve en uygun ikmal kaynağının Türkiye olduğunu bildirmiş ve ufak tefek fiyat farklarının üzerinde durmaya değer taşımadığını ifade etmiştir³³¹.

MKEK 02.06.1965 tarihli anlaşma ile Pakistan Hükûmetinden 18.953.247 dolar tutarında sipariş almıştır³³².

5- MKEK'nin Genel Personel Politikası

MKEK tesisleri ne mükemmeliyette olursa olsun, işletmelerde insan unsuru birinci derecede önemini korumaktadır. Kaldı ki tezgâh ve tesislerin büyük çoğunluğu konvansinel tipte olup, alınan ürün seviyesi, kalite emniyeti, teknik ve fiziki emniyeti çalışan kişinin vasfı ile doğru orantılıdır. Kuruluş yıllarında, sürdürülen tüm çabalara rağmen işçiler arasında teknik tahsillilerin oranı hâlâ %35'ler seviyesindedir. Geri kalanlar ya okuryazar veya ilkokul mezunudur.

Mühendis ve ara teknik elamanların genel seviyeleri de pek farklı bir manzara göstermemektedir. Kurumda veya değişik kuruluşlar da çalışırken herhangi bir okulu bitirip diploma ibraz ederek teknik kadrolarda yer almış elamanlar çoğunluk haline geçmiştir. Bu durumu iyileştirebilmek için idare bazı kurallar koymuş, dış etkileri de minimuma indirerek daha iyi vasıfça iyi elamanları istihdam etmeye başlamıştır.

“Şöyle ki:

1. *İşçi kaynakları, birisi olan çırakların seçimini Millî Eğitim Bakanlığı'nun uzman dairelerine bilgisayarla yaptırmaya başlanmış,*

2. *İşçi alımları %95 oranında teknik lise mezunları arasından imtihanla yapılmaya başlanmış,*

³³⁰ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 31nci oturum, 9.11.1950.

³³¹ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 24ncü oturum, 4.10.1951.

³³² MKEK, Yönetim Kurulu Raporu (1965), s.28.

3. Mühendis ve yüksek tahsilli memur alımında imtihanlar, üniversitelerimize bedeli mukabili yaptırılmış,

4. Koruma personeli gibi kritik görevlerde imtihan yapılmakla birlikte güvenilir kişilerin referansı önemle dikkate alınmıştır”³³³.

İşçilerin terfilerinde işçi ücret yönetmeliği ve toplu iş sözleşmesi hükümleri esastır. Bunlara göre herhangi bir nedenle boşalan kadrolardan tekrar doldurulması gerekenler ilân edilir. Bu kadrolara belli kriterleri sağlayan her isteyen müracaat eder. Bilahare eşit sayıda işveren ve işçi temsilcilerinden oluşan heyet adayları imtihan eder, neticeyi belirler. Adayların neticeye itirazları yine iş yerinde oluşan bir başka komisyonca incelenir, bu komisyonun kararı kesindir. İdarenin bu konuda başka bir tasarrufu yoktur. Ancak komisyonların kuruluş ve çalışmasında bir anormalliğin mevcudiyetin de kurumun müdahale hakkı vardır.

Memur ve sözleşmeli personelin terfi ve görev değişikliklerinde kadro imkânı, liyakat, diğer personele göre durumu ve iş yeri amirlerinin kanaatleri esas alınır. Kişilerin işlerine etki etmeyecek seviyedeki siyasi görüşleri, bölgeleri, mezhepleri kesinlikle dikkate alınmaz. Hâkim olan düşünce, bu işi mevcutlar arasında en iyi kim yapar düşüncesidir.

İş bilgisi ve becerileri itibariyle eş ve yakın durumda olan kişiler arasında üst organlarda bulunan zevatın referansları tercih edilmesini doğal karşılanıp, istekleri yerine getirilmiştir.

MKEK tesis noksanlarını telafi etmek için program hazırlarken eleman konusu üzerinde de durmak zorunda kalmış ve yeterli derecede müdür, mühendis, usta, muhasip ve sosyal hizmetler görevlisinin olmadığı açıklanmıştır. Her büyük gelişmede olduğu gibi MKEK'nin geliştirilmesi programı gereği, bu durum 1952 yılında Millî Eğitim Vekâletinde incelenmiş ve Teknik Üniversitenin kadrosunun genişletilmesi kararı alınmıştır. Ancak alınan bu tedbir yıllar sonra sonuca ulaşacaktır³³⁴.

Mühendis ile işçi arasında yer alan ve sanayii faaliyetlerinde hususi bir mevki olan tekniker sınıfı için de durum farksızdır. Ülke genelinde o tarihlerde toplam 1500 tekniker bulunmakta olup bunlar değişik sanayii kollarına dağılmışlardır. Kalifiye işçi konusu da, mühendis ve tekniker kadrosundan farklı değildir. Sanat enstitülerimizden mezun olan kadrolar ihtiyaca cevap vermemektedir. Ana inkîşaf programının uygulanması için gereken en önemli kadro ise usta işçi kadrosudur. Teknik personel dışında kalan fakat işletmecilik

³³³ Taşan, a.g.e., s.18.

³³⁴ MKEK, Ana İnkîşâf Programı Raporu (1954-1959), s.109.

açısından çok önemli bir yer tutan ihtisas elemanlarının yetiştirilmesi ve özellikle muhasebe konusuna titizlikle eğilinmesine özen gösterilmiştir.

Tüm bu sayılan eksikliklerin giderilmesi için bir plân hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalar çerçevesinde; Kurum, kendi içerisinde Makine ve Kimya Sanayii tarafından mühendislik eğitimi yaptırılmaya başlanmış, Teknik Üniversite, Teknik Okul, Robert Kolejden sonra Amerika'da yüksek mühendislik öğrenimi görenlerin kadrolara alınması genel prensip kabul edilmiştir. Tekniker ihtiyacı için Millî Eğitim Vekâleti ile işbirliği halinde, Kırıkkale'de açılan iş okulunda kurum ustabaşısı ve ustaları yetiştirilmeye başlanmıştır.

Fabrika müdürleri, işletme plân ve kontrol, işletme muhasebesi, sosyal hizmetler gibi dallarda çalışanlar belirli aralıklar ile yurt dışına staja gönderilmişlerdir. Kongre ve sanayii sergilerine mutlaka temsilciler gönderilerek dünya üzerindeki gelişmeler takip edilmiştir. Memleket ve sanayii hamlelerimizi yakından tanımak üzere tatillerde özellikle sınaî müesseselerine geziler düzenlenerek psikolojik ve mesleki kazanımlar sağlanmıştır. İşçilere eşit vatandaş duygularının aşılmasına özen gösterilerek medeni ve kültürel seviyelerinin yükseltilmesi için çalışılmıştır.

Tablo 13

1954-1958 Yılları Personel Yetiştirme Masrafları

YIL	İŞÇİ EĞİTİM MASRAFI	MEMUR EĞİTİMİ	TOPLAM
1954	400.000	600.000	1.000.000
1955	400.000	600.000	1.000.000
1956	500.00	500.000	1.000.000
1957	400.000	600.000	1.000.000
1958	300.000	700.000	1.000.000
TOPLAM	2.000.000	3.000.000	5.000.000

Kaynak: MKEK, Ana İnkişâf Programı Raporu (1954-1959), s.110.

Tablo 14
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
1963–1983 Yılları Personel Sayısı

YIL	TEKNİK PERSONEL	DİĞER PERSONEL	İŞÇİ	TOPLAM
1963	199	1924	11792	13915
1964	198	1899	11721	13818
1965	189	1885	11734	13808
1966	211	2019	12837	15067
1967	210	2044	12844	15098
1968	225	2014	13186	15425
1969	235	1974	13207	15416
1970	277	2054	12394	14725
1971	287	2138	12983	15408
1972	282	2480	13320	16082
1973	664	2162	13666	16492
1974	769	2284	14492	17545
1975	881	2314	15241	18436
1976	926	2328	15952	19206
1977	1000	2360	16274	19634
1978	1029	2519	15309	18837
1979	1011	2537	15362	18910
1980	1027	2661	14198	17886
1981	1011	2564	13411	16986
1982	1018	2490	13447	16955
1983	1071	2444	13545	17060

Kaynak: MKEKD, Sayı 4, Yıl 1983, s.23.

Tablo yakından incelendiğinde göze çarpan en önemli husus kurumun teknik kapasitesini sürekli artırdığıdır. 1963 yılında 199 olan teknik personel kadrosunun 1983 yılına gelindiğinde 1071 kişiye ulaşmış olması bu durumun kanıtıdır.

4- MKEK'nin Kuruluş ve Gelişiminde Yabancı Uzmanlar

MKEK'nin 1950 yılında 5591 sayılı kanun hükümleri gereğince İktisadî Devlet Teşekkülü haline geldikten sonra, ilk defa 1951 yılı Şubat ayında Amerikan yardım heyeti vasıtasıyla bir Amerikalı uzman olan Alonzo E. Taylor Türkiye'ye gelerek askerî fabrikalarımızda imalât yönünden tetkik ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tetkikler içerisinde özellikle, fabrikaların tam kapasite ile çalışamamalarının sebebinin sermayesizlik olduğu sonucuna varılmıştır³³⁵.

1952 Şubatında Mr. Cames E. Mullen, Kırıkkale pirinç haddehanesi için gerekli tesisler hakkında bir rapor hazırlamış ve bu rapor doğrultusunda fabrikanın yeniden yapılandırılması sağlanarak elektrolitik bakır tesislerimiz işletmeye açılmıştır. Yine 1952

³³⁵ MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.116-4, D.384/390.

yılında Amerika'dan, sıcak kalıpcılık mütehasısı Mr. Mason Türkiye'ye gelmiş ve Kırıkkale Top Fabrikası ile Ankara Silâh Fabrikasında iki ay süreyle sıcak kalıpcılık üzerine bilgi vermiştir. Bu süre içerisinde, üç ustabaşı ve dört işçi kendisi ile çalışmış ve tecrübelerinden yararlanmışır³³⁶.

1952 yılında Amerika'dan döküm konusunda uzman olan Mr. Canzauze ile Kum uzmanı Mr. Henderson kuruma ait fabrikalarda incelemeler yaparak tavsiyelerde bulunmuşlardır. Yine 1952 yılı içerisinde General Wells, Amiral Colbey ve Mister Windsor'dan oluşan bir Amerikan heyeti MKEK Fabrikalarını gezerek incelemelerde bulunmuş ve fabrikaların büyük bir imal kapasitesi olduğunu rapor etmişlerdir. Ancak Barut Fabrikasının boş durması ve fiyatların pahalılığı heyetin dikkatini çekmiştir. Heyet Kırıkkale'deki fabrikalarını da gezmiş ve gerek maddi ve gerekse eleman yardımı konusunda güvence vermiştir. Bunun üzerine 5 milyonu malzeme, 2 milyonu tesis olmak üzere toplam 7 milyon liralık yardım heyet tarafından plâna alınmıştır³³⁷.

1954 yılında, Amerika'dan gelen E. Shehorn, Off-Shore siparişleri ile ilgili olan dumansız barutların imalinde rastlanan zorlukları ortadan kaldırmak üzere çalışmalarda bulunmuştur.

Mühimmat imalâtında karşılaşılan güçlükleri yenme hususunda yardımcı olmak üzere Amerika'da Frankford Arsenalinden mühimmat uzmanı Charles George Graxiose ülkemize gelmiş ve fabrikalarda incelemeler yaparak tavsiyelerde bulunmuştur.

04.12.1959 tarihinde ülkemize gelen Alman uzman Karl Gulden Almanya'ya satılan 76 ve 90 mm.'lik pirinç kovanların imalinde güçlüklerle sebep olabilecek faktörleri göstermiş ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Belçika'da bulunan Metallurgia S.A. firmasının müdürü Albert Rassinfrose 21.11.1961 tarihinde fabrikalarımızda incelemelerde bulunarak rasyonel bir imalât için tavsiyelerde bulunmuştur.

17 Nisan 1962 tarihinde Türkiye'ye gelen Albay George A. Miller, hafif silâh mühimmatı ile ilgili teçhizat ve tezgâh ihtiyaçlarını ilgilendiren raporu ile Gazi Fişek Fabrikası tesislerinde faydalı olmuştur³³⁸.

³³⁶ **A.g.b.**

³³⁷ **BCA**, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 48nci oturum, 6.3.1952.

³³⁸ **MKEK Arşivi**, R.40, R.E, G.3, K.116-4, D.384/390.

5- MKEK’de Ar-Ge Faaliyetleri

MKEK’nin Ar-Ge faaliyetleri 1960’lı yıllara dayanır. İlk olarak Mühimmat Fabrikasında bir “Etüt Geliştirme Kısım Müdürlüğü” kurulmuş bilahare tüm ünitelere yayılmıştır. Müşterek bir araştırma geliştirme merkezi yerine her üretim grubunda ayrı ayrı tesis edilmesinin sebebi tecrübeli eleman bulunması, bilgi birikiminin çeşitliliği ve tatbik yerlerinin ayrı ayrı oluşlarına dayanmaktadır. Daha sonra genel maksat ve ikame malzeme araştırmaları için bir de araştırma geliştirme merkezi tesis edilmiştir. Ancak bu merkez faaliyetleri fabrikalardaki birimlerin faaliyetleri seviyesinde olamamaktadır.

MKEK’deki bu faaliyetlerin seviyeleri 25 yıllık geçmişine rağmen yeterli düzeyde değildir.

Bu durumun sebepleri arasında:

- a) Yetenekli personelin temini ve uzun süre tutulamaması,
- b) Sosyal ve psikolojik nedenler göze çarpmaktadır.

İstihdam edilebilen personele sağlanabilen maddi imkânların muhtelif etkilerle genele yaygınlaştırılması riski vardır.

Yapılan çalışmalar ve Ar-Ge faaliyetleri sonucunda üretilen malzemeler şunlardır; “Komple Heat-T mühimmatlarının imali, 120 mm. yivli setli havan ve mühimmatı, 81 mm. uzun menzilli havan ve mühimmatı, 60 mm. normal ve komando havanı, 500 ve 2000 libre uçak bombaları, muhtelif çaplarda sis mühimmatı, şafak mühimmatı ve lançerleri, plâstik antitank ve anti personel mayınları, limpet mayınları, 105 mm. panter top mühimmatı, 155 mm. TAŞAN I ve TAŞAN II mühimmatları, 155 mm. obüs Yavuz namluları, aydınlatma bombaları, dilyali el bombaları, 45 km. menzilli 175 mm. top güneş mühimmatı, muhtelif yük atma, plot fırlatma gibi kartriçler, mayın açma sistemleri, M72 LAW roket ve lançerleri, piyade roket lançerleri sistemleri, MKE Tipi takım tezgâhları, aktif, reaktif ve trifaze sayaçları, indüksiyon fırınları ve tav ocakları, greyderler, çeşitli kompresörler, mekiksiz dokuma tezgâhları”, 1972-1987 yılları arasında etüt faaliyetleri sonucunda üretilen ürünlerdir³³⁹.

6- MKEK’de Sosyal ve Kültürel Yapı

Yapılan yatırımlara rağmen bina, tezgâh ve tesisler içinde çok eski ve yıpranmış tesisler bulunmaktadır. Bu tesislerin revizyon ve bakımları aşama aşama yapılmıştır³⁴⁰.

³³⁹ Taşan, a.g.e., s.17.

³⁴⁰ A.g.e., s.19.

MKEK her dönemde kültürel faaliyetlere önem verilmiş, okulları ve burslu öğrencileri kapsayan hizmet öncesi eğitim ile bu faaliyetleri desteklemiştir.

Kurum fabrikaları için kalifiye işçi ve eleman yetiştirmek amacıyla Kırıkkale iş okulunda okuyan öğrencilere önem verilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı ile işbirliği çerçevesinde yürütülen bu okulun tekniker bölümünden mezun olanlar kurumun tekniker ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca, MKEK yurt dışına da öğrenci göndermiş, 1968 yılında 39 öğrenci Almanya'ya, 18 öğrenci İngiltere'ye öğrenim amacıyla gönderilmiştir³⁴¹.

MKEK, spor faaliyetlerinde aktif bir görünüm sergilemekte olup, Ankara'da iki, Elmadağ'da bir, Kırıkkale'de iki olmak üzere toplam beş adet amatör spor kulübüne sahiptir. O yıllarda, Ankaragücü Spor Kulübü futbol kısmı profesyoneldir.

MKEK, imzalanan toplu iş sözleşmeleri ile işçilerin bir günlük yiyecek ihtiyaçlarını karşılamış, yemek yemeyenlere ücretleri verilmiştir. Ayrıca sağlığa zararlı iş yerlerinde çalışan işçilere de günlük 250 gr. süt verilmiştir. Kurumda barınma ihtiyacı için lojman tahsisi yapılmış ve burada kalacakların özellikle kurum mensubu olmasına dikkat edilmiştir. 1968 yılı itibarı ile kurum lojmanlarından yararlananların sayısal dökümü aşağıdaki gibidir³⁴².

Tablo 15

LOJMANIN BULUNDUĞU YER	MEMUR HİZMETLİ	İŞÇİ	KURUM MENSUBU OLMAYAN
KIRIKKALE	363	482	–
ELMADAĞ	53	40	1
ANKARA	20	36	–
İSTANBUL	4	6	–
TOPLAM	440	564	1

Kaynak: MKEK, 1968 Yılı Denetleme Kurul Raporu, (1968), s.11.

MKEK'de sağlık işleri büyük bir itina ile yürütülmüş Kırıkkale'deki hastanede yıllık 22 bin hastaya bakma kapasitesi kazandırılmıştır. Ayrıca, Askerî Fabrikalar Tekait ve Muavenet sandığı 990 sayılı kanunla Sosyal Sigortalar Kurumuna 01.08.1968 tarihinden geçerli olmak üzere devredilmiştir³⁴³. Kurum, personelin moral motivasyonunu yüksek

³⁴¹ MKEK, 1968 Yılı Denetleme Kurul Raporu, s.11.

³⁴² A.g.r., s.10.

³⁴³ A.g.r., s.11.

tutma amacıyla mensupları için yaz aylarında Erdek'te bir dinlenme kampı hizmete açarak sosyal faaliyetlerini artırmıştır.

D. MKEK'DE MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI

1- 1954-1959 Arası Modernizasyon Çalışmaları

Askerî fabrikalar idaresi şeklinden İktisadî Devlet Teşekkülü haline dönüşerek daha verimli çalışması sağlanan MKEK'nin rahatlıkla büyüüp gelişebilmesi için yerli ve yabancı özel teşebbüs sermayesi ile daha kolay işbirliği yapabilmesi hususları dikkate alınarak ana inkişâf programıyla MKEK'nin bir anonim şirket haline dönüştürülmesi prensip olarak kabul edilmiştir³⁴⁴.

MKEK tesisleri 1950 yılından sonra birincisi Off-Shore, ikincisi Alman siparişlerinin karşılanması için 1954 ve 1958 yıllarında olmak üzere iki defa tevsi ve modernize edilmiştir³⁴⁵.

Yapılan modernizasyon çalışmalarında askerî fabrikalar için gerekli tezgâh ve makinelerin Avrupa'dan alınması düşünülmüş, ancak bu tezgâhların yeterli derecede verimli olmadığı tespit edildiğinden Amerikan tezgâhları alınmıştır. Bu tezgâhlarda 3 ila 5 makineye bir işçi düştüğünden, daha ekonomik ve kullanışlı olduğu tespit edilmiştir³⁴⁶.

Bunun dışında, fabrika modernizasyonlarında özellikle Alman Meissner firması önemli bir yer tutmaktadır. Yurt dışı siparişlerinin alınması ve zamanında yetiştirilebilmesi için Mühimmat, Pirinç ve Barut fabrikalarında yüksek verimli tezgâh ihtiyacı ortaya çıkmış ve fabrikaların tevsi ve ıslah işleri için Alman Meissner firması ile anlaşma yapılmıştır. Ayrıca Mühimmat Çarkhanesi, Pirinç Haddehanesi ve Barut Fabrikasının bazı tezgâhları için Amerikan yardım heyetinden 1.978.000 dolarlık tedarik müsaadesi alınmıştır³⁴⁷.

İnkişâf programının gerçekleşmesinden sonra MKEK'nin bugünkü 110.413.000 TL.'lik iş hacmine, 196.089.000 TL.'lik yeni bir iş hacmi ilave edilmiştir. Bu suretle kurumun senelik 3.000.000 liralık kârına, 1955 yılını takiben, 1961 yılından sonra 22.805.000 TL.'lik bir kâr eklenecektir. Bu programın başarıyla sonuçlanması ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamıştır³⁴⁸.

³⁴⁴ MKEK Ana İnkişâf Programı Raporu (1954-1959), s.114.

³⁴⁵ Orhan Gök , “ Millî Harp Sanayimiz”, MKEKD, Sayı 12, Aralık 1976, s.62.

³⁴⁶ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 55nci oturum, Karar No:249, 20 Mart 1953.

³⁴⁷ BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 48nci oturum, Karar No:198, 5 Şubat 1953.

³⁴⁸ MKEK Ana İnkişâf Programı Raporu (1954-1959), s.116.

a- 1954 Yılında Modernizasyon Çalışmaları

1954 yılından itibaren MKEK'ye bağlı fabrikaların bir kısmı tevsi ve ıslah işlemlerine tabi tutulurken bir kısmının da yeniden kurulmasına karar verilmiştir. Tevsi ve ıslah edilecekler olan fabrikalar; Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası, Kırıkkale Pirinç ve Metal Fabrikası, Kırıkkale Barut Fabrikası, Elmadağı Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası, Silâhtarağa Avfişeği Fabrikasıdır. Yeniden kurulacaklar ise; Kırıkkale Fişek Fabrikası, Ankara Döküm Fabrikası, Ankara Ziraat Makine ve Aletleri Fabrikası, İstanbul Bidon Fabrikası, Kütahya Kimyevi Gübre Fabrikasıdır.

MKEK'ye ait fabrikaları daha modern ve yüksek kapasiteli tesis ve tezgâhlarla donatmak amacıyla başlatılan çalışmalarda 25,5 milyon lira Amerikan yardımından ve 33 milyon lirası kurum kaynaklarından olmak üzere, 58,5 milyon liraya yaklaşan bir kaynak ile ıslah ve modernize çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalarda tüm fabrikalara ayrı ayrı kaynak aktarımı sağlanarak ıslah işlemleri yürütülmüştür³⁴⁹.

Pirinç Fabrikası; Tesisatı eskimiş ve yıpranmış olan bu fabrikanın gerek kapasitesini ve gerekse mamul kalitesini yükseltmek amacıyla modernizasyon çalışmalarına başlanmış ve bu çalışmalar 5,74 milyon liraya mâl olmuştur.

Mühimmat Fabrikası; Bu Fabrika kurumun en eski fabrikalarından birisi olup, tezgâh ve tesislerinin 1954 yılı itibarı ile yıpranmış olması modernizasyon çalışmalarını zorunlu hale getirmiştir. Fabrikaya bağlı, mermi atölyesi, yeni kovan atölyesi, imla atölyesi bu ıslah ve modernizasyon çalışmalarının yapıldığı ana noktalardır. Mermi atölyesi için 5,83 milyon lira, yeni kovan atölyesi için 1,39 milyon lira, imla atölyesi içinde 1,29 milyon lira harcama yapılmıştır³⁵⁰.

Kırıkkale Barut Fabrikası; Bu fabrikanın alınan Off-Shore siparişleri şartnamesine uygun barut imal edebilmesi için bazı tezgâhlarının modernizasyonuna ihtiyaç duyulmuş ve 500 bin liralık bir harcama ile bu faaliyet tamamlanmıştır.

Yeni Fişek Fabrikası; Halen çalışmakta olan fişek fabrikası tesisleri oldukça yıpranmış olduğundan yeni bir fişek fabrikasının yapımı zorunlu hale gelmiştir. Mevcut fabrikada sadece piyade mermisi yapılmakta olup çelik çekirdekli ve izli mermi imali için yeni tesisler Gazi Orman Çiftliği civarında inşa edilmeye başlanmış ve 1957 yılında tamamlanmıştır. Fabrika için gerekli tezgâhlar 7,19 milyon dolar Amerikan Askerî yardım

³⁴⁹ MKEK İdare Meclisi Raporu (1954), s.19.

³⁵⁰ A.g.r., s.20.

idaresi tarafından karşılanırken, arazi, bina ve yardımcı tesisat ise kurum tarafından karşılanmıştır³⁵¹.

Kayaş Kapsül İşletmesi; Bu tesisler oldukça eski teknoloji ile çalıştığından, ülke ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bundan dolayı Amerikan askerî tesisat yardımından yararlanılarak ıslah çalışmalarına başlanmış 1957 yılında tamamlanmıştır.

Elmadağ Barut Fabrikası; Yurt dışından alınan Off-Shore siparişlerini karşılamak ve evsafa uygun barut imal edebilmek amacıyla 291 bin lira tutarında tezgâh ve malzeme Amerika'dan satın alınmıştır. Ayrıca memleketin gittikçe artan dinamit ihtiyacını karşılamak amacıyla nitroglicerinin tesisleri de modernize edilmiştir.

Kırıkkale Top ve Tüfek Fabrikası; Kuruluş yıllarında ayrı ayrı fabrika halinde işletilen top ve tüfek fabrikaları 1953 yılında bir idare altında birleştirilmiştir. Ancak 1955 yılında bu fabrika Federal Türk Kamyonları şirketine devredilmiş, bu arada tüfek fabrikasının bir kısım tezgâhları top fabrikasına devredilerek kullanımı sağlanmıştır.

Kırıkkale Mühimmat Fabrikası; Fabrikanın başlıca faaliyeti mermi imalâtıdır. Bu faaliyeti gerçekleştirmede üretimi artırmak, evsafı geliştirmek, işçilikten tasarruf sağlamak amacıyla fabrikanın yeni tezgâh ve tesislerini takviye edilmesi çalışmaları 1955 yılı itibarı ile tamamlanmıştır.

Silâh Fabrikası; 1954 yılı itibarı ile diğer fabrikalarda olduğu gibi bu fabrikanın büyük bir kısmı da tesisat ve teçhizat bakımından eski ve yıpranmış durumdadır. Fabrikanın başka bir yere nakli söz konusu olduğundan fabrika teçhizat ve tesisatının yenilenmesi yoluna gidilmemiştir. Bu fabrika, Millî Müdafaa Vekaletinin siparişlerinin azalması sonucunda, zirai alet ve makineleri ile demir konstrüksiyon işlerine çevrilmiş ve bu işlerde başarı sağlanmıştır. Fabrikanın 1953 yılı itibarı ile ürettiği ürünler, av tüfeği, piyade tüfeği kasaturası, Calimax Pulvarizatör, Nissen barakası, boyalı tırmık, 7'li hububat mibzeri, 6'lı pancar mibzeridir³⁵².

Ankara Marangoz Fabrikası; MKEK'nin mühimmat, barut ve dinamit sandığı ihtiyacını karşılamakta olan Marangoz Fabrikasının gerek tezgâhları ve gerekse bina bakımından rasyonel çalışmaya müsait olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum üzerine ihtiyaca cevap verecek daha verimli tezgâhların tedariki yoluna gidilirken, diğer taraftan da düşük verimli mevcut tezgâhların devir adetlerini ve kapasitelerini yükseltmek için kurum imkânlarının kullanılmasına karar verilmiştir.

³⁵¹ MKEK İdare Meclisi Raporu (1954) , s.21.

³⁵² A.g.r., s.32.

b- 1955–1956 Yıllarında Modernizasyon Çalışmaları

1955-1956 yıllarında tevsi ve ıslah edilecek fabrikalar; Kırıkkale Çelik Fabrikası, Ankara Motor Fabrikası olup, yeniden kurulacaklar ise; Ankara Traktör Fabrikası, İstanbul Umumi Makine Fabrikası, İstanbul Elektrolitik Bakır Fabrikası, Ankara Makine Aksamı Fabrikası, Ankara Takım Fabrikası, İstanbul Döküm Fabrikası, İstanbul Demir İnşaat Fabrikasıdır. Ayrıca, İnkişaf plânının ilk ürünü olan Gazi Fişek Fabrikasının kuruluşu 1956 yılında tamamlanmıştır. 1954-1958 yılları arasında alınan yurtdışı siparişlerin, özellikle 740 milyon Batı Alman markı tutarındaki Alman siparişlerinin verdiği imkânla çok büyük bir yatırım ve tevziat faaliyetine girişilmiştir.

c- 1957-1959 Yıllarında Modernizasyon Çalışmaları

1957-1959 yıllarında tevsi ve ıslah edilecek fabrikalar; Ankara Uçak Fabrikası, yeniden kurulacaklar ise, İstanbul Mensucat Makineleri Fabrikası, İstanbul İnce Mekanik Aletler Fabrikası, İzmir Soda Fabrikasıdır.

Kurumun yeni yöneticileri, savunma sanayiinin karakterinden kaynaklanan nedenlerle, kurumu sivilden askerî sektöre hitap edecek bir yapıya kavuşturmak için yeni kararlar almışlar ve 5 yıllık bir "*inkişâf plânı*" hazırlamaya yönelmişlerdir. 1950 ve 1951 yıllarında kurum cirosu (dolar 280 kuruş hesabıyla) sırası ile 12.258.000-7.492.000 Amerikan dolara karşılığıdır. Bu arada 1953 yılında THK'ye ait Etimesgut Uçak Fabrikası da Kuruma devredilmiştir.

2- 1959-1974 Arası Modernizasyon Çalışmaları

1956-1974 yılları arasında 18 yılda 18 yatırım tamamlanarak kurumun tüm değerleri 6 ila 7 misli artırılmıştır. Bu yatırımlar tarih sırasına göre aşağıda sıralanmıştır³⁵³.

1. *Gazi Fişek Fabrikasının kurulması,*
2. *Topçu Mühimmatı Fabrikası ve yardımcı ünitelerin tevsi (Alman siparişlerinden istifade ile 600 milyon marklık yatırım)*
3. *Çelik çekimhanesinin kurulması,*
4. *Pirinç Fabrikası dökümhane, elektroliz, tel kablo atölyelerinin kurulması,*
5. *Barut Fabrikası kapasitesinin 450 ton dan 1300 tona çıkarılması,*
6. *TNT imalât tesislerinin kurulması nitrogliserin ve dinamit kapasitelerinin artırılması,*

³⁵³ Taşan, a.g.e., s.23.

7. Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikasının tevsii ve modernizasyonu,
8. Vasıflı Çelik Haddehanesi, bandaj ve rnonoblok tesislerinin kurulması,
9. Pik ve sfero dökümhanesinin kurulması,
10. Takım tezgâhları üretim tesislerinin kurulması,
11. Dişli imalât tesisleri,
12. Tekstil makineleri imal tesislerinin kurulması,
13. Elektrik sayaçları fabrikasının kurulması,
14. Çelik çekme boru fabrikasının kurulması,
15. G 3 ve MG3 tüfek fabrikasının kurulması,
16. Kontrplak, kontrlevha ve yonga levha tesislerinin kurulması,
17. Pil fabrikasının kurulması,
18. Roket fabrikasının kurulması,

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu yatırımlarla kurum tesisleri, büyük ölçüde kabuk değiştirmiş, yeni ürünlere ve yeni kapasitelere sahip olmuştur. Bu dönemdeki büyüme hamlelerine modernizasyon çalışmalarına baktığımız zaman sadece askerî yatırımların değil, sivil üretimi esas alan tesislerinde kurulduğunu görmekteyiz. Özellikle, takım tezgâhları üretim tesisleri, tekstil makineleri imal tesisleri, elektrik sayaçları fabrikası bunlardan bazılarıdır.

MKEK'nin kuruluşundan itibaren büyüme ve gelişimini incelediğimizde, özellikle son dönemde büyük atılım yaptığını ve gerek üretim kapasitesini ve gerekse tesis kapasitesini çok üst düzeylere taşıdığını görmekteyiz. MKEK'nin kuruluş ve 1987 yılları arasındaki karşılaştırmalı oranlar aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Tablo 16

TESİS	1950	1987
Fabrika Sayısı	13 Adet	19 Adet
Kapalı Saha	169000 m ²	850.000 m ²
Elektrik Kullanımı	11 milyon Kwh	130 milyon Kwh.
Çelik Döküm	3500 Ton	60.000 ton
Barut	450 Ton	1800 ton
Dinamit	500 Ton	10.000 ton
Fitil	250 Km.	16.000 km
Topçu Mermisi	7-8 kalemde 200000 atım	32 kalemde 1.250.000 atım
Personel	97 Mühendis Tekniker 65 Yük. Ok. 8000 İşçi	710 mühendis 380 tekniker 475 yük. ok. 13.500 işçi

Kaynak: Mustafa Taşan, **Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu**, MKEK Yayını, Ankara, 1987, s.15.

1950 yılında, 5591 sayılı kanunla 400 milyon lira olarak tespit edilen kurum sermayesi, 1971 yılında 1381 sayılı kanunla 1 milyar TL.'ye çıkarılmıştır. Bu bütçeye, 1973 yılı bütçe kanununun 56ncı maddesinin tanıdığı yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulunun 17 Mayıs 1973 gün ve 7 / 6396 sayılı kararı ile 400.000.000 lira ilave edilmiş, 20 Ocak 1975 tarih ve 7 / 9351 sayılı karar ile 350 milyon lira daha ilave edililerek 1.750.000.000 liraya yükseltilmiştir³⁵⁴. Kurumun 1970 yılından bu yana fiili kâr ve satış hâsılatı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 17

YIL	KÂR (Milyon TL.)	SATIŞ HÂSILATI (Milyon TL.)
1970	38.5	817
1971	54.4	883.5
1972	12.3	1.171.1
1973	44.0	1.179.4
1974	186.5	1.599.9
1975	175.9	2.212
1976	130	3.062

Kaynak: “*Makine Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Malî Durumu*”, MKEKD, Sayı 12, (Ağır Sanayii Özel Sayısı), 1976, s.48.

Tablo 18

**Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Millî Gelire Net Katkısı
1963–1983 yılları (Milyon TL.)**

YIL	ÖDENEN ÜCRET KÂR	YILLIK BÜRÜT	ÖDENEN FAİZLER	MİLLÎ GELİRE NET KATKISI
1963	136	25	34	195
1964	154	21	35	210
1965	149	31	25	205
1966	167	43	30	240
1967	214	91	33	238
1968	248	103	25	376
1969	299	67	27	393
1970	390	38	32	460
1971	410	54	51	515
1972	468	12	51	531
1973	449	44	46	539
1974	566	186	40	792
1975	902	176	65	1.143
1976	1.249	113	92	1.454

³⁵⁴ “*Makine Kimya Endüstrisi Kurumu Hakkında Bilgi*”, MKEKD, Sayı 12, (Ağır Sanayii Özel Sayısı), Nisan 1976, s.41

1977	2.037	165	152	2.024
1978	2.822	19	195	3.036
1979	6.897	327	292	6.862
1980	11.162	1.026	1.154	13.342
1981	14.090	2.256	1.122	17.568
1982	16.480	3.525	2.177	22.182
1983	21.005	2.200	2.325	25.530

Kaynak: “İlk Günden Bugüne Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu”, MKEKD, Sayı 4, 1983, s.32.

MKEK’ye 1977 yılında 823 milyon lira kaynak sağlanmış, 1978 yılı için ise yatırım ve finansman programında 5.319 milyon liralık kaynak sağlanması öngörülmüştür. Kurumun yatırımları, 1977 yılında 2.323 milyon lira olarak plânlanmış ve 1977 yılı sonu itibarı ile 712 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. 1978 yılında kurumun 5.338 milyon liralık yatırım yapması plânlanmıştır³⁵⁵.

3- MKEK’nin Hedef ve Büyük Projeleri

a- Hedefler

MKEK ülkemizin savunma sanayii konusunda artan ihtiyaçlarını karşılamak ve kurum olarak kendisini geliştirmek amacıyla sürekli hedef büyütmüş ve büyük projelerin gerçekleştirilmesi için atılımlar yapmıştır. Özellikle tesislerin genel yapıları ve fiziki kapasitelerinden başlanmak üzere birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Fabrika ve tesislerin, gerek fiziki durumları, gerekse bugün ki hizmet beklentisi itibarıyla kifayetsiz bir duruma düşmüş olanların ortadan kaldırılması, yenileri ile değiştirilmesi veya rehabilite edilerek hizmete verilmesi şeklinde özetlenebilen, idame ve yenileme yatırımları çalışmaları, aralıksız bir şekilde sürdürülmüştür. Fiziki ve teknik emniyete ilişkin yatırımlara devam edilmiştir. Mevcut ürünlerin kalite emniyetlerinin yükseltilmesi çalışmalarına devam edilmiştir. Etüt araştırma çalışmaları ile yeni ürünlerin envantere girmeleri sağlanmıştır³⁵⁶.

b- Büyük Projeler

Türkiye’nin sahip olduğu stratejik önem, tarihin her dönemi için geçerli olan bir durumdur. Bu durum her dönemde çok güçlü bir askerî teşkilatı gerekli kılmaktadır. Silâhlı kuvvetlerin en önemli iki unsurundan biri insan, diğeri silâh, araç ve gereçlerdir. Türk insanı askerlik mesleğini tarihin ilk dönemlerinden beri kendine düstur edinmiş ve bunu en

³⁵⁵ Kamu İktisadî Teşebbüsleri Yıllığı, TTK Yayını, Ankara, 1979, s.37.

³⁵⁶ Taşan, a.g.e., s.11.

üst seviyede gerçekleştirmiştir. Ancak, zafere giden yolda insan unsuru tek başına yeterli değildir. Özellikle teknolojideki gelişmeler ve buna bağlı olarak silâh araç ve gereçlerin etkisi her geçen gün artarak devam etmektedir. Silâhlı kuvvetlerin modern araç ve gereçlerle donatma ihtiyacı, teknolojik yenilenmeyi hızlandırmıştır ve bu doğrultuda projeler geliştirilmiştir.

MKEK'nin katılımı ile gerçekleştirilen modernizasyon çalışmaları şunlardır.

ba. Zırhlı Muharebe Aracı

MKEK, silâhlı kuvvetlerimizde mevcut 2120 adet M48 tanklarının M48A5 şekline dönüştürülmesi projesine katılmış ve bir tankın yenileştirilmesi için gerekli 55 kitin 37'sini imal etmiş ve ettirmiştir. Geri kalan kitler motor, atış kontrol sistemi, periskop vs. gibi kurumun konuları dışında olup yurt dışından FMS kredileri ile kara kuvvetlerimizce ithal edilmiştir. 4 yıllık bir uğraşı sonucunda MKEK, büyük bir deneyim kazanarak görevi başarı ile tamamlamıştır³⁵⁷.

Zırhlı muharebe aracı için teklif verecek tüm firmalar, tank modernizasyonundaki başarıyı bilerek MKEK'ye gelmişler, gerek yapılan işlerde, gerek tesislerde yaptıkları araştırma sonucunda bu konuda kurumla ortak olmayı ve iş birliği yapmayı önermişlerdir. Bu firmalara, daha sonra tekliflerin kabul edildiği bildirmiş müşterek çalışmalara başlanılmıştır. Ancak bilâhare bu firmalar, bir devlet kuruluşu ile ortak olmanın, ihaleyi kazanma şansları açısından bir handicap yaratacağı düşüncesine kapılmışlar ve yeni ortaklar bulmuşlardır³⁵⁸.

bb. Topçu Modernizasyonu

Türk ordusunun topçu birliklerinde çeşitli çap ve namlu uzunluğunda çekili veya kundağı motorlu top ve obüsler mevcuttur. Ancak tüm dünyada olduğu gibi kara kuvvetlerimizin genel destek silâhı 155 mm. obüsleridir.

Bu yıllarda ordumuzun silâh mevcuduna baktığımızda, 406 adet Amerikan M114A1 obüsü, 75 adet Amerikan M114A2 obüsü, 171 adet Amerikan 15,5 / 45 topu, 152 adet İsveç, Çek, Alman obüsleri, 168 adet kundağı motorlu obüs olmak üzere 155 mm. silâhlarımız vardır. 171 adet olan 15,5 / 45'lik top ile 152 adet olan diğer obüsler kullanılamaz durumdadır. 481 adetlik M114A1 ve A2 obüsleri 1940 doğumlu, fakat kalan namlu ömürleri yüksektir. Ancak menzil başta olmak üzere performansları kifayetsizdir³⁵⁹.

³⁵⁷ A.g.e., s.12.

³⁵⁸ A.g.e., s.11.

³⁵⁹ A.g.e., s.13.

bc. Roket projeleri

MKEK'ye bağılı Elmadağ Roket Fabrikası, teknolojisi gereğı geniş bir arazi üzerinde kurulu iki bazlı katı roket yakıtı hattı, mekanik tesisler, montaj, test ve poligon imkânlarına sahiptir. Bu fabrikada yılda 35–40 bin adet 2,75 inç uçak roketi, 25 bin adet civarında omuzdan atılan antitank roketi(M72 LAW) ve 15–20 bin civarında namlucuk roketi üretilmektedir.

Bu arada Türkiye, Stinger ve Maverick roketlerinin tedarik ve imali için kurulan Avrupa konsorsiyumlarına katılmış ve diğerk Türk firmaları ile beraber MKEK ana müteahhit firmalara tekliflerini vermiştir. Türk ordusunun vazgeçilmez ihtiyacı haline gelen çok namlulu roket sistemlerinin Türkiye'de imali için Türk ve Amerikan Hükümetleri anlaşmışlardır. Amerikan LTV, ENKA ve Kurum arasında kurulacak ortak şirket için ön mutabakat sağlanmıştır. Bu çalışmalar ile birlikte “*Roket Temel Yatırım Projesi*” yapılmış ve gerekli malî kaynağı temin için SAGEB'e gönderilmiştir. Bu roketlerden her biri için yapılacak ilâve harcamalar, 1987 Ekim tarihli yaklaşık değerleri, Stinger için 13.277.000.000.TL., MLRS için, 24.098.000.000.TL.olup, toplam 37.75.000.000.TL.dir³⁶⁰.

6- 1972 -1987 Yılları Arası MKEK'de Yapılan Yatırımlar

1972'den 1981 yılına kadar MKEK 29 çeşitli projenin tatbikatı için görevlendirilmiştir. Ancak bu dönemde, maruz kalınan ABD ambargosu ve döviz darboğazı nedeniyle de birçok proje gerçekleştirilememiş ve arzu edilen seviyede idame ve yenileme yatırımı gerçekleştirilememiştir.

Tüm yatırımlar için yaklaşık 1987 yılı sonu fiyatlarla 210 milyar TL. tutarında sarfiyat yapılmış, ayrıca 38 milyar TL. tutarında da takım aparat ve hazır parçalar için ödeme yapılarak toplam 268 milyar TL. sarf edilmiştir. Bu sarfiyatın, 40 milyon Dm. Alman askerî yardımını, 117 milyon Dm. de hükümet kredisi olmak üzere toplam 100 milyar TL.'lik, tutarı kurum dış yardımından sağlanmış, geri kalan 168 milyar TL.'lik bölümü ise kurum imkânları ile karşılanmıştır³⁶¹.

Aşağıda fabrikalara yapılan yatırım tutarları verilmiş olup özellikle silâh fabrikalarına ayrılan payın bir hayli yüksek olduğu görülmektedir.

³⁶⁰ A.g.e., s.16.

³⁶¹ “İlk Günden Bugüne Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu”, MKEKD, Sayı 4, Ekim 1983, s.33.

1-	Mühimmat Fabrikası	Kırıkkale	615.771.000
2-	Gazi Fişek Fabrikası	Ankara	29.212.000
3-	Barut Fabrikası	Kırıkkale	114.741.000
4-	Roket Fabrikası	Elmadağ	438.036.000
5-	Silâh ve Tüfek Fabrikası	Kırıkkale	167.230.000
6-	Top ve Otomotiv Sanayii	Kırıkkale	207.493.000
7-	Uçaksavar Silâh Sanayii	Çankırı	110.910.000
8-	Pil Fabrikası	Antalya	52.054.000
9-	Makine Sanayi Müessesesi	Ankara	44.281.000
10-	Marangoz Fabrikası	Ankara	17.088.000
11-	Kayaş Kapsül ve İmla Fab.	Ankara	66.808.000
12-	Av Fişeği Fabrikası	İstanbul	24.797.000
13-	Pirinç Fabrikası	Kırıkkale	18.574.000
14-	Çelik Çekme ve Boru Fab.	Kırıkkale	386.592.000
15-	Tekstil Makineleri Fabrikası	Ankara	40.678.000
16-	Gazmaske Fabrikası	Ankara	112.969.000
17-	Ağır Sanayi Teçhizat Fabrikası	Çankırı	1.269.551.000
18-	İnşaat ve Kazı Makineleri Fab.	Polatlı	1.865.813.000
19-	Yüksek Vasıflı Çelik Fabrikası	İzmir	783.557.000
20-	Barut Fabrikası	Elmadağ	66.556.000
21-	Çelik Fabrikası	Kırıkkale	1.000.049.000
22-	Elektrik Makineleri Fabrikası	Kırıkkale	23.576.000
23-	Yonga Levha Tesisi	Ankara	652.366.000
24-	Bilgi İşlem Merkezi	Ankara	30.979.000
25-	Teknik Eğitim ve Araş. Merkezi	Ankara	161.919.000
26-	Özderenin Islahı	Kırıkkale	89.850.000

1981 yılından itibaren, gerek yeni ürünlere sahip olmak için, gerek kapasite artımı ve modernizasyonu sağlamak için, gerekse çoğu 25 yıla yaklaşmış tesislerin yenileştirilmesi için bir dizi proje çalışmalarına girişilmiştir. Bu çalışmaların yoğunluk kazandığı yıllar 1984, 1985, 1986 ve 1987 yıllarıdır. 1988 yılına sarkan 3 proje hariç tamamı anılan yıllar

içerisinde devreye girmiş, ikisi dışında resmi açılış töreni yapılmadan hepsinde üretime başlamıştır. Bu projeler şunlardır³⁶².

- 1- Topçu Mermisi Yeni Pres İşletmesi,
- 2- Topçu Mermisi Yeni İmlâ İşletmesi,
- 3- 105 mm APFSDS Antitank Mühimmat İşletmesi,
- 4- Tank Üstü Top İşletmesi,
- 5- MP-5 Makineli Tabanca Üretim Tesisleri,
- 6-Dinamit Modernizasyonu ve Kapasite Artırımı Projesi,
- 7-Askerî ve Sivil Kapsül Tesisleri,
- 8- Gazmaskesi Projesi
- 9- Uçaksavar Fabrikası,
 - a. 20 mm. Top Projesi
 - b. 35 mm. Top Projesi
- 10- Barut Fabrikası Modernizasyonu ve Kapasite Artırımı Projesi,
- 11- TNT Tesisleri Modernizasyonları,
- 12- Av Fişek Fabrikasının Haliç'ten Ankara'ya nakli.

7- Savunma Sanayii'ne Yönelik Hedefler, Devam Eden Yurtiçi ve Yurtdışı Projeler

Dünyadaki yeni gelişmeler ve yapılanmalar, ordumuzun modernizasyon ihtiyacı ve bu ihtiyacın olabildiğince olanakları ile karşılanması gerekliliği, ilk ve en büyük savunma sanayii kuruluşu olan MKEK'ye yeni görevler vermiştir. Kurumun mevcut yatırım, işgücü, sermaye, teknoloji kaynaklarını en verimli şekilde kullanımını ilke edinerek belirlenen hedefler, kalite, mühendislik ve Ar-Ge faaliyetlerinde yoğunlaşmış, günün teknolojisine uygun olarak modernize edilmiş ve gelişen teknolojiyi takip edebilen Kurum içi entegrasyon yerine ülkemiz sanayii, özellikle küçük ve orta ölçekli yan sanayii ile entegre olmuştur. Teknoloji ve işgücü alt yapısı olarak değişik koşullara uyabilen, mühimmat ve silâh sistemlerindeki değişimleri ve gelişmeleri izleyebilen dinamik bir MKEK meydana getirerek, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin, Türk sivil sektörün ve uluslararası piyasa taleplerinin en etkin bir şekilde karşılanabilmesi kurumun ana

³⁶²Taşan, a.g.e., s.12.

hedefidir³⁶³. Bu amaçlar ve hedefler doğrultusunda halen devam eden projeler aşağıda sunulmuştur³⁶⁴.

- 1- “Tabanca Fişegi Üretim Mod.155 mm. Mühimmat Üretimi
- 2- 35 mm Uçaksavar Top Üretimi20 - 25 mm. Mühimmat Üretimi
- 3- Mayon Üretim Hattı
- 4- 7.62 mm NATO Fişek Üretim Hattı Mod.
- 5- Bomba Gövdesi Dövme Tesisi
- 6- Namlu Dövme ve İşleme Tesisi
- 7- 40 mm. Otomatik Bomba atar
- 8- Tanksavar Füzesi
- 9- 5.56 mm. Tüfek Üretimi
- 10- 5.56 mm. ve 7.62 mm. Fişek Üretimi
- 11- Küresel Barut Üretimi
- 12- Yeni İmla Tesisi
- 13- 13.20 mm. Fişek
- 14- Tapa Üretimi
- 15- Chaff-Flare Üretimi”

MKEK'nin modernizasyon ve gelişim politikaları sonucunda ürünlerinin bir kısmını da yurt dışına ihraç etmeyi plânlamış ve bu doğrultuda çalışmalara hız vermiştir. Kurumun 1992-1997 yılları arasında MKEK tarafından gerçekleştirilen ihracatı, MSB tarafından yayınlanan, “**Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**”, adlı yayında aşağıdaki gibi verilmiştir.

Tablo 19

YIL	TUTAR
1992	28,189,934.87 \$
1993	14,592,604.87 \$
1994	39,121,428.83 \$
1995	50,189,470.03 \$
1996	34,044,283.78 \$
1997	30,281,386.64 \$

³⁶³ Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, MSB Yayını, Ankara, 1998, s.157.

³⁶⁴ A.g.e., s.157.

1992 ile 1997 yılları arasında gerçekleştirilen ithalat kalemleri ve tutarları toplam 151.249.394 dolar olup bunlar, kimyasallar, patlayıcılar, tapalar, füyeler, çeşitli mühimmat ve aksamları, çeşitli silâh aksamları, roket aksamları, çeşitli fişek ve ara mamulleri, mayonlar, kovan ve gömlek yüksükleri, bomba gövdeleri, çelik, alüminyum ve bakır tel, çubuk, lama, şerit, boru ve levhalar, sayaç parçaları, tezgâh yedekleri ve muhtelif yedek parçalar, döküm toz ve kumları, mineraller, plastik ve kauçuk esaslı malzemeler zımpara taşı ve kumlarıdır³⁶⁵.

Sonuç olarak bütün bu gelişmeler ekseninde, MKEK toplam 19 bağlı ortaklık ve biri Kırıkkale’de diğeri, İstanbul’da kurulan bölge müdürlükleri ile faaliyetlerini sürdürmektedir. 1994 yılına gelindiğinde askerî ve sivil amaçlı 1000’in üzerinde üretim çeşidi ile TSK’nın silâh, mühimmat ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamakta ve bu şekilde organize olmaktadır. MKEK’ye bağlı mevcut şirketler şunlardır³⁶⁶: Mühimmatsan A.Ş., Fişeksan A.Ş., Elroksan A.Ş., Hafif Silâhsan A.Ş., Çansaş A.Ş., Çeliksın A.Ş., Pirinçsan A.Ş., Nitrosan A.Ş., Barutsan A.Ş., Av Fişek A.Ş., Hurdasan A.Ş., Maksam A.Ş., Elsa A.Ş., Etağ A.Ş., Çelbor A.Ş., Anpil A.Ş., Asilçelik A.Ş., Tümosan A.Ş., Taksan A.Ş.

Ayrıca kurum bünyesinde 250 çeşit askerî ve 800 çeşit sivil ürün üretilmektedir. MKEK’de, günümüzde üretilen başlıca askerî ürünler Savunma ve Havacılık Dergisinin Temmuz 1993 sayısında aşağıdaki gibi verilmiştir³⁶⁷.

*“6.35mm.’den 12.7mm.’ye kadar hafif silâh mühimmatı,
20mm.’den 8inch’e kadar havan ve obüs mühimmatı,
Çeşitli mayın, tahrip kalıbı ve el bombası,
G3 otomatik tüfek, MG3makinalı tüfek MP-5 makineli tabanca,
20mm. ve 35mm. çift namlulu uçaksavar topları,
60mm., 81mm. ve 120 mm. havanlar,
105mm. tank topu, 155mm. obüs namlu kompleleri,
2.75 inch uçak roketi,
TNT ve DNT vb. patlayıcı ve yanıcı maddeler,
Tek, çift ve üç bazlı top ve obüs barutları,”*

³⁶⁵A.g.e., s.159.

³⁶⁶“Tophane-i Amireden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’na” MKEKD, Sayı 99-100, Mart 1995, s.78.

³⁶⁷“Mühimmat Üretimi ve MKEK”, Savunma ve Havacılık, Cilt 7, No.4, Temmuz-Ağustos 1993, s.109.

MKEK Türkiye’de silâh ve mühimmat sanayii alanında imalât yapan tek kuruluştur. Güney Amerika’dan Güney Kore’ye kadar çok geniş bir alana ihracat yapmakta olan kurum sadece savunma sanayiine yönelik ürünler ihraç etmektedir³⁶⁸.

³⁶⁸ **A.g.m.**, s.112.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SAVUNMA SANAYİNİN GELİŞİMİNDE ASKERİ YARDIMLAR

Alman askerî yazar G.Von GLEİCH askerî yardımları “*Politik Tedbir*” olarak niteler. Gerçekten de askerî yardımların politik amacı ve sonucu vardır. Bu nedenle çok dikkatli ve ayrıntılı incelenmesi gerekir.

Dış yardım, gelişmiş ülkelerin ya da uluslararası kuruluşların ekonomik kalkınmasını henüz tamamlayamamış, gelir düzeyi düşük ülkelere bedelsiz veya uygun koşullarla sağladığı fonlardır. Bu yardımlarda ticari kâr amacı güdülmezken, yardımı yapan ülkelerin kendi stratejileri doğrultusunda bir takım beklentiler içinde olduğu ve bazı amaçlarının bulunduğu kesindir. Genel olarak zor durumda kalmış bir topluluk veya devlete, bu durumu ortadan kaldırmak veya hafifletmek amacıyla gerekli imkânları sağlama olarak tanımlanan yardımların, ekonomik, siyasi ve askerî boyutları vardır. Bu boyutlar çerçevesinde özellikle yardımı veren ülkeler bu konuyu dış politikalarının bir aracı olarak kullanırlar³⁶⁹. Klasik maliye kitapları dış yardımlardan bahsederken, küçük ülkelere veya ihtiyacı olan ülkelere borç para vermenin veya askerî yardım yapmanın büyük devletlerin yayılma vasıtalarının başında geldiğini ve onlar üzerinde nüfuz kurma girişimlerinin en önemli aracı olduğunu işaret ederler. Özellikle 19 ve 20nci yüzyıllarda yapılan dış yardımların bu düşüncenin ne kadar haklı olduğunu ortaya koyduğunu görmekteyiz³⁷⁰.

Bir ülkenin ihtiyaç duyduğunda dış yardım alması doğaldır. Ancak bu yardım ulusal bağımsızlığı tehdit eder bir niteliğe bürünmemelidir. Millî Mücadele yıllarında özellikle Sovyetler Birliğinden alınacak yardımlar konusunda Mustafa Kemal bakınız ne diyor. “*Pek ziyade memüldür ki (umulmakta) Sovyet Cumhuriyeti bize tasavvur ettiğimiz muavenetleri (yardım) ifa etsin... Biz kendi varlığımızı müdafaa ve muhafaza edecek tarzda hareket etmeliyiz ki hiçbir surette ümitsiz olmayalım*” Ülkenin en ümitsiz zamanlarında dahi dış

³⁶⁹ Muammer Şimşek, **Silâh Üretebilme Süreci İçinde Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Sanayii**, SAGEB Yayını, Ankara, 1989, s.12.

³⁷⁰ Esat Tekeli, “*Dış Yardım Bahsinde Amerika İle Rusya Arasında Bir Mukayese*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1958.

yardımların sakıncalarını göz önünde bulunduran ulu önder bağımsızlığın her şeyden önce ulusun kendi öz kaynaklarına dayandırılması gerektiğine inanmaktadır³⁷¹.

Askerî yardımlar genel olarak kendi savunma stratejileri açısından kaynak yetersizliği içinde olan ülkelerin bu durumdan kurtulmak amacıyla güçlü devlet ve kuruluşların silâh ve cephane akışı sağlaması ve güç kazanma çabası için yapılır ya da alınır. Bu tip yardımlar güç dengesini kendi lehine çevirme çabasında olan devletlerin stratejik gücünü artırmak amacına dayanan temel yardımlardır.

Dünya ekonomik sistemleri içerisinde silâh sistemlerinin çevre ülkelere transferi, satışı veya yardımlar önemli bir yer tutmakta ve bu durum az gelişmiş ülkelerin refah seviyelerini olumsuz etkilemektedir. Silâh ve cephane yardımlarında asıl olumsuzluklar daha sonra beraberinde gelecek olan ek ve yedek parça satışları, ara mallar, akaryakıt ve araştırma geliştirme laboratuvarlarının kurulması vb. yatırımlar ile ortaya çıkmaktadır. Askerî yardım, alıcı ülkenin gelecekteki silâh alımları için bir pazarlama aracı olarak görülmekte, temelde ABD'nin belirttiği "*çevre ülkelerde demokratik düzenin kurulmasına yardım*" tezi işlememektedir³⁷².

Türkiye'de askerî yardımların tarihine bakıldığında 19ncü yüzyılın başlarına kadar uzanan bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde Amerika ile imzalanan ve ABD'ye kapitülasyon adı ile tanınan ayrıcalıklar içerisinde yer alan ve 1830 tarihli ticaret sözleşmesi adı ile alınan bu anlaşmanın 9ncü maddesi askerî yardımlar konusunda önem taşımaktadır³⁷³. Osmanlı Devletinin ABD'den ilk silâh alımı 1860 yılında gerçekleşmiştir. 1869 yılı sonuna kadar ABD'den 1,5 milyon dolar tutarında, Amerikan iç savaş artığı 239.000 adet tüfek satın alınmıştır³⁷⁴.

Osmanlı Devleti üzerinde Alman nüfuzu başlayana kadar gelişen Osmanlı ABD ticari ilişkilerinde silâh alımları önemli bir paya sahip olmuştur. 1879 yılında ABD'nin Osmanlı Devletine yaptığı toplam ihracatta silâh ve cephane alımlarının payı %97 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde ABD yetkilileri açısından Osmanlı Devletine silâh satmak imparatorluk üzerinde nüfuz sahibi olmanın etkin bir aracı olarak görülmüştür³⁷⁵.

³⁷¹ Ergün Aybars, **Ulusal, Lâik, Sosyal Hukuk Devleti, Atatürkçülük ve Modernleşme**, İzmir, 2000, s.210.

³⁷² Albrecht ve Diğerleri, **a.g.e.**, ss. 32-33.

³⁷³ Kurthan Fişek- Sander Oral, **Türk-Amerika Birleşik Devletleri Silâh Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İstanbul, 1977, s.20.

³⁷⁴ **A.g.e.**, s.26.

³⁷⁵ **A.g.e.**, s.6.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde alınan bu yardımlar sadece ABD ile sınırlı kalmamış özellikle Almanya başta olmak üzere İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan da askerî yardım alınmıştır.

Almanya ile ilk ikili ilişkiler Sultan II. Mustafa döneminde Alman Kralı II. Fredrich ile yapılan ikili savunma ittifak anlaşması önerisi ile başlamış ve III. Selim zamanında Prusyalı Albay Von Goetze Osmanlı kara birliklerini denetlemiştir. Almanya'dan gelen yardımlar başlangıçta heyetler düzeyinde gerçekleşmiş, Yüzbaşı Moltke 4 yıl Osmanlı ordusuna danışmanlık yapmıştır³⁷⁶. Askerî heyetlerin gelmesi ile birlikte, Alman askerî malzemeleri de gelmeye başlamış ve 1873 yılında 500 adet, 1877 yılında da 100 adet top bedeli ödenerek İstanbul'a getirilmiştir. Ayrıca bu heyetlerin yaptığı en önemli faaliyet eğitim alanında olmuş ve Türk subayları Alman ordusunda görevlendirilerek eğitim ve inceleme yapma imkânı tanınmıştır³⁷⁷.

Alman Askerî Ataşesi Morgen, Von der Goltz'un Türkiye'nin Almanya'ya silâh siparişi ve Türk subayların üzerindeki etkisine dikkat çekmekte ve 1885–1895 yılları arasında Almanya'daki silâh fabrikalarından (Mouser, Loewe, Schichav, Krupp) 100 milyon franklık harp malzemesi sipariş verdiğini belirtmektedir³⁷⁸. Bu dönemde Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki bu ilişki özellikle Alman silâh sanayii açısından önemli bir kaynak teşkil etmiş ve Alman ekonomisine yeni pazar ve hammadde kaynağı bulunmuştur.

Almanya'nın askerî yardımları özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha belirgin olarak artmış ve bu yıllarda 666 milyon marklık askerî malzeme yardımı alınmıştır. Savaştan sonra yapılan hesaplara göre bu miktar 850 milyon markı aşmıştır. Almanya bu yardımı yalnız politik ve askerî nedenlerle yapmamıştır. Türkiye'de ekonomik çıkar arayan Almanya, savaş sonuna kadar Türkiye'den başta zeytinyağı, içyağı, yün, deri ve maden cevheri olmak üzere 300 milyon marklık hammadde almıştır³⁷⁹.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, TSK'nın güçlendirilmesi ve daha modern bir donanıma kavuşturulması için birçok plân ve çalışma yapılmıştır. Ancak bu plânların gerçekleştirilmesi o günlerin ekonomik koşulları ve yaklaşan savaş endişeleri içerisinde mümkün olamamış ve daha çok dış askerî yardımlara umut bağlanarak yapılanma yönüne gidilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunun ateşli silâhları incelendiğinde, piyadenin tek er silâhlarından Alman mauser (Mavzer) tüfekleri, çeşitli tip tabancalar,

³⁷⁶ Jehuda L. Wallach, **Bir Askerî Yardımın Anatomisi**, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1985, s.15.

³⁷⁷ **A.g.e.**, s.38.

³⁷⁸ **A.g.e.**, s.72.

³⁷⁹ **A.g.e.**, s.220.

brünn ve koçkis hafif makineli tüfeği, maksim, hoçkis, şvartlöze ağır makineli tüfekleri, mantelli, şnayder, krupp, bofors, Rus obüsü, Alman obüsü, rheinmetal, İngiliz hafif sahra obüsü, İngiliz uçaksavar topları olduğu görülmektedir³⁸⁰. Bu durum askerî açıdan son derece sakıncalı ve takviye gereğinin göstergesidir.

Deniz kuvvetlerine bakıldığında durum pek farklı değildir. 1930 yılında yapılan teşkilata göre; Harp Filosu Komutanlığı, İhtiyat Filosu ve Denizaltı Filosu şeklinde düzenlenmiştir. Harp Filosu, millî imkânlarla sağlanan Kocatepe, Adatepe ve Zafer muhriplerinden oluşmaktadır. İhtiyat filosu ise, Berk-i Satvet, Peyki Şevket, Hamidiye ile 3 adet torpidobot, 3 adet mayın arama tarama gemisi, 1 adet ana yatak gemisi ve yağ gemisinden ibarettir³⁸¹.

Hava kuvvetleri, harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına, ikmâl bakımından Millî Savunma Bakanlığına bağlandı. 1938 yılında, Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır'da üslenen 160–200 kadar çeşitli keşif ve muharebe uçağı bulunmaktadır. Bu uçaklar tek veya iki kişilik mürettebat taşıyan avcı ve bombardıman uçaklarıdır³⁸².

İkinci Dünya Savaşı sırasında başlayan ve belirli aralıklarla devam eden bu yardımlar muhtelif safhalardan geçmiştir. 1941 yılında savaş içerisinde imza edilen Atlantik Şartı savaştan sonra da bu yardımların devam edeceğini göz önüne almıştır. Truman yardımları ile askerî, Marshall Plânı ile de yardımların iktisadî amaçları belirlenmiş, Atlantik Paktı'nın kurulmasından sonra da askerî yardım işlerini çevirmek üzere iki komite kurulmuştur³⁸³.

Askerî yardımlar bir ülkenin savunma ve güvenlik konularında, yardımı yapan ülke ve yardım alan ülkenin güvenliklerini pekiştirmek amacıyla ilgili mevzuat ve anlaşmalar çerçevesinde gerekli desteğin sağlandığı, satışların yapıldığı programlar ve yetkililerdir. Askerî yardımlar uluslararası silâh, cephane ve askerî malzeme akışını sağlayan çok önemli organizasyonlardır. Askerî yardımların temel amacı, alan ülkenin askerî gücünü artırmak, yardım veren ülkelerin dünyadaki stratejik hedeflerini ve bunların plânlanmasını geliştirmektir. Kendi kaynakları yeterli olmayan ve askerî yardım almayan bir ülke, savunmanın gerektirdiği ihtiyaçlarını, kendi iç kaynaklarından ya da mal ve hizmet ihracatı ile kazandığı dövizler yoluyla karşılamak zorundadır. Yani sınırlı döviz kaynaklarını savunmaya yönlendirmek zorundadır.

³⁸⁰ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay ATESE Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999, s.52.

³⁸¹ **A.g.e.**, s.52.

³⁸² **A.g.e.**, s.53.

³⁸³ Esat Tekeli, "Amerikan Yardımının Son Şekilleri", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1958.

Askerî yardımlar yoğun olarak, İkinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Daha önceleri de verilmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda başlayan soğuk savaş sürecinde, Rusya'ya karşı bir kalkan oluşturma çabalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Rusya ve ABD kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda, coğrafi açıdan kritik olarak görülen bölgelerde çıkar çatışmalarına bir ileri cephe oluşturmak amacıyla, müttefik ve dost ülkelerin savunma sistemlerini tesis etmeyi ve yeterli bir duruma getirilmesini ulusal bir politika olarak benimsemişlerdir. Yabancı silâh tedariklerinde, savaş zamanı olduğu kadar barış zamanında da alıcı ülkeler üzerinde, politik baskı oluşturma çabaları silâh elde etme sürecinde çok önemli bir noktayı teşkil etmektedir³⁸⁴. Bu ülkeler gerek silah sattıkları ülkelerde ve gerekse uluslararası alanda, silah transferlerinin kontrolünü ellerinde tutarak, egemen ve baskıcı politikalarını sürdürmektedirler ki, bunun en önemli örneğini Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yaşamıştır.

A. AMERİKA'DAN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR

İkinci Dünya Savaşından sonra Türk Amerikan ilişkileri iki ana döneme ayrılarak incelenir. Bunlardan birincisi savaştan hemen sonra başlayan ve 1945-1960 devresi olup, bu dönem karşılıklı işbirliği ve müttefik anlayışı içinde, sağlam ve dayanışma esası çerçevesinde ele alınır. Bu dönemde ABD, Türk dış politikasının en kuvvetli ve tek dayanak noktasıdır. İki ülke arasındaki ilişkilerin ikinci dönemi olarak ise 1960-1980 yılları arası olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu yıllar arası Türk Amerikan ilişkilerinde birçok krizin ve anlaşmazlığın yaşandığı dönemdir.

Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den askerî yardım alması yoğun olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Bu dönemde İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye askerî yardım yapmasının ana nedeni Türkiye'nin savunmasını güçlendirerek, savaşa girmesi durumunda güçlü bir müttefik olması ve yeni cephelerin açılarak Almanya'yı zor durumda bırakmasını sağlamaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk Sovyet tehdidine uğrayan ülke olan Türkiye, beliren bu tehlikeyi zararsız hale sokmak için çaba harcarken, Amerikanın el uzatmasını büyük bir memnulukla kabul etmiştir. Millî görüşleri açısından Türkiye'yi desteklemeyi savunma

³⁸⁴ Şimşek, a.g.e., s.13.

politikalarına uygun bulan Amerika'lılar, bağımsızlığını koruma esprisi içinde her türlü fedakarlığı göze alan böyle bir ülkeye, yardım yapmayı hem kendilerine bağlı bir dost kazanmak ve hem de dolaylı yollardan savunmalarını sağlamak için olumlu karşılamışlardır. Bu nedenle ikili anlaşmalar zincirinin ilk halkasını teşkil eden Amerikan yardım anlaşması 1946 yılında yapılarak yürürlüğe konmuş ve bir yıl sonrada askerî malzeme gelmeye başlamıştır. İlk anlarda büyük bir cömertlikle ve çok düşük tarifelerle uygulanan yardım, daha sonra savaş artığı demode silâh ve malzemeye dayanmış, bu durum uzunca bir süre devam etmiştir. Kendi savunmaları aleyhine herhangi bir fedakârlıkta bulunmaksızın günün politik şartlarına uygun ve hiçbir plâna dayanmadan, ellerindeki silâh ve malzemedan yararlanmak suretiyle, tamamıyla dengesiz bir şekilde yapılan bu yardımların milyarları aşmış olması, o yıllarda büyük bir önem taşımamaktadır. Her yıl astronomik rakamlarla ifade edilen ve geniş ölçüde propagandası yapılan bu yardım, Türk ordusuna büyük bir üstünlük kazandırmamış, aksine köklü müesseselerimizin düzenini bozması bakımından aleyhimize sonuç vermiştir³⁸⁵.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden itibaren başlayan soğuk savaş devresinde özellikle Sovyetler Birliğinin oluşturduğu tehdit, bu ülkenin boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki emellerine karşılık, ABD'nin Türkiye'ye ve Orta Doğu bölgesine özel ilgi göstermesi, ABD askerî yardımlarının belirlenmesinde önemli etken olmuş ve yardımların sebebini teşkil etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, ilk Sovyet tehdidine uğrayan ülke olan Türkiye, beliren bu tehlikeyi zararsız hale sokmak için çaba harcarken, Amerikanın el uzatmasını büyük bir memnunlukla kabul etmiştir.

ABD tarafından Türkiye'ye yapılan askerî yardımları, türlerine göre şu şekilde sınıflandırabiliriz.

Hibe Yardımı (Grant Aid) : 1961 dış yardım yasasının (FAA) kontrolü altında yürütülen ve ABD tarafından parasal bir beklentisi olmayan yardım programıdır.

Ödünç Verme Kiralama (Lend-Lease): Ödünç verme (Loans), dış askerî satış finansmanı demektir. Kredi ve borç geri ödeme kolaylıkları dış ülke hükûmetlerine, savunma malzemeleri ve eğitim hizmetleri satın almasına imkân vermek için sağlanmıştır. Bu yardım programı aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

³⁸⁵ Feridun Akkor, "Amerikan Askerî Yardımı ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969.

Askerî Eğitim ve Öğretim Yardımı (IMET): Uluslararası askerî eğitim ve öğretim programı kapsamında, ABD'nin ilgili eğitim kurumlarında yabancı ülke askerî öğrencilerinin eğitim ve öğretim yapması imkânını sağlayan bir yardım programıdır. IMET programına dâhil eğitimler hibe olarak veya bedelleri yabancı askerî satış (FMS) kredilerinden ödenerek verilmektedir.

Askerî Yabancı Satışlar (Foreign Military Sales- FMS): Dost ve müttefik ülkelerin savunma malzemelerinin bakımı ve eğitim hizmetlerinin doğrudan ABD'den veya silâh endüstrisinden peşin para ve piyasa faiziyle satın aldığı programdır. Türkiye ve diğer bazı ülkeler açısından en çok kullanılan ve günümüzde geçerli olan yardım kategorisi budur.

İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında başlayan ABD yardımları, Hibe, Ödünç Verme ve Kiralama, İMET (Askerî Eğitim ve Öğretim) şeklinde devam ederken, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası başlayan ambargo döneminde bu yardımlar durma noktasına gelmiş ve 1972 yılından itibaren FMS kredileri şekline dönüşmüştür. Ambargonun kısmen ve tamamen kaldırılmasından sonra ABD ile savunma ve ekonomik işbirliği anlaşması kapsamında sağlanan bu kredi yardımları 5 yıllık ihtiyaç plânları doğrultusunda hazırlanmaktadır.

ABD tarafından verilen FMS kredileri elbette ki alan ülkelere katkı sağlamaktadır. Ancak ABD, bu yardımlar karşılığında gerek stratejik ve gerekse siyasi bir takım öncelikler elde etmektedir. Alınan FMS kredileri öncelikle M48 tank modernizasyonunda kullanılmış ve kinetik enerjili tank mühimmatı imalât tesisi kurulması plânlanmıştır. Tank modernizasyonunda gitgide artan oranda bir imalât plânlamasıyla, tank başına 11600 kalem malzemenin yurt içinde imalâtı yapılmış, böylece yerli sanayiinin gelişmesine katkı sağlanmıştır³⁸⁶.

Krediyi alan ülke bu tahsisleri her yıl bütçe kanununa paralel olarak tespit etmektedir. Beşer yıllık ihtiyaç plânları dâhilinde hazırlanan kredi ihtiyaçları, TSK adına Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanmakta ve JUSMMAT³⁸⁷ aracılığı ile ABD Savunma Bakanlığına iletilmektedir. Bu plânlar daha sonra ABD Kongresinde ele alınarak incelenmekte ve karar verilmektedir.

³⁸⁶ Em.Tuğg. Sıtkı Sunday ORÜN ile 10.09.2005 tarihinde yapılan söyleşi.

³⁸⁷ “JUSMMAT”: Amerika ile Türkiye arasında imzalanan ikili anlaşmaların uygulanması ve bu anlaşmalar gereği Türkiye’de bulunan Amerikalı personelin ihtiyaçlarının temini için kurulan teşkilatın adıdır.

TSK'nın ihtiyaç duyduğu silâh ve malzemenin FMS ile sağlanması Türkiye ile ABD Savunma Desteği Ortak Komisyonu tarafından değerlendirilmektedir. Bu çalışmalarda esas kontrol makamı Genelkurmay Başkanlığı Genel Plân ve Prensipler Başkanlığıdır. FMS yardımları, Türk tedarik sisteminin uzun yıllar önemli bir parçası olmuş ve alınan siyasi kararlarda belirleyici faktörlerin başında gelmiştir. Bu satışlarda özellikle ABD'nin elden çıkarma durumunda olduğu malzemeler yoğun olarak kullanıldığından ve Türkiye'nin ihtiyaçlarının dışındaki bir takım teçhizatı da kapsamından dolayı zaman zaman sıkıntılar doğmuştur. Ayrıca, fiyat belirleme konusunda tüm inisiyatifin ABD makamlarında olması da olumsuz gelişmelere neden olmuştur.

Niteliği itibariyle borç olan FMS kredilerinin, faiz ve ana para geri ödemeleri, 1 Mart 1981 tarihine kadar MSB tarafından yapılmış, bu tarihten sonra Hazine Müsteşarlığı tarafından devlet borcu olarak üstlenilmiştir. Bu kredilerin koşulları ABD yönetim ve Kongresince, günün koşulları, kredi verilen ülke ile askerî-politik ilişkiler, kredi verilen ülkenin ekonomik durumu (özellikle dış ödemeler dengesi durumu) göz önüne alınarak saptanmaktadır.

Güney Kanat Yardımı (SRA): ABD'nin dış yardım kanununun (FAA) 516ncı maddesine göre NATO'nun güney kanadında bulunan ülkelere savunma güçlerinin modernizasyonu amacıyla envanter fazlası savunma malzemelerini hibe yoluyla devredilmesi programıdır.

Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin boyutu farklılık arz etmektedir. ABD, Türkiye'yi jeopolitik öneminden ötürü kendi çıkarlarına uygun bir konumda bulmuş ve bu doğrultuda askerî ve ekonomik yardımları artırmıştır. Türkiye bu arada sürekli büyüme içerisinde olduğu için aldığı yardımlarda buna paralel olarak artmıştır. Bu arada devleti idare eden yöneticilerde ABD'nin ne kadar hoş tutulursa alacakları yardımın da o kadar artacağını söyleyerek adeta ABD çıkarlarına hizmet etmeye başlamışlardır³⁸⁸. ABD'den alınan yardımların artırılmasını sağlamak amacıyla dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes 1954 yılında ABD'ye gitmiş ve bu ziyaretin sonunda bir takım ek yardım sağlanmıştır³⁸⁹. Bu arada Türk ordusunun ihtiyaçlarının yerli savunma sanayii tarafından karşılanma girişimleri Ankara'daki ABD makamları tarafından yoğun baskı ile karşılanmış ve engel

³⁸⁸ Oral Sander, *Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara, 1979, s.95.

³⁸⁹ A.g.e., s.98.

olunmuştur. Bu engelleme de yukarıda bahsedilen ziyaretlerin de etkisi olduğu ve orada alınan bir takım vaad ve sözlerin etkili olduğu düşünülebilir³⁹⁰.

Amerika Dış İşleri Bakanı William Rogers 20 Eylül 1969 tarihinde “*Haber Ajansına*” verdiği yazılı özel bir demeçte, dış yardım konusuna değinerek; “*Dış yardım, bazı temel faktörler yüzünden Amerika Dış siyasetinin değişmez ve devamlı bir parçasıdır*”, demiştir. Bu konuda gelecekteki yardımlar için Başkan Nixon, 1970 ile 1980 yılları arasındaki devreyi kapsayacak yardım programının ana hatlarını çizmesi için bir danışma kurulu kuracağını açıklamıştır³⁹¹.

Savaş yıllarında Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde yapılan yardımlar soğuk savaş döneminin başlaması ile birlikte Truman ve Marshall Plânı kapsamında hibe yardımları şekline dönüşmüş, 1975 yılına kadar bu yardımlar devam etmiştir. Hibe yardım programları, askerî yardım programı (Military Assistance Program-MAP) ve uluslararası askerî eğitim ve öğretim programı (International Military Education and Training Program-IMET) olmak üzere iki alanda yapılmış olup, yapılan yardım kapsamında ABD’nin silâhlı kuvvetlerinin ihtiyaç fazlası silâh ve mühimmatı yer almıştır. IMET programı ise, TSK personelinin ABD’de göreceği her türlü teknik ve eğitim kurslarını kapsamaktadır.

ABD güvenlik ve askerî yardımları, ABD’nin ulusal çıkarları doğrultusunda yapılmakta, yardım olarak verilen malzeme ve sağlanan hizmet envanterden çıkıncaya kadar kontrol altında bulundurulmaktadır.

Güvenlik yardımı sayesinde ABD, 1948 yılından 1965 yılına kadar envanterinde mevcut silâhların %56’sını MAP (Military Assistance Program) ve FMS kanalıyla diğer ülkelere satarak, elindeki stokları eritmek, silâh sistemlerini yenilemek fırsatını elde etmiş, ayrıca askerî malzeme açısından da yardım yapılan ülkelere ABD askerî standardını tesis ederek bir bakıma söz konusu ülkeleri uzun vadeli olarak modernizasyon, yedek parça ve teknoloji transferi konularında kendini bağımlı hale getirmiştir³⁹².

Aşağıdaki tabloda ABD’nin 1950’den 1989 yılına kadar yaptığı askerî yardımlar (1980 sabit fiyatları: milyon \$) ve askerî yardımların toplam savunma harcamalarına oranı verilmektedir.

³⁹⁰ Ulrich Albrecht ve Diğerleri, **a.g.e.**, s. 288.

³⁹¹ **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1969.

³⁹² M. Oktay Alniak, **Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.76.

Tablo 20
ABD'nin Türkiye ye Askerî Yardımları

Yıllar	ASYRD	AS/SH	Yıllar	ASYRD	AS/SH
1950	378	77.20	1970	387	31.69
1951	540	107.00	1971	436	30.34
1952	588	110.43	1972	438	29.00
1953	510	87.99	1973	449	28.04
1954	1045	174.95	1974	322	17.96
1955	69	10.80	1975	162	5.66
1956	574	97.58	1976	181	5.49
1957	267	48.78	1977	170	5.35
1958	440	82.71	1978	221	7.62
1959	593	93.65	1979	205	7.94
1960	381	54.54	1980	208	8.53
1961	418	53.16	1981	229	7.60
1962	512	62.32	1982	344	10.44
1963	491	57.05	1983	333	10.81
1964	323	35.05	1984	570	19.01
1965	384	39.82	1985	539	16.97
1966	379	39.15	1986	465	13.01
1967	463	44.45	1987	358	10.49
1968	408	35.02	1988	343	11.56
1969	403	35.70	1989	354	11.85

Kaynak: Selami Sezgin, “*Türkiye’de Savunma Harcamaları*”, **Türk Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7–8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, s.478.

1- Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu ve Türkiye’ye Yapılan Yardımlar

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya, İtalya, Japonya arasında 27 Eylül 1940 tarihinde üçlü pakt imzalanması, ABD tarafından tepki ile karşılanmıştı. Özellikle Japonya’nın Mihver devletlerinin yanında savaşa girmesi ile birlikte Amerikan Kongresi, “*millî savunmanın menfaati için*” ve savunmaları ABD savunması ile örtüşen ülkelere yardım etmek üzere bir kanun kabul etmiştir³⁹³.

Cumhuriyet döneminde Amerikan yardım politikası İkinci Dünya Savaşı yıllarında Başkan Roosevelt’in önerisi ile Amerikan Kongresinde kabul edilen 11 Mart 1941 tarihli “*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu*” ile başlamıştır. Bu kanuna göre yapılan yardımlar aynî takas usulüne göre yürütülmüştür. Kanun, dost ve müttefik ülkelere uygulanmış olup, yardımı alan ülkeler de yardım tutarı karşılığında mal ya da hizmet ödemeyi kabul etmişlerdir³⁹⁴. Bu kanunun ilk uygulaması 27 Mart 1941 tarihinde İngiltere’ye verilen 7

³⁹³ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.143.

³⁹⁴ Süleyman Barda, “*Amerikan İktisadî Yardımları ve Türkiye*”, **İktisat ve Maliye Mecmuası**, Cilt II, Sayı 51, 5 Ağustos 1955, s.178.

milyar dolarlık yardımla gerçekleşmiş, bundan sonra birçok ülke bu yardımları almaya başlamıştır³⁹⁵.

Türkiye başlangıçta kanun kapsamı dâhilinde olan ülkeler arasında değildir. Türkiye'nin kanundan yararlanmaya başladığı tarih 23 Şubat 1945'dir³⁹⁶. 4780 sayılı kanun ile TBMM'de onaylanan bu anlaşmada, Türkiye Cumhuriyetinin savunmasının, ABD savunması için hayati önem taşıdığı belirtilerek İnci maddesinde, “*ABD Hükûmeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine, ABD Cumhurbaşkanı devir veya tedarikine yetki vereceği savunma maddelerini, savunma hizmetlerini ve savunma bilgilerini vermeye devam edecektir*” denilmektedir. Burada bahsi geçen savunma maddelerinin cinsleri, nitelikleri, durumları, sayıları, nerede ne zaman teslim edilecekleri hakkında bilgi bulunmamaktadır³⁹⁷.

19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere, Fransa arasında imzalanan üçlü ittifak anlaşması gereğince, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye 25 milyon poundluk bir kredi sağlamış olup bu kredilerin büyük bir kısmını da savunma ağırlıklı savaş malzemesi oluşturmuştur. Ancak, Fransa'nın savaşta ağır bir yara alması ve çökmesi ve bu yükümlülüğü yerine getirememesi üzerine, İngiltere bu yükümlülüğü ABD'nin üstlenmesini talep etmiştir³⁹⁸.

Savaş öncesi yıllardan itibaren Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ve askerî ilişkileri savaş yıllarında da devam etmiş ve 18 Haziran 1941 tarihinde Türk Alman Saldırmazlık Paketi imzalanmıştır. Bu pakt, savaş içerisinde başta ABD olmak üzere müttefikleri rahatsız etmiş ve Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu uyarınca Türkiye'ye yapılan yardımın askıya alınması gündeme gelmiştir. Türkiye'nin 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliğine savaş ilanından hemen önce, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile saldırılmazlık anlaşması imzalaması başta ABD olmak üzere müttefikleri rahatsız etmiştir.

İngiltere ve ABD, Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ve askerî ilişkilerinin artması üzerine, baskı uygulamaya başlamışlar ve özellikle Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurmasını istemişlerdir. Ayrıca boğazlardan geçerek Akdeniz'e inen Alman gemilerinin İngiliz ticaret gemilerine zarar vermesi ve İngilizlerin bu konuda Türkiye'yi suçlaması ayrı bir sorun olmuştur. Yaşanan bu tablo karşısında Türkiye ile ABD ve İngiltere arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve bu iki ülke Dış İşleri Bakanları Türkiye ile olan ilişkilerini kesme kararı almışlardır. Bunun sonucu olarak da 2 Mart 1944'de İngiltere, 1

³⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.143.

³⁹⁶ Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İç Yüzü**, Ankara, 1970, s.23.

³⁹⁷ A.g.e., s.24.

³⁹⁸ Gül İnanç Barkay, **Amerikan Diplomasisinde Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2001, s.53.

Nisan 1944'de de ABD, Türkiye'ye yaptıkları askerî yardımları kesme kararı almışlardır³⁹⁹. Ancak İngiltere, bu paktın imzalanmasından duyduğu rahatsızlığı fazla sürdürmeden Türkiye'ye baskı yapmaktan vazgeçmiş ve yardımın devamından yana tavır almıştır. Bu durumun en önemli nedeni olarak, Türkiye'nin Almanya'ya daha fazla yanaşma endişesi ve ABD'nin desteğinin kesilmesi ile yardım yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği korkusu görülmektedir⁴⁰⁰. Öte yandan Türkiye ile Almanya arasındaki bu ilişki TBMM'de ele alınmış ve İsmet İnönü yaptığı konuşmada; "*Türk-Alman münasebetleri, 18 Haziran 1941 tarihli dostluk ve saldırmazlık muahedelerinin hükümleri, her şart içinde mahfuz olarak devam ediyor ve edecektir. Bu anlaşma iki ülke arasında karşılıklı itimat havası yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim*"⁴⁰¹ diyerek, anlaşmanın önemini vurgulamıştır.

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı nedeniyle, ABD tarafından askıya alınan yardım malzemesinin Türkiye'ye gönderilmesi büyük sıkıntı yaratmıştır. Gül İnanc Barkay'ın Amerikan arşivlerine dayalı olarak verdiği listeye göre, "*15.000.000 dolar değerinde 155 mm.'lik havan topu için 520.000 ton cephane, 67.000 siper malzemesi, 406 adet 7 ve 9 tonluk yük kamyonu, 108 adet 75 mm. silâh, 300 adet yarım tonluk kamyon, 50 adet su tanklı kamyon, 7900 adet sahra telefonu, 10.000 km.'lik ağır sahra kablosu, 900 adet kamyon ve araba lastiği, 1200 paket eğer takımı askıya alınan ve bekletilen malzemelerdir*"⁴⁰².

Türkiye'ye yapılacak askerî yardımlar konusunda 1941 yılında ABD ile İngiltere arasında önemli sorunlar ve gerginlikler yaşanmış, ABD bu yardımı başlangıçta İngiltere aracılığı ile yaparken, bu tarihten itibaren direkt olarak yardım yapma girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. ABD Dış İşleri Bakanlığı yardımlar konusunda meydana gelen aksaklıkların temel nedeninin İngiltere'den kaynaklandığını belirtmiş ve sevkıyatın İngilizler tarafından kasıtlı olarak aksatıldığı ifade edilmiştir. ABD'nin iddialarına göre sevkıyatı kolaylaştırmak üzere kurulan "*İngiliz Satın Alma Komisyonu*" Türkiye'ye gönderilecek malzemenin finansmanını da önlemiştir⁴⁰³.

29 Eylül 1941 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı Müsteşarı Summer Welles şu açıklamayı yapmıştır. "*Bugünkü duruma göre Türklerin ikmalini bizim hükümetimizin aksattığı kanaatini beslemeleri pek ala mümkündür. Hâlbuki aksaklığın sebebi İngiliz*

³⁹⁹ İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.218.

⁴⁰⁰ A.g.e., s.55.

⁴⁰¹ TBMM TD, Dönem 6, Cilt 1, İçtima 1, 1 Kasım 1941, s.3.

⁴⁰² Barkay, a.g.e., s.59.

⁴⁰³ Fred J. Zusy, "Washington'da Bize Dair Neşredilen Gizli Vesikalar", Cumhuriyet, 25 Haziran 1959.

İkmâl Konseyinin hareket tarzıdır". İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax 21 Ekim 1941 tarihinde ABD'nin yardımları doğrudan sevk etme teklifine bir muhtıra ile cevap vermiştir. Muhtıradaki; "*İngiltere'nin, yardımların kendi aracılığı ile yapılmasının devam etmesini, çünkü Orta Şark'taki askerî ve stratejik yapının en iyi İngilizler tarafından bilindiği belirtilmektedir. Ayrıca Halifax Türkiye'ye sevkıyat doğrudan yapılırsa Türklerin İngiltere'nin taahhütlerini yerine getirmediğini iddia etmeleri de muhtemel olacaktır*", demiştir⁴⁰⁴.

ABD ile İngiltere arasındaki bu karşılıklı çekişme ve iddialardan sonra görüşmeler tamamlanmış, sonuçta yardımların İngiltere aracılığı ile yapılmasına ve peşin alınacak malzemelerde ise cüzi miktarda doğrudan ABD'den malzeme sevkıyatına karar verilmiştir. Bu yeni sisteme göre, Türkiye malzeme istek listelerini, hem İngiltere'ye hem de Ödünç Verme ve Kiralama Dairesine verecektir. İngilizler bu listeleri gözden geçirecek, hangi malzemelerin sevkını onaylayıp hangisini reddettiklerini bildirecekler, nihai kararı ise Ödünç Verme ve Kiralama Dairesi verecektir. Bu dairenin onayı olmadan İngilizler hiçbir malzemeyi alıkoyamayacaktır. Bu karar üzerine, Türkiye hazırlamış olduğu listeleri 16 Aralık 1941 tarihinde Washington Büyükelçisi Münir Ertegun aracılığı ile komisyona teslim etmiştir⁴⁰⁵.

Gül İnanç Barkay'ın Amerikan arşivlerine dayalı olarak verdiği listeye göre bu malzemeler şunlardır. "*72 adet cephe silâhı, 75 mm. Top ve mühimmat, 36 ve 22 kovanlı havan topu, 105 mm. top ve çekicisi, 155 mm Howitzer topu ve mühimmatı, 9-10 adet uçaksavar ve tanksavar silâhları, 225 adet M-3 makinalı tüfek ve mühimmatı, 9000 adet Thompson hafif makinalı tüfek ve mühimmatı, 2,5 tonluk 700 adet kamyon, 50 adet su tankeri, 75 adet benzin tankeri, 50 adet portatif tamirat kamyonu*"⁴⁰⁶.

Türkiye, İngiltere aracılığı ile 1941 yılı Aralık ayından itibaren almaya başladığı Amerikan kaynaklı Ödünç Verme ve Kiralama Yardımı kapsamında, direkt ABD ile bağlantı kurma girişim ve isteğini 1942 yılında gerçekleştirmiş ve Ankara'daki "*Koordinasyon Kurulu*" ABD'yi içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca Türk Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde "*Merkezi Türk Siparişleri Bürosu*" kurulmuş ve bu büro aracılığı ile listeler ABD'ye iletilmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰⁴ A.g.m.

⁴⁰⁵ A.g.m.

⁴⁰⁶ Barkay, a.g.e., s.55.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.94.

Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde aynî takas usulüne göre, Türkiye bazı yükümlülükler altına girmek zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, sağlayabileceği ve müsaade edebileceği maddeleri, hizmetleri, kolaylıkları veya bilgileri ABD'ye temin edecektir. Burada yer alan “*Kolaylıklar*” sözü Türkiye'nin hava meydanları, limanları ve yollarının ABD tarafından kullanılması ve Amerika'nın Türkiye'de üs ve tesisler kurması anlamına gelmektedir⁴⁰⁸. Bu anlaşmada ABD kendi şartlarını açıkça ortaya koymuş, bu anlaşmayı basamak olarak kullanarak bundan sonraki anlaşmalarda daha fazla tavizler elde etmiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı devam ederken bir taraftan İngiltere'den diğer taraftan da ABD'den yardım almıştır. Bu kapsamda ABD'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde toplam 95 milyon dolarlık savaş malzemesi verdiğini görmekteyiz. ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımları bir anlaşma çerçevesi içinde ele alarak, yeniden değerlendirme ve bir anlaşmaya bağlama gereği hissetmiş ve 23 Şubat 1945'te Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince Türkiye, savaş sürdüğü müddetçe ABD'den savunma yardımları almaya devam edecek, savaş sona erdiğinde ise ABD'nin geri istediği savunma malzemelerini iade edecektir.

Türkiye, savaştan sonra Ödünç Verme ve Kiralama Kanununa dayanarak aldığı borçlar hakkında ABD ile 7 Mayıs 1946'da malî bir anlaşma imzalamıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre Türkiye, borçlarının 4,5 milyon dolarını peşin olarak ödemiş, geri kalanı ise ABD tarafından silinmiştir⁴⁰⁹. Toplam 90 milyon dolar olan borçların tasfiyesi için öne sürülen ve Türkiye tarafından yerine getirilen bu hesaplaşmada, dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu mecliste yaptığı konuşmada, Türk- Amerikan dostluğundan bahsederken, ABD Başkanı Roosevelt'den övgü ile söz etmiş ve Amerikan yardımlarının gerçekleşmemesi durumunda “*Führer'in bileği bükülerek insanlığı esaretten kurtarmak mümkün olmayacaktı*” demiştir⁴¹⁰. Bu anlaşma, Türkiye'ye yapılmış bir ayrıcalık değildir. Savaştan harap ve bitik vaziyette çıkan ve yardımlardan yararlanan devletler, borçlarını ödeyemeyeceklerini açıkça ifade etmişlerdir. Türkiye ise borçlarını anlaşma çerçevesinde sildirmeyi yaptığı ödeme ile gerçekleştirmiştir.

2- Askerî Yardımlar ve Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, Türkiye'de bir buhran ekonomisi devresi yaşanmaya başlamış, savaş ekonomisi uygulamaları ile 1939-1945 yılları ortalama

⁴⁰⁸ Tunçkanat, a.g.e., s.24.

⁴⁰⁹ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946.

⁴¹⁰ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946.

bir milyon üreticinin silâh altında bulundurulması, üretim hacmini çok düşürmüş, ithalat imkânları azalmış ve iç tüketim sınırlandırılmıştır. Savunma gücünü sağlamak amacıyla orduya ayrılmış olan büyük üretici zümre, aynı zamanda tüketici olduğu için devlete büyük bir malî yük getirmiştir. Orduyu besleyebilmek için devletin başvurduğu çareler enflasyonu artırmış, 1933 yılında başlayan kalkınma hamleleri durmuş, 1939'da kabul edilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı uygulamaya konulamamıştır. Bu ekonomik tablo içerisinde Türkiye'nin ihtiyaçlarının acilen çözümlenmesi için, ulusal kaynaklara yönelmenin yanı sıra Türkiye Hükûmeti dış kaynaklara yönelmeye ve bu kaynaklardan faydalanma politikaları izlemeye başlamıştır.

Türkiye'nin dış yardım ve özellikle de askerî yardım ihtiyacını tespit ederken dayandığı gerekçe, yaşanan ekonomik problemler ile Türkiye'nin savunma ihtiyacı arasında mevcut olan bağlantı ile açıklanmaktadır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından hemen sonra maruz kaldığı Sovyet baskısına karşı hazırlıklı bulunması gereği ve 1950'li yıllarda batı dünyası ile işbirliğine giderek savunmasını Batı savunma sistemi içinde kurması Türkiye'ye ağır masraflar yüklemiştir. Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalınması ve Truman Doktrini'nin açıklanması, bu tarihten itibaren Türk dış politikasının felsefesini, Batı ile çok sıkı ilişkilere dayanmaya zorlamıştır. Bundan sonra Türkiye'nin temel hedefi Batı Devletlerinin öncülüğündeki tüm ittifaklara katılmak olmuştur⁴¹¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ordularını terhis etmeyen Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ve Balkanlarda savaş sırasında başlattığı ve güvenliği ile ilgili gördüğü tampon bölgeler politikasına devam etmekteydi. Sovyetlerin Yunanistan, Türkiye ve İran gibi ülkeleri de tampon bölge stratejisinin devamı olarak, bölge içine katmak amacıyla bu ülkelere askerî ve siyasi baskı yapması, Türkiye'nin güvenliğini de ciddi bir tehlikeye düşürmüştür⁴¹². Dikkat edilirse Rusya'nın tehdidi altına giren her türlü ülkede İngiltere'nin hayati çıkarı bulunmaktadır. Her üç ülke toprakları İngiltere'nin Rusya'ya karşı 19ncu yüzyılda en hassas noktalarını oluşturmuştur⁴¹³.

Böyle bir durumda, Türkiye'nin giderek artan güvenlik problemlerini gidermesi ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirecek istikrarın sağlanması yolunda, büyük ümit kaynağı olan ABD yardımlarına sahip olma, Türkiye Cumhuriyetinin o dönemdeki temel hedefi ve dış meselesi olmuştur. Özellikle İngiltere'nin 1947 Şubatında ABD'ye

⁴¹¹ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, 2001, s. 8.

⁴¹² **Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1994, s.25.

⁴¹³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I-II, (1915-1995), Ankara, 2004, s.441.

müracaatla Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımlara 31 Mart 1947 tarihinden itibaren devam etmeyeceğini bildirmesi, bu tarihi misyonu ABD'ye devrettiği anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin o zamana kadar Orta Doğu'daki nüfuz alanı dışında tuttuğu ABD'nin Orta Doğu politikasına aktif olarak katılması anlamına gelmektedir⁴¹⁴.

İngiltere, Amerika'yı yardım konusunda uyardıktan sonra, acele davranması konusunu da belirterek, doğabilecek tehdit ve tehlikelere dikkat çekmiştir. Bunun üzerine ABD Dış İşleri Müsteşarı Dean Acheson başkanlığındaki özel bir komite inceleme başlatmış ve çalışmalar sonunda Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılmasının önemi vurgulanmıştır⁴¹⁵.

Bu durum karşısında Amerikan Kongresi, Türkiye'ye yardım yapma kararı almış ve yapacağı yardımların amaçlarını şu şekilde belirlemiştir: Türkleri Sovyetlerin baskısına karşı direnmeye teşvik etmek, Türkiye'nin askerî kabiliyetini olası bir Sovyet saldırısını önleyecek bir güce ulaştırmaktır. Bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik yapılacak çalışmalar ise şöyle tespit edilmiştir⁴¹⁶.

“Kara kuvvetlerine ve hava saldırılarına karşı savunmaya önem verilecek, Türk topraklarında etkili bir savunma organizasyonu ve donanımı kurulacak, Türkiye'ye karşı yapılacak yardımların savunma cephelerini güçlendirecek silâh ve donanım yönünden desteklenmesi için yeni programlar yapılacak, Ekonomik yardımlar ile askerî yardımlar bir paket halinde bütünleştirilecektir”.

Askerî yardım konusunda, Türkiye 23 Ağustos 1946 tarihli bir memorandum ile hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü bu memorandum ile, ABD Genelkurmay Başkanlığı Türkiye'yi stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Orta Doğunun en önemli askerî faktörü olarak nitelendirmiş, ancak, ABD yönetiminin, Türkiye'ye silâhlı kuvvetlerinin savunma kabiliyetini güçlendirmek için ABD'den silâh, askerî uçak ve diğer askerî donanımları satın alma izni verilmesini tavsiye etmiş, fakat, Türkiye'ye gerekli askerî donanımın sağlanması için herhangi bir şekilde kredi açılmamıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye bulunduğu coğrafi konumu gereği 600 bin kişilik aktif bir orduyu sürekli seferberlik konumunda bulundurmaktadır. Bu askerî kuvveti

⁴¹⁴ Türkkaya Ataöv, **Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu**, Ankara, 1968, s.97.

⁴¹⁵ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)**, İstanbul, 1997, s.44.

⁴¹⁶ **A.g.e.**, s.49.

beslemek, teçhizat ve donanım bakımından güçlendirmek kendi başına o dönemin ekonomik koşulları altında çok zor görünmektedir.

Bu dönemde Türkiye'nin iç politikasında önemli bir değişim yaşanmış, 1946 yılında Türk demokrasinin gelişiminde çok partili demokrasiye geçilmiş ve Demokrat Parti Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır. Böylece özellikle ABD'deki Türkiye'ye askerî yardım konusunda muhalif olan ve demokrasinin olmamasını bahane eden kitleye karşı tedbir alınmıştır.

ABD Başkanı Harry Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde Kongrede yaptığı konuşma ile ortaya çıkan ve bir doktrin haline dönüşen hareket, Türk-Amerikan ilişkileri açısından çok önemlidir. Türkiye'ye ciddi olarak askerî yardımın gelişi bu dönemde başlamış, 22 Mayıs 1947 tarihinde ABD Kongresi tarafından kabul edilen ve onaylanan kanun ile Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye de 100 milyon olmak üzere toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılması onaylanmıştır⁴¹⁷. Bu yardımlardan Yunanistan'a verilen miktarın 150 milyon doları sivil ve iktisadî yardıma, diğer yarısı ise Yunan Silâhlı Kuvvetlerinin çetecilere karşı yapacağı mücadeleye ayrılmıştır. Türkiye'ye tahsis edilen miktar ise doğrudan doğruya askerî amaçlara yönelik plânlanmış, ayrıca demiryolu, şose, liman ve hava meydanlarının inşalarına da bir miktar ayrılmıştır.

Başkan Truman tarafından sunulan yardım tasarısının Amerikan Senato Meclisince kabul edilmesi, yalnız Türkiye ile Yunanistan'ı ilgilendiren bir başarı yahut sadece Amerikan iç siyasetini aydınlatmaya yarayan bir mesele değil, dünya çapında bir olaydır.

Amerika yıllar boyunca milyarlar dağıtmış, fakat hiç bir kredi projesi böyle bir mücadele havası yaratmamıştır. Türkiye ve Yunanistan'a verilecek paranın, Amerika'yı haftalarca uğraştıran bir konu haline gelmesi bu yardımın, maddi bir fedakarlıktan ziyade yeni bir siyasetin başlangıcı olmasından ileri gelmiştir. Amerika bu yardıma karar vermekle her türlü tecavüz ve istilâ siyasetine karşı koyacağını ve Avrupanın doğusunda, bilhassa Türkiye ile Yunanistan'da böyle bir tehlikeyi önlemek istediğini ilan ediyordu. Yardım projesinin muhalifleri, Truman'a hep bu noktadan hücum etmişler, bu yardımın Amerika'yı Sovyet Rusya ile çarpıştıracığını ileri sürmüşler, Wallace, Pepper gibi solcular, Amerika'nın yapacağı yardımın mahiyetini değil, bu yardımın Rusya'da uyandıracığı tepkileri göz önünde tutmuşlardır⁴¹⁸.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak Amerikan yardımını, Birleşmiş Milletler Kuruluna

⁴¹⁷ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.135.

⁴¹⁸ **Akşam**, 21 Nisan 1947.

intikal ettirmek isteyenlerde çıkmıştır. Bunlar arasında, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına samimi surette inanmış Amerikalılar olduğu gibi, yardım işini bir çıkmaza sokmak isteyen politikacılar da vardır. “*Bunlar arasında Türkiye'ye ve Yunanistan'a düşman olanları, Moskova Bolşeviklerinin ve nihayet Kremlin'den emir alarak vatanları aleyhinde çalışanları ve yeni ortaya çıkan Amerikan komünistlerini de sayabiliriz. Bütün bunlar, Başkan Mr. Truman tarafından ileri sürülen yardım teklifini Amerikan Mebuslar ve Ayan Meclisleri tarafından kabul edileceğini anladıkları için, elbirliği ile bu işi Birleşmiş Milletler Kuruluna devretmek istemişlerdir*”⁴¹⁹.

Türkiye'nin bütünlüğünü Orta Doğu'daki düzen ve istikrar için gerekli gören Truman, İngiltere'nin artık bölgedeki düzenin ve güvenliğin sağlanması konusunda gerekli maddi desteği sağlayamayacağını belirterek, bu yardımları ABD'nin karşılayabileceğini söylemiştir. Bu durumu ABD dış politikasının bir parçası olarak gören Truman, asıl amacının Amerikan milletinin ve baskı altındaki diğer milletlerin geleceklerini garanti altına almak olarak açıklamıştır.

Amerika'daki Büyükelçimiz Feridun Cemal Erkin anılarında yardım konusunu şu şekilde dile getirmiştir. “*Yardım Koordinatörü dostumuz George Mc. Ghee ile görüştim. Askerî yardımın bütçemiz üzerindeki yansımalarını söz konusu ettim. Yardımın kısmi terhisi yolu ile bütçemiz hafiflemesine karşılık, yardım parası ile satın aldığımız çağdaş cihazın muhafazası ve kullanılması sonucunda masraflarımızın büsbütün arttığını, bu neticeyi ne bizim, ne de kendilerinin peşin tahmin edemediğimizi sözüme ekledim*”⁴²⁰.

Amerikan yardımı önce Gallop Enstitüsü tarafından bir anket açılarak halka sorulmuş, elde edilen sonuç olumlu çıkmıştır. Newyork Herald Tribün'un yaptığı bir ankette'de %56 yardım lehine oy çıkmış, Türkiye için yapılan oylama ise % 49'da kalmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 5 Mayıs 1947 tarihinde yaptığı oylama da ise Rusya, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın aleyhte oy vermelerine rağmen yardım onaylanmıştır⁴²¹.

Yardım konusu 5 Mayıs 1947'de Amerikan Temsilciler Meclisinde tartışmaya açılmış ve özellikle Türkiye'ye yapılan yardımlara karşı önemli bir itirazla karşılaşmıştır. Muhaliflerin Türkiye'ye yardım yapılması yönündeki görüşleri sert tartışmalara yol açmış

⁴¹⁹ Cumhuriyet, 31 Mart 1947.

⁴²⁰ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde Otuz Dört Yıl, Washington Büyükelçiliği** , Cilt II , Kısım I , TTK Yayını, Ankara, 1992, s.59.

⁴²¹ İhsan Yurdaoğlu, **Amerikan Yardımı Hakkında Tahliller ve Düşünceler**, İstanbul, 1947, s.52.

ve toplantı sonunda yapılan oylamada 37 ret oyuna karşı 127 kabul oyu ile Türkiye'ye yardım kabul edilmiştir⁴²².

Amerikan yardımlarına karşı kendi içlerinde muhalif olanların ortaya koydukları düşünce ve gerçeklere bakıldığında, öncelikle Monreo Doktrininden kendini kurtaramamış, hâlâ Amerikanın izole yapısını arzulayan grubun çalışmalarını görürüz. Amerikanın kendi kabuğuna çekilerek dünya işlerine karışmamasını isteyen bu grup sadece, Yakın ve Uzak Doğu ile ilgilenilmesini istiyordu. Yardım Kanunu'nun aleyhinde çalışan başka bir grup ise Rusya'nın ABD'deki Komünist teşkilatıdır. Bunun dışında Türkiye ve Yunanistan'ın antidemokratik idareye sahip olduğunu söyleyerek karşı çıkanlarda vardır⁴²³.

Amerika'daki Büyükelçimiz Feridun Cemal Erkin ABD'nin Türkiye hakkındaki izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır. “2-3 Ocak 1949 günü Amerika Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Louis Denfeld ile görüştim. Bu seçkin denizci, muavini Oramiral Radford'un son günlerde memleketimizdeki temasları ve gemilerimizin mükemmel tutumu hakkındaki olumlu izlenimlerini işitmekten pek derin haz duyduğunu söyleyerek, Türkiyemiz hakkında çok cemilekâr hisler ifade etti ve işler yolunda giderse, Nisan ayında memleketimizi bizzat ziyaret etmek istediğini ve bu ümitle şimdiden sevinç duyduğunu bildirdi. Zamanla karşılıklı kişisel ilişkilerimizi geliştirdiğimiz Oramiral Denfeld, Amerika'daki dostlarımızın en ön safında yer aldığını her vesile ile ispat etmiştir”⁴²⁴.

Türkiye ve Yunanistan'a yardım koordinatörü George Mc. Ghee'de, bana, memleketimize yardıma devamın artık Amerikan politikasının, tecrübeden başarı ile geçmiş olumlu bir direktifi haline geldiğini şu şekilde ifade etmiştir; “Türkiye'nin, barış ve saldırıya direnme cephesinde kendisine en ziyade ümit bağlanan bir kuvvet olarak her gün daha ziyade itibar kazandığını görmekte iftihar duyuyorum”⁴²⁵.

Truman yardımları tamamıyla askerî amaçlarla verilmiş olup, dış yardımın ilk ciddi örneğini oluşturmaktadır. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 23 Mayıs 1947'de Amerikan milletine yolladığı mesajda “ Bu yardım, Türkiye'ye zaruri normal müdafaa malzemesinin bir kısmını temin suretiyle, harp neticesinde düşmüş bulunduğumuz iktisadî güçlüklerin kısmen telafisinde de ferahlatıcı bir amil olacaktır.” diyerek Truman yardımlarının Türkiye açısından önemini vurgulamıştır⁴²⁶. Bu mesajın karşısında da ABD

⁴²² A.g.e., s.59.

⁴²³ A.g.e., s.62.

⁴²⁴ Erkin, a.g.e., ss.46-47.

⁴²⁵ A.g.e., ss.46-47.

⁴²⁶ İlhan Turan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler(1944-1950)**, Ankara, 2003, s.170.

Başkanı Truman Kongrede yaptığı konuşmasında bahis konusu olan şeyin “*Amerikanın dış siyaseti ve millî güvenliğidir*” diyerek, ABD’nin güvenliğini Yunanistan ve Türkiye’nin güvenliği ile bir tutmuş ve yardımların önemini bu şekilde vurgulamıştır⁴²⁷. Yine Başkan Truman, Ekim 1947’de Kongrenin olağanüstü toplantısında yardımlar hakkında bir konuşma yapmıştı. Bu hitabında, “*Hür insanların ve hür milletlerin kalkınmaları, harbin açtığı yaralarını iyi etmeleri, ayakta durabilecek hale gelmeleri, birbirilerine yardım etmeleri, devamlı ve istikrarlı bir sulh temini yolunda elbirliği ile yardımda bulunmaları için bunlara yardım etmek ve dünyanın refahını sağlamak amacıyla bu siyaseti takip etmekte devam edeceğiz*” demişti. Bu düşünceleri uygularken yardım alan ülkelere hükmetmek gibi bir arzularının olmadığını söylemiştir⁴²⁸.

Başkan Truman; “*Türkiye ve Yunanistan’a yardım için ABD’ye yetki veren bu kanun, barışın kurulmasında önemli bir terakkidir. Bu tedbirin, kongrenin her iki meclisi tarafından kabulündeki kesin çokluk, Amerika’nın samimi barış arzusunu ve barışı mümkün kılacak şartları yaratmak hususundaki kesin azminin delilidir. Bu şartlar arasında bilhassa milletlerin asayiş ve bağımsızlıklarını muhafaza etmek ve iktisadî bakımdan varlıklarını sağlamak kudreti vardır*”, demiştir⁴²⁹.

Ayrıca, Başkan Truman yaptığı konuşmada, Türkiye ve Yunanistan’a yardım için ABD’ye yetki veren bu kanun, barışın kurulmasında önemli bir gelişmedir. Bu tedbirin, kongrenin her iki meclisi tarafından kabulündeki kesin çokluk, Amerika’nın samimi barış arzusunu ve barışı mümkün kılacak şartları yaratmak hususundaki kesin azminin delilidir. Bu şartlar arasında bilhassa milletlerin asayiş ve bağımsızlıklarını muhafaza etmek ve iktisadî bakımdan varlıklarını sağlamak kudreti vardır⁴³⁰.

a- Truman Doktrini’nin Uygulaması ve 12 Temmuz 1947 Anlaşması

ABD Başkanı Harry Truman’ın 12 Mart 1947 tarihinde Amerikan kongresinde kendi adıyla açıklanacak ünlü mesajını okumasından sonra, Truman’ın isteklerine göre hazırlanan Yunanistan ve Türkiye’ye yardım kanunu 22 Mayıs 1947 tarihinde kongrenin onayından sonra yürürlüğe girmiştir⁴³¹.

ABD Hükûmeti Truman Doktrinini ihtiva eden kanunun, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından incelenmesi için ABD’nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson aracılığı ile göndermiştir. Bu arada ABD askerî yetkilileri General Oliver başkanlığında,

⁴²⁷ Ataöv, a.g.e., s.97.

⁴²⁸ **Ayın Tarihi**, 12 Ekim 1967.

⁴²⁹ **Ayın Tarihi**, 10 Mayıs 1947.

⁴³⁰ **Ayın Tarihi**, 10 Mayıs 1947.

⁴³¹ Armaoğlu, **Belgelerle Türk.....**, s.158.

Mayıs 1947’de TSK’nın durumunu incelemek ve Türk ordusunun askerî gereksinimlerini tespit etmek amacıyla Türkiye’ye gelmiş ve çalışmalara başlamıştır. Truman Doktrini gereğince memleketimize yapılacak Amerikan yardımını ilgili Türk uzmanları ile müzakere eden ve yurdumuzun muhtelif bölgelerinde tetkik seyahatleri yapmış bulunan General Oliver’in başkanlığındaki Amerikan Askerî Heyeti, 17 Temmuz 1947 tarihinde saat 10’da uçakla Ankara’dan ayrılmıştır. Heyet, Etimesgut Hava Meydanında Millî Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtag ve Genelkurmay ileri gelenleri, Ankara Vali ve Belediye Başkanı İzzettin Çağpar, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Cevdet Tolgay ile Amerikan Büyükelçisi Wilson ve Amerikan Elçiliği erkânı yerli ve yabancı basın mümessilleri tarafından uğurlanmıştır. General Hail’in Başkanlığındaki Hava Heyetiyle Amiral Hermann’ın Başkanlığındaki Deniz Heyeti de belirtilen tarihten birkaç gün önce ülkemizden ayrılmışlardır⁴³².

Ayrıca, Amerikan yardımının tahsisi ile gerçekleştirilecek yol inşaat programı üzerinde incelemeler yapmak üzere İstanbul’a gelen Amerikan Uzmanlar Heyeti buradan Ankara’ya gelmiş ve Garda, Bayındırlık Bakanı adına Özel Kalem Müdürü, Şose ve Köprüler Dairesi Başkanı ve Bakanlık ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Heyet, Mister Hilts’in Başkanlığında yedi birinci sınıf yol uzmanından müteşekkil olup, hazırladığı büyük yol inşaat programı için gerekli bölgelerde geziler tertip etmiştir⁴³³.

Amerikan Hava Tümgeneralı Hail, emrindeki beş kişilik hava heyeti, Genelkurmay Hava Müşaviri Tümgeneral Fevzi Uçaner’in başkanlığındaki heyetle birlikte, Türk Hava Kurumu’nun Etimesgut’taki uçak fabrikasını ziyaret etmiştir. Fabrikanın konferans salonunda, uçak fabrikasının o zamana kadar yapmış olduğu on iki tip plânör ve uçak hakkında verilen İngilizce bir konferansı dinleyen heyet, THK’nın teşkilâtı, tesisleri, çalışma tarzı, uçucu yetiştirme sistemi hakkında geniş izahat almışlar, fabrikada yapılmakta olan THK2 akrobasi ve öğretim uçağı ile THK3 akrobasi plânörünün, THK5 hafif taşıma uçağının, THK10 beş kişilik hafif taşıma uçağının uçuşlarını görmüşler ve fabrikanın atölyelerini gezmişlerdir. Öğle yemeğini fabrikada yiyen Amerikan heyetinin başkanı, ayrılırken «*Türk Hava Kurumuna yardım, Türk Milletine ve dünyaya yardımdır*» cümlesiyle gördüklerinden çok etkilendiklerini belirtmişlerdir⁴³⁴.

Türkiye ile ABD arasındaki görüşmeler iki taraf heyetleri tarafından 27 Mayıs 1947’de başlatılmış ve 12 Temmuz 1947 tarihinde Amerika’nın Türkiye’ye yardım

⁴³² **Ayın Tarihi**, 18 Temmuz 1947.

⁴³³ **Ayın Tarihi**, 3 Aralık 1947.

⁴³⁴ **Ayın Tarihi**, 10 Mayıs 1947.

anlaşması adı altında Ankara’da Türkiye Cumhuriyeti adına Hasan Saka, ABD adına Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından imzalanmıştır⁴³⁵.

Askerî ve sivil uzmanlardan oluşan heyet, Türk makamları ile yaptığı görüşmeler ile yardımın faydalı bir şekilde dağıtımının yapılması ve özellikle yardımın büyük bir kısmının TSK’nın modernizasyonuna tahsis edilmesini sağlamıştır.

ABD’nin Truman yardımları çerçevesinde Türkiye’ye plânlanan 100 milyon dolarlık yardımı, Türk ordusunun yapılanmasında aşağıdaki gibi dağıtılmıştır⁴³⁶.

Türkiye’nin savunma güvenliği için

1. Karayolu yapım ve onarımı : 5.000.000 Dolar
2. Deniz Kuvvetleri :14.750.000 Dolar
3. Hava Kuvvetleri : 26.000.000 Dolar
4. Kara Kuvvetleri : 48.000.000 Dolar
5. Tersanelerin Onarımı : 5.000.000 Dolar

Türkiye, Amerikan Kongresi tarafından 22 Mayıs 1947 tarihinde onaylanan kanun gereği yardım almaya başlamıştır. Anlaşma gereği bu yardımların sadece tahsis edilen amaçlar uğrunda kullanılması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye, yardımların yerine ulaştırılması esnasında istenilen rapor, malumat ve bilgiler konusunda kolaylıklar sağlayacaktır.

Türkiye, alınan yardımları hiçbir şekilde ABD’nin onayı olmadan başka bir ülkeye devredemeyecek, satamayacak ve başka amaçlar yolunda kullanamayacaktır⁴³⁷. Özellikle anlaşmanın bu maddesi, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında büyük sorunlara yol açmış ve ambargo uygulamasının gerekçesini oluşturmuştur.

Truman Doktrini, başlangıçta Türk basını ve kamuoyunda memnunlukla karşılanmış, iktidar ve muhalefette olumlu intibalar ve düşüncelere yol açmıştır. Hatta İsmet İnönü’nün 1 Kasım 1949 yılında mecliste yaptığı konuşmada, Başkan Truman’ın Türk Dış İşleri Bakanının Nisan 1949’daki ABD ziyaretleri sırasında Türkiye’ye gönderdiği mesajı “*Amerika’nın Türkiye’ye göstermekte olduğu yakın ve dostane alakanın bizi derinden mütehasıs eden en güzel vesikadır*⁴³⁸” şeklinde özetlemesi bu memnuniyeti açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, bu olumlu düşünceler bir süre sonra yerini farklı endişe ve düşüncelere bırakmıştır. Çünkü, anlaşmalar gereği, yapılacak olan yardımların

⁴³⁵ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.135.

⁴³⁶ Sander, **a.g.e.**, s.23.

⁴³⁷ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 28, ss.1486-1488.

⁴³⁸ **TBMM TD**, Dönem 8, Cilt 21, 1Kasım1941, s.18.

denetlenmesi ve kontrolü karşısında özellikle basında büyük eleştiriler yapılmış ve Amerikalıların topraklarımızda rahatça dolaşması ve denetlemelerde bulunması derin endişeler yaratmıştır⁴³⁹.

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım öngören yasa 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiş olup, bu yasanın stratejik olarak değerlendirilen iki önemli yanı vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye ve Yunanistan'ın, ABD'den aldığı silâh, araç ve gereçleri, ABD'nin onayı alınmadan hiçbir şekilde kullanılamayacak olmasıdır. İkinci konu ise, askerî yardımların amaçlarına uygun biçimde kullanılıp kullanılmadığını, ABD, heyetler aracılığı ile sürekli denetleyecektir⁴⁴⁰. Bu iki konu, Türkiye'nin egemenliği ve tam bağımsızlığı üzerinde endişelere yol açmıştır.

b- Askerî Yardım Heyeti'nin Çalışmaları

ABD tarafından kurulan askerî yardım kurulu, Türkiye'deki faaliyetlerini organize ederken, silâhlı kuvvetler içerisinde kara, deniz ve hava olmak üzere üç gruba ayrılmış ve kara grubunun başındaki en kıdemli personel genel koordinatör görevini üstlenmiştir. Amerikan askerî heyetinin birincisi 21 kişiden oluşmakta olup, bunlardan 12'si kara, 7'si deniz subayı ve 2'si de hariciyeye mensuptur. Bu heyet doğrudan doğruya Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Edvin C. Wilson'a bağlı bulunmaktadır⁴⁴¹. Askerî heyet, Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarını inceleyerek, malzeme ve teçhizat, hava meydanları, yol inşaatı, limanlar, üsler, donanma işleri hakkında plânlar hazırlamış, tavsiye ve projelerini ABD Genelkurmayına ve hükûmetine bildirmiştir.

ABD askerî yardım kurulu, kara, deniz ve hava grubu üyelerinden görevli olanlara, Türk topraklarında ikinci yasak bölgelere ve limanlara girmelerine, Millî Savunma Bakanlığının 21.09.1948 tarih ve 16530-5 sayılı yazısı ve 18.10.1948 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilmiştir. Bu tarihte 37 karacı, 26 denizci, 28 havacı olmak üzere toplam 91 subay ve sivil görevli ikinci yasak bölgeye giriş yapmıştır⁴⁴². Ayrıca, ABD tarafından Türkiye'ye yapılan ve yapılacak olan yardımlardan millî savunma ihtiyaçları ile yine bu maksatla yurda sokulacak malzemelere gümrük muafiyeti uygulaması 5164 sayılı kanun ve 02.06.1948 tarihli Bakanlar Kurulu kararınca kabul edilmiş ve uygulanmaya başlamıştır⁴⁴³.

⁴³⁹ Haluk Ülman, **Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, s.98.

⁴⁴⁰ Türkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Ankara, 1969, s.101.

⁴⁴¹ Yurdaoğlu, **a.g.e.**, s.70.

⁴⁴² **BCA**, 030.18 / 54-68 / 3- 8093.

⁴⁴³ **BCA**, 030.18 / 62-53 / 3-7585.

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardım başlangıçta bağımsız bir program olarak yürütülmüştü. Ancak daha sonra ABD doğrudan dış yardım politikası izlemeye başlayınca 1948 yılından itibaren “*Dış Yardım Kanunu*” çerçevesinde yardım yapılmıştır. ABD Kongresi bu kanunla Yunanistan ve Türkiye'ye toplam 225 milyon dolarlık bir ödenek ayırmıştır⁴⁴⁴.

ABD'nin dış politikasında 1949 yılı Sovyet yayılmasına karşı ittifakların başlangıç tarihi olmuş ve Batılı devletlerle işbirliğine başlanmış ve sonunda Kuzey Atlantik Paktı imzalanmıştır. ABD bu anlaşmayı imzalayan devletlere askerî yardım yapabilmek için 500 milyon dolarlık bir tahsisatı Senatoda kabul ettirmiş, bu kanun içinde Türkiye ve Yunanistan'a 211.300.000 dolarlık bir ödenek ayırmıştır⁴⁴⁵. Bu ödenek içinde yer alan ve Türkiye'nin payına düşen 75 milyon dolarlık teçhiz ve ikmâl plânı 12 Ocak 1949 tarihinden sonra uygulamaya koyulmuş ve bu yardımlar Türkiye'ye teslim edilmiştir⁴⁴⁶.

Askerî yardımların devam ettiği yıllar içerisinde 1950 yılına gelindiğinde, ABD ile olan karşılıklı stratejik ve menfaatler esasına dayanan ilişkiler hızlanmış, 26 Mart 1950 tarihinde ABD Genelkurmay Başkanı Orgeneral J. Lawton Collins Türkiye'ye gelmiştir. Collins yaptığı basın toplantısında “*ABD, Batı Avrupa, İran ve Türkiye'ye sadece askerî değil, başka yardımlarda yapacaktır. Gaye, yardım plânına dâhil devletlerin kendi kendilerini müdafaa edecek duruma gelmelerini temindir. Türkiye'nin büyük bir devletin taarruzlarına karşı tek başına mukavemet edip edemeyeceği meselesi yapılacak taarruzun şiddetine bağlıdır. Böyle bir halde Türkiye yalnız bırakılmayacaktır*”⁴⁴⁷ demiştir.

Ayrıca, ABD askerî yardım heyeti başkanı Mc. Bride, askerî yardım heyetinin Türkiye'de karşılaştığı sorunları izah ederken, “*Mayıs 1947'de Birleşik Devletler Kongresinin 75 numaralı kanunla Türkiye'ye yardıma karar verdiği sırada Millî Savunma masrafları bütçenin yarısını teşkil ediyordu. Bu yüzden bizim gayemiz bir taraftan Türkiye'nin savunma kudretini artırmak, diğer taraftan da millî ekonomi üzerindeki ağır yükleri hafifletmektir.*” demiş ve “*Amerikan yardımı ile Türkiye, şimdi silâhli kuvvetlerini modern harp bilgisi metotlarına göre yetiştirecek bir sisteme maliktir*” diyerek, Türkiye'ye yapılan yardımın ölçüsünün geniş tutulduğu belirtilmiştir⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası, II. Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1989, s.219.

⁴⁴⁵ **A.g.e.**, s.219.

⁴⁴⁶ **BCA**, 030.10 / 54-74 / 54-88.

⁴⁴⁷ Abidin Daver, “*Mili Müdafamız Bakımından Bir Zaruret*”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1950.

⁴⁴⁸ **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1950.

12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın imzalanmasından sonra, ABD yetkililerinin en fazla endişelendikleri konu, yardımların amacına uygun ve verimli kullanılmasını denetleme sorunu olmuştur. Bu konu ile ilgili, anlaşmanın 2nci maddesi “*Türkiye Hükûmeti yapılan yardımı tahsis edilmiş olduğu gayeler uğruna kullanacaktır*” ifadesini koyarak, yardımdan verilecek bilgi, askerî malzeme, araç ve silâhların verilmiş amacına uygun olarak, sadece komünizm tehlikelerine karşı kullanılabileceğini ve bunun dışındaki her türlü kullanışı yasakladığını belirtmiştir⁴⁴⁹. Bu madde de yer alan hususlar ve çekinceler ileriki yıllarda Türkiye’nin önüne bir set olarak çıkmış, 1964 yılında yaşanan Kıbrıs buhranında ABD Başkanı Johnson’un malûm mektubu yollanarak Amerikan silâhları ile bu çıkarmanın yapılamayacağını söyleyerek, “... *Türkiye’nin Kıbrıs’a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askerî malzemenin kullanılmasına ABD muvafakat edemeyeceğini*” bildirmiştir⁴⁵⁰. Yardımlarla ilgili bir başka şart’ta, yardımın kayıt ve şartları Amerikalı misyon şefleri tarafından Türk yetkililere danışılarak yapılacak, yardımlar kesinlikle belirlenen amaçlar dışında kullanılmayacak olmasıdır. Türkiye, Amerikan basın ve radyo temsilcileri aracılığı ile yardımların kullanımı hakkında yayın yapmasına izin verecek, yardımların işlevini yitirdiği anlaşıldığı anda kesilecektir⁴⁵¹.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra soğuk savaş döneminde, Türkiye’ye yapılan yardımların o dönemin politikacıları tarafından, Türkiye’yi süratle kuvvetlendireceği ve kalkındıracağı inancı taşınmaktadır. Bu inanç daha sonra Türkiye’nin ağır ve bağlayıcı şartlara ve yükümlülöklere gireceği hesabı yapılmadan sürekli güçlenmiştir. Ancak, 1970’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin sadece yardımlara bağımlı kalarak askerî ve ekonomik bakımdan tamamen dışa bağımlı ve ulusal güçten yoksun bir konuma geldiği de ortadadır. TSK’nın, İkinci Dünya Savaşından önce, donanım, kadro, kuruluş ve teşkilat yapısı, eğitim sistemi ve talimnameleri daha çok Alman ve İngilizlerden etkilenilerek hazırlanmıştır. Kara kuvvetleri Alman Ordusunun, hava kuvvetleri Fransız havacılığının daha sonra İngiliz havacılığının teşkilat yapısına uygun bir yapılanma içinde idi. Özellikle İngiltere’den satın alınan uçaklar, eğitim için getirilen öğretmenler bu değişikliği hızlandırmıştır. Yine deniz kuvvetlerinde de İngiliz deniz kuvvetlerinin izleri görölmektedir. Tüm bu yapılanma ve benzerlikler, adı geçen ölkelerden alınan malzeme ve silâh donanımları ile gerçekleşmiştir. Ancak Amerikan yardımlarının alınmaya başlaması

⁴⁴⁹ Tunçkanat, a.g.e., s.195.

⁴⁵⁰ Tunçkanat, a.g.e., s.197.

⁴⁵¹ **Ayn Tarihi**, 30 Temmuz 1947.

ile birlikte, TSK'nın silâh, teşkilat, eğitim yapısı da buna paralel olarak değişmiştir⁴⁵². Bu kapsamda, ABD Ordu Bakanı yardımcısı Dewey Short 2 Ekim 1958 tarihinde verdiği demeçte; *“Türkiye'nin coğrafi ve stratejik durumu Türk ordusunun imkânlar nispetinde en yeni silâhlarla teçhiz edilmesini zaruri kılmaktadır. Başlıca meselemiz daha modern silâhlar için teknik personel yetiştirmektir. Bu personeli süratle yetiştirip gerekli yeni silâhları teslim edeceğiz”*, demiştir⁴⁵³.

Amerika, yardımların başlamasından itibaren ilk bir yıl içerisinde, Türkiye'ye yaklaşık 73 milyon dolar tutarında askerî yardım yapmış, bu yardımların % 94'ü askerî alanlarda kullanılmış geriye kalanı ise savunma amacına yönelik yolların yapımında kullanılmıştır⁴⁵⁴.

3- Marshall Plânı ve Askeri Yardımlar

Marshall Plânı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD tarafından Avrupa ülkelerine yardımda bulunmak ve bu ülkeleri kısa zamanda geliştirip güçlenmelerini sağlamak amacıyla hazırlanan bir programdır. Savaştan sonra Avrupa ülkeleri, yıkılan ekonomilerini onarmak için yoğun bir çaba içerisine girişmişlerdir. Bunun için gerekli olan makine ve donatım ancak ABD'den sağlanabilirdi. Dolayısıyla bu ülkelerin tüm döviz ve altın rezervleri ABD'ye akmış ve büyük bir döviz darboğazı içine sürüklenmişlerdi. Bu koşullar altında zamanın ABD Dış İşleri Bakanı George C. Marshall, Avrupa'ya programlı yardım yapılması önerisinde bulundu. Bunun üzerine *“Avrupa Onarım Programı”* (European Recovery Program) hazırlandı. Öneri sahibinin isminden dolayı buna Marshall Programı adı verildi⁴⁵⁵.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye dâhil bütün Avrupa ülkeleri, ekonomileri perişan olmuş, sosyal düzenleri sarsılmış, askerî olarak çöküntü içerisine girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan siyasi gelişmeler içerisinde Sovyetler Birliğini Avrupa için bir tehlike olarak gören ABD, bu durumun ancak Avrupa'ya gerekli yardımların yapılması halinde düzelebileceğini öngörüyordu. ABD Dış İşleri Bakanı General George Marshall, Avrupa ülkelerinin tehlikelere karşı önlem almasının bir araya gelerek ve bir plân dâhilinde tek örgüt içinde yapacakları kalkınma hamlesi ile mümkün olabileceğini belirtmiş ve bunun içinde gerekli malî desteğin sağlanacağını garantisini vermiştir. ABD ile Avrupa

⁴⁵² Tunçkanat, a.g.e., s.199.

⁴⁵³ Cumhuriyet, 3 Ekim 1958.

⁴⁵⁴ Sander, a.g.e., s.32.

⁴⁵⁵ BCA, 030.10 / 125.801.5 / M.

arasındaki ekonomik dengenin yeniden kurulması, Avrupa'nın ekonomik ve politik yapısı için çok önemli bir öncelik olarak görülmektedir.

ABD, bütün Avrupa devletlerini 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te yapılacak olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyon Komite toplantısına davet etmiştir. Bu toplantıya Türkiye'de katılmış ve ihtiyaç duyduğu konularda ABD'ye bir rapor sunmuştur⁴⁵⁶. Ancak ABD, Türkiye'yi bu ekonomik plânın dışında tutmak istemiş, Türkiye'nin Avrupa devletleri gibi bir yıkım yaşamadığı ve ekonomisinin de çöküntü içinde olmadığı, hatta 270 milyon dolarlık döviz stoku olduğu ifade edilmiştir.

Marshall Plânı'nın başlıca iki amacı vardı. Birisi, sağlanacak dış yardımlarla Avrupa ülkelerinin yıkılan ekonomilerinin onarımına ve kalkınmalarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak, diğeri de komünizmin Batı Avrupa'daki yayılışına engel olmaktı. Savaş sonrası dönem, dünyada soğuk savaşın başlangıç dönemidir. Dolayısıyla ABD, ne pahasına olursa olsun komünizmin yayılışına set çekmek istiyordu. Diğer yandan, Batı Avrupa, ABD'nin geleneksel bir piyasası durumundaydı. O bakımdan bu piyasayı yeniden canlandırmakla ihracat olanaklarını artırmayı umuyordu. Avrupa Onarım Programı'nın uygulandığı dört yıllık süre içerisinde, ABD, Avrupa'ya 11.4 milyar \$ yardım yaptı, bunun %90'ı doğrudan hibe şeklinde idi. En fazla yardım alan ülkeler İngiltere (%24), Fransa (%20), Federal Almanya (%11) ve İtalya (%10) idi. Az miktarda olmakla birlikte Türkiye de yardım alan ülkeler arasında idi. Tüm batı blokuna yapılan yardımları kapsayan .Marshall Programı, Amerikan yardımının sadece bir yönünü teşkil etmekte olup, 1945'den 1955'e kadar 51 milyar doları bulmuştur.

Marshall Plânı çerçevesinde yardım gören devletler üç kategoriye ayrılır. Bir kısım devletler Marshall Plânından istikraz (borç kredi) suretiyle yardım göreceklendir. Bir kısım devletler bağış ve istikraz yolu ile yardım göreceklendir. Üçüncü bir sınıf devletler ise, ne bağıştan ne de istikrazdan faydalanacaklar, ihtiyaçlarını peşin para ile sağlayacaklardır. Üçüncü sınıfa yalnız Türkiye ile İsviçre ve Portekiz dâhildir. Türkiye'nin neden bağış ve istikraz yolları ile yardım görecekteler arasında yer aldığı, Amerikan Hükûmeti tarafından hazırlanarak yayınlanan uzun bir raporda açıklanmaktadır. Bu raporun Türkiye'ye tahsis edilen kısmı yirmi sekiz sayfa tutmaktadır. *“Rapordan çıkan sonuç şudur ki, memleketimize elverişli olan bazı siyasi ve iktisadî şartlar bile Marshall Plânından istikraz suretiyle faydalanmamıza engel teşkil etmiştir. Örneğin, Türkiye'de siyasî rejimin sağlamlığı, savaş seneleri içinde ticaret dengesinin lehimize oluşu ve bir altın ve döviz*

⁴⁵⁶ Sander, a.g.e., s.46.

stoku toplamış bulunmamız, harpten önceki istihsal seviyesine göre o günkü nispetin düşük olmaması, bütçenin çok açık vermemesi sonuç olarak, bir memleketin siyasî, iktisadî ve malî hayatında öğüneceği vaziyetlerin hepsi birleşmiş ve Türkiye'nin bağış ve istikraz yolları ile Marshall Plânından faydalanmasına engel teşkil etmiştir”⁴⁵⁷.

Türkiye yapılan bu açıklamadan hemen sonra girişimlerini hızlandırmış ve Marshall Plânının sadece ekonomik bir plân olmaması gerektiğini ve plânın siyasi boyutlarının da dikkate alınmasını istemiştir. Sovyetler Birliğinin Türkiye üzerindeki ısrarları, Türkiye'nin Avrupa ve ABD'nin güvenliği için önemi plânın siyasi açıdan da ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. İkinci Dünya Savaşından itibaren alınan tüm askerî malzemelerin yedek parçaları ve mühimmatı ABD'den satın alınmakta ve dolar üzerinden ödeme yapılmakta idi. Yapılan tüm girişimler sonucunda 4 Temmuz 1948'de Ankara'da yapılan ekonomik bir anlaşma ile Türkiye, Marshall Plânına dâhil edilmiş ve yardım almaya başlamıştır⁴⁵⁸.

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1948'de, TBMM'nin 8. dönem 3ncü yasama yılını açış konuşmasında, “İkinci Cihan Harbinin yarattığı acılar giderilmiş değildir. Milletlerarası güven de henüz yerleşmemiştir. Dünya olayları millî savunmamız için her zaman gösterilen uyanıklığın artan bir dikkatle muhafaza edilmesi hususundaki kararımızı kuvvetlendirmiştir. 1939 yılından beri her an artmış olan yurt savunması ihtiyaçlarımız, kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin gereken ölçüde karşılayabilmesi için milletçe girişilen fedakarlıklar büyük olmuştur. Dost Amerika Birleşik Devletleri hükûmetinin şükranla karşıladığımız askerî malzeme yardımları silâhlı birliklerimizin modern teçhizatla takviye edilmesine geniş ölçüde hizmet etmekte ve sistemli bir eğitimle gelişmesini sağlamaktadır”⁴⁵⁹, açıklaması ile askerî yardımın önemini vurgulamaktadır.

Newyork Herald Tribune gazetesi Marshall Plânının uygulaması ve Türkiye'nin durumu ile ilgili bir yazısında, “Türkiye Marshall Plânına dâhil memleketler arasında Rusya'ya doğrudan sınırı olan tek devlettir. Türkiye bundan dolayı emniyet tedbirleri almak zorundadır. Bundan dolayı, İmilyar 150 milyonluk bütçesinin yarısını Millî Müdafaa'ya ayırmaktadır. Türkiye kadar ağır bir millî müdafaa masrafı yüklenmiş başka ülke yoktur”, açıklamasını yapmış ve Türkiye'ye destek olunması gereğini vurgulamıştır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁷ A. Şükrü Esmer, “Türkiye ve Marshall Plânı”, **Ulus**, 19 Nisan 1948.

⁴⁵⁸ **Düstur**, III. Tertip, Cilt 29, ss.1228-1288.

⁴⁵⁹ **TBMM TD**, Dönem 8, Cilt 13, 1.11.1948, s.1.

⁴⁶⁰ **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1950.

Türkiye'ye yapılan 100 milyon dolarlık yardım programı hakkında, hükûmetiyle görüşmelerde bulunmak üzere Washington'a dönmüş olan, Türkiye'de 3M Amerikan Askerî Heyetinin Başkanı General Horace L. Mac Bride, şu beyanatı vermiştir:

*“Türkiye, hürriyetini müdafaa etmek için her ne zaman ve kime karşı olursa olsun savaşmaya hazırdır. Türkler, kendi hudutlarının dışında hiç bir şeyle meşgul olmamaktadırlar ve aleyhlerine müteveccih her hangi bir harekete mukabelede bulunmamaya azmetmişlerdir. Amerikan Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye'ye Marshall Plânı dâhilinde yapılacak olan yardımdan ayrı olarak, kongreden Türkiye için bir askerî yardım istemenin gerekip gerekmediğini halen tetkik etmektedir”*⁴⁶¹.

General Mc. Bride ayrıca, Amerikan heyetinin mevcudunun Nisan ayına kadar tam kadrosuna vararak 260 kişiden mürekkep olacağını sözlerine ilave etmiştir. Böylelikle Amerikan askerî heyetinde kara ordusuna mensup takriben 100, hava ordusuna mensup 100, deniz kuvvetlerine mensup 40 kadar subay ve er ile yol inşası için 20 kadar uzman bulunacaktır. General, askerî malzeme ve teçhizatın en büyük kısmının Nisan ayı zarfında gönderileceğini haber vererek sözlerini bitirmiştir.

ABD, “Avrupa'nın savunması için, Avrupa'nın bir parçası ve Akdeniz'in kıvı seley karşı en önemli savunma seddi olan Türkiye ile onun arkasında bulunan Yunanistan'ın, kısaca Doğu Akdeniz'in emniyet ve savunmasını düşünmek zorunda olduklarını ifade etmiş” ve bunun içinde yapılacak yardımlardan, Türkiye'nin de yararlanmasına karar vermiştir⁴⁶². Asıl amacı ve işlevi ekonomik yardım olarak belirlenen Marshall yardımları, başlangıçtan itibaren hibe olarak, ödünç olarak, dolaylı olarak ve teknik olarak olmak üzere dört şekilde yapılmış olup, bunlar içerisinde en yoğunu 126.522.000 dolar ile dolaylı yardımları teşkil etmiştir⁴⁶³.

ABD, Marshall yardımlarının askerî katkıları ile Türkiye'yi mücadele kabiliyeti yüksek bir müttefik yapmıştır. Bursa ve İzmir'de B-26 Akıncı ve F-47 Yıldırım uçakları ve Rusya sınırındaki M-24 tankları bu yardımlar ile sağlanmıştır. Bu arada AMAT'ın (Türkiye'ye Amerikan Yardımı Kurulu) önerisi ile Türkiye bu yardımlar ile ilgili işleri hızlandırmak amacıyla yeni kanunlar çıkarmış, plân yapma ve uygulama işi bir elde

⁴⁶¹ **Ayın Tarihi**, 17 Şubat 1948.

⁴⁶² **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1951.

⁴⁶³ Bu kapsamda yapılan ABD yardımları hakkında, “Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, ABD'den yapılan ekonomik yardımlar, doğrudan ve dolaylı iki şekilde yapılmakta olup, doğrudan yapılan yardımlar, borç, hibe, şarta bağlı yardım olarak yapılmış, dolaylı yardım ise, traj hakkı, kota, başlangıç kredileri olarak verildiğini açıklamıştır”. Baran Tuncer, **Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**, Ankara, 1963, ss. 87-88.

toplanmış ve burada hazırlanan raporlar, Millî Savunma Bakanına sunulurken meclisten tahsisat istenmiş ve yardım alımı işleri hızlandırılmıştır. Ayrıca, AMAT Türk ordusunu günün koşullarına ve yeni donanımına göre eğitmek amaçlı plânlı yardımlarda da bulunmuştur⁴⁶⁴. Marshall Plânı ile Avrupa'ya yapılan yardım Nisan 1950 tarihi itibarı ile 8.857.371.000 doları bulmuştur. Plân dâhilinde en fazla yardımı alan ülke 3,5 milyar dolar ile İngiltere olmuş, Türkiye ise bu sıralamada dokuzuncu olabilmektedir⁴⁶⁵.

Türkiye 1948-1949 devresi için biri 30 milyonluk, diğeri birincinin yerine geçen olmak üzere 38 milyonluk iki istikraz anlaşması yapmıştır. 1949-1950 devresi için de 1 milyonu teknik yardım olmak üzere, 36 milyon dolarlık bir istikraz anlaşması yapılmıştır⁴⁶⁶. Bu suretle Marshall Plânı çerçevesi dâhilinde bu iki devre için 74 milyon dolarlık kredi şeklinde direkt yardım temin edilmiştir. Amerikan yardımını alan her ülke, ilk önce 4 senelik uzun vadeli bir kalkınma programı hazırlamak ve her yıl yeni bir revize program tanzim etmek zorundadır. Ayrıca, dönemin Başbakanı Hasan Saka'ya yazılan 9.10. 1948 tarih ve 280 numarayı sifreli telden anlaşıldığı üzere, 1948 yılı son dokuz aylık devresi için Marshall Plânından verilecek 30 milyon dolarlık kredinin, 30 Haziran 1949 tarihine kadar uzatıldığı anlaşılmıştır⁴⁶⁷. Konu ile ilgili belge EK-F'de verilmiştir.

Türkiye, başlangıçta yalnız istikraz şeklinde yardım almakta iken, 31 Ocak 1950 tarihinde yapılan anlaşma ile hibe yardımları da almaya başlamıştır. Marshall Plânı çerçevesinde sağlanan yardımlar genel olarak direkt yardımlar ve endirekt yardımlar olarak iki gruba ayrılır. Direkt yardım, Amerika'dan veya dolar sahasından yapılacak ithalâtı karşılamak üzere verilen dolar yardımlarıdır. Endirekt yardımlar ise katılan ülkelere yapılacak ithalât ve mubayaaları karşılamak üzere sağlanan yardımlardır⁴⁶⁸.

Türkiye'de Marshall Plânı çerçevesinde yapılan yardımlar, diğer ülkelere farklı olarak yardımın büyük bir kısmı, ziraatın makineleşmesine, yeraltı kaynaklarının işletilmesine, mevcut işletmelerin modern vasıtalarla donatılmasına, enerji kaynaklarının tevsiine, ana yolların ıslahı ve tevsii alanlarına tahsis edilmiştir. Bunun yanında askerî gücün artırılması ve bunun iktisadî faaliyet sektörlerinin takviyesi suretiyle desteklenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, gelen yardımların bir kısmı da teknik yardım olup bu yardımların Türkiye'de kullanımı için pek çok Amerikalı uzman yurdumuza giriş yapmıştır. Bu

⁴⁶⁴ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950.

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1950.

⁴⁶⁶ **BCA**, 030.10 / 125.801.5 / M.

⁴⁶⁷ **BCA**, 030.10 / 125.801.5 / M.

⁴⁶⁷ **BCA**, 030.10 / 111-700/14.

⁴⁶⁸ **BCA**, 030.10 / 125.801.5 / M.

yardımlar hibe ve kredi şeklinde yapılmış olup, 1951 Kasım ayı sonuna kadar 1.143.084 dolar hibe, 1.089.898 dolar kredi olmak üzere toplam 2.232.982 dolardır⁴⁶⁹.

Bu dönemde, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların yarım ve sembolik olmasından endişe duyulmaktadır. 1950-51 dönemi tahsisatından Yunanistan 5 muhrip ve 2 denizaltı almış, Türk donanmasına yapılan yardımlar ise yetersiz kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin Karadeniz'de Rusya karşısındaki gücünü de olumsuz etkilemiştir. Bu tarihlerde Rus filosunda 2 zırhlı, 5 krövozör, 22 muhrip, 10 torpidobot, 32 denizaltı bulunurken, Türkiye'de ise 1 zırhlı, 10 muhrip, 10 denizaltı gemisi olup, krövozör ve torpidobotu bulunmamaktadır⁴⁷⁰. Bu arada Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Marshall Plânı Türkiye icra komitesi başkanı Mr. Russel Dorr'a yolladığı mesaj ile, 1951 yılında yardımların artırılmasını istemiş⁴⁷¹, buna karşılık ABD Ayan meclisi Dış İşleri Komisyonu Başkanı Tom Connally yaptığı bir basın toplantısı ile, Amerikanın dost ülkelere silâhlanmaları için verilen yardımların 1951 Haziranında azalacağını duyurmuştur⁴⁷².

Türkiye'nin askerî yardımlar ile ilgili temasları, 1950 yılının sonlarına doğru üst düzeye çıkmış, General Yusuf Egeli, 1950 yılı Kasım ayı içinde ABD'ye gitmiş ve Türk ordusunun ihtiyacı olan silâhların Amerikan yardım plânı dâhilinde verilmesi hakkında mutabakata varmış, ancak silâhların cins ve miktarları gizli tutulmuştur⁴⁷³. Bundan çok kısa bir süre sonra 4 Şubat 1951 tarihinde, Amerikan Havacılık Bakanı Thomas Finletter Ankara'ya gelmiş ve yaptığı açıklamada, Türkiye'ye 1940 yılı Haziran ayından beri 155 milyon dolar askerî yardım yapıldığını ve bu yardımların büyük bir bölümünün 1950 yılına ait olduğunu ifade etmiştir⁴⁷⁴. Ayrıca, Bakan ziyaretinin asıl amacının o zamana kadar Türkiye'ye yapılan askerî yardımların sonuçlarını yerinde bizzat incelemek olduğunu açıklamıştır.

Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Muzaffer Göksenin, 15 Aralık 1950 tarihinde TBMM'de yapılan toplantıda; *“Uçuş eğitimi bakımından halen elimizde mevcut tayyareler İkinci Dünya Harbi içinde imâl edilmiş olmalarına rağmen uçuş eğitimimizi sağlayacak kıfayette bulunmamaktadır. Bu bakımdan işimize yarayacak durumdadırlar, ancak Harp Kudreti bakımından ise elimizdeki uçaklar Avrupa'daki tepkili uçaklarla yarışamazlar. Bakım imkânları cihetinden ise elimizdeki bu tip tayyareler tedarik ettiğimiz memleketlerin*

⁴⁶⁹ **A.g.b.**

⁴⁷⁰ Abidin Daver, *“Ya Türk Donanmasına Ne Verilecek”*, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1950.

⁴⁷¹ **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1950.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1950.

⁴⁷³ **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1950.

⁴⁷⁴ Abidin Daver, *“Göklerimizin Güvenliği”*, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1951.

imalât plânlarından yıllarca evvel çıkarıldıkları için bunlara malzeme tedariki fevkalade güç bir vaziyet arz etmektedir. İhtiyacımız bulunan malzeme ancak hususi imalâta tabi tutulduklarından fiyatları çok üstün ve teslim müddetleri de uzundur”, demiştir⁴⁷⁵. Buradan çıkarılan sonuç, dönemin mevcut uçakları eğitim açısından yeterli, fakat savaş gücü ve kabiliyeti bakımından yetersiz, aynı zamanda yedek parçaları da bulunmamakta olup hava gücümüz yetersiz ve takviyeye ihtiyaç duymaktadır. Bu açıklamaların ABD Havacılık Bakanının ziyaretleri sırasında yapılması, yapılacak yardımlara yön vermesi açısından önemlidir. Yapılan bu karşılıklı görüşmelerin ardından ABD, Türkiye, İtalya ve Yunanistan’a toplam 44 adet F-84 av bombardıman uçağı yollamış ve uçaklar Haziran 1952’de 10 adedi İtalya’ya, 9 adedi Yunanistan’a, 25 adedi de Türkiye’ye olmak üzere teslim edilmiştir⁴⁷⁶.

ABD'nin, 1945-1948 yılları arasında Türkiye ve Yunanistan’a ortak verdiği askerî yardım, hibe olarak 642 milyon dolardır. Marshall yardımından ise, Türkiye 1950 Temmuz’una kadar 145 milyon dolar almıştır. 1945 ile 1951 yılları arası ABD'nin tüm ülkelere yaptığı toplam yardım 40 milyar dolardır. Bunun içinden Türkiye’nin payına düşen miktar 700 milyon dolar olup yüzde olarak %1,8’dir⁴⁷⁷. Bu rakamlara bakarak, stratejik ve güvenlik açısından Avrupa’nın en önemli noktasında bulunan Türkiye’ye yapılan yardımlar, genel toplam içinde son derece yetersiz ve önemsiz kalmaktadır.

1952 yılına gelindiğinde ABD, Marshall Plâni çerçevesinde 58,5 milyon dolar yardımı serbest bırakmış, “*Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı*”, Türkiye’ye ayrılan miktarın askerî sarfiyata şimdiye kadar verilmiş bulunan en yüksek oranda tahsisat olduğunu ve bu suretle Türkiye’nin askerî gücünü hızla artırmasına önem verildiğini belirtmiştir⁴⁷⁸.

Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanan “*Türkiye’ye yapılacak yardım hakkındaki anlaşma*” 1 Eylül 1947 tarih ve 5123 sayılı kanunla onaylanmıştı. Bu anlaşma gereğince, ABD tarafından Türkiye’ye yapılacak yardımlardan, millî savunma ihtiyaçları için sağlanacak maddelerin vergiden muaf tutulması 18 Ocak 1948 tarih ve 5164 sayılı kanunla hükme bağlanmıştır. 5123 sayılı kanunla onanmış bulunan anlaşmada Türkiye’ye yapılacak yardımdan bahsedilmektedir⁴⁷⁹. Konu ile ilgili kanun tasarısı EK-G’de verilmiştir.

⁴⁷⁵ **A.g.m.**

⁴⁷⁶ **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1952.

⁴⁷⁷ **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1951.

⁴⁷⁸ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1952.

⁴⁷⁹ **BCA**, 030.18 / 62-53.

ABD tarafından Türkiye'ye yapılacak yardımlardan millî savunma ihtiyaçları ile yine bu amaçla her çeşit yol, köprü, liman ve iskelelerin yapılması, onarılması, tamamlanması ve cihazlandırılması için sağlanacak, kara, deniz ve hava teçhizatları, mühimmatı ve araçları ile bunların yedek ve yenileme parçaları levazım ve akaryakıtları ile askerî fabrika ve teknik atölyeleri için gerekli tezgâh ve malzemeleri, Millî Savunma Bakanlığının 10 Şubat 1948 tarih ve 14101 / 20521 sayılı kararı ile gümrükten muaf tutulmuştur⁴⁸⁰.

Türkiye'deki Amerikan askerî misyonu şefi General H. Arnold, 1 Nisan 1952 tarihinde, yabancı yardım programını inceleyen Ayan Dış İlişkiler Komisyonuna verdiği izahatta, *“Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımların son derece başarılı olduğunu söylemiş ve Türkiye ve Yunanistan için istenilen askerî yardım tahsislerine lüzum vardır. Türkiye'de yardımımız Sovyetlerin sindirme ve baskısına esasen karşı koymak azminde bulunan sağlam ve metin bir milletin bu azmini büsbütün kuvvetlendirmiştir”*, demiştir⁴⁸¹.

Türkiye ise aldığı bu yardımlardan, General Arnold'un bahsettiği kadar yararlanamamış, büyük umutlar besleyerek beklediği yardımlar hayal kırıklığı yaratmış ve bu duruma tepki göstermiştir. Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar Avrupa ülkelerine yapılanlarla kıyaslanamayacak kadar az ve niteliksiz kalmış, yine askerî yardımlar da 1950 öncesinin çok gerisinde kalmıştır.

4- Amerikan Yardımlarının Genel İşleyişi

a- Amerikan Yardımlarının Boşaltılması ve Depolanması

Amerikan yardım malzemesinin Türk limanlarında teslim alınması ve ilgili yerlere sevki için, İstanbul, Derince, Gelibolu, İzmir, Mersin ve İskenderun limanlarında bu malzemeleri karşılamak üzere heyetler kurulmuş ve limanlarda boşaltma yerleri ve teslim parkları oluşturulmuştur. Bu hazırlıklar sırasında 8 Eylül 1947 tarihinde Türkiye'ye gelen liman işleri mütehassısı Amerikalı Albay Littell İstanbul'a uğramış ve Türk heyeti ile birlikte boşaltma limanlarını dolaşarak İstanbul limanında Sirkeci ve Sarayburnu iskelelerinin boşaltma işleri için uygun olduğunu rapor etmiştir⁴⁸².

Ayrıca Tophanede, askerî fabrikaların malzemelerinin sevkıyatı için kullanılan deponun da, İstanbul liman idaresine verilmesi talep edilmiştir. Ancak bu deponun askerî birlikler açısından stratejik bir öneme sahip olduğu ifade edilerek bu talep geri çevrilmiş ve Gülhane'deki depolardan bir tanesinin alınmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Bununla

⁴⁸⁰ A.g.b.

⁴⁸¹ Cumhuriyet, 1 Nisan 1952.

⁴⁸² BCA, 030.10 / 52.345.28 / 46236.

beraber yapılan yazışma ve görüşmeler sonunda Tophane depolarının, Sarayburnu depoları ile değiştirilerek askerî malzemeler için Sarayburnu depolarının kullanımına karar verilmiş ve depolardaki malzemeler karşılıklı olarak yer değiştirilmiştir⁴⁸³.

b- Yardımlar ve Kurslar

12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan Amerikan askerî yardım anlaşmasına göre, ABD'den gelmekte olan askerî malzemelerin kullanımını göstermek üzere, bu ülkeden 277 kişilik bir uzman heyeti kara, deniz ve hava teşkillerimizde çalıştırılmaları amacıyla Bakanlar Kurulunun 22 Eylül 1947 tarihli kararı ve daha sonra bunlara ilave olarak yine 17 kişilik bir uzman heyetinin Türkiye'de çalışmalarına Millî Savunma Bakanlığının 28 Nisan 1949 tarih ve 12552 / 5 sayılı kararı ile izin verilmişti⁴⁸⁴.

Amerikan Yardım Kurulu Hava Grubu Başkanı Tümgeneral Earl S. Hoag'ın belirttiğine göre, yardım malzemesi ve teknik müşavirlerin tecrübe ve bilgilerinden faydalanmak suretiyle Türk Hava Kuvvetlerinde geniş bir eğitim programına başlanılmıştır. Bu programda 40 tane civarında eğitim kursu bulunmaktadır. General Hoag "*Türk Hava Kuvvetleri personelinin yeni malzemeyi tanıma ve kullanma hususunda büyük bir ilgi, amelî ve nazari eğitim sahasında da olağanüstü başarı gösterdiklerini sözlerine ilâve etmiştir*". Eğitim programları tatbik edilirken güdülen amaç, önce her kursta seçkin bir zümre yetiştirmek ve müteakip kurslarda bunları öğretmen olarak kullanmaktır. Yardım malzemesi ile ilgili olarak açılan bütün kurslarda, Amerikan uzmanları müşavirlik yapmaktadır⁴⁸⁵.

Bu kurslar şu konuları içermektedir:

a. *"26 Invader ve P - 47 Thunderbolt tayyareleri üzerinde pilotaj intibak bakım ve atış eğitim kursları C- 47 Dakota tayyareleri için pilotaj intibak kursu ve hava nakliye birlikleri için yer hava personeli yetiştirmek üzere yıllık eğitim programlarına başlanması.*

b. *Amerikan muhabere malzemesini kullanmak üzere telsiz makinisti ve tamircisi yetiştirilmesi,*

c. *Motorlu yer nakil vasıtalarının bakım ve kullanılması, Yangın söndürme, pist tamiri ve yük indirip bindirme işleri, Meteoroloji pilotları için tahminî rasat raporlarının hazırlanması ve hava tahmin raporları ve haritalarının tanzimi.*

d. *Amerikan Hava Kuvvetlerinde tatbik edilen usullere göre malzemenin teslim, depo*

⁴⁸³ **A.g.b.**

⁴⁸⁴ **BCA**, 030.18 / 01-02 / 119-36-5, Kârar No:3-9224.

⁴⁸⁵ **Ayın Tarihi**, 11 Temmuz 1948.

ve tevzi edilmesi”.

Türkiye'de takip edilen eğitim programlarına ilâveten, teşkilat, eğitim, muhabere, radar ve ikmâl işlerini yerinde tatbik etmek üzere Mart ayı içinde Amerika'ya 45 Türk hava subayı gönderilmiştir. 1947 yılında aynı maksatla Amerika'ya beş kişi gönderilmiş ve bunlar hava doktorluğu, tayyare silâhları ve borda aletleri üzerinde kurs gördükten sonra Türkiye'ye dönmüşlerdir⁴⁸⁶.

Türk Hava Kuvvetlerine mensup 19 makinist Almanya'daki Ordu İnşaat Okulunda tertip edilen kursları bitirdikten sonra iki kafile halinde Mayıs ve Haziran 1947'de Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bunlardan 14'ü iki aylık, diğer 5'i de 3 aylık kurslara iştirak etmişlerdir. Bu makinistler dizel motörleri, buldozerler, vinç ve ağır toprak makineleri, yol silindirleri, yangın söndürme aletleri ve hava kompresörleri üzerinde ihtisas kazanmışlardır. Bu grup, hava kuvvetlerine verilecek olan ağır inşaat malzemesinin kullanılması hususunda açılacak kurslarda öğretmenlik yapmışlardır.

c- Türk-Amerikan İlişkilerinde Savunma ve İşbirliği

Türk Amerikan ilişkileri içerisinde, karşılıklı savunma ve işbirliği anlaşmaları iki müttefik ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve soğuk savaş dönemi tehditlerine karşı ortak bir savunma programı dâhilinde hareket edilmiştir. Bu çerçevede 7 Ocak 1952 tarihinde Türk-Amerikan Ortak Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 4 Temmuz 1948 tarihli Türkiye'nin Marshall Plânına katılmasını öngören “*Muaddel Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil Eden Anlaşma*” olarak görülse de, aslında 12 Temmuz 1947 tarihli “*Türkiye'ye Yardım Anlaşmasına*” dayanmaktadır. Anlaşma TBMM tarafından 10 Mart 1954 tarihinde 6370 sayılı kanunla onaylanmış ve 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır⁴⁸⁷.

Bu anlaşma ile Türkiye'nin savunma kapasitesini artırmak amacıyla her türlü tedbir ile ABD tarafından yapılan ekonomik ve askerî yardımların yerinde ve zamanında kullanılması için gerekli tedbirler alınmıştır. Ayrıca, 22 Mayıs 1947 tarihli “*Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Edebilmesine Dair Kanun*” çerçevesinde verilmiş olan teçhizat ve malzemenin ihtiyaç fazlalarının ABD'ye iadesi için gerekli çalışmalarda başlatılmıştır⁴⁸⁸.

Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği çerçevesinde iki ülke 5 Mart 1959 tarihinde bir anlaşma yapmışlardır. Türkiye Hükûmeti ve Amerikan Hükûmeti Londra'da 28 Temmuz 1958 tarihinde kendilerinin de katıldıkları beyannameyi uygulamaya koymayı arzu ederek,

⁴⁸⁶ **Aydın Tarihi**, 11 Temmuz 1948.

⁴⁸⁷ Armaoğlu, **Belgelerle Türk....**, s.184.

⁴⁸⁸ **A.g.e.**, s.186.

24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan karşılıklı işbirliği paktının İnci maddesi gereğince, bu anlaşmayı imzalayan tarafların emniyet ve müdafaaları için işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardı⁴⁸⁹. Anlaşma, Türkiye adına Fatin Rüştü Zorlu, ABD Hükûmeti adına Fletcher Warren tarafından imzalanmış ve uygulamaya konmuştur.

Alınan kararlar doğrultusunda, Türkiye'ye karşı herhangi bir saldırı durumunda Amerikan Hükûmeti Türkiye'ye yardım edecektir. Ayrıca, ABD Hükûmeti 1954 tarihli karşılıklı emniyet kanunu gereğince, Türkiye'ye askerî ve iktisadî yardımda bulunmayı devam ettirecektir.

3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması, Türkiye ile ABD arasında bu tarihe kadar yapılan toplam 54 adet ikili anlaşmanın yeniden gözden geçirilerek konsolidasyonunu içermektedir. Anlaşma, TBMM ve Senatoda gizli olarak görüşülmüş, kamuoyuna sadece genel prensipleri hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs harekâtını düzenlemesi ile Amerikan Kongresinin aldığı 5 Şubat 1975 tarihli karar üzerine, Türk Hükûmeti 25 Temmuz 1975 tarihinde yapılan kabine toplantısında bu anlaşmanın feshedildiğini, Türkiye'deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik savunma tesisi NATO görevi saklı kalmak şartı ile hariç tutularak, 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulduğu ve faaliyetlerin tamamının TSK'ye devredildiği, ABD'ne bildirilmiştir. Ambargo kararı sonrası sarsılan Türk-Amerikan ilişkileri, 1975 yılı sonlarına doğru yumuşamaya başlamış ve yeni bir savunma ve işbirliği anlaşmasının temelleri oluşturulmaya çalışılmış ve bu çalışmalar sonunda 26 Mart 1976 tarihinde yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'ye 4 yılda toplam 1 milyar dolar yardım yapılacak ve bu yardımın 200 milyon doları hibe olacaktır. Ancak Türkiye'de yaşanan siyasi bunalım sonucu hükûmetin düşmesi ve yerine Bülent Ecevit'in hükûmet kurması ile bu anlaşma yürürlüğe girmemiştir. Yeni Başbakan, yardımları yetersiz görmüş ve miktarın yükseltilmesini istemiştir, bu kabul edilmeyince de anlaşmayı onaylamamıştır⁴⁹⁰.

Ambargo kararının 26 Eylül 1978 tarihinde kaldırılmasından sonra Türk Amerikan ilişkileri olumlu bir seyir takip etmeye başlamış ve 29 Mart 1980'de Ankara'da "*Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile her iki ülke bütün alanlarda olduğu gibi, ekonomi ve savunma alanlarında da, işbirliğinin tarafların egemenliğine tam saygı ilkesine dayandığı kabul edilmiştir. Savunma sanayi konusunda,

⁴⁸⁹ Cumhuriyet, 6 Mart 1959.

⁴⁹⁰ A.g.e., s.287.

ABD, savunma malzemesi ve teçhizatının Türkiye’de üretimini, bakımının, onarımının ve modernizasyonunun geliştirilmesini amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine yardım edecek ve yeni savunma üretimi projelerinin geliştirilmesini ve savunma malzemesi alanındaki iki yönlü ticareti teşvik edecektir. Bunun karşılığında Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, ABD Hükûmeti’nin, TSK tesislerinde müşterek savunma tedbirlerine katılmasına izin vermiştir.

d- Askerî Yardımların Değerlendirmesi

Türkiye’nin ulusal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda cumhuriyetin ilanından itibaren her dönemde mücadele verilmiştir. Savaş yıllarında Türkiye’nin savaş içine çekilme hesaplarına karşı, Türk ordusunun mevcut şartlar altında askerî yardımlarla güçlendirerek uygun zamanda savaşa girmesi değerlendirilmiştir. Bu konuda, alınan askerî yardımlar Türkiye’nin stratejik ve jeopolitik önceliklerine göre yerleştirilmiş ve kullanılmıştır.

*“Cumhuriyet ordusunun kuvvetlenmesi ve ihtiyaçlarının tamamlanması büyük meclisin ve hükûmetin en baş işi olduğunu bir kere daha belirtmek isterim”*⁴⁹¹, sözleri İsmet İnönü’nün 1 Kasım 1941 tarihinde TBMM’nin 6ncı dönem 3ncü yasama yılı açış konuşmasından alınmıştır. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordumuzun ihtiyaçlarını karşılama meselesi meclisin en önemli öncelikleri arasındadır.

İsmet İnönü 16 Aralık 1955 tarihinde, Başbakan Adnan Menderes’in kurduğu hükûmetin, program görüşmesi nedeniyle mecliste yaptığı konuşmada; *“Biz 1947’den beri dış yardım görüşüyoruz. Askerî yardım ve başında Marshall yardımı adını alan kolaylıklar bugüne kadar devam etmektedir. Bay Adnan Menderes’in plânsız ve israflı iktisadî siyaseti hem kendi kaynaklarımızı, hem dışardan gördüğümüz yardım imkânlarını son derece zayıflatmıştır*⁴⁹².” *“Hayati ehemmiyette olan ithalat mallarındaki darlık, memleketi ihtiyaca yeter miktarda hammaddeden ve yedek parçadan mahrum etmiştir. Bir takım fabrikalar tamamen veya kısmen faaliyetlerini tatil etmeye mecbur olmuşlardır”*⁴⁹³, demiştir. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere, maalesef alınan yardımlar yerinde ve zamanında kullanılamamış ve ekonomik olarak, Türkiye’nin gelişimi istenilen noktaya getirilememiştir.

⁴⁹¹ TBMM TD, Dönem 6, Cilt 1, İçtima 1, 1Kasım 1941, s.308.

⁴⁹² TBMM TD, Dönem 10, Cilt 8, İçtima 15, 16 Aralık 1955, s.264.

⁴⁹³ A.g.d, s.264.

Yine, İsmet İnönü'nün 1953 yılı bütçe kanununun tümü münasebetiyle yaptığı konuşmada, NATO üyeliğinden sonra askerî yardımların yetersizliğinden söz ederken; *“Türkiye, Avrupa savunma cephesinde en ağır yükü taşıyor. Ekonomi ve maliyede fedakarlığı en ileriye varmıştır. Vücuda getirdiği ordu, medeniyet cephesinin nazik noktasında ve büyük müttefiklerden nispetle ayrı mevkidedir. Bu ordunun ihtiyaçlarını birinci derecede dikkati çekmek lazımdır. Hükûmetten bu meseleyi müttefikler gözünde layık olduğu ehemmiyetle canlandırmasını isteriz. Gördüğümüz askerî yardım, üzerimize düşen vazifenin ehemmiyetiyle mütenasip olmalıdır. Bu yolda hükûmetin bütün çalışmalarıyla beraberiz”*, demiş⁴⁹⁴ ve Türkiye'nin stratejik önemi ile aldığı yardımların örtüşmediği ve Türkiye'nin mağdur olduğunu belirtmiştir.

Kendi savunmaları aleyhine herhangi bir fedakarlıkta bulunmaksızın, günün politik şartlarına uygun ve hiçbir plâna dayanmadan, ellerindeki silâh ve malzemeden yararlanmak süratiyle tamamıyla dengesiz bir şekilde yapılan bu yardımların, milyarları aşmış olması büyük bir önem taşımamaktadır. Her yıl astronomik rakamlarla ifade edilen ve geniş ölçüde propagandası yapılan bu yardım, Türk ordusuna büyük bir üstünlük kazandırmamış aksine köklü müesseselerimizin düzenini bozması bakımından aleyhimize sonuçlar vermiştir⁴⁹⁵.

1947 yılından 1969 yılına kadar, Amerika'dan Türkiye'ye toplam 2 milyar 517 milyon dolar askerî yardım yapılmıştır. Bu yardımın yıllık ortalaması 114 milyon dolar civarındadır⁴⁹⁶.

Amerikan askerî yardımları 2 Ocak 1952 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde ele alınmış, *“Hem Nalına Hem Mıhına”* köşesinde yayınlanan *“Havacılık Sanayiimiz İçin”* adlı makalede; *“Amerikanın askerî yardımı ebediyen devam edip gidecek değildir. Elbette günün birinde bu yardım sona erecek, o zaman Amerika bize uçak ta vermeyecektir. Zaten yardımın ilk zamanlarında verilen 500 kadar bu gün için modası geçmiş uçaktan sonra bir veya iki tanecik tepkili eğitim uçağından başka bir şey verilmişse değildir”*, ifadesi yer almaktadır⁴⁹⁷.

NATO'ya girdiğimizde daha geniş bir askerî yardım alınacağını sanan politikacılar büyük fedakarlıkları göze alıp yarım milyonluk bir orduyu silâh altında tuttıkları halde umduklarını bulamamışlardır. Türkiye'nin imkân ve ihtiyaçları dikkate alınmadan

⁴⁹⁴ TBMM TD, Dönem 9, Cilt 20, İctima 44, 16 Şubat 1953, s.320.

⁴⁹⁵ Feridun Akkor, *“Amerikan Askerî Yardımı ve Türkiye”*, Cumhuriyet, 04 Ekim 1969.

⁴⁹⁶ Cumhuriyet, 25 Aralık 1968.

⁴⁹⁷ Cumhuriyet, 2 Ocak 1952.

senelerce devam eden Amerikan askerî yardımı samimi olarak uygulanmadığından, önemli ve ilerici bir gelişme gösterememiş zamanla hızını kaybetmiştir.

NATO acil yardımı, NATO Bakanlar Konseyinin karar altına aldığı ve malî imkanları daha yetersiz olan üye devletlere, diğer NATO devletlerinin bir yardımıdır. Silâhlı kuvvetlerin yeniliğe ve modernizasyona olan ihtiyacının Amerikan askerî yardımından sağlanamayan bir kısmı, NATO acil yardım programı gereğince Federal Almanya'dan ve Amerika'dan sağlanmıştır. 1964 ve 1965 yıllarında 12,5 milyon dolarlık Alman askerî yardımı sağlanmış, ayrıca Amerika'dan 18 milyon dolarlık bir yardım alınmıştır⁴⁹⁸.

Ancak, askeri yardımlar sürecinde genel olarak, millî ve milletlerarası politikamızı güçlendirmekten yoksun bir görüşle tamamıyla demode silâh ve malzemeye yer verilmiş, bunun dışındaki istekler, *“Anayasamız müsait değil politikamıza uygun düşmüyor, eğitim sisteminiz ve kabiliyetiniz bu silâhı kullanmaya elverişli değildir”* gibi avutucu laflarla oyalanmıştır. Füze ve atom başlıklı silâhlar için bu mazeretler kabul edilir gibi görünse bile onların top ihtiyacımız varken mermi gönderip, savaş gemisi yerine eskimiş arama tarama gemilerini vermeleri, gerçek niyetlerini ortaya koymaktadır. Telefon olmadıktan sonra dünyayı iki defa dolayacak kablo verdik demeleri ilgi çekicidir⁴⁹⁹.

Askerî yardımların özellikle 1968'den itibaren para miktarı arttığı halde çeşit miktarında görülen azalma dikkat çekicidir. 1968 ve 1969 yılı için kabul edilen 375 milyon dolarlık yardımın % 85'i komünist ülkelerle sınırı bulunan Kore, Türkiye, Yunanistan, İran ve Formoza olmak üzere 5 ülkeye verilmiştir. Böylece, soğuk savaş yıllarının tehdit algılamasının önüne geçilmek istenmiş ve kendi güvenlik stratejileri için gerekli alt yapı kurulmaya çalışılmıştır.

5- Askerî Yardımlar ve Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Re organizasyonu ve Modernizasyonu'na Etkileri

1947 yılından itibaren ABD'den sağlanan askerî yardımlar öncelikle, Türkiye'nin cumhuriyet döneminden itibaren kurduğu ve işletmeye çalıştığı ve 1950 yılından sonrada MKEK bünyesinde topladığı yerli savunma tesislerini işlevsiz ve amaçsız hale dönüştürmüş ve daha sonrada bu tesisler önemini kaybederek teker teker kapanmıştır.

Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik önemi çerçevesinde daima güçlü ve dinamik bir silâhlı kuvvet bulundurma zorunluluğunu ve dolayısıyla, askerî ihtiyaçların en üst düzeyde

⁴⁹⁸ CS TD, Dönem 1, Cilt.32/3, 03.02.1966, s.334.

⁴⁹⁹ Feridun Akkor, *“Amerikan Askerî Yardımı ve Türkiye”*, Cumhuriyet , 04 Ekim 1969.

karşılanma ve tedariki konusunun her dönemde ilk sırada olduğunu görmekteyiz. Ancak, sağlanan askerî ihtiyaçların dışa bağımlı olması Türkiye’yi tam bağımsızlık yolunda bir takım sorunlar yumağına itmiştir. Her yönü ile dışa bağımlı bir savunma sanayiinin ülkemizi 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde ne hale soktuğı ortadadır. Bu kapsamda silâhli kuvvetlerimizin ihtiyaçlarını millî kaynaklarımızla karşılanması ve bu alanda önemli yasal düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. 1972 yılından itibaren, TSK’nın yeniden teşkilatlanması, silâh araç ve gereçlerinin yenileştirilmesi amacıyla Millî Savunma Bakanlığına “*Gelecek Yıllara Geçici Yüklenmelere Girişme Yetkisi verilmesi*” hakkında kanun çıkarılmış ve bu kanun 1972 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu kanun, 1973 yılından itibaren 10 yıl süre ile her yıl 1.6 milyar TL. olmak üzere 16 milyar TL.’lik, o yıllara ait taahhüde girme yetkisi vermekte idi⁵⁰⁰. 03.06.1975 tarih ve 1904 sayılı kanunla 1973-1978 yılları arasında değişik miktarlarda 23.7 milyar TL. bir ödenek plânı öngörülmüş ve MSB’nin 470 savunma alım ve giderleri bu kanun kapsamına alınmıştır. Ayrıca, 24.06. 1976 tarih ve 2020 sayılı kanunla yapılan değişiklik ile bu rakam 37.2 milyar liraya çıkarılmıştır⁵⁰¹.

Silâhli kuvvetler için silâh sistemlerinin tedariki ne kadar önemli ise, eğitim tesisleri, atış alanı, harekât alarm amaçlı binanın yapımı da aynı oranda önemli bir yatırımdır. Bu gereklilik sonucunda 23 Haziran 1973 tarih ve 1601 sayılı kanunla TSK’nın yeniden teşkilatlanması, silâh araç ve gereçlerinin yenileştirilmesi amacıyla MSB’ye geçici yüklenmelere girişme yetkisi verilmiş ve modernizasyonun gerektirdiğı ödenekler anılan bakanlık bütçesinde “*savunma araç, gereç ve hizmetlerinin alımı*” adı altında bütçelendirilmiştir. Bu kanunla getirilen düzenleme Re organizasyon- modernizasyon (RE-MO) olarak adlandırılmaktadır⁵⁰².

TSK’nın modernizasyon ve re organizasyon programına yönelik çalışmalar, 1601 ve 1632 sayılı kanunlar çerçevesinde yapılmış ve uygulanmıştır. Bu kanunlarla, silâhli kuvvetlere önemli ölçülerde bütçe dışı kaynaklar sağlanmış ve bu ödeneklerin yıl içinde kullanılmamaları halinde gelecek yıllara devredilmeleri öngörülmüştür. Bu ödeneklere yapılacak alım ve hizmetler 2490 sayılı artırma eksiltme ve ihale kanununa tabi tutulmuştur. Silâhli kuvvetlere bu kanunlara yurt dışından sağlanacak her türlü silâh araç,

⁵⁰⁰ **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.141.

⁵⁰¹ **A.g.e.**, s.141.

⁵⁰² **A.g.e.**, s.144.

gereç ve malzemeler için normal ithal kotası dışında öncelikle döviz tahsisi yapılması sağlanmıştır.

RE-MO kanunları, 1973 yılından 1979 yılı sonuna kadar, belirli ödeme plânları dâhilinde ödenek konulmasını öngören geçici süreli kanunlardır. Her yıl için MSB, silâhlı kuvvetlerimizin yeniden teşkilatlandırılması, silâh araç ve gereçlerinin yenileştirilmesine ait her türlü alım ve giderler adı altında yıl içinde açılacak özel bir bölüme ödenek konulmuştur.

RE-MO ödeneklerinde ve özellikle MSB bütçesinin 470 ayrntı kodunda bütçeleştirilen ödeneklerin, yıl içinde kullanılmayıp devredilmesi ve devredilen ödeneklerinde trilyonlu rakamlara ulaşması ile 1992 yılında yeni bir tasarı hazırlanarak TBMM'ne sunulmuş ve 1 Ocak 1993 tarihinde bu tasarı yasalaşmış ve yürürlüğe girmiştir.

B. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTA ŞARK'TAN ASKERİ MALZEME ALIMI

1- Amerika'dan Askerî Malzeme Alımı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Yakın Şark'ta bulunan Amerikan ordusuna ait malzeme ve teçhizat fazlasının satın alınmasına ve bu hususu kolaylaştırmak amacıyla açılacak krediye dair Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile ABD Hükûmeti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması için Dış İşleri Bakanlığının 12.02.1946 tarih ve 35210 / 32 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunun 13.02.1946 tarihli kararı ile Türkiye adına Kahire elçisi Numan Tahir Seymen'e yetki verilmiştir⁵⁰³.

Askerî Fabrikaların ihtiyacı olan malzemenin ABD'den satın alınması için, 3905 sayılı kanunla Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne tahsisat ayrılmış⁵⁰⁴ ve ayrıca 1933 Türk borcu tahvili mubayaasına tahsis olunan amortisman sandığı emrindeki dövizlerden, ilaveten 354.000 dolarlık döviz verilmesi 02.12.1940 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır⁵⁰⁵.

ABD'den alınan askerî malzemeler, millî savunma ihtiyaçları ile yine bu amaçla her çeşit yol, köprü, liman ve iskelelerin yapılması, onarılması, tamamlanması ve cihazlandırılması için sağlanacak kara, deniz, hava harp teçhizatı, mühimmat ve araçlarıyla

⁵⁰³ BCA, 030.18 / 01-02 / 110-12-18, Karar No: 3-3749.

⁵⁰⁴ BCA, 030.10 / 46-353 / 2-14791.

⁵⁰⁵ BCA, 030.18 / 01-02 / 93-111-11, Karar No: 2-14791.

bunların yedek parçaları levazımı, akaryakıtları, askerî fabrika ve teknik atölyeleri idaresi için lüzumlu her çeşit tezgâh, malzeme, hammadde, alet ve cihazlar ve millî savunma ihtiyaçları için gelecek her çeşit maddeler, yurda sokulurken gümrük vergileri ve zamları, özel idare ve belediyelere ait her türlü vergi ve resim, harç ve ardiye ücretinden muaf olacaktır. Bu karar, Bakanlar Kurulu tarafından 5164 sayılı kanunun 1nci ve geçici maddesine göre 02.06.1948 tarihinde kabul edilmiştir⁵⁰⁶.

Askerî fabrikalar için gerekli olan malzemelerin bir kısmının, yabancı ülkelerden 4097 sayılı kanun gereğince, pazarlıkla satın alınması, 20.09.1945 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince, özellikle kimyasal madde ihtiyacını karşılamak amacıyla araya aracı konulmadan direkt yurt dışı firmalardan aynı tarihte satın alınan malzemeler şunlardır; “100 Kg. asit asetik, 25 Kg. amil asetat, 250 Kg. bizmut, 50 Kg. formaldehit, 200 Kg. Jelatin, 1000 Kg. aside mukavim küt, 3600 Kg. kromlu kösele, 1000 Kg. lastik levha, 333 Kg. natriyum bisulfat, 45 Kg. terabentin ruhu, 25000 Kg. galvanizli demir tel”⁵⁰⁷.

Askerî fabrikalar için ABD’nden alınan malzemelerin, montajını ve kullanımını göstermek ve Türk personeli bilgilendirmek amacıyla, 14.05.1940 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile 200 uzman ve personelin kara, deniz ve hava teşkillerimizde çalıştırılmalarına izin verilmiş ve bu yabancı personel Türkiye’ye getirilmiştir⁵⁰⁸.

Türkiye’de görev yapacak olan Amerikan askerî yardım kuruluna ait personel askerî yasak bölgelere izne tabi olarak giriş yapmışlardır. Bu izin, 1110 sayılı Yasak Bölgeler Kanununun 1nci maddesinin B fırcası gereğince Bakanlar Kurulu kararı ile verilmiştir. 29.09.1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile 24 Amerikalı uzman Türkiye’deki ikinci yasak bölgeye giriş izni almış ve ABD’den sağlanan deniz cihaz ve tesisleri ile donatılan deniz savunma bölgelerinde inceleme yapmışlardır⁵⁰⁹. Ayrıca yine aynı kanun gereği 1952 yılında Türkiye’ye gelen 214 kişinin askerî yasak bölgelere girişi 28.07.1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleşmiştir⁵¹⁰. Bu kanun gereği yasak bölgelere giriş izni sadece askerî personele uygulanmakla kalmamış, 24.10.1949 tarihinde Türkiye’ye gelen 6 ABD Senatörü ve Deniz Bakanlığında görevli Albay Thomas Kelly, Küçükçekmece gölü ve Ambarlı bölgesindeki ikinci yasak bölgeye girmiş ve incelemeler yapmışlardır⁵¹¹.

⁵⁰⁶ BCA, 030.18 / 01-02 / 116-39-17, Karar No: 3-7585.

⁵⁰⁷ BCA, 030.18 / 01-02 / 109-58-102, Karar No: 3-3139.

⁵⁰⁸ BCA, 030.18 / 01-02 / 116-33-19, Karar No: 3-7467.

⁵⁰⁹ BCA, 030.10 / 54-64 / 3- 11891.

⁵¹⁰ BCA, 030.10 / 54-74 / 3- 15439.

⁵¹¹ BCA, 030.10 / 54-64 / 3- 10028.

2- Türkiye'deki Amerikan Malzemesinin Satışı

Orta Şark'ta bulunan Amerikan ordusu malzemesini almaya memur edilen alım komisyonuna, Amerikalılarca, memleketimizde bulunan Amerikan malzemesinin de bu heyet eliyle satışı teklif edilmiştir. Bu teklifte bahsi geçen malzemelerin Türkiye'ye maliyeti 681.000 dolar olup, 400.000 doları kredi, gerisi ise peşin olarak ödenmiştir. Malzemeler içerisinde yer alan ancak diğer bakanlık ve kurumları ilgilendiren malzemeler, ilgili bakanlık temsilcileri tarafından kurulacak komisyonlar tarafından incelenerek alınıp alınmayacağına karar verilmiştir. Bu teklif, Amerikalılar tarafından 18 Mart 1946 tarihinde yapılmış olup, ülkemizdeki muhtelif depolarda bulunan malzemelerin uzmanlar tarafından incelenmesinden sonra alımına karar verilmiştir.⁵¹²

Malzemeler, Amerikan İcar ve İare Anlaşması yürürlükte bulunduğu sırada yurdumuza gönderilmek üzere yola çıkarılmış olup, Orta Şark'ta kalmış olan Millî Savunma Bakanlığına ait malzemeyi alıp, Türkiye'ye sevk ettirmek üzere kurulan komisyonun başkanı olarak, Tümgeneral Sırrı Seyrek görevlendirilmiştir.⁵¹³

Orta Şark'ta bulunan malzemelerin muhteviyatı genel olarak; *“optik malzeme tamirine ait aletler, tezgâhlar, marangoz plânyası, ahşap testere makinesi, matkap makinesi, dizel ile işler testereler, dizel ile işleyen jenarötörler, muhtelif küçük radyo malzemesi, küçük plânya, ufki frezeler, kabili nakil tazyikli hava ile işler testereler, kılavuz açma makinesi, mücellit kâğıt kesme makinesi, beş tonluk asansör, üç KWA amper dizel elektrik grubu, muhtelif bataryalar ve teferruatlı el tulumaları, su temizleme cihazı, kabili nakil dizel makinesi, testilasyon su temizleme makinesi, muhtelif tulum ve kompresörler, çamaşır yıkama, kurulama, ütüleme makinaları, batarya doldurma ve dinamo, radyolara ait muhtelif tel vesair malzeme, radyo alıcı ve radyo tesisatına ait muhtelif cins emtia ve malzeme, alıcı ve vericiler, işaret bölüklerinin vericisi (telefon, telgraf), kabili nakil hava ısıtma aleti, araba üstünde ısıtıcı, şarjör süper manyeto”* belirlenmiştir.⁵¹⁴

Bu listede yer alan ve büyük çaptaki alet ve malzemenin çoğu birer ikişer adettir. Küçük ve tali malzeme ise 194 adet'e kadar çıkmaktadır. Malzemelerin çoğu iyi ve orta olup, bozuk olanların sayıları çok azdır. Bu listede yer alan malzemelerin fiyatları tam olarak tespit edilememekle birlikte genel olarak 1 milyon dolar olduğu tespit edilmiştir.

⁵¹² BCA, 030.10 / 52-345-8 / 4-1434.

⁵¹³ BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74.

⁵¹⁴ BCA, 030.10 / 52-345-7 / 46-216.

Orta Şark'ta bulunan malzemenin alımında görevli Kahire'de bulunan komisyona verilen 28 Mart 1946 tarihli talimata göre, malzemelerin derhal yola çıkarılması istenmiştir. Ancak komisyon tarafından verilen cevapta, malzemelerin sevk ve sigortasını yapacak heyetin şefinin Kahire'de bulunduğu, diğer çalışanların henüz görev yerlerinde bulunmadığı ifade edilmiş ve bu yüzden işlemlerin uzayacağı bildirilmiştir.

Ticaret Bakanlığı 28 Şubat 1946 tarih ve D.II.Ş.5623 sayılı yazısı ile Orta Şark'ta terhis edilecek olan Amerikan ordusuna ait malzemelerden, satın alınacaklarla ilgili sevk işlemleri için Ticaret Ofisi adına Millî Savunma Bakanlığında 2.000.000 liralık akreditif açtırılması istenmiş, ancak Millî Savunma Bakanlığı bu isteği, Ticaret Ofisinin taşıma giderlerini kendi malî imkanları ile yapacak kapasitede olduğu için ret etmiştir. Öte yandan, Orta Şarktaki satın alma komisyon başkanlığından alınan 8 Nisan 1946 tarihli yazıdan da anlaşıldığı üzere, alınan malzemenin gümrük ve bankalarla yapılması gereken garanti muamelelerine başlanmış ve bu işlemler için gerekli olan akreditiflerin açılması istenmiştir⁵¹⁵.

Amerikalılar tarafından açılan 10 milyon dolarlık krediden ve Orta Şark'tan alınan malzemelerden, 190.000 dolar kıymetindeki, dördü Millî Savunma Bakanlığına, beşi Devlet Hava Yollarına ait dokuz tayyare, Amerikalılar tarafından hava yolu ile Ankara'ya getirilerek teslim edilmiştir. Ayrıca, 369.532 dolar değerindeki dört grup malzemedan hava yollarına ait olanlar kendi nakliye uçakları ile yurda sevk edilmiştir⁵¹⁶.

Orta Şark alım komisyonu başkanı Tuğgeneral Sırrı Seyrek'in Millî Savunma Bakanlığına yazdığı 19.03.1946 tarihli telgrafında, alımı yapılan uçaklar hakkında şu bilgiler verilmektedir; *“19 Mart'ta dört adet 47-B tayyaresinin kontratı imzalanmıştır. Nakil masrafları kendilerine ait olmak ve kendi pilotları tarafından nakledilerek Ankara'da Havayolları meydanında teslim edilmek üzere beherinin bedeli yirmi bin dolardır. Tayyarelerden üçü bir ay, dördüncüsü azami iki ay zarfında teslim edilecektir. Pilotlarımızdan ancak üçünün burada tayyarelerimiz üzerinde ordu nakliyat komutanlığı tarafından yetiştirilmesini ve makinist ve ustaların tayyarelerin hazırlanmasında çalıştırılmayı şifahen taahhüt etmişlerdir. Bu şahısların derhal gönderilmesini tavsiye etmişler ve buradaki teşkillerini peyderpey tasfiye ettiklerinden fazla geç kaldığı takdirde bunların yetiştirilme ve çalıştırılmalarının mümkün olamayacağını bildirmişler ve bu mülahazalarla bu hususların kontrata kaydına rıza göstermemişlerdir. On sekiz Mart'ta*

⁵¹⁵ BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74.

⁵¹⁶ A.g.b.

Havayolları için evvelce tipleri arz edilen beş tayyarenin de ayrıca satın alındığını arz eder bu dokuz tayyarenin yurdumuzda hayırlı hizmet görmelerini haktan dilerim, saygılar⁵¹⁷.”

Millî Savunma Bakanlığı, Başbakanlığa yazdığı 03.04.1946 tarih ve 3967 sayılı yazı ile Mısır ve civar bölgede bulunan malzemelerin bir an evvel sevkine imkân verebilmek için, Orta Şark'taki nakliye, ambalaj ve sigorta masraflarına karşılık 300 bin liralık hususi tahsisattan karşılanmak üzere bir kredi açtırılmasını istemiştir⁵¹⁸.

Millî Savunma Bakanlığının Başbakanlığa bir ekle gönderdiği 18 Mayıs 1946 tarihli yazıda Orta Şark satın alma komisyonu tarafından alınan ve 10 milyon dolarlık ABD kredisine mahsuben 7 Mayıs 1946 gününe kadar satın alınan malzemeye ait liste aşağıdaki gibidir⁵¹⁹.

Tablo 21

<u>Tutarı</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Hangi Makama Ait Olduğu</u>
115.000	-	Uçucu elbisesi ve tayyare teçhizatı	-
120.000	6 Adet	Ç.47.B. Tayyaresi	Millî Savunma Bakanlığına
170.000	8 Adet	Ç.47.A. Tayyaresi	Devlet Havayollarına
25.000 -		Hızar, testere, freze, plânya, diş açma ve boru bükme tezgâhı	
		Muhabere malzemesi,	Millî Savunma Bakanlığına
33.000 -		Telsiz lambası	Millî Savunma Bakanlığına
		Telsiz cihazı	Devlet Havayollarına
170.000	-	Sihhi malzeme	Millî Savunma Bakanlığına
		İlaç, alet, edevat	Sağlık Bakanlığı
21.500	3 Adet	Yedek tayyare motoru,	Millî Savunma Bakanlığına
		Tayyare yedek parçaları	Devlet Havayollarına
100.000	-	Avadanlık, topograf ve resim âletleri, sihhi mâlz.	Millî Savunma Bakanlığına
44.620 -		Uçak tecrübe cihazları	MSB ve Devlet Hav.Y.
40.000 -		Avadanlık	MSB ve Devlet Hav.Y.

⁵¹⁷ BCA, 030.10 / 61-413-27 / 63-73.

⁵¹⁸ BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74.

⁵¹⁹ BCA, 030.10 / 52-345-18 / 47-227.

70.044	11674 Adet	Portatif karyola	MSB ve KızılayGen.M.
47.000 -		Torna matkap tezgahı	MSB, Ekonomi Bakanlığı
225.000	-	İlaç, sıhhi malzeme	MSB ve Sağlık Bak.
		Hastane levazımatı	
1.000.000	2 Adet	Teneke fabrikası	Sümerbank ve Petrol Ofisi
	1 Adet	Büyük varil fabrikası	
	1 Adet	Kap fabrikası	

Toplam: 2.181.164

3- Orta Şark'tan Alınan Tayyarelerin Genel Durumları

Orta Şark'ta bulunan tayyarelerin genel durumları hakkında, Hava Yollarının temsilcileri ve daha sonra da Orta Şark alım komisyonu tarafından incelemeler yapılmış olup, bunlardan 3 adet 47, 12 adet C 47-A, 6 adet C 47-B olmak üzere toplam 21 adet tayyare ile ilgili rapor hazırlanmış, diğer 46 tipli uçaklarla ilgilenilmemiştir. Yapılan tetkik ve muayenelerden sonra durumları uygun ve satın alınabilecek olan 3 adet C 47-B, 2 adet C 47-A ve 3 adet C 47 tayyaresi seçilmiş ve 14.03.1946 tarihine kadar bu tayyarelerin alım işlemleri tamamlanmıştır⁵²⁰.

Amerikan Ordu Nakliyat Komutanlığının Kahire'deki harekât şubesi müdürü Binbaşı Elmore ile bir görüşme yapılmış, görüşmede, C 47 tipi tayyareleri hakkında bilgi istenmiş ve bu komutanlığın ihtiyaçlarından arta kalanların satışa çıkarılacağından, kendilerinden bu konuda cevap istenmiştir. Binbaşı Elmore, kullanılan 10 adet tayyareden 9 adedinin halen komutanlık tarafından kullanıldığını sadece 1 adet tayyarenin ihtiyaç fazlası olduğunu söylemiştir⁵²¹. Bu rapordan da anlaşıldığı gibi Türkiye'ye satılacak malzemeler ve uçaklar Amerikan ordusunun ihtiyaç fazlası ve oldukça fazla miktarda yıpranmış ve kullanım ömürleri kısıtlı olan malzemelerdir.

Yakın Şark'ta bulunan ve tasfiye komisyonu emrinde bulunan tayyarelerin durumları hakkında yapılan incelemeler sonucunda, bu tayyarelerin İcar ve İare Başkanlığı tarafından İngilizlere verilmiş tayyareler olduğu ve halende İngilizlerin elinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tayyarelerin Kahire'de değil, İngilizlerin Mısır'daki muhtelif meydanlarında oldukları görülmüştür. Tayyarelerin çoğu yaklaşık bir seneden beri kullanılmamakta olup çölde bakımsız bir halde ve birçok aksamının eksik olduğu tespit edilmiştir.

⁵²⁰ BCA, 030.10 /52-345-7 / 46-216.

⁵²¹ A.g.b.

4- İtalya'daki Satılık Amerikan Malzemesi

İkinci Dünya Savaşından sonra, ABD'nin Orta Şark'ta satışa çıkardıkları malzemelerden bir kısmı İtalya'da olup, Türkiye bu malzemelerden bir kısmına talip olmuştur. İtalya'da bulunan ve ABD tarafından satışa çıkarılan malzemelerin listeleri 12 Haziran 1946 tarihine kadar hazırlanması istenmiş ancak bu tarih daha sonra uzatılmıştır.

İtalya'da bulunan Amerikan ordusu malzemesinden Türkiye'ye satılması teklif edilen malzemeler hakkındaki opsiyon 20 Haziran 1946 tarihine kadar uzatılmış ve İtalya'daki Amerikan tasfiye komisyonu başkanlığı Türkiye'den bu iş için yetkili iki kişilik bir heyet talep etmiştir. Bunun üzerine Orta Şark satın alma komisyonu başkanı Tuğgeneral Sırrı Seyrek, Yüksek Tayyare Mühendisi Yüzbaşı Cahit Duru ve Yüksek Makine ve Motor Mühendisi Nizamettin Norman Roma'ya giderek gerekli temasları yapmışlardır⁵²².

Amerikalılar tarafından gönderilen 15000 sayfalık İngilizce malzeme listesi, Millî Savunma Bakanlığı tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve bu listelerden Bakanlığın ihtiyacı olanlar tespit edilerek, Roma'ya gönderilmiştir.

İtalya'daki Amerikan malzemesinden Türkiye tarafından satın alınacak olan malzemelerin, Orta Şark'taki Amerikan malzemesi için, Türkiye'ye açılmış olan 10 milyon dolarlık kredinin geri kalan kısmından satın alınması, Millî Savunma Bakanlığı'na teklif edilmiş ve bu teklif uygulamaya konmuştur⁵²³.

5- Orta Şark'ta Bulunan İngiliz Ordu Malzemesinin Satışı

İngilizler, Orta Şark'ta bulunan fazla ordu malzemesini satmaya karar vermiş olup, bu konuda Türkiye'nin Orta Şark satın alma komisyonu başkanlığına müracaat etmişlerdir. Bu malzemelerin bir listesini yaparak Türk heyetine vermişler ve ödemelerin peşin para ile yapılacağını, ancak Türk heyetine kolaylıklar göstereceklerini bildirmişlerdir.

Millî Savunma Bakanlığı, İngiltere'nin Orta Şark'taki malzemelerinden almak istediğimiz malzemeler hakkında Dış İşleri Bakanlığına bir mektup yazarak görüşlerini aktarmıştır. Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'nın 1 Ocak 1946 tarihinde Londra'ya hareketi sırasında, Türkiye'nin İngiltere'den kredi karşılığı almak istediği malzeme hakkında 28 Aralık 1945 tarih ve 15850 sayılı yazı ile bu malzemenin listesini elden vermiştir⁵²⁴.

Ancak, İngiliz Hükûmetinin sunduğu yazıdaki listedeki malzemenin çoğunun kullanılmış, bir kısmının servis derecesinin meçhul, bir kısmının rutubetli ve eski

⁵²² BCA, 030.10 /52-345-21 / 46-230.

⁵²³ A.g.b.

⁵²⁴ BCA, 030.10 /52-345-26 / 46-234.

stoklardan olduğu anlaşılmıştır. Bu sebepten dolayı alınacak malzemelerin seçilerek alınması ve bedelinin krediye bağlanması, ayrıca mevcut malzemeler içerisinde fazla yıpranmış ve eski malzemeler yerine kamyon ve Cer alınması uygun görülmüştür⁵²⁵.

Bu malzemelerin daha çok Mısır ve Irak'ta bulunduğunu belirten yetkililer, Mısır'dan alınacak malzemenin Irak'tan demir yolu ile sevk edileceğini belirterek, Irak'tan alınacak malzemenin daha ucuza mâl olacağı belirtilmiştir. İki başlık altında toplanmış olan malzemeye ait İngilizler tarafından verilen liste aşağıdaki gibidir⁵²⁶.

Kraliyet Bahriyesi:

Deniz malzemesi,
Güverte ve makine dairesi yedekleri,
Can kurtaran malzemesi,
Tersane malzemesi,
Tersane makinaları,
Denizaltı kabloları,

Ordu Malzemesi:

İstihkâm malzemesi her tip inşaat ve yol inşaa malzemesi,
İnşaat teçhizatı,
Her nevi makine,
Tezgâhlar,
El takımları,
Demiryolu edevatı,
Demiryolu rayı,
Demiryolu malzemesi,
Demir yolu teçhizatı,
Muhabere malzemesi,
Baraka malzemesi,
Bütün madenler,
Hurda demir olmayan madenler,
Kamofiloj,

⁵²⁵ A.g.b.

⁵²⁶ BCA, 030.10 /52-345-17 / 46-226.

İngiltere Ateşemiliteri Tuğgeneral C.S. Clarce'nin İngiltere'nin Ankara sefareti aracılığı ile MSB'ye yazdığı 9 Eylül 1946 tarihli yazıda belirtilen ve İngiltere'ye sipariş edilen malzemenin listesi aşağıdaki gibidir⁵²⁷.

a. "1-7 ve 9-30 serileri; 1945 sonu itibarı ile Birleşik Krallık ve Orta Şark ordusundan seferberlik tasarrufu olarak arta kalan taşıt arabaları oluşturmaktadır. Bu taşıtların hiçbiri yeni olmadığı gibi servis dereceleri de bilinmemektedir.

b. Seri 8; Bu grupta 25 adet makinalı kamyon görünmektedir. Ancak tipi ve bilgileri mevcut değildir.

c. 25 ve 26 serileri; Bunlar Almanlardan kalan ve tahrip edilen ve takriben 18 ton olan üç hamleden ibaret teçhizatıdır. Cinsi 3 traktör ve kullanılabilir.

d. Seri 33; Sivri cephanesilâhlarıdır.

e. Seri 49 ;

f. 70 ve 71 Serileri; Karton ambalaj içinde malzemelerdir.

g. Seri 81, Bu siparişler açıklanmamıştır.

h. 82 ve 83 Serileri;

i. Seri 91; TWSK takımlarını içermektedir.

j. 87-88-89-90-92 ve 114 Serileri; çeşitli yedek parçaları içermektedir.

k. 98-113 Serileri; yedek parçalardır.

l. Seri 115; yeni bir seridir".

Listede bulunan tüm bu malzemelerin fiyatları 4.081.143 sterlin 6 şilindir. Bu fiyat üzerinden Harbiye Dairesi %50 tenzilat yapmış olup, ambalaj ve navlun fiyatları ile bu listenin gerçek fiyatı 3.131.174 sterlin olarak belirlenmiştir⁵²⁸.

C. İNGİLTERE'DEN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler savaşın başından itibaren Türk İngiliz karşılıklı yardım anlaşması çerçevesinde ele alınmış ve bu anlaşmanın onaylanması ile birlikte, Almanya'nın Türkiye üzerinde savaş malzemesi ve teçhizatı konusunda sert bir politika izlediği gözlenmiştir.

⁵²⁷ BCA, 030.10 / 52-345-27 / 46-235.

⁵²⁸ A.g.b.

Savaş öncesinde, Türkiye'ye verilecek krediler, İngiliz meclisinde, basınında, kamuoyunda uzun süre tartışılmış ve sonunda Türkiye'yi kaybetmemek uğruna olumlu karar verilmiştir. Bu kararın sonunda Türkiye'yi kendi taraflarında görme ya da tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmışlar, kendi saflarında görmek istedikleri Türkiye'nin güçlü olması ve dolayısı ile askerî alanda yeniden yapılanması için gerekli desteğin verilmesini konusunda adımlar atmışlardır⁵²⁹.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk İngiliz ilişkilerini belirleyen temel etken, Türkiye'nin savaş içerisinde alacağı tutum, mihver ve müttefik güçleri arasında izleyeceği politikanın belirlenmesi ve uygulanmasıdır. Türkiye'nin başta Almanya olmak üzere mihver devletlerden uzaklaşarak müttefiklerin yanında savaşa katılması bu sağlanamaz ise tarafsızlığının sağlanması bu politikanın özüdür. Bu doğrultuda İngiltere, Türkiye'yi kendi yanına çekmek amacıyla Türk ordusunun yeniden yapılanması için önemli miktarlarda kredi sağlama yoluna gitmiştir. İngiltere Hükûmeti, Türkiye'ye kredi verilmesi hususunda kendi içlerindeki muhalif görüşlere karşı üstünlük sağlayarak Türkiye'den yana tavır alırken, kredinin miktarı konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır.

İngiltere, Türkiye Büyükelçisi, Sir Knatchbull Hugessen'den İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax'a gönderilen 14 Temmuz 1939 tarihli 320 nolu vesikanın 353ncü sahifesinde;

..... *“Türk cevabını gönderiyorum, Türklerin sulh cephesi ile iş birliği ancak askerî, mali ve ekonomik yardımla mümkündür. Harp malzemesi için istenen kredi 35 milyon sterlindir. Bu para cephane endüstrisinin kurulması, yeniden organize edilmesi ve inşaatı için lazımdır. Ordu kumandanları tarafından hazırlanan plânın masrafları Türk bütçesine de ne bugün ne de yarın mevcut olabilecektir.*

1- *Millî parayı ve ekonomiyi sıhhatte tutabilmek için altın stokumuz yerinde olmalıdır. Bunun için on milyon dolar kredi isteniyor.*

2- *Türk hükûmeti on beş milyonluk borcu tütünle karşılanacaktır.*

3- *Türk hükûmetinin şimdiye kadar Almanya'ya sattığı mallar serbest para memleketlerine yöneltilenektir.*

4- *Türk hükûmetinin bu taleplerini karşılamak üzere İngiliz ve Fransız hükûmetleri bir anlaşmaya varmalıdırlar....” demiştir⁵³⁰.*

⁵²⁹Karakuş, a.g.e, s.90.

⁵³⁰Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Aytaç kitabevi, İstanbul, 1967, s.308.

Bu mesajdan da anlaşıldığı üzere, İngiltere Türkiye'nin acil ihtiyaçlarını karşılama konusunda kararlı gözükmektedir. Bu mesaja 14 Temmuz 1939 tarihli 321 nolu vesikanın 361nci sahifesinde cevap veren Sir Knatchbull, “35 milyon sterlin Türkiye'nin modern silâhlarını karşılamak için ancak yeterlidir. Türk Hükûmeti parasının kıymetini düşürmekten bahsetmekte ve mahalli gazeteler bunu teşvik etmektedir. Bu hal Türkiye'nin ticari güçlüklerini azaltacaktır....., demiştir⁵³¹.”

Türkiye savaşın başlangıcından itibaren her iki tarafın da bütün baskılarına rağmen, siyasi ve askerî yönden kararlı bir tutum sergilemiş ve öncelikle ordusu için gerekli silâh ve malzemenin temin edilmesi ve bu aşamadan sonrada mümkün olduğu kadar savaşa girmemenin yollarını ve politikalarını takip etmiştir. Ancak, özellikle İngiltere, Türkiye üzerinde ağır bir baskı kurarak bir an önce savaşa katılması yolunda, gerek kendi ülkesinde ve gerekse Türkiye'de yoğun siyasi politikalar üretmiştir.

31 Ekim 1939 tarihinde İngiliz savaş kurulu toplanmış ve Rusya ve Almanya'nın Türkiye'ye saldırması durumunda yapılacak olan askerî yardım konusu görüşülmüştür. Toplantıda, özellikle deniz kuvvetlerine acil yardım yapmaya hazır olunması, deniz üslerinin savunma tahkimatının yapılması, Orta Doğu'da bulunan hava kuvvetlerinin ikmal için fabrika kurulması kararlaştırılmıştır⁵³².

İngiltere'de meydana gelen bu gelişmeler Türkiye'de memnuniyetle karşılanmış ve Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiltere tarafından verilecek olan 16 milyon sterlinlik kredi hakkında; “Bu, karşılığında herhangi bir şey istemeden, çoğunluğu silâhlanma için olan 16 milyon sterlin tutarında borç veren bir ülke. Başka bir ülke olsa barış zamanında ve özellikle savaş durumunda her çeşit imtiyazı isteyecekti. Fakat Britanya hiçbir şey istemedi. Gerçek bir dostun yapabileceği gibi bize güvendi. Britanya bize inancı olduğunu gösterdi. Bu inancın boş yere olmadığını Britanya'ya göstereceğiz”, demiştir⁵³³.

TSK, İngiltere'den alacağı yardımlara bağlı olarak savaş öncesi yeniden yapılanma ve güçlenme hareketi içine girmiş, bu doğrultuda uçak temini ve üretimi, savaş gemisi alımı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının tahkimatı ve kimyasal silâhlarla mücadele üzerine yoğun çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar doğrultusunda İngiltere ile sıkı bir işbirliğine gidilmiştir.

⁵³¹ A.g.e., s.308

⁵³² Karakuş, a.g.e., s.176.

⁵³³ A.g.e., s.89.

Türkiye savaş öncesinde savunmaya yönelik çalışmalarını sürdürürken, bir taraftan da, askerî fabrikalar, malzemeler, teçhizat ve atölyeler ile ilgili ihtiyaç listelerini İngiltere'ye teslim etmiştir. İngiltere'nin verdiği askerî krediler, Türkiye'nin ihtiyaçlarının tamamını karşılamaya yetmemiş, donanma ihtiyaçları ve Boğazların tahkimatı çalışmalarına öncelik verilirken uçak fabrikası ve hava gücünü artırmaya yönelik faaliyetler ise ikinci plâna itilmiştir. Bu arada İngiltere, Türkiye'nin hava gücünün çok üst seviyeye çıkmasını arzulamamakta, 300 uçaklık bir Türk Hava Kuvvetini ilerisi için tehlike oluşturabileceğini ve bölgede kendi otoritesine karşı bir güç olabileceğini düşünmektedir⁵³⁴.

Almanya'nın 1940 yılında Balkanlara kadar ilerlemesi, Bulgaristan ve Romanya üzerine gitmesi ve İtalya'nın Yunanistan'ı tehdit ederek işgale başlaması, Türkiye ile İngiltere arasındaki askerî ve siyasi ilişkilerin daha da yoğunluk kazanmasına sebep olmuştur.

12 Ocak 1941 tarihinde İngiltere, Türkiye Büyükelçisi K. Hugessen aracılığı ile Almanya'nın, Yugoslavya ve Bulgaristan'a saldırmasını savaş sebebi saymasını ve Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu bu isteğe; *“Mısır'a çıkarılmış olan motorize birliğin yeni olan silâh ve mühimmatının Türkiye'ye verilmesi ve bu malzemelerin Trakya'ya nakledilmesi durumunda, Türkiye'nin yapacağı her türlü beyanattan daha etkili olacağını”*, bildirerek Türk ordusunun takviye ihtiyacını ifade etmiştir⁵³⁵.

Bu arada, 8 Nisan 1941 tarihinde İngilizler ve Türk askerî heyetleri tarafından Lüleburgaz ve Babaeski arasında 3 saat devam eden karşılıklı zırhlı tugay tatbikatı

⁵³⁴ Lord Halifax'tan, **İngiltere, Türkiye Büyükelçisi** Sir Knatchbull Hugessen'e gönderilen 29 Haziran 1939 tarihli 196nolu vesikanın 189nci sahifesinde belirtildiği üzere, Türk Hükümetinin ekonomik ve malî istekleri çok çeşitli ve çok zordur. Mesajda şunlara yer verilmiştir.

- 1- *Majestenin Hükümeti uzun veya kısa vadeli bir programla sulh zamanı gelişmelerine de borç verebilir mi?*
- 2- *Majestenin Hükümeti Almanların almadıkları Türk mallarını satacak bir Pazar bulabilir mi?*
- 3- *Türk mallarına kârşılık Türklerin askerî ve sivil malzeme ihtiyaçlarını temin edebilir mi?*
 - a- *Majestenin Hükümeti ciddi malî problemlerle karşı karşıyadır.*
 - b- *Majestenin hükümeti millî müdafaa için on milyon sterlin Temmuz sonuna kadar verecektir.*
- 4- *Türklerin istedikleri hava kuvvetleri ve bahri malzemeler istediklerinin onda birini teşkil eder.*
- 5- *General Orbay'a Hükümetimizce almak istedikleri malzemelerin satabileceğimiz söylendi.*
- 6- *Türk Hükümeti Londra'ya bir malî müşavir yollamalıdır.*
- 7- *Türk Hükümeti Brassert fabrikalarını almak için gayret gösteriyor fakat şu ara makineleri memleket dışına çıkartmak güçtür.*
- 8- *Almanlar Türk mallarını almazlarsa Ruslar çok iyi bir kaynak olabilir.* Ulubelen, **a.g.e.**, s.307,

⁵³⁵ **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, Dış İşleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973, s.37.

yapılmıştır. Tatbikattan hemen sonra İngiliz subayları tarafından bir konferans vermiş ve bu konferansın subaylarımız açısından oldukça yararlı olduğu düşünülmüştür⁵³⁶.

İngiltere'den alınan askerî malzemelerin montaj ve kullanımı hakkında konferans vermek üzere Mısır'da görev yapan İngiliz Binbaşı Ayteron H., 17 Mayıs 1941 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. İngiliz Binbaşı, topçu okulunda tayyare defî ve kara topçusunun havaya karşı gizlenmesi için son harp tecrübe ve teknikleri hakkında bilgi vermiş olup, konferans üç gün devam etmiştir⁵³⁷.

Türkiye'nin İngiltere'den silâh, malzeme ve teçhizat taleplerinin karşılanması çalışmaları 1938 yılından 1943 yılında yapılan Adana görüşmelerine kadar devam etmiş ve bu konuda esas önemli faaliyetler Adana görüşmelerinden sonra hızlanmıştır. 17 Nisan 1943 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile General Wilson arasında yapılan görüşmede 12 adet uçaksavar topunun 1943 yılı içerisinde verileceği bildirilmiş, ayrıca 50 adet tanksavar topunun ise 16 Eylül 1944 tarihine kadar teslim edileceği ifade edilmiştir⁵³⁸.

1939 yılı sonlarında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşma ile Türkiye'ye 25 milyon sterlinlik savaş teçhizatı verilmesine ve bunun 9 milyonunu Fransız, geri kalanıda İngilizler tarafından karşılanmasına karar verilmiş, ayrıca İngiltere Türkiye'nin 15 milyon paundluk külçe altın borcunu da silmeyi kabul etmiştir⁵³⁹.

İngilizler'den alınacak askerî malzemeler ile zorunlu ihtiyacımız olan teşkilatlanmalar yapılmıştır. Eski malzemelerin yerine yenileri konulmuş eski malzemelere hurda işlemi yapılmamış, bunlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir.

Şermanlar'ın verilmesi ile zırhlı tugaylar bu tanklarla teşkil edilmiş, o günlerin şartlarında modern bir silâh olarak görülmeyen 176 adet stuart ve 200 adet valantin tankları okul ve talimgâhlarda meydan koruma teşkilatında ve hafif tank bölüğü olarak zırhlı tugaylarda kullanılmaya başlanmıştır⁵⁴⁰.

Bu dönemde kara birlikleri için acil liste ile istenen malzemelerde hiçbir fazlalık mevcut olmayıp asgari ihtiyaçlar belirtilmiştir. İngilizlerden alınan motorlu toplar ile yalnız 1nci-2nci orduların ve müstakil kolorduların kolordu topçularını ikmâl etmek mümkün olmuştur. Çok zayıf olan tümen topçusunun ikmâli için daha çok miktarda top'a ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Zırhlı vasıta defî toplarına ait rakamlar normaldir. Elimizde oldukça mühim miktarda 3,7 / 54,5 cm.'lik zırhlı vasıta defî topları mevcuttur. Bu topların,

⁵³⁶ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-93, 08.04.1941.

⁵³⁷ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-86, 14.05.1941.

⁵³⁸ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-315, 24.04.1943.

⁵³⁹ Karakuş, a.g.e., s.168.

⁵⁴⁰ ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-30, 31.01.1944.

tesir kudretleri az olmakla beraber kullanılmalarından feragat edilmemiş, cer vasıtaları temin edilmesi ile birlikte, alay ve tümenlere verilmiştir. Bu arada ordumuzun tayyare defi topu ihtiyacının çok fazla olduğu belirtilmiş ve gelecek toplar'ın asgari ihtiyacı dahi karşılayacak durumda olmadığı ifade edilmiştir.

Türkiye'nin öncelikleri arasında yer alan en önemli güç hava kuvvetleridir. Genelkurmay Başkanlığı, hava kuvvetlerimizin takviye edilmesi ve Türk havacılığının geliştirilmesi için müttefiklerden ve özellikle İngiltere'den destek istemiştir. 29 Haziran 1939 tarihinde İngiltere'den toplam 258 uçak talep edilmiştir. Bu uçaklar ile 6 adet av bölüğü kurulacak geri kalanlar ise eski uçakların yerini alacaktır⁵⁴¹.

Ancak, İngiltere bu uçakları vermemiştir. İngiliz Hava Ataşesinin 24 Ocak 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na yolladığı mektupta Adana görüşmelerinden sonra, 258 adet Spitfires uçağı yerine, 80 adet Harricane II uçağı verildiği belirtilmektedir⁵⁴². Bu uçaklar alınmadan önce Türk uzmanlar tarafından denemesi yapılarak, kontroller sonucu Türkiye'ye getirilmiş ve bu durum iki ülke arasında yapılan protokolle belirlenmiştir.

15 Şubat 1938 tarihinde Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi arasında yapılan görüşmede, Türkiye'de uçak üretimi konusu ele alınmış ve Türkiye'nin 300 uçaklık çağdaş bir hava gücüne erişmesi için İngiltere'den uçak temini konusunda gerekli desteğin verilmesini istemiştir. Ayrıca savaş zamanında yapılacak olan yardımların tehlikeli olacağı bildirilerek, Kayseri Uçak Fabrikası'nın kapasitesinin geliştirilerek uçak ve motor ihtiyacının bu fabrikadan karşılanması ve İngiliz firmasından fabrika kurulması konusunda isteklerde bulunulmuştur⁵⁴³.

İngilizlerin envanterden çıkardıkları Stuart tipi hafif tanklardan 176 adet, Matilda ve Valentine tipi normal tanklardan 200 adet olmak üzere toplam 376 adet tankın Türkiye'ye verildiği, İngiltere Hava Ataşesinin 24 Ocak 1944 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır⁵⁴⁴.

Daha önce gerek General Orbay heyeti ve gerekse Millî Müdafâa Vekâletince yapılan anlaşmalar gereğince, İngilizler tarafından Türk ordusuna temin edilecek silâh ve malzeme ihtiyacı 30 Mayıs 1942 tarihi itibarı ile tamamen teslim edilmemiştir. Bu arada Genelkurmay'ın 21 Mayıs 1942 gün ve 20012 sayılı yazısında mevzu bahis hava defi topları bizzat İngilizler'in teklifi ile parçalar halinde, İskenderun, Mersin, Adana ve Ulukışla bölgelerindeki tesislerinin korunmaları için kullanılmak üzere Türkiye'ye

⁵⁴¹ ATASE Arşivi, K.6, D.6, Belge No: 6-214, 27.06.1939.

⁵⁴² ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-43, 24.01.1944.

⁵⁴³ Karakuş, a.g.e., s.107.

⁵⁴⁴ ATASE Arşivi, K.10, D.10, Belge No: 10-364, 16.10.1942.

getirilmiştir. Ancak bu toplar, ordumuzun harp kudretini artıracak olan ve henüz teslimi tamamlanmamış olan diğer toplarla aynı listede değildir⁵⁴⁵.

1941 yılı Şubat ayında İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Anthony Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill ve bir kurmay heyeti Türkiye'ye gelmiş ve Genelkurmay yetkilileri ile görüşmüş ve kendilerine teslimatı geciken malzemeler hakkında bilgiler ve isteklerde bulunulmuş ve ilave bir liste verilmiştir⁵⁴⁶.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye deniz gücünü artırmak amacıyla da İngilizlerle işbirliğine girmiş ve İngiliz Deniz Kuvvetlerinden 8 adet denizaltı, 1adet muhrip, 4 adet refakat muhribi olmak üzere toplam 13 adet gemi talep edilmiş ve bu gemilerin yarısının Türkiye'de, İngiliz firmaları ve malzemeleri ile yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁴⁷.

Bu dönemde, Türk Dış İşleri Bakanı Numan Menemenciğlu, Türkiye'nin ekonomik ve askerî yönden Almanya'ya çok bağımlı kalmaması için büyük çaba göstermiştir. 1938 yılında Ribbentrop'a Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemek istediğini belirtmiş ve Türkiye'nin askerî araç ve gereçlerinin tamamını Almanya'dan almak istemediğini, özellikle hava kuvvetlerini, İngiliz Kraliyet hava kuvvetleri modeline uygun teşkilatlandırılacağını ifade etmiştir⁵⁴⁸.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin savaş yıllarında tamamen “*Türk İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması*” çerçevesinde geliştiğini görmekteyiz. Bu anlaşmanın onaylanması ve yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye Almanya ilişkileri gerilmiş ve Almanya Türkiye'ye karşı savaş malzemesi ve teçhizatı konusunda sert bir politika izlemeye başlamıştır⁵⁴⁹. Ayrıca Türkiye bu anlaşmaya, savaş malzemesi temin edilmediği takdirde anlaşmanın askıya alınmasına yönelik bir madde koydurarak yardım alımı konusunda kendisini güvence altına almak istemiştir. Bu madde Türkiye'nin anlaşma metnindeki en önemli önceliğidir.

⁵⁴⁵ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-14, 30.05.1942.

⁵⁴⁶ İngiltere, Türkiye Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen'den Lord Halifax'a gönderilen 29 Haziran 1939 tarihli 168 nolu vesikanın 188nci sahifesinde, “*askerî malzemelerin teslimindeki gecikmenin sebebinin Türkiye'deki limanların durumundan kaynaklandığı, ancak bu durumun sebebinin bizden biliyorlar*” demektedir. Türk Hariciye Vekili “*Türk İngiliz beyanından beri altı hafta geçtiğini ve hala bir tek harp malzemesinin gelmediğini söylemiştir. Almanların kendilerine ısrarla yardım etmek istediklerini belirtmiş ve malzemelerin teslimindeki gecikmenin politik olarak bizim aleyhimize olacaktır*” demiştir. Ulubelen, a.g.e., s.306.

⁵⁴⁷ Karakuş, a.g.e., s.110.

⁵⁴⁸ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Çev: M.Ali Kayabal- Örgen Uğurlu, İstanbul, 2002, s.39.

⁵⁴⁹ Karakuş, a.g.e., s.90.

Türk İngiliz karşılıklı yardım anlaşması müzakerelerinde, İngiltere, Yunanistan ve Romanya'ya karşı bir saldırı olması halinde, Türkiye'nin alacağı önlemler ve bu ülkelere karşı yükümlülüklerini ele almış ve boğazları kullanarak Romanya'ya ulaşma ve Almanya'dan gelecek saldırıyı önleme plânları yapılmıştır⁵⁵⁰.

1- İngiltere'den Alınan Silâh ve Malzemelerle İlgili Yaşanan Sorunlar

İngiltere'den alınan askerî yardımlar konusunda gerek teslimatta ve gerekse malzemelerin montaj ve kullanımında birçok aksaklık meydana gelmiştir. Alınan malzemelerin İngiltere'nin kendi envanter dışı kalmış ve kullanılmış ve bir çoğunda arıza durumu tespit edilmiş malzeme olması, yedek parça ve fabrika sıkıntısı olan ülkemiz için büyük sıkıntılar meydana getirmiştir.

Türkiye, İngiltere'den istediği savaş malzemelerini temin etmeden, İngiltere ile bir anlaşma yapması durumunda, yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini belirterek savaş malzemesi temin edilmediği takdirde anlaşmanın askıya alınmasına yönelik bir madde koydurmak istemiştir.

Teçhizat ve malzemeler bir bütün halinde gelmemiş (Nişangâh, dürbün, ağız baskısı, yedek parçalar ve hatta mermi ile toplarla beraber gelmemiş) bu durum teknik olarak sıkıntı yaratmıştır. Yedek malzemesiz, teferruatsız topları silâhlı kuvvetlerimize sokmakta bir fayda görülmemiştir. Çünkü bu şekilde hiçbir top kullanılamaz ve iş göremez. Kıtaların yanında da yük olmaktan başka bir işe yaramazlar. Top ayarında cer vasıtası gelmiştir. Cer vasıtasız bir topun hiçbir hareket kabiliyeti yoktur, teşkilata sokulması hatadır. Motorlu nakil vasıtası ihtiyacı çok fazla olduğu halde gelen miktar hesaba katılmayacak kadar azdır. Gelen toplarla motorlu teşkilat yapmak zorunluluğu vardır, bu ise motorlu vasıta istemektedir⁵⁵¹. Ayrıca Genelkurmay tarafından İngiliz Ataşemiliteri Tümgeneral A.C. Arnold'a yazılan 22 Mart 1944 tarihli mektupta, gönderilen malzemelerin eksik geldiği ve malzemeler içerisinde, 17 kalibrelik topların lastiklerini şişirecek hava tüpleri, cer vasıtası tank dürbünü, atış cetvelleri, tarifnameleri, hava kontrol aletinin, listede olduğu halde gönderilmediği belirtilmiştir⁵⁵².

Teknik eleman meselesi Türkiye için ikinci derece bir konudur. Muhtelif talimgâhlarda ve kurslarda, teknik okullarda kâfi derecede eleman yetiştirilmektedir. Elemansızlık yüzünden teşkili yapılmamış bir birlik mevcut değildir.

⁵⁵⁰ A.g.e., s.237.

⁵⁵¹ ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-11, 07.02.1944.

⁵⁵² ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-4, 22 .03.1944.

Revizyon, bakım ve tamir hususlarında İngiliz teknisyenlerinden yeter derecede yararlanılmıştır. Daha fazla teknisyene ihtiyaç duyulduğu takdirde teklif yaparak getirilmiştir⁵⁵³. Bu yıllarda ordumuzun harekât kabiliyeti, silâh ve malzemelerin bütün motorlu cer vasıtalar ve yedek parçaları ile komple şekilde gelmesine bağlıdır⁵⁵⁴. Parçaları ve donanımı eksik olan araç ve teçhizatlar her zaman sorun olmuştur.

TSK'nin ihtiyaçları doğrultusunda, İngiltere ve müttefiklere verilen listelerde yer alan ve teslim alınan malzeme ve teçhizatın büyük bir bölümü istenilen seviye ve kalitede çıkmamıştır. İngiltere'den alınan tankların büyük çoğunluğu savaşlarda kullanılmış, arızalanmış ve çoğunluğu tamir görmüş tanklar olup, İngilizler'in envanterinden çıkmıştır. Bu malzemelerin yedek parçası ve bakımı Türk ordusu için sorun olmuş ve sınırlı sayıda olan fabrika ve bakım merkezlerinde güçlüklerle tamiratları yapılmıştır.

2- Adana Görüşmesi ve Sonrası Askerî Yardım Konusu

İkinci Dünya Savaşı içinde 1943 yılı en kritik yıldır. Bu yıl içerisinde savaşta üstünlük müttefiklere geçmiştir. Mihver devletler savunma konumuna geçmelerine rağmen coğrafi olarak Türkiye açısından tehdit sayılabilecek uzaklıkta bulunmakta ve bunun yanında müttefiklerin Türkiye'ye, taahhütlerini yerine getirme konusunda yaptıkları baskılar artmış bulunmaktadır.

12-24 Ocak 1943 tarihlerinde ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında gerçekleşen Kazablanka Konferansında Türk topraklarının bir savunma üssü konumuna sokulması ve Akdeniz'de savunma gücü oluşturularak Türkiye'nin savaşın içerisine çekilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁵⁵.

Türkiye, Almanya'nın Stalingrad önlerinde yenilmesi ve savaşın Almanya'nın aleyhine dönmesi ile birlikte özellikle Balkanlarda Rusya'ya karşı endişe duyuyordu. İngilizlerin ise Ağustos 1943 tarihine kadar Türkiye'yi savaşa sokma isteklerinin yoğunlaşması, bu iki ülkeyi 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'da bir araya getirmiş ve "Adana Görüşmeleri" olarak tarihe geçen toplantı İnönü ve Churchill başkanlığında yapılmıştır.

Churchill, yapılan görüşmelerde "özellikle İtalya ve Almanya'nın savaş dışına itilerek mağlup edilmesi için Türkiye'nin mutlak yardımlarına ihtiyaç duyulduğunu mihver

⁵⁵³ ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-11, 07.02.1944.

⁵⁵⁴ ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-12, 07.02.1944.

⁵⁵⁵ Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, Çev. M.Ali Kayabal, İstanbul, 1974, s.139.

devletleri güneyden kuşatmak ve Alman direnişini kırmak için kara ve hava desteğine gerek duyulduğunu ifade etmiş, Türkiye 1943 yılı sona ermeden müttefikler saflarında savaşa girmeli ve bu suretle müttefiklere karşı taahhütlerini yerine getirmelidir” demiştir. İnönü, Churchill’in bu teklif ve isteklerine karşı, özellikle iki nokta üzerinde durmuş olup, bunlarda birincisi Rusya’nın Almanya’nın yenilmesi ile birlikte Avrupa ve Balkanlarda önemli bir güç haline gelmesinden duyulan endişe, ikincisi de Türk ordusunun savaşa katılması ile birlikte ihtiyaç duyacağı teçhizat ve teşkilatlanmanın nasıl karşılanacağıdır⁵⁵⁶.

Bu ikinci konu ile ilgili olarak toplantıda alınan karara göre, müttefikler Türkiye’nin savunma gücünün bir yıllık silâh ve mühimmat ihtiyacını derhal gönderecek ve stratejik öneme sahip ve korunma ihtiyacı olan İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin hava savunma gücünü artırmak amacıyla yardım yapacaktır. İngiltere Türkiye’ye yapacağı yardımları liste halinde bildirmiş ve bu listelere “Adana listesi” adı verilmiştir⁵⁵⁷.

Türkiye’nin savaşın içine çekilme girişimleri Adana’dan sonra Kahire ve Tahran Konferanslarında da sürmüş, 4-6 Aralık 1943 tarihinde Kahire’de yapılan görüşmede İsmet İnönü müttefiklerin yoğun baskıları sonucunda prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş, ancak Türkiye’nin savunma gücü için gerekli olan silâh ve teçhizat verilmedikçe savaşa girilmeyeceği belirtilmiştir. Churchill bu isteği kabul etmiş ve Şubat 1944’de Ankara’da Türk ve İngiliz askerî heyetleri arasında yardım konusunda görüşmeler yapılmış, ancak İngilizler Türklerin çok aşırı isteklerde bulunduğunu belirterek görüşmeleri kesmişlerdir. İngiltere bu gerginlik üzerine savaş sonrası yapılacak barış konferansında Türkiye’nin sağlam bir mevkie sahip olamayacağını belirtmiştir⁵⁵⁸.

3- Askerî Malzeme Kullanım Kursları

İngilizlerden alınan 40 mm.’lik topları kullanacak birliklerden 66 batarya komutanı, 58 takım komutanı, 20 kamacı gediklisi, 8 kıta çavuşu kursa tabi tutulmuştur. Kurslar Genelkurmay Başkanlığının tertibatına göre düzenlenmiştir. Topların küçük çaplı tamir işleri birlik ustaları tarafından yapılırken, büyük çaplı tamir işleri ise askerî fabrikaların İzmir, Zeytinburnu, Erzurum tamirhanelerinde yapılmıştır⁵⁵⁹.

⁵⁵⁶ Ş.Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul, 1985, s.259.

⁵⁵⁷ Weisband, **a.g.e.**, s.160.

⁵⁵⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt 1-2, İstanbul, 2004, s.413.

⁵⁵⁹ **ATASE Arşivi**, K.3, D.3, Belge No: 3-48.

Bu arada, İngiltere’den alınan tankların kullanımı için Orta Doğu’da İngilizlerin koordinatörlüğünde kurs ve staj eğitimleri düzenlenmiş olup bu eğitime katılan subay ve tercümanların listesi aşağıdaki gibidir⁵⁶⁰.

1. “7. Tümen Komutanı Tümgeneral Zekai Okan (330-C 46)
2. 41. Tümen Piyade Tugay Komutanı Tuggeneral Saim Önhon (328-4)
3. 51 Korugan Komutanı Albay Sezai Tunceli (326-198)
4. Eğridir Dağ Tabur Komutanı Kurmay Yarbay Eşref Manas (333-302)
5. 8. Kor.1.Şube Müdürü Kurmay Yarbay Fahri Özdilek (333-6)
6. Erzurum Konak Md. Piyade Yarbay İhsan Taylan (330-C-82)
7. Savunma Okulunda Savunma Binbaşı Esat Ülgencan (337-77)
8. 226. A. 1. Tabur Komutanı Piyade Binbaşı Sücaattin Akın (337-348)
9. 28. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Arif Güvenç (341-13)
10. Tank Tabur Komutanı Savunma Binbaşı Hüsnü Tanker (337-55)
11. Veri kontrol Topçu Alayı 1. Tabur Komutanı Binbaşı Arif Eray (331-139)
12. Savunma Bnc. Okulu Talebe Bölük Komutanı Yüzbaşı Kerim Akalan (341-5)
13. 3 tercüman subay”

Türk ordusunda hava kuvvetlerinde görev yapan subayların yetiştirilmesi konusunda İngiltere’den destek istenmiş ve Eskişehir’deki uçuş okulunda uçuş öğretmeni ve Harp Akademisinde öğretmenlik yapmak üzere İngiliz subayları talep edilmiştir. Özellikle yeni alınan uçaklar konusunda bilgilendirmek amacını taşıyan bu talep kısa süre sonra yerine getirilmiştir⁵⁶¹.

4- Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri

Adana görüşmeleri çerçevesinde, malzeme görüşmeleri yapmak için Ankara’ya gelecek olan İngiliz heyetinin üyeleri 21.02.1943 tarihinde uçakla Adana’ya gelmişlerdir. Bu heyetin üç üyesi 22-23 Şubat 1943 tarihinde İskenderun ve Mersin limanlarını ziyaret etmişlerdir⁵⁶². İngiliz kurmay subaylarından oluşan aynı heyet 24-25 Şubat 1943 tarihinde Ankara’ya gelmiş ve Ankara Palas’ta Genelkurmay Başkanlığı’nın misafiri olarak ağırlanmıştır. Heyete, çeşitli nedenlerle Mısır’a giden Türk askerî heyetlerine İngilizler tarafından gösterilen misafirperverliğe karşılık olarak büyük ilgi gösterilmiş ve 1 Mart 1943 tarihinde İngiliz askerî heyeti şerefine Ankara şehir lokantasında bir öğle yemeği

⁵⁶⁰ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-45.

⁵⁶¹ Karakuş, a.g.e., s.109.

⁵⁶² ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-109, 19.02.1943.

verilmiştir⁵⁶³. İngiliz mütehassısı Yarbay Wadley, İstihbarat Müfettişliğinden Deniz Yarbay Burhanettin Alparslan refakatinde Zonguldak bölgesinde bir tetkik seyahati yapmıştır⁵⁶⁴.

Bandırma, Balıkesir ve İzmir civarındaki tayyare meydanlarında çalışmak üzere İngiliz teknisyenler gelmiş olup, bunların durumları hakkında 25 Şubat 1941 gün ve 19323 sayılı Bakanlar Kurulu karar vermiştir. Kaplan vapuru ile Türkiye'ye getirilen ve 90 kişiden oluşan bu teknisyenler grubunun 55 kişisi Çanakkale'de karaya çıkarılarak buradan görev yerlerine kısa yollarla gizlice gönderilmiştir. 35 teknisyen ise başka bir vapur ile İzmir'e getirilmiş buradan gizlice çalışma yerlerine gönderilmiştir⁵⁶⁵.

Bunların dışında Genelkurmay Başkanlığı, İngilizlerin sürekli askerî tesis ve bölgelerimizde inceleme yapmasından rahatsızlık duymaya başlamış ve topçu malzeme depolarımızı gezerek bilgi vermek ve bakım konularında yardımcı olmak isteyen Yüzbaşı Dalton'a izin verilmemiştir⁵⁶⁶.

D. ALMANYA'DAN ALINAN ASKERİ YARDIMLAR

1- Alman Askerî Yardımı'nın Tarihsel Süreci

Almanya Türkiye'de askerî endüstri kurma çalışmalarını ilk kez havacılık alanında başlatmış ve 1925 yılında Türkiye'den gelen talep üzerine ilk adım atılmıştır. Türkiye, Alman Junkers firmasının katkılarıyla uçak sanayisini kurmak amacıyla Almanya'ya başvurmuştur. Teknik ve ekonomik yetersizliklerden ötürü uçak sanayisini tek başına kuramayan Türkiye'nin bu isteği, Almanya'ya Junkers firması tarafından değerlendirilmiştir. Bu arada Türkiye'nin talep ve isteği üzerine, silâh ve cephane fabrikaları kurma çalışmalarına başlayan Otto Wolf Rheinmetall ve Krupp firmaları, Türk Hükûmeti ile çok yoğun temaslara girişmiştir. Versay Antlaşması hükümleri gereği, çok iyi bildikleri ve başarılı oldukları silâh endüstrisi çalışmalarını Almanya içinde sürdüremeyen Alman firmaları, Türkiye'nin talebini kaçırılmayacak bir fırsat olarak görmüşlerdi. Almanya dışında kuracakları silâh fabrikalarında üretecekleri silâhların kullanım hakkını, Alman endüstrisi için saklı tutmak istiyorlardı⁵⁶⁷. 13 Eylül 1925 yılında bizzat Başbakan

⁵⁶³ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-84, 26.02.1943.

⁵⁶⁴ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-52, 17.12.1943.

⁵⁶⁵ ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-34, 07.04.1941.

⁵⁶⁶ ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-4, 22 .03.1944.

⁵⁶⁷ Yavuz Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri**, Ankara, 1993, s.67.

İsmet İnönü tarafından Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Nadolny'e işbirliği önerildiğinde Alman Hükûmeti konuya gereken ilgiyi göstermiştir. Başbakan İsmet İnönü, Büyükelçi Nadolny ile yaptığı görüşmede, Türk Hükûmeti'ne teknik açıdan yardımcı olabilecek, uygun fiyat verebilecek Alman firmaları hakkında bilgi sağlayacak, aracılık yapacak, yönlendirecek Alman danışmanların Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Dış İşleri Bakanlığı'nın muhalefetine rağmen, Alman Savunma Bakanlığı Türk Savunma Bakanlığı'na danışmanlık yapmak üzere de Grahl ve Klein'ı Ankara'ya göndermiştir. Bu arada, Alman endüstrisinin önde gelen isimlerinden Otto Wolf firması, Türk silâh endüstrisi için kendi ürünlerini tanıtması ve tavsiye etmesi amacıyla Baron Oppenheim'ı, Alman Savunma Bakanlığı da Bnb. Senftleben'i danışman olarak Ankara'ya göndermişti⁵⁶⁸.

Türkiye ve Almanya Cumhuriyetleri arasında 1924 yılında başlayan ilişkiler Osmanlı Devleti dönemindeki kadar yoğun olmasa da dönemin şartları göz önüne alındığında 1933 yılına kadar önemli bir gelişme göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, özellikle Almanya'nın önemli bir pazarı haline gelen Osmanlı Devleti ekonomik olarak Almanya'nın etkisi altına girmiş, ayrıca gönderdiği askerî heyetler vasıtası ile de Osmanlı ordusu üzerinde kendi lehine etki yaratmış ve kontrol mekanizması kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda askerî gücünü yitirmiş, ekonomik olarak çökmüş, siyasal açıdan da büyük bir kaos ortamı yaşayan Almanya ile Türkiye'nin ilişkileri geçici olarak durmuştur. Ancak Almanya'nın endüstriyel sorunları hammadde ve pazar arayışı bu ilişkilerin yeniden başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde başlatılan ilişkiler ise hiçbir tarafa ayrıcalık tanımayan, karşılıklı çıkar esasına üzerine kurulmuş, dengeli, bağımlılığa yol açmayacak şekilde, siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda geliştirilmiştir. Almanya, İngiltere ve Fransa'nın her türlü engellemelerine rağmen Türkiye'den elde etmiş olduğu hammaddeler sayesinde ekonomik kalkınmasını hızlandırmıştır. 1923 ile 1933 yılları arasında kurulan bu ilişkiler, hukuki temelleri olan ve karşılıklı çıkar esasına oturtulmuş, her iki taraf içinde önemli sayılacak adımları beraberinde getirmiştir. 1933 yılından itibaren Almanya'da iktidarı eline alan Nasyonal Sosyalist Partisinin hayat alanı teorisi Türkiye için de tehdit oluşturmakta olup, Nazi Almanya'sı yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile donanmış Türkiye'yi ele geçirme ya da kendi saflarında kullanma hevesinde olmuştur. 1936-1939 yılları arasında Almanya Türkiye'yi kendi yanına çekme politikasına devam etmiş, ancak Türkiye Almanya'nın

⁵⁶⁸ A.g.e., s.65.

yayılmacı emellerine karşılık 1939 yılından itibaren İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve askerî ilişkilerini geliştirme politikasına başlamıştır⁵⁶⁹.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Türkiye'nin dış ticarete olduğu gibi, askerî dışalımının büyük çoğunluğu da, takasla ödeme kolaylığı sağlayan Almanya'dan yapılmaktaydı. Ancak, iki savaş arası yıllarının sonlarına doğru, İngilizler daha elverişli koşullar önermeye başlamıştır. Sir Knatchbull Hugessen'den Lord Halifax'a gönderilen 20 Temmuz 1939 tarihli 388 nolu vesikanın 434ncü sahifesinde;“Cumhurbaşkanı İsmet'in bize ve Fransızlara karşı tutumu sert ve acıdır. Türkiye iki ay öncesine nazaran daha zayıftır. İngiltere ile müzakerelere başlamadan önce Türk malları karşılığı Almanya'ya ısmarladıkları ağır silâhlar muntazaman gelmekteydi şimdi bunlar durdu. Ayrıca General Orbay ve asker otariteler durumun farkındalar. Almanlar ise bu müzakerelerin kesilip Türklere kendi teklifleriyle yanaşmak için önemle ve dikkatle bakıyorlar..... demiştir”⁵⁷⁰.

İngilizlerle başlayan bu yakınlaşma sonucunda Almanya ile sorunlar yaşanmaya başlanmış ve Almanlar yükümlendikleri silâh vb. teslimatlarını ertelemeye ve çeşitli güçlükler çıkarmaya başlamışlardır⁵⁷¹. İkinci Dünya Savaşı başlayınca, Çekoslovak fabrikalarında bize gönderilmeye hazır durumda bekleyen silâhlarımız da dâhil olmak üzere, her türlü araç-gerecin sevkıyatını durdurmuşlardır⁵⁷².

Türkiye'de savunma sanayiinin yeniden yapılanması yönünde 1967 yılından itibaren başlatılan ilk çalışmalarda ilk yapı taşını Almanya koymuştur. Almanya, NATO savunma yardımları adı ile ilk kez cephane ve silâh imalâtı için gerekli üretim araçları vermiş ve bu

⁵⁶⁹ A.g.e., s.50.

⁵⁷⁰ Ulubelen, a.g.e., s.309.

⁵⁷¹ Sir Knatchbull Hugessen'den Lord Halifax'a gönderilen 23 Ağustos 1939 tarihli 161 nolu vesikanın 140ncü sahifesinde belirtildiği üzere, “(.....) Alman Hükûmeti Türk hariciye vekaletine aşağıdaki üç maddelik notayı vermiştir:

1- Türk Hükûmeti dış politikası yüzünden Alman firmalarına ısmarladığı bütün malları almaktan vaz geçsin.

2- Alman Hükûmeti Türkiye'ye kredi vermeyecektir. Bilhassa 60 milyon marklık harp malzemesi verilmeyecektir.

3- Türk Hükûmeti bu şartlara razı gelmezse Alman Hükûmeti Türkiye ile olan ticaret anlaşmasını yenilemeyecektir. Diğer taraftan Türkler razı olurlarsa Alman Hükûmeti derhal müzakerelere ve Gölcükte bir deniz üssü yapmaya hazırdır.

Türk Hariciye Vekili bundan sonra Alman baskısına dayanmanın çok zor olduğunu söylemiştir(.....)” Ulubelen, a.g.e., s.313.

⁵⁷² Sir Knatchbull Hugessen'den Lord Halifax'a gönderilen 25 Ağustos 1939 tarihli 260 nolu vesikanın 214ncü sahifesinde, “(.....) Türk Hariciye Vekili Alman Büyükelçisiyle çok sert bir konuşma yaptı. Türk Hükûmeti kendisini ekonomik bir dominyon yapmayacaktır. Türk Hükûmeti kendisini serbest hale getirecek adımları atacak, Alman hükûmeti silâhlar mevzuunda sözünü tutmadı. Türk Hükûmeti de Almanya'daki askerî ve teknik elemanlarını geri çekecektir(.....)”, demiştir. Ulubelen, a.g.e., s.314.

makineler cobra tanksavar roketlerinin kısmi imalâtında G-3 tüfeği ve M-1 makineli tüfeğin imâli için MKEK'ye teslim edilmiştir⁵⁷³.

2- Krupp Firmasından Askerî Malzeme Alımı

Türk Alman ilişkileri içerisinde Türkiye ile Almanya arasındaki silâh ticareti, askerî ilişkilerinin çok önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Alman silâh sanayiinin donattığı bir ordunun Almanya'ya mutlak olarak bağımlı kalacağına inanmış olan Alman yöneticileri bu ilişkiyi sürdürmek için gerekli çabayı göstermiştir. Almanya'da daha 1935 yılında devlet tekeli olarak kurulan savaş malzemesi ihraç derneğinin 1937 yılında 88 silâh şirketi üyesi olup, savaş malzemeleri satışı siyasal baskı aracı olarak kullanılmıştır⁵⁷⁴.

Bu şirketlerden en büyüğü hiç kuşkusuz Krupp'tur. Krupp fabrikasının esas kuvvetini Rhur havzasındaki çelikhane ve dökümhaneler oluşturmaktadır. Alfred Krupp'un fabrikaları 60 adet olup, 27.000 ton petrol gemisinden takma dişe kadar çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu firma 1948 yılında Almanya devletine 264 milyon mark vergi vermiştir⁵⁷⁵.

Türk Hükûmeti Birinci Dünya Savaşı yıllarından beri değişik Alman firmalarından, özellikle de Krupp'tan askerî malzeme satın almaktadır. Bu malzemelerin sevkiyatı genellikle deniz yoluyla yapılmış, fakat Akdeniz'deki çatışmalar neticesinde ulaşım yolunun değiştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle bir süredir ulaşım (Çekoslovakya ve Romanya üzerinden) kara yoluyla yapılmıştır. Bu dönemde Türk Hükûmeti, sevkiyatın hızlanması için Alman hükûmetinin Krupp temsilcilerine baskı yapmasını da istemekteydi.

Almanya 1938 yılında Türkiye'ye, değeri yaklaşık 91 milyon Alman markı (yaklaşık olarak 45 milyon TL.) bulan silâh sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Bu sevkiyat da Krupp, 1936-1937 yıllarında imzaladığı antlaşmalarla 15 cm.'lik toplar, hafif topçu malzemesi, römork ve özellikle deniz altı satışlarıyla ön sırada yer almıştır. Bununla birlikte Çanakkale Boğazı'na 30,5 cm.'lik İngiliz Vickers-Armstrong ve Çekoslovak Skoda topları yerleştirilmişti. Papen, 1 Mayıs 1939 tarihi itibariyle askerî malzeme sevkiyatına ilişkin Türk siparişlerinin, yaklaşık olarak 124.529.000 Alman markını bulduğunu belirtmektedir. Askerî malzeme niteliğinde olmayan, ancak askerî kuruluşların donanımını ilgilendiren (örneğin, Gölcük askerî limanı, top fabrikası, tank tesisleri, kimya ürünleri fabrikası)

⁵⁷³ Albrecht ve Diğerleri, **a.g.e.**, s. 289.

⁵⁷⁴ Cemil Koçak, **Türk Alman ilişkileri (1923-1939)**, TTK Yayını, Ankara, 1991, s.188.

⁵⁷⁵ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1955.

sevkıyat antlaşmalarına da değinmekte ve söz konusu sevk garantilerinin halen bilinmediğini haber vermektedir⁵⁷⁶.

Krupp fabrikasının Türkiye'deki en önemli yatırımlarından bir tanesi de Gölcük askerî limanı'nın yapımı projesidir. 21 Nisan 1939'da bir Alman sanayii grubu olan, Krupp öncülüğündeki bir Alman konsorsiyumuna (Gutehoffnungshütte, Philip Holzman AG, Siemens- Bau- Union ve Julius Berger Tiefbau AG) verilen ihalenin yaklaşık masrafı, 30 milyon Alman markı olarak belirlenmiştir⁵⁷⁷.

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte ve Türk-İngiliz ortak deklarasyonu'nun yayınlanmasına çok az bir süre kala, Almanya Türkiye'ye silâh sevkıyatı konusunda daha sert bir tutum içine girmiştir. Alman Dış İşleri Bakanlığı'nca 24 Mayıs'ta Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik sorunlara ilişkin olarak hazırlanan raporda, Ribbentrop'un dış politika nedenleriyle Türkiye'ye savaş malzemesi sevkıyatının durdurulması yolunda talimat verdiği görülmüştür. Türkiye Almanya arasında imzalanmış ve o tarihte geçerli olan antlaşmanın tek yanlı olarak bozulmasının uygun bir davranış olmayacağı ve Ankara tarafından bunun olumlu karşılanmayacağı bildirilmiştir. Bu kapsamda Skoda tezgâhlarında yapılmış dört parça 24 cm.'lik obüs ile, Germania tezgâhlarında yapılmış 12 adet torpido tamamen hazır olmalarına rağmen, sevk edilmemişti. Oysa bunlar Türkiye tarafından satın alınmışlardı. Almanya'nın bu tutumunun gelecekteki Türk-Alman iktisadî görüşmeleri üzerinde olumsuz etkiler olacağı ve nihayet İngiliz propagandasının etkisini artırmasına neden olabileceği belirtilmiştir.

Alman Dış İşleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi yöneticisi Wiehl 22 Temmuz 1939 tarihli raporunda, "*Türkiye'ye savaş malzemesi sevkıyatı sorununa değinmiş, soruna ilişkin bir ilke kararına varmakta ve savaş malzemesi sevkıyatının ilgili ülkenin temel politik kararlarına bağlı olduğunu açıklamıştır*". Bu tarihlerde Türkiye'ye 20 adet 15 cm.'lik Krupp topu (sadece 3'ü sevk edilmişti), 12 adet 21 cm.'lik Skoda topu, 6 adet 24 cm.'lik Skoda obüsü (sadece 2'si sevk edilmişti), 5 adet modern askerî uçak, 60 adet Messerschmidt-109 ve 8 adet Heinkel-III uçağı verilmesi gerekmekteydi. Bu sevkıyat bizzat Hitler'in talimatıyla durdurulmuştu. Bunlara hafif toplar, hafif topçu malzemesi, optik araç ve traktör de sevk antlaşmasına dâhildi. Tüm antlaşmanın değeri yaklaşık olarak 120 milyon Alman markı idi. Antlaşmaya göre Almanya yaklaşık olarak 45 milyon Alman

⁵⁷⁶ Koçak, a.g.e., s.190.

⁵⁷⁷ BCA, 030.10 / 63.423 / 82.21.12.

markı garanti vermişti ve bu garantinin 25 milyon Alman markı döviz olarak ödenmek zorundaydı⁵⁷⁸.

Savaştan sonra Krupp Firması ile, askerî bağlantıların dışında, sivil sanayii sektörleri ve fabrikalar için de girişimlerde bulunulmuştur. 15 Mayıs 1957 tarihinde Türkiye'ye gelen Alfred Krupp ile görüşmeler yapılmış ve Türkiye'ye 740 milyon marklık bir kredi verileceği ve bu kredilerin bazı fabrikalarda kullanılacağı bildirilmiştir. Alfred Krupp 18 Mayıs'ta Karabük Demir Çelik fabrikasını 20 Mayıs'ta da Kırıkkale Askerî Fabrikasını ziyaret etmiş ve bu fabrikaların tesislerinden övgü ile bahsetmiştir. Ayrıca bu görüşmelerde, Almanya Türkiye'ye bina ve yol malzemesi vermeyi, karşılığında da üzüm ve tütün almayı kabul etmiştir⁵⁷⁹.

Alman firmalarının politik, askerî ve ekonomik nedenlerle Türkiye'ye savaş malzemesi satmaya istekli oldukları görülmekte ve Almanya Türkiye'ye sattığı savaş malzemesi karşılığında, satış fiyatının pek az bir kısmını döviz olarak aldığını açıklamaktadır. Ayrıca askerî ilişkiler ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi yolunda bir baskı aracı olarak da kullanılmaktadır.

3- İkinci Dünya Savaşında Almanya'dan Silâh Alımı

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik olarak sıkıntı içinde olması savunma desteğini ve dış askerî yardımları zorunlu hale getirmiştir. Bu destek savaş yıllarında yoğun olarak İngiltere ve ABD tarafından verilirken, bir taraftan da Almanya'dan askerî malzeme alımı devam etmiştir. Bu dönemde, Türk diplomasisinin en önemli başarısı savaşan her iki taraftan da askerî malzeme temin etmiş olmasıdır. Özellikle Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen Türkiye'ye askerî yardım konusunda Alman hükûmetini ikna etmiş, "*Türkiye'nin savaşa girmesi doğrultusunda müttefik baskısına karşı koyabilmesi için en iyi yolun daha bağımsız hareket etmesini sağlayacak silâhların verilmesi olduğunu söylemiştir*". Almanya 1942 yılının ortalarında, Türkiye'ye silâh siparişlerinde kullanılmak üzere altı ay gibi kısa süre içinde 100 milyon Reichmark'lık bir kredi açmıştır. Bu durum İngiltere ve ABD'de büyük bir endişe ve şaşkınlığa sebep olmuştur⁵⁸⁰.

Bu arada Almanya ile olan askerî ilişkiler çerçevesinde sadece bu ülkeden malzeme alınmamış, aynı zamanda Almanya'ya askerî malzeme ve mühimmat da satılmıştır. Millî

⁵⁷⁸ Koçak, a.g.e., s.196.

⁵⁷⁹ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1957.

⁵⁸⁰ Deringil, a.g.e., s.171.

Savunma Bakanlığı'nın 24 Ocak 1957 tarihinde yaptığı açıklamaya göre, yeni Alman ordusu yabancı ülkelerden 4,5 milyar mark tutarında harp malzemesi almaya karar vermiş olup bu miktarın 700 milyon marklık bölümünün Türkiye'den alınmasına karar verilmiştir. Anlaşma gereği, Almanya'ya bu malzemeler 10 yıl içerisinde teslim edilmesine karar verilmiştir⁵⁸¹. Almanya ile yapılan bu anlaşma ile, başlangıçta 250 milyon liralık malzeme alınacak ve bunun 75 milyon liralık kısmı Almanya'ya olan borçlardan düşülecek, geriye kalanı da Kırıkkale silâh ve cephane fabrikalarının tevsiine sarf edilecektir. Yapılan anlaşma gereği ilk sevkıyat 1957 yılı Haziran ayı başında yapılmış ve Bonn'da yapılan manevralarda kullanılan mermi ve malzemeler beğeni toplamıştır. Bu arada Türkiye Almanya'nın cephane siparişlerini yerine getirebilmek için, yine Almanya'ya 68 milyon marklık malzeme ve teknik donanım aleti sipariş vermiştir⁵⁸². Bu anlaşmanın işleyişi ve yürütülmesi ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı Teknik Daire Müdürü Tümgeneral Kamil Argut, Bonn elçiliğine atanmış ve anlaşmanın genel takibi buradan yapılmıştır⁵⁸³. Ancak, alınan bu siparişler Türkiye'de tamamlanamamış ve büyük bir kısmı daha sonra Alman Krupp firmasına devredilmiştir. Ayrıca İtalya da Türkiye'den 250 milyon mark tutarında çeşitli savaş malzemesi almaya karar vermiştir.

Almanya'dan sağlanan askerî yardımlar, savaştan sonraki yıllarda ve özellikle 1960'lı yıllarda hızla artmış ve bu yardımlar genel olarak NATO çerçevesi içinde sağlanmıştır. Almanya, bir taraftan Türkiye'ye askerî yardım ve silâh satışı yaparken diğer taraftan da hurdaya ayırdığı silâhların maddi ve manevi zorluklarından kurtulmuş, Türkiye'nin askerî malzemelerin bakım ve onarım taleplerinden 8 milyar mark kâr elde etmiştir.

Almanya, Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle birlikte bu çerçevede 1964 yılından itibaren askerî yardımlara başlamıştır. Bu yardımlar,

Dilim Yardımları, Paket Yardımları, Özel Teçhizatlandırma Yardımları,

Millî Bütçe ile yapılan yardımlar, (Ateşe kredileri, Kobb-Log alımları, BWB alımları) olmak üzere dört grup halinde yapılmıştır.

Türkiye'nin 1939 Eylül ayı ortalarında, Almanya'dan ve işgali altındaki Çekoslovakya ile Polonya'dan alınacak savaş malzemesinin durumu şöyleydi⁵⁸⁴:

⁵⁸¹ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1957.

⁵⁸² **Cumhuriyet**, 6 Mart 1958.

⁵⁸³ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1957.

⁵⁸⁴ Mete Tunçay, "*İkinci Dünya Savaşının Başlarında Türk Ordusu*" (1939-1941), **Tarih ve Toplum**, Sayı 35, İstanbul, 1986, s. 35

“I. Krupp fabrikasına ısmarlanan 10.5/52 cm.’lik 28 tane top ve mühimmatı gelmişti; ama 7.5-42 cm.’lik 120 tane koşulu ve 8 tane motorlu sahra topundan, 16 koşulu ve 4 motorlusu gelmemiştir. 15.55 cm.’lik 20 tane top siparişimizin 18’i hâlâ bekleniyordu. İstedığımız 16 tane 7.5/60 cm.’lik ve 41 tane 7.5/50 cm.’lik uçak topundan hiçbiri gelmemiştir.

II. Rheinmetall fabrikasına üç partide mühimmatıyla birlikte 378 tane olarak ısmarlanan 3.7/50 cm.’lik zırhlı araç savaş topundan 278’i hâlâ gelmemiştir. Ama 10.5/30 cm.’lik 56 sahra obüsü ile 3.7cm. çaplı 12 kara ve hava savar topu gelmiştir.

III. Skoda fabrikasına ısmarlanan 15/24 cm.’lik 80 obüs de gelmiş; fakat 24/28 cm.’lik 12 ağır obüsten 10’u ile 21/45 cm.’lik 12 topun hiçbiri gelmemiştir.

IV. Bohemia fabrikasından beklenen 7.5/20 cm.’lik 12 dağ topu ile 7.5/30 cm.’lik 64 tane sahra topu namlusu gelmemiştir.

V. Zeiss fabrikasına ısmarlanan optik malzemenin, 7.5/60 cm.’lik uçaksavar topları için 9 tane atış komuta aracı gelmiştir. Ama 7.5/42 cm.’lik sahra toplarına mahsus 160 tane hava hedef dürbününden 26’sı, Ncd. 3 marka 34 tane komuta âletinden 33’ü, 200 tane Zeiss topçu teodolitinden 80’i, (7.5/40 cm.’lik toplar için) 2 metre kaideli 32 telemetrenin 23’ü ve 3 metre kaideli 7 tane İnver telemetrenin hiçbiri gelmemiştir.

IV. Siemens fabrikasından beklenen (17/55 cm.’lik toplar için) 10 şakuli telemetreyle 10 komuta âleti ve Skoda fabrikasına ısmarlanan (21 ve 24 cm.’lik toplara mahsus) 12 komuta âleti gelmemiştir.

VII. Ç.K.D. fabrikasına ısmarlanan 434 tane T.6 tipi, 40 tane T.7 tipi ve 62 tane T.8 tipi traktör gelmiş, ama 76 tane t.9 tipi traktörün 60’ı beklenmekteydi.

VIII. Polonya’da ısmarlanan 670 ağır ve Çekoslovakya’ya ısmarlanan 2.000 hafif makineli tüfek gelmiştir.

IX. Yine Almanya’dan beklenen biri 120, öteki 80 metrelik iki köprücü kolu da gelmemiştir.”

4- Krom Meselesi ve Askerî Malzeme Satışı

İkinci Dünya Savaşının başlangıcından itibaren tarafsızlık politikasından ayrılmayan Türkiye, savaşın sonlarına doğru ekonomik olarak sarsılmaya başlamış ve kaynaklarının büyük bir bölümünü silâhli kuvvetlerin ihtiyaçlarına ayırmıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin dış ticaretinde ve ihracatta özellikle tarım ürünleri önemli yer tutarken, krom madenide Almanya ile olan ticari ilişkilerde belirleyici faktörlerin başında gelmektedir. Zira Almanya için en önemli krom satıcısı Türkiye’dir. Bu arada Türkiye’nin toplam

ihracatında Almanya'nın payı 1933 ile 1938 yılları arası %44 olup, aynı yıllarda Almanya'dan yapılan ithalat ise %48 oranlarındadır. Bu oranların büyük bir kısmı da krom ve karşılığında alınan askerî malzemelere aittir⁵⁸⁵. Savaş yıllarında Almanya ile yapılan bu ticarete bir süre sonra İngiltere müdahale etmeye başlamış ve bu maden iki ülke arasında stratejik noktalara varan nüfuz mücadelesine neden olmuştur.

Savaş döneminde Türkiye'nin elindeki mallar ve ürünler arasında en önemli olanı kromdu. Bir yazarın dediği gibi, “Ekmek için maya neyse, modern sanayi için de krom odur; pek az miktarda gerek duyulur fakat onsuz da olmaz; tıpkı, mayasız ekmek olmayacağı gibi.” 1939'da Türkiye, dünya krom üretiminin %16,4'ünü, yani yaklaşık olarak 190.000 tonunu sağlamıştı, savaş boyunca da üretim hep böyle yüksek düzeyde kaldı. Savaş yıllarında Türkiye'nin krom üretimi, ton olarak şöyledir⁵⁸⁶:

1939.....	183.300
1940.....	169.800
1941.....	135.700
1942.....	116.300
1943.....	154.500
1944.....	182.100
1945.....	148.100

Bu durum, özellikle harp sanayisi için kroma ihtiyaçları olan savaşan devletleri, kromun önemli miktarını elde etmek için Türkiye üzerinde alışılmamış baskılar yapmaya zorlamıştır. Türkiye elindeki kromu sadece harp malzemesi karşılığında satmak istiyordu. Bu çabasında da son derece haklı olup, özellikle Almanya'yı krom karşılığında ağır top satışına razı etmeye çalışmıştır. Almanya ise buna tam olarak yanaşmıyor ve garanti vermiyordu.

İkinci Dünya Savaşı başlarında, Türkiye'nin giderek İngiltere'ye yaklaşması Almanya'yı tedirgin etmiş, hatta 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk İngiliz ortak deklarasyonu yayınlanınca Almanya 31 Ağustos 1939 tarihinde sona erecek olan ticaret anlaşmasını yenilememe ve askerî malzeme sevkıyatını durdurma kararı almıştır.

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen, bu durumu son derece tehlikeli bulmuş ve yolladığı mesajda; ”Fransa ve İngiltere'nin daha önce Polonya için ayırdığı harp

⁵⁸⁵ Koçak, **Türk Alman ilişkileri (1923-1939)**, TTK Yayını, Ankara, 1991, s.242.

⁵⁸⁶Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası-1**, Çev: M.Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s.108.

malzemesini isterse Türkiye'ye gönderebileceklerini" belirtmiş ve Alman hükûmetini uyarmıştır⁵⁸⁷. Ayrıca Von Papen, Almanya'nın harp malzemesi vermemesi durumunda yalnızca kromu kaybetmekle kalmayıp, Türkiye ekonomisini de müttefiklerin nüfuz sahasına bırakacaklarını belirtmiştir.

Türkiye ile Almanya, 15 Haziran 1941 tarihinde Türk Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması kapsamında, yeni bir ekonomik işbirliğine başlamış ve Almanya Türkiye'den krom ithalini talep etmiştir. Savaşın başlamasından hemen sonra, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifak anlaşmasının bir parçası olarak imzalanan 8 Ocak 1940 tarihli gizli krom anlaşması ve bu anlaşmanın bir yıl uzatma talep etmesi, Almanya ile olan ilişkileri germiş ve bu ülkeye krom ihracı durdurulmuştur. Almanya'nın Fransa'yı ele geçirmesi ile birlikte, bu ülkenin payına düşen krom miktarı için ABD devreye girmiş ve bu tarihten sonra ABD Türkiye kromu ile ilgilenmeye başlamıştır⁵⁸⁸. Yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'de bulunan 100.000 ton krom, gizli krom anlaşması çerçevesinde İngiltere'ye devredilmiş ve İngiltere bu hakkını ABD'ye devretmiştir. Bu karar 15 Ekim 1940 tarihinde uygulamaya konulmuş ve krom, İngiltere aracılığı ile ABD'ye satılmıştır.

Krom, savaş endüstrisinin stratejik ve kritik maddelerinden biridir. Çelik ve çelikten imâl edilen mermi ve mühimmatın hammaddesini oluşturmaktadır. Yoğun olarak Türkiye'de bulunan bu maden 1942 yılına kadar İngiltere tarafından kapatılmıştır. Ancak, Almanya'da bu madene aşırı gereksinim duymaktadır. Türkiye, 9 Ekim 1941'de Almanya ile yaptığı, hacmi geniş bir ekonomik anlaşma ile Almanya'ya krom satmayı taahhüt etmişti. Bu durum başta İngiltere olmak üzere müttefikleri oldukça rahatsız etmiş ve tepki olarak Türkiye'ye abluka kararı almaya kadar varan mesajlar vermeye başlamışlardır⁵⁸⁹.

Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 1939 yılı Aralık ayında Londra'ya yaptığı gezi sırasında İngilizlere Türk kromlarını satın almaları için 20 yıl süreli ve öncelik tanıyan bir anlaşma önermiş, ancak İngiltere iki yıllık bir kontrata razı olmuştur⁵⁹⁰.

Menemencioğlu daha sonra da, 1943'te en çok 90.000 ton, 1944'te 45.000 ton kromun Mihver devletlerine ihracını öngören Clodius Anlaşması'nın görüşmelerini yürütmüştür. Türkiye ile Almanya arasındaki görüşmeler 11 Eylül 1941 tarihinde başlamış ve Almanya Dış İşleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi Başkan Yardımcısı Clodius bu

⁵⁸⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "İkinci Dünya Savaşında Türk Alman Ticareti", **Bellekten**, Cilt XXV, No.97-100, s.99.

⁵⁸⁸ Gül İnanc Barkay, **Amerikan Diplomasisinde Türkiye**, İstanbul, 2001, s.19.

⁵⁸⁹ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1999, s.67.

⁵⁹⁰ Deringil, **a.g.e.**, s.157.

çerçevede krom ithalinin bir an önce başlatılmasını istemiştir. 6 Ekim 1941 tarihinde imzalanan anlaşma ile Türkiye Almanya'ya 31 Mart 1943 tarihine kadar 45 bin ton krom gönderecek, Almanya'nın bu tarihe kadar 18 milyon lira değerinde askerî malzeme göndermesi halinde 1943 yılında açıktan 45 bin ton daha krom ihraç edecektir⁵⁹¹. Bu kadar kromu alabilmek için, Almanya'nın Türkiye'ye belirli bazı maddeleri, araç ve gereçleri göndereceğine dair yaptığı vaadi yerine getirmesi gerekiyordu. Bu malzemelerin tamamı harp malzemesi niteliğindedir⁵⁹². Ayrıca bu anlaşma ile Clodius, Menemencioğlu'na çok önemli bir teklif daha sunmuş ve bu teklif ile 1943 ve 1944 yılında Türkiye'nin tüm krom üretiminin yarısını almayı ve karşılığında savaş malzemesi vermeyi vaat etmiştir⁵⁹³.

Almanya Dış İşleri Bakanlığı Politik İlişkiler ve Ticaret Dairesi Başkanı Will'in, Almanya Dış İşleri Bakanı Ribbentrop'a yazdığı 17 Mart 1942 tarihli gizli mektupta, Türkiye'ye gönderilen malzemeler hakkında 108 adet DCA 7,5 cm.'lik sahra topu ile 40 bin merminin teslimi, Krupp firması ile savaştan önce yapılan bir anlaşmada öngörölmüş, fakat savaşın çıkması ile bu malzemeler teslim edilmemiştir. Ayrıca, yine aynı belgeye göre, bu topların Alman ordusunda kullanılmıyor olması bu teslimatı kolaylaştıran en önemli etken olmuş ve Claudius'un 9 Ekim 1941 tarihinde Türkiye ile yapmış olduğu anlaşmada 20 adet top ve 100 bin merminin verileceği vaat edilmiştir. Bu top ve mermiler Türkiye'nin vereceği krom madenine karşılık olarak plânlanmış ve bu malzemelerin 15 Ocak 1943 tarihinden sonra tesliminin yapılması için Krupp firması ile görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin alacağı top ve mermiler 1944 yılı başında vereceği 8milyon mark ve ayrıca 15 Ocak-31 Mart arasında 45 bin ton krom ithaline karşılık gelmektedir⁵⁹⁴.

1942 Ekim ayında İngilizler, arkasından da Amerikalılar, Türk kromlarının Almanya'ya ihracını önlemek için çaba harcamaya başlamışlar, 18 Nisan 1944 tarihinde Amerika ile İngiliz Büyükelçileri Türk Hükûmetine ortak bir nota vererek, Türkiye'nin Almanya'ya stratejik maden vermeye devam etmesi halinde, abluka uygulayacaklarını belirtmişlerdir⁵⁹⁵.

Numan Menemencioğlu, 18 milyon lira değerindeki Alman askerî malzemesi alınmadıkça, bu miktarın Mihver devletlerine ihraç edilmeyeceği konusunda Müttefiklere güvence vermeye çalışmıştır. Bu arada İngiltere'nin önerilerini de geri çevirmiştir. Bunun

⁵⁹¹ Barkay, **a.g.e.**, s.59.

⁵⁹² Deringil, **a.g.e.**, s.160.

⁵⁹³ Barkay, **a.g.e.**, s.63.

⁵⁹⁴ Nurer Uğurlu ve Diğerleri, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, İstanbul, 2003, s.203.

⁵⁹⁵ Weisband, **a.g.e.**, s.109.

üzerine İngiltere, Türkiye'ye sert bir şekilde karşılık vermiş ve bu durumu “acı bir sınav” ve “Türkiye'nin Müttefiklere karşı tutumunun mihenk taşı” olarak nitelendirmiştir⁵⁹⁶.

Roosvelt, Stalin'e yazdığı 18 Mart 1944 tarihli mektupta, Türk kromunun Almanya için öneminden bahsetmekte ve bu konuda İsmet İnönü'ye bir mektup yolladığını belirtmektedir. Mektubun metni şöyledir⁵⁹⁷; “*Hemen haftanın her günü sizinle konuşmayı istediğim birçok sorun vardır, keşke birbirimizden binlerce mil uzakta olmasaydık.*

Bu anda, size krom konusu hakkında yazmak istiyorum. Farkında olduğunuz gibi Ruslar Nikopol'un (Niğbolu) ele geçirilmesi ile Almanları önemli manganez kaynaklarından yoksun bırakmayı başardı. Birçok amaçla Türk Krom cevheri manganezin yerini alabilir ve Almanların Nikopol'den gelen manganezden yoksun kalmaları sonucunda Alman savaş üretimi için Türkiye'den sağlanacak kromun önemi artar.

Türkiye'den Almanya'ya nakli devam eden büyük krom cevheri ikmallerinin şimdi BM için derin endişe yaratan bir sorun durumuna gelmiş olduğu açıktır. Almanların Türk krom cevherinden daha çok yararlanmasından nasıl alıkonulabileceğine en iyi siz karar verebilirsiniz. Yaratıcı dehanızı bildiğim için bunun üstesinden gelecek bir yöntem bulacağınızı ümit ederim. Türkiye tarafından yapılacak, aslında dünyanın refahı için emsalsiz bir katkı niteliğindeki bu fırsatı tanıyacağınıza kuvvetle inanıyorum.”

Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere, Türk kromu İkinci Dünya Savaşında, savaş endüstrisinin en önemli kaynağı ve müttefikle ile Almanya arasında stratejik bir unsurdur. Mektupta ayrıca, Almanya'nın Türk kromundan daha fazla yararlanmaması için gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir. Bu mektuba Stalin 20 Mart'ta derhal cevap vermiş, ancak Türkiye'ye yapılan bu önerinin olumlu sonuç vereceği hakkında endişelerinin olduğunu belirtmiştir.

Türkiye, 1944 yılı sonuna kadar Almanya'ya 180.000 ton krom sevk etme kararı almış ve 25 Mart 1944 tarihine kadar 75.842 ton krom Almanya'ya ulaştırılmıştır⁵⁹⁸.

Bu yıllarda Türkiye'den Almanya'ya krom ihracatı sınırlandırılmasının nedeni, İngilizlerin kendi çabalarından çok Almanya'nın pazarlığın kendi payına düşen bölümünü yerine getirmeyişidir. 31 Mart 1943'e kadar Almanya, 18 milyon lira değerindeki silâhlardan ancak pek az bir bölümünü Türkiye'ye gönderebilmişti, bunun karşılığında da Türklerin Mihver devletler için ayırdıkları 45000 ton kromun tamamını alamamışlardı. 15 Ocak ile 31 Mart 1943 tarihleri arasında Almanya'ya ancak 1000 ton krom

⁵⁹⁶ A.g.e., s.110.

⁵⁹⁷ Nurer Uğurlu ve Diğerleri, a.g.e., s.126.

⁵⁹⁸ Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt II, İstanbul, 1996, s.239.

gönderebilmişti⁵⁹⁹. 1943 Haziran ayından sonra ticaret hızla gelişti ve Almanlar, Türkiye'nin istediği savaş malzemesini yollamaya başladılar. Türkler de bunun karşılığını vererek yıl sonuna kadar Almanya'ya ihraç edilen kromun miktarını 46783 tona çıkardılar. Almanya'ya yapılan bu hızlı satış artışı İngiliz ve Amerika'luların Türk hükûmetine bir dizi uyarıda bulunmalarına yol açmıştır.

Krom ihracındaki en önemli sorunların başında, Türkiye'nin zirai ürünlerini krom satışları ile birlikte yürütmesi ve krom alıcısı olan Almanya'ya aynı zamanda tarım ürünlerini de beraber satması gelmektedir. Eğer Almanya'ya yapılan krom satışı müttefiklerin baskısı ile durur ise bu kez tarım ürünleri de elde kalacak ve büyük bir ekonomik kaos yaşanacaktır. Nitekim bu tarihte Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen Londra'ya gönderdiği mesajda; *“Türk mahsulünün ihracat için beklediğini ve durumun nazik bir safhaya girdiğini bildirmiş ve eğer İngiltere'nin menfaati Türkiye'nin Almanya'ya krom satmamasını gerektiriyorsa bu ancak Türk ziraat mahsullerinin çok miktarda İngiltere'ye ithal edilmesiyle mümkün olacağını belirtmiştir”*⁶⁰⁰. İngiliz Hükûmeti, 19 Mayıs 1943 tarihinde Türk kromunu 8 Ocak 1943 ile 31 Aralık 1944 arasındaki dönemde, tonunu 270 şiling gibi yüksek bir fiyattan almayı kabul etmiştir.

Almanya'ya krom sevkıyatına karşı İngiltere ve ABD'nin tepkisi her zaman sert olmuş ve 14 Nisan'da Türkiye'ye bir nota vererek sevkıyatın durdurulmaması halinde Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını belirtmişlerdir⁶⁰¹. Bu tepkiler üzerine Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu krom sevkıyatının ayda 6.752 tondan 4.000 tona indirilmesini önermiş, bu teklifte müttefikleri tatmin etmemiştir. Sonunda Türkiye 21 Nisan 1944 tarihinde Almanya'ya yaptığı krom sevkıyatını durdurduğunu açıklamıştır⁶⁰².

5- Alman Dilim Yardımları

Bu yardımlar, Federal Almanya'dan 1964 yılından beri ortalama olarak her 36 ayda bir defa olmak üzere imzalanan anlaşmalar çerçevesinde dilimler halinde sağlanan bir yardım şeklidir. Dilim yardımı anlaşmalarında tespit edilen kaynağın, % 80'i yeni malzeme, % 20'si kullanılmış malzeme tedarikinden oluşur. Dilim yardımları ile bu güne kadar Transall uçakların idamesi, denizaltı ve hücum bot inşası, denizaltı bataryasının

⁵⁹⁹ Weisband, a.g.e., s.111.

⁶⁰⁰ Kurat, a.g.m., s.97.

⁶⁰¹ Koçak, a.g.e., s.240.

⁶⁰² Weisband, a.g.e., s.246.

Türkiye'de yapımı tank yenileştirme fabrikalarının tevzii, tank paleti ve tank namlusu Türkiye'de üretimi ile kalibrasyon merkezlerinin kuruluşları ve projeleri gibi üretime dönük projeler gerçekleştirilmiştir. Bu güne kadar 18 dilim yardım uygulanmış ve bu çerçevede 1.908.000.000 mark NATO Savunma yardımı alınmıştır. Ayrıca Türk Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 20 Ocak 1964 tarihinde Almanya'nın Bonn şehrine giderek görüşmelerde bulunmuş ve Almanya'dan 1964 yılında alacağımız yardımın en az yarısının çok acele Türkiye'ye teslimi istenmiştir⁶⁰³.

a- Alman Savunma Dilim Yardımları ve İlk Beş Alman Askerî Yardım Devresi

NATO ittifak anlaşmaları çerçevesinde karşılıklı yardım ve işbirliği esasına göre, Türkiye'nin savunma gücünü arttırmak amacıyla yapılan askerî yardım ile ilgili ilk temas 1962 yılında Türk Genelkurmay Başkanı'nın Almanya'yı ziyareti sırasında yapılmış, 1963 yılından itibaren de yıllık anlaşmalarla müzakereler devam ettirilmiştir. Yardımlar NATO çerçevesinde yapıldığı için, Yunanistan ile Türkiye'ye karşı ortak hareket edilmektedir. Yardım anlaşmalarının birincisi 2 Mayıs 1964 tarihinde, ikincisi 13 Ekim 1965 tarihinde, üçüncüsü de Nisan 1967 tarihinde imzalanmış olup dördüncü anlaşma Yunanistan'da kurulan askerî rejim yüzünden ayrı olarak 18 Ekim 1968 tarihinde imzalanmıştır⁶⁰⁴. Almanya Savunma Bakanı Von Hassel ile Millî Savunma Bakanımız İlhami Sancar arasında imzalanan ilk yardım anlaşması NATO askerî yardımları içinde bağış olarak verilmiştir. Anlaşma sırasında bir konuşma yapan İlhami Sancar, "*Geleneksel Türk Alman dostluğunun aynı cephede omuz omuza çarpışmış iki millet olarak bahsetmiş, Türkiye ve Almanya'nın aynı tehditle karşı karşıya kaldığını açıklamıştır*"⁶⁰⁵. Alman askerî yardımlarının tüm işlemleri Bonn Silâhlı Kuvvetler Ataşeliği aracılığı ile yürütülmüştür. Yardımların her bir dilimi için 50 milyon Dm. plânlanmış olup beşinci yardım anlaşması ile bu rakam 80 milyon Dm.'ye çıkarılmıştır. Temel amacı TSK'nın gücünü artırmak olan bu yardımlar içinde, malzeme yardımı "*Bedelsiz Teslimat*", nakdi yardım ise "*Hibe*" olarak verilmiştir. Nakliyat, Alman gemileri ile yapılmış ve malzemeler Türk limanlarına teslim edilmiştir. Malzemelerin fiyatları, stok yardımlar için TSK ve Alman ordusu temsilcilerinin ortak kararı ile belirlenmiş, yeni malzemelerin fiyatı ise Alman ordusu için alınan malzemeler ile aynı tutulmuştur. Malzemelerin genel kalite kontrolleri Federal Almanya Savunma Bakanlığı Teknik Dairesi (BWB) tarafından yapılmıştır.

⁶⁰³ Cumhuriyet, 20 Ocak 1964.

⁶⁰⁴ Muzaffer Erciş, *Yaşadım (1923-1973)*, İstanbul, 1999, s.432.

⁶⁰⁵ Cumhuriyet, 3 Mayıs 1964.

İlk anlaşmanın yapıldığı 2 Mayıs 1964 tarihinden hemen önce, Almanya Savunma Bakanı V. Hassel ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Trettner ile birlikte Ankara'ya gelmiş olup Başbakan İnönü ile bir görüşme yapılmış, bu görüşme de İnönü, yardımların ihtiyaçları karşılamadığını ve yetersiz olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Alman Orgeneral Trettner şu cevabı vermiştir. *“50 milyon Dm. başlangıç rakamıdır. Her ne kadar parlamentodan bu şekli ile geçmiş olmasına rağmen, %50 yeni, %50 çok az kullanılmış fakat Alman ordusunda kadro dışı kalmış ve Türk Silâhlı Kuvvetleri kadrosunda kullanılan malzeme çok ucuz fiyattan tertip edilecektir. Bu süratle daha çok silâh ve malzemenin Türk ordusuna verilmesi olanağı sağlanacaktır.”* Bu görüşmeden sonra, MSB'de her iki tarafın savunma bakanları tarafından askerî yardım anlaşması imzalanmıştır⁶⁰⁶.

Alman askerî yardım etkinlikleri içerisinde, yardımların yürütülmesi için Alman teknik heyetlerinin ziyaretleri önemli yer tutmaktadır. Bu ziyaretlerden bir tanesi de Dr. Boode başkanlığında Tuğgeneral Mühlüner, Albay Dr. Acker ve Herr Sieg'den oluşan heyetin, 1964 yılı içinde yaptığı Türkiye ziyareti olup, bu ziyaret esnasında birinci dilim yardımların organizasyonu ve ödemelerin Dm. olarak yapılması konusu konuşulmuş⁶⁰⁷. General Zeki İlder ile Boode arasında yapılan görüşmeler esnasında yardımlar içinde yer alan malzemelerin listesi de ele alınmış olup, bunlar içinde 108 F 84 uçağı, 108 M47 tankı, çekme kamyonları bulunmaktadır. Bu arada Türk Genelkurmayı, özellikle kullanılmış kadro fazlası malzemelerinin fiyatlarını yüksek bulunduğunu Alman Genelkurmay'ına iletmiş ve bu durum daha sonra tekrar ele alınmış ve fiyatlar makul seviyeye çekilmiştir.

Alman askerî yardımları, TSK'nın savaş gücüne direkt etki yapacak alanlara yönelik olarak plânlanmış ve genel olarak NATO standartlarına uygun malzemelerden seçilmiştir. Malzemeler seçilirken, yakın gelecekte kadro dışı bırakılmamasına, bakım takımları ve yedek parçaları ile birlikte alınmasına ve TSK'yı destekleyen harp sanayiinin geliştirilmesine etki edecek türden olmasına dikkat edilmiştir⁶⁰⁸.

1964 yılından itibaren başlayan yardımlar, 1994 yılına kadar 18 ayrı zaman dilimi içerisinde verilmiş olup bu yardımların yıllara göre dağılımı aşağıdaki gibidir⁶⁰⁹.

⁶⁰⁶ Erciş, **a.g.e.**, s.304.

⁶⁰⁷ **A.g.e.**, s.316.

⁶⁰⁸ **A.g.e.**, s.433.

⁶⁰⁹ **Beyaz Kitap**, MSB Yayını, 1993, s.12.

Tablo 22

YILLAR	DİLİM TUTARI	TOPLAM (Milyon Mark)
1964-1968	50	200
1970-1978	100	600
1979-1989	130	780
1989-1991	260	260
1992-1994	68	68
TOPLAM	608	1.908

Kaynak: **Beyaz Kitap**, MSB Yayını, 1993, s.12.

TSK'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerini topyekûn güçlendirmeyi amaçlayan bu yardımlar her üç kuvvet için de ayrı ayrı prensipler çerçevesinde ele alınmış ve plânlanmıştır. Kara kuvvetleri için temin edilecek malzemeler, barış ve sefer ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde tespit edilmiş, hafif silâh ve yedek parça imâline önem verilmiş, özellikle Amerikan yardımlarından temin edilemeyen malzemeler üzerinde durulmuştur. Deniz kuvvetleri için hücumbotu, küçük denizaltı ve destek gemileri temini ve Gölçük tersanesinde gemi imâli için altyapı ve teçhizat girişimleri yapılmış, hava kuvvetlerimiz için de, yeni ya da kullanılmış ancak bakımlı modern uçak ve malzeme, bakım onarım için gerekli teçhizatın sağlanması yoluna gidilmiştir⁶¹⁰.

1 Eylül 1963 ile 30 Ağustos 1966 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn Silâhlı Kuvvetler Ataşesi ve 19 Eylül 1969 ile 8 Eylül 1971 tarihleri arasında Almanya Bonn Savunma Ataşesi olan emekli Tuğgeneral Muzaffer Erciş'in anılarını topladığı "Yaşadım" adlı eserinde Türkiye'ye yapılan Alman askerî yardımları aşağıdaki tablolardaki gibi verilmiştir⁶¹¹.

Tablo 23

Beş Alman Askeri Yardım Devresinde Türk Katkısından Plânlanmış Ana Kullanım Malzemesi Listesi

MALZEME	KKK	Dz.KK	Hv.KK	TOPLAM
105 mm.Km.Obüs	58			58
155 mm.Kh Obüs	81			81
203 mm. Obüs	9			9
81 mm. avan	35			35
106 mm. avan	106			106
L 70 Uçs Topu			42	42
P:Tüfeği	67518			67518

⁶¹⁰ Erciş, **a.g.e.**, s.434.

⁶¹¹ **A.g.e.**, ss.437-439.

Makinelitüfek	2501			2501
3,5 inç roketatar	568			568
7,62 mm. fişek	12845000			12845000
12,7 mm. Mühimmat	28000000		2000000	30000000
L 70 Uçs. Mühimmat	58000	58000	232000	348000
90 mm. Mühimmat	84700			84700
105 mm. Mühimmat	293915			293915
106 mm. Mühimmat	91438			91438
3,5 inç roket Mühimmat	185012			185012
Dornier uçağı	3			3
F84F uçağı			84	84
T33			11	11
F84F jatosu			4463	4463
2,75 roket başlığı			10750	10750
5 inç. Hv-Yer roketi			5060	5060
Sidewinder			530	530
Nasty hücumbotu		2		2
3 Ton ford aracı	479	146	195	820
7 Ton araç	73	38	76	187
10 Ton araç	53		48	101
10 Ton yakıt tankeri	26	3		29
Dozer	19	3	12	34
Eskavatör	4	2	5	11
Traktör	88		5	93
Çeşitli telsiz				1861
Panel köprü takımı	8			8
5 Ton tamir aracı	24			24
M48A1 tankı	79			79
M74 tank kurtarıcı	69			69

Kaynak: Muzaffer Erciş, **Yaşadım (1923-1973)**, İstanbul, 1999, s.437.

Tablo 24

Beş Alman Askeri Yardım Diliminin Peşin Bölümünden Sağlanmış veya Sağlanması Plânlanmış Ana Malzeme ve Tesisler

MALZEME-TESİS	KKK	Dz.KK	Hv.KK	TOPLAM
Dornier uçağı	9			9
Cobra yarım Tk.	92			92
Cobra roketi	4454			4454
Cobra test aracı	2			2
Tank periskobu	406			406
Paraşüt	1120			1120
Jaguar hücumbotu		7		7
Hf. Silâh imâli projesi	10 Milyon Dm.			10 Milyon Dm.
Cobra imâli projesi	11 Milyon Dm.			11 Milyon Dm.

Tırt.araç onarım projesi	5 Milyon Dm.			5 Milyon Dm.
HK11 ve 20 mm. Uçs. projesi	5 Milyon Dm.			5 Milyon Dm.
Denizaltı projesi		22 Milyon Dm.		22 Milyon Dm.
Jet revizyon projesi			2 Milyon Dm.	2 Milyon Dm.
Martin Baker projesi			1.5 Milyon Dm.	1.5 Milyon Dm.
Paraşüt imâli projesi			0.5 Milyon Dm.	0.5 Milyon Dm.
Acil malzeme projesi			2 Milyon Dm.	2 Milyon Dm.
Mayi oksijen projesi			2 Milyon Dm.	2 Milyon Dm.

Kaynak: Muzaffer Erciş, **Yaşadım (1923-1973)**, İstanbul, 1999, s.438.

Tablo 25

Beş Alman Askeri Yardım Devresinde Türk Katkısından Sağlanan Malzeme ve Tesislere Yatırımlar

MALZEME-TEŞİS	KKK	Dz.KK	Hv.KK	TOPLAM
M48A1 tankı	108			108
3,5 inç roketatar	5000			5000
3,5 inç roketatar mühimmatı	4000			4000
L70 Uçs. topu	27	27	54	108
L70 Uçs. topu radarı	9	9	18	36
G3 tüfeği	29736			29736
MG3 A1 Mt.	1360			1360
Cobra lisans ücreti	1 Milyon Dm.			1 Milyon Dm.
MG3 lisans ücreti	2 Milyon Dm.			2 Milyon Dm.
Hf. Silâh imâli projesi	6.5 Milyon Dm.			6.5 Milyon Dm.
F84F uçağı			74	74
Jaguar hücum botu		2		2

Kaynak: Muzaffer Erciş, **Yaşadım (1923-1973)**, İstanbul, 1999, s.439.

Almanya'dan alınan ilk dört dilim yardımlar hakkında, dönemin Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun Almanya Savunma Bakanına yazdığı mektupta şu sözlere yer verilmiştir; “*Tarihi Türk-Alman dostluğundan kaynaklanan ve NATO çerçevesi dâhilinde 1965 yılından beri verilmekte olan Alman Askerî Yardımının, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin daha müessir bir savunma gücüne kavuşmasında önemli bir rol oynadığını belirtmekte memnuniyet duymaktayım. Ancak bütün bu çabalarım rağmen Türk Silâhlı Kuvvetleri, teçhizat ve malzeme bakımından henüz plânlanan hedeflere ulaşmış değildir*”⁶¹². Buradan da anlaşıldığı üzere alınan askerî malzemeler henüz tam manası ile

⁶¹² A.g.e., s.392.

karşılanmamış ve yardımlar konusunda bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar daha sonraki yardım dilimlerinde giderilmeye çalışılmıştır.

Beşinci, altıncı, yedinci dilim yardımları Federal Savunma Konseyi'nin 12 Haziran 1969 tarihli toplantısında 80 milyon Dm. olarak tespit edilmiş ve bu rakamın 100 milyon Dm.'ye çıkarılması için inceleme kararı alınmıştır. Bu karar 25 Haziran 1969'da Dış İşleri, 3 Temmuz 1963'de bütçe komisyonlarının onayından geçmiş ve anlaşma tasarısı 10 Eylül 1969 tarihinde Türkiye'nin Bonn Askerî Ataşeliğine gelmiştir. Buna göre yardımın tavanı 80 milyon Dm. olarak kararlaştırılmış olup, bunun 40 milyon Dm.'lik kısmı yeni malzeme ve projelere, geri kalan 40 milyon Dm.'lik kısmı da kullanılmış malzemelere tahsis edilmiştir⁶¹³.

b- Alman Yardımları İle Plânlanan Projeler

Alman askerî yardımlarının ilk basamağı olan 1964 senesinden, beşinci aşama olan 27 Kasım 1969 tarihine kadar geçen süre içinde alınan tüm yardımlar belirli bir program dâhilinde projelendirilmiş ve TSK'nın modernizasyonu kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kara, deniz, hava kuvvetlerinde, ayrı ayrı projeler hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Bu projeler aşağıdaki gibidir.

ba. Kara Kuvvetleri Projeleri

Kara kuvvetlerini en modern donanım ve teşkilat yapısına kavuşturmak amacıyla bu dönemde birçok proje geliştirilmiş ve tamamlanmıştır. “*Hafif Silâh İmâli Projesi*” bunlarda bir tanesidir. Bu proje, MKEK'nın daha modern esaslarda üretim yapabilmesini amaçlayan ve yılda 40000 adet G3 piyade tüfeği ve 6000 adet MG3 makineli tüfeğin imâlini sağlayan bir projedir. Tamamı 18,5 milyon DM. olan projenin tüm finansmanı 1967-1968 yılları arasında alınan 3ncü ve 4ncü dilim yardımlarından karşılanmıştır. “*Cobra İmâli Projesi*”, MKEK bünyesinde Cobra Tanksavar roketlerinin Türkiye'de imâli için plânlanmış bir projedir. Projenin 16,5 milyon Dm. olan maliyeti, 1968–1969 yılları arasında alınan 4ncü ve 5nci dilim yardımlarından karşılanmıştır. “*Tırtıllı Araç Onarım Projesi*”, Kara Kuvvetleri Komutanlığının önemli araçları içerisinde yer alan tırtıllı araçların Arifiye ve Kayseri'de motor ve transmisyon kısımlarının onarımını hedef alan bir proje olup, finansmanı için 5nci dilim yardımlardan 5 milyon Dm. ayrılmış, geri kalan kısmı ise 6 ve 7nci dilim yardımlardan karşılanmıştır⁶¹⁴.

⁶¹³ A.g.e., s.384.

⁶¹⁴ A.g.e., s.435.

bb. Deniz Kuvvetleri Projeleri

Askerî yardım kapsamındaki dilim yardımlarından deniz kuvvetleri için plânlanan en önemli proje, 12 adet hücumbotu ile takviye konusudur. Bunlardan 9 adedi temin edilmiş, geri kalan ise tamamlanamamıştır. Bu proje kapsamında yer alan ve Türkiye’de hücumbotu üretimini esas alan bir diğer plânlama da bütçe yetersizliğinden bu dönemde gerçekleştirilememiştir. Bunun yanında hücumbotu onarım tezgâhları, makine ve donanımı sipariş verilerek tamamlanmıştır. Denizaltı projesi, 2 adedi Almanya ve 2 adedi Türkiye’de olmak üzere 4 adet 1000 tonluk denizaltı üretimi projesidir. Bu projeye 5nci dilim yardımlardan 22 milyon Dm. ayrılmış ve protokolü 15 Temmuz 1971 tarihinde imzalanmıştır⁶¹⁵.

bc. Hava Kuvvetleri Projeleri

Hava kuvvetlerini daha modern esaslara göre donatmak amacıyla Jet motorlarının revizyonlarının yapılması öngörülmüştür. Bu projenin Türkiye’de yapılmasını sağlamak üzere 2nci dilim yardımlardan finansman sağlanmış ve 2 milyon Dm. ayrılmıştır. TSK’nın paraşüt ihtiyacını karşılamak üzere Kayseri’de bir paraşüt fabrikası yapımına başlanmış ve bu proje için de 500.000 Dm. finansman sağlanmıştır. Tayyarelerin sandalyelerinin Martin Baker sistemi ile Eskişehir’de yapımının sağlanması için de 1,5 milyon Dm. ödenek ayrılmış ve proje tamamlanmıştır. TSK’nın oksijen ihtiyacını karşılamak için Eskişehir de 2 milyon Dm.’lık yatırım yapılmıştır. Ayrıca Almanya’dan hava kuvvetlerinin nakliye gücünü artırmak üzere 16 adet Transall tayyaresi temini için başvurulmuştur⁶¹⁶. Bu tayyarelerin teslim töreni 18 Mayıs 1971 tarihinde Köln askerî havaalanında Tümgeneral Tahsin Şahinkaya başkanlığındaki bir heyetin katılımı ile yapılmıştır. Bu uçakların ödemesi 27 Kasım 1969 tarihinde imzalanmış olan savunma yardımının beşinci diliminin verilmesini öngören anlaşmaya göre yapılmıştır.

c- Altıncı Yardım Müzakereleri

Türkiye Genelkurmay Başkanlığı ve Almanya Bonn Silâhlı Kuvvetler Ataşeliği arasında yapılan 9 Ekim 1970 tarihli yazışmaları ile altıncı yardım görüşmelerinin, 25 Ekim-1Kasım1970 tarihleri arasında Ankara’da yapılmasına karar verilmiştir. Müzakerelere Almanya adına Tuğgeneral Bensien, Albay Dr. Acker, Bay Sieg, Bay

⁶¹⁵ A.g.e., s.435.

⁶¹⁶ A.g.e., s.436.

Respondek, Albay Luxenburger, Scholze katılmış, ayrıca Almanya Dış İşleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığında da birer temsilci bulunmuştur⁶¹⁷.

Altıncı yardım müzakerelerinde Almanya temsilcisi şu noktaların görüşülmesini teklif etmiş ve bu konular karara bağlanmıştır:

*“1-5’nci yardımların gerçekleştirme bilânçosu hakkında görüşme,
TRANSALL uçaklarının nakli hakkında bir anlaşma yapılması,
Denizaltı projesi hakkında bir anlaşma imzalanması,
Tırtıllı araç yenileştirme projesinin imzalanması,
G3, MG3, COBRA projesi için kalan malzemenin nakli,
5’nci yardımdan arta kalan malzemenin nakli,
T33 uçakları,
Türkiye’nin istekleri doğrultusunda gönderilecek kullanılmış malzeme”.*

Görüldüğü üzere, ilk beş yardım anlaşmalarından alınacak malzemeler tam olarak teslim edilmemiş ve altıncı ve yedinci yardım müzakerelerinde bu eksikliklerin tamamlanması ele alınmıştır.

Alman Savunma Bakanlığında General Bensien 15 Ocak 1971 tarihinde Büyükelçimize bir mektup göndermiş ve bu mektupta 16 adet Transall uçağının teslimatı için ek protokol imzalamak istediklerini bildirmiştir. Bu protokol daha sonra imzalanmıştır⁶¹⁸.

6- Büyük Paket Yardımları

Büyük paket yardımları Federal Almanya'nın envanterinden çıkartılarak eski askerî malzemeyi dost ülkelere hibe olarak verdiği bir yardım şeklidir.

Birinci ve ikinci paket yardımlarıyla 1.500.000.000 marklık malzeme, üçüncü büyük paket yardımı ile de 1.000.000.000 marklık malzeme gönderilmiştir.

Türkiye paket yardımlarından birincisini 1976–1978 yılları arasında, ikincisini 1979–1984 yılları arasında, üçüncüsünü de Birinci Körfez Savaşı sırasında almıştır. Bu üç yardımdan sağlanan toplam miktar 2.500.000.000 mark tutarındadır⁶¹⁹.

⁶¹⁷ A.g.e., s.426.

⁶¹⁸ A.g.e., s.448.

⁶¹⁹ Savunma Politikası ve Türk Silâhlı Kuvvetleri, Ankara, 1993, s.27.

7- Özel Teçhizatlandırma Yardımları

Bu yardımlar, TSK'nin kara birliklerini modernize etmek ve savunma gücünü artırmak amacıyla, 1980 yılından itibaren başlatılan hibe türü yardımlardır. Yardımların en önemli özelliği orijinal, yani daha önce hiç kullanılmamış malzemeleri içermesidir. Bu çerçevede Almanya Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde 1980 yılında 600 milyon marklık malzeme yardımında bulunmuştur. Aynı türden yardımın ikincisi 19 Mart 1986 tarihinde imzalanan ve 4 yıllık süreç içinde 580 milyon mark tutarında askerî malzemeyi kapsayan yardımdır. Almanya'dan alınan özel teçhizatlandırma yardımları kapsamında yer alan malzemeler; *232 adet Leopart 1A3 tankı, 12 adet Leopart tank kurtarıcısı, 374 adet Milan Lançeri, 5832 adet Milan Harp başlıkları, 732 adet Milan eğitim roketi, 25 adet Milan eğitim simülatörü, 25 adet ikinci kademe bakım seti, 3 adet üçüncü kademe bakım setidir*⁶²⁰.

E. ASKERİ YARDIMLAR VE NATO'NUN SAVUNMA HEDEFLERİ

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, 21.6.1935 tarihinde, Gladyds Baker'a İkinci Dünya Savaşının önlenmesi hakkında verdiği demeçte; *“Eğer harp bir bomba patlaması gibi birden bire çıkarsa milletler, harbe engel olmak için silâhlı mukavemetlerini ve malî kuvvetlerini saldırgana karşı birleştirmekte tereddüt etmemektedirler. En hızlı ve en etkili tedbir, muhtemel bir saldırgana, taarruzunun yanına kâr kalmayacağını açıkça anlatacak uluslararası teşkilatın kurulmasıdır”* demiştir⁶²¹. Dünyanın yeni bir felakete doğru sürüklendiğini gören Ulu Önderin bu sözünden de anlaşıldığı üzere, gerek savunma ve gerekse caydırıcılık manasında savaşları önlemek veya tehdit oluşturmak amacıyla güçlü bir teşkilata ihtiyaç vardır.

4 Nisan 1949 tarihinde Atlantik'in her iki yakasında yer alan 11 devlet tarafından müşterek bir savunma paktı olarak kurulan NATO teşkilatı, Rusya'dan gelen tehditleri kesmek ve Avrupa kıtasını ilgilendiren askerî sorunları çözmek amacıyla oluşturulmuştur. Türkiye, NATO'ya, özellikle Osmanlı Devletinin son yüzyılı ve cumhuriyetin ilk yıllarında dış tehlikelere karşı izlenen güçlü bir devlete dayanma politikasının zorunluluğunun bir parçası olarak katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Rusya'nın

⁶²⁰ A.g.e., s.29.

⁶²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s.137.

boğazlar ve Doğu Anadolu'daki emellerini açık bir dille ifade etmeye başlaması NATO'ya giriş sürecini hızlandırmıştır.⁶²²

İttifakın savunma siyasetinin temelinde caydırıcılık kavramı yatmaktadır. Caydırıcılığın en önemli noktası etkin bir savunma gücüne sahip olmaktan geçmektedir. NATO'nun savunma hedeflerinde stratejik noktayı ABD'nin nükleer gücü oluşturmaktadır. Nükleer silâhların NATO stratejisindeki önemiyle taktik ve stratejik silâhlara sahip olmanın ortaya çıkardığı siyasi ve teknik sorunların, NATO'da nükleer gücü olmayan ülkelerinde, ittifakın nükleer programlarına ortak edilmesini zorunlu kılmıştır.

NATO içinde 1949'dan 1953'e kadar savunma kuvvetlerinin kurulması, askerî giderlerin hızla artmasına neden olmuş ve harcamalar üç misline çıkmıştır. Kore savaşının bitmesi ile birlikte 1955 yılında bu giderler bir miktar azalmış, 1960 yılına kadar ise artış eğilimi gözlenmiştir. Bu dönemde NATO'nun Avrupa ülkelerindeki savunma giderleri 1953 yılındakine göre %18 artmıştır. 1970 yılına gelindiğinde NATO ülkeleri içinde GSMH ve savunma giderleri aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi gerçekleşmiştir⁶²³.

Tablo 26

ÜLKE	Fert Başına G.S.M.H. (Dolar)	G.S.M.H. Yüzdesi Olarak Savunma Gideri
Belçika	2393	3.1
Kanada	3164	2.8
Danimarka	2680	2.8
Fransa	2481	4.7
Federal Almanya	2650	3.7
Yunanistan	887	5.7
İzlanda	1922	-
İtalya	1532	3.0
Lüksemburg	2714	0.9
Hollanda	2181	3.0
Norveç	2578	3.9
Portekiz	591	7.0
Türkiye	303	4.9
İngiltere	1823	5.7
Amerika B.D.	4432	8.6
NATO Avrupa	1860	4.2
Kuzey Amerika	4308	8.2
NATO Toplam	2897	6.7

Kaynak: NATO Facts and Figures, NATO Information Service, Brussels, s.95

NATO, kuruluşundan itibaren ilk beş yılında uluslararası ilişkilerin genel karakteristiğine uygun olarak birinci derecede bir askerî ittifak olma özelliğini korumuştur.

⁶²² Halük Ülman, "Türk Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği" **Forum**, 15 Şubat 1961, Sayı 165, s.11.

⁶²³ NATO Facts and Figures, NATO Information Service, Brussels, s.95.

Bu devrede ekonomik ve kültürel alanlarda yeteri kadar faaliyette bulunamamıştır⁶²⁴. Bu konuda özellikle Türkiye'ye yapılan yardımların yetersizliği dönemin basın organlarında günlerce yer almıştır. 23 Mart 1961 tarihli Ulus Gazetesinde bu konuda Bülent Ecevit şu açıklamayı yapmıştır; “*Son 10 sene zarfında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının birçok başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de kendi amacına hizmet edememiş olduğunu, Türk demokrasisine ve Türk toplumunun refahına umulduğu kadar yararlı olmadığını görmekteyiz*”⁶²⁵.

NATO içinde karşılıklı yardım, bir stratejik zorunluluktan ortaya çıkmıştır. Bu yardımların sağlanmaması durumunda hızla savunma kuvveti kuran ülkeler bu ağır yükün altından kalkmakta çok zorlanacaklardır. Özellikle Türkiye ve Yunanistan 1962 yılından itibaren bu yardımları bazı özel tedbirlerle almaya devam etmişlerdir. Karşılıklı yardım daima iki temele dayanmış, bu durum, veren ülkelerle alan ülkeler arasında müzakereler ile tespit edilmiştir.

NATO ülkelerinin Dış İşleri Bakanlarının Mayıs 1961'de Oslo'da yaptıkları yıllık toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın ortak yardım taleplerine olumlu bir tavır takınılması, NATO içinde problemlerin daha iyi anlaşıldığının göstergesidir. Millî savunması için büyük fedakarlıklara katlanmak zorunda kalan Türkiye, kendi imkânları ile yetersiz dış yardımlarla kalkınmaya çalışmakta, ancak çok fazla bir ilerleme sağlayamamaktadır⁶²⁶.

NATO, silâhli kuvvetlerin yayılmasında ve harekâtında gerekli sabit tesislerin tümünü belirtmek için “*Altyapı*” deyimini kullanmaktadır. Bunlar hava alanları, haberleşme tesisleri, askerî genel karargâhlar, akaryakıt boruları, yakıt depoları, radar, alarm ve deniz yardım istasyonları, limanlar, füze atış üsleri vb. dir. Millî kuvvetlere tahsis edilmiş tesisler ise “*millî altyapı*” olarak adlandırılmakta ve ulusal bütçe tarafından finanse edilmektedir.

1- Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Askerî Yardımlar

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidi altında bulunması, özellikle devlet adamlarının Batı ülkelerine yaklaşmasına sebep olmuş, 1946 yılından itibaren Türk devrim felsefesine uygun olarak Batı ile ittifak arayışına girilmiş ve bunun sonucunda da yaşanan gelişmeler sonucunda NATO müttefikliği gerçekleşmiştir⁶²⁷. Ancak Türkiye için

⁶²⁴ Fahir Armaoğlu, “*Türkiye ve NATO*”, **Forum**, 15 Nisan 1962, Sayı 193, s.12.

⁶²⁵ **Ulus**, 23 Mart 1961.

⁶²⁶ Besim Üstünel, “*NATO, Avrupa'nın Entegrasyonu ve Türkiye*”, **Forum**, 1 Haziran 1961, Sayı 172, s.11.

⁶²⁷ Aybars, **a.g.e.**, s.105.

hayati önemi olan NATO'ya girişte yapılan pazarlıklar neticesinde, Türkiye yaptığı ikili anlaşmalarla bağımsızlığımıza ve egemenlik haklarımıza gölge düşüren niteliklerde ödünler vermiştir. Bu çerçevede yapılan anlaşmalar gereği Türkiye silâh fabrikalarını birer birer kapatarak dış askerî yardım alımına yönelmiş, bunun sıkıntılarını da yıllar sonra Kıbrıs olayları sırasında çekmiştir⁶²⁸.

Başlangıçta ittifakın dışında tutulan Türkiye, 12 Nisan 1949 tarihinde Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak ile ABD Dış İşleri Bakanı Dean Acheson görüşmesi neticesinde ittifaka giriş yolunda önemli bir adım atılmıştı. Görüşmeler sırasında Washington Büyükelçimiz Feridun Cemal Erkin, ABD Dış İşleri Bakan yardımcısı Lovett ile görüşerek Türkiye'nin ittifak içerisinde yer alma istek ve hedefleri anlatılmıştır⁶²⁹.

Türkiye'nin NATO'ya alınması sürecinde en önemli isimlerden bir tanesi de, ABD Ankara Büyükelçisi McGhee dir. Büyükelçi McGhee, Başkan Truman tarafından 1951 yılı Aralık ayında Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanmış ve 1953 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Büyükelçi, 14-21 Şubat 1951'de Orta Doğu Misyon Şefleri Konferansını yönetmiş ve bu konferansta Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliği hakkında olumlu mesajlar vermiş ve bu ülkelerin NATO'ya davet edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁶³⁰.

NATO'nun kuruluşundan itibaren Türkiye'nin pakt içinde yer almak amacıyla yaptığı girişimler, 1951 yılı baharında ABD Genelkurmay Başkanı'nın Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmelerinin Amerikanın stratejik menfaatlerine uygun olduğuna karar vermesi ile yeni bir boyut kazanmıştı. Nitekim 15 Mayıs 1951 tarihinde de ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğini İngiltere ve Fransa'ya resmen teklif etmişti. 21 Eylül 1951 tarihinde NATO'nun Ottawa'daki toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmelerine karar verilmiştir⁶³¹. Böylece Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen girerek, 1939'dan beri kendisini yıpratın Sovyet baskısına karşı gerek savunma ve gerekse güvenlik yönünden hukuki bir teminat altına girmişti⁶³².

Türkiye NATO'ya üye olmayı sadece Sovyet tehditlerine karşı güvenliğini teminat altına alacak bir araç olarak görmüyor, aynı zamanda Batılılaşma sürecini hızlandıracak ve Batının büyük demokrasilerine kaderini bağlayacak bir araç olarak da görüyordu. NATO

⁶²⁸ Ergün Aybars, "İkinci Dünya Harbi Sonrası Türkiye", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I** (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye), 20-22 Ekim 1997, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.505.

⁶²⁹ Feridun Cemal Erkin, "Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu, Türkiye'nin NATO'ya Girişi", **NATO ve Türkiye**, Ankara, 1968, s.19.

⁶³⁰ **TBMM TD**, Dönem 8, Cilt 11, 19.12.1951, s.233.

⁶³¹ Türkaya Ataöv, "Türkiye'nin NATO'ya Girişinin Yıldönümü", **Forum**, 1 Mart 1962, Sayı 190, s.9.

⁶³² Kurat, **a.g.m.**, s.283.

bu amaç için gerekli tüm araçlara sahipti. Anlaşmanın önsözünde yer alan üye devletlerin “*bütün Hükûmetler ve uluslar ile barış içinde yaşama*” dilekleri, Atatürk’ün bu konuda söylediği sözlerin başka deyimlerle ifadesidir. Türkiye bir yandan demokratik yönetim biçimini ve batılılaşma sürecini muhafaza etmek, diğer yandan da yüksek askerî düzeyi ile güvenliğini sağlamak zorundadır. Bu iki görevi aynı anda yerine getirebilmek için yalnız Türkiye değil, aynı zamanda müttefikleri de yardım yolu ile büyük çabalar göstermek zorundadır.

Türkiye’nin NATO’ya üye olması ile başlayan batı ile müttefiklik süreci, yaklaşık yarım asırdan beri Türkiye'nin savunma ve güvenlik politikasının temel taşı olmaya devam etmektedir. Soğuk savaş döneminden itibaren, dünyanın sürekli olarak risk ve istikrarsızlıklar içinde bulunması kolektif işbirliğini zorunlu kılmaktadır⁶³³. NATO çerçevesinde yürütülen güvenlik ve savunma alanındaki iş birliği, günümüze değin başarıyla sürdürülmüş ve yükler ile faydaların paylaşımı ilkesine dayanmıştır. Türkiye ittifak sistemini, katıldığı ilk günden bu güne kadar kendi güvenliği ve dünya istikrarı açısından önemli bulmuş ve aktif bir üye olarak, özveri ile ittifaka geniş çaplı kuvvet tahsisinde bulunmuştur. TSK’nin NATO'ya tahsis ettiği kuvvetler şunlardır.

“NATO Emrine Verilen Kuvvetler (NATO Command Forces);

Avrupa Müttefik Komutanlığı Mobil Kuvvetine AMF (L); 1 İstihkâm Bölüğü, 1 Topçu Bataryası ve 1 Millî Destek Ünitesi,

Avrupa Müttefik Komutanlığı Acil Müdahale Kuvvetine (ARRC); 1 Taktik Mekanize Tümen Karargâhı, 2 Tugay ve 1 İstihkâm Bölüğü.

Akdeniz Daimi Görev Kuvvetine (STANAVFORMED); 1 Firkateyn (Helikopter Konutlu),

Akdeniz Mayın Karşı Tedbirleri Kuvvetine (MCMFORMED); 1 Mayın Avlama ve 1 Mayın Komuta Kontrol gemisi.

Reaksiyon Hava Kuvvetlerine (RFAS); 5XF-16 ve 2XF-4 Filosu”.

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere, Türkiye, TSK’nin hemen hemen tamamını NATO'ya tahsis ederek özellikle soğuk savaş döneminde ittifakın ve Batı Avrupa'nın güvenliğine ve günümüzde Avrupa'da hüküm süren olumlu koşulların yaratılmasına, büyük fedakarlıklar pahasına önemli katkılarda bulunmuş ve NATO üyeliğinin getirdiği koruyucu şemsiye ve dayanışmadan da yararlanmıştı. Günümüzün güvenlik koşullarında

⁶³³ Suat Bilge, “Türkiye’nin Uzun Süreli Güvenlik Arayışı İttifakın İlk Genişlemesi İle Sonuçlanıyor”, **NATO Dergisi**, Sayı 4, Ankara, 1983, s.16.

NATO'nun sadece üyelerinin topraklarını koruyan bir örgüt olmanın ötesine geçip, Avrupa-Atlantik bölgesinin genel istikrarına katkıda bulunması da önem taşımaktadır. Nitekim, NATO bu amaçla geçtiğimiz yıllarda, asli özelliğini ve temel görevlerini kaybetmeksizin, geniş çaplı bir adaptasyona tabi olmuş, ortaklık ve iş birliği ilişkilerini geliştirmiş, genel anlamda barışı koruma faaliyetlerinde görev üstlenmeye başlamıştır. Aynı şekilde, Avrupa istikrarına katkıda bulunmak amacıyla, ittifakın genişlemesi yolunda kararlar alınmış ve ilk aşamada üç ülke (Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya), 1999 yılında ittifaka katılmıştır.

NATO alanı dışındaki barışı koruma ve insanî yardım harekâtına katılım, Türkiye'nin güvenlik politikasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Türkiye ittifakın genişlemesini de desteklemektedir. 1997 ve 1999 Washington ve Madrid zirvelerinde alınan kararlar doğrultusunda bu sürecin devam etmesi gerektiği görüşündedir. Türkiye gerek iç, gerek dış adaptasyon sürecinin ittifakın etkinliğini ve aslî görevlerini zaafa uğratmaması, aksine Avrupa-Atlantik alanının istikrar, barış ve güvenliğine katkıda bulunması ve NATO'nun bir savunma ittifakı ve bir siyasî istişare forumu olma özelliğini koruması gerektiği yolundaki görüşleri de paylaşmaktadır. Türkiye ve Batı Avrupa Birliği (BAB) soğuk savaş yıllarında Batı Avrupalıların güvenlik ve savunma gereksinimlerini ABD'nin nükleer şemsiyesinden yararlanan NATO'ya dayandırarak gidermeleri sonucu BAB uzun süre faal olamayarak sadece kağıt üstünde bir savunma örgütü olarak kalmıştır. Ancak Alman-Fransız iş birliği temelinde Avrupa ekonomik entegrasyonunun siyasî ve güvenlik alanlarında da geliştirilmesi girişimleri çerçevesinde, 1980'lerde alınan kararlarla canlandırılmaya başlanmıştır. Halihazırda BAB'ın on tam, beş gözlemci, altı ortak üye ve yedi ortak partner olmak üzere toplam 28 üyesi bulunmaktadır⁶³⁴.

1991 Aralık ayında Maastricht'te kabul edilen Avrupa Birliği Antlaşmasında BAB'ın Avrupa bütünleşme hareketinin entegre bir unsuru olduğu vurgulanmıştır. BAB Bakanlar Konseyi de, Maastricht Antlaşmasına eş zamanlı olarak yayımladığı bir bildiri ile, BAB'ın AB ve NATO ile ilişkilerinin niteliğini ortaya koymuştur. Buna göre BAB, bir taraftan AB'nin güvenlik boyutu rolünü üstlenirken, diğer taraftan NATO ittifakının Avrupa bacağına güçlendirecek bir vasıta olarak görev yapacağını açıklamıştır. Türkiye, ayrıca, NATO'dan BAB'a devrolunan ve Avrupa'daki tüm silâhlanma faaliyetlerini yürütmekle yükümlü Batı Avrupa Silâhlanma Grubu (Western European Armaments Group-WEAG)

⁶³⁴ <http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natogenis.htm>.

ile Batı Avrupa Silâhlanma Örgütü (Western European Armaments Organisation-WEAO)'ne tam üyedir⁶³⁵.

Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) NATO'nun yeni güvenlik koşullarına ve stratejik ortama uyarlanması için 1994 Brüksel zirvesi'yle başlatılan çalışmaların bir boyutunu AGSK teşkil etmiş, 1996 yılında BAB ve NATO Bakanlar toplantılarında alınan kararlarla AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesi benimsenmiştir. AB, Helsinki zirvesi'nde AOGSP bağlamında yeni yapılar oluşturulmasına da karar vermiştir. Bu çerçevede, en kısa zamanda, Siyasî ve Güvenlik Komitesi, Avrupa Askerî Komitesi ve Askerî Karargâh çalışmalarına Türkiye'nin dâhil edilmesi önem taşımaktadır. *“NATO, Avrupa'nın kollektif savunması ve güvenliği alanlarında birincil örgüt olup, kriz yönetiminde de öncelik sahibidir. Bu husus, NATO'nun 1999 Vaşington Zirvesi'nde ve bunu izleyen Dış İşleri Bakanları Konseylerinde teyid edilmiştir. 1999 Vaşington NATO zirvesi ile daha sonra Aralık 1999 Brüksel ve Mayıs 2000 Floransa NATO Bakanlar Konseyi kararlarında, NATO ile AB Güvenlik ve Savunma Politikası arasındaki ilişkiler saptanmıştır. Buna göre, AB'nin NATO'ya yönelik talepleri, her talep tek başına değerlendirilerek ve NATO üyelerinin tümünün karara katılması halinde karşılanacaktır”*⁶³⁶.

NATO'nun en önemli teşkilatlarından biri 1958 yılında kurulmuş olan NAMSA dır. (NATO Maintenance and Supply Agency - NATO İkmal ve Bakım Ajansı). NAMSA, uluslararası askerî lojistik alanında dünyadaki en büyük teşkilât olarak nitelendirilebilir. Türkiye, kuruluşundan itibaren üye olduğu bu teşkilâtta 1963 yılından bu yana lojistik destek almaktadır. Türkiye tarafından 37 yıldır kullanılan NAMSA, ekonomik ve güvenli bir tedarik kaynağı olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir.

TSK bazı silâh sistemlerinin ve cihazlarının lojistik desteğini, NAMSA'da mevcut ortaklıkları kullanarak sağlamaktadır. Bu amaçla, NAMSA'dan yılda yaklaşık 40 milyon ABD doları tutarında mal ve hizmet satın almaktadır. Türk savunma sanayii firmaları da her yıl yaklaşık üç milyon dolarlık mal ve hizmeti NAMSA'ya satmaktadır. Türkiye'nin NAMSA'daki varlığı, gelişen teknolojinin takip edilebilmesi yönünden önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu kazançların yanında, sağlanan siyasî kazançlar da büyük önem taşımaktadır.

⁶³⁵ <http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natogenis.htm>.

⁶³⁶ <http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natogenis.htm>.

a- NATO Enfrastrüktür (Altyapı) Fonu

NATO Alt Yapı Programı, askerî kuvvetleri desteklemek için ihtiyaç duyulan ve NATO Alt Yapı Envanterinin bir bölümü olan binalar, kolaylık tesisleri, teçhizat ve sistemler ile istisnai durumlarda sabit tesisler yerine hizmet eden taşınabilir sistemleri temin etmek için tesis edilen bir programdır. NATO kuruluş antlaşmasının 5nci maddesi “NATO üyesi ülkelerden birine yapılan saldırının NATO’nun tüm üyelerine yapıldığı kabul edilecektir” şeklinde ifade edilmiştir. Bunun sonucu olarak, savunmaya yönelik alt yapı tesislerinin inşası için, ülkelerin katkı payları ile bir fon oluşturulmuştur. Bu çerçevede üye ülkeler ekonomik güçleri oranında katkı yapmaktadırlar.

Türkiye, NATO altyapı programına katıldığı 1953 yılından bu güne kadar programa, 270 milyon Euro katkıda bulunmuştur. Buna karşılık NATO Fonlarından yaklaşık 4.5 milyar Euro pay almıştır. Yıllık 4,5 milyon Euro millî katkı payına karşılık ortalama 84 milyon Euro NATO katkısı sağlanmıştır. Bu sonuçlar, Türkiye’nin NATO’dan sağlanan alt yapı açısından Almanya’dan sonra ikinci sırada yer aldığını göstermektedir⁶³⁷.

b- NATO Alt Yapı Fonundan Sağlanan Tesisler:

Kara Kuvvetleri Komutanlığı:

- Cephane ve İkmal Malzemeleri Depoları.
- Güneydoğu Avrupa Müşterek Komutanlığı Barış ve Harp

Karargahı.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı:

- Helikopter Tesisleri.
- Cephane Depoları.
- Torpido Depo ve Regüle İstasyonları.
- Akaryakıt Depoları.
- İskele ve Barınma Kolaylıkları.
- Bakım ve Onarım Tesisleri.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı:

- Muhtelif Hava Meydanlarının İnşa ve Modernizasyonu.

Müşterek Kullanımlı Tesisler:

- Akaryakıt Boru Hatları ve Depoları.
- Akaryakıt Tank Çiftlikleri.
- Akaryakıt Pompa İstasyonları.

⁶³⁷ <http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natoaltyapi.htm>.

NATO müşterek enfastrüktür programının yıllık uygulamalarına "dilim" adı verilmiş ve Türkiye 1953 yılında dördüncü dilim programına dâhil olmuştur. Türkiye'deki NATO enfastrüktür projeleri için NATO katkısı ve Türkiye'nin NATO enfastrüktür fonuna yaptığı katkı, 1990-2000 döneminde, ödediği katılım payının yaklaşık 22 katıdır. NATO müşterek enfastrüktür fonlarından sağlanan ödeneklerle, TSK'nın ihtiyacı olan maliyeti çok yüksek modern tesisler gerçekleştirilmekte, bu fonların bir kısmı ekonomiye katkısı olan havaalanı, limanlar, PTT sistemleri gibi üretken tesislerde kullanılmaktadır. Bunun yanında bu fonların büyük kısmı Merkez Bankasına döviz olarak, geri kalan kısmı da döviz karşılığı TL. olarak girmekte ve millî ekonomiye bu yolla da katkıda bulunmaktadır. Türkiye, NATO enfastrüktür programına katılımından bu yana NATO'nun güney bölgesinde %48'lik payla en yüksek alt yapı fonlarından faydalanma oranına sahiptir. Avrupa'da ise, Almanya'nın ardından %16 ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu sıralamada soğuk savaş döneminde kanat ülke konumunda olan ülkelere yapılan yatırımların yoğunluğunun etkisi görülmektedir⁶³⁸.

F. KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDA TÜRKİYE'YE UYGULANAN AMBARGONUN SONUÇLARI, TÜRK KAMUOYUNA VE TÜRKİYE'NİN SAVUNMA SANAYİ'NİN GELİŞİMİNE ETKİLERİ

1- 1974 Öncesi Kıbrıs Buhramı ve Kıbrıs Barış Harekâtı

Tarihi, M.Ö. 1'nci yüzyıla kadar uzanan Kıbrıs adası, Mısırlılardan Romalılara geçmiş, 1191 yılındaki üçüncü haçlı seferi sonrasında İngilizlere, 1489 yılından itibaren de 1571 yılına kadar Venedik'lilere ait olmuştur. 1571 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilen ada 1878 Berlin Anlaşmasına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'da imzalanan ve "Kıbrıs Antlaşması" olarak adlandırılan Türk-İngiliz ittifak anlaşması ile ada geçici olarak İngilizler'e bırakılmış, 1914 yılında ise İngilizler adayı tamamen ilhak etmişlerdir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan antlaşması ile de Türkiye bu ilhakı tanımıştır. 1929 yılında Kıbrıslı Rumlar İngiltere'ye resmen Enosis isteklerini iletmışler ve 1931 yılının sonbaharında da adada ayaklanmışlardır⁶³⁹.

16 Şubat 1951'de Yunan Başbakanı Sophokles Venizelos, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesi isteğini resmen açıklamıştır. Yunanistan'ın bu politikaları karşısında,

⁶³⁸ <http://www.tsk.mil.tr/uluslararası/natoaltyapi.htm>.

⁶³⁹ **Geçmişten Geleceğe Kıbrıs**, EDOK Yayını, Ankara, 2000, s.2.

Türkiye harekete geçmiş ve Kıbrıs'ın statüsü değişecekse bunun, adanın Türkiye'ye iadesi şeklinde olması gerektiği açıklanmıştır.

1954 yılından itibaren Kıbrıs uyuşmazlığı Türkiye'nin dış politikasının ana konularından birini oluşturmuştur. 11 Şubat 1959 Zürih ve Londra Konferanslarında şekillenen Kıbrıs anayasası ile bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulmasına karar verilmiş, ancak bu karar her iki toplumu da memnun etmekten uzak kalmış, Rum toplumu bu anayasanın Enosis hedefi için bir engel olduğunu düşünürken, Türk toplumu da haklarının yeterince güvence altına alınmadığını belirtmiştir⁶⁴⁰.

1960 yılında Türk ve Rumlardan oluşan ve bağımsız bir cumhuriyet olan Kıbrıs, bu tarihten sonra sürekli Türkiye ve Yunanistan arasında mücadele ve çatışma alanı olmuş, Yunanistan'ın Enosis olarak adlandırdığı politikası gereği, ada içerisinde de Türk ve Rumlar arasında sürekli artan bir gerginlik yaşanmıştır. Rumların Akritas plâni gereği, adadaki Türkler'in tamamını imha etmek istemesi ve 21 Aralık 1963 tarihinde 256 Türk'ü katletmeleri sonucu başlayan gerginlikler uluslararası alana taşınmış ve 25 Aralık 1963'de Türkiye adaya müdahale kararı almıştır. Bu karara tepki veren ABD Başkanı Johnson, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye o meşhur mektubunu yazarak Amerikan silâhları ile Kıbrıs'a müdahale edilemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca BM, olayı derhal gündemine almış ve 16 Aralık 1965 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kıbrıs'ta yabancı müdahalelere karşı çıkan bir tavsiye kararı almıştır. Alınan bu karar Türkiye'nin anlaşmalara dayalı müdahale hakkı ile çelişmekte ve Türk dış politikasında yalnızlığa itilmesine sebebiyet vermektedir.

1968 yılında başlayan ve Kıbrıs'a yeni bir düzen getirme amacını taşıyan toplumlararası görüşmeler altı yıl devam etmesine rağmen, 1974 yılı geldiğinde en küçük mesafe dahi alınamamıştır. Çünkü Rumların amacı, Türklere 1960 anayasasındaki hakları dahi vermemek ve Türk toplumunu bir azınlık statüsü içinde tutmaktır. Buna karşılık Türk toplumu Kıbrıs'taki varlığını koruyabilmek için 1960 anayasasından daha fazla haklar istemekte ve bu politikası gereği, Kıbrıs'ta iki federal devletin kurulması Türk toplumu için en sağlam teminat olarak görülmektedir⁶⁴¹.

Kıbrıs Barış Harekâtına sebep olan en önemli gelişme ise 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un, Yunanistan'daki askerî cuntanın desteğinde, EOKA tedhişçilerinden Nikos Sampson tarafından Yunan Kontenjan alayına mensup 650 asker ile

⁶⁴⁰ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1989, s.337.

⁶⁴¹ Armaoğlu, *20nci Yüzyıl Siyasi ...*, s.801.

birlikte bir darbe ile düşürülmesi ile başlamıştır. Darbeciler, Makarios'un yerine Yunan Cuntasının adamı olan, EOKA-B teröristi Nikos Sampson'u Cumhurbaşkanı olarak ilan etmiş ve Kıbrıs Elen Cumhuriyetini kurduklarını açıklamışlardır⁶⁴². Darbeciler Makarios'u Enosis davasına ihanet etmekle suçlamaktadırlar. Zira Makarios Kıbrıs'ta bir otonomi kurarak adaya Yunanistan'ın ve Türkiye'nin karışmasını engellemeyi amaçlıyor ve sürekli olarak bağlantısızlar hareketi ile sıkı ilişki içerisine giriyordu. Bu durum Yunan cuntacılarını son derece rahatsız etmişti.

Kıbrıs'ta meydana gelen bu yeni oluşum Enosis'in ilanı anlamına gelmekte ve adadaki Türk halkının can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. 1959 Londra ve Zürih anlaşmaları gereği adadaki garantör devletlerden biri olan Türkiye, adanın bu yeni oluşumu kabul etmeyerek, garanti anlaşmasının 4ncü maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, İngiltere ile beraber Kıbrıs'a müdahale etmeye karar vermiş ve Başbakan Bülent Ecevit İngiltere Hükûmeti ile temas etmek üzere 17 Temmuz 1974 de Londra'ya gitmiştir. Londra'da Başbakan Wilson ve Dış İşleri Bakanı Callaghan ile görüşmeler yapan Başbakan Ecevit, İngiltere'nin müdahaleye yanaşmaması üzerine tekrar Türkiye'ye geri dönerek 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a müdahale hareketini başlatmıştır⁶⁴³. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, harekâtın ilk günü 353 sayılı ateşkes kararını kabul etmiş ve Türkiye bu karara 22 Temmuzda uymuştur. Ateşkes kararının ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Türkiye, İngiltere, Yunanistan Dış İşleri Bakanları ile görüşme yapmış ve sonunda Cenevre Deklarasyonu imzalanmıştır. Ancak Cenevre Deklarasyonu adada kalıcı barışı sağlama yönünde yeterli zemin hazırlamadığı ve Yunan ve Rum saldırılarına tam bir çözüm getirmediği için Türk tarafı görüşmeleri kesmek zorunda kalmış ve 14 Ağustos 1975'de ikinci barış harekâtı başlamıştır. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 360 sayılı ateşkes kararını almış ve Türkiye'de bu karara uymuştur. Bu arada Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekildiğini ilan etmiştir.

Birinci harekâta olumlu bakan dünya kamuoyunun, ikinci harekâta tepkisi sert olmuş ve bu harekâtı dünya kamuoyu toprak işgali olarak nitelemiştir. Oysa Türkiye adaya, barışı götürmek ve adada Türk varlığına yönelik saldırıları kesmek amacı ile girmiştir.

⁶⁴² Esat Çam, **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, 1989, s.109.

⁶⁴³ Armaoğlu, **20nci Yüzyıl Siyasi ...**, s.803.

2- Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Ambargo Kararının Alınması

ABD güvenlik yardımı, ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda yapılmakta, yardım olarak verilen malzeme ve sağlanan hizmet envanterlerden çıkıncaya kadar kontrol altında bulundurulmaktadır⁶⁴⁴. Buradan hareketle, ABD, Kıbrıs Barış Harekâtında kendi silâh ve malzemelerinin kullanılmasını ambargonun gerekçesi olarak görmüş ve uygulamıştır. Ancak, Kıbrıs çıkartması ambargonun tek nedeni değildir. Siyasal çalkantılar, ekonomik gelişmeler, halkla ilişkiler, gelişmiş batılı ülkelerin Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkarları, Sovyetler Birliği ile komşu olmanın meydana getirdiği sorunlar ambargo ağını geliştirip örmüştür⁶⁴⁵.

Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği ikinci harekât ve bunun neticesinde adanın önemli bir kısmını kontrolü altına alması, Amerikan yönetimi ve Kongresi arasında Türkiye'ye karşı, Kıbrıs'taki askerî operasyonlarında Amerika'dan aldığı silâhları kullandığı için, askerî ambargo uygulanıp uygulanmaması konusunda uzun süren bir mücadele yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye daha ikinci harekâtındaki ilerlemeyi gerçekleştirmeden önce John Bredamas öncülüğünde bir grup Yunan asıllı Amerikan Kongre üyesi 15 Ağustos 1974 günü Dış İşleri Bakanı Kissinger'i ziyaret ederek ondan Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulanmasını istemiştir⁶⁴⁶.

19 Eylül 1974'de Amerikan Senatosu, Export-Import Bank yasasına ek olmak üzere Eagleton-Stevenson kararını kabul etti. Bu ek Amerikan Başkanını Türkiye'ye silâh gönderilmesini durdurmaya çağırıyordu. 24 Eylül 1974'de Amerikan Temsilciler Meclisi 1975 yılında çıkarılan, "*devam eden tahsisatlar*" yasasına ek olmak üzere 90 ret oyuna karşı 307 kabul oyuyla Rosenthal-Du Pont yasasını çıkarttı. Bu ek de Amerikan Başkanı, Kıbrıs'taki askerî kuvvetler konusunda anlaşma sağlanması yolunda önemli ilerleme kaydedilinceye kadar Türkiye'ye Amerikan askerî yardımı üzerine ambargo konmasını öngörmekteydi⁶⁴⁷.

1963-1964 Kıbrıs krizindeki Johnson mektubundan sonra, 1974 Kıbrıs krizi Türk Amerikan ilişkilerine ikinci bir tahrip edici darbe indirmiştir. Bu ikinci darbenin tesiri hem derin hem de çok daha uzun süreli olmuştur. 1974 Kıbrıs buhranının Türk Amerikan ilişkilerine indirdiği darbe, Amerikanın 93-559 sayılı kanunla 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren uyguladığı silâh ambargosu olmuştur. Türkiye'nin bütün silâh mekanizması, ABD

⁶⁴⁴ M. Oktay Alınak, **Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.76.

⁶⁴⁵ Gökhan Gündüz Sipahi, **Ambargo ve Türkiye**, İzmir, 1978, s.117.

⁶⁴⁶ Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 2000, s.307.

⁶⁴⁷ **A.g.e.**, s.311.

kaynaklı olduğu için ve alternatif pazar bulma imkânları da olmadığı için, ambargo Türkiye üzerinde çok etkili olmuş, Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengeleri Yunanistan lehine bozmuştur.

ABD bu tarihe kadar Türkiye'ye 4 kategoride yardım yapmıştır. Bunlar, hibe yardımı, askerî malzeme satışı için kredi, ödünç verme ve askerî satışlar ve ihtiyaç fazlası malzemedir.

Hibe yardımı, Amerikan Hükûmetinin önerisi ile yapılmakta ve Kongrenin onayından geçmektedir. Askerî malzeme satışı verilen krediler, 1972 yılında 15 milyon dolar tutarında bir kredi anlaşması imzalanarak başlanmıştır. Ödünç verme ve askerî satışlar özellikle deniz kuvvetlerimizin güçlendirilmesinde kullanılmıştır. Donanmamız denizaltı ve muhriplerin bir kısmını ödünç statüsünde almıştır. İhtiyaç fazlası malzemelerde anlaşmalar yoluyla alınmaktadır⁶⁴⁸.

Amerikan askerî yardımları için ambargodan hemen önceki yıllara bakacak olursak, 1972 yılında 60 milyon dolar, 1973 yılında 69,1 milyon dolar, 1974 yılında 61,2 milyon dolar olup, 1975 yılı için yapılan plânlamada ise 90 milyon dolar yardım kararlaştırılmış, ancak ambargo kararı ile bu yardım alınamamıştır⁶⁴⁹.

Ambargo kararı yürürlüğe girdiği tarihte, Amerika'dan Türkiye'ye sevk edilmesi gereken 200 milyon dolarlık askerî malzeme, parası daha önce peşin olarak verildiği halde ambargo kapsamına alınmış ve bu malzemeler Türkiye'nin ambargoya karşı aldığı tedbirlerin ciddiyeti ortaya çıkınca teslim edilmiştir.

Amerikan askerî yardımının kesilmesi üzerine, Millî Güvenlik Kurulu 4 Şubat 1975 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün başkanlığında toplanmış, toplantıdan sonra bir açıklama yapan Başbakan Sadi İrmak; *“Amerikan askerî yardımının kesilmesi iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin yeniden düzenlenmesi zorunluluğunun ortaya çıktığını ve bunun sorumluluğunun tamamen Amerikan Kongresine ait olduğunu”* söylemiştir⁶⁵⁰.

Türkiye ayrıca, 5 Şubat 1975 tarihinde ABD'ne bir nota vermiştir. Nota'da Amerikan Kongresinin Türkiye'ye yapılmakta olan askerî yardımın kesilmesi ile ilgili tutumu ifade edilmiştir. Nota'da yardımın kesilmesine karar veren Kongrenin her bakımdan çok ağır bir yanılığında olduğu belirtilmiş, bu koşullar altında ortak savunma işbirliği çerçevesinde

⁶⁴⁸ Cumhuriyet, 4 Şubat 1975.

⁶⁴⁹ Cumhuriyet, 4 Şubat 1975.

⁶⁵⁰ Cumhuriyet, 5 Şubat 1975.

yürütülmekte olan uygulama anlaşmaları müzakerelerinin devamında artık bir yarar görülmediği bildirilmiştir⁶⁵¹.

Bu arada ABD’de Watergate skandalının büyümesi üzerine Başkan Nixon 8 Ağustos 1974’de istifa etmiş Amerikan yasalarına göre yardımcısı Gerald Ford Başkan olmuştur. Ambargo kararından önce meydana gelen bu değişiklikten sonra Amerikan Kongresi, özellikle dış politikada hükûmete güvenmediğini her olayda aktif karar vererek tavrını göstermiştir. İşte bu olayların başında da Kıbrıs ambargosu gelmektedir. ABD Başkanı Gerald Ford Kongre’yi “*Türkiye’ye uygulanan silâh sevkiyatını durdurma*” kararını yeniden gözden geçirmeye çağırılmış ve bu konuda, “*Türkiye’ye Amerikan askerî yardımının sürdürülmesini yasaklama*” kararının sadece batının güvenliğini değil aynı zamanda Orta Doğu’daki stratejik durumu da etkileyeceğini belirtmiştir⁶⁵². Başkan Ford Türkiye’nin güvenliğinin Doğu Akdeniz ve ABD’nin müttefiklerinin güvenlikleri için hayati önem taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Amerika’nın 28 yıldır bu bölge devletleriyle olan ilişkilerindeki temel sistemi tehlikeye sokacak gelişmelerin Amerika’yı zarara uğratacağını ifade etmiştir.

Türkiye ABD ilişkileri, İkinci Dünya Savaşından sonra dört aşamada ele alınmaktadır.

1. *1947 Truman Doktrininden 1964’e ABD Başkanı Johnson’un Türk Hükûmetine Kıbrıs konusunda gönderdiği mektuba kadar olan dönem,*
2. *1964’den 1974’deki Kıbrıs Barış Harekâtı ve ABD Kongresinin ambargo kararına kadar geçen dönem,*
3. *Türkiye’ye ambargonun fiilen uygulanmaya başlandığı 5 Şubat 1975’den yeni savunma ve işbirliği anlaşmanın imza edildiği 26 Mart 1976’ya kadar olan dönem,*
4. *Yeni anlaşmanın imzalanmasından sonra girilen dönem.*

1950-1960 yılları arası Türkiye ile ABD arasında yapılan ve çeşitli konuları kapsayan 50’yi aşkın ikili anlaşma Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde tecrübesiz olduğu bir döneme rastlar. Bu nedenle anlaşmaların hepsinin dengeli, düzenli olduğunu ve Türkiye’nin bugün ki şartları içinde değerlendirildiği takdirde çıkarlarına tam uygunluğunu söylemek güçtür. Ancak değerlendirme yapılırken geçmişin şartları göz önünde bulundurulmalıdır.⁶⁵³

⁶⁵¹ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁵² **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁵³ Sezai Orkunt, Kamran İnan, Yılmaz Altuğ, “*Türk Amerika Birleşik Devletleri Anlaşması Ne Getiriyor*”, **Milliyet**, 4 Nisan 1976, s.7.

ABD Kongresi 5 Şubat 1975 tarihinde aldığı Türkiye'ye askerî yardımı kesme kararının sonuçları şunlardır;

1. *Amerikan askerî yardımı başladığından bu güne kadar ki gelişmesinde miktar yönünden sürekli bir düşüş göstermiştir. 1947 Truman Doktrininden sonra kabule başladığımız bu askerî yardım özellikle 1952'de NATO'ya girişimizi izleyen dönemlerde TSK'nin kuruluş teşkilatı, eğitim sevk ve idare ve savaş doktrini bakımından tabii ulusal gereklerimiz ve gereksinmelerimiz saklı kalmak suretiyle çoğunluğu Amerikan kökenli NATO standartlarına göre reforme ve re organize edilmesine neden olmuştur.*

2. *O günün şartlarında tam anlamı ile yeterli olmasa da hatırı sayılır bir savaş endüstrimiz vardır ve çalışmaktadır.*

3. *Amerikan askerî yardımının kesilmesi ile ortaya çıkabilecek sıkıntı kanımızca daha çok savaş uçağı ve savaş gemisi sektöründe kendini göstermiştir. Ancak Amerikan yardımı diye bir müessese oluşmadan önce küçümsenmeyecek bir hava ve deniz teşkilleri vardı.*

4. *Türkiye'ye askerî yardım kesme kararının "NATO içi yardım" diye nitelenen bir başka yardım mekanizmasını etkileyemeyeceği ve etkilememesi gerekmektedir⁶⁵⁴.*

ABD'nin 1976-1977 malî yılında Türkiye'ye vermeyi öngördüğü 205 milyon dolarlık askerî yardımın, ABD Senato Dış İlişkiler komisyonunda Kıbrıs sorunu ile ilgili bazı koşullara bağlanması Türkiye'deki siyasi ve diplomatik çevrelere göre, Türkiye'den ziyade Amerikan Hükûmetini güç durumda bırakmış ortak savunma müzakerelerinde Türk tarafının elastikiyet göstermesi olanağını zayıflatmıştır.

Amerikan askerî yardım tasarısına göre ABD, 1976 yılında Orta Doğu'ya toplam 1 milyar 700 milyon dolarlık yardımı kabul etmiş, bunun 700 milyonu Mısır'a, 725 milyonu İsrail'e, 67 milyonu Ürdün'e, 50 milyonu Suriye'ye verilirken Türkiye'ye yardımı 25 milyon dolara indirmiş ve şarta bağlamıştır. Oysa Türkiye, NATO'da ABD'nin müttefikidir ve ABD Hükûmeti Türkiye'nin NATO savunmasındaki rolünü kendi çıkarları yönünden çok önemli gördüğünü açıklamaktadır⁶⁵⁵.

a- Ambargo Kararına Karşı NATO'nun Tutumu

Türkiye ambargo konusunda başlangıçta NATO'dan tam bir destek görememiş, ambargonun kaldırılması için destek, acil silâh ihtiyaçlarının karşılanması, Ege'deki kumanda kontrol sorunlarının halli ve nihayet Yunanistan'ın askerî örgütten çekilme tehdidini bozup Güney kanadın savunmasını işler hale getirme konularında, NATO

⁶⁵⁴ Celil Gürkan, "Amerikan Askerî Yardımı mı?", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1975.

⁶⁵⁵ **Milliyet**, 2 Şubat 1976.

Türkiye'nin isteklerini tam anlamı ile karşılamamıştır. Bunların dışında NATO Türk ordusunun acil silâh ihtiyaçları için “*özel bir çalışma grubu*” kurup üyelerini Ankara'ya yollayarak ikili temaslarda bulunmuş ve örgüt olarak araya girmemeye dikkat etmiştir⁶⁵⁶. Ancak Türkiye'nin stratejik önemini yakından bilen NATO yetkilileri 1976 yılına gelindiğinde ittifak içerisinde güvenlik sorunlarının yaşanacağını hissettiklerinden Türkiye hakkında daha yapıcı yaklaşımlar sergilemeye başlamışlardır. NATO Kuvvetleri Başkomutanı General A. Haig, “*Türkiye'nin batı savunmasındaki yeni stratejik yeri*” hakkında yaptığı açıklamada şunları söylemiştir. “*Türkiye'nin klasik stratejik önemi, boğazları elinde tutması ve Karadeniz'den Ege ve Doğu Akdeniz'e çıkışı kontrol etmesi, Sovyetler Birliği ile açık sınırı olması, Orta Doğu'daki stratejik petrol bölgesine yakınlığından gelmektedir. Türkiye'nin daha önemli ve öncelikli katkısı ise NATO'ya verdiği savaşan insan gücüdür. Bu, NATO için en önemli kaynaklardan biridir. Türkiye bu gün NATO'nun en geniş savaşan insan kadrosunu elinde tutmaktadır. Batı savunmasına en önemli katkısı budur*”⁶⁵⁷.

NATO Başkomutanı Haig ayrıca Türk ordusu hakkında da şu tespitleri yapmıştır. “*Türk ordusu modernleştirilmeli. Özellikle eskimiş M-48 tanklarının modernleştirilmesi sürecine girilmelidir. Deniz kuvvetleri Türkiye'nin stratejik önemi nedeniyle modernleştirilmelidir. Hava kuvvetleri bütün dünya da sürekli dinamik hale getirilmeye çalışılarak modernleştirilmektedir. Türkiye'ye bir defa silâh satışı mutlaka tamamen serbest bırakılmalıdır. Başından beri karşı olduğum ve kendi kendini yok eden bir karar olarak gördüğüm ambargo yarı yarıya kalktı. Türkiye'de ABD üsleri teknolojik ve bilimsel gerçeklerin bir ürünüdür. Bu üsler NATO'nun giderek artan nükleer kapasitesinin gereklerini ayarlayan bunun destek ihtiyacını karşılayan unsurlardır*”⁶⁵⁸.

b- Ambargo Kararına Karşı Almanya'nın Tutumu

Kıbrıs Barış Harekâtından sonra, ABD'nin ambargo uygulamaya başlaması ile, Türkiye askerî ihtiyaçlarını karşılamak üzere Almanya ile ikili görüşmelere başlamış ve Almanya'nın desteğini almaya çalışmıştır. Başlangıçta Almanya'da ambargo kararına uyduğu halde, kısa bir süre sonra 17 Şubat 1975 tarihinde silâh ambargosunu kaldırmıştır⁶⁵⁹. Kararı Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar açıklamış ve bu yardımın tam bir program çerçevesinde olmadığını belirtmiştir. Türkiye'ye yapılan 100 milyon marklık

⁶⁵⁶ **Milliyet**, 2 Ocak 1976.

⁶⁵⁷ **Milliyet**, 16 Ocak 1976.

⁶⁵⁸ **Milliyet**, 16 Ocak 1976.

⁶⁵⁹ **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1975.

askerî yardım paketinde, nakliye uçakları ve F-104 uçaklarının yedek parçaları bulunmaktadır. Ayrıca, Deniz Kuvvetlerinin Gölcük, Taşkızak tersanelerinin onarımı, Alman işbirliği çerçevesinde yapılan hücumbotlar ve denizaltılar da bu yardımla gerçekleşmiştir⁶⁶⁰. Bu arada Almanya Dış İşleri Bakanı Genscher, “*Batı Almanya, hem Türkiye hem de Yunanistan ile olan çok iyi ilişkilerinden yararlanarak iki NATO üyesi arasında sessiz arabulucu görevi üstlenmeye devam edecektir. Türkiye ve Yunanistan buldukları güney kanadının NATO ve özellikle Almanya’nın savunması için çok büyük önem taşımaktadır*”, demiştir⁶⁶¹.

Almanya Dış İşleri Bakanı Genscher, ABD Dış İşleri Bakanı Kissinger ile yaptığı görüşme de ise, Türkiye’ye yapılacak askerî yardımlar hakkında; “*Batı Almanya, Amerika’nın boşluğunu bu günkü şartlar altında aynı miktarda askerî yardım yaparak doldurma gücüne sahip değildir. Batı Almanya, Amerika’nın Türkiye’ye verdiği tür silâhlara sahip olmadığı ve imâl etmediğinden bu günkü şartlar altında aynı tip yardımda bulunamayacağı ve bunun için bir formül bulunması gerektiğini*” belirtmiştir⁶⁶².

Bu gelişmelere rağmen, Federal Almanya Türkiye’ye NATO anlaşmaları çerçevesinde yaptığı askerî yardımları genişletme kararı almış bu amaçla iki ülke Şubat 1976’da yeni bir savunma ve işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye’nin en çok istediği malzeme, tanklara ve uçaklara karşı kullanılacak savunma roketleri, Leopard tankları ve havadan yere karşı saldırılarda önemli bir savaş silâhı olan Alpha Jet uçaklarının sağlanmasıdır⁶⁶³.

Amerikan askerî yardımının azalmaya başlaması üzerine, son on yıldan beri NATO çerçevesinde Türk savunma gücüne önemli ölçüde destek sağlamaya başlamış olan Federal Almanya’nın Amerikan ambargosu karşısında, Türkiye yönünde oynadığı rol daha da artmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında, Almanlar kendi kanunları gereğince Türkiye ve Yunanistan’a durdurdukları askerî yardımı, bu kez “*askerî malzeme fazlasını da ekleyerek*” yeniden başlatmışlardır. Almanya bu tarihte TSK’nin modernizasyon plânı çerçevesinde öngörülen silâh siparişlerinin ve savaş sanayiinin kurulması çalışmalarını en önemli kaynağı olmuştur. Ancak tüm bu çabalara rağmen Almanya’nın askerî yardımı konusunda

⁶⁶⁰ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1975.

⁶⁶¹ **Hürriyet**, 18 Şubat 1975.

⁶⁶² **Hürriyet**, 18 Şubat 1975.

⁶⁶³ **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1976.

ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bunlardan biri Almanya'nın ekonomik sıkıntı içerisinde olması, diğeri de Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaret açığıdır⁶⁶⁴.

Bu arada Federal Almanya Savunma Bakanı George Leber üç günlük bir resmi ziyaret amacıyla 30 Ocak 1976 tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve bir dizi temaslarda bulunmuştur. Leber, Millî Savunma Bakanı Ferit Melen ile yaptığı görüşmede, *“TSK'nin ihtiyacı olan askerî malzeme, teçhizat ve silâhların Alman yapısı olanların finansmanı Türkiye'ye ait olma koşulu ile verileceğini, ayrıca Türkiye'ye 16 aylık dönemde 100 milyon marklık askerî hibe yardımına devam edileceği, bunun dışında TSK'nin RE-MO plânına ayrılan ödenekle, gerekli silâhlar Alman firmalarına sipariş edileceğini”* belirtmiştir⁶⁶⁵.

Yapılan görüşmelerde, Türk savunma sanayiinin bir bölümünü oluşturacak olan *“Zırhlı araç yapımı”* konusu üzerinde durulmuş, Alman malzemesinin Türkiye'ye getirilmesinin bu güne kadar olduğu gibi %50 oranında karşılıklı olarak yapılması Türk tarafının tezi olarak ileri sürülmüştür. Hibe malzemelerin Alman gemileri tarafından Türk limanlarına getirilmesi ve taşıma ücretlerinin döviz olarak ödenmesine Türk heyeti karşı çıkmıştır⁶⁶⁶.

Türkiye ile Almanya arasındaki yakınlaşmalar sonucunda Alman sanayicileri Kasım 1976 tarihinde Türkiye'ye gelerek yapılacak olan askerî yatırımların görüşmelerini yapmışlardır. Gelen heyetlerden biri olan savaş sanayii grubu ile TSK ihtiyaçları ve yerli savaş sanayii kurulması çabaları yönünde görüşmeler yapılmıştır. Almanya'dan sağlanacak olan tank, tank modernizasyonu, tanksavar, güdümlü roketler, hücumbot yapımı projelerinin finansmanı ve ödeme koşulları görüşülmüştür. Sonuçta yarısı kredili olmak üzere 1 milyar Alman markı tutarında maliyet tespit edilmiştir⁶⁶⁷. 23 Kasım 1976 tarihinde Tümgeneral Sabri Deliç başkanlığındaki Türk heyeti ile üç Alman firması temsilcileri, finans temsilcisi, Federal Almanya Savunma Bakanlığının silâh fiyat ve kalite kontrol dairesi yetkilisinin katıldığı Alman heyeti ile üç proje görüşülmüştür. Bunlardan biri Türkiye'ye Leopard tanklarının satılması, ikincisi tanksavar güdümlü füzeleri satılması, üçüncüsü de Türkiye'deki tankların motorlarının benzinden dizele çevrilerek hareket gücünün artırılması projeleridir. Bu üç projenin toplam finansmanı 1,5 milyar markı bulup,

⁶⁶⁴ **Milliyet**, 31 Ocak 1976.

⁶⁶⁵ **Milliyet**, 4 Şubat 1976.

⁶⁶⁶ **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1976.

⁶⁶⁷ **Milliyet**, 1 Kasım 1976.

750 milyon markı kredi, geri kalanı da taksitler halinde ödeme şeklinde karara varılmıştır⁶⁶⁸.

Bu arada, Almanya Başbakanı Schmidt Milliyet Gazetesine verdiği demeçte, Almanya'nın Türkiye'ye teknik ve ekonomik yardımın süreceğini, askerî yardımın ise artmayacağını söylemiştir. Schmidt, “Biz NATO çerçevesi dâhilinde ve ikili ilişkiler alanında Türkiye'nin silâhlanmasına yardımcı olduk. Bu yardımı sürdürmeye hazırız. Ama Türkiye Hükûmeti de bizim gerek teknik ve gerekse malî yönden Amerika'nın yerini tutamayacağımızı bilmektedir” demiştir⁶⁶⁹.

3- Ambargo Kararına Karşı Türkiye'nin Aldığı Tedbirler

ABD'nin askerî yardımları kesmesi üzerine Türkiye bu konu ile ilgili çeşitli tedbirler almaya başlamış ve bu konuda ortak savunma üslerinin durumunun gözden geçirilmesine karar verilmiştir. Alınan kararlar başta ABD olmak üzere NATO ülkelerini telaşlandırmaya başlamıştır. Bu konuda alınan tedbirler şunlardır;

“NATO'nun savunma komitesinin derhal toplanması istemiştir.

6'ncı Filonun Türkiye'ye yapmayı plânladığı bütün ziyaret programları iptal edilmiştir.

Kissinger'in Kıbrıs ile ilgili plânu kabul edilmeyecek ve yeni bir dış politika çerçevesinde tedbirler alınmasına karar verilmiştir.

JUSMMAT'da görevli Amerikalı personelin ülkelere gönderilmesi tartışılmaya başlanmıştır. Türk yetkililer, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Macomber'e JUSMMAT'ın Türkiye'de işinin kalmadığı bildirilmiş, Macomber'de derhal JUSMMAT karargâhına giderek JUSMMAT başkanı Tümgeneral Galloway ile görüşmüş ve izleyecekleri yeni politikayı tespit etmişlerdir. Kendi çaplarında aldıkları kararlarla zaman kazanmak için Türkiye ile temaslarını sürdürmüşlerdir.

ABD Dış İşleri Bakanı Kissinger ve Türkiye Dış İşleri Bakanı Melih Esenbel ile yapmak istediği görüşmeye uymama kararı alınmış kendisinin Türkiye'ye gelmesi sağlanmıştır”⁶⁷⁰.

Alınan bu kararlar ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Macomber'e Dış İşleri Bakanı Melih Esenbel tarafından sert bir ifade ile iletilmiştir. Esenbel ayrıca, “Amerikan yardımı, Kissinger'in de çeşitli kereler açıkladığı gibi Türkiye'ye yapılan bir lütuf değildir.

⁶⁶⁸ Milliyet, 25 Kasım 1976.

⁶⁶⁹ Milliyet, 30 Mayıs 1976.

⁶⁷⁰ Hürriyet, 17 Şubat 1975.

NATO müşterek savunmasının güçlü olması için üye ülkelere, bu arada Türkiye'ye verilen bir yardımdır. Kıbrıs ise bütünü ayrı bir konudur. Amerikan yardımının işlemesi ile Kıbrıs sorununun barışçı yollarla halledilmesi çabaları arasında bir ilişki kurulamaz”, demiştir.⁶⁷¹ Bu arada 1969 yılından beri uygulanmakta olan üslerle ilgili ikili anlaşmaların uygulanmasının durdurulduğu bir nota ile 6 Şubat 1975 tarihinde ABD'ye bildirilmiştir⁶⁷².

Esenbel'in bu sert açıklamalarından sonra ABD Ankara Büyükelçisi William Macomber, Beyaz Saray'ın bir mesajını Dış İşlerine getirerek ABD Hükûmetinin Kongrenin aldığı ambargo kararını değiştirmek için uğraştığını Türkiye'nin yukarıda bahsedilen kararları uygulamak için acele etmemesini rica etmiştir.⁶⁷³

Türkiye'nin NATO daimi temsilcisi, Büyükelçi Orhan Eralp, Brüksel'deki NATO merkezinde yaptığı açıklamada, Amerika'nın Türkiye'ye uygulamakta olduğu silâh ambargosunun sonuçlarına dikkat çekmişti. O “*silâh ambargosunun devam etmesi halinde Türkiye'nin NATO'nun Güneydoğu kanadını savunma görevini gerektiği biçimde yerine getirmesine imkân olamadığını ve Amerika'nın silâh ambargosunun ne gibi sonuçlar vereceğinin kestirilemeyeceğini*” söylemiştir.⁶⁷⁴

Ambargo kararına karşı Türk Dış İşleri Bakanlığı; “*artık şartlı yardım kabul etmeyeceğiz, Türkiye'nin iki de bir kesilip bağlanan yardıma ihtiyacı yoktur*” şeklinde açıklama yaparak, Türk Hükûmetinin görüşünü şu şekilde ifade etmiştir. “*ABD, yardımı Türkiye'yi baskı altında tutmak için kullandığı, Kongrenin son tutumuyla ortaya çıkmıştır. Bu bir yardım değil yardımlaşmadır. Bu yardımlaşmanın bozulması, ortak savunmada aksaklıklar doğuracaktır. Bundan zarar göreceğ olan sadece Türkiye değildir. Aynı zamanda Amerika ve bütün NATO bundan zarar göreceklerdir*”⁶⁷⁵ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Türkiye'ye karşı uygulanan ambargonun anlaşılmayan en önemli yanlarından bir tanesi, ambargo devam ederken Amerika'nın Türkiye'deki ekonomik varlığını el değmeden sürdürmesidir. Bu durum Amerikan tarihindeki ambargo kararlarının genel görünümü ile ters düşmektedir. Ambargo devam ederken Amerika'nın ekonomik varlığının korunmasına göz yummakla yanlış bir yol izlenmekte, bu durum ambargo sürecinin uzamasına sebep olmaktadır⁶⁷⁶.

⁶⁷¹ **Hürriyet**, 5 Şubat 1975.

⁶⁷² **Hürriyet**, 7 Şubat 1975.

⁶⁷³ **Hürriyet**, 8 Şubat 1975.

⁶⁷⁴ **Hürriyet**, 13 Şubat 1975.

⁶⁷⁵ **Hürriyet**, 24 Şubat 1975.

⁶⁷⁶ Sipahi, **a.g.e.**, s.118.

a- Ambargo Kararına Karşı İç Siyasi Tepkiler ve Türk Kamuoyuna Yansımaları

Türkiye, ABD'nin barış harekâtı sırasındaki gösterdikleri tepkilerden memnundu, ancak Kongrede alınan ambargo kararından sonra bu memnuniyet yerini protesto ve tepkilere bırakmış ve iki ülke arasındaki ikili anlaşmaların ihlali olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin ortaya koyduğu ambargo karşıtı görüşlerden birincisi, Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği askerî operasyonların haklı olduğu ve uluslararası hukuka ve anlaşmalara uygun düştüğü iddiasıdır. Bu yüzden Türkiye'nin cezalandırılmasına yönelik bu karar haksız ve hukuka aykırıdır. İkinci görüş ise ambargo kararının problemleri çözmeye hiçbir katkı sağlamayacağı gibi olayların daha da çözümsüzleşmesini sağlayacağı düşüncesidir⁶⁷⁷.

ABD'nin ambargo kararına karşı, gerek hükûmet ve gerekse sivil toplum örgütlerinde plânlı tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu arada Amerikan askerî yardımı konusunda ABD'nin tutumuna karşı parlamentoda tepki niteliğinde başlayan girişimler giderek artmış ve CHP'li parlamenterler Millet Meclisinden sonra Cumhuriyet Senatosuna da bir araştırma önergesi vermişlerdir⁶⁷⁸. Bu konuda CHP Erzincan Senatörü Niyazi Ünsal Senato Başkanlığına başvurarak Amerikan askerî yardımının son durumunu saptamak amacıyla verdiği önergede araştırılmasını istediği konuları şu şekilde sıralamıştır;

“ABD ile Türkiye arasında bu güne kadar askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda yapılan anlaşmaların iki ülkeye sağladığı haklar ve yükümlülükler, bu yükümlülüklerin kullanılmasındaki uyum ve aksaklıklar, araç ve gereçleri kullanma ve denetleme haklarının nasıl düzenlendiği, maddi yardımlara karşılık nelerin alındığı, anlaşmaların ülkelerin iç işlerine karışma ya da hükümranlık haklarını kısıtlayıcı olup olmadığı, alınan ve verilenlerin nerelerde kullanıldığı, NATO ittifakı dışında ABD'nin yaptığı yardım, ikili anlaşmalar ve bu anlaşmalarla kurulan tesislerin amaç ve kuruluş yerleri, bu tesislerin hangi hükûmetler zamanında ve neye karşılık yapıldığı, bu tesislerin kurulduğu arazilerin neye karşılık verildiği, ticari amaçlarla kurulan tesislerin durumlarının ne olacağı konuları açıklanmalıdır”.

Başbakan Sadi Irmak, Amerikan yardımının kesilmesi konusundaki bir soruya, *“Bu Amerikan yardımı Türkiye'ye bir imtiyaz değildir. Karşılıklı yükümlülüklerimizin bir gereğidir. Türk milleti taarruzla blöfle yıldırılacak bir millet değildir. Bunu herkesin böyle*

⁶⁷⁷ Uslu, a.g.e., s.343.

⁶⁷⁸ Cumhuriyet, 10 Ocak 1975.

bilmesini isterim. Oradaki haklarımızdan bir milimetre feda etmeyiz” şeklinde cevap vermiştir⁶⁷⁹.

Dönemin siyasi partileri ve çeşitli kamu kuruluşları da ambargo kararını tepki ile karşılamış ve görüşlerini açıklamışlardır. Adalet Partisi grubu TBMM’de 5 Şubat 1975 tarihinde yayımladığı bildiriye Amerikan yardımının kesilmesini esef ve üzüntü ile karşıladığını belirtmiştir. Bildiriye Amerikan yardımının kesilmesi kararına Kıbrıs Barış Harekâtının sebep olarak gösterilmesinin son derece yanlış bir değerlendirme olduğu kaydedilerek *“Bu güne kadar devam eden Amerikan yardımının tek taraflı bir lütuf ve atıfet ve bir bağış olarak görülmesi ise karşılıklı menfaate dayanan dostluk ve işbirliği anlayışı ile bağdaştırılamaz”* denilmiştir⁶⁸⁰.

Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turan Feyzioğlu Amerikan yardımı ile ilgili olarak verdiği yazılı demeçte, *“Türkiye’nin dış politikası ve Kıbrıs gibi millî davalarla ilgili tutumu, ABD kongresinin sorumsuz kararı ile baskı altına alınamaz”* demiştir⁶⁸¹. Cumhuriyetçi Güven Partisi yaptığı açıklamada, *“ABD’nin Türkiye ye tek taraflı bir yardımı söz konusu değildir. Ortak savunma sistemi içinde iki ülkenin karşılıklı yardımlaşması söz konusudur. ABD taahhütlerini yerine getirmese Türkiye’nin de yüklendiği sorumlulukları yeniden inceleme zorunluluğu duyulması tabiidir. Ortak güvenlik sisteminin sarsılması, Türkiye’ye olduğu kadar hür dünyaya ve ABD başta olmak üzere bütün müttefiklerimize zarar verecektir. İttifaktan doğan borçlar istendiği zaman yerine getirilen, istendiği zaman bir tarafa atılabilen borçlar değildir. Böyle bir kesintili ittifak anlayışını Türk milleti kabul edemez,⁶⁸² demiştir.*

Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi’de yaptığı açıklamada *“ABD’nin almış olduğu bu karardan sonra Türk parlamentosu, Türk hükûmeti ve yöneticileri en kısa zamanda NATO da dâhil olmak üzere Amerika ile yapılmış tüm anlaşmaları tekrar gözden geçirme noktasına gelmelidir”* demiştir⁶⁸³.

Türkiye’ye yapılan askerî yardımın ABD Kongresi tarafından kesilmesi kararına ilişkin tepkiye TRT televizyonu da katılmış, 5 Şubat 1975 tarihi akşamı gösterilmesi gereken komutanlar dizisinin General Douglas Mc Arthur filmi yayından kaldırılmıştır. Bu

⁶⁷⁹ **Hürriyet**, 4 Şubat 1975.

⁶⁸⁰ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁸¹ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁸² Uslu, **a.g.e.**, s.349.

⁶⁸³ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

konuda bir TRT yöneticisi, “*Kamuoyunun hissiyatını göz önünde bulundurduk. Amerikalı generalin hayatını yansıtan bu filmi yayından çektik*” demiştir⁶⁸⁴.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği Genel sekreteri Zeki Yüçetürk yapılacak ilk işin millî harp sanayimizi kurmak olduğunu belirterek çiftçilerimizin bu ulusal amaç için bedel ödemeye hazır olduklarını söylemiştir⁶⁸⁵.

Türkiye Makine Mühendisleri Odası Başkanı, İstanbul’da 25 Ocak 1975 tarihinde yapılan Kimya Mühendisleri Odası kongresinde bir konuşma yaparak, “*Temel sanayi dışında bağımsız bir silâh sanayii düşünülemez. Ayrıca, kimya, metalürji, motor, elektronik gibi sanayilerin gelişmediği bir ülkede gelişmiş bir silâh sanayi düşünülemez. Özel sektörün kuracağı sanayi bir ucu dışa bağımlı, diğer ucu ile kamu kuruluşlarını kendi karı yönünde sömüren bir sanayii dalı olacaktır. Bu yüzden silâh sanayii %100 kamu kuruluşu olmalıdır. Hiç kimseye imtiyaz tanınmamalıdır*” demiştir⁶⁸⁶.

Gazeteciler Cemiyeti de yönetim kurulunda Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e bir telgraf göndererek ABD’nin askerî yardımı bir baskı aracı olarak kullanma eğilimine karşı yapılan resmi açıklamayı bütünüyle desteklediğini belirtmiştir⁶⁸⁷.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, “*Türkiye’ye Amerikan yardımı hiçbir zaman tek yönlü bir yardım niteliğinde olmamıştır. Ortak güvenlik tertiplerine Türkiye’nin katkı sorunu Amerikan yardımının kesilmesiyle ister istemez önemli bir konu olarak ortaya çıkmış olacaktır. Bu sorun üzerine yalnız Türkiye değil NATO’da eğilmek zorunda kalacaktır. Böyle bir gelişme Türkiye’nin güvenlik tedbirlerinin yanı sıra NATO ortak güvenlik kavramının da tümüyle yeniden ele alınmasını gerekli kılacaktır*” demiştir⁶⁸⁸.

Türkiye 5 Şubat 1975 tarihi itibarı ile dış politikada yeni bir döneme girmiştir. ABD’nin tam otuz yıldır yaptığı askerî yardım kesilmiştir. Başkan Ford’un Dış İşleri Bakanı Kissinger’in karşı koymalarına rağmen, ABD Kongresi Türkiye’ye yardımı kesme kararı almıştır.

ABD, Türkiye’yi akla hayale gelen gelmeyen zorluklarla karşı karşıya bırakacağı bu yüzden de Türkiye’nin dize geleceği sanılmıştır. Bu düşüncenin yanlış olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. ABD’nin baskı, sindirme, korkutma politikası sonuç vermemiştir⁶⁸⁹.

⁶⁸⁴ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁸⁵ **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1975.

⁶⁸⁶ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1975.

⁶⁸⁷ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1975.

⁶⁸⁸ Uslu, **a.g.e.**, s.350.

⁶⁸⁹ Oktay Akbal, “*Dış Politikada Yeni Bir Dönemmi?*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1975.

Amerikan Senatosunun Dış İşleri Komitesinin 1956 yılında yayınladığı raporda açıkça görülmektedir ki, “Amerikan yardımı bir hükümet girişimi olarak başkalarının çıkarı için yapılan bir şey değildir. ABD’ye sadaka veren bir kurum ne de Amerikan halkının cömert ruhunun dışarıya çıkmasıdır. Yardım, ABD dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını dışarıda geliştirmek için var olan araçlardan biridir”. Amerikan Kongresinde, “Türkiye için harcanan her dolar karşılığında, ABD üç dolarlık güvenlik sağladığı” hesapları bile açıkça yapılmıştır⁶⁹⁰.

b- Ambargo Sonrası Harp Sanayii İçin Atılan Adımlar

Türkiye’de cumhuriyetin ilanından günümüze savunma sanayiinin gelişimi ele alındığında belirli kırılma noktaları göze çarpar. Bunlardan birincisi 1921 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nün kuruluş ve faaliyetleri, ikincisi 1950 yılında askerî fabrikaların MKEK çatısı altında toplanması, üçüncüsü de Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye’ye uygulanan ambargo sonrası savunma sanayimizde yaşanan gelişmelerdir. Son olarak da 1985 sonrası Türkiye’de modern savunma sanayiine geçiş çalışmaları ve SSM’nin kurulmasıdır. Bu kırılma noktalarından Kıbrıs ambargosu ve sonrası meydana gelen gelişmeler Türkiye’de millî harp sanayii gerçeğini ortaya çıkarmış ve bu yolda çalışmaların temelleri atılmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı ve yarattığı sonuçlar halkımıza ve devletimize büyük ve önemli bir gerçeği öğretmiştir. Ordumuz tek kaynaktan silâh sağlamanın sakıncalarını bu olaylar içinde yakından görmüş, alternatif kaynaklara gitmenin ve hatta millî savunma ihtiyaçlarının mümkün mertebe yerli kaynaklardan sağlamanın gereği açıkça ortaya çıkmıştır.

Türk ordusunun ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü taşıt araçları teşkil eder. Modern ordular, kuvvetlerini kötü araziler üzerinde bir noktadan öteki bir noktaya en seri bir şekilde taşıyabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu konuda en önemli şartlardan biride bu araçları dış politik nedenlere bağlı olmadan sağlayabilme ve onarım için gerekli yedek parçayı istenilen zamanda bulabilmektir. Türkiye’ye uygulanan ambargo bunu açıkça ortaya koymuştur⁶⁹¹. Ambargo öncesi 1972 yılında plânlanan ve kısa adıyla “RE-MO” olarak adlandırılan Türk ordusunun re organizasyonu ve modernizasyonu programı uygulanmaya başlanmış ve devlet bütçesinden “savunma giderleri” adıyla ödenek aktarılmış ve malî olarak desteklenmiştir. Aynı yıl içinde Kara, Deniz ve Hava

⁶⁹⁰ Seha L. Meray, “Amerika Amerika”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1975.

⁶⁹¹ *Milliyet*, 17 Ocak 1976.

Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuş ve bu vakıflar için gerekli fonlar oluşturulmuştur. Özellikle Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının yardımı ile Haziran 1973’de TBMM’de TUSAŞ yasası çıkarılmış ve TUSAŞ 1976 yılında çalışmaya başlamıştır⁶⁹². Kurulan bu vakıflar dünya da benzeri görülmeyen bir nitelikte ülkemizin savunma sanayiine katkı sağlamış olup, 17.06.1987 tarih ve 3388 sayılı kanunla birleştirilerek “*Türk Silâhlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı*” adıyla yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ordu millet bütünleşmesinin en önemli göstergesi olarak günümüze kadar gelen bu teşkilatlar Türk ulusal sanayisine çok önemli fabrika ve tesisler kazandırmıştır. Bu tesisler; ASELSAN (Askerî Elektronik Sanayii Ticaret A.Ş.), ASPİLSAN (Askerî Pil Sanayii A.Ş.), İŞBİR Jeneratör Fabrikası, SİDAŞ İplik Dokuma Sanayii, Askerî Sanayii Kalıpları ve Aparatları A.Ş., OTOMARSAN (Otobüs ve Motorlu Araçlar Sanayii A.Ş.), TUSAŞ (Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.), HAVELSAN (Avionik Sistem Üretimi), PETLAS (Uçak Lastikleri Üretimi), KÖYTAŞ (Köy Tarım ve Sanayii Makineleri Sanayii ve Ticaret A.Ş.) dir⁶⁹³. Günümüze kadar, faaliyetlerini her geçen gün artan teknoloji ve daha modern bir anlayışla sürdüren bu tesisler savunma sanayiimizin önemli halkalarını oluşturmaktadır.

Türk ordusunun re organizasyon ve modernizasyonu çerçevesinde ulusal askerî uçak fabrikası kurulması 1973 yılının Mart ayında TBMM’ye bir yasa tasarısı olarak sunularak çalışmalara başlandı. Kısa adı TUSAŞ olan Türkiye Uçak Sanayii Anonim Şirketinin Proje değeri o günün rakamları ile 2,1 milyar marktır. Şirketin ana amacı Türk Hava Kuvvetleri’nin eskimiş uçaklarının yerine geçecek 200 uçağın imâlî ve bakım onarım hizmetlerinin görülmesidir.

Bu çerçevede birinci aşamada 1974 yılından 1981 yılına kadar seri imalâtı yapılabilecek olgunluğa eriştirilecek bir uçak tipinin ortak üretimi yapılacak, ikinci aşamada 1977-78 yılından itibaren TUSAŞ’ın çok uluslu bir savaş uçağı geliştirme programına katılması sağlanacaktır. Bu amaç için yaklaşık 1,5 milyar marklık bir yatırım yapılacak ve bunun %75’i yurt dışından finanse edilecektir⁶⁹⁴. TUSAŞ 1784 nolu Türk Sanayii Anonim Ortaklığı kanunu çerçevesinde kurulmuş olup Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlanmıştır. TUSAŞ’ın kuruluş amacı, ülkenin teknolojik düzeyini yükseltecek millî hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağılılığı hafifleten, dış

⁶⁹² Milliyet, 30 Ekim 1977.

⁶⁹³ A. Turan Öztürk, “*Türk Savunma Sanayisinin Gelişimi ve Moral Yönü*”, **1nci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri**, 12-13 Ekim 1995, Ankara, s.445.

⁶⁹⁴ Ulrich Albrecht- Dieter Ernst- Peter Lock- Herbert Wulf, **Silâhlanma ve Azgelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, Çev: Ümit Kıvanç, Mehmet Budak, İstanbul, 1978, s. 300.

piyasa ile rekabet edebilen, millî güvenlik ve sivil ihtiyaçlara yönelmiş bir uçak endüstrisi kurup işletmektir⁶⁹⁵.

TUSAŞ'ın kuruluş yasası 11.07.1973 tarihinde TBMM'de onaylandı. Ancak Ekim 1973 seçimleri bu gelişmeleri gölgeledi ve sorunlar yaşanmaya başladı. Şubat 1974'de Ecevit Hükûmetinin, TUSAŞ projesinin sürdürülmesine ilke olarak karar verdiği haberinden sonra Savunma Bakanı Hasan Esat Işık Türk Hükûmetinin tüm askerî yatırım projelerinin değerlerinin artırılmasını kararlaştırdığını açıkladı. Ekim 1974'de “*Türk Uçak Sanayii A.Ş'nin*” kuruluşu resmen onaylandı.

Türkiye'de Amerikan yardımları ile durma noktasına gelen uçak imalâtı, TUSAŞ'ın faaliyete geçişi ile yeniden başlamış, ancak bu dönemde görevde olan Milliyetçi Cephe Hükûmetinin politikaları ve TUSAŞ'ın bu Hükûmetin başında bulunan Erbakan'a bağlı olması, bu partinin de silâhli kuvvetlerle kopukluğu, TUSAŞ'ın başarı şansını olumsuz etkilemiştir⁶⁹⁶.

TUSAŞ, ilk iş olarak eğitim uçağı yapmaya karar vererek işe başlamış ve 10 yabancı firmadan teklif istemiş, ancak bu firmalardan 4 adedi ciddi bulunmuştur. 5 Temmuz 1976 tarihinde uluslararası alanda bir ihale açmıştır. Açılan ihaleye katılan 4 firmanın teklifi ciddi bulunmuş, bunlar, FSF (ABD), Alfa-jet (Alman), Hawk (İngiltere) ve Macchi MB-339 (İtalya)dır⁶⁹⁷. Bu firmaların değerlendirilmesi sonunda yapılan değerlendirme sonunda da İtalyan Macchi firmasının imâl ettiği MB-339 ile, İngiliz HSA firmasının ürettiği Hawk uçağı uygun bulunmuştur. En son bu iki firma arasında yapılan teklif ve anlaşmalar doğrultusunda İtalyan firmasının teklifi uygun bulunmuş, finansman olarak 138.424.022 dolar olarak 10 yıla yayılmış geri ödemeli anlaşılmıştır⁶⁹⁸. Ancak MSB'nin uyarısı üzerine Başbakan Süleyman Demirel anlaşmayı ertelemiştir⁶⁹⁹.

⁶⁹⁵ Orhan Gök , “*Millî Harp Sanayimiz*”, MKEKD, Sayı 12 , Aralık 1976, s.63.

⁶⁹⁶ Aytekin Yıldız, “*Yerli Uçak Dosyası ve TUSAŞ*” *Milliyet*, 12 Aralık 1977.

⁶⁹⁷ Yıldız, “*Yerli Uçak Dosyası ve TUSAŞ*” *Milliyet*, 13 Aralık 1977.

⁶⁹⁸ Yıldız, “*Yerli Uçak Dosyası ve TUSAŞ*” *Milliyet*, 14 Aralık 1977.

⁶⁹⁹ *Milliyet*, 15 Aralık 1977. Başbakan Süleyman Demirel yaptığı açıklamada, “*Silâhli Kuvvetlerimizin ihtiyaçları olan araç ve gereçlerin öncelikle millî kaynaklarımızdan sağlanması yurdumuzda savaş sanayiinin geliştirilmesine bağlıdır. Hal böyle olunca Silâhli Kuvvetlerin ihtiyacı olan araç ve gereçleri temin etmekte mükellef olan MSB'dir. Vasıf mahiyet ve muhteva bakımından öngöreceği tarzda araç ve gereç sanayinin kurulması şarttır. Böyle bir mutabakat sağlanmadıkça alıcısı ve kullanıcısı olan Silâhli Kuvvetlerin millî kaynaklarımızdan kendi ihtiyaçlarını karşılaması asla mümkün olamaz. Bu itibarla uçak sanayiinin kuruluşunda Lisans ve imâlât anlaşmasının imzalanmasından önce MSB'nin hangi cins uçağın ne miktarda yapılacağı hakkında görüşü alınmalıdır. Bu işlemler tamamlanmadan lisans ve imâlât anlaşması imzalanması uçak tipinin tek taraflı olarak tercihi, ülkemiz için telafisi imkansız zararlara sebebiyet verir. Konunun taşıdığı önem ve devletimize yükleyeceği büyük mali külfet dikkate alınarak MSB'nin de belirtilen hususların öncelikle yerine getirilmesi bu itibarla bahse konu olan lisans ve imâlât anlaşmasının imzalanmasından şimdilik sarfi nazar edilmesi belirtip gereğinin ifasını rica ederim*”, demiştir.

Bu arada TUSAŞ ilgili kurumlara 4 Ocak 1977 tarihinde bir yazı göndererek hava kuvvetlerimizin ihtiyacını karşılamak için tedariki gereken uçakların tip ve adetlerini sormuş ve Genelkurmay Başkanlığı Orgeneral Semih Sancar imzası ile bu yazıya cevap vermiştir. 11 Şubat 1977 tarihli bu yazıda, “TUSAŞ’ın uçak sanayiine tekamül eğitim ve yakın destek ve muharebe uçaklarının imalâtına yönelmeyi öngörmüş ve memnuniyetle karşılanmış” denilmiştir⁷⁰⁰.

c- Ambargo Sonrası Türk Silâhlı Kuvvetleri ve Harp Sanayiinin Gelişimi

2-3-4 Ocak 1975 tarihlerinde Ankara Ticaret Odasının girişimleri ile yapılan seminerde TSK’nin görüşlerini dönemin Savunma Dairesi Grup Başkanı Albay Suat Söylerkaya açıklamış ve Türkiye’de harp sanayiinin gelişimi için sorumlu bir örgütün kurulmasını istemiştir.

Harp sanayiinde nelerin yapılabileceği ve nelerin yapıldığı, politikanın ne olduğu üzerinde durulurken, “Sanayii envanteri şarttır. Biz bu bilgileri edinmek istediğimiz zaman Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın, Devlet İstatistik Enstitüsü’nün, Sanayi Odalarının yeterli bilgiye sahip olmadığını gördük” demiştir.

Ayrıca, o tarihe kadar olan gelişimden bahsederken de; “Biz savunma sanayiindeki üç devreden, memleket sanayiine paralel hafif silâh devresini % 90, ağır silâh devresini %25, ileri teknoloji, hassas elektronik ve nükleer silâh devresini %10 gerçekleştirebildik” şeklinde açıklama yapan Albay Söylerkaya gelinen noktayı da ortaya koymuştur⁷⁰¹.

TSK’nin önerilerini de aşağıdaki gibi açıklayan Albay Söylerkaya “Bugün karşı karşıya bulunulan şartlar, Türkiye’nin Savunma Sanayii konusunun bir kül olarak ve bilimsel yöntemlerle ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Politik, ekonomik, teknik ve sosyal mahiyetteki yeni şartlar kısaca şunlardır” demiştir⁷⁰².

- a. “İttifaklar manzumesinde dış yardımın güvenilir olmadığı anlaşılmıştır. Öz kaynaklara dayalı hazırlıklar zorunludur.
- b. Kamu ve özel sektörde bir harp sanayii için gerekli potansiyel oluşmuştur.
- c. Yurt dışındaki işçilerimiz, sanayii kollarında bilgi ve tecrübe kazanmakta kalifiye işçi sorunu hafiflemektedir.

⁷⁰⁰ Aytakin Yıldız, “Yerli Uçak Dosyası ve TUSAŞ” **Milliyet**, 14 Aralık 1977.

⁷⁰¹ **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1975.

⁷⁰² Suat Söylerkaya, “Türkiye’de Millî Harp Sanayii”, **Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri**, 2-4 Ocak 1975, Ankara, s.97.

d. *Yardım kampanyaları ve yurt dışındaki işçilerin dövizleri mali imkânlar yaratmıştır. Devletimizin öncülüğünde güvenilir girişimlerle milletimizin ilgisi devam etmektedir*".

2-4 Ocak 1975 tarihinde Ankara Ticaret Odasının düzenlediği Türkiye millî harp sanayii seminerinde bir bildiri sunan Albay Söylerkaya; *"Türkiye'nin mevcut şartları ile , malî kaynakları en iyi şekilde kullanma, savunma sanayii hedeflerinin hissi değil, bilimsel olarak seçilmesi, millî sanayiinin üstünde karma ekonomiyi prensip edinen bir teşkilatlanmaya gidilmesi, bu konuda alınacak ilk tedbirler olması gerektiğini belirtmiştir"*.

Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar yerli savunma sanayiinin bir an önce kurulması gerektiğini ifade ederek;

"Topyekûn sanayi imkân ve potansiyelimizin çok büyük bir kısmının harp sanayiine yönelik faaliyet göstermediğini, bu durumun Türkiye için o günün şartlarında normal olduğu çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan askerî yardım ve satışların Türkiye'yi tamamen dışa bağımlı hale getirdiğini ve yerli sanayiine önem verilmediğini" söylemiştir. Bu durumdan kurtulmak için derhal;

"Silâhlı kuvvetlerin ihtiyacını en büyük ölçüde yurt içinde sağlamak için hamle yapmak. İlk aşamada klasik silâhların yurt içinde yapılmasını sağlamak. Sanayicilerin kapasitelerinin bir kısmını harp sanayiine ayırmaları için gerekli çalışmalara başlamak,

Özel sektörün silâhlı kuvvetlere dönük imalâtı için bazı kanuni mevzuat değişikliklerinin derhal yapılması gereği" belirtilmiştir.

Ayrıca, millî sanayi imkânlarının karşılayamadığı ihtiyaçlar için, hammadde, yardımcı madde ve malzemesi büyük ölçüde yurt içinde sağlanabildiği ve teknolojinin kalifiye personel makine ve malzeme faktörlerinin karşılanabildiği durumlarda özel maksatlı harp sanayii tesislerinin kurulmasının zorunlu olduğu Millî Savunma Bakanı tarafından açıklanmıştır⁷⁰³.

Ankara Ticaret Odası Başkanı Necdet Esen seminerin açılışında yaptığı konuşmada, *"Türk milletinin bu haysiyet davasında müttefiklerine mertçe ve samimiyetle bağlılığı ve dünya barışına büyük saygısı dolayısıyla meşru haklarından en azını istediğini ve Türk ordusunun yapabileceğinin en azını yaptığını, bu fedakarlıklara rağmen müttefiklerimizin*

⁷⁰³ Cumhuriyet, 3 Ocak 1975.

*Türkiye’ye yapılan askerî yardımı kesmesi kararını vermeleri üzerine millî harp sanayimize yönelmemiz ve geliştirmemiz gerektiği” üzerinde durmuştu*⁷⁰⁴.

Şevket Süreyya Aydemir 20 Ocak 1975 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yazdığı “Savaş Sanayiine Yöneliş” adlı makalede; “Silâhlar bütün çağlarda konuşmuşlardır. Silâhlar konuşunca toplumların kaderi de bu silâhların kanlı musikisine uyarak tezgâhlanır. Denilebilir ki insanlığın tarihi, birazda silâhların tarihidir. İlk taş baltayı yontan, ilk sapan taşını atabilen, ilk ok ve yayı düzenleyen tarih öncesi atalarımızdan ilk atom bombasını savuran çağdaş insana kadar toplumların kaderi şu veya bu oranda daima silâhlara bağlı kalmıştır. Hele bu gün silâhlar bazı toplumların kaderinde artık tek söz sahibi gibidir. Biz bu toplumlardan biriyiz. Silâhlar kimin elinde ise söz onundur” şeklinde yaptığı açıklamanın sonunda, “Türkiye’nin konumuna bakıldığında, silâhlanmanın ve hatta başarılabilirse kendi silâhlarımızla silâhlanmanın zorunlu olduğunu çünkü Türkiye’nin o günlerde tam bir silâh tutsaklığı içinde olduğunu”, belirtmiştir⁷⁰⁵.

Uygulanan ABD silâh ambargosunun etkilerini azaltma çalışmaları çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir yasa tasarısı ile Türk savunma sanayii gerçekleştirmek üzere yeni bir İktisadi Devlet Teşekkülü’nün kurulmasını öngörmüştür. Savunma sanayii ile ilgili bazı projelerde ise özel sektör ile işbirliği yapılmasına karar verilmiştir⁷⁰⁶.

Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Devlet Plânlama Teşkilatı yetkililerinden oluşan Savunma Sanayii Plânlama kurulunun altı aylık çalışmaları sonucu hazırlanan savunma sanayii stratejisinde ise savunma sanayiinin millî kaynaklara dayandırılması için yeni kurulacak başlıca sanayii dalları şöyle tespit edilmiştir;

“Tank ve zırhlı araç imalâtı, motor sanayii, elektronik sanayii, uçak sanayii, gemi inşa sanayii, ağır silâh sanayii, optik ve optronik sanayii, helikopter imalâtı, roket imalâtı”.

Savunma sanayi stratejisinde ayrıca, yeni kurulacak bu sanayii dallarının proje ve imalâtında sanayi odaları ile yakın bir ittifak kurulması öngörülmüştür.

Yine hazırlanan savunma sanayii stratejisinde dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması gereğine de işaret edilmekte ve yardım yoluyla alınan savunma silâh ve gereçlerinin her zaman silâhlı kuvvetlerimizin hareket plânlarına uygun olmadığı, ayrıca bazı siyasi

⁷⁰⁴ Cumhuriyet, 3 Ocak 1975.

⁷⁰⁵ Cumhuriyet, 20 Ocak 1975.

⁷⁰⁶ Cumhuriyet, 21 Ocak 1976.

olaylarda ambargo uygulanması gibi nedenlerle bu yardımların kesildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca çeşitli ülkelerden alınan silâh ve malzemelerin standardizasyonu bozduğuna ve döviz darboğazı yarattığına da dikkat çekilmiştir.

Stratejide, savunma sanayiinin ancak millî sanayi ile bütünleştiği takdirde yaşayacağı ve savunma sanayii ile sanayileşmemiz arasında uyum sağlanması gerektiği üzerinde durularak, teknolojik gelişmelerin savunma sanayii imalâtını kısa sürede demode hale getirdiğine dikkat çekilerek, savunma sanayiinin millî sanayiinin teknolojik gücü ölçüsünde gelişebileceği belirtilmiştir⁷⁰⁷.

Ayrıca, Türkiye’de savunma ihtiyaçlarının bir kurum tarafından karşılanması amacıyla “*Savunma Sanayii Kurumu Kanun Tasarısı*” hazırlanmıştır. 29 maddelik kanun tasarısına göre savunma sanayii kurumu 440 sayılı iktisadî devlet teşebbüsleri kanununun hükümleri ile özel hukuk hükümlerine tabi bir kuruluş şeklinde, harp silâh ve gereçlerinin temelinde dışa bağımlılığı azaltmak, yurt savunması gereklerine uygun faaliyet göstermek, millî sanayiinin teknolojik seviyesini yükseltmek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacaktır⁷⁰⁸. Bu kanun tasarısına göre Millî Savunma Bakanlığı yurt savunması ihtiyaçlarını sipariş edecek, ancak bunlara 2490 sayılı ihale kanunu hükümlerine tabi olmadan ve karşılığında teminat aranmadan sipariş bedelinin %60’ı avans verilmiştir. Atılan bu adımla ülkemizde yerli savunma sanayiine geçişin önemli bir aşaması daha gerçekleştirilmiştir.

Harp sanayii için beş yıllık plân yapılmıştır.

Millî Savunma Bakanlığı Harp Sanayi Dairesi ve İkmâl Dairesi tarafından hazırlanan beş yıllık ulusal savaş sanayii plânı uygulanan ambargonun sonuçlarını hafifletmek ve geleceğin harp sanayisini kurmak adına atılan önemli bir adımdır. O yıllarda plânın tümüyle uygulanması halinde, 1980 yılında silâhlı kuvvetlerin savaş ve savunma malzemelerinin yerli yapımla karşılanması hedeflenmiştir.

MSB 1975 bütçesine 7 milyar 300 milyon liralık ek ödenek konulması Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarında toplanan 1 milyar 628,5 milyon liralık birikim ve 1975 yılında yurt dışında bulunan işçiler tarafından yapılması düşünülen 1 milyarlık yardım ile ulusal savaş sanayii sermayesinin 10 milyar lira olacağı hesaplanmıştır. Ancak hazırlanan beş yıllık ulusal savaş sanayii plânının malî portresi 100 milyar lira olarak plânlanmıştır. 1976 bütçesi hazırlanırken ulusal savaş sanayii için 15

⁷⁰⁷ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1976.

⁷⁰⁸ **Milliyet**, 13 Şubat 1976.

milyar liralık bir ödenek konulması ve bunun her yıl 5 milyar artırılarak 100 milyar lirayı bulması öngörülmüştür⁷⁰⁹.

Dönemin Millî Savunma Bakanlığı Kontrolörü Tümgeneral Nazmi Yavuzalp, Yunanistan'ın silâhlanmaya önem verdiğini ve Amerikanın ambargosunun Türkiye'deki savunma harcamalarını arttırdığını söyleyerek, MSB bütçesinde 1975 yılı bütçesine göre % 45 artış olduğunu belirtmiştir. Özel savunma yatırımlarına 15 milyar lira ayrıldığını belirten Yavuzalp, ulusal savaş sanayii kurmak amacıyla şu projelere öncelik tanımıştır; “200 savaş uçağı üretimi (TUSAŞ) projesi, roket sanayii (Alman askerî yardımından yararlanılarak), havadan yere roketler, ağır silâh sanayii, uçaksavar, elektronik sanayii, yerli araç üretimi, tank modernizasyonu, gemi inşa sanayii”. Bu yatırımlar aynı zamanda RE-MO plânı çerçevesi içinde öngörülmektedir. Altı ayda gerçekleştirilmesi düşünülen RE-MO plânı toplam maliyeti 23 milyar 700 milyon lira dolayındadır⁷¹⁰.

Millî Savunma Bakanı Ferit Melen, “savunmanın en önemli finansman kaynağının millî bütçe olduğuna işaret etmiş, ancak ekonomimizin gücü dışına çıkan işler ve yatırımların gerektirdiği parayı ve krediyi mutlaka bulacağız, buna mecburuz, İç ve dış kredilerden geniş şekilde yararlanmaya çalışacağız, vakıf bağışları da ayrı bir kaynak teşkil etmektedir”, demiştir⁷¹¹.

Ferit Melen ayrıca, “Türkiye'nin güvenliğini ve savunmasını dünyadaki ve yurt içindeki gelişmeler çerçevesinde tespit ediyoruz. Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü yoktur. Savunma politikamızın amacı yurdun bağımsızlığı ve egemenliğini korumak, iç ve dış barışı idame ettirmektir. Bu meyan da bağlı olduğumuz NATO ve CENTO gibi ittifaklardan yararlanmak da dış güvenliğimizin bir parçasıdır ve olmalıdır. Amerika NATO içinde müttefikimizdir. Ayrıca ikili savunma ilişkilerimiz vardır. Ambargo bu ilişkileri zedeleyen hatalı bir davranıştır”, şeklinde açıklamada bulunarak ambargo kararını eleştirmiştir⁷¹².

Ordunun araç ve motorlu vasıta ihtiyaçlarının 10 yıl içinde yerli otomotiv sanayii tarafından karşılanması kararlaştırılmış, buna göre sipariş ve çalışmalara başlanmıştır. Elektronik malzeme imalâtı da Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfının kurduğu bir şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye daha o yıllarda birçok ağır silâh ve zırhlı araç

⁷⁰⁹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1975.

⁷¹⁰ Cumhuriyet, 17 Ocak 1976.

⁷¹¹ Milliyet, 7 Şubat 1976.

⁷¹² Milliyet, 7 Şubat 1976.

yapımı denemelerine başlamış, TSK'nın zırhlı gücü kısa bir süre içinde tamamen modern modern bir vurucu güç haline getirilmeye çalışılmıştır.

4- Ambargoyu Kaldırma Çabaları

1975 Şubat ayında Türkiye'ye yönelik silâh ambargosunun uygulanmaya başlamasının ABD'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından çeşitli olumsuz etkileri oldu. Bu ambargo her şeyden önce, ABD'nin mevcut uluslararası ortamda Türkiye'yi sonuna kadar savunmayacağını bir göstergesiydi. Ambargo, bir yanda Türkiye topraklarındaki ABD üs ve tesislerinin faaliyetlerinin durdurulması nedeni ile bu ülkenin istihbarat imkânlarında belirli bir boşluk doğurmakta, öte yandan silâh ve teçhizat bakımından hemen hemen tamamen ABD'ye bağımlı olan silâhlı kuvvetlerinde önemli bazı sorunların doğmasına neden olmaktadır⁷¹³. Bu durumu hisseden ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger, Temsilciler Meclisi Uluslararası ilişkiler komisyonunda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin adını açıkça zikretmeden ambargo hakkında şunları söylemiştir. “*Savunma desteği aynı zamanda bölgesel anlaşmazlıkların çözümüne de yardımcı olmaktadır. Bu bölgesel anlaşmazlıkların kontrolünde silâh sevkiyatı üzerinde ambargo uygulaması etkili bir tedbir olamaz. Buna karşılık, savunma malzemesinin gönderilmesi ve destek yardımlarının yapılması bölgesel güç dengesinin ve istikrarın sağlanması için en iyi yol olarak gözükmektedir*”⁷¹⁴.

1975 yılı sonlarına doğru uygulanmakta olan ambargoda belirli bir yumuşamanın sağlanması ile, zaten baştan beri ABD üs ve tesislerin tamamen kapamak yerine faaliyetlerini durdurma yolunu seçen ve bu yolla belirli bir esnekliği koruyan Türkiye ile bu ülke arasında yeniden görüşmeler başlamıştır. ABD Başkanı Carter'ın özel temsilcisi Mr. Clark Clifford 22 Şubat 1976 tarihinde Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuş ve kendisine silâh ambargosundan doğan askerî sorunlar anlatılmıştır. Genelkurmay Başkanı Semih Sancar ve ikinci başkan Vecihi Akın ile görüşen Clifford, görüşmede “*NATO kurulduğundan bu yana geçen 30 yılda ittifakın Güney Doğu kanadına katkınızı Amerika olarak daima büyük bir takdirle karşılamışsınız*” demiştir⁷¹⁵.

⁷¹³ Faruk Sönmezoglu, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, 1995, s.108.

⁷¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.815.

⁷¹⁵ **Milliyet**, 23 Şubat 1976.

Amerikan temsilcisi ile görüşen Türk yetkililer, dengeler kurulmaz ve Yunanistan'a bol silâh verilirken Türkiye'ye kısıtlama uygulaması devam ederse şu tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir⁷¹⁶:

a. *“Türkiye’de hiçbir siyasal hükûmet ve parti savunma anlaşmasının onayının geciktirilmesi için artık geçerli bir sebep olduğunu söyleyemez ve üslerin tamamen tasfiyesini önleyemez.*

b. *Türkiye’de hiçbir hükûmet çalıştırılmayan üslerdeki Amerikan personelinin Türk topraklarında kalışlarının hukukiliğini savunamaz.*

c. *Anlaşma onaylanmazsa, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler artık telafisi imkânsız bir şekilde zedelenir ve bu da Türk dış politikasında yepyeni bir yönelmeye yol açar.*

d. *Türkiye’nin NATO içindeki görev ve yükümlülüklerini yerine getirmesi çok güçleşir.*

e. *Anlaşmanın imzalanmaması Türkiye’de iç siyasal gelişmelere ve yapılacak seçimlerin sonuçlarına etki yapacaktır.*

f. *Bu durumun uzaması Kıbrıs’ta çözümü geciktirecektir”.*

Türkiye’nin ABD’ye verdiği bu uyarı derhal etkisini göstermeye başlamış, ABD Türkiye üzerine uyguladığı ambargoyu hafifletmek ve ilişkileri yumuşatma amacıyla iki ülke arasında 26 Mart 1976’da Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır⁷¹⁷. Ancak bu anlaşmanın uygulamaya geçmesi için Kongre tarafından onaylanması gerekmektedir. Kongre başlangıçta anlaşmayı onaylamaya yanaşmamış fakat ABD’nin yeni Başkanı Jimmy Carter Kıbrıs sorununu çözmek amacıyla girişimlere başlamış, ambargonun Kıbrıs sorununun çözümüne olumlu bir katkıda bulunmadığına işaretle, Kongrenin ambargonun kaldırılmasını Kıbrıs sorununun çözümü sonrasına bırakan anlayışını açıkça eleştirmeye başlamıştır. ABD, stratejik güç dağılımının giderilmesi gerektiği için Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında hızla bir çözüm aramaktadır. *“Eğer silâh ambargosu gibi düşmanca bir davranışı Amerikan Kongresi sürdürürse, Türkiye batı ittifakı içindeki yükümlülüklerini tekrar ele alarak politika değişikliğine gidebilecektir. Çünkü bir ülkenin bulunduğu yerden silâh alması bir politika değişikliğinin başlangıcıdır”*⁷¹⁸. Ayrıca, Pentagon da hazırlamış olduğu raporda Türk ordusunun modernleştirilebilmesi için önemli desteğe gerek olduğu ve savunma ve işbirliği anlaşmasının onaylanmasının ikili savunma ve

⁷¹⁶ *Milliyet*, 23 Şubat 1976.

⁷¹⁷ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.109.

⁷¹⁸ Sezai Orkunt, *“Silâh Ambargosu ve Kıbrıs Sorunu Nasıl Çözülür”*, *Milliyet*, 17 Mart 1977.

işbirliğinin kesin koşulu olduğunu bildirmiştir⁷¹⁹. 31 Mayıs 1978 tarihinde bir NATO toplantısında dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit ile görüşen Carter, 14 Haziran 1978'de yaptığı basın toplantısında, Türkiye'ye uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması çağrısını yeniliyor ve ambargonun ABD'nin Kıbrıs sorununu çözmek açısından sahip olabileceği hareket yeteneğini ortadan kaldırdığına işaret ediyordu. Sonuçta, 25 Temmuz 1978 tarihinde Senato ambargonun kaldırılmasını kabul etti ve 1 Ağustos 1978 tarihinde de Temsilciler Meclisinde 205'e karşı 208 oyla ambargonun kaldırılması kabul edildi⁷²⁰.

5- Ambargo Sonrası Üsler ve Tesisler

Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin güneyini kapsayan ve Orta Doğu'ya hakim coğrafyası, hava meydanları, füze üsleri, muhabere-elektronik istihbarat tesisleri ve Rusya'nın feza çalışmalarını, roket geliştirmelerini kontrol bakımından o kadar müsait ve önemlidir ki, Amerika Türkiye'nin NATO'ya girmesini bu jeopolitik uygunluk nedeniyle de arzulamıştır. Amerika, çizdiği dünya çapındaki askerî stratejinin uygulanabilmesi için, rakip devletlerin darbesine karşı kullanabileceği uçak ve füzeleri ve üsleri haber alma kaynakları olarak ileri mevzileri plânlamaya ve coğrafyanın müsait imkânlarını plânlamaya başlamıştır. Dünya üzerindeki en müsait yerlerden biride Türkiye'dir. Böylece hazırlık çalışmalarını müteakip, 1954-1960 yılları arasında üsler ve mevziler arka arkaya kurulmuştur⁷²¹.

Stratejiler hiçbir zaman statik değildir. Strateji değişince statülerinde değişme zorunluluğu vardır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşından sonra çağdaş koşullar içinde stratejilerin statik olarak kabul edilmesi mümkün olamaz. Silâh teknolojisi çok hızlı biçimde hemen hemen beşer yıllık sürelerle değişmektedir ve stratejilerde bununla birlikte yenilenmektedir. İttifak içinde ülkeler arasındaki askerî ikili anlaşmalarında teknolojik değişikliklere ve onun strateji üzerindeki etkilerine uygun olarak gözden geçirilmeleri gerekmektedir.

Bağdat Paktının bozulması üzerine Londra'da toplanan Bakanlar Konseyinin yayınladığı Londra deklarasyonu işi CENTO çerçevesinde devam ettirmiş, 28 Temmuz 1958 tarihli deklarasyonda şunlar ifade edilmiştir. “*Birleşik Amerika dünya sulhunun yararına, kongrenin tanıdığı yetkiye uygun olarak bu tebliği yayınlayan devletlerle*

⁷¹⁹ Milliyet, 21Ekim 1977.

⁷²⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.114.

⁷²¹ Sezai Orkunt, “İkili Anlaşmalar Üsler ve Tesislerin Genel Mahiyeti”, Cumhuriyet, 20 Mayıs 1969, s.2.

güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir. Bu işbirliğine vücut verecek anlaşmalar hemen hazırlanacaktır.” İşte ikili anlaşmalar bu tebliğin sonunda imzalandı. Ne oldukları, ne kadar oldukları, neleri ihtiva ettikleri bilinmeyen, fakat bilhassa Türkiye’de Amerika’ya hiçbir Türk makamının kontrol edemeyeceği üsler, tesisler ve bunları diledikleri zamanda diledikleri istikamette kullanabilmeleri yetkilerini veren Amerika’lılara garip yargı hakları tanıyan İkili anlaşmalar bu tebliğden sonra ortaya çıktı⁷²².

İkili anlaşmalara imkân veren esas bir ana ikili anlaşma vesikası vardır. Bu anlaşmalarda; *“Orta Doğu bölgesine müteveccih bir tecavüz emelini önleyecek yeni bir emniyet hattını tesis edilmektedir. Bu anlaşmalar 5 Mart 1959’ da Ankara da, Amerika – Türkiye, Amerika –İran, Amerika- Pakistan arasında imzalanmıştır.”* İkili anlaşmaların gerçek amacını esas anlaşmanın ön sözünün ikinci fırcası şöyle kaydeder. *“24 Şubat 1954 tarihinde Bağdat da imzalanan karşılıklı işbirliği paktının 1. Maddesi gereğince, bu anlaşmayı imzalayan tarafların emniyet ve müdafaaları için işbirliği yapmayı kararlaştırdıkları ve yine aynı şekilde yukarıda zikri geçen beyannamede (Londra Deklarasyonu) ifade bulunduğu üzere ABD hükûmetinin dünya sulhu yararına emniyet ve müdafaaları için işbirliğinde bulunmayı kabul ettiğini”* belirtir⁷²³.

NATO’nun 3ncü maddesine dayanılarak Amerika ile, üçü 1950’den önce, 31’i 1950-1960 arası, 20’si de 1960-1965 arası olmak üzere, toplam 54 ikili anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar NATO anlaşmasının üçüncü maddesi gereğince yapılmış uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesi ile TBMM onayından geçirilmemiştir. NATO ve ikili anlaşmalara dayanarak Türk topraklarında kurulan bu üslerin yabancıların denetiminde olduğu ve buradaki silâh ve bomba stoku ve uçuş faaliyetlerinden Türk Hükûmeti’nin haberdar olmadığı 1958 Lübnan olayı, 1960 U-2 casus uçağı olayı ve 1965’de Karadeniz’e düşen uçakla net bir şekilde ortaya çıkmıştır⁷²⁴.

İkili anlaşmalar çok taraflı bir anlaşma olan ve üye bütün devletlerin kabul ettiği NATO yasasına göre düzenlenen anlaşmalardır. Türkiye-NATO anlaşmasına dayanarak, Amerika ile şu anlaşmaları imzalamıştır⁷²⁵;

⁷²² Şevket Süreyya Aydemir, *“İkinci Adam 1950 ve Sonrası İkili Anlaşmalar”*, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1968, s.4.

⁷²³ **A.g.m.**, s.4.

⁷²⁴ Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Ankara, 1969, s.218.

⁷²⁵ Mehmet Barlas, *“İkili Anlaşmalar ve Türkiye”*, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1968.

1- Kuvvetler Statüsü Anlaşması:

Bu anlaşma Türkiye'deki Amerikan askerlerinin durumunu ele almaktadır.

2- Vergi Muafiyeti Anlaşması:

Bu anlaşma Türkiye'deki Amerikalıların Türk maliyesinin dışındaki hayatını sağlamaktadır.

3- Askerî Kolaylıklar Anlaşması:

Bir yabancı ülkenin bir başka ülke topraklarında üs kurarak, kira ile tesis kurarak yerleşmesini sağlayan anlaşmalardır. Bunlardan tesis kurma, ortak savunma için aynı pakt içinde bulunan ülkelerin yaptığı anlaşmayı ifade eder. Bu tesislere her iki ülkenin askerleri girme hakkına sahiptir. Kendi toprağındaki tesise giremiyorsa bu tesis üs konumuna dönüşür.

Elli'yi aşkın yapılan ikili askerî anlaşmanın 11 tanesi 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Kolaylıklar Anlaşmasına dayandığından müzakerelerde bu anlaşma esas olarak alınmış ve bunun dışında kalan özel silâhların stok edilmesi ve muhabere elektronik teknik anlaşmaları gibi başka faaliyet sahalarını kapsayan diğer anlaşmalar ve bunlara dayalı talimat ve protokollerin prensipleri de bu yöne kanalize edilmiştir.

Askerî kolaylıklar anlaşması, kanunlaşmış bulunan Kuzey Atlantik Anlaşması'nın 3ncü maddesinde belirtilen müşterek savunma tertiplerini gerçekleştirmek üzere bir uygulama niteliğinde kabul edildiğinden Büyük Millet Meclisinden geçirilmemiş ve Bakanlar kurulunun 27 Ağustos 1953 tarih ve 9/1363 sayılı kararnamesinin verdiği yetkiye istinaden zamanın Dış İşleri Bakanı tarafından imzalanmıştır. Ekleri itibarı ile Türkiye'nin NATO içindeki savaş stratejisine etki yapacak mahiyetteki hava üslerini ihtiva etmesinden bu anlaşmanın kanunlarımız bakımından tam tekemmül edip etmediği meselesi de ayrı bir tartışma konusudur. Dolayısıyla yeni anlaşmanın TBMM'ne sevk'i anayasa açısından değerlendirilmek zorundadır. Bu anlaşma ile Amerika tarafından Adana'daki İncirlik hava üssü dâhil bir kısım hava meydanlarının inşasına, teçhiz ve kullanımına, gerekli stokları yapmalarına ve diğer bir kısım mevcut hava meydanlarından istifade etmelerine müsaade edilmiştir⁷²⁶.

Anlaşmada tekrar edilen hususlar, Kuzey Atlantik anlaşmasının 3ncü maddesi gereğince müşterek savunma katkısının lüzumunu teyit, egemenlik ve eşit haklar ilkesi, tesis kurma ve kullanma müsaadesi, müşterek savunma tesisleri anlamı, bedelsiz arazi tahsisi ve gayrimenkuller dâhil mülkiyet, Montrö sözleşmesi hükümlerine ve nihayet 1951

⁷²⁶ Sezai Orkunt, "İkili Anlaşmalar", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1969.

tarihli NATO içindeki kuvvetler statüsüne riayettir. Bu bakımlardan Askerî Kolaylıklar Anlaşması daha önceki anlaşmalardan farklı ve değişikmiş gibi göstermek, askerimizin işini daha da güçleştirmekte ve bu anlaşma herhangi bir yenilik getirmemektedir⁷²⁷.

Şevket Süreyya Aydemir'in Mayıs 1969 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan yazı dizisinde Demokrat Parti iktidarı devrinde yapılan ikili anlaşmalara karşı endişeler belirtilmekte ve bu anlaşmaların mahiyetlerinin halka yeteri kadar açıklanmamış olduğu bilinmektedir. Her şeyden evvel ikili anlaşmaların en önemli özelliği gizlilik anlamı ifade etmesidir. Bununla beraber millî bir toprak üzerinde dost bir ülkenin askerî üsler, tesisler meydana getirmesinin ve bunların ikmâl sistemlerini geliştirmesinin başta psikolojik sebepler olmak üzere birçok açılardan tamamen gizli tutulması imkânsızdır. İkili anlaşmalar 1964 Haziranına kadar büyük bir tepki görmemiştir. Ancak 1964 Kıbrıs buhranının Türkiye açısından zirveye çıktığı bu dönemde ortaya çıkan Amerikan müdahalesi ve Johnson mektubu Türk Amerikan ilişkilerini germiş, küllenen bütün hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır⁷²⁸.

23 Haziran 1954 tarihli “*Askerî Kolaylıklar Anlaşması*” ile, Türk topraklarının, Amerikan kuvvetleri tarafından, barışta ve savaşta kullanılması için gerekli müsaadenin verilmesi ve savunma tesisleri ve kolaylıklar adları altında, barışta Amerikalılar tarafından Türk toprakları üzerinde üs, tesis ve mevziler kurulması ve bunların Amerikan askerî ve sivil personeli tarafından işgal edilerek kullanılması ve gerekli güvenlik tedbirlerinin de yine kendileri tarafından alınması kabul edilmiştir⁷²⁹.

Anlaşmaların on bir tanesi 23 Haziran 1954 tarihli hükûmetler seviyesindeki ve bütün NATO ülkelerinde esasları aynı olan askerî kolaylıklar anlaşmasına dayanılarak hazırlanmış, iki tanesi 1958 ve 1959 yıllarında Türkiye’de atom silâhları stoku tesisine dair anlaşmaya göre olmuştur. Bir kısmı 1957 muhabere elektronik teknik anlaşmasına bir kısmı da müstakil hizmetler olarak münferit anlaşma protokol ve talimata istinat ettirilmiştir. Mahiyetine ve meslek bölümlerine göre 6 tanesi siyasi, 14’ü müşterek, 12’si hava, 6’sı deniz, 4’ü kara, 9’u araştırma geliştirme veya teknik bilgi teatisi, 7’si haritacılık üzerinedir⁷³⁰.

23 Nisan 1954 tarihinde “*Askerî Kolaylıklar Anlaşması*” ismi altında imzalanan ikili anlaşmalar Türkiye’nin 7 Nisan 1966 tarihindeki talebi ile 2 yıl dört ay süren çalışmadan

⁷²⁷ A.g.m., s.2.

⁷²⁸ Sezai Orkunt, “*İkili Anlaşmalara İlaveler Nelerdir?*”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1969.

⁷²⁹ Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların....*, s.319.

⁷³⁰ Sezai Orkunt, “*İkili Anlaşmalar, Anlaşma ve Düzeltme Çareleri*”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1969.

sonra yeniden düzenlenmiştir. ABD eski Büyükelçisi Komer zamanında anlaşmanın büyük bir kısmı tamamlanmış, ancak Türkiye'deki Amerikan aleyhtarlığı sebebiyle, ABD Dış İşleri komisyonunda bir süre bekletilmiştir. İki ülke 20 Ocak 1967 tarihinde müzakerelere başlamış iki yıl dört ay süren ve Türkiye ile ABD arasındaki dostluk bağlarına uygun tarzda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye ekonomisinin yaralanacağı bazı tedbirleri öngörmektedir. Müşterek savunma tesislerinin inşa, işletme ve bakımında mahalli sivil el emeği kullanılacak bu işler için ihtiyaç duyulan malzeme Türkiye'den tedarik edilecektir. Türkiye'deki müşterek savunma tesislerine tayin olan Amerikan askerî personeli Türkiye Cumhuriyeti kanun ve mevzuatına tabi olacaktır⁷³¹.

30 Temmuz 1963 tarihinde, Amerikan Hava Kuvvetlerinin verilerine dayanılarak alınan istatistiklere göre, Türkiye'deki Amerikan üs ve tesislerinin sayısı 101 olarak açıklanmıştır⁷³².

Türkiye'deki Amerikan tesisleri Üs ve Mevzi olmak üzere iki çeşittir. ÜS harekât ve ikmal bakımından her türlü askerî ihtiyacın karşılandığı bir merkezdir. MEVZİ, muayyen bir hizmetin ifa edildiği ve ana üsten desteğini alan küçük bir tesistir. Türkiye'de Amerikan Üs ve Mevzileri Dört Kategoride İncelenir⁷³³:

Hava Üsleri

Stratejik Füze Üsleri

Muhabere ve Elektronik Mevziler

Yan Tesisler (Üs ve mevzilerde çalışacak askerî personelin ve ailelerinin her türlü ihtiyacını karşılayacak lojman, otel, hastane, okul, kulüp, muhtelif eyence ve dinlenme yerleri, satış mağazaları, ikmal maddelerinin stok merkezleri)

Türkiye'deki üs ve mevziler için tahsis edilen araziye hükûmet temin etmiştir. Tahsis edilen arazinin sahası 34,3 milyon metre civarındadır. Yapılan bu tesislerin toprağa bağlı bütün gayrimenkulün inşası tarihinden itibaren Türkiye'ye aittir. İşletme masrafları kullanıcı tarafından ödenmekte ve üslere giriş, TSK'da olduğu gibi bazı kayıtlara ve bir protokole bağlanmıştır. Bu üs ve mevzilerin dış emniyetleri Türkiye'ye aittir. 5 Mart 1959 tarihli anlaşmaya göre Türkiye'deki üslerden NATO sorumluluğu dışında kalan bölgelere karşı harekât imkânı da mevcuttur⁷³⁴.

⁷³¹ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1969.

⁷³² Tunçkanat, a.g.e., s.311.

⁷³³ Sezai Orkunt, "İkili Anlaşmalar, Mevcut Üsler ve Mevziler", Cumhuriyet, 21 Mayıs 1969.

⁷³⁴ A.g.m., s.2.

a- Elektronik Üs ve Mevziler

Elektronik istihbarat, karşı tarafın elektronik cihazlarının yayınlarını tespit ederek, bunların vasıflarına göre tip ve maksatlarını takip etmek amacıyla kurulmuştur.

Türkiye'deki bu üsler; merkez üssü Karamürsel olmak üzere Şile, Samsun, Trabzon ve Ankara'da ileri mevziler halinde kurulmuştur. Bunlarda Ankara ve Şiledeki mevziler protokol ile TSK'ye devredilmiştir. Amerikalıların bu askerî mevzilerinde Türk askerî yoktur, tek taraflı çalışır. Diğer taraftan, büyük devletler nükleer infilak maddesini taşıyacak olan füzelerinin yerlerini nasıl geliştirildiğini vesair maksatlarla yapılan feza çalışmalarını öğrenmek ve kontrol altında tutmak isterler. Bunun için çok yüksek takatli büyük radar mevzileri, ilmi araştırma mevzileri kurarlar. Türkiye'de Diyarbakır civarındaki (Pirinçlik) üssüde bu nevidendir. Bu üste Türk askerî personeli yoktur⁷³⁵.

b- Yan Tesisler

Üslerin ve mevzilerin tüm malzeme ihtiyacı, Ankara'da bulunan Amerikan Lojistik Destek Komutanlığı (Tuslog) tarafından plânlanır ve Amerika'dan veya Avrupa'daki ana malzeme depolarından devamlı olarak ikmâl edilir. Türkiye'deki Amerikan askerî yardım teşkilatının bunlarla bir ilgisi yoktur⁷³⁶.

Amerika'nın ambargo kararından sonra Türkiye ile Amerikan Kongresi arasında sıkı bir mücadele başlamıştır. Dönemin başkanı Ford sürekli olarak kongreyi ikna etme çabası içinde olmasına rağmen Temsilciler Meclisi buna olumlu yaklaşmamış ve her seferinde ambargonun kaldırılmasını ret etmiştir. Bunun üzerine Türkiye 17 Haziran 1975 tarihinde ABD'ne verdiği nota ile Türkiye'deki Amerikan üslerinin durumunun tekrar gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmiş ve ABD'ye 30 günlük bir süre tanınmıştır. Ancak Amerikan kongresinde yapılan oylamalarda Senato bir oy farkla ambargonun kaldırılmasını kabul ettiği halde Temsilciler Meclisi 24 Temmuz 1975 tarihinde, 206 oya karşı 233 oyla ret etmiştir⁷³⁷. Bu gelişmenin üzerine 25 Temmuz 1975 tarihinde Amerika'ya verilen ikinci nota ile 3 Temmuz 1969 tarihli Türk Amerikan Savunma Birliği Anlaşmasını⁷³⁸, 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırdığını ve Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren TSK'nın gözetim ve kontrolü altına gireceğini bildirmiştir.

⁷³⁵ A.g.m., s.2.

⁷³⁶ A.g.m., s.2.

⁷³⁷ Mediha Akârslan, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve 1975 Silâh Ambargosu", **Silâhlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 340, Nisan 1994, s.10.

⁷³⁸ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.336.

Türkiye'nin almış olduğu bu karar sonucunda Amerikan Kongresi almış olduğu kararları tekrar gözden geçirme zorunluluğu hissetmiş ve geri adım atmak zorunda kalarak 5 Şubat 1975 tarihinden önce anlaşması yapılmış ve hatta parası dahi ödenmiş olan 185 milyon dolarlık askerî malzemenin sevkine izin verilmiştir. Bu arada ABD iç siyasetinde büyük bir değişim yaşanmış ve başkanlık seçimini Jimmy Carter kazanmıştır.

6- Savunma ve İşbirliği Anlaşması

Türkiye ile ABD arasındaki sert ilişkiler 1976 yılına gelindiğinde yumuşamaya başlamış ve 26 Mart 1976 tarihinde ortak savunma ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır⁷³⁹. Türkiye adına Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, ABD adına Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger tarafından imzalanan anlaşma ile Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dostluk dönemi başlamıştır. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Amerikan Kongresi tarafından onaylanması gerekmektedir⁷⁴⁰. Anlaşmanın içeriği dönemin Dış İşleri Bakanı Çağlayangil tarafından şu şekilde açıklanmıştır⁷⁴¹:

1. *“Savunma gayesi ile evvelce ortak olarak çalıştırılmakta olan tesisler bundan böyle TSK'nin öz tesisleri olacaktır.*
2. *Tesisler, Türk komutanların yönetiminde bulunacaktır.*
3. *TSK faaliyetin ihtisas isteyen her bölümünde özellikle teknik işletilmesinde %50 nispetinde gerektiğinde bu nispetinde üstünde Türk personelini görevlendireceklerdir.*
4. *Tesis komutanları ve yetkili Türk makamları tesislerin faaliyetlerini belirgin ve geniş denetim ve gözetim bölümleri de dâhil olmak üzere tam yetki ile yürüteceklerdir.*
5. *Türk Amerikan savunma ve işbirliğinin şümulü ve bütün tesislerin faaliyeti Kuzey Atlantik Anlaşmasından doğan mükellefiyetlerle sınırlı olacaktır. Her halükarda bütün tesisler, Türkiye'nin müsaade ettiği maksatlar dışında amaçlar için kullanılmayacaktır.*
6. *Yeni işbirliği sürekli bir anlaşmadır. 4 yıl yürürlükte kalacaktır.*
7. *Anlaşma uygulanırken taraflardan biri mükellefiyetini yerine getirmezse diğer taraf bir aylık ihbarla anlaşmayı sona erdirebilecektir.*

⁷³⁹ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1989, s. 591.

⁷⁴⁰ *Milliyet*, 27 Mart 1976.

⁷⁴¹ *Milliyet*, 31 Mart 1976.

8. *TSK'ye ABD Hükûmeti tarafından hibe ve kredi olarak her yıl 250 milyon dolar tutarında savunma desteği sağlanması öngörülmektedir*".

Savunma ve işbirliği anlaşması, dört yıllık savunma gereksinmelerimizi güvence altına almaktadır. Türkiye bu süre içinde harp sanayiini kurup geliştirebilirse, ekonomisini güçlendirip dış ödemeler dengesini düzeltebilirse dördüncü yıl sonunda anlaşmayı yenilemek gereği duymayacaktır⁷⁴².

Öte yandan Amerikan Hükûmeti, Türk Hükûmeti ile yaptığı askerî yardım anlaşmasını dengelemek üzere, bu anlaşmanın bir diğerini Yunanistan'a da önermiştir. Aslında Türkiye'nin Yunanistan'a oranla dört misli olan savunma gereksinimleri dikkate alındığında bu benzer anlaşmalarla dengenin kalmayıp Yunanistan lehine bozulduğu ortadadır⁷⁴³.

ABD Kongresi dış ilişkiler alt komisyonu için Amerikann Akdeniz bölgesindeki askerî tesisler ve amaçları ile ilgili hazırlanan bir raporun Türkiye ile ilgili bölümünde Amerika'nın üsler konusunda Türkiye'den vazgeçmesinin söz konusu olmadığı bildirilmiştir. Bu raporda Türkiye'deki tesislerde toplanan bilgilerin başka merkezlerden veya uydulardan toplanmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir⁷⁴⁴.

Türkiye'deki tesislerin belli başlı askerî görevleri şu şekilde belirtilmiştir. Türkiye'de ABD tarafından kullanılan kilit tesislerin büyük çoğunluğu elektronik nitelikte olup istihbarat işleri ile ilgilenmektedir. Türkiye'de istihbarat işlemlerinin yürütüldüğü en büyük iki tesis Karadeniz kıyısındaki Sinop'ta ve Marmara kıyısında Karamürsel'dedir⁷⁴⁵. Sinop'taki radar izleme ve haberleşme tesisi Ulusal Güvenlik Kurulunun (NSA) bir yan kuruluşu olan Ordu Güvenlik Kurulu (ASA) personeli tarafından çalıştırılmaktadır. Bu merkez Sovyetler Birliğinin Karadeniz bölgesindeki hava ve deniz faaliyetleri hakkında bilgi toplar, Karamürsel ise Batı Karadeniz ve Boğazlar civarında deniz trafiğini izler.

Diğer bir önemli istihbarat merkezi de uzun menzilli radar ve haberleşme imkânına sahip Diyarbakır hava istasyonudur. Buradaki faaliyet de ABD Hava Kuvvetleri güvenlik servisi tarafından yürütülmektedir. Ankara yakınlarındaki Gölbaşı istasyonu da Sovyetler'in nükleer denemelerini izlemekle görevlidir.

⁷⁴² Abdi İpekçi, "Savunma Anlaşması ve Dış Politikamız II", **Milliyet**, 2 Nisan 1976.

⁷⁴³ **A.g.m.**, s.3

⁷⁴⁴ **Milliyet**, 13 Nisan 1977.

⁷⁴⁵ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.310.

Türkiye'deki en önemli bağlantı istasyonlarından biri de İzmir Yamanlar tesisidir. Bu istasyonlar birbirine ağ sistemi ile bağlantılı olup New Jersey eyaletindeki Lakehurst deniz kuvvetleri tesislerine bağlıdır⁷⁴⁶.

Savunma ve İşbirliği anlaşması ile sağlanan yan yardımlar şunlardır;

- a. *En yeni modellerinden 14 fantom uçağı (Bu miktarın üstündeki fantom uçağı ihtiyacımızı, fabrikaların üretim plânları uyarınca ayda 4'er tane teslim alınmak süratiyle ve miktar tahdidi olmaksızın satın alınabilecektir)*
- b. *Kullanmakta olduğumuz uçak filolarının ve eğitim uçaklarının noksanlarını tamamlamak üzere ve değişik tiplerde 36 savaş uçağı, 20 eğitim tekâmül uçağı, 72 helikopter.*
- c. *3 destroyer, 2 denizaltı, 1 denizaltı kurtarma gemisi.*
- d. *ABD ile Batı Avrupa arasında 1978'de başlayacak olan uzaydaki peykler vasıtası ile ve savunma maksadı ile kurulu haberleşme sisteminden Türkiye'nin parasız faydalanması imkânı sağlanmıştır. Bu haberleşmeyi sağlamak için tüm malzemeler ABD tarafından bedelsiz verilecektir.*
- e. *Savunma işbirliği nedeniyle Türkiye'de bulunan ABD personeli NATO kuvvetlerinin statüsünden faydalanacak, başka ayrıcalıklar tanınmayacaktır.*
- f. *Anlaşma ABD Kongresinde onaylatılacaktır. Türkiye'de ise meclisten geçmesine gerek görülmeyecektir.*
- g. *ABD Hükûmeti, Karamürsel ve Kargaburun tesislerinin tamamıyla Türkler tarafından işletilmesi, Türk hükûmeti ve askerî makamlarımızın uygun görmesi halinde burada Amerikan personeli bulundurmamaya hazır olduklarını bildirdiler”.*

Bu anlaşma Türkiye için iki gerekçe ile önemlidir. Bunlardan birincisi, TSK uzun süreli güçlenme ve modernleşme plânlarını daha rahat uygulayabilecektir, diğeri ise Yunanistan ile bozulan silâh dengesi ilerleyen yıllarda yeniden kurulabilecektir.⁷⁴⁷

Türkiye ile ABD arasında imzalanan savunma ve işbirliği anlaşması Kıbrıs'ta Rumlar arasında tedirginlik yaratmıştır. Rum gazetesi “Agon” bu konuda “Türkiye'deki Amerikan üslerinin yeniden açılmasını ve Amerika tarafından Türkiye'ye cömert bir

⁷⁴⁶ **Milliyet**, 13 Nisan 1977.

⁷⁴⁷ Sami Kohen, “Anlaşma Havada”, **Milliyet**, 8 Nisan 1976.

yardımda bulunulmasını öngören anlaşmanın imzalanması ile Türk Amerikan ilişkilerindeki pürüzler giderilmiştir. Türkler istediklerini elde etmişlerdir” demektedir⁷⁴⁸.

Yine bir başka Rum gazetesi “Anayennisis” aynı konuda , “ Türkiye, NATO’dan ve Amerikanın nüfuz sahasından çıkmak istememektedir. Varılan anlaşma Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirecektir. Çünkü Türkiye anlaşmadan aldığı cesaretle daha saldırgan olacak, Kıbrıs sorunu üzerinde daha uzlaşmaz bir tutum izleyecektir” şeklinde açıklama yapmıştır⁷⁴⁹.

Kıbrıs sorunu dış politikada bir uyarı görevi görmüştür. Kıbrıs sorununun 1974’e kadar olan aşamasında ve değişik bir biçimde de ondan sonraki aşamasında Türkiye, dünya da özellikle de Birleşmiş Milletler Platformlarında yalnızlığın farkına varmıştır.

Avrupa kuruluşları ve Avrupa ülkeleri, Kıbrıs sorununun 1974’deki zorunlu ve meşru Türk müdahalesinden doğmadığını, 1963-1974 yılları arasındaki Rum saldırılarından ve Yunanistan’ın tertiplelediği 15 Temmuz 1975 darbesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır.

İkinci Dünya Savaşından sonra en yakın müttefikimiz durumunda bulunan ABD dış politikada çok çeşitli faktörlerin etkisinde kalarak ve özellikle Kongre ve yürütme arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı kıyasıya mücadele ederek Türkiye üzerinde ambargo kararını uygulamışlardır.

Bu olay uzun süreden beri sağlıklı giden bir ittifak anlayışına zarar getirmiş, istenen sonucu sağlamadığı gibi Türk-Amerikan ilişkilerinde güven bunalımı ve tamiri zor yaralar açmıştır.

Ambargo olayında Türkiye’nin çıkarttığı en önemli sonuç, ABD ile olan ilişkilerde sadece yönetimle değil, Kongre ile de iyi ilişkiler kurma girişimlerinin sağlanması gerekliliğinin anlaşılması olmuştur. Bunu sağlamanın da en önemli yolu lobi faaliyetleri olacaktır.

Ambargonun Türkiye açısından bir başka önemli sonucu da, savunma konularında dışa bağımlılığın azaltılması konusudur. Savunma konusunda bir yandan teknolojik gelişmelere ayak uydururken, diğer yandan dışa bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Bunun en iyi yolu ise gelişmiş ülkeler ile savunma sanayii alanında konsorsiyumlara girmek olmalıdır.

⁷⁴⁸ Milliyet, 30 Mart 1976.

⁷⁴⁹ Milliyet, 30 Mart 1976.

Kıbrıs Barış Harekâtının hemen ardından atılan önemli adımlar 1980'li yıllarda sonuçlarını vermeye başlamış ve Türkiye özellikle 1985 yılından itibaren modern savunma teşkilatlanması adımlarını atmıştır. Özellikle SSM'nin kurulmasından sonra Üniversiteler, TÜBİTAK, Sanayii kuruluşları, silâhlı kuvvetler işbirliği ile Ar-Ge çalışmalarına da önem vererek Türkiye'nin savunma gücünde yerli katkıların çoğaltılması sağlanmaya başlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA SANAYİİNİN MODERNİZASYONU KAYNAKLARI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

A. TÜRK SİLÂHLİ KUVVETLERİNİN MODERNİZASYONUNU ZORUNLU KILAN ETKENLER

1- Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Ulusal Güvenlik Politikası

Türkiye, tarihin her döneminde coğrafi konum itibarı ile ve değişen dünya dengeleri açısından bir sınır devleti olmuştur. Anadolu, Asya ile Avrupa sınırı arasında kalmış ve İslamiyet'le Hıristiyanlığın, soğuk savaş döneminde NATO ile Varşova Paktının, batı kültürü ile doğu kültürünün, liberal ekonomi ile kolektif sistemin bağlantı noktasını oluşturmuştur. Bu oluşum Türkiye'yi jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir merkez durumuna getirmiş ve dünya dengelerinin çatışma alanının tam ortasına yerleştirmiştir⁷⁵⁰.

Dünya üzerinde genel olarak bakıldığında, Türkiye, Asya-Avrupa-Afrika kıtalarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu itibarla, Türkiye, kıtalararası bir kavşak, köprü ya da geçiş ülkesidir. Türkiye, aynı zamanda dünya kültürlerinin kesişme noktasında bulunur. Batıdan Avrupa kültürü, kuzeyden Rus kültürü, doğudan Asya kültürü ve güneyden Afrika ve Arap kültürü ile sınırlıdır. Bu özelliği ile Anadolu denilen coğrafya hem tarihi ve kültürel zenginlikleri barındırmış, hem de büyük tehdit algılamalarına sahne olmuştur.

Yüzyıllardır tehdit altında bulunan topraklarımızın savunma görevini yapan Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin, bu amacına ulaşırken her türlü donanıma sahip olması ve hiçbir sıkıntıya maruz kalmaması için, modern silâh ve teçhizatlarla donatacak yerli bir savunma sanayii'ne sahip olunması en önemli konudur. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk Ağustos 1921'de Associated muhabinine verdiği demeçte; *“HARP NEDİR? Her zamandan daha ziyade inanıyorum ki, harp pahalı bir iştir. Harbin sürüklediği feci durum ve dehşetten üzgünüm. Fakat harp etmeden elimizdeki silâhları bıraktığımız zaman tamamen harap olacağımızı da biliyorum, demektedir”*⁷⁵¹. Yine aynı konu da; Mustafa Kemal Atatürk, 10.01.1922 tarihinde Vakit Başyazarı Ahmet Emin ile yaptığı mülakatta; *“hiçbir*

⁷⁵⁰ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, İstanbul, 2003, s. 76.

⁷⁵¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I-III, s.38.

millet ve memlekete karşı tecaviüz fikri beslemeyiz. Fakat varlığımızı ve istikbalimizi korumak için de memleketimizin bu dediğimiz sahada rahat ve kendinden emin bir halde çalışarak müreffeh ve mesut olmasını temin için her vakit memleket ve milletimizi müdafaaya kadir bir orduya sahip olmakta idealimizdir” demiştir⁷⁵².

Türkiye'nin jeopolitik yapısını belirlenirken, dünyadaki güç odaklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bugün için dünya coğrafyasında bulunan güç merkezleri, ABD, BDT, AB, Çin ve Japonya'dır. Türkiye tüm bu güç odaklarının tam merkezinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, dünya coğrafyasında büyük askerî bir güç ve birlik oluşturan NATO'nun güney kanadı içinde önemli bir devlettir. Bu özelliği ile de Türkiye Batı Dünyasının vazgeçemeyeceği bir stratejik değere sahiptir.

Jeopolitik konum, coğrafi konumun değeri ile birlikte, dünya bölge ve güç merkezlerine, dünya politik yapısına, siyasi bölünmeye göre, ülkenin bulunduğu yeri ve bulunduğu durumu açıklar. Coğrafi konum sadece fiziki coğrafyaya dayanan bir özellik, jeopolitik konum ise fiziki coğrafya ile birlikte değerlendirilmiş beşeri güç unsurlarını da kapsayan bir özellik ve duyarlılık anlatır⁷⁵³. Türkiye'nin coğrafi gücünü oluşturan coğrafya ve jeopolitik özelliklerinden her birisi, ayrı ayrı hassasiyet taşır. Türkiye'nin coğrafi konumundan kaynaklanan ve çevre ülkelerle arasındaki bağlantı aynı zamanda coğrafyaya dayanan gücünü oluşturur. Aynı özellikler Türkiye'nin coğrafi açıdan duyarlılığını da artırır. Bu özelliklerin içerisinde tehdit algılaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tüm sorunlar vardır⁷⁵⁴. Bu bağlamda Türkiye, coğrafi konumu gereği gerek jeopolitik ve gerekse güvenlik merkezli sorunlar ile çok yakından ilgilenmek zorundadır. Üzerinde bulunduğu kuşak, dünya ana karası kabul edilen Avrasya'nın doğu batı eksenini boyunca uzanmaktadır. Bu kuşak Türkiye'yi önemli bir çekim merkezi haline sokmuştur. Coğrafyanın içinde bulunduğu hassasiyetler, Türkiye'nin her yönüyle güçlü olmasını gerektirir. Güçlü bir ulusal savunma politikası ve kapasitesi önceliklerinin ve bölgede varolabilmenin en önemli şartıdır.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra, dünya da ideolojik karşıtlıklar yeni çelişkiler üretmekte ve bu gerilim, ülkeleri, savaşları tükenmeyen bir atmosfere doğru sürüklenmektedir. Askerî girişimler, silâh üretimi, aşırı silâhlanma, nükleer, kimyasal ve biyolojik silâhlara sahip olma, ileri askerî teknoloji üretimi, yeni askerî örgütlenme çabaları hızla sürmektedir. “Füze kalkanı” projesinden Avrupa ordusu oluşumuna,

⁷⁵² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s.49.

⁷⁵³ İlhan, a.g.e., s.96.

⁷⁵⁴ A.g.e., s.146.

silâhsızlanma anlaşmalarını geçersiz olması girişimlerinden, kitle imha silâhları üretiminin sürmesine, yeni tehdit algılamalarından, küreselleşen teröre dek uzanan geniş yelpaze içinde, sona eren soğuk savaşın egemen bir dünya barışına dönüşmemesinin sıkıntılarını tüm dünya ülkeleri yakından hissetmektedir⁷⁵⁵.

Bir devletin dış politika stratejisi, dış çevreye, ya da dış dünyaya karşı genel tutumunu, bağlantılarını, iç ve dış amaçlarına ulaşmak ve beklentilerini gerçekleştirmek için kabul ettiği ve izlediği genel yönü yansıtmaktadır. Devletler, genel stratejilerini çoğu kez gizli tutarlar, bunu açıkça söylemezler. Bu nedenle, genel stratejiler, devletin çeşitli konulardaki tutum ve davranışları ile ortaya çıkar. Bu davranışlar genel olarak coğrafyanın politikayı belirlemesi yani jeopolitik kavramının önem kazanmasına etki etmiştir⁷⁵⁶.

Uluslararası politika stratejilerine yön veren güç unsurunun kullanımı ve bu maksatla askerî kuvvet oluşumu, endüstriyel devrimin getirdiği teknolojik yetenek ile yakın bir bağlantı içerisinde olmuştur. Zira gerek deniz gücünün ve gerekse kara gücünün seferber edilmesi düzenli orduların kurulmasına rağmen, coğrafya ve zaman kavramları ile sınırlı kalmaları engeli aşılamamıştır⁷⁵⁷.

Avrupa ulusları arasındaki, ekonomik zenginliğin paylaşım mücadelesi ve askerî güç arasındaki dönüşümün neden olduğu rekabet, ekonomik büyümede tırmanışın yanı sıra, yerkürenin öbür bölgelerine de askerî etkinliklerini taşıma arayışlarının itici gücünü oluşturmuştur.

Ulusal güvenlik politikası, ulusal çıkarları ve ulusal hedefleri belirler, ulusal çıkarların korunması ve geliştirilmesi, ulusal hedeflerin elde edilmesi amacı ile askerî güç ile birlikte politik, diplomatik, ekonomik ve psikolojik güç unsurlarının geliştirilmesi ve kullanılması esaslarını açıklayarak bir rehber vazifesi görür. Hükûmetler tarafından hazırlanan ulusal güvenlik politikası, bir ülkenin iç ve dış tehditlere karşı alınması gereken güvenlik tedbirlerini belirler. Ulusal değerler, güvenlik ve refah ile ilgili çıkarlar izlenen politikanın belirlediği tedbirlerle korunur ve geliştirilir⁷⁵⁸. Bu politikanın belirlenmesinde ülkelerin izleyeceği millî güvenlik siyaseti en etkili unsurdur.

Türkiye’de millî güvenlik siyaseti, Millî Savunma Bakanlığının hazırladığı “*Beyaz Kitapta*” açık olarak şu şekilde ifade edilmiştir; 2947 sayılı yasada millî güvenlik; “*Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi,*

⁷⁵⁵ İ.Yaşar Hacısalıhoğlu, “Soğuk savaş Sonrasının Jeopolitiğinden Yansıyanlar Jeopolitik ve Yeni Bir Güç Şeması”, **Jeopolitik**, Sayı 1, <http://www.jeopolitik.org/jeo-1/haci-1-1.asp>

⁷⁵⁶ Mesut Hakkı Çaşın, “Uluslararası Politika Stratejilerinde Hava Gücünün Rolü”, **Jeopolitik**, Sayı 1, s.34.

⁷⁵⁷ **A.g.m.** s.35.

⁷⁵⁸ Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, İstanbul, 2003, s.50.

sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerin ve ahdi hukukun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kullanılmasını ifade eder.” Yine, 2945 sayılı yasada millî güvenlik siyaseti şu şekilde tarif edilmiştir: *“Millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulu’nun belirlediği görüşler dâhilinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan bir siyasettir”*⁷⁵⁹.

Beyaz Kitapta yer alan millî savunma politikası, millî güvenlik siyaseti olarak adlandırılan ulusal güvenlik politikasının bir alt seviyesinde yer almakta ve askerî gücün görevleri ve kullanılması hususunda bir rehber vazifesi görmektedir.

Millî güvenlik politikasının oluşturulması ve uygulanması ile ilgili görüşler Millî Güvenlik Kurulunda tespit edilerek hükûmet tarafından kararlaştırılır. Silâhlı kuvvetlerin personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlar Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit edilir. Genelkurmay Başkanlığı, ayrıca, millî güvenlik siyasetini ve millî hedefleri temel alan askerî ihtiyaçlarla ilgili programları ve öncelikleri tespit eder, millî askerî stratejik kavramı geliştirir. Silâhlı kuvvetlerin günümüz ve gelecekteki ihtiyaçlarının karşılanması ve başarılı bir harp ekonomisinin yürütülmesi için ilgili makamlarla koordinasyon yapar. MSB, silâhlı kuvvetlerin, Bakanlar Kurulunca kararlaştırılacak savunma politikası çerçevesinde ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit edilen ilke, öncelik ve programlarına göre harp sanayii, sağlık, inşaat emlak ve alt yapı hizmetleri ile silâh, araç, gereç ve her türlü lojistik ihtiyaç maddelerinin tedarikini sağlar⁷⁶⁰.

Ulusal strateji, ulusal güvenlik politikasında belirlenen esaslara uygun olarak, ulusal çıkarları geliştirmek ve korumak, ulusal hedefleri elde etmek amacı ile askerî güç ile birlikte politik, diplomatik, psikolojik ve ekonomik güçlerin geliştirilmesini ve kullanılmasını plânlar⁷⁶¹.

Türkiye ulusal güvenlik konusunda diğer ülkelerden çok farklı hassasiyetlere sahiptir. Bu farkın oluşmasında birçok faktör bulunmaktadır. Türkiye’nin jeopolitik konumu ve stratejik kaynakları bu ayrıcalığı yaratan en önemli faktördür. Jeopolitik, çok genel anlamda politikanın coğrafyanın isteklerine göre düzenlenmesi ve coğrafyanın bütün kapsamı ile siyasi olarak değerlendirilmesi ve yorumlanması olarak dünyanın ve ülkelerin bugününe ve yarınına ışık tutabilmek iddiasında olan ilmi bir disiplindir. Bir ülkenin

⁷⁵⁹ **Beyaz Kitap**, MSB Yayını, Ankara, 2000, s.30.

⁷⁶⁰ **A.g.e.**, s.52.

⁷⁶¹ Eslen, **a.g.e.**, s.95.

jeopolitik açıdan değerlendirilmesi, değerlendirmeyi yapan kişinin yer küresinde kara kitlelerini, okyanusları, iklim kuşaklarını, kara ve deniz ulaşım hatlarını, kara kitleleri ile okyanuslar arasındaki ilişkileri, okyanuslar ile diğer denizler arasındaki bağlantıları incelemesi ve bunları kendi bakış açısına göre değerlendirmesi ile başlamıştır⁷⁶².

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum, özellikle yukarıdaki tanım çerçevesinde, Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sağlayan boğazların konumu, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya ile bağlantıları savunma stratejilerinin ön plâna çıkmasındaki en önemli faktördür. Söz konusu bölge ülkeleri ile olan coğrafi, tarihsel ve sosyo-politik ilişkileri neticesinde, Türkiye'nin çok yönlü bir dış politikaya ve savunma konseptine sahip olması gerekmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum ve coğrafya, içinde bulunduğu müttefik grubunun savunulması açısından da önem arz etmektedir. Boğazların kontrolünün Türkiye'de bulunması Asya ve Avrupa arasındaki doğal köprü konumu, müttefikler arasında ikinci büyük orduya sahip olması, Türkiye'nin potansiyel askerî gücünü ve dolayısı ile savunma sanayiini en üst seviyede tutma gerekliliğinin işaretidir. Bu bağlamda Jeopolitik ile savunma kavramları bir arada değerlendirilmeli ve bağlantısı iyi açıklanmalıdır. Türkiye'nin mevcut jeostratejik ve jeopolitik önemi günümüzde çok hızlı bir değişim içinde bulunan milletlerarası ortamda önemini korumaktadır. Doğu ile Batı yakınlaşması ve Avrupa'da yeni bir güvenlik ortamının tesisi çalışmaları, gelecekte oluşturulacak savunma konseptinin yeniden oluşturulacağı düşüncesini ortaya koymaktadır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda Jeopolitik kavramı çeşitli teoriler üzerine oturtularak açıklanmaktadır. Bu teoriler, kara hâkimiyet teorisi, deniz hâkimiyet teorisi, kenar kuşak teorisi ve hava hâkimiyet teorisi olarak adlandırılmıştır. Dünyadaki kıtalar arasında Asya, Avrupa ve Afrika'nın tamamı dünya adası olarak adlandırılır. Batıda Volga, doğuda Sibirya, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölgeyi "*Heartland*" veya merkez bölgesi olarak kabul edilir. "Kara hâkimiyet teorisi" adını taşıyan bu teoriye göre, "*Doğu Avrupa'ya hâkim olan merkez bölgesini kontrol eder; merkez bölgesine hâkim olan dünya adasının kontrol eder; dünya adasına hâkim olan dünyayı kontrol eder*"⁷⁶³. Kara hâkimiyet teorisinde belirlenen sınırlar ve kara parçasına sahip tek devlet Rusya'dır. Bu ülkenin dünya egemenliğini eline almasını engellemek için en önemli yol, açık denizlere

⁷⁶² Yılmaz Tezkan-Taşar M.Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, Ankara, 2002, s.17.

⁷⁶³ İlhan, a.g.e., s.46.

çıkmasına engel olmaktan geçmektedir. Bu durum, soğuk savaş dönemi boyunca geçerli olmuş ve müttefiklerce uygulanmıştır.

Jeopolitik kavramı içinde yer alan bir başka teori de “*Deniz Hâkimiyet Teorisi*” dir. Bu teorinin temel esası denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur anlayışıdır⁷⁶⁴. Bu kapsamda ülkeler sürekli olarak deniz güçlerini artırma çabası içerisinde girmişler bu doğrultuda politikalar üretmişlerdir.

Amerika’da Jeopolitik teorilerinin gelişmesi özellikle Prof. Nicolas Spykman (1893-1943)’le başlar. Spykman, jeopolitiği Amerikan millî güvenlik politika ve stratejisinin dayanacağı coğrafi esasları ve yaptığı dünya coğrafyası değerlendirmesi ile de “*Kenar Kuşak Teorisini*” ortaya koymuştur. Bu teoriye göre dünyaya hâkimiyet merkez bölgesini çeviren, kaynak ve imkânları daha geniş olan kenar kuşağa hâkim olmakla mümkündür. Bu kuşak içerisinde Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Sibirya vardır⁷⁶⁵.

Jeopolitik kavramı içerisinde yer alan son teori ise “*Hava Hâkimiyet Teorisi*dir”. Merkez bölgesine (Heartland’a) egemen olan, Eğer hava kuvvetleri ile durdurulamazsa dünyayı kontrol edebilir. Fakat bunun için hava kuvveti üstünlüğüne de sahip olması gerekir. Bu anlayışta hava hâkimiyet teorisinin özünü oluşturmaktadır⁷⁶⁶.

2- Türkiye’nin Savunma Sanayii Stratejisi

Savunma sanayii stratejisi içerisinde silâhlı kuvvetlerimizin ihtiyacı olan her türlü silâh, araç, gereç ve mühimmatı yerli sanayiden sağlamanın yararı ve önemi açıktır. Ancak, tüm ihtiyaçların yurtiçinden karşılanmasının hedeflemesi de uygun bir yaklaşım değildir. Mevcut kaynakların uygun şekilde kullanımı açısından silâhlı kuvvetlerimizin savunma sanayii sistem ve teknoloji ihtiyaçları ve bunlara bağlı teknolojiler üç ana grupta ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, muhakkak yurt içinde geliştirilecek ihtiyaçlar yurt içinden karşılanacak millî olması zorunlu sistemler ve teknolojiler, ikincisi, yurt içinde geliştirilmesi amaçlanacak, mümkün olmayanlar için teknoloji transferi veya ortak üretim öngörülecek kritik sistemler ve teknolojiler, son olarak üçüncüsü de diğer sistemler ve teknolojilerdir⁷⁶⁷.

⁷⁶⁴ Servet Cömert, “*Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*”, **Jeopolitik**, Sayı 1, <http://www.jeopolitik.org/jeo-1/c%F6mert-1-1.asp>.

⁷⁶⁵ Cömert, **a.g.m.**, s.17.

⁷⁶⁶ Çaşın, **a.g.m.**, s.35.

⁷⁶⁷ Gökseken Şimşek, “*Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.14.

Türk savunma sanayii stratejisinin ana prensiplerinden bir tanesi de tedarik sisteminin mutlak surette Ar-Ge'ye dayalı olmasıdır. Silâhlı kuvvetlerin kullanacağı kritik sistemlerin millî sanayi tesislerinde geliştirilip üretilmesi ve yabancı firmalardan satın alınmasına karar verilen teçhizat ve sistemler için, öncelik savunma sanayii alanında olmak üzere, ülke sanayiine katkı sağlayacak Off-Set uygulamasına gidilmesi stratejinin ana esasıdır.

Ulusal güvenlik stratejisi ülkenin uluslararası ilişkilerinin orta ve uzun vadeli takip edecekleri politikalara bağımlıdır. Ülkelerin tehdit algılamaları, uluslararası alandaki hedeflerine, korunması gereken ekonomik çıkarların neler olduğuna bağlı olarak farklı boyutlarda ve farklı niteliklerde olmaktadır. Ülke güvenliğinin sağlanması ve ülke çıkarlarının korunması ancak, savunma sistemlerini geliştirme ve üretme yeteneklerine ve olanaklarına sahip olmakla mümkündür. Bu anlamda, bilim, teknoloji plânları ile ihtiyaçlar arasında ilişki kurulması ve teknolojik gelişmelerin desteklenmesi son derece önemlidir⁷⁶⁸.

Türk savunma sanayii politikası ve stratejisinin amacı, Türkiye'nin, mevcut kısıtlı kaynakları ile savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gerçekçi bir değerlendirme ve bilimsel çalışmaya dayalı bir savunma sanayii stratejisi oluşturması gerekmektedir. Savunma sanayii halen gelişme aşamasında olan ve teknolojik seviyesi henüz istenilen düzeyde bulunmayan ve tüm savunma sanayii faaliyetlerini ve savunma ürünü tedarikini bu stratejiye dayandırması en önemli zorunluluktur⁷⁶⁹. Bu kapsamda oluşturulan strateji ile şunlar amaçlanmıştır ;

- a. *“Silâhlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu harp silâh, araç gereç ve mühimmatın mümkün olan azamî ölçüde Türk savunma sanayiinin imkân ve kabiliyetleri içinde üretimine ilişkin hedefleri,*
- b. *Bu hedeflere ulaşılabilmesi için Türk savunma sanayiinin geliştirilmesinde kısa, orta ve uzun vadeli plânlara yönelik esasları,*
- c. *Dış pazara açılmaya ilişkin genel prensipleri belirlenmesi”,*

Belirlenen bu politika ve stratejiye göre, Türk savunma sanayiinin yerli ve yabancı sektöre açık olması, dinamik bir yapıya kavuşturulması, yeni teknolojilere uyum gösterebilmesi ve teknoloji üretebilmesi, teknolojik gelişmeler karşısında kendisini yenileyebilmesi, dost ve müttefik ülkeler ile işbirliği halinde olunması, sivil amaçlarla da üretim yapılması, esas alınmıştır.

⁷⁶⁸ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1998, s.39.

⁷⁶⁹ Bülent Karan, *“Türk Savunma Sanayiinin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik İhtiyaçları”*, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.20.

Bu çerçevede savunma sanayii politikası ve stratejisi esasları Türk savunma sanayiinin daha da geliştirilmesi ve TSK'nın ihtiyaçlarının azamî ölçüde yurt içinden karşılanması hedeflerine ulaşılması için uygulanacak ilkeleri kapsar⁷⁷⁰.

Savunma sanayii, genel sanayi içinde yer almakla birlikte kendine has bazı önemli özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden en başta geleni, yüksek teknolojiye dayanması ve hassas üretim teknikleri gerektirmesi, buna bağlı olarak sürekli en yeni teknolojileri kullanmayı gerektirmesi ve bu sebeple büyük ölçüde Ar-Ge faaliyetlerine ihtiyaç göstermesidir. Bu özelliğinden ötürü yetişmiş insan gücü ve yüksek maliyetler içeren yatırımlar gerektirmektedir. Ayrıca, tek alıcıya ve sınırlı ihtiyaca dayalı üretim yapma zorunluluğu, üretimde sürekliliğin sağlanması için dış pazar bulma gereksinimi, üretilen malzemelerin güvenlik, gizlilik gibi özel koşulları olması savunma sanayiinin diğer özellikleridir. Bu özellikleri nedeniyle modern manada savunma sanayii alt yapısının kurulması ve idamesinin malîyeti yüksektir. Ancak ülke güvenliğinin sağlanabilmesi için, silâhlı kuvvetlerin başka ülkelerden yetki ve izin almadan kullanabileceği yüksek teknolojiye sahip harp silâh ve vasıtalarının yurtiçinde üretilmesi, bunun için gerekli teknoloji tabanının oluşturularak üretim tesislerinin kurulması ve kurulmuş bulunan yerli savunma sanayii tesislerinin teşvik ve desteklenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁷¹.

Türkiye'nin savunma sanayii politikası, öncelikle yerli olmak üzere özel sektöre açık, ihracat potansiyeline sahip, yeni teknolojilere adapte olmakta güçlük çekmeyen, teknolojik gelişmeler karşısında kendini yenileme kabiliyeti bulunan, Türkiye ile dost ve müttefik ülkeler arasında dengeli işbirliğini mümkün kılan ve değişen politik durumlardan asgari düzeyde etkilenen, mevcut imkanları azami ölçüde kullanan, entegre olmuş bir savunma sanayii alt yapısının oluşturulması öngörmektedir.

3- Türkiye'nin Savunma Politikasının Esasları

Cumhuriyetten günümüze Türk dış politikasının özünü oluşturan ve Ulu Önder Atatürk'ün "*Yurtta barış, cihanda barış*" ilkesi, bölgemizde ve dünyada yaşanan ihtilafların barışçı yollardan çözümlenmesi, başka devletlerin içişlerine karışmama ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler içinde olma prensibini beraberinde getirmiştir. Türkiye, bu prensipler çerçevesinde dünya barışının sağlanmasında mevcut dengelerin korunması ve

⁷⁷⁰ **Savunma Sanayii El Kitabı**, MSB Yayını, Ankara, 2001, s.11.

⁷⁷¹ Şimşek, **a.g.m.**, s.11.

bölgesel çatışmaların durdurulması için Birleşmiş Milletler Teşkilatına direkt destek sağlamaktadır.

Türkiye, Avrupa ülkelerinden kurulu NATO savunma paktına üye bir ülke olarak bu ittifaktan savunma desteği ve gücü almakta, bunun karşılığında da küresel dengenin kurulmasına katkı sağlamaktadır. TSK'nın ihtiyaç duyduğu harp, silâh, araç, gereç ve mevzuatı azami ölçüde millî imkânlarla sağlanması hedeflerine ulaşılması amacıyla hazırlanan “*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları Dokümanı*” 25 Mayıs 1998 tarihinde 98/11173 sayılı kararla onaylanmış ve Resmi Gazetenin 20 Haziran 1998 gün ve 23378 sayılı nüshasında yayınlanmıştır⁷⁷².

a- Türkiye'de Savunma Sanayii Politikaları

Türkiye’de millî savunma sanayiinin gelişme sürecinde, 1933-1939 yılları arasındaki dönemde savunma sanayiine temel teşkil edecek endüstrilere yönelik yatırımlar başarıyla sonuçlandırılmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşının başlaması ve daha sonra Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile daha da artan ABD yardımları henüz kuruluş aşamasında olan Türk savunma sanayii'nin gelişmesini yavaşlatmıştır. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ülkemize uygulanan askerî ambargolar sonucunda millî bir savunma sanayii oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmış, bu tarihten sonra da millî savunma sanayiimizin çekirdek kuruluşlarının temelleri atılmıştır. 1985 yılında kurulan SSM'lığı, TSK'nın ihtiyacı olan her türlü silâh, araç, gereç ve mühimmatın mümkün olduğu ölçüde en yüksek yerel katkı sağlanarak üretilmesi prensibi doğrultusunda, yürüttüğü projelerle Ar-Ge, tasarım ve üretim faaliyetlerinin bir bütün olarak gerçekleştirmiştir⁷⁷³.

Savunma sanayiinde ileri teknolojiye ulaşmanın en önemli yollarından bir tanesi ileri teknolojilere sahip olan ülkelerle ortaklıklar kurmak ve bu ortaklıklar yolu ile teknoloji transferi yapmaktır. Bu şekilde savunma sanayisi gelişmekte olan ülkelere rekabete dayalı bir ortak üretim imkânı sağlanır ve pazar geliştirme fırsatı yaratılır. Bütçesinin önemli bir bölümünü savunma harcamalarına ayıran Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını karşılama ve savunma sanayiini geliştirebilme yönünde çok uluslu programlar kapsamında uluslararası işbirliği sağlayan projelere katılması gerekliliği kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ortaklıklar daima savunma sanayii içerisinde çok önemli bir yer tutan gizlilik prensipleri dahilinde ele alınmalı ve Türkiye'nin ulusal çıkarları temel hedef

⁷⁷² **Savunma Sanayii El Kitabı**, s.10.

⁷⁷³ M.Levent Şenel-Doğrusöz Şaduman, “*Dünyada ve Türkiye'de Savunma Sanayii Politikaları ve Çok Uluslu Ortak Tasarım, Geliştirme ve Üretim Programları*”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara, s.271.

alınmalıdır. Yerli savunma sanayi kuruluşları, kuruluş amaçları doğrultusundaki üretim ve teknolojileri devlet tarafından korunup desteklenirken, ülkeye yeni getirilmesi öngörülen savunma teknolojileri açısından birbirleriyle rekabete teşvik edilmeli ve böylelikle, en iyi ve en yeni teknolojinin getirilmesi sağlanmalıdır.

TSK'nın ihtiyaçlarını karşılama konusunda bugüne kadar, doğrudan tedarik, yabancı firma sorumluluğunda Türkiye'de ortak üretim, yerli firma sorumluluğunda ortak üretim, lisans altında üretim, konsorsiyum modeliyle üretim gibi modeller ile tedarik sağlanmıştır. Türkiye artık kendi savunma sanayii kuruluşlarına daha büyük sorumluluk verme, kendi sistem ve platformlarını silâhlı kuvvetlerimizin ihtiyaçlarına birebir uyacak şekilde geliştirmektedir⁷⁷⁴.

Tarihin her döneminde ülkemizin sahip olduğu jeopolitik konum ve jeostratejik yapı nedeniyle güvenlik sorunları her zaman ön plânda olmuştur. Bu nedenle ülkemizde güvenliği öne sürerek kazanılmış olan teknoloji ve tesisler geleceğimizin ve güvenliğimizin teminatı olmuştur. Dolayısı ile ülke güvenliğinden yapılacak olan feragatler bu ülkenin çıkarına hizmet etmeyecektir. Ülke geleceği için istikrarlı politikalar uygulamak gerekmektedir. Milletimizin varlığını sürdürebilmesi, refah içinde yaşayabilmesi ve geleceğini güven altına alabilmesi için güçlü bir sanayi yapısı tesis etmek, diğer taraftan ise, güvenlik unsurunu, günümüz dünyası gereklerini göz önünde bulundurarak en ön plânda tutmak ve savunma sanayiimizi en üst noktaya taşımak böylelikle ülkemizin bağımsızlığını sürdürebilmesinde hayati önemi haiz bu unsurdan hiçbir şekilde taviz vermemek temel politika olmalıdır⁷⁷⁵. Bu politikalar ile ülkemiz gelecek yüzyıllara hazırlanmak zorundadır.

Türkiye'de savunma sanayiinin en önemli kaynaklarından biri “*Savunma Sanayi Destekleme Fonu*”dur. Bu kurumun çok iyi yönetilmesi ve son dönemde uğramış olduğu gelir kayıplarının derhal telafi edilmesi gerekmektedir. Fon'un yönetimi acilen Savunma Sanayi İcra Komitesi'nin koordinatörlüğünde, SSM'ye verilerek bu Fon'un TSK'nın ihtiyaçlarının karşılanması ve yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi amaçları doğrultusunda kullanması sağlanmalıdır⁷⁷⁶.

Savunma sanayiini millî teknolojiye dayandırmayan ülkelerin, askerî gücü ve caydırıcılığı tartışmalıdır. Ülkeler millî savunma teknolojilerinin geliştirilmesini, gerek

⁷⁷⁴ A.g.m., s.274.

⁷⁷⁵ Ekrem Kadioğlu, “*Geçmişte ve Gelecekte Türk Savunma Sanayiinin Geliştirilmesi İçin Hedeflenmesi Gereken Politikalar I*”, *Savunma ve Havacılık*, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.63.

⁷⁷⁶ A.g.m., s.64.

savunma sistemlerinin gizliliği, gerekse ekonomik nedenlerle destekler ve kontrol ederler. Dolayısıyla savunma sanayii, her ülkede millîdir⁷⁷⁷. Ancak, yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi ile ülke güvenliği arasındaki hassas denge çok iyi korunmalı, gereksiz endişelerle yerli sanayi riske sokulmamalı ve yerli sanayiinin teknolojik gelişimi önündeki engeller kaldırılmalıdır.

Yerli savunma sanayiinin gelişimine, yardımcı ve destek olacak olan en önemli unsur “*yerli katkı oranının*” arttırılmasıdır. Eğer bunun için ilave bir malîyet yüklenilmesi gerekiyorsa da, bu ülke bu malîyeti yüklenmek zorundadır. Çünkü karşılığında belki çok daha büyük bedellerle yapılamayacak yatırımlar ve teknolojik kazanımlar sağlanmış olacaktır. Belirli projelerde yerli savunma sanayi firmalarının birbirleriyle rekabet etmesi teşvik edilirken, ülke yararına olabilecek belirli projelerde de bunların birbirleriyle ortak çalışması ve işbirliği yapmaları teşvik edilmelidir. Tüm yerli savunma sanayi firmalarının ihracat faaliyetleri ayırım göstermeksizin devletin tüm organları tarafından fiilen desteklenmesi gerekmektedir⁷⁷⁸.

b- Savunma Sanayii İkili Dış İlişkiler Şubesi

Savunma sanayii dış ilişkiler faaliyetlerinin genel amacı; TSK'nın ihtiyaç duyduğu ekipman modernizasyonunun gerçekleştirilmesi ve Türk savunma sanayii kuruluşları ürünleri için yurt dışında pazar yaratılması savunma sanayii iş birliği faaliyetlerinin temel alınmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, savunma sanayii stratejisi ve politikasına uygun olarak, Türkiye'de mümkün olabildiğince bağımsız ve modern bir savunma sanayii oluşturulması gerekmektedir.

Bu çerçevede, Türk savunma sanayicisine yatırım imkân ve sahalarını göstermek amacıyla yurt dışı imkânlar araştırılmakta, yabancı savunma sanayicileri ile temaslarda bulunarak savunma sanayicileri bazında ikili ilişkilere imkân sağlanmaktadır. Kurulan temaslarda Türk savunma sanayii ürünleri yabancı ülkelere tanıtılarak, pazarlama olanakları araştırılmakta, ülkelerin savunma sanayii imkân ve kabiliyetleri tetkik edilmekte, bu kabiliyetlerden TSK'nın ihtiyaçları doğrultusunda istifade edilmektedir.

Savunma sanayii ikili dış ilişkileri, Genelkurmay Başkanlığı ve Dış İşleri Bakanlığı tarafından belirlenen prensipler ve politikalar doğrultusunda, diğer ülkelerle ikili bazda yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır. Savunma sanayii ikili iş birliği faaliyetlerinde; askerî, siyasî, ekonomik, teknolojik ve sosyal faktörler dikkate alınmaktadır.

⁷⁷⁷ AYTEKİN ZİYLAN, *Savunma Sanayii Üzerine*, Ankara, 1999, s.15.

⁷⁷⁸ KADIOĞLU, *a.g.m.*, s.65.

Yabancı ülkelerle yürütülen ikili işbirliği faaliyetlerinde, müşterek üretim, karşılıklı tedarik, müşterek Ar-Ge faaliyetleri, karşı ülkede yatırım, müşterek pazarlama, teknoloji transferi ve hizmet transferi konularına başlangıç teşkil etmek üzere genel koordinasyon yapılmakta ve bu konuların proje safhasına girmesiyle, sorumluluk, MSB'nin ilgili birimlerine devredilmektedir.

Savunma sanayii alanında dış ilişkiler ile bağlantılı olarak Türkiye'nin savunma sanayi ihracatı ile ilgili detaylı ve güvenilir istatistik bulunmamaktadır. Ülkemiz, savunma teçhizatı ihtiyacının büyük bir kısmını (%70'in üzerinde) yurtdışından karşılamaktadır. Türk savunma sanayii'nin, üretimde belli bir seviyeye ulaşmış olmasına rağmen istenilen ölçüde ihracat yapamamasının nedenleri, endüstrinin ihracata yönelik politika ve yapılanma eksiklikleri, savunma teçhizatı ihracatı için gerekli sanayi ve devlet mekanizması bileşenleri arasında yeterli koordinasyon ve işbirliği sağlanamaması, kredilendirme mekanizmalarının oluşturulamaması, tedarik politikalarında ihracatı gözetecek tedbirlerin yeterince geliştirilememiş olması ve diğer eksiklikler ile açıklanabilir. Bu bağlamda, tanıtımdan pazarlama ve satışa, devletten devlete hibeden satışı destekleyici kredi mekanizmalarına, millî güvenlik mülahazalarından ihracata yönelik politikalar oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazede destek ve koordinasyon görevi yapacak bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu maksatla, "*Savunma İhracatı Destekleme Merkezi - SİDEM*" adı altında bir yapılanmaya gidilmesi önerilmektedir⁷⁷⁹.

Türkiye'nin uluslararası rekabet ortamında savunma sanayii ürünlerinin kalitesini yükseltmesi ve silâh piyasasında yer alması henüz gerçekleşmemiştir. Ancak bu alanda atılan adımlarla gelecek yıllarda önemli gelişmelerin yaşanacağı ön görülmektedir. Türkiye gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek kapasiteye gelene kadar, basit ve orta derecede karmaşık savunma araçları ve modernizasyon faaliyetleri, uçak revizyonları ile gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında yer bulmaya çalışmalıdır⁷⁸⁰.

c- Türkiye'de Millî Güvenlik Sorunları ve Tehdit Algılamaları

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum gereği Akdeniz ve Karadeniz bağlantısını sağlayan Marmara Denizi ve boğazları elinde bulundurması, Orta Doğu, Basra körfezi ve Ege dâhil Akdeniz'i kontrol edecek bir coğrafi konuma sahip bulunması, bölgedeki bütün ülkelerin güvenlik ve her çeşit ulaşım faaliyetlerini çok yakından ilgilendirdiği gibi dünya güç dengesinin de çekim alanını teşkil etmiştir. Türkiye'nin bu özelliğın etrafındaki

⁷⁷⁹ Mehmet Uğur Karavelioğlu, "*Savunma Sanayiinde İhracatı Artırmak*", **Türk Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7- 8 Kasım 2000 , SSM Yayını, Ankara, s.472.

⁷⁸⁰ M. Şimşek, **a.g.e.**, s.172.

komşu ülkelerin birbiriyle olan karşılıklı politik, ekonomik ve askerî ilişkilerine doğrudan etkisi olması sebebiyle, komşuları tarafından daima dikkat edilmesi gereken bir faktör olarak algılanmıştır. Aynı algılamalar Türkiye içinde geçerlidir.

Türkiye'nin coğrafi alanının büyük bir bölümü Asya'da yer almasına rağmen, siyasi ve ekonomik teşkilatlanma bakımından bir Avrupa ülkesidir. Cumhuriyetten günümüze batılılaşma politikaları çerçevesinde Avrupa devletlerinin siyasi organizasyonuna dahil olmuş, gerek askerî ve ekonomik ve gerekse siyasi açıdan Avrupa bloğu içinde yer almıştır. Atatürk'ün başlatmış olduğu çağdaşlaşma hareketlerinin bir parçası olarak ele alınan batılılaşma hareketleri daha Osmanlı Devleti döneminde başlamış, ancak atılan adımlar demokratik ve hukuksal temellere oturtulmadığı için başarılı olunamamıştır. Ancak cumhuriyetle birlikte belirlenen temel çizgiler içerisinde hukuk ve laiklik ön koşulsuz ve vazgeçilemez şartlardır. Bu şartlarında gerçekleştirilebilmesi için en önemli yol batı ile temas ve çağdaşlaşma modellerini benimseme olmuştur.

ca. Türkiye'ye Yönelik Tehdit Algılamaları

Soğuk savaş sonrası dönemde dünyada ve ülkemizin yakın çevresinde kalıcı barış ve güvenliğin tesisi için yoğun çabalar sarf edilmesine rağmen, bölgesel çatışmaların önüne geçme çalışmaları başarıya ulaşamamış ve bölgemiz sürekli bir çatışma alanı haline gelmiştir. Özellikle yukarıda bahsettiğimiz kenar kuşak olarak adlandırılan bölgelerde istikrarsızlık ve belirsizlik ortamı ile birlikte yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Bölgesel ve etnik çatışmalar, dini kökenli çatışmalar, nükleer silâhlara ve kitle imha silâhlarına sahip olabilme gayreti ve bu gayretin ortaya çıkardığı tehdit algılamaları, uluslararası uyuşturucu ticareti ve uluslararası terörizm sorunları, Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte ve dünya güvenliğini de tehdit etmektedir. Türkiye'nin yakın çevresindeki bu tehdit algılamalarına karşılık bir Millî Güvenlik Politikası oluşturulmuş ve bu politikanın belirlenmesi, Millî Güvenlik Kurulu, Hükûmet, Millî Savunma Bakanlığı ve TBMM'nin koordineli olarak yaptığı çalışmalarla gerçekleşmiştir. Millî güvenlik politikasının genel amacı yurtta ve dünyada barışın devamının sağlanması için alınan gerekli bütün tedbirlere uygun hazırlıkları yaparak, her türlü uluslararası gerginliğin azaltılmasına, adil ve sürekli bir barışın sağlanmasına bütün imkânları ile katkıda bulunmak, millî bağımsızlığımızı ve bütünlüğümüzü, ülkenin bölünmezliğini ve cumhuriyeti korumak, savaşa karşı caydırıcı her türlü tedbirleri almaktır.

TBMM tarafından kabul edilen millî güvenlik politikasına göre Genelkurmay Başkanlığı millî stratejik askerî konsept oluşturur. Bu konseptte göre kuvvet komutanlıkları

kuvvet ihtiyaçlarını belirler ve Genelkurmay Başkanlığına bildirirler. Bu tekliflere göre Genelkurmay plânlama direktifini kuvvet komutanlıklarına yayımlar. Direktife uygun olarak hazırlanan kuvvet teklifleri Genelkurmay'a gönderilir ve bu makam tarafından Stratejik Hedef Plânı (SHP) meydana getirilir. SHP'ye göre, kuvvet komutanlıkları program tekliflerini Genelkurmay Başkanlığına sunarlar. Genelkurmay tarafından kuvvet programları haline getirilen doküman Bütçe teklifi olarak MSB'ye sunulur. TSK'nın kuvvet yapısı, konseptte dayalı ihtiyaçlar sistemi içerisinde tespit edilmekte ve geliştirilmektedir. Plânlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS) adı verilen bu sistem iki senede tamamlanan bir faaliyetler zinciri halinde tekrar edilerek eksikler giderilmektedir. Silâhlı kuvvetlerde savunma plânlaması iki yılda bir tekrarlanan ve 10 yıllık bir süreyi kaplayan orta vadeli bir plânlama olup, bu programlar yıllık bütçelere esas teşkil eder⁷⁸¹.

1324 sayılı kanuna göre silâhlı kuvvetlerin personel, istihbarat, harekât, teşkilat, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlar Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenir. Bütün bu çalışmalar eksiksiz ve uygulanabilir bir "*Harp Plânının*" oluşturulabilmesi amacıyla ilgili makamlarla koordine edilir. 1325 Sayılı "*Millî Savunma Bakanlığının Görev ve Teşkilatı Hakkında*" Kanun ile düzenlenen MSB'nin görev ve organizasyonu, Bakanlar Kurulunun belirlediği savunma siyaseti çerçevesinde ve Genelkurmay Başkanlığının prensip, öncelik ve ana programları uyarınca askerlik, sağlık, inşaat-emlak ve altyapı işlerinin yanı sıra, silâh, mühimmat ve lojistik ihtiyaçlarının tedariki ile savunma sanayi işlerini yürütmektir. Bu çerçevede görev yapan MSB Müsteşarlığı, kara, hava ve deniz kuvvetlerinden destek alarak ve Genelkurmay Başkanlığı ile sıkı bir işbirliği içinde TSK'nın ihtiyaçlarının tedariki faaliyetini yerine getirmektedir⁷⁸².

cb. Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisinin Esasları

Türkiye'de askerî stratejinin esasları öncelikle topyekûn savunma konseptine ve caydırıcı bir kuvvet yapısına sahip olabilmek esasına dayandırılır. Bu esas askerî gücün sağlanması, üstün hareket kabiliyeti, olaylara kısa sürede müdahale edebilme yeteneği, ileriden savunma, bölgede istikrar sağlanana ve belirsizlikler ortadan kalkana kadar yüksek derecede muharebeye hazır olmak kabiliyetini idame ettirme, modern silâh sistemlerine sahip olma, her türlü arazi, görüş ve hava koşulunda görev yapabilme olarak belirlenmiştir.

⁷⁸¹ Fikret Ülger, *Türk Savunma Sanayii*, TOBB Yayını, Ankara, 1997, s.42.

⁷⁸² *Savunma Sanayii El Kitabı*, ss. 27-28.

Bu görevlerin icrası TSK'nın sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluk ancak ve ancak güçlü ve modern donanımına sahip bir askerî güç tarafından sağlanır. Bu amaçla TSK'nın kuvvet yapısında özellikle geliştirilmiş komuta kontrol ve muharebe sistemleri, üstün hareket kabiliyetine sahip birlikler, erken ihbar, geliştirilmiş hava savunma ve mukabele sistemleri ile donatılmıştır. Ancak savunma teknolojileri sürekli yenilenen ve geleceğe yönelik tehdit algılamalarına cevap verebilecek düzeye çıkarılması için TSK'nın modernizasyonu süreklilik arz etmektedir⁷⁸³.

4- TSK'nın Modernizasyonu ve Türk Savunma Sanayii

Türkiye, dünyada ve bölgesinde güçlü, dünya ile her alanda bütünleşen, kendisine saygı duyulan, kendine güvenen, özellikle askerî alanda ağırlığı ve etkinliği ile bölgesinde barış ve istikrarın güvencesi olan, dostluğu ve işbirliği aranan bir ülkedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu stratejik konumu, TSK'nın modernizasyon faaliyetlerini güçlü demokrasi, güçlü ekonomi ve güçlü savunma hedeflerinin korunması açısından çok önemli kılmaktadır.

Türkiye, dünyanın en kritik bölgelerinden birinde değişik tehditlere karşı görev yapan silâhlı kuvvetlerinin, üst seviyede ve sürekli modernizasyonunu teminat altına almak amacı ile 1980'li yıllardan itibaren daha önce benzeri görülmemiş bir kararlılıkla, modern bir savunma sanayii alt yapısı oluşturma programını yürürlüğe koymuştur.

TSK'yı çağdaş bir yapıya kavuşturmak amacıyla 1990 yılından itibaren kapsamlı bir reorganizasyon projesi başlatılmıştır. Bu projenin gerektirdiği modernizasyon çalışmalarına ilişkin plânlama ve program uygulamalarına, savunma plânlama faaliyetleri kapsamında devam edilmektedir. TSK'nın yeni kuvvet yapısında ana prensip, ulusal çıkar ve güvenliğimizi riske sokmadan, savunma ihtiyaçlarımızın en ekonomik bir şekilde karşılanmasıdır.

TSK'nın modernizasyon hedefleri, kuvvet yapısı plânı, harbe hazırlık plânı, modernizasyon plânı, harekâtı idame plânı, inşaat yatırım plânı, olmak üzere yeniden yapılanma ve bu yapılanma içindeki ihtiyaçları gösteren bölümlerden oluşur. Millî

⁷⁸³ A.g.e., s.14.

savunma plânlama faaliyeti olarak tanımlanan modernizasyon süreci plânlama, programlama ve bütçeleme sistemi içinde yürütülmektedir⁷⁸⁴.

TSK'nın modernizasyon hedeflerine ulaşmasında başlıca kaynaklar; millî bütçe kaynakları, SSM fonu, TSKGV kaynakları, Genelkurmay Başkanlığı özel ve yedek ödenekleri, devlet ve firma kredileri, FMS kredileridir. Bu kaynaklar, Genelkurmay Başkanlığının yaptığı tespitler ve MSB tarafından belirlenen temin ve tedarik yöntemleri ile kullanılmaktadır.

Yürütülmekte olan modernizasyon projelerine rağmen, TSK'nın elinde bulunan malzemelerin kullanımı derhal ve ani bir kararla bırakılamayacağı içindir ki önümüzdeki 25-30 yıllık dönemde TSK envanterinde bulunan harp silâh ve vasıtalarının büyük bölümünün modernize edilmesi, envanterden çıkarılanların ise yeni teknolojiye sahip sistemlerle değiştirilmesi gerekmektedir.

TSK'nın öngörülen kuvvet yapısının gerektirdiği modern harp ve silâh vasıtalarına sahip olması için ihtiyaçlar, tehdit ve harekât konsepti dikkate alınarak, "*Konsepte Dayalı İhtiyaçlar Sistemi*"ne göre tespit edilmektedir. Buna göre; TSK'nın birinci öncelikli ihtiyacı, 21nci yüzyıl savaşlarının gerektirdiği ve C4İ olarak tanımlanan (Command, Control, Communications, Computers and Intelligence) komuta, kontrol, muhabere, bilgisayar ve istihbarat sistemleri ile elektronik harp ve hassas güdümlü füze sistemleridir⁷⁸⁵.

TSK'nın modernizasyon konusundaki konsepti, TSK ihtiyaçlarını karşılamak için sarf edilecek kaynağın, mümkün olduğu kadar yurtiçinden sağlanması ve millî savunma sanayiinin desteklenmesi olarak özetlenebilir. Bu kapsamda acil ihtiyaçlar hariç olmak üzere, eski teknoloji ürünü silâh, teçhizat ve malzemenin hibe dahi olsa tedarik edilmemesi esas alınmaktadır.

Savunma sanayii modernizasyonunda amaç, Savunma sanayiinde devlet politikası ve stratejisini oluşturmak, TSK'nın etkinliğini ve caydırıcılığını artırmak, kritik askerî teknolojilerde yurtdışına bağımlılığı azaltmak, savunma sanayiinde atılım yapmak, yurtiçi tedarik oranını ana sistemde %40'a çıkarmak, istihdam yaratmak ve işsizliği azaltmak, savunma sanayiinde rekabet oluşturmak ve ihracatı artırmaktır⁷⁸⁶.

⁷⁸⁴ MSBS.S.D.İ.D.Bşk.lığı, "21nci Yüzyılda Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Modernizasyon Hedeflerine Ulaşmada Millî Savunma Bakanlığının Rolü", **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, 2000, s.3.

⁷⁸⁵ Ülger, a.g.e., s.42.

⁷⁸⁶ Bülent Karan, "Türk Savunma Sanayiinin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik İhtiyaçları", **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.19.

TSK'nın modernizasyon hedeflerine ulaşmada millî bütçe, SSM fonu, TSKGV kaynakları, Genelkurmay Başkanlığı özel ve yedek ödenekleri, devlet-firma kredileri, FMS kredileri başlıca kaynaklar olarak kullanılmaktadır. MSB tarafından modernizasyon hedeflerine ulaşmada şu yöntemler üzerinde özellikle durulmaktadır. Türk savunma sanayii'nin geliştirilmesi, konfigürasyon yönetimi uygulamaları, teknoloji transferi, Ar-Ge'ye dayalı tedarik, Off-Set, eğitim alt yapısı, kalite kontrol faaliyetleri, savunma sanayii yönetim sistemi organizasyonu, savunma sanayii enformasyonu, ikili ve çok taraflı ilişkiler⁷⁸⁷.

5- Komşu Ülkelerin Savunma Yapılanmaları

Türkiye'nin modern savunma sanayiine geçmeye başladığı 1980'li yılların başından itibaren hızla yürütülen kapsamlı ve plânlı çalışmalar sonucunda, tesis etmeyi başardığı savunma sanayii alt yapısının, komşu ülkelerle karşılaştırıldığında daha etkin ve yükselme eğiliminde olduğu ve kendi kendine yeterli olmaya doğru giderek gelişen bir durumda bulunduğu görülmektedir. Genel sanayi yapısı ve savunma sanayii kapasitesi bütünü ile ele alındığında Türkiye'nin komşu ülkelere kıyasla çok daha gelişmiş ve çok yönlü bir savunma sanayii alt yapısına sahip olduğu, bazı teknolojik alanlarda atılımlar yapılarak, komşu ülkelerin çok gerilerde bırakıldığı görülmektedir. Örneğin, savunma elektroniği ve havacılık konularında ülkemizde mevcut yetenek ve kapasiteler, neredeyse gelişmiş ülkeler standardına ulaşmıştır⁷⁸⁸.

Türkiye, temel sınaî yapısı üzerinde geliştirmekte olduğu savunma sanayii ile şüphesiz ki kısa bir süre sonra komşu ülkelere daha ileri bir duruma geçebilecektir. Ancak, gelişmiş batılı ülkelere bulunan organizasyon, Türkiye'de henüz tam olarak kurulabilmiş değildir. Ayrıca kısıtlı malî kaynaklar da düşünülen hamlelerin yapılmasına engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Türkiye, kendine yeterli, temel savunma sanayii alanları üzerindeki çabalarına devam etmek durumundadır.

Yunanistan'da savunma sanayii başlangıcı 1874 yılında Yunan barut ve mühimmat şirketinin kurulması ile gerçekleşmiştir. Bu ülkede Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında savunma sanayii konusunda bazı adımlar atılmasına rağmen geniş çaplı bir üretime geçilememiştir. Özel şirketler ve diğer küçük çaplı fabrikalar 1967 yılına kadar ülkenin tek savunma sanayii kuruluşu olmuştur. Bu tarihte gerçekleşen hükûmet darbesi ve ardından

⁷⁸⁷“21 nci Yüzyılda Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Modernizasyon Hedeflerine Ulaşmada Millî Savunma Bakanlığının Rolü”, s.4.

⁷⁸⁸ Ülger, a.g.e, s.7.

uygulanan ABD ambargosu ile yeniden yapılanma sürecine giren Yunanistan, savunma sanayii ekonomik sıkıntılar nedeniyle istenilen düzeye çıkamamıştır. Savunma sanayiini geliştirme çabaları içinde olan Yunanistan 1977 yılında MSB bünyesinde, savunma gereçlerinin gelişimi, üretim ve kontrolü ile ilgili hükûmet kararlarının uygulanmasından sorumlu olan “*Savunma Sanayii Direktörlüğünü*” kurmuştur. Bu kuruluşun amacı, Yunan Silâhlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarını en geniş ölçüde sivil kaynaklardan sağlayarak, döviz kaybını önlemek ve yabancı kaynaklara bağılılığın önüne geçilerek yerli savunma sanayiinin gelişimini sağlamaktır.

Bu atılımların sonunda 1980’li yılların başlarında Yunanistan’da Avusturya ve Almanya Federal Cumhuriyeti ile imzalanan lisans anlaşmaları çerçevesinde, paletli zırhlı personel taşıyıcılar ile 30 mm.lik uçaksavar toplarının üretimi başlatılmıştır. Atina yakınlarındaki HAI (Yunan Uzay Havacılık Sanayii) tesislerinde ise, ABD ve Fransız yapımı uçak, helikopterlerin bakım ve onarım hizmetleri ile bazı yedek parçalarının imâlâtı gerçekleştirilmiştir. Ancak, 1980’li yılların sonlarından itibaren yurt içi siparişlerdeki düşüş ve HAI’nın kuruluş aşamasında öngörülen ihracat hedeflerine ulaşamaması gibi nedenlerle kara ve hava sistemleri üretiminde kayda değer bir gelişme elde edilememiştir.

Yunanistan’ın savunma sanayiinin gelişiminde, 1981 yılında savunma sanayii direktörlüğünün hazırlamış olduğu raporlar doğrultusunda, yeni savunma sanayii tesislerinin kurulması, mevcutların modernleştirilmesi ve ayrıca savunma sanayii konularında görüş bildirmesi için “*Savaş Sanayii Komisyonu*” adı ile bir organ daha kurulmuştur. Yunanistan’ın 1989 yılı genel bütçesi 3 trilyon 792 milyar drahmi olup, bu bütçenin %10’u Millî Savunma Bakanlığına ayrılmıştır. Bu dönemde Yunanistan’ın Türkiye’den daha hızlı ve yoğun olarak silâhlandığı görülmektedir. Ayrıca Yunanistan gayri safi millî hâsılasının %6’sını savunma sektörüne ayırarak NATO ülkeleri içerisinde ABD ve İngiltere’den sonra savunma harcamalarının millî gelire oranı bakımından birinci sırada yer almaktadır⁷⁸⁹.

Sivil amaçlı gemi inşa imkânları son derece ileri bir düzeyde bulunan Yunanistan’ın bu alandaki potansiyelini deniz kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamada organize edemediği görülmektedir. 1970’li ve 1980’li yıllardaki askerî gemi inşa faaliyetleri, bazı destek gemileri ve küçük tonajlı hücumbotlarla sınırlı kalan Yunanistan, bu alandaki ilk ciddi adımını 1990’lı yıllarda atarak Federal Almanya Cumhuriyeti lisansı altında firkateyn inşa etmeye başlamıştır. Buna karşılık arzuladığı denizaltı inşasında bugüne kadar herhangi bir başarıya

⁷⁸⁹ A.g.e., s.6.

ulaşabilmiş değildir. Bir karşılaştırma yapıldığında, Yunanistan'ın uçak ve helikopter teknolojileri ile roket ve savunma sanayiine yönelik elektronik teknolojilerinde Türkiye'nin çok gerisinde olduğu görülmektedir⁷⁹⁰.

Yunanistan, genel itibarı ile silâhlanmaya önem veren bir ülke görünümünde olup uzun vadede Türkiye'ye karşı belirgin bir üstünlük kurma gayreti içerisindedir. Bu çalışmalar sonucunda özellikle hafif silâh, mühimmat, yedek parça alanında oldukça önemli aşamalar kaydetmiştir.

1970'li yıllarda elektronik ve havacılık sanayii alt yapısının tesis edilmesi yönünde yoğun çabalar gösteren İran'da, 1979 yılındaki rejim değişikliği sonrasında bu alandaki birikim neredeyse kaybolmuş durumdadır. İran-Irak savaşının olumsuz etkilerinin yanı sıra Batı ülkelerince uygulanan silâh ve teknoloji ambargosu, İran'ın savunma sanayii alt yapısını geliştirme çabalarını olumsuz yönde etkilemiş ve Tahran yönetimini, Çin Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kore gibi teknolojik açıdan geri ülkelerle işbirliği yapmaya zorlamıştır. Teknoloji transferi ve yetişmiş insan gücü temini gibi konularda karşılaşılan güçlükler İran'ın çabalarının belli üretim alanlarında yoğunlaşmasına neden olmuş ve başlatılan savunma elektroniği, savaş gemisi inşası ve uçak helikopter imâli gibi üstün teknoloji gerektiren alanlarda sadece bakım onarım imkânları aşamasında kalınmıştır. İran'ın bugün için sahip olduğu belki de en ileri üretim yeteneğinin topçu roketleri ve kısa-orta menzilli balistik füzeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir⁷⁹¹.

Savunma sanayii faaliyetlerinde tamamen eski Sovyetler Birliği'ne bağımlı bir durumda olan Bulgaristan'da, Varşova Paktının dağılmasından sonra yeni teknolojilere ulaşılmasında ve dolayısıyla daha modern silâh sistemlerinin geliştirilmesinde zorluklarla karşılaşmaya başlanmıştır. Eski Varşova Paktı içindeki savunma sanayii iş dağılımında muhtelif mühimmat, kara konuşlu elektronik harp sistemleri ve muhabere donanımı üretimini üstlenmiş olan Bulgaristan, ayrıca sınırlı da olsa zırhlı araç üretim yeteneklerini geliştirmiştir. Buna karşılık havacılık, roket ve gemi inşa sanayii alanlarında herhangi bir birikim elde edilebilmiş değildir.

Irak, 1980'li yılların başından itibaren savunma sanayii alanında kendine yeterli bir hale gelebilmek ve silâhlı kuvvetlerinin büyük miktarlardaki savunma donanımı ihtiyacını yurt içi kaynaklardan karşılayabilmek için gerekli yatırımlardan kaçınmamıştır. Ancak, yetişmiş insan gücü kaynaklarının kısıtlı olması ve devlet eliyle gerçekleştirilen yatırımlarda

⁷⁹⁰ A.g.e., s.7.

⁷⁹¹ A.g.e., s.8.

büyük idari hataların yapılması gibi nedenlerle fazla başarılı olamamıştır. Balistik füzeler ve topçu roketleri ile kundağı motorlu topların da aralarında bulunduğu muhtelif kara tipi silâhların üretiminde önemli yetenekler kazanan Irak, söz konusu sistemlerin üretiminde yabancı ülkelere temin edilen teknolojiler ile uzmanların hizmetlerine bağımlı olmaktan kurtulamamıştır.

Türkiye'nin komşuları arasında en zayıf savunma sanayii alt yapısına sahip olan ülkenin Suriye olduğu görülmektedir. Eski Sovyetler Birliği tarafından sağlanan desteklerle güçlü bir ordu kurmuş olan Suriye, kendi savunma sanayiini kurmak yerine yardım almayı tercih etmiştir. Bu nedenle 1990'lı yıllara kadar savunma sanayii alanındaki faaliyetleri mühimmat üretimi ve bazı zırhlı araçlar üzerindeki basit tadilatlarla sınırlı kalan Suriye son gelişmelerle birlikte Irak ve İran örneklerini izleyerek 1991 yılından bu yana Kuzey Kore ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin teknik ve insan gücü desteği ile balistik füze üretimi yönünde adımlar atmaya başlamıştır.

İsrail, bölgede ve gelişmiş ülkelerin dışında olmak kaydı ile, savunma sanayii alanında en büyük ve güçlü olanıdır. Kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi aynı zamanda yurt dışına da milyarlarca dolar ihracat yapmaktadır. İsrail'de savunma sanayii yatırımları, savunma Bakanlığı, İsrail silâhlı kuvvetleri, İsrail Uçak Sanayii İşletmesi ve İsrail Askerî Sanayii İşletmesinin ortak aldıkları kararlar ile gerçekleşmektedir⁷⁹². Savaş uçaklarının üretiminde oldukça önemli bir kapasiteye sahip olan İsrail, kendi tasarladığı C1 ve C2 uçaklarını üretmektedir. 1986 yılında yaptığı Lavi savaş uçağında bu alandaki önemli başarılarından biridir⁷⁹³. İsrail, ABD'den aldığı büyük miktardaki malî ve teknolojik yardım sayesinde bölgedeki en güçlü savunma sanayiinin sahibidir. ABD desteğinin kesilmesi durumunda, belirli alanlarda yoğunlaşmış Ar-Ge faaliyetlerine rağmen savunma sanayiinin gerileyeceği ortadadır⁷⁹⁴. 1980'li yıllarda savunma teknolojisi satma konusunda büyük bir hamle başlatmış, ancak temel teknolojik verileri ve dolayısıyla satış müsaadesi ABD'nin elinde bulunduğu için dış satışlarda düşlediği seviyede başarılı olamamıştır. Bugün için İsrail mevcut savunma sanayii üretim kapasitesini ilerletmek yerine teknoloji geliştirme yönündeki çalışmalara ağırlık vermiş durumdadır.

⁷⁹²Gerald Steinberg, "Israel", *The structure of the Defense Industry*, London, 1983, s.283.

⁷⁹³M.J. Kessler, "Israel's Defence Effort- Heavy Equipment", *Arm.Int.*, Vol.9, No: 2, April 1985, s.75.

⁷⁹⁴SIPRI, Yearbook 1990, s.56.

Tablo 27

Türkiye ile Komşu Ülkelere İlişkin Ekonomik ve Askerî Veriler (1995)

	Nüfus (milyon)	GSMH (milyon \$)	Kişi başı GSMH (\$)	Asker Sayısı (bin)	Ask. Harcamalar (milyon \$)	Asker Başına Harcama (\$)	Kişi başı Ask.Har. (\$)
Türkiye	61,4	166.700	2.714	805	6.606	8.206	108
Yunanistan	10.5	91.250	8.696	213	5.056	23.737	482
Bulgaristan	8.6	37.670	4.394	86	1.073	12.477	125
Sov. Birliği	148.3	664.000	4.478	1.400	76.000	54.286	512
Ermenistan	3.5	8.498	2.453	60	79	1.317	23
İran	64,6	158.200	2.449	440	4.191	9.525	65
Irak (1991)	17.9	12.960	723	475	9.698	20.417	542
Suriye	15.1	49.520	3.283	320	3.563	11.134	236

Kaynak: **Savunma Sanayii ve Tedarik**, TÜBİTAK, Ankara, 1998, s.27.

Görüldüğü üzere buraya kadar yapılan açıklamalar sonucunda, komşumuz olan ülkelerden sadece Yunanistan belli ölçülerde sayısal ve teknolojik yeterliliğe sahiptir. Yunanistan ve diğer komşularımız, Türk ordusuna deneyim, eğitim ve kararlılık özellikleri bakımından üstünlük sağlayamamıştır.

6- Dünyada Savunma Sanayiinde Yeniden Yapılanma ve Şirket Birleşmeleri

Dünyada savunma sanayii alanında gelişme kaydeden ve ihracat yapan ülkeler, ABD karşısında tutunabilmek amacıyla şirketlerini birleştirme yoluna gitmektedirler. Bu doğrultuda, Fransa uçak motoru üreticisi Snecma ile elektronik alanında faaliyet gösteren Sagem firmalarının birleşerek yıllık satışları 10 milyar Euro'ya ulaşacak olan bir firma kuracaklarını sürpriz bir şekilde açıklamıştır. Öte yandan, EADS ve Thales arasındaki birleşme görüşmelerinin, Avrupa'nın en büyük havacılık ve uzay grubunu, Boeing'le boy ölçüşebilir bir ölçeğe taşınması beklenirken, Almanya ve İngiltere'nin Paris üzerindeki baskıları sökonusu görüşmelerin resmîyet kazanmasını engellemiştir. Almanya'da ise konsolidasyonun başını deniz sistemleri çekmektedir. Thyssen Krupp, Blohm ve Voss, Nordseewerke ve Howaldtswerke Deutche Werft tersaneleriyle birleşmekte, bu durum ise Fransa, İspanya ve İtalya'yı iç işlerini düzene koymaya zorlamaktadır⁷⁹⁵. İsrail savunma sanayii, konsolidasyona yönelik ana adımı, 2004 yılı içerisinde ülkenin üç lider firmasının birleştirerek atmıştır⁷⁹⁶. Bu üç firma Elbit Systems, Tadiran Communications (TadCom), ve Elisra Electronics'tir. Elbit'in Başkanı Joseph Ackerman'ın "üç büyük firmanın bu

⁷⁹⁵ Defense News, 13 Aralık 2004, s.8.

⁷⁹⁶ Defense News, 20 Eylül 2004, s.16.

birleşmesi bizi Avrupa'nın ve ABD'nin önder savunma firmalarına benzer hale getirecek ve bu bizim son girişimimiz olarak da kalmayacak” demiştir⁷⁹⁷.

Ayrıca yapılan araştırmalara göre ABD-Avrupa arasındaki teknoloji açığının beklenenden az olduğu tespit edilmiş ve yaklaşık iki yıl süren bir araştırmanın ardından yayınlanan rapora göre, Avrupa ülkelerinin savunma teknolojileri açısından Amerikan yetkililerinin belirttiğinin aksine çok kötü durumda olmadığı ortaya koyulmuştur. Özellikle, Avrupa ülkeleri ağ merkezli savaş konseptinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bilişim teknolojilerine kendilerini adanmış olan bu devletler, ABD ve Avrupa ülkeleri arasında işbirliğine engel bazı yetenek açıkları ve eksiklerin bulunmakla birlikte bunların çok vahim olmadığı veya transatlantik ortak hareket kabiliyetine güçlü bir engel teşkil etmediği değerlendirilmektedir.

1991 Körfez Savaşı ile 1999 yılında Balkanlarda patlak veren çatışmalarda ABD ile Avrupa ülkeleri arasında ortak hareket kabiliyeti açısından, özellikle haberleşme ve veri transferi konularında ortaya çıkan farklılık ve eksikliklerin, ABD'nin liderliğini yaptığı askerî devrim (military revolution) ile bir uçuruma dönüşeceği düşünülüyordu. Ancak, George Washington Üniversitesi tarafından yapılan araştırma söz konusu tahminlerin aksine Avrupa ülkelerinin bütçe kısıtlamalarına rağmen mevcut altyapılarının iyileştirilmesi için yoğun çaba sarf ettiğini gözler önüne sermektedir. Söz konusu raporda yönetim politikaları karşılaştırılarak, ABD'nin eski ekipmanı yenisi ile değiştirmeyi tercih ettiği, Avrupa ülkelerinin ise bunları tamir ettiği ifade edilmiş, raporda ayrıca, Avrupa ülkelerinin bilişim teknolojileri yerine geleneksel silâh sistemleri için kaynak tahsis ettiği vurgulanarak, Avrupa ülkeleri tarafından yürütülen benzer programların duplikasyonlara ve kaçınılmaz olarak kaynak israfına yol açtığı bildirilmiştir⁷⁹⁸.

Avrupa ülkelerinin uyguladığı politikalar çerçevesinde savunma harcamalarının yıllardır en üst seviyelere çıktığı ve Avrupa ülkeleri hava kuvvetlerinin daha az sayıda fakat daha muktedir filolara sahip olmayı seçtiği, böylece ihtiyaç fazlası askerî uçakların yeniden satışına imkan sağladığı görülmüştür. Uçakların ömürleri, yapısal ve aviyonik modernizasyonlar yoluyla uzatılabilmekte olup mevcut platformları güçlendirmenin ve yeniden donatmanın maliyet-etkin bir çözüm sergilediği ve yenileştirme pazarını canlandırdığı bilinmektedir. Bu bağlamda, sekiz adet Lockheed Martin P-3C Orion deniz devriye uçağının, 2004 yılında düzenlenen sözleşme ile Hollanda Kraliyet Donanmasından

⁷⁹⁷ **Jane's Defence Weekly**, 12 Ocak 2005, s. 17.

⁷⁹⁸ **Defense News**, 25 Ekim 2004, s.6.

Alman Donanmasına satışının tatminkâr bir çözüm oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca, NATO'ya yeni üye olan ülkelerin, özellikle eski Doğu Bloğu ülkelerinin, sağlandığı takdirde FMS kanalıyla da eski Belçika F-16'larını, Kanada F-18'lerini ve bu durumdaki diğer uçakları satın almaya yöneldikleri ve Saab JAS 39 Gripen uçağının, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Bulgaristan ve Polonya tarafından tercih edilerek bu pazarda büyük başarı elde edildiği belirtilmektedir⁷⁹⁹.

Önümüzdeki yıllarda dünyanın önde gelen ülkeleri, başta savaş uçağı ve az sayıda nakliye uçağı olmak üzere yaklaşık 4800 uçak tedariki için 600 milyar dolar harcamayı plânlamaktadır. Öngörülen tedarik programlarında savaş uçaklarını, muharebe ağları, savaş gemileri ve denizaltılar izlemektedir. Tahmin edileceği üzere, ABD, askerî alımlarda en büyük paya sahip ve tedarik programı diğer ülkeler için de bir ölçüt oluşturmaktadır. ABD tek başına toplam 4800 uçağın 3500 tanesini alacak ve bunun için ödeyeceği miktar 420 milyar dolardır. Özellikle son yirmi yıldır, ABD askerî stratejisinde hava gücü üstünlüğü ve düşman semalarının kontrol edilmesi konsepti büyük yer tutmaktadır⁸⁰⁰.

ABD ve Avrupa'nın dışında en büyük uçak alım projesini ise Rus yapımı SU-30MKI model 140 savaş uçağının Hindistan ile ortak üretimi oluşturmaktadır. 3 milyar dolar bedelli projenin imzası 2000 yılında atılmıştır. Son yıllarda, Polonya'dan Güney Kore'ye kadar uzanan geniş bir yelpaze üzerindeki ülkelere savaş uçağı satma yarışında siyasi nüfuzu ve global gücünü iyi kullanan ABD, Avrupa'nın bir adım ötesine geçmiş durumdadır. Ne var ki, saldırı ve nakliye helikopterlerinde teknolojik üstünlüğe sahip olan Avrupa, helikopter satışında daha başarılı durumdadır. Nitekim, Fransız NH Industries'in ürünü NH90 helikopterlerinin müşterileri arasına Avustralya ve Umman da girmiştir. Ağ merkezli savaş ise öncelik taşıyan diğer bir alanı oluşturmaktadır. ABD'nin Geleceğin Muharebe Sistemleri (Future Combat Systems) için tahsis ettiği bütçe 177 milyar dolar ve bu kategoride ilk sırayı almaktadır. Ağ merkezli sistemde, her askerî, araç, tank ve helikopterin birbiriyle bağlantı içinde olması hedeflenmektedir⁸⁰¹.

2003 yılının birçok kriter ışığında savunma sanayii firmaları için iyi bir yıl olduğunun altı çizilerek, savaşın satışlarda bir patlamaya yol açtığı, silâh satışlarında artış yaşandığı ve özel firmaların muharebe alanında daha fazla rol almaya başladığı belirtilmektedir. Defense News Dergisi tarafından havacılık, savunma ve ulusal güvenlik firmalarının yıllık satışlarına dayanılarak hazırlanan raporuna göre, satışlarda yaşanan

⁷⁹⁹ **Janes Defence Weekly**, 27.10.2004, ss.28-30.

⁸⁰⁰ **Defense News**, 7 Mart 2005, s.14.

⁸⁰¹ **Defense News**, 7 Mart 2005, s.14.

sıçramanın daha çok firma birleşmelerinden kaynaklandığı vurgulanmakta olup, raporda, ilk 50'de yer alan firmaların büyük bir çoğunluğunun ABD menşeli olduğuna işaret edilmektedir. ABD pazarının ortak ölçekli müteşebbis firmalardan teşekkül tek gerçek savunma sanayii pazarı olduğu ifade edilerek, Avrupa (İngiltere hariç olmak üzere) ve Asya'nın birçok bölgesinde savunma sanayii firmalarının devlet sahipliğinde olduğu bildirilmektedir⁸⁰².

B. SAVUNMA SANAYİİNİN MODERNİZASYONUNDA TÜRKİYE'NİN SAVUNMA HARCAMALARI

Savunma hizmetleri, bir devletin hem kendi içindeki her türlü yasa dışı olaylara karşı hem de diğer devletlerin o devlet üzerindeki egemenlik iddialarına karşı ulusal egemenliğini korumak amacıyla yapmış oldukları korumadır. Bu bağlamda savunma harcamaları, ülkelerin refah payları pahasına millî gelirlerinden ayırdıkları paylar ile egemenlik ve ulusal varlığının devamını sağlayan harcamalardır⁸⁰³.

Gelişmiş ülkeler için yapılan araştırmalarda savunma harcamalarının seviyesinin ekonomik faktörlere bağlı olmadığını ve genel olarak savunma harcamalarının bu ülkelerin gelir düzeylerine bağlı olduğu görülmüştür. Gelişmiş ülkelerin savunma harcamaları gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük seviyededir. Bu durumun temel nedeni ise gelişmiş ülkelerin savunma sanayii ürünleri satan ülkeler olmasıdır⁸⁰⁴.

Günümüz modern devlet yapılanmasında da savunma ve güvenlik hizmetleri devletin temel ve aslî fonksiyonu olarak kabul edilmiştir. Savunma hizmeti salt anlamda bir ortak tüketim hizmetidir. Çünkü savunulan alanda yaşayan herkes ister istemez bu hizmetten yararlanmak durumundadır. Savunma hizmetinin gerçekleştirilmesi devletin bu alana yapmış olduğu harcamalarla mümkün olmaktadır ki, bu harcamalar "*savunma harcamaları*" olarak adlandırılır⁸⁰⁵.

Savunma harcamaları genellikle devlet harcamalarının en büyük ve en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bundan dolayı savunma harcamalarındaki değişim ülke

⁸⁰² **Defense News**, 23 Ağustos 2004, ss. 11-14.

⁸⁰³ Kutluk Kağan Sümer, "*Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi*", **Güvenlik ve Stratejileri**, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2005, s.87.

⁸⁰⁴ Aziz Akgül, **Savunma Sanayii İşletmelerinin Nitelikleri Üzerine Bir Araştırma ve Türkiye İle İlgili Öneriler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1985, ss.9-10.

⁸⁰⁵ Emine Koban, "*Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye'deki Gelişimi*", **Silâhlı Kuvvetler**, Sayı 355, 1998, s.40.

ekonomisinin bütün sektörlerinde etkili olmaktadır. Bu etki talep artışının artarak sanayii canlandırması ve artan sanayii üretiminde beraberinde ekonomiyi büyütmesi olarak görülebilir⁸⁰⁶. Ancak, özellikle devletlerin silâhlanma yarışına yöneldikleri dönemlerde bu etkinin çok yoğunlaştığı ve ekonomik kaynakların büyük bir kısmını silâhlanmaya ayırdıklarından farklı boyutlarda sıkıntılara girdikleri gözlemlenmektedir. Bu boyutlar, enflasyon, işsizlik, büyüme hızının düşmesi olarak görülmektedir⁸⁰⁷.

Savunma harcamaları dar anlamda, savunma hizmetine tahsis edilmiş askerî ve sivil personelle ilgili harcamalardan, bu sektörle ilgili araç ve gereçlerin silâh, ekipman vs. üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. inşa faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme harcamalarından oluşmaktadır. Bunların dışında geniş anlamda savunma harcamalarını ise, polis, gümrük görevlileri, sivil savunma, olağanüstü dönemde kısa zamanda silâh üretimine faaliyetlerini uyarlayabilecek sivil teşebbüsler, zorunlu yiyecek maddeleri ve ham maddelerin stoklanması faaliyetleri ile ilgili yapılan harcamalar ve yabancı askerî yardımlar oluşturmaktadır. Personel giderleri bu tür harcamalar içinde önemli bir payı oluşturmaktadır. Öncelikle silâhlı kuvvetlere mensup görevlilerine ödenen aylıklar ve diğer tüm harcamalar bu tür harcamalar içinde yer almaktadır. Personel giderleri dışında, ordunun ihtiyaç duyduğu silâh, araç, gereç, top, tüfek, uçak vb. malzeme alımlarının yanında, demirbaş niteliğinde olan ve yapımı yıllarca süren büyük kapital harcamalarını gerekli kılan askerî hava alanları, üsler, askerî tesislerin yapımı için yapılan harcamaların da savunma harcamaları içindeki payı büyüktür⁸⁰⁸.

Savunma harcamalarının finansmanı dünyanın bütün ülkelerinde büyük oranda devlet bütçesi içerisinde karşılanmaktadır. Bu durum savunmanın tamamen devlet kontrolünde olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'deki savunma harcamaları tarihsel süreç içerisinde yıllar itibarıyla incelendiğinde, cumhuriyetin ilk yıllarında savunmanın devlet bütçesinden aldığı pay oldukça yüksektir. Bu durumun en önemli nedeni dönemin koşullarıdır. Savaştan henüz çıkmış bir ülkenin millî egemenliğini sağlama mücadelesi savaş sonrası savunmanın ne derecede önemli olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, bütün kaynakların ve insan gücünün savaşlarda tükenmiş olması, ülke ekonomisinin kötü durumda olması ve eldeki kıt kaynakların çoğunun savunmaya ayrılması, eğitim ve sağlığa gereken önemin verilememesine yol açmıştır. 1924 yılında savunma harcamaları 48 milyon TL. olarak gerçekleşmiş ve bütçeden %36'lık bir pay almış,

⁸⁰⁶ Sümer, **a.g.m.**, s.84.

⁸⁰⁷ M. Şimşek, **a.g.e.**, s.11.

⁸⁰⁸ Koban, **a.g.m.**, s.45.

bütçenin üçte birinden fazlasının savunmaya gittiği görülmüştür. Bu yıl için savunma harcamalarının GSMH içindeki payı ise %4'tür. Eğitim ve sağlık harcamalarına baktığımızda 8 milyon olarak gerçekleşen harcamalar ancak bütçenin 5,5'ini teşkil etmiştir. 1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı, ülkemizin ekonomisini de etkilemiş ve savunma harcamalarında azalma gözlenmiştir. 1929 yılında savunma harcamaları 78,5 milyon TL.'ye yükselmiş fakat bütçe içindeki payı %30,8'e düşmüştür. Savunma harcamaları/GSMH oranı ilgili yılda 3,8 olmuştur. 1924-1934 arası savunma harcamaları artmakla birlikte bütçe içindeki paylarında azalma görülmüştür. 1935-1944 yılları arasında İkinci Dünya Savaşının etkileri görülmektedir. Savunma harcamaları açısından 1945-1954 yılları arasındaki dönem İkinci Dünya Savaşının sona erdiği, NATO ittifakına katılım ve dış askerî yardımların başladığı dönemdir. Bu yıllarda savunma harcamalarının bütçe paylarında düşme görülür. Daha sonraki dönemlerde de ABD ve NATO yardımları devam etmiştir⁸⁰⁹.

1- Savunma Harcamalarının Kaynakları

Askerî harcamaların ortaya çıkışı politik ve stratejik nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenle ülkeler yaptıkları ekonomik tartışmalarda, askerî harcamalardan vazgeçme bir yana, azaltılması dahi düşünülemez. Bu harcamalar devletin varlığının devamı için zorunlu harcamalardır.

Millî Savunma Bakanlığının 1998 yılında yayınladığı Beyaz Kitap'ta savunma harcamalarının ve aynı zamanda malî plânın kaynakları şu şekilde gösterilmektedir, “*millî savunma bütçesinden tahsisli kaynaklar, savunma sanayii fonu kaynakları, TSK Güçlendirme Vakfı kaynakları, Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi, geri ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen devlet veya firma kredileridir*”⁸¹⁰.

a- Savunma Harcamalarının Plânlanması

Türkiye'de savunma harcamalarının ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi; Plânlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS) çerçevesi içerisinde yürütülür. Plânlama; orta (10 yıl) ve uzun vade (11-20 yıl) için askerî strateji ile stratejik hedeflerin ve kuvvet yapısının belirlenmesi işlemidir. Programlama, plânlama ile belirlenen hedeflerin kaynaklar bazında nasıl gerçekleştirileceğinin bir zaman boyutu üzerinde

⁸⁰⁹ Selami Sezgin, “*Türkiye'de Savunma Harcamaları*”, **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, 2000, s.476.

⁸¹⁰ **Beyaz Kitap**, MSB Yayını, 1998, s.117.

projelendirilmesi işlemidir. Bütçeleme, on yıllık tedarik programlarında belirtilen muhtemel kaynak tahsislerinin her yıl için o bütçe yılında nereye, ne maksatla ve ne kadar tahsis edileceğinin kararlaştırılması işlemidir⁸¹¹.

TSK'nın, modernizasyonu için yapılan harcamalarda ilk yapılan iş “*Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisi*” (TÜMAS) oluşturulmasıdır. TÜMAS orta ve uzun vadede kuvvet yapısı ve modernizasyon plânlarını kapsayan programları içerir. TÜMAS'ın öngördüğü hedefler istikametinde “*Plânlama ve Programlama Direktifi*” (PPD) hazırlanır. PPD orta ve uzun vadeli ihtiyaçların mevcut imkânlarla hangilerinin karşılanması gerektiği konusunda genel anlamda açıklık getirir ve yönlendirme sağlar. Yapılan bu çalışmalardan sonra, orta ve uzun vadede TSK'nın kuvvet yapısı ve bu yapının ihtiyacı olan ana sistemler, harbe hazırlık ve harekâtı idame ile inşaat konularında ulaşmayı amaçladığı hedefleri ortaya koyan “*Stratejik Hedef Plânı*” (SHP) yapılır. TSK'nın modernizasyon ve güçlendirilmesi için sürdürülen faaliyetler çerçevesinde silâhlı kuvvetlere tahsisi muhtemel genel bütçe ve bütçe dışı kaynakları kapsayan ve bu kaynakların tahsisi ve kullanılmasına ilişkin esas ve kriterleri belirleyen bir ana plânlama dokümanı olan malî plân hazırlanır. Malî plân, ilgili plân döneminde silâhlı kuvvetlerin, güçlenme, modernizasyon ve idamesi için tahsisi muhtemel malî kaynakların kuvvetler bazında ve fonksiyonel harcama gruplarına yapılmış tahsislerini kapsar. SHP'nin hazırlanmasından sonra bu plâna dayanılarak “*On Yıllık Tedarik Programı*” (OYTEP) hazırlanır⁸¹².

b- Savunma Harcamalarının Genel Bütçe Üzerindeki Yansımaları

Askerî harcamalar, bir ülkenin ekonomisi üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler meydana getirir. Askerî harcamalardaki artış kısa dönemde ekonomi üzerinde doğrudan etki olarak, talep, üretim ve istihdam düzeylerinin yükselme şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Askerî harcamalara çok fazla kaynak ayıran ülkeler, önemli miktarlarda silâh ihraç etmelerine rağmen yine de, ülke dışındaki askerî harcamalarının fazla olması yüzünden ödemeler dengesinde önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Daha az gelişmiş ülkelere de ise, bu ülkelerin askerî harcamaları diğer kamu harcama şekillerine göre daha çok ithalâta yönelik talep niteliğindedir, bu nedenle ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir⁸¹³.

Bir ordunun silâh ve teçhizatı dış kaynaklardan yardım ve hibe şeklinde temin olundukça ve bu devam ettikçe acı ikazlara maruz kalmaktan kaçınmakta mümkün

⁸¹¹ A.g.e., s.117.

⁸¹² A.g.e., s.121.

⁸¹³ Muammer Şimşek, “*Askerî Harcamaların Ekonomik Etkileri*”, **Silâhlı Kuvvetler**, Sayı 338, Ekim 1993, s.4.

değildir. Türkiye gibi pek çok meseleleri olan bir ülkede silâhlı kuvvetleri için yüzde yüz bir millî yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Dünyada bu mutluluğa erişmiş birkaç devlet hariç, diğerleri büyük devletlerin sanayiine muhtaçtır⁸¹⁴.

Türkiye'deki durum, Türk savunma bütçesi, sınırlı bir millî gelir artırımına bağlı olarak yine sınırlı bir oranda artabilmektedir. 1968 bütçesi 21.5 milyar civarında ve savunma bütçesinin de 4 milyar olduğu ve bu bütçe ile Jandarma hariç 500 bin civarında bir kuvvetin desteklendiği anlaşılmaktadır. Bütçenin %95'i ordunun personel masraflarına ayrılırken, %5'i ateş gücü ve harekât kabiliyeti sağlayacak silâh, vasıta ve teçhizata ayrılmıştır. Silâh ve vasıtalar, millî bütçeden temin olunamayınca, Amerikan yardımı işlemekte ve 1 milyar 200 milyon lira civarında aynı bir yardımla bu açık kapatılmaktadır⁸¹⁵.

Askerî harcamaların ekonomi üzerindeki etkileri, kısa ve uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Askerî harcamaların kısa dönemdeki etkisi, talep ve istihdam artışını uyarmasıdır. Ancak uzun dönemde bu harcamalar, yatırım, enflasyon, istihdam, ödemeler dengesi, endüstriyel verimlilik ve ekonomik büyüme üzerinde daha çok negatif bir etkiye sahip olma eğilimi taşımaktadır⁸¹⁶.

Askerî harcamaların ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin olarak ele alınan çalışmaların, genellikle farklı, birbirleriyle çelişkili ve kararsız sonuçlar ürettiği görülmektedir. Bu konuda özellikle bazı bilim adamı ve ekonomistler, askerî harcamaların ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri olduğunu ve bu olumsuzluğun askerî Ar-Ge ve askerî tedarik harcamalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Askerî Ar-Ge harcamaları, bir ülkenin sivil sanayilerini yenileştirmek için kullanması gereken bilimsel ve mühendislik kapasitesindeki birikimini tükettiği, o ülkenin uzun dönemdeki ekonomik ilerlemesini ve dünya ticaretindeki rekabet gücünü azalttığı belirtilmektedir. Ayrıca askerî tedarik harcamalarının, ekonomide enflasyona yol açtığını ileri sürmektedirler⁸¹⁷.

Her ülke dahilî ve haricî savunma güvencesini sağlamak mecburiyetindedir. Ülkelerin savunma bütçelerinde bir kısıtlama olduğu gerçek olmakla beraber, her ülke lüzumlu bütçeyi silâhlı kuvvetlerine tahsis etmek için imkânlarını şu veya bu şekilde mutlaka kullanmaktadır. Ülkelerin savunmasında tehdit ile tedbir arasında bir ahenk mevcuttur. Ülke savunmasındaki tedbirler bir malîyet gerektirir. Bir taraftan Türkiye'nin jeostratejik ve

⁸¹⁴ Sezai Orkunt, “*Silâhlı Kuvvetler Sorunu*”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1968, s.2.

⁸¹⁵ Orkunt, *a.g.m.*, s.2.

⁸¹⁶ Şimşek, *a.g.m.*, s.9.

⁸¹⁷ *A.g.m.*, s.12.

jeopolitik konumu, karadan ve denizden 13 civarında komşusu, Avrupa ve Asya arasındaki fizikî ve kültürel köprü durumu, Orta Doğu ve Balkanların mevcut karmaşası, diğer taraftan mevcut sosyoekonomik durum, ülkenin bütçesi nazara alındığında gerek ve yeter, güçlü, modern bir silâhlı kuvvetlerin ihtiyacı ve önemi kendini göstermektedir⁸¹⁸.

Savunma bütçesinin amacı silâhlı kuvvetlerinin asli görevi çerçevesinde etkinlik caydırıcılık ve savaş gücünün yükseltilmesini ve devamlılığını sağlamak maksadıyla, kıt ve sınırlı kaynakların ihtiyaçlara göre en verimli bir şekilde tahsisi ve ekonomik kullanımını temin için gerekli prensipleri bir sistem şeklinde ortaya koymaktır.

Türkiye'nin savunmaya ayırdığı kaynakların boyutu açısından ilk başvuru kaynağı Malîye Bakanlığı'nca yayımlanan destekli bütçe verileridir. Burada, MSB, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın harcamaları, savunma başlığı altında toplanmaktadır.

Bütçe harcamalarındaki artış ve savunmanın bu artışa katkısının yalnızca bütçe içindeki payı ışığında ölçülemeyeceği açık olup, payının yanı sıra, savunma harcamalarının artış oranlarına da bakmak gerekir. Çünkü savunmanın artışları, bütçe içindeki payı oranında bütçe artışına yansımaktadır. 1980 yılından sonra bütçe harcamalarının % 4'ten fazla daraldığı bir dönemde savunma harcamalarının % 24 dolayında artmış olduğu görülmektedir. Savunma harcamasının çok hızlı (% 19) arttığı 1983 yılında, birincil bütçe %26 dolayında artmıştır. Dönemin bütünü için bakıldığında, savunma harcamalarının düzenli olarak toplam harcamaların üzerinde büyüdüğü söylenemez. Birincil bütçeye göre savunmanın daha fazla arttığı yıllar 1980, 1989, 1992, 1995 ve 2000 yıllarıdır. Bütün dönem boyunca, 1980 yılı dışında, savunma harcamalarındaki büyümenin birincil bütçenin büyümesini en fazla 2000 yılında aşması dikkat çekmektedir. Savunma harcamalarının bütün dönem için düzenli bir biçimde, bütçe harcamalarındaki artışı belirlediğini öne sürmek mümkün değildir. Öte yandan, bazı dönüm noktalarında savunma harcamalarının bütçe harcamalarını çok yüksek düzeyde arttırdığı ve diğer fonksiyonel harcamaların daralmasına neden olduğu görülmektedir. Birincil bütçe harcamalarındaki artışın 1980 yılında % 76'sı, 1989'da % 39'u, 1992 yılında %54'ü, 2000 yılında ise %68'i savunma harcamalarından kaynaklanmaktadır⁸¹⁹.

⁸¹⁸Oktay Almak, “Savunma Endüstrilerinde Teknolojik Gelişme Stratejileri”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara, s.4.

⁸¹⁹**Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri (1980-2001)**, TESEV Yayını, s.13.

Tablo 28

MSB'lığı 1998 bütçesinin dağılımı aşığıdaki gibidir.

	MSB'LİĞİ BÜTÇESİ İÇİNDEKİ PAYI (%)
Genelkurmay Başkanlığı	7,7
Millî Savunma Bakanlığı	7,3
Kara Kuvvetleri Komutanlığı	49,5
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı	13,9
Hava Kuvvetleri Komutanlığı	21,6

Kaynak: **Beyaz Kitap**, 1998, s.120.

Savunma sanayii piyasasını diğer sektörlerden ayıran birçok özellik vardır. Bu özelliklerin başında, bu piyasada tek alıcının bulunması ve bu alıcının da devlet olması gelir. Tek alıcının bulunduğu bu yapı, piyasanın boyutlarını belirleyip alıcının gücünü artırmaktadır. Genellikle sermaye ve teknoloji yoğun bir üretim sistemi gerektirmesi, nitelikli işgücü istihdam etmesi, sektörde az sayıda fakat büyük şirketlerin yer alması, ürünleri için çok yüksek kalite standardı aranması, yeni bir sistem geliştirip üretmenin uzun yıllar alması nedeniyle sermaye devir hızının düşük olması, pazarın iç ve dış siyasal ortama göre daralıp genişlemesi bu piyasanın diğer belirleyici özellikleridir⁸²⁰.

Savunma harcamalarının üretim üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Olumlu etkisi özellikle ekonominin eksik istihdam içinde bulunduğu bir durumda savunma bütçesinde yapılacak bir artışın, iktisadî büyümeyi olumlu yönde etkilemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, savunma harcamaları içinde yer alan askerî amaçlı bilimsel araştırmalara ve teknik gelişmelere yönelik olanların, üretime olumlu katkısı olabilmektedir. Bu tür harcamalar bilimsel araştırmalara ve teknik ilerlemelere bir hamle gücü vermektedir.

Savunma harcamalarının olumsuz etkilere yol açtığını ileri süren bir kısım araştırmacılara göre, savunma hizmetleri üretken olmayan bir tüketim türü olarak nitelendirilmektedir. Özellikle malzeme alımları ve personel giderlerine ayrılan ödeneklerin savunma harcamaları içinde büyük tutarda olması nedeniyle, savunma harcamalarının üretken olmayan tüketime gitmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarına büyük pay ayrılması, bütçe açıklarının artmasında ve enflasyonist baskıların şiddetlenmesinde etkili olmaktadır. Aynı görüşü paylaşan araştırmacılar savunma harcamalarının bir olumsuz etkisini de askerî teknolojinin sivil teknolojiye göre daha az ekonomik kârlılığa sahip olduğunu söylemektedirler⁸²¹.

⁸²⁰ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1998, s.8.

⁸²¹ Koban, **a.g.m.**, s.48.

Ülkemizde savunma sistem alımlarını düzenleyen özel bir yasa yoktur. Savunma sistemleri 2886 sayılı Devlet İhale Yasası ve savunma sanayii fonu kullanılarak yapılacak alımlarda 3238 sayılı SSM kurulması hakkındaki yasa uygulanarak satın alınır. Sanayileşmek isteyen bütün ülkelerin devlet ihale yasaları millî sanayi ve millî teknolojinin geliştirilmesini desteklerken, bizim devlet ihale yasamız bu desteği sağlayamamaktadır⁸²².

c-Dünyada Savunma Harcamalarının Durumu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş dönemiyle birlikte başlayan bloklaşma çalışmaları, dünyada askerî dengelerin değişmesine ve buna bağlı olarak silâhlanma yarışının hızlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ülkelerin çoğunluğu, silâhlanma yarışına başlamışlar ve ekonomilerinin önemli bir kısmını buraya aktarmışlardır. Bu dönemde özellikle 1950'lerden 1990 yılı başlarına kadar, savunma harcamaları büyük artış göstermiştir. Fransa, ABD ve İngiltere gibi ülkeler, savunma harcamalarını özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra diğer kamu harcamalarına göre daha büyük oranda artırmışlar ve nükleer silâhların yarattığı tehlike nedeniyle, ABD ve eski Sovyetler Birliği gibi ülkeler barış yıllarında da büyük savunma harcamaları yapmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana askerî amaçlı harcamaların toplamı ise 16 trilyon doları aşmıştır. 1980'li yılların sonunda yüksek gelirli ülkelerin bir yılda 860 milyar dolarlık bir askerî harcamada bulunduğu görülmektedir⁸²³. İkinci Dünya Savaşı sonrasında araştırma-geliştirme faaliyetlerinin etkisiyle silâh teknolojisinde olağanüstü bir gelişme ortaya çıkmıştır. Günümüzde savunma sektörü ileri teknoloji kullanan bir sektör olma özelliği taşımaktadır. ABD, Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler dünya askerî araştırma geliştirme üretiminin %90'nına yakınıni gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının gelişimi ve yapısına bakılacak olursa, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte dünya savunma harcamaları düşme eğilimine girmiştir. Aynı yöndeki gelişme NATO içinde de görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye bu gelişmelerin dışında kalmış, Yunanistan ve Türkiye'deki savunma harcamaları dünyadaki gelişmelerin tersine artmaya devam etmiştir. Bunun temel sebebi iki ülke arasında yaşanan silâhlanma yarışıdır. Türkiye açısından iç güvenlik ihtiyacı da bu artışın en önemli nedenidir.

⁸²² Cumhuriyetimizin 75nci Yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, SSM Yayını, Ankara, 1998, s.95.

⁸²³ Koban, a.g.m., s.52.

Türkiye, dünya devletleri ile karşılaştırıldığında da savunma harcamaları açısından dünyada on yedinci (7,792 milyon \$), asker sayısı açısından altıncı (820,000 asker), GSMH açısından yirmi beşinci (193,500 milyon \$), savunma yükü açısından kırk birinci (%4), kişi başına savunma harcamaları açısından ellinci (123 \$) sırada yer almaktadır⁸²⁴.

Aşağıdaki tabloda dünyada en fazla savunma harcaması yapan 30 ülkenin yaptığı harcamalar görülmektedir. TÜBİTAK'ın yayınladığı “Savunma Sanayii ve Tedarik” adlı eserden alınan ve 1990 ile 1995 yılları arasındaki savunma harcamalarını kapsayan bu istatistiklere göre yine Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 29

En Çok Savunma Harcaması Yapan Ülkeler (milyon dolar, 1995 fiyatları ile)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990-95 Toplam
1. ABD	351900	309700	328200	312000	295300	277800	1. 874. 900
2.SSCB	335600	287300	171200	131000	95330	76000	1. 096. 430
3.Çin	55660	53270	55390	56390	58470	63510	342. 690
4.Fransa	51480	51910	50300	49680	50190	47770	301 330
5.Japonya	46820	48430	49510	50070	50540	50240	295. 610
6.Almanya	55790	51480	49260	44820	42050	41160	284. 560
7.İngiltere	42630	43780	39340	37790	36330	33400	233. 270
8.S.Arabistan	26620	39240	37650	21470	17630	17210	159. 820
9.İtalya	22010	22030	21530	21670	21220	19380	107. 840
10. G.Kore	12390	11950	12740	13050	14280	14410	78. 820
11. Tayvan	10270	10630	1 1080	12500	11770	13140	69. 390
12. Kuveyt	15130	17620	20430	3759	3146	3488	63. 573
13. Kanada	10560	9797	9871	9895	9644	9077	58. 844
14. İspanya	9633	9234	8474	9232	8361	8652	53. 586
15. Hollanda	9343	9122	9127	8468	8235	8012	52. 307
16. Brezilya	9832	7758	6674	8296	7365	10900	50. 825
17. İsrail	8237	6233	8320	7812	8376	8734	47. 712
18. Avustralya	6741	7425	7599	8381	8567	8401	47. 114
19. Hindistan	7626	7061	6991	7872	8502	7831	45. 883
20. İran	9307	8654	5410	6333	5586	4191	39. 481
21. Türkiye	4968	5388	5849	6406	6322	6606	35. 531
22. İsveç	5905	6051	5601	5947	5978	6042	35. 524
23.K.Kore	6827	5525	5916	5556	5638	6000	35. 462
24. Polonya	10060	8135	3839	3707	4760	4887	35. 388
25. İsviçre	6357	5510	5408	4876	5019	5034	32. 204
26. Belçika	6155	6099	4961	4640	4611	4449	30. 915
27. Yunanistan	4806	4625	4882	4845	4932	5056	29. 146
28. Irak	16210	9698	-	-	-	-	25. 908
29. Arjantin	3949	3060	4841	4489	4842	4684	25. 865
30. Norveç	3600	3530	3958	3738	3907	3508	22. 241

Kaynak: **Savunma Sanayii ve Tedarik**, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1998, s.23.

⁸²⁴ Sezgin, a.g.m., s.478.

Türkiye'nin komşularıyla olan savunma göstergeleri incelendiğinde, bölgesinde önemli bir güç olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yüksek düzeyde ki savunma harcamaları 1950-1994 dönemidir ve bu harcamalar zararlı bir etkiye sahip değildir. Daha uzun dönem dikkate alındığında (1924-1996) Türkiye'nin savunma harcamalarının ekonomi üzerinde negatif etki gösterdiği görülmektedir. Türkiye bölgesinde asker sayısı bakımından Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. Bu sıralama GSMH ve savunma harcamaları açısından da geçerlidir. Savunma yükü açısından ise Türkiye, Yunanistan, Rusya, Suriye ve Irak'tan sonra yer almaktadır⁸²⁵.

2- Savunma Sanayiine Yönelik Vergi Uygulamaları

Tüm dünyada olağanüstü durumlarda, ekonomi ve siyasi faaliyetlerini düzenleyen hukuk kuralları değişikliğe uğrar ve geniş hürriyetler daraltılır, sınırlandırılır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulamaya konan harp ekonomisi tüm ekonomik ve toplumsal güçlerin ülke savunmasına seferber edilmesine neden olmuştur. Ülkemiz savaşa katılmamakla birlikte savaşın tüm sıkıntılarını yaşamış, her an savaşa girecekmiş gibi bir ekonomiyi ve hazır bir orduyu ayakta tutmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşının sıkıntılı yıllarında harp ekonomisi uygulamasına başlayan Türkiye, 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanununu çıkarmış ve bu kanun çerçevesinde ekonomik ve malî tedbirler almıştır. Kanun, hükûmete sanayi ve maden kurumlarında üretim miktar ve cinsini tespit ve işletmelere gerekli programları tanıtmaya ve uygulatma yetkisi vermiştir.

Savaş sırasında harbin finansmanı ve fevkalade durum dolayısı ile birçok vergi ve resimlere zam yapılmış ve bazı maddeler vergi kapsamına alınmıştır. Bu vergileri düzenleyen ilk kanun 17.05.1940 tarih ve 3828 sayılı kanundur. Daha sonra 4040, 4226, 4415, 4437, 4565, sayılı kanunlar çıkarılarak savaşın gerektirdiği finansman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu kanunlara ilave olarak bazı vergilerin oranlarında ve özellikle kazanç, yardım, muamele, şeker, içki ve sigara, hava kuvvetlerine yardım vergileri artırılmış ve savunma ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidilmiştir⁸²⁶.

Dönemin koşulları ve ekonomik sıkıntıları aşmak amacıyla artırılan bu vergi oranları ile sınırlı kalmamış yeni bir takım vergilerde ilave edilmiştir. Bunların en önemlilerinin başında millî müdafaa vergisi gelmektedir. 1941 yılında PTT, kibrit, bina ve ihracattan

⁸²⁵ A.g.m., s.479.

⁸²⁶ **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.175.

alınmaya başlanan bu vergiler yukarıda bahsi geçen 17.05.1940 tarih ve 3828 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra özellikle savaş ve savunma giderleri için getirilen vergiler uygulamadan kaldırılmıştır. Tayyare resmi, hava kuvvetlerine yardım vergisi ise bir süre daha devam etmiştir. Savaş ekonomisinin uzun yıllar devam eden olumsuz etkileri 1949 yılından itibaren vergi sisteminde yeni düzenlemeleri zorunlu kılmış ve tüketim ve servet vergilerinde düzenlemeler yapılmıştır.

1985 yılında kurulan “Savunma Sanayii İdaresi” ve bu idarenin finansmanı için oluşturulan “Savunma Sanayi Destekleme Fonu” için gelir ve kurumlar vergisi üzerinden %3 pay alınmasına karar verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşının başlangıcından 1970 yılına kadar Türkiye’de bütçe gelirleri ve bu gelirlerin içerisinde savunmaya ayrılan pay aşağıdaki çizelgede karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Savunma ve Güvenlik Hizmetleri Ödenek ve Harcamaları isimli yayından alınan çizelgedeki, rakamsal oranlara bakıldığında özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında savunmaya yönelik vergilerin oranlarına artış gözlenmektedir ki bu savaş ekonomisi uygulanan bir ülke için normal bir tablodur.

Tablo 30

Savunmaya Yönelik Vergi Gelirlerinin Bütçe Gelirleri ve Vergi Gelirleri İle Karşılaştırılması (1939-1968)

YILI	BÜTÇE GELİRLERİ (1)	VERGİ GELİRLERİ (2)	SAVUNMAYA YÖNELİK VERGİ GELİRLERİ (3)	PAY (%) (3/1)	PAY(%) (3/2)
1939	478.1	240.7	15.6	3.3	6.5
1940	665.7	272.0	26.6	4.0	9.8
1941	778.5	350.3	52.0	6.7	14.8
1942	1218.0	751.0	370.6	30.4	49.3
1943	1300.8	839.8	242.4	18.6	28.9
1944	1309.9	853.0	198.5	15.2	23.3
1945	812.1	580.0	156.3	19.2	26.9
1946	1323.6	884.3	140.0	10.6	15.8
1947	1979.6	1161.6	144.6	7.3	12.4
1948	1821.5	1160.6	161.2	8.8	13.9
1949	2064.7	1399.4	181.9	8.8	13.0
1950	1841.3	1242.1	247.8	13.5	20.0
1951	2116.3	1271.5	109.4	5.2	8.6
1952	2703.6	1588.3	117.2	4.3	7.4
1953	2543.4	1853.3	141.6	5.6	7.6

1954	2608.5	2094.8	148.3	5.7	7.1
1955	3399.4	2481.7	193.6	5.7	7.8
1956	3572.8	2815.5	212.6	6.0	7.6
1957	4337.5	3271.4	220.8	5.1	6.7
1958	5267.8	3868.7	273.3	5.2	7.1
1959	7154.6	5376.2	281.3	3.9	5.2
1960	7749.0	5541.0	307.8	4.0	5.6
1961	11632.6	6563.8	447.1	3.8	6.8
1962	9844.6	6934.2	441.9	4.5	6.4
1963	12609.0	8424.0	557.4	4.4	6.6
1964	13690.0	9292.0	580.8	4.2	6.3
1965	14803.1	10294.6	637.7	4.3	6.2
1966	18135.9	12464.1	649.2	3.6	5.2
1967	21784.9	14882.4	890.0	4.1	6.0
1968	22669.1	16239.5	795.1	3.5	4.9

Kaynak: **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri 1924-1993**, Malîye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.192.

TBMM’de 22.05.1939 tarihinde kabul edilen Muvazene-i Umumiye Kanunu Bütçesi rakamlarına göre, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne 1938 yılında bütçeden ayrılan tahsisat toplamı 5.755.330 lira iken, 1939 yılında bu rakam 6.284.000 lira olmuştur⁸²⁷. 1939 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihasına göre Millî Müdafaa Vekâleti kara kısmı için 1938 yılı bütçesi 61.361.030 lira iken, 1939 yılı için bu rakam 10.402.310 lira fazla ile 71.763.000 lira olarak belirlenmiştir. Bu rakam hava kısmı için, 1938 yılında 8.050.140 lira iken, 1939 yılında 8.302.000 olmuş, deniz kısmı 1939 yılı ödeneği de 6.884.000 olarak tespit edilmiştir⁸²⁸.

3- Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri ve Politikaları

Türkiye’de savunma hizmetlerini, millî güvenliğin amaçlarına uygun bir şekilde plânlamak ve yürütmek amacıyla, genel bütçeye dâhil daireler, katma bütçeli idareler, devlet ekonomi kurumları ve bunlara bağlı kurumlarda 24.10.1960 tarihi itibarı ile savunma sekreterlikleri kurulmasına karar verilmiştir⁸²⁹. Kurulan savunma sekreterliklerinin teşkilatı, görev ve yetkileri ile çalışma usul ve esasları, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan bir talimatname ile belirlenmiştir.

⁸²⁷ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, İçtima F, 22.5.1939, s.226.

⁸²⁸ TBMM ZC, Devre 6, Cilt 2, İçtima F, 22.5.1939, s. 47–207.

⁸²⁹ Resmi Gazete, Sayı 10641, 28.10.1960.

İkinci Dünya Savaşı sonrası meclis görüşmelerine yansıyan savunma politika ve bütçe görüşmelerinde gündeme gelen önemli konular şu şekilde ifade edilmektedir; 1952 yılı TBMM bütçe görüşmeleri sırasında CHP adına konuşan Kütahya milletvekili Asım Gündüz; “*Ordumuz, İkinci Cihan Harbinden sonra en yeni, en modern silâhlarla teçhiz edildikçe teşkilatında da buna göre değişiklikler yapmıştır. Ordumuz teçhizatının ikmalinde bize yardımlarını esirgememiş olan büyük dostumuz Amerikan hükûmetine şükranlarımızı bu vesile ile tekrarlamayı vazife addederiz,*” demiş ve Türk ordusunun savaş sonrasında yeniden yapılandığını modern teçhizat ve ateş gücü olarak savaş öncesine göre çok üst düzeye çıktığını ifade etmiştir⁸³⁰. Ancak bu ifadelerin ne kadarının doğru olduğu da tartışılır bir konudur.

Millî savunma bütçesi görüşmelerinde, CHP Rize Milletvekili Kemal Balta yaptığı açıklamada; “*millî savunma bütçesinin kuvvetler arasında eşit dağıtılmadığını, kara kuvvetlerine bütçenin %85’ini, hava kuvvetlerine %10’nu, deniz kuvvetlerine de %5’nin ayrıldığını belirterek, bu rakamların ABD’nde %65, İngiltere’de %58, Rusya’da %58’nin hava bütçesine ayrıldığını*” söylemiştir. Bu arada karşılaştırmalı olarak verdiği örnekte, “*bir tümene düşen uçak sayısı ABD ve İngiltere’de 500, Rusya’da 143, Bulgaristan’da 70 iken bu rakamın Türkiye’de 8 olduğunu*” açıklamıştır. “*Normal olarak bir tümene 100 adet uçak verilmesi gerektiği, Türkiye’de 30 tümen olduğuna göre bu tarihte Türkiye’nin 3000 adet uçağı olması gerektiğini*” işaret eden Kemal Balta mutlak hava gücünün önemini vurgulamıştır⁸³¹.

Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Mehmet Mahmutoğlu, “*Türk ordusu inkılâpların banisi olan büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği ana prensibe göre; “yurtta sulh cihanda sulh” vecizesinin en bariz sembolüdür,*” ifadesi ile başlayan konuşmasında mutlaka TSK’ya ait teşkilat kanununun hazırlanması gereğini ifade etmiştir. Hazırlanacak olan teşkilat kanununun amaçlarını da şu şekilde ifade etmiştir.

a. *NATO tipi, standart piyade tümeninin, zırhlı ve motorlu birliklerimizin çoğaltılmasını,*

b. *Hava birliklerimizin ordularımızla birlikte çalışacak ve hava savunmasını sağlayacak bir duruma ulaştırılmasını,*

c. *Deniz kuvvetlerimizin memleket müdafaasını sağlayacak bir plânla inkişaf etmesini,*

⁸³⁰ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 13, İctima 2, 24.11.1952, s.687.

⁸³¹ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 13, İctima 2, 24.11.1952, ss.696-697.

d. Silâhli kuvvetlerimizde kemiyet yerine keyfiyet prensibinin tatbiki ve böylece adet üzerinde tasarrufun sağlanmasını ve keza talim ve terbiye sevk ve idare hususlarında olduğu gibi her türlü ikmâl ve muhtelif meseleler üzerindeki esasların Amerikan usullerine göre tedrici bir surette kanunlaştırılmasını, temenni ederiz⁸³².

Hürriyet Partisi Elazığ Milletvekili Selahaddin Toker, 25.11.1957 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada; “*Millî Müdafaa Vekâletinin uzun zamandan beri vekaleten yürütülmesini eleştirmiş ve Millî Savunmaya önem verilmediğini*” ifade etmiştir. CHP adına Tunceli Milletvekili Arslan Bora; “*halen mevcut ordu teşkilat kanununun modern esaslar dâhilinde millî savunmanın istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak gözden geçirilmesi ve bir an önce yeniden hazırlanması gereği üzerinde*” durmuştur⁸³³.

Demokrat Parti adına Bilecik Milletvekili Yümnü Üresin, 30 Mayıs 1949 tarih ve 5398 sayılı kanun yerine vekâletin ihtiyacına ve bünyesine uygun bir teşkilat kanunu hazırladığını ifade etmiştir⁸³⁴.

CHP Elazığ milletvekili Celal Dora, 24.11.1958 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada; “*hükûmetin programında millî müdafaa politikasının bulunmadığını ve konu üzerinde yeteri kadar çalışılmadığını söylemiştir. Ayrıca ekonomik yapının bozuk olmasının millî savunma politikasına etki ettiğini ve millî savunma ihtiyaçlarının yeteri kadar karşılanmadığını*” açıklamıştır. “*Millî müdafaa politikasında takip edilmesi gereken yolun, NATO topluluğu içinde ahitlerimize sadık kalarak mevcut ve azami imkânlarımızı kullanmak suretiyle dost ve müttefiklerimizden bugüne kadar aldığımız ve bundan sonra alacağımız modern silâhlarla ordumuzu teçhiz ederek talim ve terbiyesi mükemmel, silâh ve teçhizatı bakımlı ve daima harbe hazır bir halde bulundurulmasını sağlamak ve yurt içi savunma teşkilatına da ordu ile aynı seviyede mülahaza ederek gereken tedbirleri almak olmalıdır*” demiştir⁸³⁵. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere bu dönemde savunma ihtiyaçları tamamen dışarıdan gelecek yardım ve desteklere bağlanmıştır.

CHP Ankara milletvekili Selim Soley, “*NATO anlaşması gereğince ordumuzun çok fazla bir kısmını hatta İngiltere ve Fransa’dan daha fazla bir kısmını NATO emrine bağlamış bulunuyoruz. NATO’ya az kuvvetle iştirak etmiş olanlar daha fazla menfaatler temin ettikleri halde, daha fazla kuvvetle iştirak etmemize rağmen daha az menfaat sağlıyoruz*” demesi üzerine Demokrat Parti grubu milletvekilleri “*menfaat için girmedik*”

⁸³² TBMM ZC, Devre 10, Cilt 17-2, İçtima 3, 25.11.1957, s.738.

⁸³³ A.g.c., s.741.

⁸³⁴ A.g.c., s.744.

⁸³⁵ TBMM ZC, Devre 11, Cilt 2/1, İçtima 1, 24.11.1958, s.521.

şeklinde bağırılmışlardır. Selim Soley ayrıca, “Kore’ye bizimle kuvvet göndermiş olan mütteliflerimiz kuvvetlerini çektiği halde biz yine eskisi kadar kuvvet göndermekteyiz” demiştir. Eski bir vekil olan Şemi Ergin ise buna “Kore bize mektep vazifesi görmektedir” cevabını vermesi üzerine “Askerlikte bütün milletlere hocalık eden Türk milletine Kore mektep olamaz” demiştir⁸³⁶. Bu dönemde meclis içerisindeki sert tartışmalara baktığımızda özellikle NATO ve Kore savaşı konusunda ciddi görüş ayrılıkları ve politikaları olduğunu görmekteyiz.

1959 yılı Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine genel bütçeden 1 milyar 146 milyon lira bir ödenek ayrılmış, Amerikan yardımı ise bu dönemde 350 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. Demokrat Parti Nevşehir Milletvekili Zihni Üner bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada “Dünyanın iki politik gruba ayrıldığı şu günlerde, Türkiye’nin NATO camiasının en nazik bölgelerinden birisinde bulunması Türk ordusuna yurt müdafasında olduğu kadar cihan sulhünün tesis ve idamesinde de mümtaz bir durum yaratmıştır” demiştir⁸³⁷.

Genel bütçeden millî savunmaya ayrılan pay 1938-1944 yılları arasında %52 iken 1950-1959 arası bu oran %25 olarak gerçekleşmiştir⁸³⁸. Özellikle savaş yıllarında yüksek olan bütçe ödenekleri Amerikan yardımlarının yoğun olarak alındığı dönemde düşmeye başlamıştır.

Ankara Milletvekili Hüseyin Ataman 1962 yılı Millî Savunma Bakanlığı Bütçe görüşmelerinde yaptığı eleştirilerde, “Yurdumuzun koruyucusu silâhlı kuvvetlerimiz için Türk milletinin yapmadığı ve yapamayacağı fedakârlık yoktur. Nitekim Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi ve İstiklâl Harplerinden çok yıpranmış olarak çıkan Türkiye Birinci Cumhuriyeti 1923’te millî savunmaya bütçesinin %46,5’ünü vermekle bir fedakârlık numunesi göstermiştir. 1944’te ise bütçesinin %54’nü tahsis etmekle rekor kırmıştır. İktidarın el değiştirdiği yıl olan 1950’de bu oran %31’di. 1960 yılına gelindiğinde %17’ye düşmüş ve yardımlarla %22 olmuştur. Bu yetmiyormuş gibi ordu personel ve malzemesi bilhassa istihkâm sınıfı şehirlerin imar işlerinde, şirketlere yardımda, yol işlerinde kıyasıya kullanılmış, bu suretle ordunun kuvve-i harbiyesi büyük oranda zedelenmiştir” demiştir⁸³⁹. Ayrıca komşularımızın savunmaya ayırdıkları payın Türkiye’nin çok üzerinde olduğunu Yunanistan’ın bu yıllarda %40’nı savunmaya ayırdığını ifade etmiştir.

⁸³⁶ A.g.c., s.541.

⁸³⁷ TBMM ZC, Devre 11, Cilt 7, İçtima 7, 24.2.1959, s.707.

⁸³⁸ A.g.c., s.710.

⁸³⁹ MM TD, Dönem 1, Cilt 3, Toplantı 1, 21.2.1962, s.86.

Bu yıllarda NATO müşterek enfrastrüktür (altyapı) programı adı altında NATO ülkelerinde ve burada, telli ve telsiz muhabere şebekeleri, deniz üsleri ve benzer tesisler yaptırılmaktadır. Dövizini dahi NATO'nun verdiği bu tesislerin inşasının silâhlı kuvvetlerimizin lojistik desteği bakımından hayati önemi vardır.

1962 yılı Millî Savunma Bakanlığı bütçesi, 2.555.864.092 lira olarak tespit edilmiştir. Bu rakam genel bütçe içinde %25,27 oranındadır. Bu rakam 1960'da %22,85, 1961'de %24,36 oranındadır. Oranların 1962 yılında yükselmesinin en önemli nedeni Amerikan yardım oranının düşmesi ve bu bütçeye yansımadır⁸⁴⁰.

Dönemin Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar, *“Bu günkü modern harp konsepti, memleketimizin jeopolitik durumu, stratejik zaruretler, nükleer çağın gerektirdiği icaplar ve yurdumuzun emniyetini sağlamak için silâhlı kuvvetlerimizin savaş gücüne sahip ve yurt savunması için hazır ve kuvvetli olmasını amir bulmaktadır. Bu hakikat karşısında yine biliriz ki bir orduyu teşkil eden insan gücü, makine, malzeme ve teçhizat ile harp halinde kullanılacak yeter seviyede bir stokun bulunması ile silâhlı kuvvetler kendisine verilmiş görevi yerine getirmeye muktedir olabilir”* demiştir⁸⁴¹. Bakanın yaptığı bu açıklamaya göre, Türk ordusunun en üst seviyede hazır bulundurulması gereği ve bunun içinde yeterli altyapıya ulaşmanın yollarının aranması gerekmektedir.

1965 yılına gelindiğinde millî bütçeden verilen ödeneklerin hemen tamamı carî giderlerle sarf edilmiş ve her türlü silâh, araç ve gereçler yardımlarla sağlanmıştır. Yardımların kesilmesi durumunda millî savunma hizmetlerinin tamamı millî bütçe tarafından karşılanmıştır. 1948 yılında Truman yardımından önce millî savunma bütçesi 377 milyon lira iken, NATO'ya girdikten sonra 1953'te yardımlarla birlikte 1.850.091.000 liraya çıkan millî savunma bütçesi 1962 yılında 3.855 milyara yükselmiş, 1965 yılında ise bu rakam 3.007 milyar lira olmuştur. 1965 yılı millî savunma bütçesi genel bütçenin %21'ine denk gelmektedir. Bu oran 1964 yılından %3,31 daha fazladır. 1964 yılı rakamı 96.479.003 liradır⁸⁴².

MSB'nin 1965 yılı bütçesi iki safhada ele alınmıştır. Bu bütçeye ayrıca, Kıbrıs olayları için yapılacak hazırlıkların karşılanması amacıyla 250 milyon lira ek ödenek verilmiştir. Genel olarak MSB ödenekleri hazırlanırken, genel muhasebe kanun hükümleri, Başbakanlık ve Bakanlık bütçe direktifleri, TBMM üyelerinin silâhlı kuvvetlerden yerine getirilmesini istedikleri hususlar çerçevesinde, toptan eşya fiyatlarındaki artışlar ve

⁸⁴⁰ A.g.d., s.91.

⁸⁴¹ A.g.d., s.100.

⁸⁴² CS TD, Dönem 1, Cilt 27/1, Toplantı 4, 5.5.1965, ss.184-188.

Amerikan yardımının şekil değiştirmesi veya programdan çıkarılması hususları göz önünde bulundurulmuřtur⁸⁴³.

CHP İstanbul milletvekili Cemal Yıldırım, mecliste yaptığı konuşmada, “*Büyük davaların tarihi günlerin üzerinde bulunduğumuz bir devrede silâhlı kuvvetlerimizin alacağı vazifeye sekte vuracak gelişmeleri kabul edemeyiz*” şeklinde açıklama yaparak MSB bütçesinin güçlü tutulmasını istemiřtir⁸⁴⁴. Bu dönemde Türk ordusunun Jandarma kuvvetleri dahil 550 bine yakın olduğu ve bu rakamın diğer NATO ülkelerinin çok üzerinde olduğu açıklanmıştır. Aşağıdaki tabloda bu rakamlar karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

Tablo 31

ÜLKE	NÜFUS (MİLYON)	ORDU MEVCUDU	SAVUNMA GİDERİ (MİLYAR TL)
TÜRKİYE	31	550.000	3.377
İNGİLTERE	54	425.000	56
B. ALMANYA	55	430.000	51
İTALYA	51	480.000	17
YUNANİSTAN	8,5	162.000	2,1
B.ARAP CUM.	26	130.000	3,2
YUGOSLAVYA	19	260.000	4,2
İSRAİL	2,5	250.000	1,9

Kaynak: **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt. 32/3, Toplantı 5, 03.02.1966, s.313.

MSB'nin 1967 yılı bütçesi 3 milyar 926 milyon 187 bin TL. dir. Bu rakam 1966 yılı bütçesinden 548 milyon 265 bin lira fazladır. 1967 yılı bütçesi genel bütçenin %20,99'unu kapsamaktadır. 1milyar 200 milyon liralık Amerikan ve Alman askerî yardımı da eklendiğinde bu rakam %25'in üstüne çıkmaktadır⁸⁴⁵.

TBMM Plân Bütçe Karma Komisyonunda, 1969 yılı millî savunma bütçesi 4 milyar 485 milyon lira olarak belirlenmiş ve meclise sevk edilmiştir. Bu rakamdan 186 milyon lira harp sanayiine ayrılırken, diğer kısmı personel masraflarına ayrılmıştır. Görüşmeler sırasında Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu bir konuşma yaparak; “*Türkiye'nin hazırlanan “Millî Stratejik Konsept” içinde beş yıllık kuvvet hedefleri tayin ve tespit ile modern savaş gücü yüksek bir silâhlı kuvvet meydana getirmek politikası güttüğünü*” ifade etmiştir. Bakan 1969 yılında bütçe imkânları ile bir radar tesisi, bir nükleer laboratuvar, bir

⁸⁴³ CS TD, Dönem 1, Cilt 32/1, Toplantı 5, 01.02.1966, s.199.

⁸⁴⁴ CS TD, Dönem 1, Cilt 32/3, Toplantı 5, 03.02.1966, s.313.

⁸⁴⁵ CS TD, Dönem1, Cilt 38, Toplantı 6, 12.04.1966, s.556.

muhrip ve dört çıkarma gemisi yapımı için yatırım yapıldığını ayrıca bir hücumbot ve iki denizaltı yapımı için etüt çalışmalarına başlanacağını belirtmiştir⁸⁴⁶.

a- Demokrat Parti ve Adalet Partisinin Savunma Politikaları

Demokrat Parti 22.05.1950 tarihinde hükûmet programını açıklarken “*Dış siyasetimizden bahsederken, iç ve dış emniyetimizin en büyük istinatgâhı olan millî müdafaamız meselesi üzerinde de emniyetle durmak lazımdır. Çok şerefli tarihi ananelerin sahibi ve millî varlığımızın koruyucusu olan askerî kuvvetlerimizi son tecrübelerin ve teknik terakkilerin neticelerine göre en yeni silâhlar ve modern usullerle teçiz ve takviyeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Memleketin maddi ve manevi bütün kudret ve kaynaklarına dayanmak ve sulhte olsun, harpte olsun bu kaynaklarını birbiri ile ahenktar ve mütenasip bir suretle çalıştırılması imkânlarını sağlamak suretiyle, iktisadi bünyenin istitaati içinde, millî müdafaamızı, en sağlam esaslara, istinat ettirmek kabildir. Büyük dostumuz Birleşik Amerikanın askerî sahadaki maddi ve teknik yardımlarından, aynı zihniyet ve anlayışla daha geniş mikyasta ve daha süratle istifadeler teminini tahakkuk ettirmeye çalışacağız*” demiştir⁸⁴⁷. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere, bu tarihten sonra millî savunma için özellikle dış yardımların artacağı ve savunma politikalarında dış askerî yardımların önem kazanacağı vurgulanmaktadır ki, nitekim öyle olmuş ve ikili anlaşmalarla başlayan bu süreç uzun yıllar Türkiye’nin dışa bağımlılığını bir hastalık derecesine getirmiştir.

Demokrat Parti Çanakkale Milletvekili Fuat Alpkartal, Türk ordusunun modern ordu zihniyeti ile geleceğe hazırlandığını belirtmiş ve “*İkinci Dünya Harbinin tecrübeleriyle formüle edilen müşterek bir harp doktrini birlikte tesirin muvaffakiyet şartlarını hazırlayan müşterek bir sevk ve idare sistemi, standart teşkilat ve malzeme millî müdafa tedbirlerimizin ana hatlarını teşkil ediyor*” demiştir⁸⁴⁸. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere yabancı kaynaklı ve müşterek bir savunma konseptine doğru giden Türkiye dış yardımlara çok büyük beklentilerle sarılmıştır.

O yıllarda Türk dış politikasının ana gündemini oluşturan NATO’ya giriş süreci çalışmaları bu dış yardımlar açısından önem arz etmektedir. 17 Mayıs 1954 tarihinde başa geçen III. Menderes Hükûmeti programını açıklarken “*İktidara geldiğimiz zaman, dünyanın yegâne müşterek emniyet teşkilatı olan Atlantik Paktı dışında bırakılmış bulunan memleketimiz, iki yıldan az bir zaman zarfında bu teşkilat içinde yer almış ve böylece kendi*

⁸⁴⁶ Cumhuriyet, 25 Aralık 1968.

⁸⁴⁷ Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), s.42.

⁸⁴⁸ TBMM ZC, Devre 11, Cilt 2/1, Cilt 1, 24.11.1958, s.526.

emniyetini ve müdafaa imkânlarını çok geniş nispette sağlamakla beraber NATO'ya da mühim bir kuvvet unsuru temin etmiştir” demiş ve Türkiye'nin NATO'ya girmesinde kendilerinin çok önemli çalışma ve gayretleri olduğunu belirtmiştir⁸⁴⁹.

Demokrat Partinin millî savunma politikası; yurdumuzun emniyet ve bütünlüğünü sağlayarak, bağlı bulunduğumuz ahitlerle dünya barışının korunmasına hizmet edebilecek kifayette silâhlı kuvvetlere sahip olmak ve millî bünyemizi, bu orduyu destekleyebilecek bir kuvvet ve seviyeye ulaştırmak olarak belirlenmiştir. Yapılan açıklamalarda, millî varlığımızın en büyük teminatı olan kahraman ordumuzun sürekli olarak güçlenmekte olduğu ve modern silâhlarla teçhiz olunarak donatıldığı ifade edilmiştir. Bu gelişmede Birleşik Amerikanın önemli bir payı vardır. Bu çerçevede Amerikanın maddi ve teknik yardımlarının müşterek anlayış içerisinde ve daha süratli bir şekilde sağlanmasına devam edilecektir. Amerikan yardımlarının sağlanması ve bu konuda atılan adımlar Demokrat Partinin savunma politikalarının en önemli parçası olmuştur.

Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Suphi Karaman; *“Savunma sanayiinde millî stratejiye geçiş bu dönemde savunma politikasının özünü oluşturmaktadır, millî ihtiyaçlarımıza cevap verecek, kendi silâh ve imkânlarımızla hazırlanmış ve kendi gücümüzle idame imkanı olan bir savunma sanayiinin kurulması esastır, ifadesi ile millî harp sanayiinin mutlaka kurulması gerektiğini belirtmiştir”⁸⁵⁰.*

Millî savunma problemlerinin devlet hayatında ekonomik, sınaî, tarım ve eğitim gibi diğer konulardan önemli bir mahiyet farkı vardır. Diğer bütün konularda yapılan bir hata toplumun gelişimini geciktirir. Bu hatalar sonradan düzeltilebilir. Ancak millî savunma problemlerinde hatalar genel olarak savaş meydanlarında çıkar ve iş işten geçer. millî savunma meselelerinde doğru olan, millî ihtiyaçlar, millî hedefler ve millî düşünce tarzıdır. İttifakların millî ihtiyaçlar ve millî hedefler dikkate alınarak yapılacağı bir gerçektir. Ancak bu anlayışın tam uygulanmadığı ve ittifak anlayışının millî hedeflerimizle bağlaşmadığı ortadadır.

Millî Birlik Komitesinin görüşlerine göre, Kıbrıs olaylarında bu yıllarda gelinen nokta, vaktiyle politikacılarımızın bütün kuvvetlerimizi NATO emrine vermekle giriştikleri yarışın hazin sonuçlarını ortaya koymuştur. Türk devletinin jeopolitik durumu ve sorumluluğu bir kısım birliklerimizi vakit kaybetmeden NATO emrinden alıp millîleştirilmesi gereğini şiddetle ortaya koymaktadır. Silâhlı kuvvetlerin etkisini artırıcı re

⁸⁴⁹ **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, s.43.

⁸⁵⁰ **CS TD**, Dönem1, Cilt 32/3, Toplantı 5, 03.02.1966, s.320.

organizasyon tedbirlerinde mevcut kaynaklarla hizmetin belirli bir seviyede yürütülebilmesi için değişik üniteler tarafından ifa edilen hizmetlerin birleştirilmesi yoluyla genel idare masraflarında tasarruf yapılarak produktiviteyi artırmak gerekir⁸⁵¹.

Adalet Partisi, 27 Ekim 1965 tarihinde hükûmet programını açıklarken “*Yurt savunmasının tek dayanağı, millî varlık ve bekamızın cumhuriyet ve anayasa nizamının koruyucusu olan silâhlı kuvvetlerimizin, yurt savunmasını müessir bir şekilde başarmaları için muhtaç olduğu gücün modern icaplara göre temini ve gelişmelerinin hızlandırılması en fazla önem verdiğimiz bir mesele olacaktır*” demiştir. Ayrıca, silâhlı kuvvetlerimizin modern icap ve ihtiyaçlara göre gelişmelerini sağlamak ve yeterli bir seviyeye ulaşmasını mümkün kılacak her türlü tedbiri alacaklarını belirtmişlerdir. Harp silâh ve vasıtalarından memleketimizde yapılması mümkün ve lazım olanlar ile ilgili sanayiinin geliştirilmesi için özel bir program uygulamaya konacağı açıklanmıştır⁸⁵².

Yurt savunması her şeyden önce millî bir meseledir. Milletler savunma için öncelikle kendi güçlerine dayanmaya mecburdurlar. Bu sebeple savunma politikamızı harp sanayiine yöneltmek ve ordumuzun ihtiyacı olan harp silâh araç ve gereçlerinin büyük kısmını yurt içinden sağlamak gereklidir. Adalet Partisi hükûmeti, bu yönde başlamış olan çalışmaları hızlandırarak millî harp sanayiimizi bütünleşmiş bir plân içinde genişletilerek geliştirilmesini millî savunma politikasının amacı olarak belirlemiştir.

Türkiye’nin savunmasının başka devletlerin irade ve kararına bırakılmaması gerektiği, savunma ihtiyaçlarımızı yalnız bir kaynaktan değil, başta kendi millî kaynaklarımız olmak üzere, her imkân ve kaynaktan yararlanarak karşılanması politikalarının temel prensiplerindedir. 12.11.1979 tarihli AP Hükûmeti, programına savunma ihtiyaçlarının karşılanmasını özellikle almış ve başlatılan harp sanayii tesisleri ikmal edilerek, ülkemizin savunması için ilk plânda zaruri ihtiyaçlarını kendi karşılar hale getirilmesinin önemini belirtmiştir. RE-MO plânının işletilmesinin sağlanması esas alınmıştır⁸⁵³.

Denizli milletvekili Mehmet Emin Durul, “*MSB hizmetlerinin devlet hizmetleri içindeki yeri, silâhlı kuvvetlerimizin ifa ettiği millî savunma görevleri, bir devletin jeopolitik durumuna, siyasi ve askerî anlaşmaları ile kendi millî amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düzenlenir. Bu bakımdan yurt savunması görevleri sadece kendi*

⁸⁵¹ A.g.d., s.321.

⁸⁵² **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, Ankara, 1993, s.51.

⁸⁵³ A.g.e., s.70.

irade ve isteğimizle değil, büyük ölçüde dış faktörler gereğince yapılan çalışmalardır” şeklinde yaptığı açıklama ile savunma konularında dış faktörlerin altını çizmiştir.

AP’ye göre silâhlı kuvvetlerimizin başarısı için anlaşmalarla önceden tespit edilen kuvvet standartlarına ulaşması gerekir. Gerekirse dünyanın en modern orduları ile aynı safta savaşacak olan silâhlı kuvvetlerimizin aynı modern harp silâh ve araçları ile donatılması zorunludur. 1966 yılı millî savunma bütçesinin bir önceki yıla göre artış oranı %3,7 dir. 1966 yılı bütçesi 3.377.921.009 olarak gerçekleşmiştir⁸⁵⁴.

1965 yılına gelindiğinde cumhuriyetin ilanından beri silâhlı kuvvetlerin bünyesi incelendiğinde şu hususlar ortaya çıkmaktadır.

“Silâhlı kuvvetlerimiz, millî savunma konsepsiyonunu tam anlamı ile kavrayacak ve kapsayacak şekilde değil, yalnız vurucu kuvvet olarak tertip ve teşkil edilmiştir. Kara, hava ve denizden gelecek tehlikeleri karşılayacak, önleyecek yeterli bir denge kurulamamıştır. Havadan ve denizden gelecek tehlikeleri karşılayacak cins ve sayıda silâh, teçhizat ve tertibat büyük oranda eksiktir. Nükleer millî savunmamız mevcut değildir. Millî Savunmamız için en önemli silâh, vasıta ve teçhizat yönünden yalnız dost devletlerin yardım ve hizmetleri ile yetinilmiştir”. Belirlenen bu hususlar millî savunmamızın her yönü ile eksik olduğunu ve özellikle dışarıya bağımlılıkla daha da kötü bir duruma girdiğini göstermektedir. Millî savunmamız üzerindeki bu olumsuz tablonun derhal ortadan kaldırılması için öncelikle *“Millî Savunma Araştırma ve Kıymetlendirme Yüksek Kurulu”* adı ile bir kurul kurulmasını ve araştırma ve incelemeye önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir⁸⁵⁵.

Silâhlı kuvvetlerimizin 1966 yılı itibarı ile modern ordular seviyesine ve NATO standartlarına yükseltilmesi için 37 milyar liraya ihtiyaç olduğu ve dış yardımların azaldığı görülmektedir. Bu dönemde millî savunma hizmetlerinde bir ere düşen harcamaların, Yunan ordusunun yarısı, Sovyet ordusunun 1/7’si, NATO standartlarının ise 1/10’u kadar olduğu tespit edilmiştir⁸⁵⁶.

NATO’ya girdikten, silâhlı kuvvetlerimizin müşterek savunma için NATO emrine verilmesinden ve Amerikan yardımının başlamasından sonra millî kaynak ve imkânlardan faydalanarak harp sanayiimizi zamanın inkişafına göre geliştirilmesi ihmal edilmiş, bütün ümitler dış yardımlara bağlanmıştır. Bunun sonucunda Kırıkkale’deki harp sanayii fabrikaları MSB’den alınmış ve MKEK bünyesinde Sanayi Bakanlığına bağlanmıştır. Millî

⁸⁵⁴ CS TD, Dönem1, Cilt 32/3, Toplantı 5, 03.02.1966, s.325.

⁸⁵⁵ A.g.d., s.328.

⁸⁵⁶ A.g.d., s.329.

gücümüz, millî kaynak ve imkânlarımızla değerlendirilememiş ve uygun bir millî savunma politikası takip edilememiştir⁸⁵⁷.

Bu tablo karşısında Senatör Muzaffer Alankuş şu önerileri getirmiştir⁸⁵⁸:

“NATO’ya tahsis edilen kuvvetler dışında ve bu kuvvetlerde bir re organizasyona gidilmek suretiyle tasarruf edilecek kuvvetli bir millî teşkilat kurulmalıdır.

Ege denizinde Yunanlılar karşısında yetersiz olan donanmamız millî imkânlar ile güçlendirilmelidir.

Kırıkkale’deki askerî fabrikalar yine iktisadi devlet teşekkülü olarak millî savunmaya bağlanmalıdır.

Deniz tersanelerinin, uçak fabrikalarının ihtiyaca göre geliştirilmesi, gücümüzün yettiği kadar harp gemileri ve uçak yapma imkânlarımızın sağlanması gerekmektedir.

Özel sektöre ait sanayi teşvik edilmelidir.

Bu konuların gerçekleştirilmesi için de beş yıllık millî savunma kalkınma plânı hazırlanması gerekmektedir”.

Millî Savunma Bakanı ve Adana Milletvekili Ahmet Topaloğlu, *“Dünyanın içinde bulunduğu siyasi durumun barışı korumak için yeterli bir ortamı sağlamadığını ve bloklar arası mücadelenin silâhlanma yarışını tahrik ettiğini ifade etmiştir. Silâhlı kuvvetlerimizin çağdaş orduların sahip olduğu en modern silâh araç ve gereçleri ile teçhiz edilmesi gerektiğini”* belirtmiştir⁸⁵⁹.

Savunma hizmetleri duran statik hizmetler değildir. Harp doktrin ve prensipleri değişip geliştikçe buna paralel olarak silâh araç ve gereçleri de gelişmekte ve sık sık yenileriyle değiştirilmektedir. Modern savaşların gerektirdiği silâh, araç ve malzemeler çok pahalı hizmetler olup devletimizin savunma bütçesini hazırlarken bunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu dönemde silâhlı kuvvetlerin görev ve vazifelerini yerine getirebilmeleri için gerekli finansman iki yoldan sağlanmaktadır. Bunlardan biri millî bütçe diğeri de dış askerî yardımlardır. Dış askerî yardımlar özellikle Amerika ve Kanada askerî yardımları ile NATO acil yardımlarıdır.

b- Cumhuriyet Halk Partisi ve Savunma Politikaları

CHP, TSK’yı varlığımızın başlıca teminatı olarak görmekte ve vatanımızın ve milletimizin maruz kalacağı tehlikelere karşı millî varlığımızı idame ettirecek en büyük güven kaynağı olarak değerlendirmektedir. TSK’nın, modern harp ihtiyaçlarına göre teçhiz

⁸⁵⁷ A.g.d., s.330.

⁸⁵⁸ A.g.d., s.330.

⁸⁵⁹ A.g.d., s.333.

ve teslihinin sağlanması ve NATO müşterek savunma sisteminde kendisine düşen görevleri en iyi şekilde yapacak hale getirilmesi izlenen politikaların özünü oluşturmaktadır. Ayrıca izlenecek politika, harp silâh ve araçlarındaki teknik ilerlemeler ve dünya politikasındaki gelişmeler sonucu olarak stratejik ve taktik anlayışlarda meydana gelen gelişmelerle millî güvenlik ihtiyaçlarımız göz önünde tutularak silâhlı kuvvetlerimizin teşkilatlanmasına dokunan konularda çalışmalara önem vermek olmuştur⁸⁶⁰.

Silâhlı kuvvetlerimiz, NATO ve CENTO müşterek savunma sistemleri içinde vatanımızın ve milletimizin içte ve dışta karşılaşılabileceği her türlü tehlikelere karşı millî varlığımızı koruyacak maddi ve manevi gücü temin ve idame yolunda gayret ve feragat ile çalışmaktadır. Ordumuz en iyi silâhlarla teçhiz edilmektedir. Silâhlı kuvvetlerimizin savaş araç ve gereçlerinin yurt içinden sağlanması için savunma sanayiine yönelmeyi zorunlu gören CHP, ağır sanayiinin gelişmesine paralel olarak harp sanayiinde geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁶¹.

CHP'nin savunma politikalarına göre millî güvenliğimiz ve savunmamız için yalnız ortak sistemlerle yetinilmeyecek, kendi millî savunma politikamız, stratejimiz ve imkânlarımızda geliştirilecektir. Silâhlı kuvvetlerimizin geliştirilmesi artan şekilde millî kaynaklarımıza dayandırılacaktır. Bunun için savunma icapları ile ekonomik ve sosyal gelişme arasında verimli ve uyumlu bir denge tesis ve idame ettirilecektir. Topraklarımızdaki ortak savunma tesislerinin savaş araç ve gereçlerinin Türk Devletinin denetimi altında bulunması sağlanacaktır. CHP Hükûmet programına göre; dünyanın en hassas bölgesinde bulunan Türkiye, kendi ulusal savunmasını başka ülkelerin kararlarına ve kararsızlığına bağlı tutamaz. Üyesi bulunduğu ortak savunma sistemine, uzun yıllardır ekonomik olanaklarının çok üstünde katkılarda bulunan Türkiye, son zamanlarda, gerek duyduğu savunma araçlarını ve gereçlerini veya sahip olduğu araçların gereçlerin parçalarını, müttefiklerinden, kendi parası ile sağlamakta bile güçlük çeker durumda bırakılmıştır. CHP Hükûmetleri, Türkiye'nin kendi gereksinmelerine ve olanaklarına uygun bir ulusal güvenlik kavramı oluşturmasını en ivedi sorun saymaktadır. Bu, ittifak üyeliğimizle çelişmeyen, fakat Türkiye'nin ulusal güvenliğini öncelikle gözeten ve bağımsızlığımızı sağlam temellere dayandıran bir kavramdır⁸⁶².

CHP'nin savunma politikalarına göre; bir milletin millî savunma politikasının temelinde o memleketin jeopolitiği, ekonomik, sosyal ve teknik imkânlarıyla yine o

⁸⁶⁰ **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, Ankara, 1993, s.46.

⁸⁶¹ **A.g.e.**, s.48.

⁸⁶² **A.g.e.**, s.63.

millîtin ve onun silâhlı kuvvetlerinin manevî güçleri yatar. Üç kıtanın kavşağında bulunan Anadolu'nun kıtalararası karakteri dolayısıyla millî savunma politikasını etkileyen faktörlerin en önemlisi kader birliği yaptığımız ve paktlarla müşterek mesuliyet taşıdığımız devletlerin durumlarıdır. Bu devletlerin Türkiye üzerindeki stratejik çıkarları savunma politikamız üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca komşularımızdan gelebilecek olan taarruz ihtimâli göz önünde bulundurularak gerekli tedbirlerin alınması millî savunma politikamızın özünü oluşturur. Rusya'nın stratejik hedeflerine karşılık alınacak önlemlerde millî savunma politikamızı belirleyen en önemli faktördür.

CHP'ye göre, millî savunma politikamızın diğer önemli unsuru NATO'dur. Bu pakt üye devletlere, o ülkelerin jeopolitik ekonomik ve sosyal şartları oranında sıkı ilişki kurmak imkânlarını vermektedir. Dünya barışını, millî güvenlik ve bütünlüğümüzü tanımak için Türkiye'nin kader birliği yaptığı NATO devletleri ve özellikle Birleşik Amerika ile ilişkilerimiz önemlidir. TSK'nın, ilim ve teknik kapasitesinin yükseltilmesi ve jeopolitik konumumuza uygun şartlara çıkarılması da esastır⁸⁶³.

Türkiye'de millî strateji çalışmalarına, 1964 yılından itibaren başlanmış, hükûmet temel görüş ve politikasını ortaya koymak zaruretine inanan Genelkurmayımız, plânlı ve bilimsel bir çalışma ile “*Türkiye Cumhuriyeti Politik Direktifi*” hazırlamış ve silâhlı kuvvetler komite konseyince onaylanmıştır. Genelkurmay Başkanlığınca bu politik direktifin ışığı altında millî bir stratejik konsept etüdü hazırlanmıştır. İç ve dış tehdit ve tecavüzleri gözeterik hazırlanan millî stratejik konsepti kabiliyet ve imkânlarımız açısından da incelenmesi gerektiği belirtilmiştir.

CHP'ye göre, Millî Savunma Politikamızın hedefine ulaşabilmesi için;

*“Hedeflerimizle imkânlarımız arasında gerekli dengenin kurulması, millî kaynaklarımızı, ekonomik kalkınma ihtiyacımızla millî savunma ihtiyacımızı dengeli bir şekilde hesaba katarak harekete geçirilmesi, Türkiye'nin hareket serbestisini kaybetmeden blokların karşılıklı durumlarından ve bağlı bulunduğumuz savunma paktlarının kalkanından, millî hedeflerimize ulaşabilmek için en iyi şekilde faydalanılmasını sağlayacak bir millî stratejiyi tespit etmek gerekmektedir”*⁸⁶⁴. Bu kapsamda NATO ittifakı içerisinde sürekli savunma yardımı almış olan ülkemiz müttefik olmanın gereklerini de en üst noktadan yerine getirmiştir. Aşağıdaki tablo da Türkiye'nin, NATO ittifak camiasına

⁸⁶³ MM TD, Dönem 2, Cilt 13, Toplantı 2, 18.2.1967, s.386-388.

⁸⁶⁴ CS TD, Dönem1, Cilt 38, Toplantı 6, 14.06.1965, s.593.

girmeden ve girdikten sonra MSB'ye millî bütçeden verilen ve çeşitli adlar altında sağlanan yardımlar gösterilmiştir⁸⁶⁵.

Tablo 32

Yıllar	Millî bütçeden	Amerikan yardımından	Karşılıklı paralardan	Nato enf.	Toplam
1948	376 934	-	-	-	376 934
1949	460 450	-	-	-	460 450
1950	458 237	-	-	-	458 237
1951	470 000	-	-	-	470 000
1952	499 986	-	-	-	499 986
1953	955 450	590 500	111 400	191 233	1 850 591
1954	1 033 880	527 543	115 920	184 632	1 861 975
1955	725 010	511 469	100 600	118 227	1 463 306
1956	784 878	466 338	91 520	101 920	1 444 656
1957	959 107	612 120	104 796	77 287	1 753 310
1958	1 203 380	1 377 577	170 000	154 496	2 896 353
1959	1 154 340	1 147 236	630 000	148 453	3 080 029
1960	1 222 660	794 987	500 000	53 903	2 571 550
1961	2 252 872	1 198 722	363 000	160 121	3 611 715
1962	2 555 864	1 286 216	449 647	13 356	3 855 436
1963	2 803 063	-	505 000	168 412	-
1964	2 910 813	-	-	-	-
1965	3 007 292	-	-	-	-

Kaynak: **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem1, Cilt 27/1, Toplantı 4, 05.05.1965, s.180.

Bu tablodan şu sonuçlar çıkmaktadır:

- NATO'ya girdikten sonra savunma bütçesinde yaklaşık dört misli artış vardır.
- NATO'ya girdikten sonra millî savunma masraflarının seneler itibarı ile ortalama olarak yarısı, çeşitli adlar altında dış kaynaklardan sağlanmıştır.
- Dış kaynaklardan sağlanan yardımlar silâh araç ve gereçlerle altyapı tesislerine sarf edilmiştir. Millî bütçeden millî savunma camiasının carî giderleri karşılanmıştır.

Ayrıca, NATO'dan kuruluşundan 1967 yılına kadar yardım alan devletler ve miktarları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 33

⁸⁶⁵ CS TD, Dönem1, Cilt 27/1, Toplantı 4, 05.05.1965, s.180.

ÜLKE	YARDIM MİKTARI (Milyon Dolar)
BELÇİKA	42
DANİMARKA	26
FRANSA	271
ALMANYA	99
TÜRKİYE	139
YUNANİSTAN	65
İZLANDA	1
İTALYA	95
HOLLANDA	29

Kaynak: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem2, Cilt 13, Toplantı 2, 18.2.1967, s.410.

Bu tablodan da anlaşıldığı gibi Türkiye, Fransa'dan sonra NATO'dan en fazla yardım alan ülkelerin başında gelmektedir. Ancak diğer ülkelerin konumlarına ve stratejik özelliklerine baktığımız zaman bu yardımın çok da yüksek olmadığı görülmektedir.

Tablo 34

1965 Malî Yılına Göre Savunma Giderlerinin Karşılaştırmalı Analizi

ÜLKE	NÜFUS	SİLÂHLİ KUVVETLER MEVCUDU	SAVUNMA GİDERLERİ (1.000 T.L)	BİR ASKERİ ŞAHSA DÜŞEN TL.	NÜFUS BAŞINA DÜŞEN TL.
TÜRKİYE	31.000.000	480.000	3.250.000	6.770	105
BELÇİKA	9.300.000	110.000	5.040.000	45.800	540
KANADA	19.000.000	120.000	14.133.000	117.700	740
DANİMARKA	4.700.000	52.000	2.380.000	45.700	500
FRANSA	48.250.000	620.000	42.700.000	68.800	880
B.AL MANYA	55.250.000	430.000	50.540.000	117.500	900
İNGİLTERE	53.812.000	425.000	55.960.000	131.600	1030
A.B.D.	192.070.000	2.690.000	504.500.000	187.500	2600
İTALYA	50.663.000	480.000	17.410.000	36.200	340
LÜKSEMBURG	324.000	5.500	70.000	12.700	200
HOLLANDA	12.000.000	123.500	7.440.000	60.200	600
NORVEÇ	3.681.000	37.000	2.690.000	72.700	700
PORTEKİZ	9.073.000	108.500	721.000	6.600	72
YUNANİSTAN	8.500.000	162.000	2.100.000	12.900	240
RUSYA	228.000.000	3.300.000	140.725.000	42.600	600
BULGARİSTAN	8.000.000	150.000	-	-	-
ÇİN	750.000.000	2.476.000	-	-	-
B.ARAP CUM.	26.000.000	130.000	3.200.000	24.600	120
HİNDİSTAN	470.000.000	867.000	19.700.000	22.700	400
İSRAİL	2.500.000	250.000	1.820.000	7.200	720
İSVEÇ	5.810.000	700.000	3.470.000	4.900	590
YUGOSLAVYA	19.350.000	269.000	4.220.000	14.250	210

Kaynak: **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem1, Cilt 32/1, Toplantı 5, 01.02.1966, s.198.

Bu tabloda anlaşıldığı üzere, silâhlı kuvvetlerimize tahsis olunan ödeneklerin, gerek millî gelir, gerekse devlet bütçesi içinde oldukça önemli bir yer tutmasına rağmen henüz bizim ekonomik seviyemizden aşağıda olan devletlerin silâhlı kuvvetlerine ayırdıkları kaynaklardan daha az olduğu görülmektedir. Yine bu tabloda görüldüğü gibi silâhlı kuvvetlerimizin her şahsına bir yılda sarf edilen ödenek 6.770 liradır. Bu miktarı bazı devletlerle mukayese ettiğimiz zaman şöyle bir durumla karşılaşmaktayız. Örneğin, Almanya'nın bir askerî şahıs için bir yılda yaptığı masrafı, Türkiye 17 askerî şahıs için yapmaktadır. Amerika'ya göre bu miktar 27, İngiltere'ye göre 19, Birleşik Arap Cumhuriyetlerine göre 4, Hindistan'a göre 3, Yunanistan'a göre 2'dir.

C. SAVUNMA SANAYİİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Savunma sanayii, genel yapısı itibarı ile kendine has özellikleri olan bir alandır. Bu özelliklerden en başta geleni, müşterisinin sadece devlet olmasıdır. Savunma sanayii ürünleri genellikle gizlilik, güvenilirlik vb. özellikleri taşıması, en ileri teknolojilerin uygulanması, savunma sanayii alanında faaliyet gösteren şirketlerin güçlü, büyük ve güvenilir olması, dışa bağımlılığın en az olması bu özelliklerin bazılarıdır⁸⁶⁶. Bir ülkenin savunma gücü ile o ülkenin savunma sanayiinin düzeyi arasında çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Savunma sanayii ise, ileri ve yüksek teknolojilerin kullanıldığı bir sektör olduğundan ulusal savunma gücü, ülkenin teknolojik düzeyi ile doğru orantılıdır.

Savunma sanayiinde, uluslararası standartlar en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Özellikle küreselleşme eğiliminin artması ile hızla gelişen bilgi teknolojisinin getirdiği yeni sistemler ve teknolojik gelişmeler bu standartların takip edilmesini zorunlu kılmaktadır. Savunma sanayi, rekabete kapalı yani korunan bir faaliyet alanıdır. Savunma sektöründe iç rekabet kontrollü yapılır, dışarıdan gelen rekabete ise kapalıdır. Ulusal savunma sanayi fiyat ve kalite bakımından yabancı firma ve şirketlere karşı korumalıdır. İttifaklar teknolojik gelişmelerin ve uluslararası işbirliklerinin yapıldığı birlikteliklerdir. Savunma sanayicilerinden farklı olarak bu alanda çalışma yapan bir başka grupta savunma müteahhitleridir. Bunlar genel olarak yatırım için projenin alınmasını beklerler. Ayrıca, Türkiye'de savunma sanayiinde, müteahhitlerden çok savunma sektöründe ticaret yapan

⁸⁶⁶ Aytakin Ziydan, *Savunma Sanayii Üzerine*, Ankara, 1999, s.93.

"*distribütör*" statülerindeki şirketler mevcuttur. Sahip olduğu teknolojilere göre savunma şirketlerinin sınıflandırılması bağımlı ve bağımsız şirketler olarak incelenebilir. Bağımsız şirketler, kendi teknolojilerini üreten ve ürettikleri teknolojiyi satarken Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin makamlarından başka kontrol mekanizması olmayan kuruluşlardır. Bağımlılar ise, transfer teknolojilerinin, koşullu olduğu ve bunların kullanılmasında veya şirket yönetimlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin doğrudan kontrolü dışında olan kuruluşlardır⁸⁶⁷.

Savunma sanayiini ülkelerin ekonomisinden, bilimsel araştırma potansiyelinden, iş gücünden, askerî-siyasî-stratejik konseptlerinden ve topyekûn sanayiinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Genel ekonomik yapının bir parçası olarak ekonominin diğer sektörlerindeki faaliyetlere benzerlikler göstermekle birlikte, kendi niteliğinden kaynaklanan farklılıkları da ihtiva eder⁸⁶⁸.

Savunma sanayiinde faaliyet gösteren işletmeler yaptıkları işin türüne göre, ana işletmeler, yan işletmeler, yardımcı işletmeler, parça işletmeleri ve malzeme işletmeleri olarak adlandırılmaktadır. Özellikle ana işletmeler savunma sanayii işletmelerinin beyni konumundadırlar. Tank, füze, uçak gibi büyük sistemlerle uğraşılarken bu sistemlerle ilgili bazı yan ürünleri de diğer işletmelere yaptırmaktadırlar⁸⁶⁹.

1- Savunma Sanayiinde Gizlilik

Savunma sistemlerinin en belirgin kriterleri gizlilik unsurudur. Askerî sistemlerin özelliklerinin gizli olması, sistemlerin kuvvetli ve zayıf taraflarının yalnız kullanıcısı tarafından bilinmesi gereklidir. Aksi halde karşı taraf, önlemler alarak silâh sistemlerinin etkinliklerini azaltabilir. Muhabere ve bilgisayar sistemlerinin emniyetli olması, bu sistemlere yabancı müdahalesinin olmaması için önlemlerin alınmış olması, kripto algoritmalarının ve anahtarlarının yabancılarca bilinmemesi önemlidir. Askerî sistemlerin istenilen yer ve zamanda çalışacağına güvencede olması gereklidir. Özellikle yazılım kontrolünde çalışan sistemlerde, yazılımın içinde başkaları tarafında yerleştirilmiş virüs bulunmadığından emin olunmalıdır⁸⁷⁰.

Savunma sanayiinde gizlilik kriteri son yıllarda üzerinde daha fazla durulan konu haline gelmiş ve savunma sanayii kapsamında yapılan anlaşmalarda yer verilen ve

⁸⁶⁷ A.g.e., s.96.

⁸⁶⁸ Oktay Alniak, "*Türk Savunma Sanayii Hakkında Genel Değerlendirme*", **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.5.

⁸⁶⁹ Akgül, A.g.t., s.116.

⁸⁷⁰ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1998, s.10.

doğrudan satın alma, müşterek proje programlarına katılım, teşvik veya yatırım yolu ile tedarik edilecek veya savunma sanayii, teknoloji ve teçhizatı sahasında araştırma, geliştirme, imâlat ve montaj yapan gerçek ve tüzel kişilerle bu konularda çalışan şahıslara ait her türlü gizlilik dereceli bilgi, belge, proje, malzeme ve hizmetlerin ve bunlarla ilgili yerlerin güvenliğinin ve korunması amacıyla 29 Haziran 2004 tarihinde “*savunma sanayii güvenliği kanunu*” adı ile bir kanun yapılmış ve 3 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁸⁷¹. Kanun’un genel kapsamı EK-H’da verilmiştir.

Askerî sistemler, değişen tehdide ve gelişen teknolojilere uyarlanabilmelidir. Ayrıca teknoloji devamlı olarak değişmektedir. O halde sistemler başlangıçta teknolojik gelişmelere açık olarak tasarlanmalı ve ömür devri içinde geliştirilebilmelidir. Gerek mevcut sistemlerin idame ettirilebilmesi gerekse savaş sırasında ortaya çıkan tehditleri karşılamak üzere gerekli yazılım değişikliklerinin yapılabilmesi için savunma sanayiinde güçlü ve millî bir kadronun yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Savunma sanayii en ileri teknolojilerin kullanıldığı bir sektördür. Bu teknolojiler geliştirilmesi yoğun Ar-Ge çalışmalarıyla mümkün olmaktadır.

Savunma sanayii şirketlerinde yabancı yatırım payı çok kritik ve önemli bir husustur. Kritik savunma teknolojileri alanında %1’lik yabancı payı bile, çok önemlidir. Yabancı yatırımcıların kilit savunma sanayiinde %1 oranında dahi hisse sahibi olmalarının riskleri vardır. Bu riskler, gizli olması gereken bilgilerin yabancılarca bilinmesi, Ar-Ge harcamalarının yabancıların menfaatleri yönünde yapılması, yabancı kaynaklara bağımlılık olarak sıralanmaktadır⁸⁷².

Savunma sistemleri özeldir, gizli, güvenilir ve dışa bağımlılığı az olmalıdır. Bu nedenle savunma sistemlerinin tedarikleri Türkiye’de tasarım teknolojisinin gelişmesini desteklemelidir. Bunun için de savunma sistem tedarikleri, ilke olarak millî şirketlerden yapılmalı, ABD ve Avrupa’da olduğu gibi “*millî ana yüklenicilik*” uygulamasına gidilmelidir. Aksi halde 1974 yılında başlatılan 2nci savunma sanayii geliştirme girişimi ve son yıllarda da hızla devam eden girişimlerin başarıya ulaşmasına imkân yoktur.

Yabancı bir şirket tarafından tasarlanmış bir askerî sistem, ülkemizdeki yabancı ortaklı şirket tarafından üretilmiş olsa dahi, bu sistemin idamesindeki dışa bağımlılık ortadan kalkmaz. Yabancı şirketleri, kritik teknolojiler konusunda, ait oldukları ülkenin kurallarına ve isteklerine

⁸⁷¹ **Resmi Gazete**, Sayı 25511, 3 Temmuz 2004, Kanun No. 5202.

⁸⁷² **Ziylan, A.g.e., s.15.**

göre hareket etmeleri doğaldır. Kaldığı gizli ve kritik savunma teknolojilerinin sahibi genellikle devletlerdir⁸⁷³.

2- Savunma Sanayiinde Pazarlama

Savunma sanayii alanında üretim yapan kuruluşların tek nihai müşterisi vardır, o da silâhli kuvvetlerdir. Bu kuruluşların tek bir ülkenin ordusu için üretim yapmaları zorunlu değildir, dünya pazarı için de üretim yapabilirler.

Silâhli kuvvetlerin bu sektörün ürünlerine olan gereksiniminin temelinde kuşkusuz ulusal bir amaç olarak yurdun savunulması yatmaktadır. Bu durumda ulusal kaynakların bu alanda seferber edilmesi, güvenilir iç kaynaklar oluşturulması, mevcut savunma sanayiini koruma ve geliştirme gibi politikalar bu sektörde her zaman gözlenen önlemlerdir⁸⁷⁴.

Ulusal savunmanın en önemli özelliklerinden bir tanesi de özel gizlilik kurallarının getirdiği boyuttur. Birçok sektörde pazarın oluşumunda en temel unsur tanıtım kampanyaları, gösterişli reklamlar iken, savunma sanayii ürünlerinin değil serbestçe satışı, varlığından söz edilmesi bile birçok durumda yasaktır. Bütün dünyada silâhli kuvvetler kamu sektörünün en belirgin temsilcisidirler, yıllık bütçeler, hükûmetlerin politikaları, satın alım kuralları gibi konularda en bürokratik örnekler silâhli kuvvetlerin çalışmalarında gözlenir. Silâhli kuvvetler birçok alanda olduğu gibi satın alma alanında da iyi örgütlenmiş, kurallarını belirlemiş, uzmanlarını oluşturmuş kurumlardır⁸⁷⁵.

Savunma alanının uluslararası niteliğinin bir başka boyutu da ülkelerin dış politikalarına olan yakınlığıdır. Bir savunma ürününün ihraç edilebilmesi için iki ülke arasında çok sağlam temellere dayanan bir dostluğun olması gereklidir. Hatta bu alandaki ihracatın klasik bir pazarlamanın çok ötesinde bir diplomasi olduğundan söz edilebilir. Askerî projeler ile ilgili en önemli hususlardan bir tanesi de uluslararası programlardır. Kısmen NATO içinde özellikle NATO'nun Avrupalı üyeleri arasında son yıllarda giderek artan biçimde ortak askerî programlar yürütülmekte, ortak “*Avrupa Savunma Pazarı*” kavramı geliştirilmektedir.

Askerî gereksinimlerin sayısal boyutları çok değişkendir. Bazı durumlarda yüz binlerce kişinin kullanacağı mühimmat, tabanca, tüfek, el telsizi gibi ürünler vardır. Bu alanda sanayi büyük üretim kapasiteleri oluşturur, bazen de uzun menzilli radarlar, özel nitelikleri olan uçaklar gibi konularda ise bir grup uzmanlaşmış kişinin yıllar boyu tek bir sistemin üretimi için

⁸⁷³ A.g.e., s.103.

⁸⁷⁴ **Savunma Sanayii Sektör Raporu**, Makine Mühendisleri Odası 1991 Sanayi Kongresi, 9-13 Aralık 1991, Ankara, s.9.

⁸⁷⁵ A.g.e., s.10.

çalıştığı bir "üretim hattı" oluşturulur. Bazı durumlarda birbirinden çok uzak nitelikli bu iki tip üretimin aynı çatı altında çalışması da gerekebilir.

Savunma sanayiinin en bilinen özelliklerinden biri ileri teknoloji niteliğidir. Birçok kez ileri teknoloji niteliği uluslararası ilişkileri etkiler, teknoloji transferinde sınırlar getirir, silâhların satışında teknolojik engeller öne sürülür. İleri teknoloji kavramı ile birlikte sanayi yapısında özel bir işgücü oluşur ve ürünün ilginç teknik ve teknolojik özellikleri araştırma, üretim, kalite gibi alanlarda üstün nitelikli bir işgücü gereksinimi doğurur.

Sonuç olarak, Türkiye'de savunma sanayii pazarının durumunu özetlersek, ulusal boyutta örgütlenmiş, uzmanlaşmış, uluslararası boyutta da çok gelişmiş teknolojik dünya ilişkileri içinde yer alan bir pazar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Silâhlı kuvvetler alımlarının ulusal önemi, uluslararası ilişkiler yumağı, teknolojik yarış ve politik tercihlerin bu sektörde pazarı çok önemli kılmaktadır.

3- Savunma Sanayiinde Teknoloji ve Ar-Ge

Türk savunma sanayii stratejisinin temelini, ülke güvenliğinin sağlanması için silâhlı kuvvetlerin ihtiyaçlarının güvenli ve istikrarlı biçimde karşılanması oluşturmaktadır. Bu amaçla yüksek teknolojiye sahip harp silâh ve vasıtalarının yurt içinde üretilmesi, bunun için gerekli teknoloji tabanının oluşturularak üretim tesislerinin kurulması ve kurulmuş bulunan, ulusal savunma sanayii tesislerinin teşvik ve desteklenmesi gerekmektedir. İşte bu teknolojik gelişme içerisinde Ar-Ge faaliyetlerinin çok büyük önemi vardır. Bir ülkenin Ar-Ge kapasitesinin düşük olması dışa bağımlılığı artıran en önemli unsurdur. Savunma sanayisi gelişmiş ülkeler ulaşmış oldukları sanayii ve teknoloji seviyesini uzun yıllardır yaptıkları Ar-Ge faaliyetlerine borçludurlar⁸⁷⁶.

Bir savunma sistemini dışa bağımlı olmaktan kurtarmanın tek yolu, o sistemin tasarım teknolojisine sahip olmasıdır. Bilgiden yararlanarak ürün tasarlama yeteneği, diğer adıyla tasarım teknolojisi, teknoloji transferinin konusu olmayıp, çalışılarak kazanılan bir olgudur. Yabancı bir şirket tarafından tasarlanmış bir sistemin, TSK'da kullanılıyor olmasının, gizliliği ihlal edeceği ve güvenilir olmayacağı ve tehlikeli olacağı açıktır.

Millî savunma sanayiinin gelişmesine olumsuz yönde etki eden en önemli faktör, tedarik faaliyetlerinin Ar-Ge'ye dayalı olarak yapılmamasıdır. Bu konuda ülkemizde yapılması gereken işlerin başında, ana sistem ihtiyaçlarından millî olması zorunlu olanlarla kritik

⁸⁷⁶ Alniak, "Savunma Endüstrilerinde Teknolojik Gelişme Stratejileri", **Savunma Sanayiinde Stratejik....**, s.3.

özelliğe sahip olanların mutlaka Ar-Ge'ye dayalı tedarik ile millî şirketlerden karşılanmasının hedeflenmesi gelmektedir⁸⁷⁷.

Savunma sanayii, ülke ekonomisi, bilimsel araştırma potansiyeli, askerî, siyasi ve stratejik konseptleri ile iç içedir. Bu karşılıklı etkileşim içinde savunma sanayii de, ülkenin genel ekonomisini, araştırma düzeylerinin gelişimini etkiler. Avrupa ve Amerika'da, savunma sanayii sektöründe, hem kendi aralarında, hem de Atlantik ötesinde, Ar-Ge ve teknolojik üretim birlikteliği aranmaktadır. Amaç bugünden yarının teknolojisini üretmeyi plânlamaktır. Bu yakalandığı anda topyekûn endüstri ve savunma sektöründe Türkiye'nin önemli bir yeri olacaktır. 1983 yılında Devlet Plânlama Teşkilatı koordinatörlüğünde yapılan çalışmalar sonunda hazırlanan rapora göre 2003 yılında Ar-Ge'nin savunma bütçesine oranı halen %0,2'den %2-4'e çıkarılması öngörülmüştür⁸⁷⁸. Ancak, yapılan çalışmalara baktığımızda bunun gerçekleşmediğini ve bu alana ayrılan payın henüz istenilen düzeye ulaşmadığını görmekteyiz.

Türkiye'deki savunma sanayii modelinde Türkiye'nin öncelikli savunma sanayii sektörlerini tespit ederek yatırımların buna göre yapılması gerekir. TSK'nın ihtiyaçlarını karşılamının yanında ihracatın da çok önemli olduğu göz ardı edilmemeli ve zaten doyuma ulaşmış, ileri teknoloji gerektiren ve Türkiye'nin dünyanın devleri ile rekabet edemeyeceği alanlara yatırım yapılmamalıdır⁸⁷⁹.

Sanayileşmiş ülkeler savunma sanayii sektörünü, millî politikalarını uygulama yönünde en önemli araç olarak kullanmaktadırlar. Bu amaca ulaşmak için de Ar-Ge faaliyetlerine büyük kaynaklar aktarmakta ve üretim teknolojilerini geliştirmektedirler. Ülkemizde maalesef çok ileri düzeyde bir Ar-Ge yapılanmasından söz etmek mümkün değildir. Savunma sanayiinde ileri düzeye ulaşmış ülkelerin rakamlarına baktığımızda durumun çok gerilerde olduğu ve bu durumun savunma sanayiinin geleceği açısından olumsuzluklar yaratacağı aşikârdır.

Herhangi bir endüstriyel ürünün ortaya çıkması aşağıdaki birbirini takip eden dört safhada yapılacak çalışmalara bağlıdır. Bunlar, bilimsel bilginin üretilmesi ve edinilmesi, bilginin ürün tasarımı için kullanılması, tasarlanan ürünün üretim tekniklerinin belirlenmesi ve üretim. Bilimsel bilgi akademik çevrelerde üretilmekte, paylaşılmakta, hatta bu paylaşmanın kolaylaştırılmasına çalışılmaktadır⁸⁸⁰.

⁸⁷⁷ Ziyilan, **a.g.e.**, s.102.

⁸⁷⁸ Sıtkı Sunday Orun, "Savunma Sanayinin Yeniden Yapılandırılmasıyla İlgili Düşünceler" **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004, s.57.

⁸⁷⁹ Alınak, **a.g.m.**, s.8.

⁸⁸⁰ **Cumhuriyetimizin 75nci yılında Türk Savunma Sanayii Paneli**, s.87.

Esas olan bu bilginin ürün tasarımı için kullanılması yeteneğinin kazanılmasıdır. Tasarım teknolojisi adını verdiğimiz bu yeteneğin bir ülkenin bağımsızlık anahtarları olduğunu unutmamalıyız. Tasarlanan bir ürün, tasarlayana ticarete rekabet üstünlüğü, askerî alanda ise dışa bağımlı olmama, güvenilirlik ve dolayısıyla caydırıcılık sağlar. Bilgiden faydalanarak ürün tasarlama yeteneği, diğer adıyla tasarım teknolojisi, teknoloji transferinin konusu olmayıp, çalışılarak kazanılan bir olgudur. Teknoloji transferi denilince genelde kastedilen, tasarlanmış bir ürünün nasıl üretileceğini belirleyen üretim teknolojisinin elde edilmesidir. Üretim teknolojisi transfer edilerek, üretimin ülkemizde yapılıyor olması, teknoloji transferinin koşullarına bağlı olarak bir miktar ekonomik ve sosyal yarar sağlasa da gizlilik ve güvenilirlik açısından büyük risk taşımaktadır⁸⁸¹.

Savunma sanayiinde teknolojik anlamda en önemli kavramlardan bir tanesi de “*teknolojik eskime*”dir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi sonucu elde edilen yeni bir silâh, aynı amaçla üretilen daha önceki silâhların askerî etkinliğini azaltmakta veya tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bir başka deyişle yeni teknolojilerin geliştirilmesine paralel olarak silâh sistemleri ömürlerini tamamlamadan ekonomik ve askerî değerlerini kaybetmektedirler. Bu açıdan savunma sanayii firma ve şirketleri ayakta durabilmek için sürekli kendini yenilemek ve geliştirmek zorundadır⁸⁸². Teknolojik eskimeye en güzel örnek, İngilizlerin 1906 yılında ürettikleri Dreadnought zırhlılarının 19ncü yüzyılın en gelişmiş savaş gemileri olmasına rağmen 1940’lı yıllarda uçak gemilerinin üretimi ile birlikte işlevini kaybetmesi gösterilebilir.

4- Türkiye’de Savunma Sanayii ve Tedarik

Savunma sanayiinde tedarik, “*Görev ihtiyaçlarının karşılanması veya bu görevlerin desteklenmesi amacıyla gereksinim duyulan bir sisteminin konseptinin oluşturulması, programın başlatılması, tasarlanması, geliştirilmesi, sözleşmesinin yapılması, üretilmesi, kullanılması ve lojistik desteğinin sağlanması, modifiye edilmesi ve envan-terden çıkarılması süreçlerinin tümünü kapsayan faaliyetlerdir*”⁸⁸³.

Savunma sanayii ülke güvenliği ile doğrudan ilişkili ve teknolojik seviyeye bağımlı bir konu olup büyük kaynakların tahsisini gerektirmektedir. Başarısızlık durumunda katlanılacak riskler büyük olduğundan, devletin kontrol edebildiği bir alan olmak

⁸⁸¹ A.g.e., s.88.

⁸⁸² M.Şimşek, a.g.e., s.17.

⁸⁸³ **Türk Savunma Sanayiinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri**, TOBB Yayını, Ankara, 2002, s.40.

zorunluluğu vardır. Savunma sanayii alanındaki kazanılan birikim, tecrübe, yatırım ve kabiliyetin çok özel olduğu ve kaybolmaması gerektiği değerlendirilmektedir⁸⁸⁴.

Ülkeler savunma tedariki alanındaki ihtiyaçlarını iki şekilde çözerler. Bunlardan birincisi yabancı üretici ülkelerden satın alım, diğeri de yerli üretimdir. Yabancı dış alımlar genellikle ülkeler üzerinde ekonomik baskılardan daha çok politik baskılara neden olmaktadır. Silâh tedarikçisi ülkeler gerek silâh sattıkları ülkelerde ve gerekse uluslararası alanda egemen ve baskıcı politikalar uygulamaktadırlar. Ayrıca bu ülkeler silâh sattıkları ülkelerde ekonomik kalkınma stratejileri ve toplumsal modeller üzerinde yönlendirme ve denetim mekanizmaları oluşturmaktadırlar⁸⁸⁵.

Savunma sanayiinde tedarikin ülke içerisinde yapılması elbette ki politik ve askerî kazanç sağlamaktadır. Ancak ileri teknolojik sistemleri üreten ülkeler, teknolojik ve ekonomik yönden çok güçlü olan ülkelerdir. Buna karşılık dışa bağımlı ülkeler genellikle sanayileşme ve ekonomik alanlarda geri kalmış ülkelerdir. Bu nedenle ihtiyaç duydukları savunma sistemleri ve silâh üretimini bu ülkeler kendi kendilerine üretememektedirler.

Ülkemizde, ileri ülkelerde mevcut olan, ana sistemlerin tedarikine yönelik programlar bazında faaliyet gösteren, bilim, teknoloji ve sanayi faaliyetleriyle bütünleşmiş bir tedarik sistemi mevcut değildir. Türkiye'deki sistem genel olarak yurt içi ve yurt dışındaki hazır sistem ve teçhizatın satın alımını sağlayacak şekilde kurulmuştur⁸⁸⁶. Ancak yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'de savunma sanayiine yönelik yerli üretimi canlandıracak proje çalışmaları hızla sürmektedir. Bu kapsamda SSM ve TÜBİTAK en önemli iki kuruluştur.

TSK'nın ihtiyaçları halen tüm ihtiyaçlar bazında %35, ana sistem bazında ise %79 gibi büyük oranlarda yurtdışından karşılanmaktadır. NATO ülkeleri içinde en fazla savunma teçhizatı ithal eden ülke Türkiye'dir. Ülkemizin teknoloji yeteneği geliştirilebilmesi ve istihdam yaratılması, yurtdışına giden bu kaynakların, yurtiçi sanayiye dönüştürülmesine bağlıdır.

Silâhlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu harp silâh, araç gereç ve mühimmatının mümkün olan azami ölçüde Türk savunma sanayiinin imkan ve kabiliyetleri içinde üretilmesi için, Türk savunma sanayiinin geliştirilmesinde kısa, orta ve uzun vadeli plânlamalara yönelik esasların ve dış pazarlara açılmaya ilişkin genel prensiplerin belirlendiği "*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi*" dokümanı hazırlanmıştır. Dööküman, Bakanlar Kurulu

⁸⁸⁴ A.g.e., s.19.

⁸⁸⁵ M.Şimşek, a.g.e., s.14.

⁸⁸⁶ **Türk Savunma Sanayiinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri**, s.78.

tarafından onaylanmış ve 20 Haziran 1998 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁸⁸⁷.

Türkiye’de savunma tedarik sistemi, TSK Plânlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS) Yönergesinde öngörülen esaslara dayandırılmaktadır. Bu yönergeye göre kuvvet komutanlıklarınca hazırlanan “*Harekât İhtiyacı Etüdü*” ve “*Plân Yetenek Hedefi Dokümanı*” ile ihtiyaçlar belirlenmekte, Genelkurmay Başkanlığınca incelenerek “*Stratejik Hedef Plânına*” dâhil edilmektedir. Stratejik Hedef Plânı iki yılda bir revize edilerek “*On Yıllık Tedarik Programı*” halinde uygulamaya konmaktadır. SHP’de yer alan ana sistemlerin tedariki MSB’ye bağlı birimler ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı tarafından yapılmaktadır. Tedarik faaliyetleri, MSB tarafından 2886 sayılı yasaya ve MSB/SSM tarafından ise 3238 sayılı yasaya göre yürütülmektedir⁸⁸⁸.

Plânlama, programlama, bütçeleme ve uygulama sisteminin amacı, silâhlı kuvvetlerin orta ve uzun vadede, kuvvet yapısı, modernizasyon ve harbe hazırlık durumları ile harekâtı idame ve inşaat plânlamasında hedeflenen düzeye getirilmesine yönelik faaliyetler ile bu maksatlar için tahsis edilen kaynakların kullanılmasına ilişkin kararların doğru ve zamanında alınmasına imkân sağlamaktır. Bu kapsamda hazırlanan 1999-2008 dönemi modernizasyon plânı, bedeli 42 milyar dolar olan 275 adet projeyi kapsamaktadır⁸⁸⁹.

a- MSB Müsteşarlığınca Yürütülen Tedarik Faaliyetleri

1325 sayılı yasa gereğince TSK’nın ihtiyaçları, Genelkurmay Başkanlığınca belirlenen ilke ve önceliklere göre, MSB Müsteşarlığınca tedarik edilmektedir. Ödemeler millî bütçeden ayrılan kaynaklarla karşılanmaktadır. MSB tarafından tedarik faaliyetlerine, ihtiyaç makamınca hazırlanmış ve Genelkurmay Başkanlığı’nca onaylanmış olan “*İhtiyaç Bildirim Formunun*” alınmasıyla başlanmaktadır. İhtiyaç bildirim formu ile birlikte teknik şartnamenin gönderilmesi, muhtemel tedarik kaynakları ile tedarik şeklinin bildirilmesi, tahmini fiyat ve kaynak tahsisinin yapılması gerekmektedir. MSB, tedarik faaliyetlerini 1325 sayılı kuruluş yasası, 2886 sayılı devlet ihale yasası, MSB görev ve sorumluluk yönergesi ile dış tedarik, iç tedarik yönergeleri esaslarına göre yürütmektedir⁸⁹⁰.

b- MSB /SSM Tarafından Yürütülen Tedarik Faaliyetleri

Modern savunma sanayiinin geliştirilmesini ve TSK'nın modernizasyonunun sağlanmasını hedefleyen 7 Kasım 1985 tarihli 3238 sayılı kanun kapsamında “*Savunma*

⁸⁸⁷ Beyaz Kitap, MSB Yayını, 1998, s.125.

⁸⁸⁸ Ziyilan, a.g.e., s.101.

⁸⁸⁹ Cumhuriyetimizin 75nci yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, s.64.

⁸⁹⁰ Türk Savunma Sanayiinin Ana Sorunları..., s.80.

Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu” ve “*Savunma Sanayii İcra Komitesi*” kurulmuş, malî yapılanma için “*Savunma Sanayii Destekleme Fonu*” oluşturulmuş ve çalışmaları yürütmek üzere Savunma Sanayii Müsteşarlığı görevlendirilmiştir.

SSM, gerek TSK'nın stratejik hedef plân'na uygun savunma sistemi tedarikinin gerçekleştirilmesinden ve gerekse savunma sanayiinin kurulması ve geliştirilmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu amaçla Savunma Sanayii İcra Komitesi'nin kararları doğrultusunda, SSM'ye plânlama, programlama, bütçeleme, organizasyon, koordinasyon, fon yönetimi, teşvik, kredilendirme yatırım, yabancı sermaye, teknoloji transferi, Ar-Ge, imâlat, kalite güvencesi, sözleşme yönetimi, ihracat ve Off-Set uygulamaları gibi savunma tedariki ile ilgili çalışmaları yürütme görevi verilmiştir⁸⁹¹.

c- Gelişmiş Ülkelerde Uygulanan Savunma Sanayii Tedarik Yöntemleri

Çağdaş ülkelerin silâhlı kuvvetleri, en son teknolojileri kullanarak ve çok kısa sürelerde yeni savunma sistemleri geliştirerek sürekli kendini yenileyen bir yapıya sahiptir. Savunma sanayiinde teknolojik alanda söz sahibi olmak ve üstünlük kurmak için çağın gerektirdiği Ar-Ge, tasarım ve üretim üçlüsünün sonucu olan teknolojiler kullanılarak, dünyada meydana gelen hızlı gelişmeler ve yeniliklerin yakından takip edilmesi gerekmektedir⁸⁹². Sahip olunan teknoloji ne derecede ileri ise, dış politikada da o derecede güçlü olunur. Bu nedenle de yüksek teknolojiye sahip olanlar, bu gücü kaybetmemek veya karşı tarafa kaptırmamak için, kritik teknolojik bilgileri kendilerine saklarlar.

Savunma sistemlerinin tedarikinde en geçerli kural devletlerin hükümleridir. Devletler savunma sanayiini, egemenliklerinin bir unsuru olarak görürler, bu konuda dışa bağımlılığı kabul etmezler ve savunma sistem tedariklerini kendi kurdukları ve devletçe destekledikleri millî sanayi kuruluşlarından yapmayı amaçlarlar. Bu nedenle, savunma ürünlerinin üretimi ve ticareti, son dönemde yaygınlaşan küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içinde istisna tutulan tek alan olmuştur⁸⁹³.

ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi savunma sanayii gelişmiş ülkeler, savunma sanayiini millî egemenliğin bir şartı olarak gördüklerinden, bu alanda daima düzenleyici bir rol üstlenmişler ve bu sanayii daha da güçlendirmek için, uçak, gemi, silâh sistemleri, komuta kontrol ve haberleşme şeklinde alt sektörler ayırarak, her alt sektörde

⁸⁹¹ **A.g.e.**, s.81.

⁸⁹² Şenel-Doğrusöz , **a.g.m.** , s.270.

⁸⁹³ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, s.60.

ana yüklenici olarak faaliyet gösterecek millî şirketleri önceden belirlemiş ve desteklemişlerdir⁸⁹⁴.

AB'yi kuran Roma Antlaşması'nın 223ncü maddesine göre, askerî sistemlerin geliştirilmesi, üretimi ve tedariki her ülke bağımsızdır. Avrupa Parlamentosu'nun, Avrupa Birliğine dâhil ülkelerin savunma sanayilerini inceleyen raporuna göre; “*Avrupa ülkeleri savunma sanayilerini millî egemenliklerinin bir şartı olarak görmektedirler. Teknolojinin millî olarak geliştirilmesi ve millî bir savunma sanayii tabanı oluşturulmasını istemektedirler, savunma sistemlerinin gizliliği nedeniyle ihalelere yabancı şirketler sokulmamakta veya teknik şartnamelere konulan maddelerle yabancı şirketlerin kazanma şansı ortadan kaldırılmaktadır, Savunma ana sistem sözleşmeleri, uçak, tank, elektronik vb. alt sektörler için seçilmiş birer millî ana yüklenici ile imzalanmaktadır*”⁸⁹⁵.

Alman silâhlı kuvvetlerinin ihtiyaçları, tek elden, BWB tarafından karşılanmaktadır. Ana sistem projeleri, görev ihtiyaçlarına dayalı tedarik yönetim süreci esas alınarak program yöneticileri tarafından yürütülmektedir. Bir programın hayata geçirilebilmesi için tedarik süreci birbirini takip eden fazlara bölünmektedir. Her fazın sonunda, fazın başarıyla tamamlandığını gösteren bir doküman hazırlanmaktadır. Bu dokümanda ayrıca, bir sonraki faza geçiş kararı ile ilgili esaslara da yer verilmektedir⁸⁹⁶.

Fransa'da ana sistemlere yönelik tedarik faaliyetleri, DGA tarafından yürütülmektedir. Kuvvetler, kullanıcı olarak harekât isteklerini belirlemekten, DGA ise bu istekleri yerine getirmekten sorumludur. Bu sorumlulukların yerine getirilebilmesi için ilgili kuvvet, bir proje subayı ve DGA ise bir program yöneticisi tayin etmektedir. Bu kişiler projenin belirtilen esaslara uygun olarak yürütülmesinden sorumludurlar⁸⁹⁷.

İngiltere'de de savunma sanayii şirketlerinin 1980'li yılların ortalarına kadar birer kamu kuruluşu olarak korunduğunu ve geliştirildiğini görmekteyiz. Bu şekilde oluşturulan güçlü sanayi kuruluşları daha sonraları özelleştirilmişlerdir. İngiltere, 1990'lı yılların ilk yarısından itibaren savunma sistem tedarikinde, diğer Avrupa Birliği ülkelerinden biraz farklı bir tutum izlemektedir. “*Besi value for tnoney*”; yani “*ödenen para karşılığında en iyinin alınması*” olarak tanımlayabileceğimiz bu kural gereğince

⁸⁹⁴ Cumhuriyetimizin 75ncü yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, s. 92.

⁸⁹⁵ Savunma Sanayii ve Tedarik, s.61.

⁸⁹⁶ Şemsi Batmaca, “*Ana Sistem Tedarik Yönetim Süreci ve Ar-Ge Projeleriyle Entegrasyonu*”, **Türk Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, s.128.

⁸⁹⁷ A.g.m., s.129.

İngiltere bir yandan satın almalarda rekabet koşulları yaratarak en iyiyi en ucuza almak isterken, diğer yandan da Off-Set olanaklarını çok iyi değerlendirerek ve alınacak başka önlemlerle ülke ekonomisi ve millî savunma sanayiinin güçlenmeye devam etmesini sağlamaya çalışmaktadır⁸⁹⁸.

İngiltere silâhlı kuvvetlerinin teçhizat ihtiyaçları, Savunma Bakanlığına bağlı Savunma Tedarik Ajansı (Defence Procurement Agency-DPA) tarafından karşılanmaktadır. DPA, eski tedarik örgütünün (MOD Procurement Executive) yerini almak üzere, 1 Nisan 1999 tarihinde faaliyete geçmiştir. Böyle bir yapısal değişikliğe gidilmesinin ana nedeni, "*Akıllı Tedarik Girişimi*" olarak adlandırılan yeni yöntem, kavram ve yönetimlerin tedarik sisteminde uygulamaya sokulmasının istenmesidir⁸⁹⁹.

ABD'de savunma sistemlerinin geliştirilmesi, üretilmesi ve tedarikinde, millî askerî sistem teknolojilerinin üretimi ve korunmasında Başkanın ve Kongrenin geniş yetkileri vardır. Başkan ve Kongre, yasalar uyarınca, bu yetkilerini millî savunma sanayilerinin korunması amacıyla kullanmaktadırlar. ABD'de savunma sanayii sektöründe %1 oranında yabancı sermaye bulunuşu bir risk olarak kabul edilmektedir. Kritik savunma sistemleri üreten ABD şirketlerinin yabancılara satışı, yabancı şirketlerle birleşmesi yasalarla engellenmektedir. Savunma üretim yasası'nın 835nci maddesinde "*millî güvenlikle ilgili bir anlaşma altında iş yapan Amerikan şirketlerini yabancı şirketlerin satın almasını yasaklar*". Aynı yasanın 836ncı maddesinde; "*yabancı kontrolündeki bir şirkete gizli bilgilerin verilmesini gerektirecek, millî güvenlikle ilgili bir sözleşme yapılmasını engeller*", denilmektedir⁹⁰⁰. Görüldüğü üzere ABD'de savunma sanayiinin tedarikine yönelik atılan tüm adımlar, millî sermayeye dayalı, yabancı sermayeyi tamamen dışlayan bir yapıdadır.

ABD'deki ana sistem tedarik programları, politika ve ilkeleri çok iyi belirlenmiş tedarik yönetim süreci uygulanarak, Savunma Bakanlığı tedarik ve teknolojiden sorumlu müsteşarlığın koordinasyonunda, kuvvet bakanlıkları bünyesinde teşkil edilen Tedarik ve Teknoloji Başkanlıkları'nca yürütülmektedir. Bilim ve teknolojiye yönelik faaliyetler, yani Ar-Ge projeleri ise Savunma Bakanlığı Tedarik ve Teknoloji Müsteşarlığına bağlı Bilim ve Teknoloji Direktörlüğü'nce yürütülmektedir⁹⁰¹.

⁸⁹⁸ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, s.62.

⁸⁹⁹ **Türk Savunma Sanayiinin Ana...**, s.55.

⁹⁰⁰ **Savunma Sanayii ve Tedarik**, s.61.

⁹⁰¹ **Türk Savunma Sanayiinin Ana...**, s.60.

Amerika ile Avrupa arasında daima savunma politikalarında farklılık görülmektedir. Amerika savunma sanayii alanında kendi firmalarına büyük yükümlülükler vermekte ve karşılığını da almaktadır. 2000 yılında Amerikan firmalarının Amerikan hükûmetine yaptığı satış 60 milyar \$ iken, 15 Avrupa ülkesinin Avrupa Hükûmetlerine yaptığı satış 15 milyar \$ olmuştur. Amerika'nın savunma sanayiine avantaj sağlayan bir başka politikası ise, askerî ve sivil imkânların birbirinin yerine kullanılabilmesidir. Örneğin, KC-135 tanker uçağı ile C-5 A askerî nakliye uçağının dizaynında çalışan ekipler, bilahare Boeing 707 ve Boeing 747 sivil uçaklarının dizaynında çalışarak askerî dizaynların sivil versiyonlarını üretmişlerdir⁹⁰².

5- Savunma Sanayiinde Off-Set Uygulamaları

a- Türkiye'de Off-Set Uygulamaları

Off-Set, kamu kurum ve kuruluşlarıyla kamu ortaklıklarının açacakları uluslararası ihale çerçevesinde, yapacakları dış alımlar neticesinde gerçekleştirecekleri döviz ödemelerini telafi etmek amacıyla ve anlaşma gereğince, ülkelerin yaptığı ihracattır. Karşılıklı ticaret çerçevesi içinde mütalaa edilen bir kavramdır. Ülkemizde, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki tür Off-Set uygulaması bulunmaktadır.

Doğrudan Off-Set, yurtdışından tedarik edilen ürün ile aynı veya yakından ilgili alanlarda gerçekleştirilen ve yurtiçinde üretilen sistem, alt sistem ve parçaların Off-Set yükümlüsü firma tarafından Türkiye'den ihracatıdır. Dolaylı Off-Set ise, açılan ihale kapsamındaki ürün alanında yer almayan ve pazarlanmasında zorluk çekilen ihraç ürünlerimizin Türkiye'den, Off-Set'e konu ihaleyi kazanan firmanın ülkesine veya dış satım için güçlkle karşılaşılan pazarlara ihracı ve bu ürünlere sağlanacak piyasa desteğidir.

Off-Set'in uygulanmasının başlıca nedeni ticaret yapmamaya bir alternatif olmasıdır. Uluslararası literatürde "*Off-Set*" veya "*compensation*" olarak adlandırılan telafi edici ticaret ve üretim işlemleri, ticaret yapabilmenin bir gereği olarak ortaya çıkmışlardır⁹⁰³. Devletler yapacakları ithalatlarda ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri en asgariye indirmek amacıyla Off-Set uygulamasına yönelirler. Sanayileşmiş ülkelerde Off-Set uygulaması Pazar paylarını artırmak ve yüksek teknolojiler elde etmek amacıyla

⁹⁰² Kaynak Tümer, "*Savunma Sanayisinde Uluslararası İşbirliği*", **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara, s.43.

⁹⁰³ **Türk Savunma Sanayisinde "Off-Set" Uygulamaları**, TÜSİAD Yayını, s.16.

yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise döviz girdisinin sağlanması ve teknoloji transferi amacıyla yapılmaktadır.

Off-Setin yaygınlık kazanması 1960'lı yılların sonlarına dayanmaktadır. Bazı gelişmekte olan ülkeler, döviz sıkıntıları dolayısı ile küçük ölçekli dış alımlarında dahi Off-Set'e başvursalar da Off-Set'in az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere has bir uygulama olduğu düşüncesi yanlıştır. Tam tersine, istatistikler gelişmiş ülkeler arasında daha büyük hacimde Off-Set ticaretine işaret etmektedir. ABD ve AB arasındaki Off-Set ihtiva eden ticaret bunu ortaya koymaktadır⁹⁰⁴.

Off-Set hem sivil hem de askerî tedarik programlarında yer alan bir uygulama olmakla beraber, sivil işlemlerdeki kısıtlamalar nedeniyle daha ziyade savunma sanayii alanında uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin de gündemine, 1980 sonrası uygulamaya konan büyük savunma yatırımları ile giren Off-Set, gelişmiş ülkeler arasındaki savunma ve havacılık sektörü ticaretinde sıklıkla başvuru bir uygulamadır⁹⁰⁵.

Türkiye, savunma sanayiinde, cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra başlayan gayretlerine rağmen silâhlı kuvvetlerin modernizasyon ihtiyaçları için büyük ölçüde dışarıya bağımlı, dünyanın önde gelen silâh ithalatçısı ülkelerinden biridir. Askerî alanda Türkiye'deki ilk Off-Set uygulaması deniz kuvvetleri'nin bir denizaltı'yı dış alım kontratı ile alması ile gerçekleşmiştir. 1973 yılında Alman IKL/HDW firması, Türkiye'ye satmak üzere anlaştığı 209/1200 sınıfı 6 denizaltı'dan 5'nci ve 6'ncısının gövdesini deniz kuvvetleri'nin Gölcük Tersanesi'nde yaptırmıştır. 1984 yılında Türkiye, GD (General Dynamics) firması ile 160 adet F-16 savaş uçağının ortak üretimine yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile, Türkiye savunma sanayisinin altyapısını geliştirmeyi hedeflemiştir. Anlaşma kapsamında 150 milyon ABD doları tutarında doğrudan, 1.27 milyar ABD dolar tutarında dolaylı Off-Set taahhüdü alınmıştır. 160 uçağın, %51'i Türk (%49 Tusaş, %1.9 Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, %0.1 Türk Hava Kurumu) ve %49'u ABD'li (%42 GD daha sonra Lockheed, %7 General Electric) ortaklardan kurulan TAI tesislerinde üretilerek kullanıcıya teslimi öngörülmüştür⁹⁰⁶.

1985 yılında kurulan Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığına 3238 sayılı kuruluş kanunu ile diğer görevlerinin yanında, Off-Set koordinasyonu görevi de verilmiştir. 1990 yılında SSM'ye dönüştürülen SSGDİ, Mart

⁹⁰⁴ A.g.e., s.20.

⁹⁰⁵ A.g.e., s.23.

⁹⁰⁶ Hasan Gençtürk, **Savunma Sanayilerinde Telafi Edici İşlem (Off-Set) Uygulamaları**, Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 1991, s.22.

1990 tarihinde alınan bir kararla, Türkiye'nin genel Off-Set politikasını belirlemek üzere oluşturulan Off-Set özel ihtisas komisyonu çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiştir.

SSM'nin koordinasyonunda, MSB tarafından F-16 dairesi, DPT Müsteşarlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları, TOBB ve İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi temsilcilerinden oluşan özel ihtisas komisyonu, çalışmaları sonucunda bir özel ihtisas komisyonu raporu hazırlamıştır. Bu raporda, SSM'nin kuruluş kanununda yer alan amaçlar doğrultusunda, öncelikle savunma sanayiinin geliştirilmesi, ASELSAN F-16 Off-Set'inden aldığı teknoloji ile atalet seyrüsefer sistemleri ile, Avrupa konsorsiyumu için stinger füzelerinin güdüm sistemleri kontratını alarak, ileri teknoloji sanayiinin oluşmasına öncülük ettiği belirtilmiştir⁹⁰⁷.

Yapılan çalışmalar neticesinde, dünyadaki uygulamalar, geçmiş tecrübeler ve Özel İhtisas Komisyonu çalışmaları dikkate alınarak "*SSM Off-Set Uygulama El Kitabı*" hazırlanmış ve Temmuz 1991'de yayınlanmıştır. Buna paralel olarak, SSM tarafından yürütülmekte olan projeler çerçevesinde sürdürülen Off-Set faaliyetlerini koordine etmek amacıyla, SSM'liği bünyesinde Haziran 1991 tarihinde bir "*Off-Set Şube Müdürlüğü*" oluşturulmuştur.

Türkiye'de Off-Set uygulamalarında SSM tarafından, savunma sanayii alanında silâh araç ve gereçleri ile alt sistemlerin üretimine ve yapılacak yatırımların savunma sanayii ile yakın ilgisi bulunan sektörlerde gerçekleştirilmesine öncelik verilmekte, büyük çaplı savunma projelerinde gerekli görülen Off-Set anlaşmaları çerçevesinde MSB'nin "*Savunma Tedarik İşlemlerinde Off-Set Uygulamaları Direktifi*" ve SSM "*Off-Set Uygulama Elkitabı*" referans alınmaktadır. Off-Set uygulamaları kapsamında aşağıdaki hususlar hedeflenmiştir⁹⁰⁸;

a. "*Savunma sanayii ürünlerinin ihracı ve yabancı sermaye yatırımları (yeni ve/veya tevsi) yolu ile ülkeye döviz girişi sağlanması ve böylece proje nedeniyle yurt dışına gidecek dövizlerin mümkün olan azami ölçüde tekrar ülke ekonomisine kazandırılması,*

b. *İhtiyaçlar çerçevesinde belirlenen teknoloji transferi yolu ile yurt içinde yaratılacak yeni üretim imkânları yanında mevcut üretimde sağlanacak artışlardan da yararlanılarak döviz tasarrufunun sağlanması,*

⁹⁰⁷ A.g.e., s.27.

⁹⁰⁸ Mustafa Egeli, "*Off-Set Uygulamaları*", **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, s.460.

c. Yurt içi katma değer ve yeni iş alanları yaratılarak, projelerin uzun bir süre verimli bir çerçevede yürütülmesinin ve kurulan endüstrilerin kendi kendine ayakta durabilmesinin temini,

d. Teknoloji transferi ve ihracat yoluyla mevcut ve kurulacak sanayiinin kalite standartlarının ve verimlilik düzeyinin yükseltilmesi ve böylece bir bütün olarak Türk ekonomisinin uluslararası alandaki rekabet gücünün artırılması temel hedeftir”.

Off-Set işlemlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak, uygulayıcı kurumlar arasında sağlıklı bilgi akışının temini ve uygulama prosedürü konusunda koordinasyon sağlanması amacıyla Temmuz 1992 tarihinde Dış Ticaret Müsteşarlığı ile SSM arasında, savunma sanayiine yönelik projelerdeki Off-Set uygulama usul ve esaslarını belirlemek üzere bir protokol imzalanmıştır.

Off-Set stratejileri, ülkelerin teknolojik gelişmişlik seviyesi ile yakından ilgilidir ve resmen telaffuz edilmese de uzun vadeli millî güvenlik ve endüstriyel üstünlük politikalarının bir parçasıdır. Bu çerçevede ülkeler teknoloji transferi ve bilimsel işbirliği konularına büyük önem vermektedirler. Ancak, kontratın hacmi ve rekabet şartları ne olursa olsun, aynı politik ittifak içinde olmayan veya ikili anlaşma tarafı olmayan bir ülkeye ciddi ve gerçek bir teknoloji transferi yapılması söz konusu değildir⁹⁰⁹.

b- MSB/SSM Tarafından Yürütülen Off-Set Programları

Savunma sanayii ürünlerinin ihracı ve yabancı sermaye yatırımları yolu ile ülkeye döviz girişi sağlanması ve böylece proje nedeniyle yurt dışına gidecek dövizlerin mümkün olan azamî ölçüde tekrar ülke ekonomisine kazandırılması, Off-Set işlemlerinin en önemli amacıdır. Bu programlar ile ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenen teknoloji transferi yolu ile yurt içinde yaratılacak yeni üretim imkânları yanında mevcut üretimde sağlanacak artışlardan da yararlanılarak döviz tasarrufu sağlanmaktadır. Ayrıca, yurtiçi katma değer ve yeni iş alanları yaratılarak, projelerin uzun bir süre verimli bir çerçevede yürütülmesinin ve kurulan endüstrilerin kendi kendine ayakta durabilmesi de sağlanmaktadır. Bu bağlamda teknoloji transferi ve ihracat yoluyla mevcut ve kurulacak sanayiinin kalite standartlarının ve verimlilik düzeyinin yükseltilmesi ve böylece bir

⁹⁰⁹ Gençtürk, a.g.e., s.40.

bütün olarak Türk ekonomisinin uluslararası alandaki rekabet gücünün artırılması temel hedeftir⁹¹⁰.

Gelişmekte olan ülkelerde Off-Set işlemlerinin uygulama nedenleri; yeni ihracat imkânlarının yaratılması veya yeni sanayi kollarına istihdam sağlanması, yerli sanayii için iş imkânı yaratılması, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, kota ve ticarî kısıtlamaların aşılması, teknoloji yenileme veya yeni teknoloji edinme, sanayileşmiş ülkelere oluşturulan korumacılığın aşılmasıdır⁹¹¹.

Sanayileşmiş ülkelerde Off-Set işlemlerinin uygulanma nedenleri ise; pazar payının korunması ve iyi niyet gösterisi, belirli pazarlara yeni ürünlerle girme isteği, mallara uzun dönem talep yaratılması, stokların veya üretim fazlasının eritilmesi, gelişmekte olan ülkelerle iş birliğinin sağlanmasıdır⁹¹².

6- Savunma Sanayiinde Üretim Esasları

Ülke savunması için ihtiyaç duyulan malzemelerin alımları yurtdışı ve yurtiçi olmak üzere iki kanaldan sağlanır. Bu ihtiyaçlar içinde özellikle ana sistem gereksinimi proje bazlı olarak belirlenen periyotlar dâhilinde sağlanır. Askerî malzemeler özellikle ana sistemler üretimi büyük malîyet gerektiren malzemelerdir. Bu nedenle teknolojik alt yapının mevcut olmadığı, üretimi ve Ar-Ge çalışmaları yüksek meblağlar tutan ancak savunma için silâhlı kuvvetlerin vazgeçilmez ihtiyaçları olan ürünlerde yerli katkı oranının artırılması mutlak zorunluluktur. Öncelikli olarak ülke savunmasında kullanılacak malzemelerin Ar-Ge çalışmaları, prototip üretimleri ve daha sonrada seri üretimleri konusunda plânlı olarak kaynak sağlaması gerekmektedir⁹¹³.

Birçok gelişmiş ülkede, silâhlı kuvvetlerin yaptığı düzenlemelerin ve kullandığı çalışma şeklinin sonucu olarak savunma sanayiinin, gerek bilimsel, gerekse teknolojik gelişmelerde lokomotif görevi gördüğü gözlenmektedir. Bu durum savunma sanayi sektörünü, diğer sektörlerle olan etkileri ve ülke ekonomisine yaptığı katkılar açısından da farklı yapmaktadır.

⁹¹⁰Hüseyin Neftçi, “Off-Set İşlemleri, Off-Set Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, Cilt 1, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.116.

⁹¹¹Oktay Almak, **Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001, s.105.

⁹¹²A.g.e., s.105.

⁹¹³Orhan Peker, “Savunma Sanayiinde Yerli Katkı”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara, s.257.

Savunma sanayiinde üretim belirli aşamalar ve etaplar sonucunda gerçekleşmektedir. Bu aşamalar, plânlama aşaması, bilimsel araştırma aşaması, ürün geliştirme aşaması ve son olarak da üretim aşamasıdır. Bu kısımda bu aşamalar hakkında bilgi verilecektir.

a- Plânlama

Savunma sanayiinde önde gelen ülkelerde, silâhlı kuvvetler, ülke savunması için ihtiyaç duydukları silâh sistemleri ve teçhizatı satın alma plânlarının yanı sıra, bunları geliştirilmesi ve üretilmesinde kullanılacak olan teknolojilere sahip olunması için gereken stratejileri de belirlemektedirler.

İhtiyaçların belirlenmesinde dikkate alınacak temel husus millî menfaatlerdir. Millî menfaatler bir devletin dünya politikasında en yüksek organları vasıtası ile açıklanan belirli politik ve ekonomik ihtiyaç ve isteklerdir. Bu istekler belirli bir plânlama ile yapılmaktadır. Bu konuda plânlama, programlama, bütçeleme ve uygulama sistemi adı ile bir çalışma yöntemi geliştirilmiş ve savunma sanayiinin uzun vadede ihtiyaçları bu konsept ile belirlenmiştir⁹¹⁴.

b- Bilimsel Araştırma

Bir ülkenin teknolojik alanda ulaştığı nokta her şeyden önce o ülkenin savunma sanayii ile yaptığı Ar-Ge faaliyetleri ile doğru orantılıdır. Bu faaliyetler, Savunma Bakanlığının koordinasyonunda, silâhlı kuvvetlerin araştırma kuruluşları ile üniversiteler ve sektördeki önde gelen firmaların araştırma birimleri tarafından yürütülmektedir. Savunma sanayiinde dışa bağımlı olmaktan kurtulmanın tek yolu, o sistemin tasarım teknolojisine sahip olmaktır. Savunma sanayiinde bilimsel esaslar, bilimsel bilginin üretilmesi veya edinilmesi, bilginin ürün tasarımı için kullanılması, tasarlanan ürünün üretim tekniklerinin belirlenmesi ve üretim aşamalarından ibarettir⁹¹⁵.

Bilimsel faaliyetler hiçbir zaman kısa vadeli faaliyetler değildir. Savunma sanayiinde de uzun süreli çalışmaları gerektiren bir yapılanma ve plânlama vardır. Üniversiteler ile özellikle TÜBİTAK bağlantılı projeler yapılmakta ve çalışmaların bazen bir yarışma bazen işbirliği çerçevesinde yürütülmesine de sıkça rastlanmaktadır⁹¹⁶.

c- Ürün Geliştirme

Silâhlı kuvvetler gelecekteki tehdit ortamının analizini yaparak, bilimsel çalışmaların sonuçlarını da kullanarak ihtiyaç duyulan ürünü tanımlamasını ve temel teknik özelliklerinin

⁹¹⁴ Cumhuriyetimizin 75nci Yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, s.64.

⁹¹⁵ A.g.e., s.88.

⁹¹⁶ A.g.e., s.25.

belirlenmesini gerçekleştirir. Bu aşamada önde gelen savunma sanayi kuruluşlarındaki bilgi birikimlerinden, projeler yaptırılarak yararlanılır. Büyük bir bölümü gizli tutulan bu projelerde gereksinim duyulacak bilimsel bilgiler için, bir önceki aşamada silâhlı kuvvetler tarafından finanse edilmiş araştırmalar önemli bir kaynak teşkil eder⁹¹⁷.

Konsept belirlendikten sonra ürünün geliştirme aşamasına gelinmektedir. Bu aşamaya geçilirken, geliştirme çalışmalarından başlayarak prototip üretim, test ve değerlendirme, üretime hazırlık, üretim, eğitim, kullanıma alma, bakım-onarım-yedek parça ve diğer işletme harcamaları değerlendirilmektedir.

d- Üretim

Prototipi yapılan ve geliştirme aşamasında ortaya çıkan ürünün silâhlı kuvvetler tarafından değişik ve ayrıntılı testlere tabi tutulması ve bazı düzeltmeler yapılması ile üretilecek olan ürün kesinleşmiş olur. Üretim aşaması, bir iki istisna dışında, geliştirme aşamasını yürüten firma tarafından gerçekleştirilir. Ana firma belirli kritik parçaların üretimini, sistem entegrasyonu ve test işlerini üstlenir, diğer işleri çoğunlukla yan sanayiine kaydırır. Geliştirme fazına katkıda bulunan uzman kuruluşlar geliştirdikleri parça ve birimlerin üretimini de üstlenir. Böylelikle uzun süreli bir ticarî ve teknolojik işbirliği oluşur⁹¹⁸. Ana firma, kendi geliştirdiği parça ve birimlerin üretimini de, malîyetleri düşürmek amacıyla yan sanayiine aktarır. Yan sanayi kuruluşları, gerek tezgâh altyapısı, gerekse çalışma şekli, doküman sistemi, kalite güvenliği gibi konular açısından değerlendirilerek belirlenir ve bu suretle üretim aşaması gerçekleşir.

⁹¹⁷ A.g.e., s.26.

⁹¹⁸ A.g.e., s.27.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MODERN SAVUNMA SANAYİİNE GEÇİŞ VE SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİMİNDE ASKERİ, SİYASİ, TEKNOLOJİK GELİŞMELER

A. TÜRKİYE'DE MODERN SAVUNMA SANAYİİNE GEÇİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşından Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargo dönemine kadar silâhlı kuvvetlerinin ihtiyacı olan silâh, araç, gereç ve malzemeyi dış yardımlar, kredili satışlar ve millî bütçeden ayrılan kaynaklar kullanılmak suretiyle yurt dışından temin etme yoluna gitmişti. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ülkemize uygulanan ambargo sonucunda yaşanan sıkıntılar sonrasında, savunma sanayiini geliştirme gayretleri ağırlık kazanmıştır. Savunma sanayiindeki gelişmeler, 1980'li yılların başına kadar oldukça ağır seyretmiş, bu tarihten itibaren yeni bir yapılanma içine girilmiştir. 1980'li yıllarda Türk savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler hızlanmış, 1985 yılında SSM kurulmuş ve SSDF oluşturulmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda 1990 yılından itibaren, Türk savunma sanayii belirgin bir ivme kazanmış ve bu yıldan itibaren TSK'nın ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü üretmeye başlamıştır. Buna rağmen, Türkiye'de oluşan savunma sanayiinin daha da geliştirilmesi için uygulanması gereken stratejinin belirlenmesi noktasında bazı eksiklikler ve savunma sanayii politikasının belirlenmesi ihtiyacı hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle tezin bu bölümünde, bahsi geçen kuruluşların yaptığı çalışmalar sonucunda Türkiye'nin, çok yakın bir gelecekte, savunma sanayiinin her alanında kendi kendine yeten, dost ve müttefik ülkelerin savunma teçhizatı ve malzemesi ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olan bir düzeye geleceği belirtilmektedir.

Bağımsız bir savunma sanayiinin geliştirilmesi ancak bağımsız bir teknolojiye sahip olunması ile mümkündür, bu nedenlerle kritik teknolojileri üretecek atılımların yapılması gerekmektedir. Modern savunma sanayiine geçişte yabancı firmaların Türkiye'de üretime yönelik yatırımlarının ülkemiz için faydalı olması için, yabancı firmalarla işbirliğine gidilmesi ve mevcut millî imkânların korunarak geliştirilmesi gerekmektedir. TSK'nın

ihtiyaçlarını karşılamak için sarf edilecek kaynağın mümkün olduğu kadar yurt içinde tutulmasını sağlamak için millî savunma sanayiimizin desteklenmesi gerekmektedir⁹¹⁹.

1- 3238 Sayılı Kanun ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı

Türkiye’de, özellikle 1980’li yılların başından itibaren, savunma sanayii alanında daha organize ve modern bir anlayışla çalışma ve programlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede savunma sanayiini daha esaslı bir temele oturtmak ve devlet yönlendirmesini sağlamak amacıyla 1983 yılında “*Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü*” kurulmuştur. Ancak bu kuruluş önemli bir faaliyet gerçekleştiremeden tüm sermayesi ile birlikte “*Savunma Araştırma Geliştirme Başkanlığına*” (SAGEB) devir olmuştur. 1985 yılında Türkiye Cumhuriyetinin savunma sanayii faaliyetlerini, günün şartlarına uygun bir organizasyon içinde koordine etmek, geliştirmek ve Türkiye’de kendi kendine yeter bir endüstriyel savunma gücüne erişmek amacıyla SAGEB kurulmuştur. SAGEB, daha sonra SSM adı altında faaliyetini sürdürmüştür. Millî Savunma Bakanlığı tüzel bir kişilik vasfına sahip olan SSM’yi kurarak ve onun emrine SSDF’yi vererek, dünyanın en işlevsel modeliyle silâhlı kuvvetlerimizin modernizasyon faaliyetlerini başlatmıştır⁹²⁰.

Savunma ve Havacılık Dergisinin, Savunma Sanayii Müsteşarı Ali Ercan ile yaptığı röportajda, müsteşar; “*Teşkilâtın 3238 sayılı yasa ile kuruluş hedeflerini üç ana temel üzerine oturtmuştur. Bunlardan birincisi, savunma sistemlerinin araştırılması ve geliştirilmesi, ikincisi savunma sanayiinin yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi, üçüncüsü ise savunma ihracatı ve Off-Set faaliyetlerinin yönlendirilmesidir,*” demiş ve SSM de bu üç hedefi gerçekleştirmek amacıyla sürekli modernizasyon ve teknolojik gelişme sürecine girmiş ve Türkiye’nin ulusal savunma sanayiinin merkezi olmuştur⁹²¹.

SSM faaliyet alanı bakımından üç ana gruba bölünmüştür. Bu bölümlerden, idari ve malî işler müsteşar yardımcısı, personel, idari işler ve fon yönetimi konuları ile ilgilenirken, savunma hizmetleri müsteşar yardımcısı, kara, deniz, hava ve elektronik araçlar daireleri ile ilgili çalışmaları yürütmektedir. Sanayi hizmetleri müsteşar yardımcısı da savunma sanayi kuruluşları ile ilgili ve Ar-Ge, kalite kontrol faaliyetleri ile Off-Set çalışmalarını ve buna benzer sanayileşme faaliyetleri ile ilgilenmektedir. Bu yapı

⁹¹⁹ Vahit Erdem, “*Savunma Sanayiinin Bugünü ve Yarını*”, ASO, Mayıs-Haziran 1991, Sayı 110, s.18.

⁹²⁰ **Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15nci Yıldönümünde Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, SSM Yayını, Ankara, 2001, s.35.

⁹²¹ “*Ulusal Savunma Sanayiine Doğru*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt14, Sayı 79, s.10.

içerisinde bir hukuk müşavirliği görev yapmakta, ayrıca, 3238 sayılı yasa ile kurulmuş ve bağımsız çalışan, kurumu sürekli denetleyen bir denetleme kurulu da bulunmaktadır⁹²².

SSM, faaliyet alanı ve sorumlulukları itibariyle savunma sanayisi gelişmiş ülkelerdeki örnekler tahlil ve takip edilerek kurulmuştur. Bugün Fransa'da DGA ve Almanya'da BWB aynı görevleri yapmakta, Hollanda ve ABD'de benzeri yapılanmalardan yararlanılmakta ve hatta İngiltere'de bu faaliyetler “*Savunma Teçhizatı Tedarik Bakanlığı*” adı altında bir alt bakanlık tarafından yürütülmektedir⁹²³.

Modern bir savunma sanayiinin kurulması ve geliştirilmesi için yapılacak yatırımlar mutlaka sürekli ve istikrarlı bir kaynağa dayanmak zorundadır. Modern savunma sanayiine geçişte bu kaynağın kullanımını ve organizasyonunu sağlayacak bir kurum oluşturulma zorunluluğu ortaya çıkmış ve bu konuda TBMM’de 07.11.1985 tarihinde kabul edilen 3238 sayılı kanunu çıkartarak yürürlüğe koymuştur. Kanun çerçevesinde oluşturulan savunma sanayii modelinin en önemli özelliği, savunma sanayiinin yerli ve yabancı özel sektöre açması ve yerli firmaların yabancı firmalarla işbirliğine girmesini teşvik etmesidir⁹²⁴.

Silâhlı kuvvetlerimiz ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması amacıyla savunma sanayii altyapısını geliştirmeye ağırlık veren çalışmalar sonucunda, stratejik öneme sahip savunma sanayii kuruluşları faaliyete geçirilmiştir. “*Bu kuruluşların başlıcaları arasında savaş, nakliye ve başlangıç eğitim uçağı ile insansız hava aracı üreten TAI, uçak motoru üreten TEI, paletli zırhlı araç üreten FMC-NUROL, tekerlekli zırhlı araç üreten OTOKAR, frekans atlamalı ve elektronik harbe karşı korumalı telsiz ailesi üreten MARCONI Komünikasyon, Stinger ve muhtelif çok namlulu roket sistemi üreten ROKETSAN, F-16 uçakları için elektronik harp sistemi üreten MİKES, üç boyutlu mobil radar üreten THOMSON-TEKFEN Radar, 6x6 tekerlekli zırhlı araç ve taret üreten NUROL Makine, komuta-kontrol-muhabere sistemleri üreten AYESAŞ ile mikro elektronik, elektro-optik ve güdümlü sistemleri üreten ASELSAN’ı ve daha bir çok firmayı saymak mümkündür*”⁹²⁵.

SSM, üstlenmiş olduğu faaliyetler çerçevesinde millî savunma ihtiyaçlarını ön plânda tutarak, ülkemizin mevcut sanayi potansiyelinin değerlendirilmesiyle, özel sektörün azami düzeyde iştirak edeceği, teknolojik yeniliklere uyumlu ve bu yeniliklerin kaynağı

⁹²² A.g.m., s.14.

⁹²³ Yalçın Burçak, “*Savunma Sanayii Müsteşarlığı Projeleri Çerçevesinde Türk Savunma Sanayii*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.31.

⁹²⁴ **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)**, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993 s.119.

⁹²⁵ Burçak, a.g.m., s.25

olabilecek millî bir savunma sanayii geliştirmeyi en önemli hedefi olarak görmektedir. Türk savunma sanayiinin halihazır imkan ve kabiliyetlerinden yararlanılarak silâhli kuvvetlerimizin ihtiyaçlarının mümkün olan azami ölçüde yurt içinden karşılanması hedefi doğrultusunda, savunma sanayimizi en ideal yapılanmaya ulaşılmasına, kaynak, zaman ve personel tasarrufunun en üst seviyeye yükseltilebilmesine yönelik çalışmalara öncelik verilmektedir. Böylece bir yandan silâhli kuvvetlerimizin silâh, araç ve gereç ihtiyacı herhangi bir dış tehdide maruz kalmadan yurt içinden karşılanabilecek, diğer yandan ise silâhli kuvvetlerimizin modernizasyon ihtiyacı ekonomi ve sanayie en yüksek katkıyı sağlayabilecek şekilde gerçekleştirilecektir⁹²⁶.

Savunma sanayiine destek verecek güçlü bir yan sanayiinin oluşturulması güçlü ve köklü bir savunma sanayii kurabilmenin temel unsurudur. Yabancı ortaklı yatırım şirketleri, sistem mühendisliği ve entegrasyona dayalı çalışmalar yaparken yardımcı ve alt parçalar için yan sanayi kuruluşlarını kullanmaktadır.

3238 sayılı kanun gereği savunma sanayii kurulurken, mevcut sanayi potansiyelinden yararlanılması, ileri teknolojiye yatırımların yönlendirilmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi, mümkün olduğu kadar kendi kaynaklarına dayanan bir savunma sanayiinin kurulması öngörülmüştür. Bu kanun ile ortaya konan yeni savunma sanayii sistemi beş organdan oluşmaktadır. Bunlar; “*Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, Savunma Sanayii İcra Komitesi, Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Denetleme Kuruludur*”⁹²⁷.

1985 Kasım ayında oluşturulan Savunma Sanayii Fonu ve buna paralel olarak kurulan Savunma Sanayii Destekleme ve Geliştirme İdaresi, savunma sanayiine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu yapılaşma ile önce yılda 1 milyar dolarlık, sonra 500 milyon dolarlık bir fonun savunma sanayiine aktarılması plânlanmıştır. Daha sonra MSB içinde SSM olarak örgütlenen bu kuruluşumuz, Ekim 1990 tarihi itibarı ile 3 trilyon 826 milyarlık gelir sağlamış, bunun yaklaşık % 32'sini (1 trilyon 224 milyar TL.) savunma sanayiine aktarmıştır⁹²⁸.

3238 sayılı kanun ile iki karar ve bir uygulama organı öngörülmüş, ayrıca, amacını gerçekleştirecek bir fon ile işlemleri denetlemek üzere bir denetim kurulunun da kurulmasına karar verilmiştir.

Buna göre, 3238 sayılı kanunda öngörülen 5 Organ;

⁹²⁶Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15nci, s.25.

⁹²⁷A.g.e., s.120.

⁹²⁸Cumhuriyet, 2 Ocak 1991.

“Makro düzeyde plânlama ve koordinasyonu sağlayacak ve savunma sanayi, Destekleme fonunu kullanarak tedariki ön görülen silâh, araç ve gerecin tedarik şeklini tespit edecek olan Savunma Sanayi Yüksek Koordinasyon Kurulu,

Yüksek Koordinasyon Kurulunca tespit edilen genel strateji ve ilkeler çerçevesinde kararlar alıp, Savunma Sanayi Fon’unun kullanım esaslarını tespit edecek olan Savunma Sanayi İcra Komitesi,

3238 sayılı Kanun ve bu Kanunda değişiklik yapan 390 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Savunma Sanayi Yüksek Koordinasyon Kurulu ve Savunma Sanayi İcra Komitesi gibi üst karar organları ile birlikte, bu organların aldığı kararları uygulayıp takip edecek bir yürütme organı olan Savunma Sanayi Müsteşarlığıdır”⁹²⁹.

Savunma sanayii yüksek koordinasyon kurulu, plânlama ve koordinasyon sağlama görevlerini yerini getirmekte ve SSDF’den tedariki öngörülen silâh, araç ve gerecin tedarik şeklini tespit etmektedir. Kurul, aynı zamanda Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan strateji doğrultusunda, plânlama ve koordinasyonun sağlanmasını takip etmek, düzenleyici direktifler vermek ve Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan stratejik hedef plânına uygun silâh, araç ve gereçleri temin etmekle görevlidir⁹³⁰.

İcra komitesi, SSDF’nin kullanılma esaslarını tespit eder. Komite stratejik hedef plânına göre temini gerekli modern silâh, araç ve gereçlerin üretimi veya yurt dışından tedariki konusunda karar merciidir. Ayrıca modern silâh ve araç gereçlerin araştırılması ve geliştirilmesi için SSM’ye talimat ve görevler verir. Savunma sanayi ürünleri ihracatı ve Off-Set ticareti ile karşılıklı ticaret konusunda kararlar almak ve savunma sanayii ile ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak bu komitenin sorumluluğu altındadır⁹³¹.

3238 sayılı kanunun içeriği ve bu kapsamda kanun çerçevesinde özellikle Savunma Sanayi İcra Komitesi, SSM ve SSDF’ye verilen ortak görevlere göre ana hedef;

“Kamu ve Özel Sektörün yabancı sermaye ve teknoloji katkısı ile savunmaya yönelik üretim tesisleri kurma imkânlarını araştırmak, yönlendirmek ve tahakkuk plânlarını takip etmek, bu gibi tesislerin kuruluşuna gerektiğinde devletin iştiraki için prensip kararları almak, bu tür faaliyetleri destekleyici finanssal teşvik mevzuatlarını uygulamaya koymak, savunma sanayi ile ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, TSK’nın büyük kapsamlı silâh, araç ve gereç tedariki projelerinin Türkiye’de yerli sanayi yabancı

⁹²⁹Ekrem Kadioğlu, “Geçmişte ve Gelecekte Türk Savunma Sanayinin Geliştirilmesi İçin Hedeflenmesi Gereken Politikalar”, **Savunma ve Havaçılık**, Cilt14, Sayı 81, 2000, s.62.

⁹³⁰ Hasan Ali Türkaslan, **Klasik Kamu Gelirleri İle Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açından Değerlendirilmesi**, SSMYayıncı, Ankara, 1994, s.158.

⁹³¹ **A.g.e.**, s.159.

teknoloji ve sermaye işbirliği ile gerçekleştirilmesini sağlamak ve bu doğrultuda SSDF'nin Savunma Sanayi İcra Komitesi tarafından hedeflere uygun olarak kullanılmasını temin etmektir"⁹³².

SSM, kurulduğu tarih olan 1985 yılından 1996 yılına kadar geçen 11 yıl içerisinde 13 milyar dolar hacminde 48 projeyi ele almıştır. Bunlardan 12'si sanayileşme modeli içinde uygulamaya aktarılmıştır. Savunma sanayinin temel sektörlerinde 7 yeni tesisin kurulması temin edilmiştir. 10 hazır alım projesi gerçekleştirilmiş 13 projeye muhtelif formlarda finansman desteği sağlanmıştır. Toplam 23 araştırma-geliştirme projesi başlatılmış ve bunlardan 14'ü sonuçlandırılmıştır. Savunma sanayii alanında 6 milyar dolara ulaşan kaynak, silâhli kuvvetlerimizin modernizasyonu ve modern bir savunma sanayii altyapısının tesisi amacı istikametinde yönlendirilmiştir⁹³³.

1985 yılında SSM'nin kurulması, TSK'nın modernizasyonu ve Türkiye'de modern bir savunma sanayii altyapısının oluşturulması için çok önemli bir adımdır. SSDF ile yıllık geliri yaklaşık bir milyar dolara ulaşan sürekli ve istikrarlı bir kaynağın kullanılması suretiyle, silâhli kuvvetlerimizin silâh, araç ve gereç ihtiyacı yerli sınaî imkânlarıyla karşılanmaya başlanmıştır.

Ülkemizin savunma ihtiyacına yönelik olarak bugüne kadar yurtiçinden ve yurtdışından, SSM tarafından gerçekleştirilen projeler şunlardır; *"Zırhlı muharebe araçları, F-16 elektronik harp sistemleri, telsiz sistemleri, mobil radarlar, komuta-kontrol muhabere sistemleri, hafif nakliye uçakları, genel maksat ve taarruz helikopterleri, tekerlekli taktik araçlar, denizde ikmal gemisi, fırkateynler, çok namlulu roket sistemleri, insansız hava araçları, başlangıç eğitim uçakları, deniz eğitim uçakları, uçaksavar topları yedek parçaları, test cihazları tedarik edilerek silâhli kuvvetlerimizin kullanımına sunulmuştur*"⁹³⁴. Türkiye'nin dahil olduğu çok uluslu ortak tasarım, geliştirme ve üretim programı, *"A400M Taktik Nakliye Uçağı"*, SSM tarafından Türkiye'nin yanı sıra altı Avrupa ülkesinin katılımı ile yürütülmekte olan *"Geleceğin Büyük Uçağı-A400M Programı"*, Avrupa çapında, rekabete dayalı, çok uluslu ortak tasarım, geliştirme ve üretim programlarından biridir. Proje yönetiminde bütün katılımcı ülkeler eşit şekilde temsil edilmekte olup 18 Aralık 2001 tarihinde imzalanan A400M Sözleşmesinin yürürlüğe girmesi ile birlikte program yedi ülke adına *"Ortak Silâhlanma İşbirliği Teşkilâtı"* (OCCAR) tarafından yürütülecektir. Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın üyesi olduğu bir *"Ortak Silâhlanma İşbirliği Teşkilâtı"*, Avrupa ülkeleri arasında ortak işbirliği kapsamında gerçekleştirilecek olan savunma

⁹³² Kadioğlu, a.g.m., s.64.

⁹³³ Ülger, a.g.e., s.46.

⁹³⁴ Ülger, a.g.e., s.47.

projelerini en etkin şekilde yönetmek maksadıyla kurulmuş ve 27 Ocak 2001 tarihinde yasal statüsünü kazanmıştır⁹³⁵. “İlk uçak teslimatı 2009 yılında başlayacak olup, Türkiye'nin alacağı 10 adet uçağın teslimatları 2009-2013 yılları arasında tamamlanacaktır. Son uçak teslimatı 2020 yılındadır. Proje'nin 10 uçak için 20 yıl süreyle Türkiye'ye malîyeti 1.5 Milyar € dolayında olup katılım payımız % 5,1 (10/196)'dir. Lojistik ve idari malîyetler hariç tutulduğunda, geliştirme ve üretim malîyetinin dağılımı takribi olarak, gövde: % 60, motor ve sistemler: % 20, Ekipman: % 20, şeklindedir”⁹³⁶.

2- Savunma Sanayii Destekleme Fonu

SSDF'nin, savunma sanayiinin dış piyasalara açılabilmesi için gerekli ön şartlardan biri olan finansman sorununa, genel bütçe dışında bir kaynak oluşturmak amacıyla oluşturulmuştur. 3238 sayılı kanunun 12nci maddesi gereği T.C. Merkez Bankası nezdinde SSM emrinde kurulmuştur⁹³⁷.

SSM emrindeki SSDF'nin 1986-1999 arasındaki 14 yılda toplam 10.7 milyar dolarlık bir bilançosu vardır. SSDF'nin gelirlerinin en önemlileri; alkol ve tütün mamullerinden, millî piyangodan, müşterek bahisler ve talih oyunlarından alınan vergi gelirlerinden devreden pay olarak sayılabilir. Gelir ve kurumlar vergisinden alınan pay ise, bu beş kalem içinde en önemlisidir. Fonun önemli gelir kaynaklarından biri ise akaryakıt tüketim vergisinden önemli bir oranda alınan paydır. Bu gelir, 1998 yılında hükümet kararı ile sıfırlanmıştır. Akaryakıt tüketim vergisinden SSDF'ye 14 yılda yaklaşık 1.7 milyar dolarlık bir gelir sağlanmıştı, bu vergi kalemi toplam gelirin %16'sını oluşturmaktadır. Bu oran yılda yaklaşık 120 milyon dolar, ayda ortalama 10 milyon dolar yapmaktadır⁹³⁸.

Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ve fona tahsis edilen gelirler şunlardır⁹³⁹;

“Genel bütçeye konulacak ödenek,

Alkollü içki ve tütün mamullerinden alınan pay,

TSKG Vakfından yapılacak transferler,

Millî piyango safi hâsulatından ayrılan pay,

Müşterek bahis gelirleri,

Diğer fonlardan yapılacak aktarmalar,

Akaryakıt tüketim vergisi hâsulatından ayrılan pay,

⁹³⁵Şenel-Doğrusöz, **a.g.m.**, s.271.

⁹³⁶**A.g.m.**, s.272.

⁹³⁷**Savunma ve Güvenlik Hizmetleri 1924-1993**, s.123.

⁹³⁸“Ulusal Savunma Sanayiine Doğru”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 14, Sayı 79, s.12.

⁹³⁹Türkaslan, **a.g.e.**, s.218.

*Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden yapılacak aktarma,
Bedelli askerlik gelirleridir”.*

Mevcut kamu gelirleri üzerinden ayrıca hesap edilerek alınan gelirler ise, gelir ve kurumlar vergisinden ayrılan pay, talih oyunlarından ayrılan pay, fon mal varlığı gelirleri ve hafif silâh satışı ve ithalatından elde edilen gelirlerdir.

Türkiye’de modern savunma sanayiinin geliştirilmesi ve TSK’nın modernizasyonu açısından bu fonun korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Kendi öz kaynaklarımıza dayalı ulusal savunma mekanizmalarının kurulması ancak bu yol ile mümkün olacaktır.

SSDF’nin 1986-1992 yılları arası gelirleri yıllar itibarı ile aşağıdaki gibidir.

Tablo 35

YILLAR	MİLYAR TL.	MİLYON (Dolar)
1986	179.5	237.9
1987	360.8	208.3
1988	677.4	445.1
1989	1.463.2	669.1
1990	2.456.6	920.7
1991	1.595.8	382.6
1992	7.930.0	1.151.3

Kaynak: **Savunma ve Güvenlik Hizmetleri 1924-1993**, Malîye Bakanlığı, Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993, s.127.

B. SAVUNMA SANAYİNDE İLERİ TEKNOLOJİ KURULUŞLARINA GEÇİŞ

Günümüzde Türk savunma sanayii, modern savunma teçhizatının üretiminde gerekli olan ileri düzeye ulaşmak için, ya kendi imkânlarıyla ve müttefik ülkelerle birlikte ortak üretim projelerine katılım yoluyla, ya da teknoloji transferi yoluyla üretim imkân ve kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, NATO veya Batı Avrupa Birliği (BAB) bünyesinde müttefik ülkelerle birlikte yürütülen iş birliği programları, Türkiye'nin savunma sanayii faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Günümüzde savunma sistemleri çok ileri düzeyde teknolojiler gerektiren ürünlerden oluşmaktadır. Bu durum özellikle dünyada yaşanan çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkmakta ve sonuçta silâhlanma eğilimlerinin artması ile daha mükemmel silâh sistemlerine sahip olma istekleri belirlemektedir. Dolayısıyla savunma sanayiinin

geliştirilmesi yoğun bir teknolojik gelişmeye ve buna bağlı olarak da Ar-Ge faaliyetlerine bağlıdır.

Dünyada sanayileşmeyi plânlayan ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorun teknolojideki değişimi takip edememedir. Devletler, bu sorunu çözmek amacıyla genel olarak bir teknoloji politikası takip ederler. Türkiye’de savunma sanayii alanında ileri teknolojiye sahip olmanın en temel yolu olarak “*teknoloji sahibi yabancı şirketler ile Türk şirketlerinin ortaklık kurması*” görülmüş ve bu yolda adımlar atılmıştır⁹⁴⁰.

Bu alanda çalışmalar yapmak üzere, “*TÜBİTAK Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü*”, Türkiye'nin askerî ve teknolojik bilgi dağarcığını geliştirmek ve üretimini artırmak amacı ile kurulmuştur. Bu enstitü, 1972 yılında kurulan GÜDÜMLÜ Araçlar Teknoloji ve Ölçüm Merkezi (GATÖM), 1983 yılında Balistik Araştırma Enstitüsü (BAE) ve 1987 yılında Savunma Sanayii Araştırma-Geliştirme Enstitüsü (SAGE) isimlerini almıştır. Enstitünün ana misyonu Türkiye'nin gereksinimlerinin bilgi, teknoloji ve ulusal kaynaklara dayalı olarak karşılanabilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması için, savunma sanayiinde zorlu ve iddialı işlerin sorumluluğunu üstlenerek, Ar-Ge yoluyla uluslararası pazarda rekabet gücü olan katma değeri yüksek, özgün ürün ve hizmetler sağlamaktır⁹⁴¹.

Türkiye'deki savunma sanayi sektöründe ileri teknolojiye geçişte faaliyet gösteren şirketler, altı farklı ana grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi, askerî üretim birimleridir. MSB’ye bağlı, doğrudan askerî üretim birimleri olarak faaliyet gösteren Hava İkmal Bakım Merkezleri, Askerî Tersaneler ve Ağır Bakım Fabrikaları bu gruba dâhildir. İkinci olarak, ülkemizde faaliyet gösteren savunma sanayii kuruluşlarından ve tezim in ikinci bölümünde ele aldığım MKEK’ye ve bağlı şirketleri gelmektedir. Bunlar, Türkiye’de faaliyet gösteren ve hisseleri devlete ait olan kamu iktisadi teşekkülleridir. Üçüncüsü, vakıf şirketleridir. TSK’yı Güçlendirme Vakfı’na ait, bu maksatla özel kanun veya kararnamelerle kurulan ve hisselerinin tamamı veya büyük çoğunluğu vakıf tarafından kontrol edilen savunma şirketleridir. Bunun örnekleri ASELSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN ve diğerleridir. Dördüncüsü, millî sermayeli şirketlerdir. Tamamıyla millî sermayeye dayalı, Türkiye’de konuşlanmış ve varlığını Türkiye ile varsayan, Türkiye’de tescilli millî şirketlerdir. ROKETSAN, STFA Savronik, Kale Kalıp, OTOKAR, İbrahim Örs, Sedef Gemi gibi şirketler bu gruba dahildir. Beşincisi yabancı iştiraklerdir. Bunlar,

⁹⁴⁰ Cemil Arıkan, “*Türk Savunma Sanayiinin Durumu ve Beklentiler*”, **2000’li Yıllarda Türk Savunma Sanayii Semineri, Bildiriler Kitabı**, 13 Eylül 1993, TSKGV Yayını, , s.54.

⁹⁴¹ **A.g.m.**, s.56.

Türkiye'de tescil edilmiş yabancı ortaklı, ama içinde Türk sermayedarı da bulunabileceği şirketlerdir. Bunlara örnek olarak TEI, TAI, FMC NuroI, FNSS ortaklığı gösterilebilir. Savunma sanayimiz içerisinde faaliyet gösteren altıncı grup firmalar topluluğu ise yabancı şirketlerdir. Bunlar yabancı ortaklı veya grup stratejik hedefleri itibariyle, çıkarlarını Türkiye'ye doğrudan satış yapmak üzere düşünen şirketlerdir⁹⁴².

1- Silâhlı Kuvvetlerin Bünyesi İçinde Yer Alan Kuruluşlar

Günümüzde TSK'nın ihtiyaçları, iç ve dış pazarlardan direkt alım veya ortak üretim programlarına katılım yoluyla karşılanmaktadır. İç pazardan doğrudan satın alımlar, yerli üreticilerin geliştirdikleri veya teknoloji transferi suretiyle ürettikleri mamuller şeklindedir.

a- Kara Kuvvetlerine Bağlı Askerî Fabrikalar

Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde yer alan askerî fabrikalar genel olarak birer bakım, onarım ve yenileştirme kademeleridir. Bu fabrikalarda sınırlı da olsa mamûl, yedek parça üretimi, yenileştirme, bakım ve onarım yapılmakta ve Türkiye'nin savunma sanayiini desteklemektedir. Kara kuvvetlerine bağlı en üst seviyede yenileştirme yapan sekiz adet Ordudonatım Ana Tamir Fabrikası ve kısmî yenileştirme, bakım ve onarım yapan 12 adet Ağır Bakım Tamir Fabrikası mevcuttur. Bunun dışında İstihkâm Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı, Muhabere Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı ve Levazım Depo Komutanlığı da 5nci kademe sınıfına girmektedir. Bu fabrikalarda beşinci kademe bakımı dışında, akü üretimi, asetilen üretimi ve yedek parça üretimi de yapılmaktadır.

2003 yılından itibaren, kara kuvvetlerine bağlı askerî fabrikaların icra ettiği görevlerin bazılarını devre dışı bırakılarak, buralarda üretilen malzemeleri özel sektörden temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuda bir açıklama yapan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman, söz konusu kararın savunma sanayiinin desteklenmesi amacıyla alındığını ifade etmiştir. Bu karara göre, silâhlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu dikenli tel ve asetilen tüp gibi malzemeler özel sektörden temin edilecektir⁹⁴³.

Askerî fabrikalar, kara kuvvetleri envanterinde bulunan silâh ve sistemlerin bakımı, yenileştirilmesi, yedek parça imalâtı ve bazı önemli modernizasyon projeleri ile ilgili görevler icra etmektedir. 2003 yılından itibaren bu fabrikalardan bazıları kapatılmaya, bazıları da birleştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda konuşan Yalman, askerî fabrikaların

⁹⁴² Faruk Aga Yarman, **Türk Savunma Sanayi Temel Sorun, Seçenek ve Çözümleri**, Ankara, 2002, s.s,8-9.

⁹⁴³ **Dünya**, 22.07.2003.

özel savunma sanayiine entegrasyonu konusunda yapılacak çalışmaları şöyle dile getirmiştir⁹⁴⁴:

“Türk yerli sanayiinin gelişimine paralel olarak askerî fabrikalar tarafından, bugüne kadar icra edilen görevlerin ve özellikle yurtiçinde üretilen malzeme ve sistemlerin fabrika seviyesi bakımı ile yine yurt içinde imali yapılan yedek parça ve malzeme üretiminin bir plân dâhilinde özel sektöre verilmesi ve bu birimlerin daha verimli ve etkin olarak yapılandırılması doğrultusunda çalışmalar sürdürülmektedir. Örnek olarak, verimli olmadığı değerlendirilen asetilen tüp ve dikenli tel üretimleri durdurulmuş ve özel sektörden teminine başlanmıştır.” Orgeneral Yalman, bu esaslar çerçevesinde bazı fabrika ve tesislerin kapatılması, birleştirilmesi ve zorunlu üretimleri gerçekleştirmek maksadıyla ihtisaslaştırılmasına yönelik çalışmaların devam ettiğini bildirmiştir. Son yıllarda savunma sanayimizde önemli atılımların gerçekleştiği bir sürece girildiğini ifade eden Orgeneral Yalman, bunun sonucu olarak kara kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının zamanla artan oranlarda yurtiçinden karşılandığını kaydetmiştir. Orgeneral Yalman, bunun yanında dost ve müttefik ülkelere Türk savunma sanayii ürünü olan araç, silâh, malzeme ve teçhizatın satışının da gerçekleştirilmeye başlandığını kaydederek şu bilgileri vermiştir. Türk Kara Kuvvetleri'nin yurtiçinde üretilen sistemleri kullanıyor olmasının ihracat için bir referans ve teşvik unsuru olduğu değerlendirilmektedir⁹⁴⁵.

Askerî fabrikaların yeni yapılanma çalışmaları askerî fabrikalar bünyesinde 2003 yılından itibaren başlatılan değişim ve modernizasyon faaliyetleri çerçevesinde, bu fabrikaların faaliyet alanları aşağıdaki gibi belirlenmiştir⁹⁴⁶.

1009 ORDUDONATIM Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü / Kayseri: M48 tank modernizasyonu, M60 A1–A3 tank modernizasyonu, M42 A1 K/M uçaksavar top mos seviyesine getirme, M113 ZPT yenileştirmesi, M88 kurtarıcı tank mos seviyesine getirme, zırhlı hava filtresi imalâtı.

1010 ORDUDONATIM Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü / Adapazarı: Leopard 1A1A4 tank modernizasyonu, M110 A2 K/M obüs modernizasyonu, M113 ZPT modernizasyonu, M44T K/M ve M52 K/M obüs modernizasyonu.

1011 ORDUDONATIM Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü / Ankara: Motor yenileştirme, transmisyön–transfer yenileştirme, silâh yenileştirme.

⁹⁴⁴ **Dünya**, 22.07.2003.

⁹⁴⁵ **Dünya**, 22.07.2003.

⁹⁴⁶ **Dünya**, 22.07.2003.

1012 ORDUDONATIM Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü / Balıkesir: Motor ve düzen yenileştirilmesi, yedek parça imalâtı, hidrolik sıkıştırılmalı çöp kamyonu imalâtı, muhtelif römork imalâtı, akü şarj redresörü imalâtı, 2nci kademe mühimmat bakım seti imalâtı.

1013 ORDUDONATIM Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü / Tuzla: CJ-3B Jeep yenileştirilmesi.

aa. Ana Tamir Fabrikaları

aaa. 1009 Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü

Bu fabrika, 1954 yılında top ve tekerlekli araç 5nci kademesi olarak açılmıştır. Fabrikada 1960 yılından itibaren tırtıllı araçların motor ve atış kontrol sistemlerinin yenileştirilmesi, 1983-1991 yılları arasında ise M48 A5 T1 tanklarının modernizasyonu yapılmıştır. Bu fabrika, M48 tanklarının modernizasyonu amacıyla 1980 yılından itibaren yapılan çalışmalar neticesinde, Mr. Charles Baldwin başkanlığında bir ABD tank otomotiv komuta timinin Türkiye’de kademelerde bir inceleme yapması ve en uygununu Kayseri’deki kademe olarak belirlemesi ile kurulmuştur⁹⁴⁷. ABD ile ortak kurulan bu tesislere, 1982 yılında Defense Industrial Equipment Pool’dan ağır sanayii tezgahları getirilmiş ve yerine kurulmuş ve ilk beş M48 A5 T1 tanklarının testleri 1983 Eylül’ünde tamamlanmıştır. Bu fabrika 1987 yılından itibaren kapasitesini artırarak tank modernizasyon işlerini daha kapsamlı hale getirmiş olup ayrıca tırtıllı araçların motor ve düzenini de yenileştirme çalışmaları yapmaktadır.

aab. 1010 Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü

Fabrikanın inşaatına 1966-1967 yıllarında başlanmış, 1973 yılında palet atölyesi, 1974 yılında tank yenileştirme atölyesi, 1981 yılında yedek parça ve döküm atölyesi, 1985 yılında ise reçine kaplı kum hazırlama atölyesi işletmeye açılmıştır. Fabrikanın bina ve tesis inşaatlarının tümü millî bütçe ve Türk firmaları tarafından, tezgâh set ve avadanlıkları millî bütçe ve Alman yardımından, montaj işleri ise Türk-Alman ortaklığı ile gerçekleştirilmiştir⁹⁴⁸. Arifiye tank modernizasyon fabrikası adı ile kurulan bu fabrika 13 Ocak 1984 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargo döneminde Türkiye’nin tırtıllı araç ve palet ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş olup bu üretimlerin dışında, motor ve düzen yenileştirilmesi, cıvata ve somun imali, muhtelif cins yedek parça ve cer dişlileri imali, optik mercek ve prizma imali de yapılmaktadır. Fabrikanın asli görevi, ordumuzdaki tüm tırtıllı araçları kapsayacak şekilde,

⁹⁴⁷ Frederick J.Moll, “Türkiye’nin Tank Modernizasyonu”, Çev: Necip Geylani, **MKEKD**, Sayı 31, Ocak 1986, s.9.

⁹⁴⁸ “Arifiye Tank Fabrikası”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 3, No.1, Ocak-Şubat 1989, s.78.

araç yenileştirme ve bu araçlara ait motor, düzen, optik aksam ve paletleri yenileştirmek, söz konusu araçları bir plân dâhilinde modernize etmektir. Palet imalâtı, M 48 serisi tankların modernizasyonu, M44 K/M obüs dizel araçlarının modernizasyonu, M-52 kundağı motorlu topların modernizasyonu, M-47 tanklarının modernizasyonu bu fabrikada gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerdir⁹⁴⁹.

aac. 1011 Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü

1011 Ordudonatım ana tamir fabrikası 1950 yılında kara kuvvetlerinin tırtıllı ve tekerlekli araçlarını, hafif ve ağır silâhlarını yenileştirmek ve dış lastik kaplaması yapmak amacıyla Ankara’da kurulmuştur. Türk ordusunda yer alan taktik tekerlekli araçların motor ve düzen aksamalarını yenileştirme faaliyetleri fabrikanın temel alanıdır. Bunun dışında fabrikada akü imali, gaz üretimi, aydınlatma aletleri imali, lastik kaplama faaliyetleri yapılmaktadır.

aad. 1012 Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü

Fabrika, 1949 yılında Kütahya’dan Balıkesir’e nakledilerek 1962 yılında 5nci kademeye dönüştürülmüştür. Kara kuvvetlerine bağlı birliklerde görev yapan dizel araçların beşinci kademe revizyonları, bu araçların bakımı, motor ve düzenlerinin yenileştirmesini yapmaktadır.

aae. 1013 Ordudonatım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü

Bu fabrikada Jeep yenileştirme çalışmaları, yeraltı akaryakıt tankları, su römorkları, radyatör peteği imali, faaliyetleri yapılmaktadır.

ab. Beşinci Kademe Fabrikaları

aba. 901. Hava Aracı Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı

(Ankara)

Silâhlı kuvvetler ile tüm kamu ve özel kuruluşlara ait uçak ve helikopterlerin gövde, motor, aviyonik sistemleri ile ilgili bakım onarım ve yenileştirme faaliyetlerini yapar.

abb. 700. Muhabere Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı

(Ankara)

700. Muhabere Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı, 1937 yılında KKK’nın muhabere ve cihaz ve malzemelerinin bakım ve onarımını yapmak amacıyla Ankara Akköprü’de kurulmuştur. 1950 yılında Etlik bölgesine taşınan fabrika modernizasyon çalışmaları sonucunda 1990 yılından itibaren Etimesgut’ta faaliyetlerine başlamıştır. TSK

⁹⁴⁹ “Arifiye 1010 Ordudonatım Ana Tamir Fabrikası”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 13, Sayı 72 No.2, 1999, s.32.

envanterinde bulunan her türlü telli, telsiz muhabere malzemelerinin bakım onarım ve yenileştirmesini yapmaktadır. Ayrıca tesislerinde telefon, santral, alarm sistemleri, batarya deşarj cihazı ve ses yayın cihazı üretimi de yapmaktadır.

abc. İstihkâm Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı

TSK envanterinde bulunan istihkâm araç ve gereçlerinin bakım onarım ve yenileştirme faaliyetlerini yapar. Ayrıca vidanjör, tahkim edevat, gizleme ağı, çelik başlık üretimi de yapılmaktadır.

abd. Levazım Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı (Bor)

1965 yılında, 679. Levazım Ana Tamir Fabrika Müdürlüğü Bor'daki 600. Levazım Melbusat ve Genel İkmal Maddeleri Depo Bölüğü ile birleşmiş ve 600. Levazım Ana Depo ve Fabrika Komutanlığı adını almıştır. Fabrika da ısıtıcı, buzdolabı, seyyar mutfak, karyola, baraka, masa sandelye gibi levazım malzemelerinin üretiminin yanı sıra bakım ve onarım faaliyetleri de yapılmaktadır.

ac. Dikim Evleri

KKK'nın ihtiyacı olan her türlü teçhizat ve melbusatı imal etmek, KKK ve teşkillerinde bulunan dikiş ve saraç makinelerini Levazım 4-5nci kademe bakım onarımlarını yapmak dikimevlerinin asli görevidir. 1 Numaralı Dikim Evi Müdürlüğü, 1908 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri ile Ahırkapı da faaliyetlerine başlamış, 1912'de Eyüp'e, 1 Temmuz 1983 tarihinde de şimdiki yeri olan Maltepe'ye taşınmıştır. 4 Numaralı Dikim Evi Müdürlüğü'nde 1941 yılında İstanbul'dan Sivas'a intikal ederek burada faaliyetleri devam etmiştir. Ankara'da bulunan 2 Nolu Dikim Evi, yüksek standart ve kalite de üretim gerçekleştirme kudret ve kabiliyetine sahiptir. Bu dikim evi sahip olduğu birikimleri başta Arnavutluk, Nahçıvan, Azerbaycan gibi dost ülkelere taşımış ve bu ülkelerde dikim evi açılmasına öncülük yapmıştır.

b- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tesisleri

Denizler dünyaya hâkim olma yarışında her zaman birinci derecede öneme sahiptirler. Etrafı denizlerle çevrili olan ülkemiz açısından bu önem bir kat daha fazladır. Tarihin çok eski çağlarından beri Anadolu'ya hâkim olan topluluklar her zaman deniz gücünü en üst seviyede tutma çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çabalar sonucunda gerek Osmanlı Devleti dönemi ve gerekse cumhuriyet döneminde deniz kuvvetlerini güçlü tutma girişimleri olmuş ve dönem dönem bu başarılmıştır. Diğer yandan gelişmiş ülkelerin kalkınma faaliyetleri incelendiğinde deniz sektörünün önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Türkiye bu sebeplerinde etkisiyle gemi endüstrisine önem vermiştir. Öte

yandan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın sahip olduğu tersanelerde su üstü, su altı muharebe gemileri ile bunların donanımları inşa edilmekte ve donanmamızın bakım onarım ve modernizasyon faaliyetleri yürütülmektedir.

TSK'ya bağlı Tersanelerin ana görevleri, “*Değişik tip ve kapasitede gemi inşa etmek, Deniz kuvvetleri envanterindeki tüm gemilerin havuzlama overhol, bakım, onarım ve modernizasyon işlerini yapmak, silâh ve sensör sistemlerini bulunduran sahil birliklerini desteklemektir*”⁹⁵⁰. Bu çerçevede faaliyetlerini sürdüren ve tarihsel gelişimleri birinci bölümde ele alınan başlıca tersanelerimiz, Gölcük, Taşkızak ve İzmir tersaneleridir.

ba. Gölcük Tersanesi Komutanlığı

Tezin birinci bölümünde kuruluşu ve gelişimi açıklanan Gölcük Tersanesinde su üstü, su altı muharebe gemileri, lojistik destek gemileri inşası yapılmaktadır. Ayrıca tersanede, denizaltı bataryaları, mesaj terminal üniteleri, su altı telefonları, çok amaçlı radar konsolları, taktik bilgi aktarım setleri, dâhili muhabere ve alarm anons sistemleri üretimi de yapılmaktadır. Tersanede 20.000, 12.000 ve 4.500 tonluk üç kuru havuz ve 15.000 tonluk bir kızak ve 41 atölye bulunmaktadır⁹⁵¹.

bb. Taşkızak Tersanesi Komutanlığı

Bu tersanede sahil güvenlik, hızlı devriye, personel taşıma ve avcı botları, çeşitli tipte çıkarma, mayın, yük ve tanker gemileri ile römorkörler ve yüzer havuzlar inşa edilmekte, test cihazları, radar sektör arama ve derinlik alarm cihazları üretilmektedir. Bu tersane, 1960 yılından sonra gelişimini hızlandırmış, 1999 yılında yaşanan deprem felaketinden sonra Pendik Tersanesi ile birleşerek İstanbul Tersanesi adını almıştır. Tersane 3.500, 5.000 ve 14.500 tonluk üç kuru havuza ve 202x38 m bir kızaga sahiptir⁹⁵².

Taşkızak Tersanesinin günümüzdeki ana fonksiyonu, deniz kuvvetlerinden tersaneye ayrılan savaş gemilerinin onarım, bakımlarını yapmak ve faal hale getirmek, deniz kuvvetleri için yeni savaş gemileri inşa etmek ve bunları donatmak, özel şirketler için gemi inşa etmek, özel şirketlere ait gemilerin bakım ve onarımlarını yapmaktır⁹⁵³. Bu çerçevede yapılan modernizasyon çalışmaları, 1969 yılında elektrik atölyesi, 1970 yılında elektronik atölyesi, 1971 ve 1986 yıllarında tekne atölyesi, 1971 yılında motor atölyesi, 1975 yılında motor test istasyonu, 1986 yılında silâh atölyesi açılmış ve

⁹⁵⁰ Bora Kutluhan, “*Millî Gemi Projesi*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004, s.28.

⁹⁵¹ Bora Kutluhan, “*Denizlerimizin Gururlu Bekçisi Türk Deniz Kuvvetleri*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004, s.26.

⁹⁵² **A.g.m.**, s.28.

⁹⁵³ Mesut Önce, “*Taşkızak Tersanesi*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1973, s.54.

tersanesinin kapasitesi artırılmıştır⁹⁵⁴. Bu gün Taşkızak Tersanesi bir Komutan Amiral komutasında 8 ana müdürlük ve 2 şube müdürlüğünden oluşmaktadır. Bu teşkilât yapısı içerisinde kendi arasında oluşturulan ağ sistemi ile görev yapmaktadır.

bc. İzmir Tersanesi Komutanlığı

İzmir Tersanesi, deniz kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 8 işçi ile birlikte 3 atölyeden oluşmak üzere 1955 yılında kurulmuştur. Bu tesisler, 1963 yılında bakım onarım kapasitesinin artırılması ile “*İzmir Onarım Destek Komutanlığı*” adını almıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın artan gemi inşa ve gemi onarım ihtiyaçları neticesinde, 22 Ağustos 1991 tarihinden itibaren İzmir Onarım Destek Komutanlığı modern atölye ve tesislerin ilavesi ile İzmir Tersanesi Komutanlığı olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1992 yılında Türk Gemi Sanayii Alaybey Tersanesinin, Türk Deniz Kuvvetlerine transferi ile tersane kapasitesi artırılmış ve birçok teknik ve idari iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu gün bu tersanede çeşitli tipte çıkarma ve nakliye gemileri ile G-tipi vasıta motorları inşa edilmekte ve savaş gemilerinin bakım onarım faaliyetleri yapılmaktadır.

c- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tesisleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk dönemindeki havacılık sanayiini kurma girişimleri 1940’lı yıllarda durma noktasına gelmiş ve dış ülkelere uçak satan bir ülkeden dış yardımlarla ayakta durabilen bir ülke durumuna düşülmüştür. 1980’li yılların başlarında havacılık sanayiini yeniden kurma çabası içerisine giren Türkiye bu girişimlerinde başarılı olmuş ve yukarıda bahsettiğimiz havacılık sanayii kuruluşları faaliyetlerine başlamışlardır. Bunun yanında, o tarihlerde havacılık sanayii ürünleri seri üretimini yapan bir kuruluş bulunmamasına rağmen, havacılık sanayiine ait ürünlerin ileri seviyede bakım, onarım ve parça imalâtını yapan tesisler bulunmakta olup, bu görevleri en ileri düzeyde icra etmeye çalışmaktadırlar.

Hava kuvvetleri envanterine giren ana silâh sistemlerinin depo seviyesi bakım sorumluluğu HİBM’lere verilmiştir. Bu merkezler 1970’li yıllardan bu yana üç temel evrim geçirmiştir. Hava kuvvetleri envanterindeki, F-104, F-5, T-37, T-38, F-4, C-130, C-160 tipi uçaklarla, bunlara ait J79-11, J785-13, J69-T25, J85-5H, J79-17, T56, Tyne MK-22 motorlarının fabrika seviyesi bakım faaliyetleri bu merkezlerde yapılmıştır⁹⁵⁵. HİBM’lerin 1994 yılı tahmini cirosu 225 milyon dolar, işçi sayısı 4500, işçi başına

⁹⁵⁴ Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi, İstanbul, 1999, ss,31-32.

⁹⁵⁵ Çağlar, a.g.e., s.259.

cirosu yaklaşık 50.000 dolardır. Bu rakamlar gerek yurt içi ve gerekse yurt dışı işletmelerle karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktadır⁹⁵⁶. Bu tesislerin, üretim, bakım ve onarım faaliyetleri aşağıdaki gibidir.

ca. İnci Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı (Eskişehir)

1967 yılında faaliyete başlayan bu merkezde 1970 yılından itibaren çeşitli F-104 serisi uçaklarla F-4, F-5 uçaklarının envantere dahil edilmesi ve motor revizyon işlerinin yapımı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde bulunan jet motoru uçaklarının fabrika seviyesi bakım, tamir, tadilat ve modifikasyonu yapılmaktadır⁹⁵⁷. Tesis sürekli olarak kendini yenilemiş ve hava kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteye ulaşmıştır. Bugün İnci HİBM, yılda yaklaşık 100 uçak, 300 motor, 40.000 aksesuar, 300 yer destek teçhizatının fabrika seviyesi bakımını yapmakta ve 750.000 adet parça imalâtı gerçekleştirilmektedir.

İnci HİBM üretici bir kuruluş niteliğinde olmayıp, belirli türden bir silâh envanterini idame ettirmekle sınırlıdır. Ancak, idame ettirmekle yükümlü bulunduğu silâh sisteminin teknoloji muhtevası ve karmaşıklığı nedeniyle çok özel bir konuma sahiptir⁹⁵⁸. 1967-1994 tarihleri arasında bu tesislerde 4200'ün üzerinde turbojet, turboprop, ve benzeri motor revizyonu yapılmıştır⁹⁵⁹.

cb. 2nci Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı(Kayseri)

Nisan 1985'te pervaneli uçakların motorlarına revizyon uygulamak için açılmış olan bu tesiste, Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde bulunan pervaneli piston motorlu uçaklar ve helikopterlerin fabrika seviyesi bakım, tamir, tadilat ve modifikasyonu yapılmaktadır⁹⁶⁰. Ayrıca, bu tesiste, özellikle hava kuvvetlerinde nakliye ve ulaştırma hizmeti veren uçakların bakım ve onarım faaliyetleri yapılmaktadır. Bunun yanı sıra aynı tesislerde paraşüt, uçuş kaskı, balistik koruyucu yelek ve miğfer, napalm bombası, bomba yükleyici, aydınlatma üniteleri gibi ürünler de üretilmekte ve bu merkezde, SSM tarafından yürütülmekte olan hafif nakliye uçağı ortak üretim projesi kapsamında CN-235 uçaklarının dış kanat imalâtı da yapılmaktadır. Tesiste 1996 yılı itibarı ile 26.6 milyon dolarlık bir yatırım yapılarak, 31.6 milyon dolarlık iş üretilmiştir. Bu işin yurt dışında yaptırılması durumunda

⁹⁵⁶ A.g.e., s.327.

⁹⁵⁷ A.g.e., s.345.

⁹⁵⁸ Savunma Sanayii Sektör Raporu, s.50.

⁹⁵⁹ Çağlar, a.g.e., s.349.

⁹⁶⁰ A.g.e., s.344.

malîyet 62 milyon dolar civarında olacaktır. Bu rakamlar bize tesislerin önemli bir işlev gerçekleştirdiğini göstermektedir⁹⁶¹.

cc. 3ncü Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı (Ankara)

Bu komutanlıkta, envantere bulunan uçakların elektrik, elektronik teçhizatının, verilen yetki çerçevesinde bakım ve onarım faaliyetleri yürütülür. Ayrıca ölçü aletlerinin kalibrasyonu yapılmakta ve mühendislik hizmeti verilmektedir.

3- Vakıf Kuruluşları ve Türk Silâhlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları

1970'li yıllarda özellikle, 1964 yılında Kıbrıs buhranı sırasında ABD tarafından gönderilen ve Johnson mektubu olarak bilinen Türkiye'ye ambargo niteliği taşıyan tehdit ve baskılar neticesinde devletimiz kendi savunmasını kendi kaynaklarına dayandırma amacına yönelmiştir. Bu çerçevede harp sanayi alanında kaynak sağlamaya yönelik vakıf oluşturma çabaları başlatılmış ve sonunda Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur.

Bu vakıflar aracılığı ile harp sanayii alanında dışa bağımlılığı en aza indirerek ve dolayısı ile jeopolitik konumu gereği ülkemiz savunma kuvvetlerini en üst seviyede tutmak hedeflenmiştir. Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının amacı millî havacılık sanayimizin geliştirilmesi, hava harp silâh ve vasıtalarının satın alınması, hayati öneme haiz hedeflerin havaya karşı korunma imkânlarının geliştirilmesi, hava kuvvetlerinin etkinliğini artırıcı harekât, eğitim, lojistik tedbirlerinin desteklenmesini sağlamaktır. Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının amacı ise deniz gücünün artırılması, deniz kuvvetlerinin modern silâh araç ve gereçlerle donatılması, denizaltı projelerinin geliştirilmesi, deniz mukavemetinin artırılması için gerekli hazırlıkların yapılmasıdır. Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının amacı, kara silâhları harp sanayimizin geliştirilmesi ve yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silâh araç ve gereçlerinin satın alınarak kara gücünün en üst seviyeye taşınmasıdır.

Vakıfların gelirleri yurtiçi ve yurtdışı bağışlara dayanmakta olup, gelirleri vergiden muaf tutulmuştur. Her üç vakıf kuruluşlarından itibaren bir çatı altında toplandıkları tarihe kadar bağlı oldukları kuvvetlere önemli miktarlarda yardım yapmış olup bu miktarlar şöyledir⁹⁶²; KKGV 2.239 milyon, DzKGV 2.445 milyon, HvKGV 67.490 milyon. Yapılan bu bağışlarla derhal projelendirme faaliyetlerine geçilmiş ve hava kuvvetlerine yönelik

⁹⁶¹ A.g.e., s.355.

⁹⁶² Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), s.129.

TUSAŞ, HAVELSAN, Aydın A.Ş, kara kuvvetlerine yönelik ASPİLSAN, ASKALSAN, deniz kuvvetlerine yönelik de, TESTAŞ, DİTAŞ, NETAŞ şirketleri faaliyete başlamışlardır.

Savunma sanayiimizin en buhranlı günlerinde adeta Sakarya Savaşı öncesindeki Tekalif-i Millîye emirlerini andıran bu gönüllü girişim ve hareketler Türk halkının güzel hasletlerini bir kez daha sergileme fırsatı vermiş ve yapılan bağışlarla silâhlı kuvvetlerimizin acil ihtiyaçları karşılanmış ve moral gücü yükseltilmiştir. Bu vakıflar 12.06.1987 tarihinde 3388 sayılı yasa ile “TSK Güçlendirme Vakfı” adı ile birleştirilmiş ve 26 Eylül 1987 tarihinden itibaren bu ad ile faaliyetlerini sürdürmüştür.

Millî harp sanayiimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silâh araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle, TSK’nın savaş gücünü artırmaya yönelik tedbirlerin barış zamanından itibaren alınmasını ön gören vakıf, günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmektedir.

TSK Güçlendirme Vakfı tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti zamanına kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde 19 Temmuz 1909 tarihinde "*Donanma-i Hümayun Muaveneti Millîye*" adı ile kurulan vakıf, birinci dünya savaşından sonra faaliyetlerine son vermiş ve 11 Mayıs 1965 tarihinde "*Türk Donanma Cemiyeti*" adıyla çalışmalarına yeniden başlamıştır. Bu cemiyet 6 Şubat 1972 tarihinde kapatılarak yerine, 11 Mart 1972 tarihinde, "*Türk Deniz Kuvvetlerini güçlendirme konusunda, Türk ulusunun maddi ve manevi desteğini sağlamak*" amacıyla "*Türk Donanma Vakfı*" kurulmuş ve 16 Ekim 1981 tarihinde vakfın adı, "*Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı*" olarak değiştirilmiştir. 16 Temmuz 1970 tarihinde, "*Millî havacılık sanayiimizin geliştirilmesi, hava harp silâh ve vasıtalarının satın alınması, hayati önemi haiz hedeflerin havaya karşı korunma imkânlarının geliştirilmesi suretiyle Türk Hava Kuvvetlerine güç katkısında bulunmak*" amacıyla, "*Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı*" kurulmuştur. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye uygulanan amborgolar neticesinde, “*kendi tankını, kendi silâhını kendin yap*” sloganı ile mevcut kara silâhları ve harp sanayiinin güçlendirilmesi, yeni harp sanayii dallarının kurulmasını desteklemek ve harp silâh, araç ve gereçlerinin satın alınmasını sağlamak amacıyla da, 27 Ağustos 1974 tarihinde "*Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı*" kurulmuştur. Daha sonra, silâhlı kuvvetlerimizin güçlendirilmesi, ihtiyaç duyulan silâh, araç ve gereçleri yurt içinde üretecek seviyede bir savunma sanayii kurularak dışa bağımlılığın asgariye indirilmesi amacıyla, 3388 sayılı yasa ile 17 Haziran 1987 tarihinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme

Vakıfları birleştirilerek " TSK Güçlendirme Vakfı" kurulmuş ve vakıf 26 Eylül 1987'de faaliyete başlamıştır⁹⁶³. Vakfın kuruluş kanunu EK-I'da, Vakfın senedi de EK-İ'de belirtilmiştir.

TSK Güçlendirme Vakfının temel amacı, millî savunma sanayiimizin geliştirilmesi, yeni savunma sanayii dallarının kurulması, harp silâh, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle silâhlı kuvvetlerimizin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmaktır. TSK Güçlendirme Vakfı bünyesinde kurulan fabrika ve tesisler günümüze kadar uzanan süreç içerisinde ulusal savunma sanayiimize çok önemli katkılar sağlamış olup bu kuruluşların faaliyet ve yapıları aşağıda açıklanmıştır. Türkiye'de çok sayıda yerli firma savunma sanayii alanında üretim yapmaktadır. Özellikle yan sanayii olarak çalışan firma sayısı oldukça fazladır. Ancak burada sadece ekonomik potansiyeli yüksek olanlar üzerinde durulacaktır.

a- ASELSAN

aa. Kuruluşu ve Gelişimi

ASELSAN, 1975 yılı sonunda Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı öncülüğünde, TSK'nın haberleşme cihaz ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı yıllarında, ortaya çıkan problemler karşısında, TSK'yı dışa bağımlılıktan kurtarmak ve kendi silâhımızı, kendi telsizimizi, elektronik harp cihazlarımızı geliştirip, imal etmek üzere görevlendirilmiştir⁹⁶⁴. ASELSAN'ın ana gayesi, TSK'yı dışa bağımlılıktan kurtarmak ve ülkemize sağlam temellere oturtulmuş güçlü bir savunma sanayii kazandırmak olmuştur.

Ortakları arasında, TSK'yı Güçlendirme Vakfı (%96,72), Türk Polis Teşkilâtını Güçlendirme Vakfı (%2,0), PTT Genel Müdürlüğü (% 0,37), OYAK Genel Müdürlüğü (% 0,37) ve OYAK Sigorta AŞ. (%0,005) olan ASELSAN'ın, 1980 yılı itibarı ile sermayesi 20 milyar TL. dir⁹⁶⁵.

ASELSAN, yatırım çalışmalarını kısa sürede tamamlamış ve 1979 yılı başlarında Ankara Macunköy tesislerinde üretim faaliyetine geçmiştir. ASELSAN kuruluş yıllarından bu yana ileri teknolojiye dayalı olarak, programlı bir şekilde müşteri ve ürün yelpazesini genişletmiş olup, bugün modern elektronik cihaz ve sistemler geliştiren, üreten, tesis eden, pazarlayan ve satış sonrası hizmetlerini yürüten entegre bir elektronik

⁹⁶³ www.tskgv.org.tr/kurulus_tarihi/kurulus_tarihi.htm.

⁹⁶⁴ Hâcim Kamoy, "Türkiye Savunma Sanayiinde ASELSAN'ın Rolü", ASELSAN, Sayı 60, Kasım 2000, Hâcim Kamoy Özel Sayısı, s.26.

⁹⁶⁵ Hacim Kamoy, "Türk Savunma Sanayiinde ASELSAN'ın Rolü", Dış Ticaret Forum, Sayı 2, Şubat 1988, s.10.

sanayii kuruluşu haline gelmiştir. ASELSAN, farklı yatırım ve üretim yapısı gerektiren proje konularına bağlı olarak Haberleşme Cihazları Grup Başkanlığı (HC), Mikroalga ve Sistem Teknolojileri Grup Başkanlığı (MST), Mikroelektronik, Güdüm ve Elektro-Optik Grup Başkanlığı (MGEO) olmak üzere üç ayrı grup başkanlığı bünyesinde örgütlenmiştir⁹⁶⁶.

ASELSAN, 1980 yılından itibaren başlattığı üretim faaliyetlerinde ilk sırt ve tank telsizleri ve banka alarm sistemlerinin tasarımı, 1982-1985 arasında sahra telefonları, bilgisayar denetimli merkezi sistemler ve lazer mesafe ölçme cihazları ve 1986 yılında geliştirdiği elektronik harp ve data terminal cihazları ile TSK'nın gücüne katkıda bulunmuştur. 1988 yılında ilk aviyonik cihazını üretmiştir. 1992 yılında radar sistemlerinin yapımı, 1993 yılında Akyurt tesislerinin "*Elektro-Optik Teknoloji Merkezi*" konumuna getirilmesi işlemi başlatılmıştır. 1995 yılında, ASELSAN mühendisleri ilk tüketici ürünü olan cep telefonlarının tasarımını tamamlamıştır. 1988 yılına kadar ASELSAN, imalatının ortalama %35'ini silâhli kuvvetlere, %30'u özel sektöre ve sivil kuruluşlara satmış, %35 oranında da yabancı ülkelere ihraç etmiştir⁹⁶⁷. Bu dönemde dünya pazarlarına açılan ASELSAN, ihracata başlamıştır. İlk ihracat 1983 yılında yapılmış olup, tutarı 45,000 dolardır. İhracat rakamları 1984'te 9.8 milyon dolara ulaşmıştır⁹⁶⁸. ASELSAN'ın 1996 yılında askerî ve sivil kamu kurumlarına yaptığı satışlar 10,228 trilyon TL., toplam satışları ise 12,584 trilyon TL.'dir. Aynı yılda devlete ödenen vergilerin toplamı ise 2,9 trilyon TL.'dir. Ödenen vergilerin toplam satışlara oranı ise %23'tür. 1995, 1996, 1997 yıllarının ortalaması alındığında ASELSAN'ın satışlarından dolayı hazineye vergi ve fon olarak geri ödediği miktar %20 olmaktadır⁹⁶⁹.

ab. ASELSAN'ın Genel Stratejisi

ASELSAN'ın misyonu, "*ileri teknolojiyi yakından izleyerek TSK'nın elektronik cihaz ve sistem gereksinimlerini fiyat-zaman-kalite yönünden en uygun koşullarda ve dışa bağımlılığı en aza indirecek şekilde karşılamak, millî savunma sanayiinin gelişmesinde önder olmak, sahip olunan bilgi birikimini ülkemizin diğer elektronik sistem ihtiyaçlarının karşılanmasında ve ihracat olanaklarında kullanmak, bu şekilde her türlü şartlar altında devamlılığı ve gelişimi sağlamaktır*". ASELSAN'ın vizyonu ise, "*yurtiçinde ve yurtdışında ulaşılan başarılı konumu sürekli geliştirerek faaliyet alanlarında Türkiye'de en iyi olmak,*

⁹⁶⁶ <http://www.aselsan.com.tr/gyturk/gyilkt.HTM>.

⁹⁶⁷ Kamoy, "*Türk Savunma Sanayiinde ASELSAN'ın Rolü*", s.11.

⁹⁶⁸ ASELSAN, Sayı 32, Ocak 1996, s.3.

⁹⁶⁹ Cumhuriyetimizin 75nci Yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, s.90.

*dürüst ve güvenilir bir firma olarak, müşteri memnuniyetini ve ülkemizin beyin gücünün verimli kullanımını sağlamaktır*⁹⁷⁰.

ASELSAN'ın başta gelen stratejik amacı, ülkemizin askerî ve sivil elektronik cihaz ve sistem gereksinimlerinin millî teknoloji-üretimle sağlanabileceği ortamı yaratmaktır. Ayrıca uluslararası pazarlarda yüksek teknolojlili ürünlerle gerek kalite gerekse fiyat bakımından rekabet edebilecek düzeye gelerek ihracatı gerçekleştirmek, üretimi askerî ve profesyonel cihazlar arasında dengeleyerek ASELSAN'ın her türlü şartlar altında devamlılığını ve gelişmesini sağlamaktır. Büyük elektronik projelerinde ana yüklenici olarak hizmet vermek ve bu konularda dışa bağımlılığı en aza indirmek, olağanüstü hallerde silâhlı kuvvetlerimizin talebi doğrultusunda üretim kapasitesinin tümünü askerî teçhizata döndürerek silâhlı kuvvetlerimize azami destek sağlamak, millî olması zorunlu olan elektronik harp, kriptoloji ve kritik yazılımlar gibi konularda gerekli potansiyeli sağlamak, üretimi gerçekleştirmek, ASELSAN'ın genel stratejilerinin başında gelmektedir. Ayrıca, Ar-Ge çalışmalarına büyük önem vererek, teknolojiye dayalı, plânlı ve sağlıklı büyüme, tüm kaynakları verimli şekilde kullanarak, en düşük maliyetle azami verim elde etmek, yapılan her işin, üretilen her ürünün ve sunulan her hizmetin baştan itibaren ve hatasız yapılmasını sağlamak, şirketin temel amaçları arasında yer almaktadır⁹⁷¹.

ac. ASELSAN ve AR-GE

Ulusal sanayileşmenin en belirgin ögesi teknoloji üretmektir. Uluslar kendi özgün teknolojilerini kurmadıkları takdirde daima dışa bağımlı kalıp, rekabet gücünden yoksun olmaktadır. Bu durum savunma sanayiinde daha kötü sonuçlara yol açmakta ve üretilen sistemlerin caydırıcılığı yok olmaktadır. Hiçbir ülke elindeki gücü başkasına devretmek istemeyeceğinden ileri teknolojinin satın alma yoluyla edinilmesi olası değildir.

Savunma sanayiinde güçlü olmanın önde gelen şartlarından biri çok iyi bir araştırma-geliştirme potansiyeline sahip olmaktır. Bu nedenle ASELSAN da araştırma-geliştirme çalışmaları daima ön plânda tutulmakta, gelişmiş dünya ülkelerinde olduğu gibi, kaynaklarının yaklaşık % 8'ini araştırma faaliyetlerine ayırarak hızla gelişen haberleşme teknolojisini yakından izlemektedir. Kuruluşundan itibaren büyük önem verilen araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda bugün, ASELSAN kendi tasarımı olan ve dünyadaki

⁹⁷⁰ **Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, MSB Yayını, Ankara, 1998, s.6.

⁹⁷¹ <http://www.aselsan.com.tr/gyturk/gyilkt>.

benzerleriyle rekabet edebilecek düzeyde özelliklere sahip cihaz ve sistemlerini üretim hatlarına almış bulunmaktadır⁹⁷².

ad. ASELSAN'ın Ulusal Savunma Gücüne ve TSK'ya Katkısı

Savunma sanayiinin bilimsel kuruluşların da desteğiyle, teknoloji üretebilir olması o ülkenin savunma gücünün hangi konumda olduğunu gösterir. Bu konuda Türkiye'de ASELSAN ilk ve en önemli adımı atmıştır. Yabancı teknolojiden yararlanarak yabancılarla ortaklık yerine, teknolojiyi satın alarak, aldığı teknolojiyi kendi Ar-Ge laboratuvarlarında bir üst düzeyde yeniden teknoloji üretmek politikasını uygulayarak elektronik teknolojileri alanında Türkiye'nin en güçlü merkezi olmuştur⁹⁷³.

ASELSAN aynı zamanda Türkiye'nin en büyük enformasyon teknolojisi merkezidir. Savunma sistemlerinde teknoloji, hızın ve hassasiyetin artırılması yönünde gelişmektedir. Savunma sistemlerine tüm bu özellikleri sağlayan enformasyon teknolojisi. Bu konuda en önemli kriterlerden bir tanesi de gizlilik sağlanmasıdır. ASELSAN, TSK için geliştirdiği özgün tasarımı savunma sistemleri ile TSK'nın caydırıcılığını büyük ölçüde artırmıştır. ASELSAN TSK'ya sattığı SEMAC, BAİKS, elektronik harp, radar vb. sistemlerin yazılımlarını da kendi geliştirmiştir. Ayrıca ASELSAN, TSK'ya gereksinim olduğunda savaş sırasında, sistem yazılımlarının yine ulusal olanaklarla değiştirilmesi, yazılımlarda modifikasyonlar yapılması seçeneklerini de sunmaktadır. ASELSAN özgün olarak tasarlanmış, geliştirilmiş ve üretilmiş dinleme, kestirme ve karıştırma gibi elektronik harp sistemleriyle TSK'ya elektronik savaşta büyük olanaklar kazandırmıştır⁹⁷⁴.

ASELSAN, Hollanda Silâhlı Kuvvetleri'nin hava savunma sistemi çerçevesindeki 18 adet Stinger fırlatma platformu ihtiyacına yönelik bir teklif vermiş olup sistemde yer alan dijital Stinger havadan havaya lançerleri temin edecek olan Raytheon, ASELSAN'ın alt yüklenicisi olarak görev yapmıştır. ASELSAN, Hollanda Silâhlı Kuvvetleri'nin Fenek Stinger Fırlatma Sistemi ihtiyacına, TSK'nın da tedarik ettiği Kaideye Monteli Stinger Sistemini teklif etmiş ve 2001 yılında yapılan bir sözleşme uyarınca ASELSAN, TSK'ya da 148 adet Kaideye Monteli Stinger Sistemini 2008 yılı itibariyle teslim etmeyi hedeflemiştir⁹⁷⁵.

⁹⁷² **Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, s.16.

⁹⁷³ **ASELSAN**, Sayı 48, Yıl 1998, <http://www.aselsan.com.tr/gyturk/dergi.htm>.

⁹⁷⁴ **A.g.d.**, <http://www.aselsan.com.tr/gyturk/dergi.htm>.

⁹⁷⁵ **Janes Defence Weekly**, 25 Mayıs 2005, s.11.

En önemli amacı, TSK'nın her türlü elektronik cihaz ve sistem ihtiyacını karşılayarak bu konudaki dışa bağımlılığı en aza indirmek, olağanüstü hallerde üretim kapasitesinin tümünü askerî teçhizata döndürerek silâhli kuvvetlerimize azami destek sağlamak olan ASELSAN, millî olması zorunlu olan elektronik harp, kriptoloji gibi konularda gerekli bilgi birikimine ve kritik teknolojilere sahip olarak, bu konuda silâhli kuvvetlerimize bilgi ve teknolojik altyapı desteğini sağlamaktadır.

ASELSAN, TSK'nın caydırıcılığına sanayi kesiminden beklenen katkının en büyüğünü vermiş ve savunma sistemlerine hız ve hassasiyet kazandıran teknoloji ile elektronik teknolojilerini Türk ordusuna sokmuştur.

ASELSAN yurdumuzun en güçlü, tek millî elektronik harp sanayi kuruluşudur. Türkiye'yi dünyada elektronik harp alanında kendi tasarımıyla üretim yapabilen on ülkeden biri konumuna getirmiştir. Ancak, ASELSAN henüz savaş uçaklarına elektronik harp sistemleri üretememekle birlikte, ilerleyen yıllarda bu çalışmalarda gerçekleşecektir. ASELSAN, TSK'ya daima en yüksek teknolojik savunma sistemlerini sağlayan bir şirkettir⁹⁷⁶.

b- HAVELSAN

HAVELSAN 13 Temmuz 1982 tarihinde, 1 milyar TL. sermayeli, yabancı ortaklık olarak HAVELSAN-Aydın ismi ile anonim şirket statüsünde kurulmuştur. HAVELSAN öncelikle hava kuvvetlerine yönelik elektronik-aviyonik sistemlerin depo seviyesi bakımı ve üretimi amacıyla kurulmuştur. 1984 yılının Mayıs ayında, yabancı firmanın, kuruluşun itibaren sürdürdüğü olumsuz tavırlar ortaklığın bozulmasına neden olmuş, HAVELSAN hava kuvvetlerinin isteği ve onayı ile yabancı ortaklıktan ayrılma kararı almıştır. Şirket, HAVELSAN A.Ş. adı ile millî nitelikli olarak, sermayesinin %98'i TSK Güçlendirme Vakfı'na ait olacak şekilde yeniden oluşturulmuş, yabancı ortak tarafından açılan davalar 1986 yılında sonuçlanmıştır. Tüm hukuksal sorunlar giderildikten sonra, şirket 1988 yılında tesis inşaatını tamamlamış ve bu arada sermaye 10 milyar TL.'ye yükseltilmiştir. 1988 yılında ilk iş olarak NATO tarafından finanse edilen hava kuvvetleri radarlarından bir kısmının bakım ve onarımını üstlenmiştir⁹⁷⁷. Mart 1991'de Savunma Teknolojileri Mühendislik A.Ş.'ye (STM) %18 ile ortak olunmuştur. 1991-1994 yılları arasında çeşitli projeler kapsamında muhtelif yerli ve yabancı kurum, kuruluşlar nezdinde girişimler sürdürülmüş, bu projeler için de uzun hazırlık dönemleri yaşanmış, bir bölümü özellikle 1994 yılı başından itibaren hava kuvvetlerinin desteği sonucu HAVELSAN

⁹⁷⁶ ASELSAN, Sayı 47, 1998 Eylül, <http://www.aselsan.com.tr/gyturk/dergi.htm>.

⁹⁷⁷ http://www.tskgv.org.tr/istirakleri/havelsan_teknoloji_radar.htm

tarafından üstlenilmiştir. Bu girişimler paralelinde şirket sermayesi 25 milyar TL.'ye yükseltilmiştir⁹⁷⁸.

Halen devam eden yurtiçi ve yurtdışı projeler⁹⁷⁹;

- “ALS Atelyeleri Sistemlerinin bakım/onarım projesi,
- Hava Program Destek Merkezi bakım-onarım ve işletilmesi projesi,
- MGK Gen.Sek.ligi Bilgisayar-Yan Donanım-Intranet projesi,
- MSB Kodifikasyon projesi,
- TSK TASMUS/CELP projesi,
- MSB Düşük Süratli Ses İletimi projesi,
- Nüfus İş.Gn.Md.lüğü Donanım, Yazılım ve İlgili Eğitim,
- K.K.Loj. K.lığı Fabrika Yönetim Bilgi Sistemi Uygulama Yazılımı Geliştirilmesi projesi,
- TSK Güçlendirme Vakfı Bilgisayar ve Yan Donanım Temini projesi,
- Firevall Network Güvenliği projesi,
- F-16 Aviyonik DSB/TPS ,
- Hv.K.K. FET ve Uçuş Simülatörleri (F-16, F-4, F-5, T-38) projesi,
- Aviyonik-Hush House/CAOC,
- Elektronik Harp Test ve Eğitim Sahası projesi,
- MGK Gen.Sek.ligi Güvenlik Sistemi projesi,
- KKK Geçiş Kontrol Sistemi projesi,
- Türk Telekom Personel Kontrol Sistemi projesi,
- Genelkurmay Güvenlik Sistemleri projesi,
- TSK Güçlendirme Vakfı Güvenlik Sistemleri projesi,
- HvKK Elektronik Güvenlik Sistemi projesi,
- MSB Güvenlik Sistemleri projesi”,

HAVELSAN, 1982-1990 yılları arasında iş hacmini 9 milyon dolardan 77 milyon dolara yükselterek 8 kattan fazla artış sağlamıştır. Bu süreçte satışlar 40 milyon doları aşmıştır.

HAVELSAN, Açık Semalar Anlaşması gereği ihtiyaç duyulan ve Türk Hava Kuvvetlerine ait bir adet CN-235 hafif nakliye uçağının modifiye edilmesini içeren ASA projesinde görev almıştır. Geliştirilen ASA gözlem uçağının görev plânlama, uçak ve yer sistemleri yazılımlarının analiz, tasarım ve geliştirmesini yapmış olan HAVELSAN, kendi

⁹⁷⁸ Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, s.73.

⁹⁷⁹ A.g.e., s.74.

sınıfında dünyada ilk gözlem uçağı olan bu platform üzerinde entegrasyon tecrübesini pekiştirmiştir⁹⁸⁰.

HAVELSAN, HvKK envanterindeki simülatörlerin idame ve işletmesinin yanında günümüze kadar T-38, NF-5, F-5 ve F-5/2000, F-16 AFT gibi simülatörlere çeşitli modifikasyonlar ve geliştirmeler yapmıştır. Ayrıca, KKK için tank atış poligonları modernizasyonu ve DzKK için elektronik harp operatörü eğitim simülatörü (EHOPES)de yapmıştır. Tamamına yakın sermayesi TSK Güçlendirme Vakfı'na ait olan HAVELSAN, bilgi teknolojileri ve yönetim bilgi sistemleri, aviyonik sistemler, komuta kontrol sistemleri, elektronik harp sistemleri, deniz savaş sistemleri, savunma yer sistemleri, güvenlik sistemleri konusunda faaliyet göstermektedir⁹⁸¹.

c- ASPİLSAN

ASPİLSAN A.Ş. Kayserili vatandaşların Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na yaptıkları bağışlarla 1981 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, TSK'nın çeşitli kademelerinde mevcut muhtelif haberleşme cihazları için Ni-Cd piller üretmek olan fabrika, 1984 yılında işletmeye açılmıştır. Geçen süre içerisinde büyük gelişmeler gösteren ASPİLSAN A.Ş. ürün çeşidini bugün 70'in üzerine çıkartmıştır. 1990 yılında gerçekleştirdiği bir yatırımla Ni-Cd uçak akü hücresi ve komple akü üretimine başlamıştır. Bu tesislerde sürdürülen pil ve akü üretimi, konusunda dünyanın en önde gelen kuruluşlarından birisi olan Alman VARTA firmasının teknolojisine göre yapılmaktadır⁹⁸².

ASPİLSAN A.Ş.'nin 1997 ve sonraki yıllar için yurt içi ve yurt dışı satış sözleşmeleri ve tutarları aşağıdaki gibidir⁹⁸³:

Yurtiçi:

- MSB'lığı ile pil ve batarya bloğu alımı sözleşmesi : 600.000.000.000, TL.'lık
- Hv.Loş.K.'lığı ile uçak akü hücresi alımı sözleşmesi: 25.000.000.000, TL.'lık
- J.Gn.K.'lığı ile batarya bloğu alımı sözleşmesi : 17.000.000.000, TL.'lık
- ASPİLSAN A.Ş.'nin son 5 yıllık dönem içindeki ithalat ve ihracat tutarları durumu

şöyledir.

- İTHALAT TUTARI: 4.000.000, \$
- İHRACAT TUTARI: 450.000, \$

⁹⁸⁰ A.g.s.

⁹⁸¹ A.g.s.

⁹⁸² Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, s.18.

⁹⁸³ A.g.e., s.19.

d- İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.

İşbir Elektrik Sanayii A.Ş., 1977 yılında 500.000.TL. sermaye ile İşbir Holding A.Ş. tarafından elektrik makineleri üretimi amacı ile kurulmuştur. İlk yatırım alanı olarak dizel elektrojen grubu üretimi seçilmiş ve Balıkesir'de temin edilen bir arsa üzerine fabrika inşaatına başlanmış, diğer taraftan da Türkiye' de ve özellikle kara kuvvetlerinde geniş ölçüde tanınan HITZINGER firması ile bir lisans ve Know-How anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmanın süresi 1984 yılında dolmuştur. 1979 yılında Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı' da silâhlı kuvvetlerinin dizel elektrojen grubu ihtiyacını karşılamak amacı ile yatırım yapılması kararını almış, ancak yeni bir fabrika kurma yerine yatırım aşamasında bulunan İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.'ne ortak olmayı tercih etmiştir. Başlangıçta %20 oranında hisseye sahip olan vakıf, 1982 yılında diğer ortakların hisselerinde satın almak sureti ile sermayenin yarıdan fazlasına sahip olmuştur. Balıkesir'de 1979 yılında başlayan yatırım 1981 yılında tamamlanarak üretime geçmiştir⁹⁸⁴.

3- Millî Sermayeli Şirketler

Bu şirketler tamamı ile millî sermayedarlar tarafından Türkiye'de konuşlanmış ve varlığını Türkiye ile varsayan, millî sermayedarların kurdukları, Türkiye'de tescilli millî şirketlerdir. Bu şirketlerin en önde gelenleri, ROKETSAN, STFA Savronik, Kale Kalıp, OTOKAR, İbrahim Örs, Sedef Gemi'dir.

a- ROKETSAN

ROKETSAN, Savunma Sanayii İcra Komitesi kararıyla, Türkiye'de roket ve füze programlarında öncü olmak üzere, Haziran 1988'de kurulmuştur. Amacı, modern endüstriyel yaklaşımlarla, Türkiye'de ulusal roket ve füze teknolojisinin kazanılmasını sağlamak ve bu paralelde çağdaş ürünleri TSK'nın emrine sunmaktır⁹⁸⁵. 1989'da “*Stinger Avrupa Ortak Üretim Konsorsiyumu*” içinde yer alan ROKETSAN, 2 yıl gibi kısa bir sürede inşaatlarını ve üretim hazırlıklarını tamamlamış, ilk teslimatlarını gerçekleştirilmeye başlamıştır. Özellikle kompozit yakıt üretim kabiliyeti ile modern roket-füze motoru üreticileri arasındaki yerini bulan ROKETSAN, günümüzde bu çok kritik füzenin sevk sistemini üretmekte, TSK'ya ek olarak, Avrupa Stinger Ortak Üretim Konsorsiyumu üyeleri olan Almanya, Hollanda ve Yunanistan'ın da kullanımına sunmaktadır.

⁹⁸⁴ A.g.e., s.98.

⁹⁸⁵ Savunma Sanayii Sektör Raporu, Makine Mühendisleri Odası 1991 Sanayi Kongresi, 9-13 Aralık 1991, Ankara, s.50.

Bununla birlikte ROKETSAN, TSK'nın kısa ve orta menzilli roket ihtiyacını karşılamak üzere geliştirdiği “Çok Namlulu Topçu Roket Sistemleri” ile gurur duymaktadır⁹⁸⁶.

ROKETSAN'ın savunma sanayiine yönelik hedefleri ile roket-füze konusundaki ulusal teknoloji hedefleri örtüşmektedir. Bu hedefler itibariyle kara ve hava kuvvetleri ihtiyaçlarına yönelik gerek üretim, gerekse araştırma-geliştirme programları yürütülmekte ve plânlanmaktadır.

ROKETSAN A.Ş., araştırma ve geliştirme faaliyetine verdiği önemi daha kuruluş aşamasında, bu alanda kadrolaşma çalışmasına başlayarak göstermiştir. Ar-Ge çalışmaları “Mühendislik Geliştirme” direktörlüğü bünyesinde şirket toplam personelinin yaklaşık %15'ini oluşturan bir kadroyla sürdürülmektedir⁹⁸⁷.

Bugün ROKETSAN, çok yüksek teknolojinin kullanıldığı bir alanda kendi ayakların üzerinde durma seviyesine ulaşmış bulunmaktadır. ROKETSAN, gerek yürütmekte olduğu stinger programı ve gerekse kendi imkânları ve birikimi ile geliştirdiği yeni roket sistemleri ile TSK'nın uzun yıllardır ihtiyaç duyduğu roket-füze üretim altyapısının oluşturulması yönünde çalışmaktadır⁹⁸⁸.

ROKETSAN'ın mevcut birikiminin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla, silâhlı kuvvetlerimizin bu alandaki ihtiyaçlarının orta ve uzun vadede karşılanmasını hedefleyen projeler ROKETSAN'da odaklanmış ve belirli bir altyapıya sahip firmaların dizayn kabiliyeti geliştirmeleri sağlanmıştır⁹⁸⁹.

b- STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Firma sivil ve askerî elektronik sistemler konularında mühendislik ve müşavirlik hizmeti vermektedir. Ar-Ge faaliyetlerine büyük önem veren firma, özellikle analog ve dijital elektronik konularına yoğunlaşmıştır. Şirket genel olarak aviyonik sistemler için yazılım teknolojileri geliştirmektedir. Ayrıca, güvenli haberleşme sistemleri, banka otomasyon cihazları, silâh sistemlerinin ateşleme düzenleri gibi yeni üretim faaliyetleri de bulunmaktadır.

Savronik A.Ş., Haziran 2004 tarihinde Amerikan Coastal Mechanics firmasından, Kasım 2004 tarihinde teslim edilmek üzere 100 adet elektronik İntervalometre (Atış Kontrol cihazı) siparişi almıştır. Değişik modelleri Türk Hava Kuvvetleri'nce de 1988 yılından beri başarıyla kullanılan, uluslararası pazarlardaki elektro-mekanik benzerlerinden farklı olarak tasarlanan ve farklı bir teknoloji ile ve yabancı patentler kullanılmadan

⁹⁸⁶Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, s.205.

⁹⁸⁷A.g.e., s.213.

⁹⁸⁸Burçak, a.g.m., s.29.

⁹⁸⁹A.g.m., s.30.

üretilen bu model, dünyada sadece Savronik tarafından pazarlanmaktadır. Brezilya ve İngiliz firmalarının da ilgi gösterdiği aynı ürün, 2003 yılında Malezya Hava Kuvvetleri'nde kullanılmak üzere ihraç edilmiştir⁹⁹⁰.

c- OTOKAR Otobüs Karoseri A.Ş.

KOÇ grubunun şirketlerinden birisi olan OTOKAR, 1963 yılında faaliyetlerine başlamıştır. 1970 yılına kadar lisans altında üretim yapan firma, daha sonra kendi tasarımlarını uygulamaya başlamıştır. 1983 yılından itibaren de askerî araç üretimine yönelmiştir. LAND ROVER lisansı ile 4x4 sürürlü genel maksat arazi araçları üreten firma, yılda 2.000 adet üretebilmektedir. Daha sonra üretim çeşitliğini artıran firma 26 değişik amaçlı araç üretimi gerçekleştirmiştir. Şirket, personel taşıyıcı, tanksavar taşıyıcı, uçaksavar taşıyıcı, ambulans, itfaiye vb. araç üretimlerini sürdürmektedir.

Son derece gelişmiş bir zırhlı araç sanayii altyapısına sahip olan OTOKAR, ileri teknolojiler ile donatılmış tesislerinde, özellikle zırh işleme konusunda geniş imkânlarla sahip bulunmakta olup, Land Rover tipi 4x4 hafif taktik araçların yanı sıra AKREP ve COBRA adlı tekerlekli zırhlı araçların üretimini de gerçekleştirmektedir. OTOKAR'ın modern Ar-Ge imkânlarıyla geliştirdiği yüksek hareket kabiliyetli, üstün zırh korumasına sahip COBRA zırhlı aracı, dünyada mevcut aynı kategorideki araçlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bilgisayar destekli tasarım, araç geliştirme test pistleri ile bu alanda birçok imkâna sahip OTOKAR ürünlerini kullanım şartları, tehditlerdeki gelişmeler ve sahradan edinilen bilgilere göre sürekli geliştirmekte ve yenilemektedir⁹⁹¹.

d- PETLAS Lastik Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Her türlü kara taşıt aracı, inşaat ve ağır hizmet makineleri ile TSK'nın envanterindeki uçaklar için lastik imalâtı yapılmaktadır. Tamamı kamu sermayeli olarak 1976 yılında kurulan PETLAS 1997 yılında özelleştirilmiştir.

e- Huğlu Av Tüfekleri Kooperatifi

Başlangıçta, atölye seviyesinde üretimine 1962 yılında başlayan kooperatif, halen Konya Huğlu'da 1990 yılında faaliyete geçen yeni fabrikasında av tüfeği üretimini sürdürmektedir.

⁹⁹⁰ http://www.ssm.gov.tr/library/docs/tr/hhb/dis_haber6.htm.

⁹⁹¹ <http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/otokar>.

f- TAKSAN Takım Tezgahları Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Türkiye'nin gereksinim duyduğu her türlü takım tezgâhlarının üretimini amaç edinen bir kuruluştur. Firma aynı zamanda Amerikan Cadillac Gage Textron firması lisansı ile ZPT'lere takılacak kupolaların üretimini de yapmaktadır.

g- TÜRSAV Ağır Makine Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Hema şirketler grubunun bir kuruluşudur. Detroit Diesel lisansı altında ağır hizmet motorları üretimini Kayseri'de kurduğu tesislerinde yapmaktadır. Allison lisansı altında da otomatik transmisyon üretimini, Ankara'da ki Hema dişli üretme tesislerinde üretmektedir. Her iki üretilen ürün de FNSS tarafından üretilmekte olan zırhlı muharebe araçları içindir. Uçak iniş takımları, servo sistemler güç paketlen üzerinde çalışmalar sürdürülmektedir.

h- SEDEF Gemi Endüstrisi A.Ş.

SSM ile yürütülen proje kapsamında DzKK için bir adet 14.000 DWT'lik denizde ikmal muhabere destek gemisi inşa eden firma, İstanbul Tuzla'da kurulu tersanede faaliyetlerini sürdürmektedir. Sermayesinin tamamı yerli ortaklardan oluşmuştur. 1972 yılında kurulan SEDEF, STFA grubuna bağlı bir anonim şirket hüviyetindedir.

i- M.A.N. Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş.

1966 yılında kurulan şirket Alman M.A.N. lisansı ile lastik tekerlekli 5 ve 10 tonluk askerî araçlar üretmektedir. 1985 yılında açılan motor fabrikasından sonra 1986 yılında da Ankara'da açılan yeni fabrika da kamyon üretimine ağırlık vermiştir.

j- Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM)

Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.'nin (STM) faaliyet alanları, elektronik harp, komuta ve bilgi yazılımları, aviyonik yenileme ve entegrasyon, insansız hava aracı sistemleri ve tümlşik lojistik destek konularından oluşmaktadır. STM'nin bu konulardaki ihtisaslaşması, yazılım geliştirme, program yönetimi ile sistem mühendisliği, sistem entegrasyonu, test-değerlendirme gibi mühendislik hizmetleri ve danışmanlık alanlarına yöneliktir.

STM, Mayıs 1991'de, Türk savunma endüstrisinin en yüksek karar organı olan Savunma Sanayii İcra Komitesi kararları uyarınca kurulmuştur. Kuruluşundaki ana amacı, TSK'nın ihtiyacı olan yazılım geliştirme merkezlerini kurmak ve işletmek, savunma sanayimizin ihtiyacı olan konularda teknoloji transferini gerçekleştirmektir. Bunun yanında TSK'ya ve SSM'ye hemen her konuda mühendislik hizmetleri ve teknik destek sunmak da amaçları arasındadır. Kuruluşundan bu yana STM, SSM yönetim ve denetimindeki

savunma projelerinde çok önemli sorumluluklar üstlenmiş ve bugün Türk savunma sanayii kuruluşları arasında önde gelen bir yere sahip olmuştur.

k- Kalekalıp

1969 senesinde Türk sanayiinin ihtiyaç duyduğu çeşitli kalıpları imal etmek üzere kurulmuş olan Kalekalıp, daha sonra kalıpcılığın gerektirdiği hassas imalât tecrübesi ve kalite anlayışıyla savunma sanayiine adım atmıştır. Önceleri G3 makinalı tüfek ve el bombaları parçalarının imalâtını gerçekleştiren Kalekalıp, 1989'da "*Euro-Stinger*" projesinde çok kapsamlı bir görev almış, savunma ve havacılık bölümünü kurmuştur. Güdümlü füzeler, roket, roketatarlar ve bu alanda kullanılan bazı mekanik ve elektronik parça imalâtlarını gerçekleştiren Kalekalıp bugün savunma ve havacılık sanayiinde Türkiye'nin lider kuruluşlarından biri haline gelmiştir⁹⁹².

4- Yabancı Ortaklık veya Sermaye İle Kurulan Tesisler

Türkiye'de tescil edilmiş yabancı ortaklı ama, içinde Türk sermayedarı da bulunabileceği şirketlerdir. Bunlar, son on yılda proje bazında yabancı ortaklıklardan teknoloji transferiyle kurulan şirketlerdir. Bu şirketlerin en tipik örneği F-16 motor imalâtı için kurulan TEİ, F-16 gövde ve parçaları imalâtı ve montaj için kurulan TAI'dir. Askerî otomotiv sektörüne girebilecek olanlar örneğin, FMC Nurol, FNSS ortaklığıdır. Benzeri şirketlerden MİKES ve MARCONİ Telekomünikasyon Anonim Şirketi örnek olarak gösterilebilir.

a- Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAİ)

"*Türk Ticaret Kanunu*" ve "*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*" uyarınca ve Türk-Amerikan işbirliği ile 15 Mayıs 1984 tarihinde kurulan ve Türkiye'de hava platformlarının tasarımı, geliştirilmesi, imalâtı, entegrasyonu, modernizasyonu ve satış sonrası hizmetleri alanlarında teknoloji merkezi konumunda olan TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAİ), Türkiye'nin 21nci yüzyıla yönelik attığı en önemli adımlardan bir tanesidir. Bir anonim şirket olarak kurulan Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAİ)'nin amacı; TSK'nın ve dost ve müttefik ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik askerî ve ticari havacılık alanında tasarım, geliştirme, imalât, sistem entegrasyonu ile modernizasyon ve satış sonrası hizmetleri üstlenmek ve Türkiye'de millî bir havacılık ve uzay sanayiinin gelişmesine öncülük etmektir⁹⁹³. Şirketin ortakları arasında en büyük paya sahip %49 oran ile Türk

⁹⁹² <http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/kalekalip.html>.

⁹⁹³ **Savunma Sanayii Sektör Raporu**, s.51.

Uçak Sanayii AŞ (TUSAŞ)dir. Ayrıca, Lockheed Fort Worth Şirketi (%42), General Electric Technical Services Company (%7), TSK Güçlendirme Vakfı (%1,9) ve Türk Hava Kurumu(%0,1) pay sahibidir⁹⁹⁴.

TAI'nin en önemli görevi, 152 adet F-16 uçağını kendi tesislerinde üretmektir. Bu tesislerde 2 Şubat 1987 tarihinde montajına başlanılan ilk F-16 uçağı, plânlanan süreden iki ay önce tamamlanarak 30 Kasım 1987 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri'ne teslim edilmiştir. 31 Mart 1994 tarihi itibarıyla 131 F-16 uçağı, TAI tesislerinde üretilerek Türk Hava Kuvvetlerine teslim edilmiştir. Bu uçaklardan 18 tanesi "*sıfır hatalı*", 3 tanesi ise "*mükemmel uçak*" niteliğini taşımaktadır⁹⁹⁵.

TAI'de üretilen ürünler; "*tek-çift kişilik av uçağı (F-16 C/D), hafif nakliye uçağı (CN-235), başlangıç eğitim uçağı (SF-260D), insansız hava aracı (Uav-xı), taarruz gözetleme uçağı (Yarasa), bölgesel yolcu uçağı (Hd-19), uzaktan kumandalı hedef uçağıdır*"⁹⁹⁶.

TAI'de üretimin temel taşı araştırma-geliştirme faaliyetleridir. Bu çerçevede çeşitli projelerde LFWC, NASA, NATO-AGARD, ODTÜ ve SSM ile ortak çalışmalar yürütülmektedir. Ayrıca TAI, MSB ve SSM ile imzalamış olduğu kontrat uyarınca, iki adet insansız hava aracı prototipini geliştirmiş ve üretmiştir. Tasarımdan imalâta tamamı Türk mühendisleri tarafından geliştirilen insansız hava aracı prototipleri, yer ve uçuş denemelerini başarıyla tamamlamıştır. TAI'de üretim faaliyetleri kapasitesi sadece F-16 ya da savaş uçağı üretimi değildir. Ayrıca TAI, Türk Hava Kuvvetlerine teslim edilmiş ve edilecek olan 160 adet F-16 uçağının yapısal geliştirilmesini amaçlayan "Falcon-Up" tadilatına 1994 yılında başlamıştır⁹⁹⁷.

TAI uçak modernizasyonu çalışmalarına, Türk Hava Kuvvetleri F-16'larına elektronik harp kabiliyetini kazandırmak amacıyla "*Elektronik Karşı Önlemler*" (ECM) teçhizatını takmakla başlamıştır. Tesislerinde imzalanan "*Hisse Satış Anlaşması*" ile TAI'deki Lockheed Martin of Turkey, Inc. (%42) ve General Electric International, Inc. (%7) şirketlerine ait hisseler TUSAŞ tarafından satın alınmıştır⁹⁹⁸.

Savunma sanayii yeniden yapılandırma çalışmalarının ilk aşamasını oluşturan TUSAŞ, TAI şirketlerinin bir çatı altında birleşmesini öngören süreç, 12 Ocak 2005 tarihinde TAI'deki Lockheed Martin ve General Electric hisselerinin TUSAŞ tarafından satın alınması ile başlamış ve 28 Nisan 2005 tarihinde yapılan imza töreni ile bu süreç

⁹⁹⁴ Kaya Ergenç, "Türk Havacılık ve Uzay Sanayii" (TAI), **Silâhlı Kuvvetler**, Nisan 1994, Sayı 340, s.85.

⁹⁹⁵ Ergenç, **a.g.e.**, s.8.

⁹⁹⁶ **Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, s.235.

⁹⁹⁷ Ergenç, **a.g.e.**, s.90.

⁹⁹⁸ <http://www.tai.com.tr>.

devam etmiştir. Bu tarihten itibaren TAI'nin hissedarları TSK Güçlendirme Vakfı, SSM ve Türk Hava Kurumu'dur. Böylece, amacı millî güvenlik ve sivil ihtiyaçlara yönelik, dış piyasa ile rekabet edebilir bir uçak endüstrisi kurup, işletmek olan TUSAŞ ile Türkiye'de hava platformlarının tasarımı, geliştirilmesi, imalâtı, modernizasyonu, entegrasyonu ve satış sonrası hizmetleri alanında teknoloji merkezi konumunda olan TAI kuruluşları birleşmiştir⁹⁹⁹. SSM ve TUSAŞ Yönetim Kurulu Başkanı Murat Bayar imza töreninde yaptığı konuşmada; *“Havacılık alanında, ki bundan hem yeni platform tasarım ve üretimini, hem de mevcut platformların modernizasyonlarını kastediyorum, eşik kabiliyet değerini henüz aşamadık ve özgün çözümler üretmedik. Bu alandaki ihtiyaçların da en yüksek maliyetli ihtiyaçlar olması sebebiyle, havacılık alanında ciddi bir hamle yapılması bugün stratejik bir zaruret olarak karşımızdadır. TUSAŞ ile TAI'nin yeni bir yapı altında birleşmesi bu alanda attığımız çok önemli ve somut bir adımdır,”* demiştir¹⁰⁰⁰.

TAI Genel Müdürü Oktay Tezkesen, törende yaptığı konuşmada Türkiye Cumhuriyeti tarihinde üç kez teşebbüs edilen hava sanayi kurma girişiminin her seferinde maalesef hüsrarla sonuçlanmış olduğunu vurgulamış ve bu birleşmenin *“...millî ve uluslar arası alanda sadece müessese ve Türkiye için yolumuza devam etmek olarak özetlediği mücadelenin şiddetini ve ivmesini artırması yönünde çok önemli bir adım olarak değerlendirdiklerini”* belirtmiştir¹⁰⁰¹.

TAI, kurulduğu 1984 yılından itibaren her yıl 2000'nin üzerinde personele istihdam yaratmış, bugüne kadar 1 milyar dolar civarında satış gerçekleştirmiş, 263 milyon dolar tutarında yatırım yapmış, devlete 117 milyon doların üzerinde vergi ve fon ödemiş, yerli piyasadan 350 milyon doların üzerinde mal ve hizmet alımı gerçekleştirmiştir. Ayrıca yürütülen projeler için 44 yerli sanayii firmasına 2000 kalem civarında parça üretimi yaptırılarak, bu firmalara ekonomik açıdan imkân sağlandığı gibi bu firmaların kalite açısından üretim standartlarının da yükseltilmesine yardımcı olunmuştur¹⁰⁰².

b- TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEI)

Tusaş Motor Sanayii A.Ş. (TEI), 306.929.918.000 TL. sermaye ile, 1985 yılında Türk ortaklar (TUSAŞ %50.5, TSKGV ve THK %3.3) ile Amerikan General Elektrik (GE) firması (%46.2) arasında F-16 Projesi kapsamında Eskişehir'de kurulmuş bir tesistir. Kuruluş amacı,

⁹⁹⁹ Mönch TR, *“TAI ve TUSAŞ Kabiliyetlerini Birleştirdi”*, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 19, Sayı 20613, s.74.

¹⁰⁰⁰ **A.g.m.**, s.76.

¹⁰⁰¹ **A.g.m.**, s.76.

¹⁰⁰² Kaya Ergenç, *“Dünya ve Türkiye'de Havacılık Sanayii, Son Gelişmeler, Eğilimler ve Gelecek On Yıl”*, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara, s.273.

uçak motorları ve gaz türbinli motorların üretim, bakım, modifikasyon ve modernizesinin yapılması, Türkiye'de modern bir motor sanayiinin kurulması, işletilmesi ve idamesi için gerekli teknolojinin transferidir. TEI'nin savunma sanayiine yönelik hedefleri, ülkemizin maddi varlıklarını ve insan kaynaklarını en iyi düzeyde değerlendirerek uluslararası piyasadan daha fazla pay almaktır. Bu hedefe ulaşabilmek için, uçak motor sanayiinin teknolojik temelini geliştirmek, değişik motorlara çok sayıda komponent üretmek, uçak motorlarının montaj ve bakımını yapmak, lojistik destek sağlamak, uçak ve gaz türbinleri ile ilgili Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirmek gerekmektedir¹⁰⁰³. Bu kapsamda 1997 yılına kadar devam eden yurtiçi ve yurtdişı projeler aşağıdaki gibidir¹⁰⁰⁴;

“Cougar Helikopterleri motorlarının montajı, testi, bazı parçalarının imalâtı ve Depo Seviyesi Bakımları (DSB), NATO AVVACS E.3A uçakları motorlarının DSB'ları, THY'na alınacak yeni 54 uçağın motorlarının montajı, testi ve bazı parçalarının imalâtı, HvKK'lığı tanker uçakları motorlarının DSB'larının TEI-HİBM işbirliği ile Eskişehir'de yapılması, KKK'lığı Taarruz Helikopterleri motorlarının montajı, testi, Ar-Ge ve tasarım faaliyetleri, satış sonrası hizmetler, Geleceğin Büyük Uçağı (FLA) motorlarının Tasarımı, Montajı ve bazı parçalarının imalâtı için oluşturulacak Avrupa Konsorsiyumuna katılınması, F-5 A/B ve T-38 uçaklarına ait J-85 motorlarının takatinde artış, yakıt sarfiyatında tasarruf gerçekleştirecek tadilat projesi "J-85 Ejector" tasarım alışmaları TEI, GE ve NASA'nın katılımı ve TÜBİTAK'ın desteği ile ABD'de devam etmektedir. Halen Türk Hava Kuvvetleri üslerinde görevli TEI Teknik Temsilcilerinin hizmet alanlarının yaygınlaştırılması, TEI-niversite ve TÜBİTAK işbirliği ile üretim teknolojisinin yanısıra tasarım (design) mühendisliği ile geliştirme teknolojilerinin de yerleştirilmesi, I.HİBM K.'lığı tarafından imal edilen J-79 Yanma Odalarının yurtdişındaki F-4 uçağı kullanıcılarına pazarlanması, Auxiliary Power Unit (APU) Depo Seviyesi bakım ve onarımı”.

TEI, bu projeler ile Türk Hava Kuvvetleri'nin gücünün gelecek yıllarda dahada artırmasına katkı sağlayacak ve bölgemizde yaşanan ve hava kuvvetleri ile yakından ilgili olan stratejilerde büyük destek verecektir.

¹⁰⁰³ Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, s.243.

¹⁰⁰⁴ A.g.e., s.244.

TEI'nin (1992-1997) gerçekleştirdiği ithalat ihracat kalemleri ve tutarları ile istihdam durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹⁰⁰⁵.

Tablo 36

YIL	İTHALAT (Milyon \$)	İHRACAT (Milyon \$)	İSTİHDAM
1992	1.960	15.1	371
1993	9.214	17.1	363
1994	12.476	16.2	365
1995	13.555	21.3	409
1996	13.314	24.2	427
1997	13.600	28.2	450

Kaynak: **Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, s.246

TEI, 1987 yılında 2,6 milyon dolar olan yıllık satışlarını, 1990 yılında 12,5 milyon dolara, 1995 yılında 30,2 milyon dolara, geçtiğimiz yıl 33,8 milyon dolara çıkarmış, bu yıl için de 35 milyon dolar hedeflemiştir. Yurtdışına 188 değişik parçanın üretimini yapan kuruluş, satışlarının yaklaşık 3/2'ni ihracata yönelik olarak gerçekleştirmektedir¹⁰⁰⁶.

c- FMC - NUROL

Nurol grubunun önemli kuruluşlarından biri olan Nurol Makine ve Sanayi A.Ş. 16 Kasım 1976'da Ankara'da kurulmuştur. Nurol Makine anahtar teslimi endüstriyel projelerinin yanı sıra, çelik konstrüksiyon ve makine imalâtı da dahil olmak üzere pek çok büyük ölçekli taahhüt işini üstlenmiştir. Şirket, TSK'nın ulusal savunma sanayii alanındaki beklentilerini karşılamak amacıyla 1991'de yeniden yapılanma sürecine girmiş ve Ankara organize sanayi bölgesi'nde modern bir fabrika kurmuştur.

Nurol Makine'nin savunma sanayii'ne girişi topluluk bünyesindeki kardeş kuruluş olan FNSS Savunma Sistemleri A.Ş'nin Türk ordusu için ürettiği Paletli Zırhlı Muharebe Araçları'nın muhtelif aksam ve parçalarının imalâtı ile başlamıştır. Nurol Makine daha sonraları RN-94 Tekerlekli Zırhlı Aracın dizaynı, geliştirilmesi ve üretimiyle birlikte Türk savunma sanayii'nde doğrudan üretici konumuna gelmiştir.

Nurol Makine Sanayii, Romanya'nın RATMİL firması ile RN-94 6x6 lastik tekerlekli muharebe aracının NATO standartlarında Türkiye'de ortaklaşa üretimi için çalışma başlatmış ve iki adet prototip üretilerek silâhlı kuvvetlerde teste tabi tutulmuştur.

¹⁰⁰⁵ A.g.e., s.246.

¹⁰⁰⁶ Burçak, a.g.m., s.26.

Nurol Makine, finansmanı tamamen kendi öz kaynaklarından sağlanan mevcut bilgi birikimi ile RN-94 adını verdiği 6x6 lastik tekerlekli bir araç geliştirmiştir. Araçların 5 adedi 1998 yılında TSK'ya satılmış ve envanterine girmiştir. Ülke savunmasına başarıyla hizmet etmekte olan araçlar 2 yıl gibi kısa bir sürede 90 bin km.den fazla yol kat etmiştir. Nurol Makine, ülkemizi savunma sanayii alanında teknoloji ihraç eden bir konuma getirme ve dış pazarlarda tanıtma hususunu millî bir hedef olarak benimsemiştir. Bu amaçla çeşitli ülkelerle işbirliği için yoğun bir faaliyette bulunmakta, muhtelif yurtdışı ihalelere davet edilmekte ve katılmaktadır¹⁰⁰⁷. Ayrıca Nurol Makine faaliyet olarak, RN-94, 6x6 tekerlekli zırhlı araç, civatalanabilir zırh çeliği, 25 mm. dragar top kule sistemi, nişancı kupolası, NBC hava filtre sistemi, işlemlerini de yapmaktadır.

FMC Corporation (ABD) firmasının %51, Nurol İnşaat ve Ticaret A.Ş.'nin %49 hissesiyle oluşturulan FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. (FNSS), Ağustos 1988 yılında kurulmuştur¹⁰⁰⁸. FNSS'nin kuruluş sermayesi 200 milyon TL. olup bu sermaye daha sonra 15 milyon ABD doları karşılığı Türk Lirasına yükseltilmiştir. Şirketin başlıca kuruluş amacı "*Zırhlı Muharebe Araçları'nın Türkiye'de Üretim ve Satışı (ZMA)*" projesini gerçekleştirmektir. FNSS aynı zamanda SSM'nin yatırım plânı içerisinde bulunan "*M-113 Modernizasyonu*", "*Alçak İrtifa Savunma Sistemi*" ve "*Çok Namlulu Roket Atar*" gibi diğer savunma projeleri içinde çalışma yapmaktadır. Projenin hedefleri, sekiz yılda 1986 fiyatlarıyla yaklaşık 1.1 milyar ABD doları tutarındaki muhtelif 1698 zırhlı aracın Türkiye'de üretimi, 300 milyon ABD doları endirekt, 400 milyon ABD doları direkt Off-Set taahhüdü, sekizinci yılda %73 yerli katkı payına ulaşmış olma, yaklaşık 300 milyon ABD doları karşılığı dış kredi temini, Türkiye'de zırhlı muharebe araçları ile ilgili en son teknolojilerin transferi ve Türkiye'de geliştirmek üzere tam teşekküllü araştırma ve geliştirme birimi kurulmasıdır¹⁰⁰⁹.

Kara kuvvetlerimiz için paletli zırhlı araç üretimi amacıyla faaliyetlerini başlatan FNSS tesisleri, üretimine başladığı araçlarla sınırlı kalmayarak yeni dizaynlar geliştirmiş araçları değişen ve gelişen ihtiyaçlar çerçevesinde modifiye etmiştir. Önemli bir sistem entegrasyon kabiliyeti kazanan FNSS, 100'ün üzerinde yan sanayii kuruluşunu üretime dahil ederek, teknolojinin sanayie yayılmasını sağlamıştır. Kendi imkânlarıyla prototip olarak silâhlı kuvvetlerimiz envanterinde mevcut M-113 araçlarını modernize etmiş ve bu alan, yurtiçinde ulaşılan seviyeyi ortaya koymuştur. Firma, Orta Doğu ve Asya-Pasifik'te

¹⁰⁰⁷ <http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/nurolmakine.html>.

¹⁰⁰⁸ **Savunma Sanayii Sektör Raporu**, s.52.

¹⁰⁰⁹ **Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, s.68.

ciddi pazar çalışması içine girmiş ve neticede Birleşik Arap Emirlikleri ile 136 adet aracın satışına yönelik anlaşmayı imzalamıştır. FNSS firmasına alt sistem üretmek üzere faaliyete geçen Nurol Makine, taret üretim projesi çerçevesinde elde ettiği bilgi ve birikimi, bir Romanya firması ile ortak bazda değerlendirerek, NATO standartlarında yeni model bir tekerlekli zırhlı araç geliştirmiştir. Söz konusu aracın silâhlı kuvvetlerimiz tarafından denenmesine karar verilmiş ve 5 adet sipariş verilmiştir¹⁰¹⁰.

d- THOMSON-TEKFEN Radar Sanayii A.Ş.

Türk TEKFEN (%50) Firması ile Fransız Thomson-CSF firmaları arasında 1990 yılında faaliyete geçen bir ortak yatırım şirketidir. Firma Ankara / Akyurt'da konuşlanmıştır. Esas olarak üç boyutlu uzun menzilli radar sistemleri üretmektedir. Ayrıca hava trafik kontrol sistemleri ve askerî amaçlı radarlar için gerçek zaman hesap ayıcıları da üretmektedir. Firma üretimle beraber teknoloji transferi de yapmaktadır.

e- Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş. (MİKES)

Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş. 17 Aralık 1987 tarihinde ABD uyruklu Loral İnternational İnc. ve yerli ortaklar tarafından kurulmuştur. 20 Eylül 1989 tarihinde SSM ile imzalanan SPEWS-I anlaşması çerçevesinde 160 adet F16 uçağının elektronik harp sistemleri, imalât, montaj, bakımı ve elektronik harp destekleme merkezi kurulması gibi 325 milyon dolarlık bir proje ile faaliyetlerine başlamıştır.

Şirketin kuruluş amacı, sivil ve askerî her türlü elektronik teçhizat ve ürünlerin geliştirilmesi, sistem entegrasyonu ve tasarlanması, elektronik koruma takım ve sistemleri, her türlü bilgisayar yazılım sistemlerini hazırlamak ve bu çerçevede danışmanlık hizmetlerini görmektir¹⁰¹¹.

f- MARCONİ Komünikasyon A.Ş.

İngiliz Markoni (%51) ve Türk Cihan elektronik, Elit elektronik ve Has holding firmalarının oluşturduğu bir ortak yatırım şirketidir. SSM ile yapılan kontrat çerçevesinde 20 watt, 100 watt ve 400 watt çıkış gücüne sahip, frekans atlamalı, elektronik harp korumalı HF/SSB telsizlerinin üretimi yapılmaktadır. Toplam 2886 adet telsiz üretimi öngörülmektedir. Firma yılda 200adet 20 watt'lık, 200 adet 100 watt'lık , 100 adet 400 watt'lık telsiz üretebilmektedir.

¹⁰¹⁰ A.g.m., s.28.

¹⁰¹¹ Türk Savunma Sanayii Kuruluşları, s.137.

g- Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Tic. A.Ş. (AYESAŞ)

Amerikan AYDIN Corporation ve Türk ortaklar arasında kurulmuş olan şirket, TSK için komuta kontrol ve muhabere (C³) sistemlerinin üretim bakım onarım ve mobil radarlara uyumunu gerçekleştirmektedir.

h- MERCEDES-BENZ Türk A.Ş.

Mercedes-Benz Türk A.Ş. (Önceleri Otomarsan) 1967 yılında kurulmuştur. Firma Daimler-Benz AG (%55.65), Overseas lending Corporation (%15.04), Mengerler Tic. T.A.Ş.(%14.52), Koluman Holding A.Ş. (%6.83), TSKGV (%5) ve MKEK (%2.96) arasında kurulmuş bir ortak yatırım şirketidir. Şirket 0.5 tondan 10 ton'a kadar olan taktik tekerlekli araçları Aksaray'da kurduğu tesislerde üretmektedir. Halen 1.5 ve 2.5 tonluk ünimog, 3850 AS(6x6) tank taşıyıcı ve çekiciler üretilip silâhlı kuvvetlere teslim edilmektedir.

1995 ihracatı 180.802.000 DM., 1996 ihracatı 254.446.000 DM. olmuştur. Bugüne kadar TSK'ya teslim edilen araç sayısı 5000 adedi aşmıştır.

Buraya kadar verilen savunma sanayii alanında faaliyet yapan şirket ve tesislerin haricinde, ülkemizde daha bir çok kuruluş bulunmaktadır. Bunlar; “ALCATEL-TELETAŞ A.Ş, Barış Elektrik Endüstrisi, BARUTSAN Sanayii Ticaret A.Ş, Coşkunöz A.Ş, ÇANSAŞ Silah Sanayi ve Ticaret A.Ş, ELSA Sanayii ve Ticaret A.Ş, ESDAŞ Sanayi ve Ticaret A.Ş, Hisar Sanayi ve Ticaret A.Ş, İbrahim Örs Sanayi ve Ticaret A.Ş, İzeltaş Sanayi ve Ticaret A.Ş, Marconi Kominikasyon A.Ş, Mutlu Akü Sanayii A.Ş, MÜHİMMATSAN Sanayi ve Ticaret A.Ş, NETAŞ Telekomünikasyon A.Ş, OTOYOL Sanayi A.Ş, Sümer Holding A.Ş, Teknoloji Ticaret Elektronik Sanayii A.Ş, TMOSAN Sanayi ve Ticaret A.Ş, Türsav Sanayii Ticaret Turizm A.Ş, Yeşil Kunda Sanayii A.Ş'dir”. Bu şirketler Türkiye'nin ulusal savunma sanayiine yönelik, kendi alanları içerisinde hizmet yapmaya devam etmektedirler.

C. TÜRK SİLÂHLI KUVVETLERİNİN MODERNİZASYON PROJELERİ

Bölgesinde çok önemli bir güce sahip olan TSK'nın gelecekte ortaya çıkacak yeni tehdit algılamalarına karşı sürekli kendini yenilemekte ve bu kapsamda modernizasyon faaliyetleri yürütmektedir. TSK'nın modernizasyon hedefleri beş bölümlü plândan

oluşmakta olup, Genelkurmay Başkanlığınca bu faktörler göz önünde tutularak, on yıllık tedarik plânı hazırlanmaktadır. Bu plânlar¹⁰¹²;

Kuvvet Yapısı Plânı; TSK'nın gelecekte sahip olacağı yapısına uygun kuvvet yapılarındaki birliklerin artma ve azalmalarını tespit eden plândır.

Harbe Hazırlık Plânı; Birliklerin seferber olma ve birliklerin kategorilerini tespit eden plândır.

Modernizasyon Plânı; Temel görev fonksiyonlarında sahip olunacak silâh, araç, gereç ve ana malzeme ve kadro noksanı malzemeleri tespiti yönelik plândır.

Harekâtı İdame Plânı; Eldeki sefer stoklarını, kullanılan her türlü silâh, araç, gerecin işletme ve idamesi yanında envantere yeni girecek olanlarını da kapsayan plândır.

İnşaat Yatırım Plânı; Modernizasyon ve yeniden yapılanma sonucunda gerekli olan yeni yapı ihtiyaçlarını gösteren plândır.

1- Kara Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri

KKK'da modernizasyon işlemleri Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığı tarafından yürütülmektedir. Lojistik Komutanlığı'na bağlı fabrikalarda yürütülen modernizasyon faaliyetleri de oldukça fazladır. Sivil savunma sanayii ile Lojistik Komutanlığı arasında sürekli gelişen bir işbirliği vardır. Çoğu yüksek teknoloji ürünü olan harp silâh-araç gereçlerinin tedarikinde sivil sektörden azami ölçüde faydalanılmaktadır. Ayrıca KKK'nın plân ve direktifleri doğrultusunda Ordu ve Kolordu seviyesindeki birliklerin ikmal, bakım ve sahra hizmetleri de bu komutanlık tarafından yürütülmektedir¹⁰¹³.

Silâhlı kuvvetlerimizin muhabere etkinliğini tam olarak sağlayabilmek için esnek, yaygın ve dinamik bir komuta kontrol, muhabere, bilgisayar ve istihbarat sistemi ağı oluşturmak zorunludur. Bu amaçla temel bir yapı oluşturmak üzere TSK'nın Entegre Muhabere Sistemi (TAFİCS) projesi gerçekleştirilmiştir. TSK'da yürütülen diğer bir önemli proje, Taktik Saha Muhabere Sistemi(TaSMuS) projesidir. Bu proje ile KKK'nın taktik sahadaki haberleşme ihtiyacının karşılanması amaçlanmakta ve ordu komutanlıklarının en küçük birimlerin haberleşmesinden itibaren tüm ihtiyaçlar ve stratejik haberleşme ağ bağlantı imkânları bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu iki proje tamamen

¹⁰¹² MSBS.S.D.İ.D.Bşk.lığı, "21 nci Yüzyılda Türk Silâhlı kuvvetleri'nin Modernizasyon Hedeflerine Ulaşmada Millî Savunma Bakanlığının Rolü", s.2.

¹⁰¹³ **Türk Silâhlı Kuvvetleri**, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2003, s.y.

yerli firmalar tarafından gerçekleştirilmiş ASELSAN, Netaş, Savronik ve HAVELSAN projenin öncülüğünü yapmıştır¹⁰¹⁴.

KKK'nın modernizasyonu bünyesindeki en önemli projelerden biri de, Zırhlı Muharebe Aracı(ZMA) Projesidir. 1989 yılında başlayan proje kapsamında, 1999 yılına kadar 650 adet ZMA, S30 adet Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı(GZPT), 48 adet Zırhlı Tow Aracı (ZTA) ve 170 adet Zırhlı Havan Aracı (ZHA) olmak üzere, toplam 1698 zırhlı aracın Türkiye'de üretimi gerçekleştirilmiştir. FNSS tesislerinde üretilen bu araçlardan şimdiye kadar TSK'ya 1000 adedi teslim edilmiştir. Diğerlerinin üretimine devam edilmektedir. Bu proje kapsamında ASELSAN gece-görüş ve nişan sistemlerini imal etmiş, Çankırı Silâh Fabrikasında 25 mm. toplarının imalini gerçekleştirmiştir. Taretlerin imalini ise NUROL firması üstlenmiştir¹⁰¹⁵.

KMS projesi TSK'nın alçak irtifa hava savunma sistemi gereksiniminin karşılanması amacıyla başlatılmıştır. KKK için zırhlı paletli (Atılğan), DzKK ile HvKK için hafif tekerlekli araç üzerine monteli (Zıpkın) olmak üzere iki çeşit KMS sistemi prototipinin tasarlanması ve imalâtı için ASELSAN görevlendirilmiştir. ASELSAN'ın proje kapsamında ürettiği prototip testleri başarı ile tamamlanmış ve proje seri üretim aşamasına gelmiştir.

KKK envanterinde bulunan tüm AMT'nin bir anda hizmet dışı bırakılması söz konusu olamayacağından ve modern tank projesine bir geçiş oluşturması açısından, mevcut platformların bir kısmının modernize edilmesi yoluna gidilmektedir. Bu amaçla 170 adet ABD menşeli M-60 tankı ile Almanya menşeli 162 adet Leopard I tankının modernizasyonu hedeflenmektedir. KKK'nın tank ihtiyacı, Leopard serisi tanklar, harmonizasyon kapsamında alınan M60 serisi tanklar ve Türkiye'de modernize edilen M48 tankları ile büyük ölçüde karşılanmıştır. Modernizasyon işleminde KKK bünyesindeki fabrikalardan faydalanılmıştır. 2000'li yıllarda yurtiçinde ulusal imkânlarla tank imaline yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

1992 yılında imzalanan kontrat ile Sikorsky firmasından 45 adet UH-60 Black-Hawk genel maksat helikopterin alımı tamamlanmıştır. Eurocopter firmasından 20 adet AS-532 UL(Cougar) genel maksat helikopterin tedariki ve 10 adette arama kurtarma olarak toplam 30 adet helikopter alınmıştır. Taarruz ve keşif helikopterlerinin tedarik projesi ile

¹⁰¹⁴ “Türkiye ve TSK Modernizasyon Faaliyetleri”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 14, Sayı 79, 2001, s.27.

¹⁰¹⁵ **A.g.m.**, s.29.

üçüncü nesil helikopterlerin ortak üretim veya konsorsiyum çerçevesinde yurt içinde üretimi amaçlanmaktadır.

Diğer silâh sistemlerinin modernizasyonu ile ilgili olarak özetleyecek olursak, piyade silâh ve mühimmatındaki çalışmalar, esas olarak atışlardaki vuruş ihtimalinin ve hedef üzerindeki etkisinin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. 5.56 mm. tüfek kullanımına geçilme projesi başlatılmıştır. Ayrıca 20mm.çift mühimmat atabilen tüfeklerinde alımı tasarlanmaktadır. Bugün envantere mevcut 155 mm.'lik top ve obüslerin modernize edilerek yerlerini koruyacağı, ancak “*Çok Namlulu Roketatar*” sistemlerinin 175 mm.'lik ve 203 mm.'lik top-obüslerin yerini almakta olduğu değerlendirilmektedir. 107 mm. ve 122mm.'lik çok namlulu roketatar sistemlerinin Türkiye'de geliştirilmesi çalışmaları ROKETSAN tarafından başarı ile sürdürülerek tamamlanmıştır. Kara kuvvetlerinin ihtiyacı kapsamında olan insansız hava aracı projesi ise TAI tarafından yürütülmektedir. Bugüne kadar iki adet yapılmış ve denemelerde olumlu sonuçlar alınmıştır¹⁰¹⁶.

KKK'nın modernizasyon programında yer alan önemli projeler, muhtelif radar sistemleri, elektronik harp kestirme, dinleme-karıştırma sistemleri, muhtelif telsiz, kripto ve bilgisayar sistemleri, alçak irtifa hava savunma sistemleri, modern tanksavar silâhları, zırhlı personel taşıyıcı, K/M obüs ve tank modernizasyonudur.

TSK'nın modernizasyonunu gerçekleştirirken kuvvet komutanlıkları arasında da koordinasyon sağlanmış, komutanlıklar kendi bünyelerinde modernizasyon sağlarken bir taraftan da kuvvet komutanlıkları arası müşterek projeler üretmişlerdir. Bu projelerin en önemlileri; “*TSK entegre muhabere sistemi (TAHCS)*, *TSK'nın komuta kontrol bilgi sistemi, taktik saha muhabere sistemi, frekans atlamalı ve kriptolu telsiz, taarruz ve keşif helikopteri, muhtelif roketler, uydu gözetleme sistemidir*”¹⁰¹⁷.

Kara kuvvetleri bünyesinde mevcut muhtelif onarım, yenileştirme ve modernizasyon tesislerinde, hafif ve ağır silâhlar, paletli zırhlı araçlar, tanklar, tekerlekli araçlar, hafif uçaklar ve helikopterler gibi ana malzemenin bakım, büyük onarım, yenileştirme ve modernize etme işlemleri yapılmaktadır. Bu faaliyetler için gerekli malzeme ve yedek parça imali de büyük ölçüde bu tesislerde yapılmaktadır. Bazı malzeme ve parçalar ise yurt içi sanayiinde imal ettirilerek kullanılmaktadır.

2000'li yıllarda kara kuvvetlerinin modernizasyon çalışmaları içerisinde NBC projeleri önemli bir yer tutmaktadır. “*Bu çalışmalar kapsamında NBC ferdi korunma*

¹⁰¹⁶ Cumhuriyet, “*Dev Savunma Projeleri*”, 2 Ocak 1991.

¹⁰¹⁷ Ülger, a.g.e., s.42.

teçhizatı, NBC koruyucu elbise takımı, koruyucu gaz maskesi ve süzgeci, dedektör kâğıdı tedariki hedeflenmiştir. NBC tespit sistemleri ile de, kimyasal harp maddeleri belirleme cihazı, birleştirilmiş radyakmetre-dozimetre, kimyasal biyolojik numune alma kiti, mobil arazi laboratuvarı tedariki hedeflenmiştir. NBC temizleme teçhizatı ile dekontaminasyon cihazı (römorka monteli), portatif dekontaminasyon cihazı tedariki hedeflenmiştir”¹⁰¹⁸.

Kara kuvvetleri modernizasyon çalışmaları içerisinde bir başka modernizasyon projesi de, “*Kaideye Monteli Stinger Sistemi*”dir. Stinger füzelerinin kullanım etkinliğinin bilgisayar ve çeşitli algılayıcılar kullanılarak artırılması ve bu suretle sabit, kritik tesisler, ileri muharebe alanında yer alan zırhlı ve mekanize birlikler ve diğer yer hedeflerinin alçak irtifa hava taarruzlarına karşı korunması maksadıyla, ASELSAN AŞ. tarafından geliştirilmiştir. Sistemin araca monteli (ZIPKIN) ve Zırhlı Platforma monteli (ATILGAN) versiyonları bulunmaktadır. Bu proje kapsamında, alçak irtifa hava savunma sistemi ile, mevcut sistemlerden daha uzun menzilli alçak irtifa hava savunma kabiliyetine sahip otonom bir hava savunma füze sisteminin manevra birliklerine kazandırılması hedeflenmektedir. Modern K/M hava savunma silâh sistemi ile de zırhlı ve mekanize birliklerin kendi zırh ve hareketine uyumlu alçak irtifa hava savunma ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla, kundağı motorlu namlulu hava savunma silâhının tedariki hedeflenmektedir¹⁰¹⁹.

Kara kuvvetleri modernizasyon çalışmaları kapsamında, muharebe sahası yönetim sistemi (MSYS) komutan ve karargâhın, doğru bir karara ulaşması için gerekli tüm bilgilerin zamanında, doğru ve istenen formatta temin edilmesini, kararın verilmesini müteakip emrin süratle hazırlanarak ilgili birliklere ulaştırılmasını ve durumun sürekli takip edilmesini sağlamaktadır. “*Ateş Destek Otomasyon Projesi*” (ADOP-2000) ile, bütün ateş destek sistemlerinin doğru ve zamanında ateş desteği sağlaması ve uyuşması hedeflenmektedir. “*Hava Savunma Erken İkaz ve Komuta Kontrol Sistemi*” (HERİKKS) ile, değişik tipteki radarlardan tehdit bilgisini toplayarak, gerçek zamanlı hava resmini oluşturması ve seçilmiş hedefleri elde mevcut hava savunma silâh sistemlerine tahsis etmesini sağlamaktadır. “*İnsansız Hava Aracı (İHA) İkinci Paket Projesi*” kapsamında envantere girecek “*Operatif İHA Sistemleriyle*” muharebe sahasında personel kaybı riski olmaksızın Keşif-Gözetleme faaliyetleri icra edilecektir. Taktik saha muhabere sistemi (TASMUS) ile kara kuvvetleri birliklerinin birbirleriyle taktik seviyede muhabere

¹⁰¹⁸ <http://www.kkk.tsk.mil.tr/internet/01GenelKonular/Modernizasyon>.

¹⁰¹⁹ <http://www.kkk.tsk.mil.tr/internet/01GenelKonular/Modernizasyon>.

yapmasını sağlayan güvenli, otomatik, sayısal bir muhabere ağı kurulmaktadır. “*Taktik Tekerlekli Zırhlı Araçlar Projesi*”, KKK’nın keşif ve iç güvenlik maksatlı araç ihtiyaçlarının Türk sanayiinin azami katkısıyla Türkiye’de üretilecek özel tasarlanmış taktik tekerlekli zırhlı araçlar ile karşılanması maksadıyla başlatılmıştır¹⁰²⁰.

Modern tank proje modelinin iptal edilmesinden sonra, KKK’nın ana muharebe tankı ihtiyacının azamî yerli katkı ve Türk sanayiinin katılımı ile karşılanması maksadıyla bir çalışma başlatılmıştır. M-60 tank modernizasyonu bunların başında gelmektedir. KKK envanterinde mevcut M60 A1 tanklarının ateş gücü, hareket kabiliyeti ve beka özelliklerinin artırılması maksadıyla başlatılan modernizasyon çalışmaları devam etmektedir. Leopard-1 tanklarının iyileştirilmesi kapsamında da, KKK envanterinde mevcut Leopard 1A1/A1A4 tanklarının atış kontrol sistemlerinin ASELSAN A.Ş. tarafından iyileştirilmesi çalışmaları devam etmektedir¹⁰²¹.

Bu projelerden başka, istihkâm mangası zırhlı aracı tadilatı ve modern manga teçhizatı projesi, roketle sevk edilen hat imla hakkı projesi, mayınlı sahalardan infilaklı yaya geçit açma sistemi projesi, köprücü tankı projesi, seyyar yüzücü hücum köprüsü projesi, modern k/m 155 mm. obüs (fırtına) projesi, taarruz ve taktik keşif helikopteri (ATAK) projesi, orta menzilli modern tanksavar projesi, genel maksat helikopteri projesi, doğal afet ve kurtarma teçhizatı projesi, manş çeken ve takip için güdümlü uçak projesi, gelecek yıllara damgasını vuracak önemli çalışmalardır¹⁰²².

Son olarak, “*Eryx Kısa Menzilli Tanksavar Silâh Sistemi Projesi*” (Bu proje halen feshedilmiş ve tahkimde), 5.56 mm. “*HK33 Piyade Tüfeği Üretim Hattı Projesi*” (TSK’nın envanterinde bulunan 7.62 mm. G-3 piyade tüfeklerinin yerini alacak olan piyade tüfeği üretimi), “*Tank Projesi*” (SSM, 29 Temmuz 2004 tarihinde BMC, OTOKAR ve FNSS [BOF] ile “*Türkiye’de Tank Tasarım ve Üretimi Fizibilitesi*” sözleşmesi imzalamış ve sözleşme yürürlüğe girmiştir¹⁰²³).

2- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri

Deniz kuvvetlerindeki modernizasyon faaliyetleri içerisinde, bünyesindeki mevcut tersaneler ve diğer onarım tesislerinde hizmette bulunan savaş gemileri ile diğer destek gemilerinin ve bunların makine, silâh, radar, sonar ve bilgisayar gibi teçhizatının bakım,

¹⁰²⁰ A.g.s.

¹⁰²¹ A.g.s.

¹⁰²² A.g.s.

¹⁰²³ Ali Külebi, “*Ulusal Savunma Sanayii, Harcamaları, Projeleri ve Geleceği*”, TUSAM Ulusal Güvenlik ve Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.aspx?id=168&sayfa=5>, 01.03.2005,

onarım ve tadilatı ile kalibrasyonları yapılmaktadır. Bu tersanelerde çeşitli tipte gemilerin inşası yapılmaktadır.

Deniz kuvvetleri tersanelerinde güdümlü füze taşıyabilen hücum botları ile sahil karakol botları ve denizaltı gemileri inşa edilebilmektedir. Muhrip ve korvet sınıfında modern savaş gemilerinin inşası ve teçhizatı ile donatılması için gerekli teknik yetenek mevcuttur. Bütün bu faaliyetlerde yurt içi sanayii ile geniş bir işbirliği yapılmaktadır. Bir savaş gemisi için gerekli ana makineler, güverte silâhları, güdümlü füzeler elektronik atış kontrolü su altı silâhları henüz yurt sanayiinde imal edilmemektedir.

Deniz kuvvetlerimiz son 15 yıl içinde gerçekleştirdiği modernizasyon çalışmaları sonunda Karadeniz'in tek ve Akdeniz'in dördüncü Track IIB projesi kapsamındaki firkateynlerin ikincisi ve MEKO 200 sınıfı firkateynlerin sonuncusu olan TCG Kemal Reis (F-247), Gölcük Tersanesi'ndeki inşa ve seyir tecrübeleri tamamlanarak Donanma Komutanlığına teslim edilmiştir. Ayrıca, Taşkızak Tersanesi'nde inşası tamamlanan Kılıç sınıfı güdümlü füzeli hücumbotlarından üçüncüsü TCG Mızrak (P-332), ABD'den teslim alınan "G" sınıfı firkateynlerinden TCG Gökçeada (F-494), yurt içinde inşası tamamlanan akaryakıt gemileri TCG Alb. H. BURAK (A-571) ve TCG Yzb. I. TULUNAY (A-573) da kullanıcılarına teslim edilmiştir¹⁰²⁴.

Türk Deniz Kuvvetleri'nin son gemi inşa projesinin ismi 12 adet karakol gemisi inşasının öngörüldüğü "MİLGEM" projesidir. Projenin ismi olan "MİLGEM" (Millî Gemi), projenin hedefini özetlemekte olup, bu gemi inşa projesinin millî kaynakların maksimum oranda kullanılarak millî katkı payının %80 civarında gerçekleştirileceğini ifade etmektedir. MİLGEM Projesi, ekonomik kullanım ömürlerini tamamlamakta olan mevcut karakol gemilerinin değiştirilmesi ihtiyacından doğmuştur¹⁰²⁵. Proje, resmi olarak Ocak 1996'da başlatılmıştır. Bu proje kapsamında inşa edilecek gemiler, tüm gemi silâh ve sensörlerinin entegre olduğu gelişmiş bir merkezi komuta kontrol sistemine sahip olacaktır. Gemiler tek başlarına veya deniz kuvvetlerinin diğer unsurlarıyla birlikte grup halinde operasyon yapabilecekler ve keşif-karakol, arama-kurtarma, denizaltı savunma harbi, denizde terörist faaliyetlerin izlenmesi ve engellenmesi, kıyı deniz ulaştırmasının kontrol- korunması görevlerini icra edeceklerdir¹⁰²⁶. TCG HEYBELİADA ismi verilen birinci MİLGEM karakol gemisinin dizaynına İstanbul Tersanesi Komutanlığı'nı da oluşturulan MİLGEM proje ofisi tarafından, 12 Mart 2004 tarihinde başlanmıştır. Geminin

¹⁰²⁴ "Türkiye ve TSK Modernizasyon Faaliyetleri", **Savunma ve Havacılık**, Cilt 14, Sayı 79, 2001, s.29.

¹⁰²⁵ Bora Kutluhan, "Millî Gemi Projesi", **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004, s.25.

¹⁰²⁶ **Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s.y.

ön dizaynı Kasım 2004'te tamamlanmış olup hâlihazırda kontrat dizayn çalışmalarına devam edilmektedir. TCG HEYBELİADA'nın 2010 yılında hizmete girmesi hedeflenmektedir¹⁰²⁷.

MİLGEM keşif-karakol gemisi projesi ile, ekonomik ve teknolojik ömürlerini tamamlamış olan hisar sınıfı keşif-karakol ve denizaltı savunma harbi gemilerinin yerini tutacak olan yeni gemilerin tedariki hedeflenmektedir. Proje, 12 adet 1500 tonluk çok amaçlı savaş gemilerinden oluşmaktadır. 1995 yılında, kılıç sınıfı hücumbot yapımına Almanya'da Lürssen Tersanelerinde başlanmıştır. Kılıç sınıfı hücumbotların ve güdümlü füzelı hücumbotların sonucusu TCG Mızrak (P-332) Haziran 2000'de donanmaya teslim edilmiş, böylece güdümlü füzelı hücumbot sayısı 13'e yükselmiştir. 1999 yılında, 6 adet mayın avlama gemisi (MAG) tedarikini öngören proje, 30 Temmuz da MSB ve SSM ile Alman Abeking-Rasmus ile Fr. Lürssen Werit tersanelerinin oluşturduğu konsorsiyum arasında imzalanan sözleşme ile sonuçlanmış ve bu sözleşme 8 Aralık 1999'da yürürlüğe girmiştir¹⁰²⁸. Savunma Sanayii Müsteşarı Murad Bayar, “MİLGEM projesi kapsamında yapılacak olan gemilerin yerli imkanlarla dizayn edileceğini, böylece ana savaş sistemlerinin sanayiye açık olacağını belirtmiş ve ilk geminin inşasının yedi yıl içinde tamamlanacağını, diğer 11 geminin seri üretiminin de müteakiben devam edeceğini” ifade etmiştir¹⁰²⁹.

Deniz kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde son yıllarda plânlanan önemli projeler; “uzun ufuk projesi” (Gözetleme-keşif), “deniz karakol ve gözetleme uçakları”, “gözetleme radarları temini ve modernizasyonu”, “muhtelif uydu terminallerinin tedariki, modernizasyonu ve üretimi”, “Türk tipi fırkateyn yapımı”, “yeni tip avlama ve mayın karşı tedbirler gemisi tedariki”, “yeni tip karakol gemileri tedarikidir”¹⁰³⁰.

Türk Deniz Kuvvetleri'nin modernizasyonuna yönelik plânlanmış, bir kısmı devam etmekte olan projeler, gelecekte üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin daha güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda başlatılan en önemli projelerden bir tanesi, GENESİS projesidir. Bu proje ile Türk Deniz Kuvvetleri kendi imkânlarını azami oranda kullanarak modern gemi kontrol sistemi geliştirmeyi hedeflemektedir. Proje prototipinin 2005 yılında gerçekleştirilmesi ve ilk olarak sekiz “G” Sınıfı fırkateyne uygulanması plânlanmıştır. Bu kapsamda sekiz gemi entegrasyonunun

¹⁰²⁷ <http://www.dzkk.tsk.mil.tr/turkce/Modernizasyon.asp>.

¹⁰²⁸ A.g.m., s.29.

¹⁰²⁹ Jane's Defense Weekly, 6 Ekim 2004, s. 13.

¹⁰³⁰ Ülger, a.g.e., s.42.

2008 yılına kadar tamamlanması plânlanmıştır. Mayın avlama gemileri projesi kapsamında, altı adet mayın avlama gemisinin tedarikine yönelik olarak SSM ile Alman Abeking Rasmussen ve Fr.Lürssen Werft tersanelerinden müteşekkil konsorsiyum arasında 30 Temmuz 1999 tarihinde imzalanan sözleşme 8 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Proje 2000-2008 yılları arasında gerçekleştirilecektir. Birinci geminin inşaatına 8 Kasım 2000 tarihinde Almanya'da konsorsiyum tersanelerinde başlanmış, 21 Mart 2003 tarihinde denize indirilmiştir. Halen Almanya'da liman ve seyir deneyim çalışmalarına devam edilmektedir¹⁰³¹.

“1400 Ton Gür Sınıfı Denizaltı Projesi” ile Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın harekât ihtiyaçlarına yönelik olarak 1970'li yıllardan itibaren Alman HDW Tersanesi ile yapılan işbirliği sonucunda bugüne kadar 3'ü HDW Tersanesinde ve 7 adedi de Gölcük Tersanesi Komutanlığı'nda olmak üzere toplam 10 adet denizaltı envanterimize kazandırılmıştır. Anılan denizaltıların 6 adedi 1200 tonluk AY sınıfı denizaltı olup diğer 4 adedi 1400 tonluk PREVEZE sınıfı modern Homing torpido ve Harpoon G/M'si atma kabiliyetine sahip denizaltılardır. 1998 yılında MSB ile Alman HDW Tersanesi arasında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren GÜR sınıfı denizaltı projesi kapsamındaki 4 denizaltı da diğer denizaltı projelerinin devamı niteliğinde günümüz silâh ve elektronik teknolojisine sahip olarak Gölcük Tersanesi Komutanlığında inşa edilmektedir.

1996 yılında başlanan Tf-2000 Firkateyn Projesi ile, ülkemiz için hayati öneme haiz deniz ulaştırmasının ve ulusal ilgi alanlarında görevlendirilecek deniz kuvveti unsurlarının, her türlü tehdide karşı korunması ve savunulabilmesi için, etkin olarak görev yapabilecek sistemlere sahip firkateyn inşaatı öngörülmektedir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın ihtiyacı olan 6 adet KILIÇ-II Sınıfı Hücumbot Tedarik Projesi kapsamında 1nci gemi Almanya'da Fr. Lürssen Werft Firması'nca (FLW), 2,3,4,5 ve 6'ncı gemiler ise FLW Firmasından tedarik edilecek malzeme paketleriyle Türkiye'de inşa edilecektir. “Ay sınıfı denizaltı yarı ömür modernizasyonu projesi”, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde mevcut ve 1978-1990 yıllarında hizmete girmiş olan 4 adet AY sınıfı denizaltının en az 15 yıl daha hizmet yapmasını sağlayacak şekilde modern silâh sistemleri ile modernize etme projesidir. Projenin 2006-2012 yılları arasında ve Gölcük Tersanesi Komutanlığına realizesi hedeflenmiştir¹⁰³².

¹⁰³¹ <http://www.dzkk.tsk.mil.tr/turkce/Modernizasyon.asp>.

¹⁰³² <http://www.dzkk.tsk.mil.tr/turkce/Modernizasyon.asp>.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın ihtiyacı olan 10 adet deniz gözetleme kabiliyetli deniz karakol uçağının tedarik edilmesi ve Meltem-2 Projesi kapsamında temin edilecek olan görev ekipmanlarının platform tedarikçisi tarafından bu uçaklara entegrasyonunun gerçekleştirilmesi amacıyla başlatılan Meltem-3 Projesi kapsamında, Savunma Sanayii İcra Komitesi'nin 19 Ocak 2005 tarihli oturumunda sözleşme görüşmelerine Alenia Aeronautica firması ile başlanmasına karar verilmiştir.

Tüm bu projeler üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin deniz gücünü en üst seviyelere taşıyacak ve gelecek yüzyıllarda bu coğrafyada daha sağlam bir duruş sergilememizi sağlayacaktır.

3- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Modernizasyon Projeleri

Türkiye'de savunma sanayiinin geliştirilmesi amacıyla kararlaştırılan en önemli proje yerli uçak üretimidir. Bu amaçla yapılan çalışmalar sonuçlandırılmış ve 1973 yılında kurulan TUSAŞ ile ABD'nin General Dynamics firması tarafından ortaklaşa plânlanan ve F-16 uçaklarının Türkiye'de üretimini esas alan proje uygulanmış ve üretilen uçaklar yurtdışına ihraç edilmeye başlanmıştır¹⁰³³. Bu projelerden sonra Türkiye'de hava kuvvetlerine yönelik sürekli bir modernizasyon faaliyeti içerisine girilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, hava kuvvetleri bünyesindeki ikmal ve bakım merkezlerinde mevcut jet motorlu ve pervaneli uçakların gövde, motor, aksesuar ve avionik cihazlarının onarımı ve testleri yapılmaktadır. Ayrıca bu faaliyetleri desteklemek üzere bir kısım yedek parça ve malzemede imal edilmektedir.

Hava kuvvetlerimizin modernizasyonu ile ortaya çıkan en önemli gelişme F16 savaş uçakları ile vurucu güç olarak bölgemizde en kuvvetli hava kuvvetleri olma niteliğini kazanmamız olmuştur. Türkiye'nin hava savunma gücünü artıran bir diğer gelişme de tanker uçakların alımı olmuş ve bu uçaklarla hava kuvvetlerinin harekât kabiliyeti önemli ölçüde artırmıştır. ABD Savunma Bakanlığı tarafından ayrıntılı olarak tasarlanan, Türk Hava Kuvvetleri'nin 218 savaş uçağının modernizasyonu programının, bütün seçenekler kullanıldığında malîyetinin yaklaşık 3.9 milyar dolar'a ulaşacağı, Türk ve Amerikalı yetkililer tarafından açıklanmıştır. Bu projenin, 1980'lerden beri Türkiye'nin en büyük savunma projesi olduğu belirtilmektedir. ABD Savunma Bakanlığı Savunma Güvenlik İşbirliği Teşkilâtı, 7 Ekim 2004 günü Amerikan Kongresini, plânlanmış F-16 modernizasyon paketi için bilgilendirmiş, bu alış-verişin, ABD yabancı askerî finansman

¹⁰³³ Şimşek, a.g.e., s.159.

kredileri yoluyla finanse edileceği açıklanmıştır¹⁰³⁴. Plânlanan F-16 modernizasyonunun, elektronik harp sistemleri, gelişmiş radar ve modüler görev bilgisayarı, gece görüş dürbünleri, görev sistemlerinin entegrasyonunu kapsamaktadır.

Ülkemizde halen havacılık, zırhlı araçlar, taktik araçlar, askerî elektronik, yazılım, silâh-mühimmat, füze gibi konularda muhtelif sanayi yetenekleri mevcuttur. Havacılık alanında yapısal tasarım ve analiz, sistem entegrasyon kabiliyeti önemli ölçüde kazanılmış olup, uluslararası standartlarda bir tasarım organizasyonu oluşturulması yönündeki çalışmalar son aşamasına gelmiştir. Döner ve sabit kanatlı hava araçlarının üretimi konusunda çok önemli teknolojik alt yapı mevcut olup dünya standartlarında üretim gerçekleştirilmektedir. Örneğin, elektronik alanında haberleşme, komuta kontrol, radar, elektronik harp, kendini koruma, hava savunma, güdüm, aviyonik, elektro-optik sistemleri ve teçhizatı konularında, mikrodalga ve mikro elektronik tasarımı ve üretimi alanında ileri seviyede teknoloji yatırımı yapılmış ve yetenek kazanılmış durumdadır¹⁰³⁵.

Uçak endüstrisinin merkezleri durumunda olan ve teşkilâtlanması cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan Eskişehir, Kayseri, İstanbul, Etimesgut, Akıncı/Ankara gibi merkezler bugün hava kuvvetlerimizin modernizasyon çalışmalarının yapıldığı ana noktalar. TAI'nin ana kontraktörlüğünde üretilecek CN-235 tipi nakliye uçaklarının, Pakistan'a satışı için de TAI tarafından yoğun gayret sarf edilmektedir. Benzer şekilde başarılı programlarla dolu bir gelecek, TAI tarafından plânlanmaktadır. Askerî ve sivil maksatla büyük geleceği olan bu kurumumuz Türkiye'de stratejik değerde teknik ve malî programlar başarmıştır¹⁰³⁶.

HvKK'nın hava savunma sisteminin bir parçası olarak düşünülen havadan erken ihbar ve kontrol (HEİK) uçaklarının on yıllık tedarik programına göre gereksinimi 4 uçak olarak saptanmıştır. Ancak Türk hava sahasının tamamı üzerinde kaplama sağlayacak şekilde görev yapabilmeleri için gerçek uçak gereksinimi adedi 8 olarak belirlenmiştir. Bu projede Türk savunma sanayiinden TAI, HAVELSAN ve ASELSAN'ın da görev alacakları vurgulanmaktadır¹⁰³⁷.

¹⁰³⁴ Defense News, 25.10.2004, s.14.

¹⁰³⁵ Türk Savunma Sanayinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri, s.17.

¹⁰³⁶ Almak, "Savunma Endüstrilerinde Teknolojik Gelişme Stratejileri", s.5.

¹⁰³⁷ Ülger, a.g.e., s.42.

“F-35 Müşterek Taarruz Uçağı Projesi” kapsamında, ABD, İngiltere, İtalya, Hollanda, Türkiye, Kanada, Norveç, Danimarka ve Avustralya’nın yer aldığı “Geleceğin Uçağı Projesi’ne” Türkiye 11 Temmuz 2002 tarihinde resmen katılmıştır¹⁰³⁸.

54 adet F-4E uçağının hizmet ömürlerinin uzatılması ve bu uçakların modern bir av-bombardıman uçağının kabiliyetlerine sahip olması için gelişmiş aviyonik teçhizatın takılması plânlanmıştır. Bu 54 uçağın 26 adedi İsrail’de, 28 adedi ise HvKK 1nci Hava İkmal ve Bakım Komutanlığında gerçekleştirilecektir¹⁰³⁹.

HvKK’nın ülkemizin hava savunma sorumluluğunu yerine getirmede önemli projelerinden birisi de “Mobil Radar Kompleksleri Projesi’dir”. Bu projenin amacı HvKK’nın radar sistemleri kaplama sahasının yeterli bir düzeye getirilmesidir. Bu gereksinim doğrultusunda 13 adet komuta kontrol ve muhabere sistemi ile 14 adet radar sistemi tedariki söz konusudur.

HvKK’nın jet pilot eğitimi halen başlangıç, temel ve tekamül uçuş eğitim safhaları olarak sırasıyla SF-260D, T-37C ve T-38A uçakları ile gerçekleştirilmektedir. Pilotaj eğitiminin günümüz teknolojisine uygun uygulanabilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde öğrenci seçme ve özendirici uçuş eğitimlerinin T-41 uçakları yerine SF-260D uçakları ile yapılması plânlanmaktadır.

Orta menzilli hava savunma füze sistemi tedariki, 7 adet C-130E Hercules Uçağı Aviyonik Modernizasyonu, HvKK’nın 2007 yılından itibaren nakliye uçağı gereksiniminin karşılayacak olan “Geleceğin Büyük Uçağı FLA Projesi” hava kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde atılan önemli adımlardır.

“A400M Ulaştırma Uçağı Projesi” (Hava Kuvvetleri Komutanlığımızın 2009 yılından itibaren modern taktik-nakliye uçağı ihtiyacının karşılanması amacıyla, ülkemizin yanı sıra 5 Avrupa ülkesi tarafından ortak geliştirilecek ve üretilecek olan A400M Ulaştırma Uçağı Projesi kapsamında Türkiye 10 adet uçak sipariş etmiştir.), Barış Kartalı Projesi kapsamında Havadan Erken İhbar ve Kontrol (HİK) Sistemi Programı ve Boeing firması ile 4 uçak ve 1 Yer Destek Sistemi için yaklaşık ABD 1.1 milyar dolar bedel ile sözleşme imzalanmıştır¹⁰⁴⁰.

¹⁰³⁸ Ali Külebi, “Ulusal Savunma Sanayii, Harcamaları, Projeleri ve Geleceği”, TUSAM Ulusal Güvenlik ve Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=168&sayfa=5>, 01.03.2005,

¹⁰³⁹ Türk Silâhlı Kuvvetleri, s.y.

¹⁰⁴⁰ A.g.m., s.5.

Ayrıca, Türk savunma tedarik otoriteleri, yeni saldırı helikopteri alımını 10 helikopterlik paketler halinde 91 helikopter şeklinde plânlamış ve ilk 20 helikopterin tamamen operasyonel halde tedarik edileceğini, sonraki platformlara IFF (Dost-Düşman Tanıma) cihazı, görev bilgisayarı ve bazı elektronik sistemlerin yerel olarak takılacağı açıklanmıştır¹⁰⁴¹. Hava kuvvetlerinin yeni vizyonu “AEROSPACE” projesi ile, Türk Hava Kuvvetleri, uzaydan azami şekilde istifade edilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda “Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanımı Komitesi” (UBAKK) Bilimsel ve Teknik Alt Komitesi 2003 yılı toplantısı 17-28 Şubat 2003 tarihleri arasında 52 ülke ve 11 uluslararası kuruluşun katılımıyla yapılmıştır. TSK, uzaya bir Türk astronot gönderme projesini başlatarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nın koordinasyonu ile Türk Uzay Ajansı’nın çalışmalarının tek bir merkezde toplanmasını da dikkate almış ve Genelkurmay Başkanlığı, orta vadede Amerikan uzay programları çerçevesinde bir Türk subayını astronot olarak yetiştirip uzaya göndermeyi plânlamıştır. 17 Eylül 2001 tarihinde hazırlıkları başlatılan Uzay Ar-Ge Projesi, 10 Aralık 2002 tarihinde TÜBİTAK başkanlığında oluşturulan konsorsiyum ile sözleşme imzalanarak yürütülmeye başlanmıştır¹⁰⁴².

“F-4E/FANTOM 2020 modernizasyon projesi”, “F-5 modernizasyon projesi”, “C-130E/B Uçağı Aviyonik modernizasyon projesi”, “JOINT STRIKE FIGHTER (JSF) projesi”, “Temel Eğitim Uçağı projesi, Havadan İhbar Ve Kontrol (HİK) Uçağı projesi”, “Orta ve Uzun Menzilli Hava Savunma Füze Tedariki (IHAWK)”, “F-16 Modernizasyon projesi”, hava kuvvetlerimizin önümüzdeki yıllarda önemle üzerinde durduğu projelerdir¹⁰⁴³.

Kalekalıp şirketi, dünyanın en büyük savunma ve havacılık projesi olarak değerlendirilen ve önümüzdeki 40 yılın taarruz uçağı olarak öngörülen “Müşterek Taarruz Uçağı” (JSF-Joint Strike Fighter) projesine alt yüklenici olmuş ve Lockheed Martin önderliğinde yürütülen, Northrop Grumman ve BAE Systems’in alt liderliklerini üstlendikleri bu önemli projede Kalekalıp, alt yüklenici olarak ilk iş anlaşmasını imzalamıştır¹⁰⁴⁴. Bu kapsamda İtalyan firmaları ve özellikle Alenia şirketi yatırım yapmak amacıyla Türkiye’de ortaklık kurmak için girişimlerde bulunma kararı almış ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği sürecini beklemeye başlamıştır¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴¹ Defense News 6 Eylül 2004, s.14.

¹⁰⁴² <http://www.hvkk.tsk.mil.tr/HavaUzay/projeler>.

¹⁰⁴³ <http://www.hvkk.tsk.mil.tr/HavaUzay/projeler>.

¹⁰⁴⁴ http://www.ssm.gov.tr/library/docs/tr/hhb/dis_haber6.htm.

¹⁰⁴⁵ Defense News, 4 Ekim 2004, s.17.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından 17nci yüzyıla kadar her dönemde askerî sanayii önem kazanmış ve bu doğrultuda yapılanmaya gidilmiştir. Ancak dünyada meydana gelen gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı Devleti yıkılma sürecinde bu etkinliğini sürdürememiştir. Devletin son yıllarında kurulan “*İmalat-ı Harbiye*” teşkilatı savunma sanayii alanında kötü giden süreci toparlama amacını taşımaktadır, ancak bu teşkilat da ihtiyaçlara tam cevap verememiştir. Millî Mücadele yıllarında özellikle bu teşkilatın elinde bulunan malzemelerin Anadolu'ya kaçırılması ve yeniden yapılanmaya gidilmesi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki savaşın kazanılmasında etkin rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan “*Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü*” 1923 ile 1950 yılları arasında harp sanayinin etkinliğini ve sorumluluğunu taşımıştı. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden on yıllık dönem sonunda başlayan savunma sanayii kuruluş faaliyetleri çerçevesinde, 1nci ve 2nci Sanayi Plânları'nın uygulamalarına bağlı olarak, 1933-1939 yılları arasındaki dönemde, savunma sanayine de temel teşkil edecek endüstrilere yönelik yatırımlar başarıyla sonuçlandırılmış, savunma sanayii alanında, özellikle havacılık sektöründe önemli mesafeler kat edilmişti. Tezimizin ikinci bölümünde de ele aldığımız gibi, 1950 yılında kurulan MKEK ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünden devredilen kuruluşlar ile modern bir yapılanmaya gidilmiş ancak bu süreç askerî yardımlarla kesilmiş ve savunma sanayimizin bir kez daha duraklama dönemine girmesine neden olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan ve Truman Doktrini ve Marshall Plânları ile hızlanan askerî yardım sürecinde Türkiye savunma sanayiini tamamen ihmal etmiş ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren açılan fabrika ve tesisler ya kapanmış, ya da faaliyet alanını değiştirmiştir. Bu süreç içerisinde 1950 yılından itibaren 1990'lı yılların ortalarına kadar ABD'den alınan güvenlik yardımları 11.1 milyar dolar civarındadır. Bu yardımın 6.3 milyar doları hibe, 4.8 milyar doları ise kredi olarak alınmıştır. Bunun dışında Almanya'dan ve NATO'dan da askerî yardım alınmış olup bu yardımlar TSK'nın bazı önemli ihtiyaçlarını karşılamada katkı sağlamışsa da Türkiye'de savunma sanayiinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu duruma bağlı olarak, Atatürk döneminde denizaltı yapan, uçak sanayiinin alt yapısını kuran, 1950'li yıllarda Danimarka başta olmak üzere dış ülkelere uçak satan bu ülkede savunma sanayii durma noktasına gelmiştir. Bu

olumsuzluğun ilk belirtileri de Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında hissedilmiş ve Türkiye bu tarihten itibaren savunma sanayii alanında kendini yenileme adına bir çok adımlar atmaya başlamıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde de ayrıntılı olarak belirttiğimiz üzere, Kıbrıs Barış Harekatı ve bu hareket sonrasında Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosu, millî kaynaklara dayalı bir savunma sanayiinin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1974 sonrasında kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları bu anlayışla oluşturulmuş, sınırlı da olsa bazı yatırımlar başlatılmıştır. Ancak, sürekli büyüyen ve bu doğrultuda da tehdit algılamaları genişleyen Türkiye'de karşılaşılan idarî ve malî güçlükler, sınırlı mevcut kaynaklar ve uygulanmakta olan tedarik politikalarıyla TSK'nın biriken ve giderek büyüyen savunma teçhizatı açığının kapatılmasının mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Bu durum karşısında savunma sanayiinde yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve 3238 Sayılı Kanunla, Savunma Sanayii Müsteşarlığı kurulmuş ve modern savunma sanayiine geçişin temelleri atılmıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konum sebebiyle, çok güçlü bir silâhlı kuvvetlere sahip olması zorunludur. Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar gibi dünyanın siyasi, ekonomik ve sosyal olarak en dengesiz bölgelerinin tam ortasında bulunmaktadır. Bu da ülkemizin güçlü ve caydırıcı bir savunmaya sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Güçlü savunma da ancak güçlü bir ordu ve güçlü bir savunma sanayii ile mümkündür. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, 22.02.1931 tarihinde Konya'da yaptığı bir konuşmada Ordu'nun millet hayatındaki yeri ve önemini açıklarken; *“Bütün tarih bize gösteriyor ki milletler, yüksek hedeflere ulaşmak istediği zaman, bu galeyanları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu umumiyeti içinde yüksek bir istisna bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima rehber olarak, daima yüksek ideali gerçekleştiren hareketlerin öncüsü olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür”* demiştir¹⁰⁴⁶.

Dünya tarihi incelendiğinde, devletlerin yüzyıllardır barışı sağlama adına sürekli silâhlendiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde güçlü ve egemen devletler silâhlanma yarışında en ön saflarda yer almıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde bu yarışta azalma tespit edilse bile bazı devletler gizli gizli bu yarışta sürdürmüş ve sürdürmektedir. Bu bağlamda 1990 yılında dünya genelinde sadece silâhlanmaya 900 milyar dolar para harcanmıştır.

¹⁰⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.302

Dünyadaki çeşitli ülkelerin savunma bütçelerinin GSMH'ye oranı dünya genelinde %2, Türkiye için ise, yaklaşık %3,5'tur. Kişi başına savunma harcamasında dünya ortalaması 139 dolar iken, Türkiye'de bu rakam yaklaşık 130 dolar, buna karşılık ABD'de 950 dolar, Yunanistan'da ise, 650 dolardır.

Dünya savunma harcamalarının en büyük kısmının silâh ve teçhizat alımı olduğu düşünülürse, dünya savunma pazarının bu tür toplam alımları içindeki dışalımların oranı 2001 verileriyle yaklaşık olarak % 8 düzeyindedir. Bir başka deyişle, ülkelerin savunma teçhizat alımlarını iç piyasadan karşılama oranı ortalama % 92'dir. ABD için bu oran % 98, İspanya için %75-80 iken, Türkiye için ise % 20 dolayındadır. Son yıllarda ülkemizde, çeşitli alanlarda olduğu gibi savunma sanayii alanında da önemli gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmeler, devlet kurum ve kuruluşlarında savunma sanayii ile ilgili yapılanmalar şeklinde ortaya çıkmış, sanayi sektöründe de savunma sanayii şirketleri oluşmaya başlamıştır.

Türkiye'de modern savunma sanayiine geçişin ilk temellerinin atıldığı 1980 yılından itibaren gerek ulusal ve gerekse uluslararası alanda başlatılan girişimler kısa sürede sonuçlanmaya başlamıştır. Bu süreç yeni bir ulusal savunma sanayii stratejisi ve politikasını beraberinde getirmiş ve bu yapılanma 21nci yüzyılın savunma konseptinin temellerini oluşturmuştur.

Millî Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan 1 Ağustos 1987 tarihli "*Türkiye'nin Savunma Politikaları ve Silâhlı Kuvvetlerin Yapısı*" başlıklı raporda Türkiye'nin savunma politikasının esasları şu şekilde belirtilmektedir¹⁰⁴⁷ . "*Temel menfaatini Yurtta sulh, Cihanda Sulh olarak gören Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer alan bir devlet olarak dış politikasında ihtilafların barışçı yollardan çözümlenmesi, başka devletlerin içişlerine karışmama, komşularıyla iyi geçinme, ahde vefa prensiplerinin sadık takipçisidir. Bu prensipler paralelinde, dünya barışının idamesi için mevcut dengelerin idamesi gerekli mütalaa edilmekte ve halen dünya sülhunü tehdit eden ihtilafların, devam eden çatışmaların ve dengesizliklerin giderilmesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın çabaları desteklenmektedir. Türkiye, hürriyet ve demokrasi kavramlarında, ortak değerleri birlikte paylaştığı Batılı ülkelerden kurulu NATO savunma paktına dahil bulunmakla savunma güvencesi sağlamakta, aynı zamanda global dengenin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye Amerika Birleşik Devletleri arasında mevcut savunma ve ekonomik işbirliği de NATO çerçevesinde dayanışma kavramına bina edilmiştir. Diğer*

¹⁰⁴⁷ "*En Eski ve En Büyük Savunma Sanayii Kurumu MKEK*", **Savunma ve Havacılık**, Cilt2, No:4 Temmuz-Ağustos 1988, s.72.

tarafından Türkiye, paktlar arası gerilimin azaltılması, karşılıklı güven artırıcı bir ortamın sağlanması için silâhsızlanma ve silâhların kontrolü girişimlerini desteklemekte, silâhsızlanmanın hiçbir ülkenin güvenliğini olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde ve etkin bir denetim altında gerçekleştirilmesi gereğini savunmaktadır. Sıcak ihtilafların yoğun olduğu bir bölgede olmanın ve NATO savunma zincirinin güneydoğusunda son halkayı teşkil etmenin yarattığı hassasiyet nedeniyle Türkiye barış zamanından itibaren millî savunma imkanlarını güçlü bulundurmakta ve silâhlı kuvvetlerini geniş bir yapıda tutmaktadır. Böylece, özgürlük içinde barışın korunmasını ve idamesini hedef almak, bu maksatla ihtilafların barışçı yollardan çözümlenmesine ve gerginliklerin azaltılmasına destek olmak, millî güvenliği ve menfaatleri, bunlara yönelik tehdidi hazır ve güçlü bulunarak caydırıcılıkla korumak ve kollamak, savunma politikasının esasını oluşturmaktadır. Bu politikanın unsurları ise millî savunma için kararlılık ve irade, NATO ittifak dayanışması ve Türk Silâhlı Kuvvetleridir”. Bu rapordan da anlaşıldığı üzere Türkiye, oluşturduğu savunma konseptini daima dünya barışına hizmet etmek amacıyla plânlamış ve bu yolda adımlar atmıştır. Ancak, üzerinde bulunduğumuz coğrafya'nın stratejik öneminden dolayı da güçlü bir savunma konseptinin gereği ortadadır.

Günümüzde TSK içte ve dışta bir çok tehditle mücadele etmektedir. Bu bağlamda TSK ve SSM kendi alanlarında dünyanın önde gelen kurumlarıdır. Türkiye'nin gerek ulusal bütçe ve gerekse fon uygulamaları ile savunmaya tahsis edebildiği kaynakların toplamı yıllık 6.0 milyar dolar civarındadır. Bu rakamın personel ve diğer cari harcamalar dışında kalan 2.5-3.0 milyar doları savunma teçhizatı ve hizmetleri alımına tahsis edilmektedir. Çalışmamın beşinci bölümünde geniş olarak ele aldığım modernizasyon konusu ile ilgili olarak, Türkiye gibi çok yönlü tehditlere maruz bir ülkenin savunması ve TSK'nın 1950'lerden bu yana birikmiş modernizasyon ihtiyacının karşılanması bakımından bu sınırlı meblağın yetersiz kaldığı görülmektedir. TSK'nın 2030 yılına kadar olan savunma sanayii hizmet ve teçhizat ihtiyacı toplamının 150 milyar dolar seviyesinde olacağı plânlanmakta olup, savunma teçhizatı tedarikine ayrılan kaynakların ilerleyen yıllarda artacağı düşünülmektedir.

Türk kara ordusunun gücü 2004 yılı itibarı ile 2 mekanize piyade tümeni, 1 piyade ve 1 eğitim tümeni ve 46 tugaydan oluşmakta ve 402.000 asker mevcuduna sahip bulunmaktadır. Toplam 4179 tank, 5790 zırhlı personel taşıyıcı ve 943 top ve roket sistemine sahip olan kara kuvvetlerimiz bölgenin en güçlü teşkilatına sahiptir. Hava kuvvetleri açısından toplam 340 uçak ve 184 eğitim uçağı ile bölgesinde faaliyetlerini

sürdüren ordumuz, dünyanın en etkili ve deneyimli güçlerinden biridir. Deniz gücü olarak 16 denizaltı, 26 firkateyn, 22 hücum botu, 84 mayın arama ve 57 adet çıkarma gemisi ile teşkilatlandırılmıştır. Deniz kuvvetlerimizin son yıllarda yaptığı atılımlarla Akdeniz'in en ciddi gücü konumuna ulaşmıştır.

Özellikle son yıllarda hızlanan modernizasyon programları ve modern proje kapsamları ile Türkiye savunma sanayii alanında çok önemli adımlar atmıştır. 2005 yılı itibarı ile savunma sanayii alanında meydana gelen gelişmeler neticesinde bir çok ülkeye savunma sanayii ürünü ihraç etmektedir. Bu alanda ASELSAN; Hollanda'ya "*kaideye monteli stinger sistemi*", Pakistan'a askerî telsiz satışı, ROKETSAN; Birleşik Arap Emirliklerine ve Malezya'ya zırhlı araç satışı, YONCA-ONUK Tersanesi; Pakistan'a sahil güvenlik botu, HAVELSAN; Güney Kore'ye hareketli pilot eğitim simülatörü, OTOKAR; Orta Doğu ülkelerine taktik tekerlekli zırhlı araç ihracatı yapmaktadır. Gelecek yıllara yönelik olarak da plânlanan stratejinin genel esasları stratejik alanda TSK'nin yeni sistem ihtiyaçları özgün geliştirme ile karşılanması olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşımın ilk somut adımları 2004 yılı içerisinde başlatılan "*Millî gemi projesi*", "*İnsansız hava araçları geliştirme projesi*" ve "*taarruz helikopteri için görev bilgisayarı geliştirme projesi*"dir. Ayrıca millî tank geliştirme projesinin fizibilite çalışmaları da sürmektedir. Bu çalışmalardan da anlaşıldığı üzere Türkiye'de savunma sanayii alanında her geçen gün çok önemli atılımlar yapılmaktadır. Ancak, savunma sanayii alanında bölge ülkeleri arasında önde gelen, AB ülkeleri ile de mukayese edilebilecek bir seviyede bulunan Türkiye'nin henüz istenilen hedeflere ulaşamadığı açıktır. Özellikle bilimsel ve teknolojik altyapı, araştırma-geliştirme, bağımsız tasarım ve teknoloji üretme yeteneklerinin sınırlı olduğu görülen ülkemizde teknoloji transferine dayalı bir sanayileşme modelinin benimsenmesinin uygun olacağı kabul edilmektedir. Ayrıca küreselleşmenin getirdiği ağır rekabet ortamında ekonomimizi sağlıklı bir yapıya kavuşturmak, TSK'nin ihtiyacını temin ederken yurt dışına bağımlılığı en aza indirmek, yüksek teknolojiye sahip özgün ürünler geliştirebilen birinci sınıf bir ülke olmak için mutlaka Ar-Ge'ye gereken önemi verilmesi gerekmektedir.

Türkiye, 2005 malî yılında, bütçesinde Ar-Ge harcamalarına 416.45 milyon YTL. (260.28 milyon dolar) ayırarak bir rekora imza atmıştır. Ar-Ge harcamaları içinde en büyük pay savunmaya ayrılmıştır. Ar-Ge'ye ayrılan payın Millî İstihbarat Teşkilatı (297 milyon YTL.), Enerji ve Çevre Bakanlıkları da dahil olmak üzere toplam 16 kurum ve kuruluşun bütçesinden fazladır. Ciddi biçimde artış göstermesine karşın Ar-Ge harcamaları, 155.4 milyar YTL. olan 2005 malî yılı bütçesi içinde binde 2,5'lük payı ile

halen yetersizdir. Türkiye'nin savunmaya ayrılan Ar-Ge harcamalarına önem vermesinin nedeni savunma ekipmanı tedariki nedeniyle meydana gelen ticaret açığını kapatmak olarak açıklanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki savunma sanayii firmaları, ana sistemler ve teknolojiler düzeyinde, uzman firmalar arası görev dağılımı ve iş birliğine dayanan ve bilinçli kamu alım politikaları ile uluslararası alanda etkin birer güç haline gelmiştir. Bu firmalar teknoloji odaklı olup, ülkenin stratejik bilim/teknoloji politikaları paralelinde belirlenen bu model, tüm dünyada yalnızca savunma, havacılık ve uzay gibi stratejik sektörlerde uygulanmaktadır. Bu uygulamaya çok uzun süre önce geçmiş olan gelişmiş ülkeler, son yıllarda bu modeli daha da geliştirerek, şirket birleşmeleri yoluyla, savunma sanayilerini daha verimli ve güçlü bir yapıya kavuşturmaya çalışmaktadırlar.

Günümüzde Avrupa Birliği, üye ülkelerin silâhlı kuvvetlerini güçlendirmek, sınır ötesi işbirliğini geliştirmek ve nihayetinde Avrupalı şirketlerin Amerikan pazarındaki etkinliğini artırmak amacıyla, ortak savunma tedarik kurallarını belirlemeyi hedefleyen bir dizi çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde, fikri mülkiyet hakkı, teknoloji transferi, silâh ihracatı ve güvenlik garantileri gibi konular tartışılmaktadır. Bu kapsamda, Avrupa'nın savunma sanayii alanında önde gelen altı ülkesi olan İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve İsveç'in uyumlu bir savunma pazarı oluşturma yolunda başlattıkları çalışmalar artık Avrupa Birliği tarafından sürdürülmektedir.

Öte yandan, Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri sürecinde Türkiye'nin, dış tehdit analizini ve dolayısıyla savunma tedarik konseptini gözden geçirmesi talep edilmiş ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılması istenmiştir. Bu çerçevede, Türk askerî yetkilileri Avrupa Komisyonu'nun müzakerelerin başlatılması yönündeki tavsiyesinin, yabancı tehdit konseptini değiştirme kararını vermek için erken olduğunu, görüşmelerin tatminkar düzeye ulaşması ve tam üyeliğe kabul edilme aşamasına gelinmesi halinde tüm güvenlik konseptini tekrar gözden geçirmek gerekeceğini ifade etmişlerdir.

Türkiye'nin halihazırdaki savunma konsepti İran, Irak ve Suriye gibi Güney ve Güneydoğu komşularından gelen potansiyel tehdit algılamalarından oluşmaktadır. AB üyesi Yunanistan ile geçtiğimiz yıllarda oluşan önemli ölçüde yakınlaşmaya karşın, Türkiye'nin mevcut tehdit konsepti, Atina ile bir çatışma olasılığını bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün (IISS) 2005 yılı askerî dengeler raporunda, Türkiye ile Yunanistan'ın savunma harcamalarını azaltma yönündeki açıklamalarına rağmen, Yunanistan'ın ordusunu güçlendirmeyi sürdürdüğüne dikkat

çekilmiş ve IISS uzmanları, Türkiye'nin 1-2 yıl içinde Black Hawk helikopterlerinin üretim ve dağıtım merkezi haline geleceğini belirtmiştir. Türkiye ve Yunanistan'da hükümetlerin yaptığı son açıklamalarda her iki tarafın da savunma yüklerini azaltma sinyali verdiklerine işaret eden rapor yazarları, her iki ülke de savunma harcamalarının NATO ortalaması olan gayri safi millî hasıllarının yüzde 2.7'sine çekmeye niyetli olduklarını açıklamışlardı. Türkiye'nin bu yöndeki olumlu adımlarına karşılık, Yunanistan 2004 yılı içinde üç büyük askerî ihale açarak 12 Apaçhi ile 20 ulaşım helikopteri almıştır.

Uluslararası savunma konseptlerinin değerlendirmesine gelince; gelecek yıllarda Avrupa ülkelerinin ana hedefi NATO'nun Transformasyonu tamamlamaktır. Bu konuda 14 Nisan 2005 tarihinde Brüksel'de yapılan yıllık konferansta Genel Sekreter Gisbert (Jaap) De Hoop Scheffer bir açıklama yapmış ve askerî ve politik transformasyonun önemini vurgulayarak, özellikle askerî alanda etkinliği arttırmak adına transformasyonun şart olduğunu, dolayısıyla Avrupalı müttefiklerinde, NATO'nun yükünü paylaşmak için, savunmaya daha fazla yatırım yapmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Avrupa'da her ülkenin ayrı ayrı tedarik ve lojistik sisteminin olmasının mantıklı olmadığını, kaynakların ve diğer ilgili her şeyin tek bir havuzda toplanmasının doğru olacağı, bunda daha etkin bir yapının kurulmasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda savunma harcamalarında, Avrupalı müttefiklerin Amerika ile aralarındaki farkı kapatamayacağı, bundan dolayı da aralarında işbirliğinin daha da önem kazandığı belirtilmektedir.

Türkiye'de savunma sanayiinin alt yapısını oluşturma faaliyetleri alanında bir çok olumlu adım atılmış olmasına rağmen bu alanda bazı eksikliklerin olduğu bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle son yıllarda hızlanan teknolojik atılımlar ve modernizasyon faaliyetleri Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki aydınlık geleceğinin işaretleridir. Özellikle Savunma Sanayii Müsteşarlığı ve TÜBİTAK'ın bu alandaki çalışmaları her türlü övgünün üzerindedir.

TSK ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanması imkânlarının geliştirilmesi için, savunma sanayii'nin millî olma özelliği korunmalı, teknolojinin özümsemiş geliştirebilme yeteneğine sahip olunmalı, kritik savunma proje listesi hazırlanarak sanayi ile birlikte ürün geliştirme kampanyası başlatılmalı, silâhlı kuvvetlerimizle uzun vadeli sözleşmeler yapılmalı, savunma ürünlerinin ihracatı teşvik edilmeli, savunma ürünlerinin geliştirilmesi için destek verilmeli ve ödeme koşullarında tedbirler alınmalıdır.

Türk Savunma Sanayiinin dünyanın gelişmiş diğer ülkeleriyle karşılaştırıldığında ciddi bir paydan söz edilmesi mümkün değildir. Bilhassa malzeme alt yapısında çok ciddi

eksikler vardır. Özellikle savunma sanayii hammadesi olarak görülen yer altı zenginliklerimizden demir çelik, alüminyum, petrokimya ana hammaddesi için askerî standartlara uyabilecek malzeme üretilmesi teşvik edilmeli ve yerine getirilmesi sağlanmalıdır.

Türk Savunma Sanayiinin, teknoloji düzeyi yüksek ürün alanlarında rekabet şansı bulunmamaktadır. Ancak daha düşük teknolojik bazlı ve halen alt yapı imkânları mevcut tesislerimizin, uygun pazar alanları seçimi ile rekabet etme ve ürün satma potansiyeli mevcuttur. Mevcut durumu geliştirmek için dünya savunma ihtiyaçlarının ve bölgelerinin bir araştırması yapılmalı, ülkemizin sahip olduğu kapasite ile bağdaşabilecek hedef pazarlar saptanmalı, hedef pazarlardaki muhtemel ve mevcut rakiplerin kabiliyetleri ve çalışma yöntemleri çok iyi değerlendirilmelidir.

Unutulmamalıdır ki bu coğrafya'da askeri ve stratejik bakımdan güçlü olmak için, güçlü bir ordu'ya ve savunma teşkilatına ihtiyacımız vardır. Güçlü bir savunma için de çok üstün teknolojilere sahip savunma sanayiine geçmemiz gerekmektedir. Bu yapıldığı zaman Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilelebet yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA, 030.18 : Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu

- BCA, 030.18 / 01-02 / 83-60-5 / Karar No: 2-9141: Kırıkkale Top Fabrikası'nın yapımı.
- BCA, 030.18 / 241-141 / 2-112-19: Kırıkkale Top Fabrikası'nın yapımı.
- BCA, 030.18 / 01-02 / 87-54 -7 / Karar No: 2-11214: Kırıkkale Top Fabrikası'nın yapımında görevli Alman uzmanlar.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 97-122-8 / Karar No: 2-17421: Kırıkkale Top Fabrikasına malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 85-106-9 / Karar No: 2-10078: Kırıkkale Top Fabrikasına ait mühendislerin yurt dışına gönderilmeleri.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 88-76-13 / Karar No: 2-11668: Kırıkkale Top Fabrikasına ait işçilerin yurt dışına staj için gönderilmeleri.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 88.88.9 / Karar No: 2-11904: Askerî fabrikalara malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 75-50-7/ Karar No: 2-6795: Askerî fabrikalara Macaristan'dan barut alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 99- 59-10 / Karar No: 2-18183: İsviçre'den malzeme alımı.
- BCA, 030.10/ 49-318-2 / 41-100: Danimarka'dan malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 86-30-1/ Karar No: 2-10727: Askerî fabrikalara Almanya'dan malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 97-118-15/ Karar No: 2-1173-48: Askerî fabrikalara Almanya'dan malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 82-14-18/ Karar No: 2-8237: Askerî fabrikalara Amerika'dan malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 100-111-20/ Karar No: 2-19314: Almanya ile yapılan silah satışına dair anlaşma.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 97-100-8/ Karar No: 2-16984: Askerî fabrikalara Almanya'dan malzeme alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 109-8-8 / Karar No: 3-303: Elmadağ Barut Fabrikasının ihtiyacı olan asit nitrik alımı.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 85-119-11 / Karar No: 2-10337: Hafif maden fabrikasının kuruluşu.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 67-65-19/ Karar No: 2-5115: Almanya'dan geçici olarak alınan aletler.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 81-102-10/ Karar No: 2-7842: Yurt dışından montaj aleti getirilmesi.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 89-105-18 / Karar No: 2-12257: Karşılıklı yardım anlaşması.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 89-102-12 / Karar No: 2-12191: Karşılıklı yardım anlaşması.
- BCA, 030.18/ 01-02 / 82-6-7 / Karar No: 2-8060: İngiltere'den barut alımı.
- BCA,030.18/ 01-02/101-19-7/ Karar No: 2-19621: Kırıkkale'de kovan fabrikası kurulması hakkında protokol.
- BCA,030.18/01-02/ 89-102-12/ Karar No: 2-12191: Kırıkkale'de kovan fabrikası kurulması hakkında protokol.

BCA, 030.18 / 01-02 / 113-27-11 / Karar No: 3-5711: İngiltere'den askerî malzeme alımı.
BCA, 030.18 / 01-02 / 106-69-15 / Karar No: 3-1591: Askerî fabrikalarda yabancı uzman çalıştırılması.
BCA, 030.18 / 2-16589 / 241-239: Askerî fabrikalarda yabancı uzman çalıştırılması.
BCA, 030.18 / 01-02 / 87-61-18 / Karar No: 3-11370: Askerî fabrikalarda yabancı uzman çalıştırılması.
BCA, 030.18 / 01-02 / 107-85-10 / Karar No: 3-1906: Askerî fabrikalarda yabancı uzman çalıştırılması.
BCA, 030.18 / 01-02 / 82-28-10 / Karar No: 2-8509: Askerî fabrikalarda yabancı uzman çalıştırılması.
BCA, 030.18/ 01-02 / 90-32-12/ Karar No: 2-13212: Nuri Killigil Fabrikasına verilen siparişler.
BCA, 030.18 / 01-08 / 83-52-1/ Karar No.2 / 8981: Hava Fen Şubesin'den mühendislerin Fransa'ya gönderilmesi.
BCA, 030.18 / 01-02 / 24-72-17/ Karar No.11895: CURTISS HAWK-III tipi uçak imali.
BCA, 030.18 / 01-02 / 42-7-12/ Karar No.2-132: 16 adet HAWK III tayyaresi yapımı.
BCA, 030-18 / 01-02 / 92-86-9/ Karar No.2-14289: İngiltere'den getirilen Strow ve James Wybrow isimli makinistler.
BCA, 030.18 / 01-02 / 92-83-1/ Karar No.2-14221: Millî Müdafaa Vekilliğinin 09.08.1940 tarih ve 22388 sayılı tezkeresi.
BCA, 030.18 / 01-02 / 86-24-4/ Karar No.2-10610: 14 adet "İndex" marka otomatik cıvata ve somun tezgahı alımı.
BCA, 030.18 / 01-02 / 105-58-9/ Karar No.3-3136: İngiliz uyruklu R.S.Steward'ın tayyare tamir fabrikasında işe başlaması.
BCA, 030.18/01-02 / 99-67-13/ Karar No.2-18442: Millî Müdafaa Vekilliğinin 16.06.1942 tarih ve 6/269 sayılı tezkeresi.
BCA, 030.18 / 01-02 / 118-100-20/ Karar No.3-8799: Nuri Demirağ fabrika ve tesisleri.
BCA, 030.18 / 01-02 / 126-63-8/ Karar No.3-13538: Etimesgut Uçak Fabrikasından yurt dışına uçak satışı.
BCA, 030.18 / 01-02 / 85-119-11/ Karar No.2 /10337: Hafif Maden Fabrikasının kuruluşu.
BCA, 030.18/ 01-02 / 101.19.7 / Karar No: 2-19621: Kırıkkale'de kovan fabrikası kurulması.
BCA, 030.18/ 01-02/ 109.8.8, Karar No: 3-303: Elmadağ Barut Fabrikası için asit nitrik alımı.
BCA, 030.18 / 54-68 / 3- 8093: Amerika Birleşik Devletleri yardım kurulunun 2nci yasak bölgeye girişi.
BCA, 030.18 / 62-53 / 3-7585: Amerika Birleşik Devletleri askerî yardımına gümrük muafiyeti uygulaması.
BCA, 030.18 / 62-53: Amerika Birleşik Devletleri yardımları.
BCA, 030.18 / 01-02 / 119-36-5/ Karar No:3-9224: Amerika Birleşik Devletleri yardımları.
BCA, 030.18 / 71-912: Amerikan yardım malzemesinin gümrük muafiyeti.
BCA, 030.18 / 01-02 / 110-12-18 / Karar No: 3-3749: Yakın Şark'tan Amerikan askerî malzemesi alımı.
BCA, 030.18 / 01-02 / 93-111-11/ Karar No: 2-14791: Askerî fabrikaların ihtiyaçlarının Amerika Birleşik Devletleri'nden alınması.
BCA, 030.18 / 01-02 / 116-39-17/ Karar No: 3-7585: Yurt dışından alınan askerî malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması.

BCA, 030.18 / 01-02 / 109-58-102 / Karar No: 3-3139: Yurt dışından alınan askerî malzemelerin pazarlık usulü ile satın alınması.

BCA, 030.18 / 01-02 / 116-33-19/ Karar No: 3-7467: Amerika Birleşik Devletleri uzman personelinin Türkiye’de çalıştırılması.

BCA, 030.10 : Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Katalogu

BCA, 030.10/ 58.395.1 / 7-3741: Askerî fabrikalara Almanya’dan çelik alımı.

BCA,030.10/62.421.28/66.43:Donanmanın yeniden teşkilinde İngiltere’den alınan gemiler.

BCA, 030.10 / 62.421.29 / 105.05: Türk donanmasına teslim edilen gemiler.

BCA, 030.10 / 108.680.4 : Gölcük Tersanesinin kuruluş ve gelişimi.

BCA, 030.10 / 63.423 / 82.21.12: Gölcük Tersanesi ihalesi.

BCA, 030.10 / 63.422.16 / 5-69.341: Gölcük Tersanesi ihale sözleşmesi feshi.

BCA, 030.10 / 63.423.3 / M-10987: Silahlı kuvvetlerin modern bir tersaneye ihtiyacı.

BCA, 030.10 / 63.422.14 / 67.14: Malzemelerin gümrükten muaf olarak geçirilmesi.

BCA, 030.10 / 63.422.15 / 67.15: İktisat Vekâletinin vergi muafiyetine onay vermesi.

BCA, 030.10 / 63.422.14 /1250-9: Gölcük serbest bölgesinin vergiden muaf olması.

BCA, 030.10 / 63.422.14 / 67.14: Gölcük serbest bölgesinin vergiden muaf olması.

BCA, 030.10 / 63.423.12 / 67-28: Gölcük serbest bölgesinin vergiden muaf olması.

BCA, 030.10 / 58-393-2 / 60-38: Özel bomba fabrikaları.

BCA, 030.10 / 49-319-2 / M-15493: Nuri Killigil Tabanca Fabrikası’nın kuruluşu.

BCA, 030.10 / 58-396-14 / 60-88: Tepkili motor sanayiinin kurulması.

BCA, 030.10 / 59-398.5 / 5-7514, Dosya No.61-11: Amerikan The Curtiss Aeroplane and Motor Company Inc. Firması ile sözleşme yapılması.

BCA, 030.10 / 58-396-11, Karar No.60-85: Nuri Demirağ fabrika ve tesisleri.

BCA, 030.10 / 61-409-20 / 131-87: Etimesgut Uçak Fabrikası.

BCA, 030.10 / 3-13297 / 5-335: Etimesgut Uçak Fabrikasında onarılacak araçlar.

BCA, 030.10 / 3-13538 / 77-1941:Etimesgut Uçak Fabrikasından yurt dışına uçak satışı.

BCA, 030.10 / 3-13538 / 77-1941: Etimesgut Uçak Fabrikasından yurt dışına uçak satışı.

BCA,030.10/ 58-395/10: Askerî fabrikalar satış birliğinin kuruluşu.

BCA, 030.10 / 58-395-7/ 60-66: Millî Müdafaa Vekâletinin Baş Vekâlete yazdığı nitrik asit fabrikası kurulması ile ilgili yazı.

BCA, 030.10 / 54-74 / 54-88: Amerika Birleşik Devletleri askerî yardımı.

BCA, 030.10 / 125.801.5 / M: Marshall Plânı ve Türkiye’deki tatbikatı hakkında muhtıra.

BCA, 030.10 / 111-700/14: Marshall Plânı hakkında Başbakan Hasan Saka’ya yazılan tel.

BCA, 030.10 / 52.345.28 / 46236: Amerikan yardım malzemesinin İstanbul limanlarına boşaltılması.

BCA, 030.10 / 46-353 / 2-14791: Askerî fabrikaların ihtiyaçlarının Amerika Birleşik Devletleri’nden alınması.

BCA, 030.10 / 54-64 / 3- 11891: Amerika Birleşik Devletleri uzman personelinin Türkiye’deki askerî yasak bölgelere girişi.

BCA, 030.10 / 54-74 / 3- 15439: Amerika Birleşik Devletleri uzman personelinin Türkiye’deki askerî yasak bölgelere girişi.

BCA, 030.10 / 54-64 / 3- 10028: Amerika Birleşik Devletleri uzman personelinin Türkiye’deki askerî yasak bölgelere girişi.

BCA, 030.10 / 52-345-8 / 4-1434: Yurt içindeki Amerikan malzemesinin satışı.

BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74: Orta Şark’tan gönderilecek malzeme için ticaret ofisine açılacak kredi.

BCA, 030.10 / 52-345-7 / 46-216: Orta Şark alım komisyonunun raporu.

BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74: Orta Şark'tan gönderilecek malzeme için ticaret ofisine açılacak kredi.
BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74: Orta Şark'tan gönderilecek malzeme için ticaret ofisine açılacak kredi.
BCA, 030.10 / 61-413-27 / 63-73: Orta Şark askerî malzeme alım komisyonu başkanı Sırrı Seyreğin telgrafı.
BCA, 030.10 / 61-413-28 / 63-74: Orta Şark'tan gönderilecek malzeme için ticaret ofisine açılacak kredi.
BCA, 030.10 / 52-345-18 / 47-227: Orta Şark'tan alınan malzeme listesi.
BCA, 030.10 / 52-345-23 / 46-232: Orta Şark'tan alınan malzeme listesi.
BCA, 030.10 / 52-345-7 / 46-216: Orta Şark'tan alınacak tayyarelerin genel durumları.
BCA, 030.10 / 52-345-7 / 46-216: Orta Şark'tan alınacak tayyarelerin genel durumları.
BCA, 030.10 / 52-345-21 / 46-230: İtalya'daki Amerikan malzemesi alımı.
BCA, 030.10 / 52-345-26 / 46-234: Orta Şark'ta bulunan İngiliz ordu malzemesi satışı.
BCA, 030.10 / 52-345-27 / 46-235: Orta Şark'ta bulunan İngiliz ordu malzemesi satışı.
BCA, 030.10 / 63.423 / 82.21.12: Krupp firmasından askerî malzemesi alımı.

BCA, 030.01 : Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu

BCA, 030.01 / 76480.12 / E9: MKEK'nin devraldığı bu fabrikalar için verimli ve iktisadî çalışma programları.

BCA, 030.01 / 76480.12 / E9: MKEK'nin faaliyetleri.

BCA, 030.01 / 100-619-5 / F9: THK Uçak Motoru Fabrikası 1948 yılı raporu.

BCA, 030.01 / 100-619-6 / F-9: Etimesgut Uçak Fabrikası 1948 yılı faaliyet raporu.

BCA, 640.051, (MKEK Yönetim Kurulu Karar Defterleri)

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Temmuz 1952, Karar No:37.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar No:33.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, Karar No:21.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 43ncü oturum: THK fabrikalarının sabit kıymetleri bedeli.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 14ncü oturum, Karar No: 27: Motor fabrikasının sabit kıymetleri bedeli.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri:5591 sayılı kanunun 3ncü maddesi.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 6 Mart 1952, 48nci Oturum: Askerî fabrikaların ordunun bütün ihtiyaçlarına cevap verememesi.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 39ncü oturum, 8 Ocak 1951: Kırıkkale tüfek fabrikasının rantabl hale getirilmesi.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 31nci oturum:Pakistan Siparişleri.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 24ncü oturum: Pakistan Siparişleri.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48nci oturum: Yabancı uzmanların Kırıkkale Top fabrikasında çalışması.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 55nci oturum, Karar No:249 20 Mart 1953: Askerî fabrikalar da Modernizasyon çalışmaları.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48nci oturum, Karar No: 1985 Şubat 1953: Askerî fabrikalar da modernizasyon çalışmaları.

BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 39ncu oturum, 8 Ocak1951.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Ekim 1951.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 48nci oturum , 6 Mart 1952.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 43ncü oturum , 31 Ocak 1952.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri,14ncü oturum , 3 Temmuz 1952.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 8 Ocak 1951.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 31nci oturum, 9 Kasım1950.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 24ncü oturum, 4 Ekim1951.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 55nci oturum, 20 Mart1953.
BCA, 640.051, MKEK Yönetim Kururlu Karar Defteri, 49ncu oturum, 5 Şubat 1953.
BCA, 640.051 MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Ekim 1951, s.54: Roket İmalı.

B- Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi:

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-93, 08.04.1941: İngilizlerle Trakya'da ortak tatbikat.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-86, 14.05.1941: İngiliz Binbaşının Türkiye'de verdiği gizleme konferansı.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-315, 24.04.1943: Genelkurmay Başkanı ile General Wilson arasında yapılan görüşme.

ATASE Arşivi, K3, D3, Belge No: 3-30, 31.01.1944: İngilizlerden alınan mektubun tetkiki.

ATASE Arşivi, K.6, D.6, Belge No: 6-214, 27.06.1939: İngilizlerden uçak isteği.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-43, 24.01.1944: İngiliz Hava Ataşesinin Genelkurmayaya uçak istekleri ile ilgili mektubu.

ATASE Arşivi, K.10, D.10, Belge No: 10-364, 16.10.1942: İngiliz Hava Ataşesinin Genelkurmayaya tank istekleri ile ilgili mektubu.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-14, 30.05.1942: İngilizlerden alınan hava savunma topları.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-11, 07.02.1944: İngilizlerden alınacak askerî malzeme ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı II. Şube Müdürünün raporu.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-4, 22 .03.1944: Genelkurmaydan İngiliz Ataşemiliterine yazılan mektup.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-11, 07.02.1944: İngilizlerden alınacak askerî malzeme ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı II. Şube Müdürünün raporu.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-12, 07.02.1944: İngilizlerden alınacak askerî malzeme ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı II. Şube Müdürünün raporu.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-48: İngilizlerden alınan topların kurs ve bakımı.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-45: İngilizlerden alınan tanklar hakkında düzenlenen kurslar.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-109, 19.02.1943: İngiliz heyetinin Adana ziyareti.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-52, 17.12.1943: İngiliz subayının Zonguldak gezisi.

ATASE Arşivi, K.2, D.2, Belge No: 2-34, 07 Nisan 1941: İngiliz teknisyenlerin Türkiye'ye gelişi.

ATASE Arşivi, K.3, D.3, Belge No: 3-4, 22 .03.1944: Genelkurmaydan İngiliz Ataşemiliterine yazılan mektup.

C- Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Arşivi:

- MKEK Arşivi**, R.40,R.E, G.3, K.161, D.133-137: Uçak fabrikalarının MKEK'ye devri.
MKEK Arşivi, R.40,R.E, G.3, K.165, D.106: Uçak fabrikalarının MKEK'ye devri.
MKEK Arşivi, R.40,R.E, G.3 K.163,D.141: Mühimmat fabrikası ve diğer bazı fabrikalar için Amerika'dan satın alınan tezgahlar listesi.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163,D.141: Kırıkkale Pirinç Fabrikası için Amerika'dan satın alınan tezgah listesi.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.146,D.100-71: Fişek fabrikası kurma girişimi.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.139: MKEK'nin kuruluş amacı.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141: MKEK'nin İşletmeler Bakanlığı'na bağlanması.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133-137: 5591 sayılı kanununun 2nci maddesi.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.139: Askerî fabrikalarda modern teknolojiler.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141: Askerî fabrikaların ekonomik durumu.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141: 5591 sayılı kanunla MKEK'ye devredilen fabrikalar.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133: Motor ve Uçak Fabrikasının MKEK'ye devri.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.165, D.106: Motor ve Uçak Fabrikasının MKEK'ye devri.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.165, D.106: Motor ve Uçak Fabrikasının sabit kıymetleri bedeli.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.163, D.141: MKEK'ye sipariş verilmesi.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133: Askerî fabrikalarda sivil üretim.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.161, D.133: MKEK'nin kuruluş yıllarında satış.
MKEK Arşivi, R.40, R.F, G.1, K.166, D.142: MKEK'nin mühimmat imalâtı.
MKEK Arşivi, R.40, R.E, G.3, K.116-4, D.384/390: Yabancı uzmanların Kırıkkale Top Fabrikası'nda çalışması.

D- DENİZ ARŞİVİ

- Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğü**, C.2, D.1, Deniz Kuvvetleri tarihçesi.
Lalahan Deniz Arşiv Müdürlüğü, C.1, K.1, Gölcük Tersanesinin teşkilat yapısı.

II. SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

- Akşam.
Cumhuriyet.
Defense News.
Dünya.
Milliyet.
Resmi Gazete.
Ulus.

B- DERGİLER

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler.
ASELSAN.
Askerî Fabrikalar Mecmuası.
ASO.
Belleten.
Büyük Çağ.
Deniz Kuvvetleri.
Derya.
Dış Ticaret Forum.
Donanma.
Forum.
Güvenlik ve Stratejileri.
Havacılık ve Spor.
Hayat Tarih Mecmuası.
İktisat ve Maliye Mecmuası.
İstanbul Sanayi Locası.
İstanbul Sanayi Odası.
İşveren Dergisi.
Jane's Defence Weekly.
Jeopolitik.
Kemalizm ve Türkiye.
Kimya Mühendisleri Mecmuası.
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu.
Mühendis ve Makine.
NATO.
NATO ve Türkiye.
Ocak.
Savunma.
Savunma ve Havacılık.
SIPRI.
Silahlı Kuvvetler.
Tarih ve Toplum.
Töre.
Türk Kültürü.
Türk Yüksek Mühendisleri Birliği.
Uçantürk.

III. RESMİ YAYINLAR VE RAPORLAR

RESMİ YAYINLAR

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.
Düstur.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi.
TBMM Gizli Celse Zabıtları.

TBMM Tutanak Dergisi.
TBMM Zabıt Ceridesi.

B- RAPORLAR

MKEK Yönetim Kurulu ve Umumi Murakabe Heyeti Raporu (1950).
MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1951).
MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1953).
MKEK Ana İnkişaf Programı Raporu (1954-1959).
MKEK İdare Meclisi raporu (1954).
MKEK İcra Meclisi Raporu (1955).
MKEK 1957 Yılı Hesap Raporu (1957).
MKEK 1958 Hesap Yılı İdare Meclisi Raporu (1958).
MKEK Müdürler Kurulu Murakabe Heyet Raporu (1959).
MKEK Müdürler Kurulu Murakabe Heyet Raporu (1961).
MKEK 1963 Yılı Raporu (1963).
MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1964).
MKEK Yönetim Kurulu Raporu (1965).
MKEK Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma Komisyon Raporu (1966).
MKEK Denetleme Kurulu Raporu (1967).
MKEK 1968 Yılı Denetleme Kurul Raporu (1968).
Savunma Sanayii Sektör Raporu, Makine Mühendisleri Odası 1991 Sanayi
Kongresi, 9-13 Aralık 1991, Ankara.

IV. TEZLER

AKGÜL, Aziz, **Savunma Sanayii İşletmelerinin Nitelikleri Üzerine Bir Araştırma ve Türkiye İle İlgili Öneriler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1985.

EVSİLE, Mehmet, **Atatürk Devri Harp Sanayii, 1920-1938**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1992.

KAYA, Ercan, **Türkiye'ye Yapılan Güvenlik Yardımları ve Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

ÖZTÜRK, A. Turan, **Türkiye’de Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisi İle Entegrasyonu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul,1991.

YAYAN, Veysel, **Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayii**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul,1997.

V. KİTAP VE MAKALELER

A- KİTAPLAR

ALBRECHT, Ulrich, Dieter Ernst, Peter Lock, Herbert Wulf, **Silahlanma ve Az gelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, Çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak, İstanbul, 1978.

ALNIAK, M. Oktay, **Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir, **20nci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1915-1995)**, Cilt 1-2, İstanbul, 2004.

Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri, TTKYayımları, Ankara, 1991.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Ankara, 1940.

ATAÖV, Türkkaya, **Amerika NATO ve Türkiye**, Ankara, 1969.

Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu, Ankara, 1968.

Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara,1982.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Cilt I, 1997.

AYBARS, Ergün, **Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti, Atatürkçülük ve Modernleşme**, İzmir, 2000.

AYDEMİR, Ş.Süreyya, **İkinci Adam**, İstanbul, 1985.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, Ankara, 2001.

BARLAY, Gül İnanc, **Amerikan Diplomasisinde Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

Beyaz Kitap, MSB Yayını, Ankara,1993.

Beyaz Kitap, MSB Yayını, Ankara,1998.

Beyaz Kitap, MSB Yayını, Ankara, 2000.

BIYIKLIOĞLU, Nadir, **Türk Havacılık Sanayii**, SSM Yayını, Ankara,1991.

Cumhuriyetimizin 75nci Yılında Türk Savunma Sanayii Paneli, SSM Yayını, Ankara, 1998.

ÇAĞLAR, Bora, **Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar**, Ankara, 2000.

ÇAM, Esat, **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, 1989.

CİLLOV, Haluk, **Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973 .

DAĞLI, Nuran; AKTÜRK, Belma, **Hükümetler ve Programları (1920-1960)**, TBMM Basımevi, Ankara, 1985.

DEMİR, Ahmet, **Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı İşleyişi ve Türkiye’de Gelişme Olanakları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayını, Ankara, 1977.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış politikası**, İstanbul, 1994.

ERCİŞ, Muzaffer, **Yaşadım (1923-1973)**, İstanbul, 1999.

ERENDİL, Muzaffer, **II. Dünya Harbinden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

ERKİN, Feridun Cemal, **Dışişlerinde Otuz dört Yıl, Washington Büyükelçiliği** , Cilt II , Kısım I , TTK yayını, Ankara, 1992.

ESLEN, Nejat, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, İstanbul, 2003.

FİŞEK, Kurthan; SANDER Oral, **Türk Amerika Birleşik Devletleri Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İstanbul, 1977.

Geçmişten Geleceğe Kıbrıs, EDOK Yayını, Ankara, 2000.

GENÇTÜRK, Hasan, **Savunma Sanayilerinde Telafi Edici İşlem (Off-Set) Uygulamaları**, Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 1991.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara ,1989.

GÖNLÜBOL, Mehmet; Ülman, Haluk, **Olaylarla Türk Dış Politikası, II. Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1989.

GÜLDAMLA, Aynur, **1948 Yılından Beri Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımı ve Ekonomisine Etkileri**, Ankara, 1967.

İkinci Dünya Savaşı Yılları, Dış İşleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, İstanbul, 2003.

Kamu İktisadî Teşebbüsleri Yıllığı, TTKK, Ankara, 1979.

KARAKUŞ, Erdoğan, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri, 1938-1939**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004.

KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler(1918-1939)**, Kültür Ofset Limitet Şirketi, Ankara, 1997.

KOÇAK, Cemil, **Türk Alman ilişkileri (1923-1939)**, TTK Yayını, Ankara, 1991.

Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), Cilt II, İstanbul, 1996.

Modern Silahlar Projesi, MKEK Yayını, Ağustos 1974.

NATO Facts and Figures, NATO Information Service, Brussels.

ORKUNT, Sezai, **Türkiye Amerikan Askerî İlişkileri**, Ankara, 1978.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, **Türk Alman İlişkileri**, Ankara, 1993.

SANDER, Oral, **Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979.

SARINAY, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Ankara, 1993.

Savunma Sanayii El Kitabı, MSBYayını, Ankara, 2001.

Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15nci Yıl Dönümünde Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını, SSM Yayını, Ankara, 2001.

Savunma Sanayii ve Tedarik, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1998.

Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993.

- SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)**, İstanbul, 1997.
- SİLAN, C. Sahir, **Amerikan Türk Yardımları Programı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, ,1948.
- SİPAHİ, Gökhan Gündüz, **Ambargo ve Türkiye**, İzmir,1978.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945- 1990)**, Cilt II , TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, 1995.
- ŞİMŞEK, Muammer, **Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii**, Ankara, 1989.
- Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi**, İstanbul, 1999.
- TAŞAN, Mustafa, **Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu**, MKEK Yayını, Ankara, 1987.
- TAYANÇ, Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Sümer Matbaası, İstanbul, 1973.
- TEZKAN, Yılmaz; TAŞAR M.Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, Ankara, 2002.
- TUNCER, Baran, **Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**, Ankara, 1963.
- TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İç Yüzü**, Ankara, 1970.
- TURAN, İlhan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler(1944-1950)**, Ankara, 2003.
- Türk Savunma Sanayii Kuruluşları**, MSB Yayını, Ankara, 1998.
- Türk Savunma Sanayiinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri**, TOBB, Ankara, 2002.
- Türk Savunma Sanayisinde “Off-Set” Uygulamaları**, TÜSİAD.
- Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 1999.
- TÜRKASLAN, Hasan Ali, **Klasik Kamu Gelirleri İle Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açından Değerlendirilmesi**, SSM Yayını, Ankara, 1994.

Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1994.

Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri (1980-2001), TESEV Yayını.

UĞURLU, Nurer, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

USLU, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 2000.

ÜLGER, Fikret, **Türk Savunma Sanayii**, TOBB Yayını, Ankara, 1997.

ÜLMAN, Haluk, **II. Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrini’ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.

Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri(1939-1947), Ankara, 1947.

WALLACH, Jehuda L., **Bir Askerî Yardımın Anatomisi**, Çev.Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1985.

WEİSBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev.M.Ali Kayabal- Örgen Uğurlu, İstanbul, 2002.

İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası, Çev.M.Ali Kayabal, İstanbul, 1974.

YARMAN, Faruk Aga, **Türk Savunma Sanayi Temel Sorun, Seçenek ve Çözümleri**, Ankara, T.y

YURDAOĞLU, İhsan, **Amerikan Yardımı Hakkında Tahliller ve Düşünceler**, İstanbul, 1947.

ZIYLAN, Aytakin, **Savunma Sanayii Üzerine**, Ankara, 1999.

B- MAKALELER

ADAK, Ali Osman, “*Cumhuriyetin 50. Yılında Gemi İnşa Sanayimiz*”, **Derya**, Sayı 75, Aralık 1973.

AKARSLAN, Mediha, “*Kıbrıs Uyuşmazlığı ve 1975 Silah Ambargosu*”, **Silahlı Kuvvetler**, Nisan 1994, Sayı 340.

AKBAL, Oktay, “*Dış Politikada Yeni Bir Dönemmi?*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1975.

AKKOR, Feridun, “*Amerikan Askerî Yardımı ve Türkiye*”, **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969.

ALNIAK, Oktay, “*Savunma Endüstrilerinde Teknolojik Gelişme Stratejileri*”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara.

“*Türk Savunma Sanayii Hakkında Genel Değerlendirme*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara.

ATAÖV, Türkkaya, “*Türkiye’nin NATO’ya Girişinin Yıldönümü*”, **Forum**, Sayı 19, 01 Mart 1962.

AYBARS, Ergün, “*İkinci Dünya Harbi Sonrası Türkiye*”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I** (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye), 20-22 Ekim 1997, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, “*İkinci Adam 1950 ve Sonrası İkili Anlaşmalar*”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1968.

ARIKAN, Cemil, “*Türk Savunma Sanayisinin Durumu ve Beklentiler*”, **2000’li yıllarda Türk Savunma Sanayii Semineri, Bildiriler Kitabı**, TSKGV Yayını, 13 Eylül 1993.

ARMAOĞLU, Fahir, “*Türkiye ve NATO*”, **Forum**, Sayı 193, 15 Nisan 1962.

“*Arifiye 1010 Ordudonatım Ana Tamir Fabrikası*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 13, Sayı 72, No.2, 1999.

“*Arifiye Tank Fabrikası*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 3, No.1, Ocak-Şubat 1989.

BARDA, Süleyman, “*Amerikan İktisadî Yardımları ve Türkiye*”, **İktisat ve Maliye Mecmuası**, Cilt II, Sayı 51, 5 Ağustos 1955.

BARGUT, Şemsi, “*1945’ten 1974’e Kadar Türk Deniz Kuvvetleri*”, **Derya**, Sayı 94, Temmuz 1975.

BATMACA, Şemsi, “*Ana Sistem Tedarik Yönetim Süreci ve Ar-Ge Projeleriyle Entegrasyonu*”, **Türk Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM yayını, Ankara.

BEKİROĞLU, Mehmet, “*Silah ve Tüfek Fabrikası*”, **MKEKD**, Sayı 21, Ocak 1984.

BELER, Selahattin, “*Tayyarelerimizi Nasıl Yapabiliriz?*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 344, Haziran 1944.

BİLGE, Suat, “*Türkiye’nin Uzun Süreli Güvenlik Arayışı İttifakın İlk Genişlemesi İle Sonuçlanıyor*”, **NATO**, Sayı 4, Ankara, 1983.

BOYAR, Suat, “*Kırıkkale Barut Fabrikası*”, **MKEKD**, Sayı 18, Aralık 1984.

BURÇAK, Yalçın, “*Savunma Sanayii Müsteşarlığı Projeleri Çerçevesinde Türk Savunma Sanayii*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara.

CÖMERT, Servet, “*Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam*”, **Jeopolitik Dergisi**, Sayı 1, <http://www.jeopolitik.org/jeo-1/c%F6mert-1-1.asp>.

Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara, 1992.

ÇAŞIN, Mesut Hakkı, “*Uluslararası Politika Stratejilerinde Hava Gücünün Rolü*”, **Jeopolitik**, Sayı 1, <http://www.jeopolitik.org/jeo-1/casin-1-1.asp>.

ÇELTİKÇİ, Fikret, “*Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 396, Ekim 1948.

DAVER, Abidin, “*Ya Türk Donanmasına Ne Verilecek*”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1950.

“*Göklerimizin Güvenliği*”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1950.

“*Milî Müdafaaamız Bakımından Bir Zaruret*”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1950.

“*Türkiye’de İlk Motor, Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi THK’ye Nasip Oluyor*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 353, Mart 1945.

“*Hava Kurumunun En Büyük Başarısı Motor Fabrikası*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 352, Şubat 1945.

“*Türkiye’de İlk Motor, Hem de Uçak Motoru Fabrikasını Kurmak Şerefi Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 353, Mart 1945.

“*Havacılık Sanayii İstiyoruz*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 288, 1 Haziran 1941.

DİNEKLİ, Yaşar, “*Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası*”, **MKEKD**, Sayı 22, 1985.

EGELİ, Mustafa, “*Off-Set Uygulamaları*”, **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000 SSM Yayını, Ankara..

ELMER, Pendleton, “*Türk Savunma Sanayii ve Askerî Yardım Üzerine Bir Konuşma*”, **Bilim**, Ankara, Sayı 1, 1985.

ER, Şükrü, “*THK Uçak ve Uçak Motoru Fabrikaları*”, **İşveren**, Cilt XIII, Sayı 5, 1975.

“*Bir Endüstri Nasıl Yıpratılır (THK Etimesgut Uçak Fabrikası)*”, **İşveren**, Cilt XIII, Sayı 6, 1975.

“*Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz*”, **Mühendis ve Makine**, Sayı 178, Ocak 1972.

“*Motor Fabrikası*”, **Türk Yüksek Mühendisleri Birliği**, Temmuz-Ekim 1952.

ERDEM, Vahit, “*Savunma Sanayiinin Bugünü ve Yarını*”, **ASO**, Sayı 110, Mayıs-Haziran 1991.

ERGENÇ, Kaya, “*Türk Havacılık ve Uzay Sanayii*” (TAI), **Silahlı Kuvvetler**, Sayı 340, Nisan 1994.

ERGENÇ, Kaya, “*Dünya ve Türkiye’de Havacılık Sanayii, Son Gelişmeler, Eğilimler ve Gelecek On Yıl*”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara.

ESMER, A. Şükrü, “*Türkiye ve Marshall Planı*”, **Ulus**, 19 Nisan 1948.

ERKİN, Feridun Cemal, “*Batı Avrupa Birliği ve NATO’nun Doğuşu, Türkiye’nin NATO’ya Girişi*”, **NATO ve Türkiye**, Ankara, 1968.

EYİCEOĞLU, Celal, “*Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları*”, **Donanma**, Cilt 75, Sayı 439, 1962.

GEDİZ, Ergüder, “*Türk Havacılık Sanayiinin Tarihçesi*”, **Uçantürk**, Sayı 313, Haziran 1988.

GÖK, Orhan, “*Millî Harp Sanayimiz*”, **MKEKD**, Sayı 12, Yıl 3, Aralık 1976.

GÜMÜŞ, Mümtaz, “*İnkılabımızda Sanayi-i Harbiye’nin Değer ve Ehemmiyeti*”, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 57, Yıl 5, 1. Teşrin 1937.

“*İnkılabımızda Sanayi-i Harbiye’nin Değer ve Ehemmiyeti*”, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 59, Yıl 5, 2. Teşrin 1937.

GÜRKAN, Celil, “*Amerikan Askerî Yardımı mı?*”, **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1975.

HACISALİHOĞLU, İ.Yaşar, “*Soğuk Savaş Sonrasının Jeopolitiğinden Yanstyanlar Jeopolitik ve Yeni Bir Güç Şeması*”, **Jeopolitik**, Sayı 1, <http://www.jeopolitik.org/jeo-1/haci-1-1.asp>.

HIZLI, Tuncer, “*Top ve Otomotiv Sanayii Müessesesi*”, **MKEKD**, Sayı 7, 1982.

“*İlk Günden Bugüne Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*”, **MKEKD**, Sayı 4, Ekim 1983.

- İSFENDİYAR, Velid, “*Motor Fabrikası Makine ve Teçhizatı*”, **Havacılık ve Spor** , Sayı 396, Ekim 1948.
- İPEKÇİ, Abdi, “*Savunma Anlaşması ve Dış Politikamız II*”, **Milliyet**, 2 Nisan 1976.
- KADIOĞLU, Ekrem, “*Geçmişte ve Gelecekte Türk Savunma Sanayiinin Geliştirilmesi için Hedeflenmesi Gereken Politikalar II*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 14, Sayı 81, 2000.
- KAMOY, Hâcim, “*Türkiye Savunma Sanayiinde ASELSAN’ın Rolü*”, (Hâcim Kamoy Özel Sayısı) **ASELSAN**, Sayı 60, Kasım 2000.
- “*Türk Savunma Sanayiinde ASELSAN’ın Rolü*”, **Dış Ticaret Forum**, Sayı 2, Şubat 1988.
- KANSU, Yavuz, “*Havacılık Politikası*”, **Havacılık ve Spor**, Sayı 406, Ağustos 1949.
- KARAN, Bülent, “*Türk Savunma Sanayiinin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik İhtiyaçları*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara.
- KARAVELİOĞLU, Mehmet Uğur, “*Savunma Sanayiinde İhracatı Artırmak*”, **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7- 8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara., 2000.
- KAYABALI, İsmail; ARSLANOĞLU Cemender, “*Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri*” **Türk Kültürü**, Sayı 116, Haziran 1972.
- KESSLER, M.J., “*İsrael’s Defence Effort- Heavy Eguipment*”, **Arm.Int.**, Vol.9, No. 2, April 1985.
- KILIÇBAY, Ahmet, “*Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Millî Harp Sanayii*”, **Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri** , ATO Yayını, 1975.
- “*Millî Savunma Sanayiine Önem Vermek Gerek*”, **Kemalizm ve Türkiye**, İstanbul, Sayı 13, 1977.
- KOBAN, Emine, “*Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye’deki Gelişimi*”, **Silahlı Kuvvetler**, Sayı 355, 1998.
- KOHEN, Sami, “*Anlaşma Havada*”, **Milliyet**, 8 Nisan 1976.
- “*Kuracağımız Uçak Motor Fabrikası*”, **Havacılık ve Spor** , Sayı 358, Ağustos 1945.
- KURAT, Yuluğ Tekin, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Alman Ticareti*”, **Bellekten**, Cilt XXV, No.97-100.
- KUTLUHAN, Bora, “*Millî Gemi Projesi*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004.

“Denizlerimizin Gururlu Bekçisi Türk Deniz Kuvvetleri”, **Savunma ve Havacılık** , Cilt 18, Sayı 20613, 2004.

KÜLEBİ, Ali, “*Ulusal Savunma Sanayii, Harcamaları, Projeleri ve Geleceği*”, **TUSAM Ulusal Güvenlik ve Stratejileri Araştırma Merkezi**, <http://www.tusam.net/makaleler.aspx?id=168&sayfa=5>, 01.03.2005.

“*Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*”, **Kimya Mühendisleri Mecmuası**, Cilt 2, Yıl 5, 1966.

“*Makine Kimya Endüstrisi Kurumu Hakkında Bilgi*”, **MKEKD**, Sayı 12, (Ağır Sanayii Özel Sayısı),1976.

MANİSALI, Erol, “*Türkiye'nin Savunma Politikası ve Ulusal Savunma Sanayii*”, **Dış Politika**, Sayı 4, Ankara, 1974.

MERAY, Seha L., “*Amerika Amerika*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1975.

MOLL, Frederick J., “*Türkiye'nin Tank Modernizasyonu*”, Çev: Necip Geylani, **MKEKD**, Sayı 31, Ocak 1986.

MSBS.S.D.İ. D. Bşk.lığı , “*21 nci Yüzyılda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Modernizasyon Hedeflerine Ulaşmada Millî Savunma Bakanlığının Rolü*”, **Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, 2000.

“*Mühimmat Üretimi ve MKEK*”, **Savunma ve Havacılık** , Cilt 7, No.4, Temmuz-Ağustos 1993.

NEFTÇİ, Hüseyin, “*Off-Set İşlemleri, Off-Set Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Cilt 1, Ankara,

OPIE, Redvers, “*Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi*”, Çev : Cemal Mıhçıoğlu , **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt VIII , Sayı 1-4, 1953.

ORKUNT, Sezai, “*Silah Ambargosu ve Kıbrıs Sorunu Nasıl Çözülür*”, **Milliyet**, 17 Mart 1977.

“*İkili Anlaşmalar Üsler ve Tesislerin Genel Mahiyeti*”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1969.

“*İkili Anlaşmalar*”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1969.

“*İkili Anlaşmalara İlaveler Nelerdir?*”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1969.

“*İkili Anlaşmalar, Anlaşma ve Düzeltme Çareleri*”, **Cumhuriyet** , 22 Mayıs 1969.

“İkili Anlaşmalar, Mevcut Üsler ve Mevziler”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1969.

“Silahlı Kuvvetler Sorunu”, **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1968.

ORKUNT, Sezai; İNAN, Kamran; ALTUĞ, Yılmaz, “Türk Amerika Birleşik Devletleri Anlaşması Ne Getiriyor”, **Milliyet**, 4 Nisan 1976.

ÖRÜN, Sıtkı Sunday, “Savunma Sanayinin Yeniden Yapılandırılmasıyla İlgili Düşünceler” **Savunma ve Havacılık**, Cilt 18, Sayı 20613, 2004.

ÖNCE, Mesut, “Taşkızak Tersanesi”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1973.

ÖZDOĞANCI, Sina, “Türk Deniz Kuvvetlerinde Gemi İnşa Faaliyet ve Hamleleri”, **Deniz Kuvvetleri**, Cilt 74, Sayı 460, 1968.

ÖZTÜRK, Ali Rıza, “Mühimmat Fabrikası”, **MKEKD**, Sayı 7, Ocak 1984.

ÖZTÜRK, A. Turan, “Türk Savunma Sanayinin Gelişimi ve Moral Yönü”, **1nci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri**, 12-13 Ekim 1995, Ankara.

PEKER, Orhan, “Savunma Sanayiinde Yerli Katkı”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara.

SERİN, Necdet, “Savunma Sanayinin Teknolojik Gelişmelerdeki Rolü”, **Kemalizm ve Türkiye**, İstanbul, Sayı 101, 1984.

SEZGİN, Selami, “Türkiye’de Savunma Harcamaları”, **Türk Savunma Sanayinin Dünyü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 7-8 Kasım 2000, SSM Yayını, Ankara, 2000.

SOMER, Tarık, “Harp Sanayinin Teknolojik Meseleleri”, **Töre**, Ankara, Sayı 70, 1977.

SOMEL, Vedat, “Harp Sanayii ve Özel Sektör”, **İstanbul Sanayi Odası**, Sayı 83 , İstanbul, 1973.

“Özel Sektör’ün Harp Sanayiine Yönelmesinde Alınacak Tedbirler” , **İstanbul Sanayi Odası**, Sayı 4, İstanbul, 1973.

“Millî Savunmada Sanayi Gücünün Yeri ve Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası**, Sayı 9, İstanbul, 1969.

SÖYLERKAYA, Suat, “Türkiye’de Millî Harp Sanayii”, **Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri**, 2-4 Ocak 1975, Ankara.

- SÜMEN, Azmi, “*Barut, Patlayıcı Maddeler Malzemesi İmalâtında Yenilikler*”, **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 58, Yıl 5, 2. Teşrin 1937.
- SÜMER, Kutluk Kağan, “*Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi*”, **Güvenlik ve Stratejileri**, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2005.
- ŞENEL, M.Levent; DOĞRUSÖZ Şaduman, “*Dünyada ve Türkiye’de Savunma Sanayii Politikaları ve Çok Uluslu Ortak Tasarım, Geliştirme ve Üretim Programları*”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara.
- ŞİMŞEK, Göksen, “*Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi*”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara.
- ŞİMŞEK, Muammer, “*Askerî Harcamaların Ekonomik Etkileri*”, **Silahlı Kuvvetler**, Sayı 338, Ekim 1993.
- STEİNBERG, Gerald, “*Israel*”, **The structure of the Defense Industry**, London, 1983.
- TANYER, Turan, “*Tophane-i Amire’den Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna*”, **MKEKD**, Sayı 99-100, 1995.
- “*Tarihte Taşkızak*”, **Savunma**, Kasım 1998.
- “*Taşkızak Tersanesinin Dünü ve Bugünü*”, **İstanbul Sanayi Locası**, Cilt 1, Sayı 4, 1981.
- TEKELİ, Esat, “*Dış Yardım Bahsinde Amerika İle Rusya Arasında Bir Mukayese*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1958.
- “*Amerikan Yardımının Son Şekilleri*”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1958.
- TERZİOĞLU, Sait Arif, “*Donanmanın Gerilemesi ve Cumhuriyet*”, **Derya**, Sayı 54, Mart 1972.
- TOKGÖZ, Sedat, “*Savunma Sanayii Açısından Türk Sanayiinin Genel Durumu*”, **Kemalizm ve Türkiye**, İstanbul, Sayı 10, 1985.
- “*Tophane-i Amireden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’na*” **MKEKD**, Sayı 99-100, Yıl 1995.
- TUNÇAY, Mete, “*İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 35, Kasım 1986.
- “*Türkiye ve TSK Modernizasyon Faaliyetleri*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt 14, Sayı 79, 2001.

TÜMER, Kaynak, “*Savunma Sanayisinde Uluslararası İşbirliği*”, **Savunma Sanayiinde Stratejik İlişkiler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 10-11 Aralık 2002, Ankara.

“*Türk Harp Endüstrisi’nin Doğuşu ve Makine Kimya Endüstri Kurumu’nun Tarihçesi*”, **MKEKD**, Sayı 21, Yıl 1979.

“*Ulusal Savunma Sanayiine Doğru*”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt14, Sayı 79.

ÜLMAN, Haluk, “Türk Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği” **Forum**, Sayı 165, 15 Şubat 1961.

ÜSTÜNEL, Besim, “NATO, Avrupa’nın Entegrasyonu ve Türkiye”, **Forum**, Sayı 17, 21 Haziran 1961.

YÜKSEL, Nuri, “*Havacılık Sanayii Üstüne Düşünceler*”, **Ocak**, Mayıs 1973.

ZAIM, Mehmet, “*Savunma Sanayiinin Bilimsel ve Teknolojik Boyutu*”, **Savunma Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu**, Ankara, 1997.

ZİYA, Şakir, “*90 Sene Evvel Harp Sanayimiz*”, **Büyük Çağ**, İstanbul, Sayı 1, 1947.

ZİYLAN, Aytekin, “*Savunma Sanayii Kuruluşları*”, **MSB Teknik Hizmetler Daire Başkanlığı Yayını**, Ankara, 1995.

“*Savunma Sanayii*”, **ASELSAN**, Sayı 26, 1995.

ZUSY, Fred J., “*Washington’da Bize Dair Neşredilen Gizli Vesikalar*”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1959.

VI. İNTERNET ADRESLERİ

<http://www.aselsan.com.tr/gyturk/gyilkt.htm>.

<http://www.aselsan.com.tr/gyturk/gyilkt>.

<http://www.dzkk.tsk.mil.tr/turkce/Modernizasyon.asp>.

<http://www.hvkk.tsk.mil.tr/HavaUzay/projeler>.

<http://www.kkk.tsk.mil.tr/internet/01GenelKonular/Modernizasyon>.

www.tskgv.org.tr/kurulus_tarihi/kurulus_tarihi.htm.

<http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/otokar>.

<http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/kalekalip.html>.

<http://www.sa-der.org.tr/tr/firmalar/nurolmakine.html>.

<http://www.tai.com.tr>.

<http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natogenis.htm>.

<http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/natoaltyapi.htm>.

http://www.tskgv.org.tr/istirakleri/havelsan_teknoloji_radar.htm.

EK'LER LİSTESİ

- EK- A** Türkiye'de özel harp sanayiinin kontrolü hakkındaki 3763 sayılı kanun kapsamına giren harp malzemelerinin 10.02.1949 tarihli listesi.
- EK- B** Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Müdürlüğünün, Askeri Fabrikalar Satış Birliği adlı teşkilatın kurulması hakkındaki talimatnamesi.
- EK- C** Hava kuvvetlerinde bulunan tayyarelerin yedek parçalarının Nuri Demirağ fabrikasına yaptırılması hakkında 1Ağustos 1942 tarihli kararname.
- EK- D** Tepkili motor sanayiinin kurulması hakkında Başbakanlığa yazılan 24 Nisan1946 tarihli yazı.
- EK- E** Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu
- EK- F** Başbakan yardımcısı Barutçunun Marshall Yardımları hakkında Başbakan Hasan Saka'ya yazdığı şifreli tel.
- EK- G** Amerika Birleşik Devletlerince Türkiye'ye yapılacak yardımdan münhasıran millî savunma ihtiyaçları için sağlanacak maddelerin vergi muafıkları hakkında kanun tasarısı
- EK- H** Savunma Sanayii Güvenliği Kanunu
- EK- I** Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kuruluş Kanunu
- EK- İ** Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Resmi Senedi

T. C.
BAŞBAKANLIK
KARARLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

KARAR

3

8799

Türkiye'de harp silâh ve mühimmatı yapan hususî sanayi müesseselerinin kontrolü hakkındaki 3763 sayılı kanunun şumulü içine giren harp silâh ve mühimmatı sanayininin 1949 yılı için ilâşik listede gösterilen harp silah ve malzemesi imalatı olarak tesbiti; Millî Savunma Bakanlığının 28/12/1948 tarihli ve 1014 sayılı yazısı ve Ekonomi Bakanlığının 3/1/1949 tarihli ve 27/8 sayılı mütalâası üzerine, adı geçen kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 10/2/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail

Başbakan <i>J. Gündoğdu</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Arif</i>	Devlet Bakanı VE Dışiş. B. V. <i>...</i>	Adalet Bakanı <i>...</i>
Millî Savunma Bakanı <i>...</i>	İçişleri Bakanı <i>...</i>	Dışişleri Bakanı <i>...</i>	Maliye Bakanı <i>B. Arıoğlu</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>...</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>...</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>...</i>
C. ve Tekel Bakanı <i>D. F. T. Bülge</i>	Tarım Bakanı <i>...</i>	Ulaştırma Bakanı <i>...</i>	Çalışma Bakanı <i>...</i>

050 01 01 2 118 100 20

1949 yılına mahsus harb silah ve mühimmatı sanayiinin,3763 sayılı kanuna göre,nelerden ibaret olduğunu gösterir listedir.

- 1- Tayyare
- 2- her cins top ve yivsiz sıkahlar, aksamı ve teferrüatı
- 3- Her cins top mermisi, tapası, kovanı, kapsülü, bilumum ~~silah~~ fişekleri
- 4- Her cins makinalı tüfek, aksamı, malzemesi ve teferrüatı ve fişekleri
- 5- Her cins tüfek, teferrüatı ve aksamı(av tüfekleri haric)
- 6- Tüfek ve makinalı tüfek fişekleri (av fişekleri haric)
- 7- Her cins tabanca ve fişekleri
- 8- Her cins bomba ve tapası
- 9- Her cins mayın, paravan ve antiparavanlar
- 10- Torpido ve aksamı
- 11- Her cins işaret, tenvir fişekleri ve raketler
- 12- Alev makinaları
- 13- Her cins sis cihaz ve vasıtaları
- 14- Zehirli gaz cihaz ve vasıtaları
- 15- Her cins kapsül ve buna ait ecza maddeleri
- 16- Dumanlı,dumansız bilumum barutlar
- 17- Her nevi infilak ve tahrib maddeleri
- 18- Muharebe tankı
- 19- Zırhlı otomobil ve keşif arabaları
- 20- Süvari kılıcı ve mızrağı
- 21- Kasatura ve süngü
- 22- Tahrib makina ve vasıtaları
- 23- Askeri maksatlar için kullanılan bilumum optik malzeme

080	28	01	02	118	100	20
-----	----	----	----	-----	-----	----

T . C .
M . M . V .
Askeri Fabrikalar
Tekâüt ve Muavenet Sandığı
Müdürlüğü
Sayı :

T A L İ M A T N A M E

Askeri Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı teşkiline müteda-
ir 3575 sayılı kanunun 10 uncu maddesinin 8 inci fıkrasındaki selâhiye-
te istinaden faâliyeti Askeri Fabrikalar kolonilerine münhasır olmak ü-
zere mahdud sermayeli (Askeri Fabrikalar Satış Birliği) namı tahtında
bir teşekkül kurulmuştur.

I - Sermaye:

- A) Askeri Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığının "B" kısmı
ihtiyat sermayesinden (Gelir sermayesi) ayrılacak.
B) Sermayenin işletilmesinden hasil olacak temettü.
C) Sandığın vereceği sermaye esas sermayedir. Bu sermayenin
işletilmesinden hasil olacak temettü ihtiyat sermayeyi teşkil eder.
D) Sandığın koyacağı sermayenin satış birliğine devrinin bir
def'ada olması şart değildir. Sandık İdare Meclisinin vereceği kararlar
la tayin edilecek makadîr için hesap cari suretile bir kredi açılır ve
lüzum hasil oldukça birliğe devredilir.

2 - Teşkilât ve İdare:

- A) Satış Birliği Sandık İdare Meclisinin daimi murakabe ve
mes'uliyeti altındadır. Sermayenin işletilmesi hususunda lüzumlu tali -
matlar mezkûr meclis tarafından tanzim ve tatbik edilir.
B) Satış Birliğine lüzumlu olacak memur ve müstahdem kadrosu
ihtiyaca göre Sandık Müdürlüğünce ihzar ve İdare Meclisinin tasdikından
sonra M. M. Vekâletinin tasvibile mer'iyete girer.
C) Satış Birliğinin idaresile muhasebesinin murakabesi san-
dık müdürü ve muhasebecisi tarafından yapılır.
D) Sandık Satış Birliği için ana bir hesap açmak suretile mu-
hasebeyi tedvir eder. Müfredat ve kâr zarar hesapları birlik hey'etinin
mes'uliyetindedir. Hesapların sureti tanzim ve tatbikına mütedair fôr-
müller sandıkça ihzar ve İdare Meclisinin tasvibine iktiran ettikten
sonra mer'iyete girer. Birlik hey'etleribu hesapları hüsnü suretle ted-
vire ve yedi emanetlerine tevdi edilen nukud ve ayniyatı hüsnü suretle
muhafazasına ve vaktizamanilede lüzumlu hesapların sandık müdürlüğüne
vermeğe mecburdur.

Muayyen müddet zarfında hesabatin verilmemesi ve herhangi
bir ziya halinde sandık müdürlüğünce lüzumlu her türlü tedabir ittihaz
ve icabı hale göre işe vaz'iyet edilerek işlerin seyir tabiisinde cer-
yani yanı temin edilir.

10710	1	58	125/10
-------	---	----	--------

E) Birlikte nakit ve ayniyata her vaziyet; İdare Meclisinin tayin edeceği kadar kefalet vermeğe mecburdur.

3 - Masarifat:

A) Birliğin idare ve hesabatının tutulması için istihdam edilecek memur ve müstahdemlere verilecek ücretler.

B) Kırtasiye , Telefon , Tanzifat , Tenvirat mallara tevzii mümkün olmayan nakliye , teshin vesair müteferrik masrafları.

C) Fire , sun'i taksire muhavvel bulunmayan her türlü zarar , amortisman?

D) Sandığın vaz edeceği sermaye için sandık İdare Meclisinin münasip göreceği faiz.

4 - Umumi hükümler :

A) Birliğin bütün mevcudu ile alacakları ve sermayesinin işletilmesinden hasıl olacak kârlar 3575 numaralı kanunun 12 inci maddesinde sandığa verilen hakka rüçhanları haizdir.

B) Askeri Fabrikalar Tekvüt ve Muavenet Sandığına dahil olan mensubın birliğin tabii azasındadırlar.

C) Birlik peşin alış verişde bulunmakla beraber azalarına mali kudretleri dahilinde ve İdare Meclisinin tanzim edeceği talimatında tasrih edilecek gelirleri nisbetinde çok mahdut kredilerle^{de} mal verebilir.

D) Birlik matlubatını tahsil ve birliğe veya namına açılacak hesaba tevdi etmeyen Fabrika idare hey'etleri bu yüzden tahsilsiz kalan mebalığı %10 fazlasile ödeyeceklerdir.

E) Birlikte bulunan her hangi bir meta sandık mensubu olmayan hiç bir kimseye satılamaz, borç ve ariyeten verilemez ve İdare Meclisinin tanzim edeceği talimat ve açılan krediler haricinde hiç bir kimseye hususi bir muamele tatbik edilemez.

F) Birliğin merkezi Ankaradadır. Fabrikaların vaziyet ve mevcutlarına göre açılacak şubelerle bu şubelere tahsis edilecek sermaye, idare şekilleri ve birliğin diğer bircümle hususata idare meclisinin tanzim edeceği talimat ile tayin ve tesbit edilir.

G) Satış Birliği hey'etile muhtelif mahallerdeki satışa memur hey'etlerin kimlerden ibaret olduğu ve vazifeleri talimatta İdare Meclisi tarafından tayin ve tesbit olunur.

H) Kanunun 6 inci maddesi mucibince sandığın bir cüzi olan işbu Satış Birliğinede fabrikaların binalarından münasip bir yer bilâ bedel verilir.

J) Birliğin devre sonunda irae edeceği bilânço vaziyetine, birliğin sermayesinin tezyidi aşağıdaki şekilde vukua gelir:

100	10			58	295	10
-----	----	--	--	----	-----	----

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

2
18992

GİZLİLİĞİ 20 106 1994 tarih ve
03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

Kararname

Hava kuvvetlerinde bulunan tayyare , motör ve kara nakil vasıtalarının tamiri ve bazı yedek parçaların imali işlerinin, İstanbul'da Beşiktaş ve Yeşilköyde Nuri Demirağ tarafından kurulan tayyare fabrikalarına 2490 sayılı kanunun 46 ıncı maddesinin (K) fıkrasına tevfiken , pazarlıkla yaptırılması; Millî Müdafaa Vekilliğinin 16/6/1942 tarihli ve 6/269 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 16/7/1942 tarihli ve 112233/3230 sayılı mütalânamesi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince - 1 Ağustos 1942 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail İnönü

Bş. V. ve Ha.
Vekil Vekili

Ad. V.

M. M V.

Da. V.

Ha. V.

E. Sarıoğlu

M. Nemmenç

A. B. Akın

Ma. V.

Mf. V.

Na V.

İk. V.

S. İ M. V.

M. N. Akın

Y. Güzel

A. F. Celal

Y. D. D. D.

G. İ. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

B. Karadağ

S. R. H. Akın

F. S. S.

S. D. U.

030 18 01 02 99 67 13

M. Demirel - J. J. J.

T. C.

Genelkurmay Başkanlığı

Hv. Kur. Bşk.

XIV. Şube

Kısım: 3.....

Sayı: 6.8.339

ANKARA

241 Nis. /1946

Özeti: Tepkili motör senayiinin kurulması hk.

Yüksek Başbakanlığa

M.S.Bakanlığının 14/Mart/946 Gün Hava Müsteşarlığı Fen Şubesi 100120 sayılı yazıları karşılığıdır:

1-Kurulması arzu edilen Tayare motoru Fabrikası için harpten evvel M.S.Bakanlığı tarafından Bristol Fabrikasıyla yapılmış olan temaslara neticesi olarak, İngiltere Hükümetinin müracaatı üzerine, harp senelerinde meydana gelen inkişafları ve yeni motor tiplerini incelemek üzere İngiltereye gönderilmiş olan M.S.Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı Yüksek mühendislerinden mürekkep teknik kurulun raporu incelenmiştir.

İlişği

2- Bu inceleme sonucunda:

- Gaz Turbinli motorların Havacılıkta mühim bir inkilap yapmış olduğu,
- Bu yüzden motor tekniğinin ve genel olarak tayyare senayiinin bu gün tarihi bir dönüm noktasında bulunduğu,
- Yakın bir devrede pistonlu motorların harp tayyarelerinden temamiyle kalkacağı,
- İngilterede tayyare motoru yapan beş fabrikanın bu yeni motorları yapmakta oldukları,
- Yeni tepkili tayyarelerin haiz oldukları sürat üstünlüğü dolayısıyla eski av tayyarelerinin hiç istifade edilemez bir silah haline geldiği anlaşılmaktadır.

3- Hava senayii olmayah devletlerin ufak dahi olsa bir hava kuvvetini yaşatamayacakları hakikatini İkinci Dünya harbi bir çok misallerle bir defa daha ve çok katı olarak isbat etmiş bulunmaktadır. Hava senayiine sahip olmadığımız için Hava Kuvvetlerinin harp içinde tayyaresiz kaldığı çok zamanlar olmuş ve Müttefiklerin ikinci ve hatta üçüncü sınıf silahlarından dahi yeter adette temine muvaffak olunmadığı gibi malzemesizlik yüzünden harp süresinde ve elanda esaslı bir eğitim programı tatbikine imkân bulunamamıştır. Bu itibarla Memleket savunmasını emniyetle sağlayabilmek için yurdumuzda Hava Sanayiinin bir an evvel kurulması zarureti vardır.

4- Bu zarureti karşılamak üzere Pistonlu tayyare motor fabrika-

Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. nun yazılması lâzımdır.

030	10			58	096	14
-----	----	--	--	----	-----	----

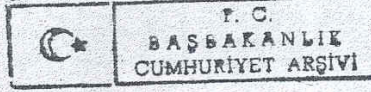
Genelkurmay Başkanlığı

Hv. Kur. Bşk.

XIV. Şube

Kısım: 3

Sayı: 68.339

ANKARA

24 / Nis. / 1946

si kurulması için gerekli teçhikleri yapmak amacıyla gönderilmiş olan yüksek mühendislerden mürekkep kurulun, inceleme sonucunda yeni tip motörlerin pistonlu motörlerden bir çok bakımlardan üstün olduğu kararına olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kurul, vermiş olduğu raporda, bu motörlerin yurdumuzda şimdiden imallerinin mümkün olacağı kanaatini belirtmekte ve henüz başlangıç safhasında bulunan bu motörlerin daha karışık bir hale gelmeden Türkiye'de de işe başlanmasını teklif etmektedir.

5-Pistonlu motörler üzerinde inceleme yapmak üzere gönderilmiş olan bu kurulun teklifi, yurdumuzda kurulması gereken tayyare motör senayinin, pistonlu motörler esaslı üzerinemi yoksa turbinli motörler esaslı üzerinemi kurulması hakkında esaslı bir karara varılmasını gerektirmektedir.

6-Genelkurmay'ca yapılmış olan incelemelere ve alınan malumata göre; bu tip tayyareler ikinci dünya harbinin son safhasında kullanılmıştır. Halen gerek İngiliz hava kuvvetlerinde gerekse Amerikan hava kuvvetlerinde bir çok birlikler bu tip tayyarelerle teçhiz edilmiştir. Fransızların da bu tayyareleri 947 senesinde seri halinde yapacakları öğrenilmiştir.

7-Binaenaleyh, gerek tayyare ve gerek motör senayii bakımından heyet raporunun önemle göz önünde tutulması ve kendi Hava sanayimizin kurulmasında tepkili motör tipinin kabulü esaslı üzerinde teknik incelemeler yapılmasının uygun olacağını ve bu hususta varılacak sonucun bildirilmesine müsaadelerini arz ederim.

8-Bilgi için Yüksek Baş Bakanlığa ve gereği için Milli Savunma Bakanlığına arz edilmiştir.

Genelkurmay Başkanı
Orgeneral

K. Arbay

030	10			58	396	14
-----	----	--	--	----	-----	----

Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. nin yazılması lazımdır.

BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih: 24 Nis 1946
24 4-936 / 1896

2

MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU KANUNU

Kanun No:5591 (Resmi Gazete ile neşir ve ilanı:15 Mart 1950-Sayı:7457)

BİRİNCİ BÖLÜM
Genel Hükümler

Kuruluş

MADDE 1- (Değişik-22.5 1957 tarih,6973 sayılı kanun madde 7-12.3.1964 tarih,440 sayılı kanun madde-36) 3460(440) sayılı kanuna tabi olmak ve tüzel kişiliğe haiz bulunmak üzere(MAKİNE ve KİMYA ENDÜSTRİ KURUMU) kurulmuştur.Bu Kurum Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlıdır.Kurumun Merkezi Ankara'dır.Kurum,yurt içinde ve dışında şubeler açılabilir ve temsilciler bulundurabilir.

Kurumun yapacağı işler

MADDE 2- Kurumun yapacağı işler şunlardır:

a. Her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askerî ihtiyaca yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler ve diğer her türlü eşya levazım ve yedek parçalat imal etmek ve seri halinde büyük ve küçük tadil ve ıslah işlerini ve diğer tamirleri yapmak,

b.Tesisleri ve imkanları ile karşılayabileceği sivil ihtiyaçlara ait her türlü imalat ve tamirat yapmak,

c. 4374 sayılı kanununun 1. maddesinde yazılı tekel maddeleri yapmak,

d. "a,b,c" fıkralarında sayılan işleri görmek üzere lüzumlu her türlü tesisleri kurmak ve mevcutları da tevsi ve ıslah etmek,

e. (a) ve (b) fıkralarında yazılı maddelerin ticaretini yapmak,

Kurum,yukarıdaki fıkralarda sayılmayıp da kendi iştigal sahasına giren sair işleri de yapabilir.

Millî Savunma Siparişleri

MADDE 3- Millî Savunma Bakanlığı 2.madde mevzuuna giren bütün ihtiyaçlarını Makine ve Kimya Endüstrisi kurumuna sipariş etmeğe mecburdur.

Bu Bakanlık ihtiyaçları için Kuruma verilecek yıllık siparişler, Bakanlık ve Kurum tarafından birlikte tespit olunur ve müteakip yıl iş programının tanzime esas olmak üzere evvelinden Kuruma bildirir.

Bu ihtiyaçlardan vasıf, zaman ve miktar bakımlarından Kurumca karşılanmak kısımlar başkaca satın alınabilir.

Kurum; tesislerini, imkanları dahilinde, Millî Savunma Bakanlığında alacağı siparişleri karşılayacak bir halde bulundurmaya mecburdur.

Millî savunma bakanlığınca, kuruma yapılan siparişler için 2490 sayılı kanun hükümleri uygulanmaz. Bu siparişler için, 1050 sayılı kanunun, 83. maddesi gereğince ve karşılığında teminat aranmadan sipariş bedelinin en az %50 nispetinde avans verilir.

Malzeme Stokları

MADDE 4- Millî Savunma Bakanlığı, bedeldi ile muhafaza giderleri Bakanlık bütçesinden ödenmek üzere Kuruma harp ihtiyatı stokları yaptırılabilir. Kurum; bu stokları aynen iade edilmek veya bedeli siparişleri mahsup olunmak şartıyla adı geçen Bakanlığın muvaffakiyetiyle kullanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Malî Hükümler

Sermaye

MADDE 5- (değişik 23.3.1971 tarih 1381 sayılı kanun madde 1) Kurumun sermayesi (1.000.000.000)liradır.

MADDE 6- Kurumun sermayesi aşağıdaki kaynaklardan terekküp eder :

- a) Bu kanunun 18.maddesi gereğince Kuruma intikal edecek her çeşit kıymetler,
- b) Hazineye ait menkul ve gayrimenkul mallarla 19.madde gereğince Kuruma devredilecek tesislerin 7.maddeye göre tespit olunacak değerleri,
- c) 9.maddeye göre sermayeye eklenecek karlar,
- d) Malîye Bakanlığı bütçesine her yıl konulacak ödenekler.

MADDE 7- 6.Maddesinin (B) fıkrası gereğince Kuruma devredilecek menkul ve gayrimenkul malların değerleri, Millî Savunma, Malîye ve Sanayi Teknoloji Bakanlıkları ile Yüksek Denetleme Kurulu ve Kurum temsilcilerinden toplu bir heyet tarafından takdir ve tespit olunur.

Krediler

MADDE 8- Kurum,Bakanlar Kurulu kararıyla faizli veya faizsiz,ikramiyeli veya ikramiyesiz, kara iştirakli veya iştiraksiz uzun vadeli tahviller çıkarılabileceği gibi 15 yıla kadar vadeli istikrazlar yapabilir.Bunların tutarı Kurumun itibari sermayesinin yarısını geçemez.

Malîye Bakanlığı Kurumun yapacağı 10 yıl ve daha uzun vadeli istikrazlara kefalet yapılabilir.

Kâr Taksimi ve İhtiyatlar

MADDE 9- Elde edilecek kârlardan 3460 sayılı kanun 42.maddesine göre ayrımlar yapıldıktan sonra bakiye itibari sermayenin dörtte birine ulaşınca kadar fevkalâde ihtiyat olarak ayrılır.

Bu miktarlar dolduktan sonra kâr sermayeye ilave olunur.

Fevkalâde ihtiyatlara Malîye Bakanlığı bütçesine konacak ödeneklerle yapılabilir.Kurumun zararları yukarıda yazılı ihtiyaçlardan oluşur.

Vergi ve Resim Muafiyetleri

MADDE 10- a. Kurumun Millî Savunma Bakanlığına yapacağı teslimlerde elde edeceği kârlar,kazanç ve buhran vergileriyle zamlarından,gelir ve Kurumlar vergilerden ve bu vergiler yerine geçecek olan vergilerden;

b. (Değişik, 20.711953 tarih 6179 sayılı kanun madde 1) Kurumunun Millî Savunma Bakanlığına veya memleketimizin de dahil bulunduğu milletler arası savunma teşkilatına teslim edeceği her türlü malzeme, teçhizat, vasıtalarla yedek parçalarının imalinde ilk madde veya yardımcı madde veya işletme malzemesi olarak kullanılmak üzere kurum tarafından yabancı memleketlerden getirilecek maddeler (miktarı ve memleket içinde ihtiyaca yeter derecede tedarikinin mümkün bulunmadığı Malîye,Ticaret,Sanayi ve teknoloji Bakanlıklarının müşterek teklifi üzerine bakanlar Kurulunca tespit ve kabul edilmek kaydıyla)ithal alınan, Hazineye, Özel İdare ve Belediyelere ait her türlü vergi, resim, harç ve zamlarından ve gümrük ardiye ücretleriyle rıhtım resminden,

c. (b) fıkrasında yazılı maddelerden yurt içinde kısmen imal ve istihsal edilip satın alınacaklar Kuruma teslimlerde muamele vergisinden muafır.

MADDE 11- (15.2.1958 tarih 7076 sayılı kanunla kaldırılmıştır.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İdare ve Murakabe Organları

MADDE 12- (Bu maddedeki özel hüküm 12.5.1964 tarih 468 sayılı kanunun 9.maddesiyle kaldırılmış ve Kurumun murakabesi aynı kanunla kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonuna bırakılmıştır.)

MADDE 13- Kurum ve Müesseselerin işlem ve hesapları üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu ve Başbakanlık Yüksek

Denetleme Kurulunun yapacağı inceleme ve denetlemeler Kurum işlerinin hususiyetine uygun bir şekilde gizli olarak yapılır.

3460 sayılı kanuna göre Başbakanlık Yüksek Denetleme Kuruluna ve diğer mercilere gönderilmesi gereken her türlü kâğıt ve vesikalar, Kurum Genel Müdürlüğünde, Müessese Müdürlüklerinde ve İşletmelerde incelenir. Bunlardan adı geçen kanuna göre Başbakanlık Yüksek Denetleme Kuruluna verilmesi zaruri olanların bu Kurula ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu tarafından hazırlanacak raporların Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına ve Kurum Genel Müdürlüğüne verilme şekli, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Başkanlığı ve Kurum Genel Müdürlüğü arasında kararlaştırılır.

Bu raporların teksir ettirilmesi veya bastırılması Kurum Genel Müdürlüğü tarafından yapılabilir.

Kurum ve müesseselerine ait bilanço, kar ve zarar hesapları, Başbakanlık Yüksek Denetleme raporları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi kamu iktisadi teşebbüsleri Karma Komisyonu zabıt ve kararları tevzi, neşir ve ilan edilemez.

MADDE 14- (440 sayılı kanun 12.3.1964 tarih değişik)

Kurum biri genel müdür olmak üzere..... kişilik bir yönetim kuruluca idare olunur.

Yönetim Kurulu bir üye sanayi ve Teknoloji Bakanlığının,bir üye de Malîye Bakanlığının teklifi üzerine bakanlar kurulu kararıyla tayin olunur.

..... üyelerin (Genel müdür hariç) hizmet süreleri için 3 yıldır. Süresi bitenlerin yeniden tayinleri caizdir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının teklif edilecek üyeden birinin askerî fabrikalarda ve Kurumda veya resmi ve hususi endüstri teşekkül ve müesseselerinde veya Millî Savunma Bakanlığının Makine ve kimya sanayii ile ilgili teknik teşkilatında en az beş yıl başarılı hizmet görmüş olmaları şarttır.

MADDE 15- Kurumun bir genel müdür ve lüzumu kadar yardımcısı bulunur. Genel Müdür ve yardımcılarının yüksek tahsil görmüş olmaları ve teknik işlerle meşgul olacak yardımcılarını da yüksek mühendis olmaları şarttır.

Genel Müdür ve Genel Müdür yardımcıları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının inhası üzerine Bakanlar Kurulunca atanır. (440 sayılı kanunun 10.maddesiyle bu şekli almıştır.)

Genel Müdür, Kurumun en büyük icra amiri olup Kurumun bütün iş ve işletmelerinin kanunlara ve tüzüklere, Yönetim Kurulu kararlarına ve Kurumun iştegal konularının

icaplarına göre sevk ve idare eder.Genel Müdür, tesislerin iç ve dış emniyetinin koruyucu her türlü tedbirleri almak ve uygulamakta yetkilidir.

Genel Müdür yardımcıları, Genel Müdürdan alacakları direktif ve yetkiyle onun adına hareket ederler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **Çeşitli hükümler**

Personel İşleri

MADDE 16- Millî Savunma Bakanlığı Kurumunun muvaffakiyetiyle personel yetiştirmek için masrafı bakanlık bütçesinden ödenmek üzere Kurum,müessese ve işletmelerinden eğitim ve staj maksadıyla faydalanabilir ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının isteği üzerine müessese ve işletmelerin sanatkar erlerle de takviye edebilir.

Sanatkar erlere ehliyetlerine göre kurumca gündelik verilir bu taktirde bunlara Millî Savunma Bakanlığı Bütçesinden aylık,yiyecek ve giyecek gelirleri verilmez.

MADDE 17- Kurum, teknik ve personel ihtiyacının karşılamak üzere yurt içinde ve dışında öğrenci okutabileceği gibi kendine lüzumlu mütehassıs elemanları da yetiştirir.

Kuruma İntikal Edecek Tesisler

MADDE 18- Aşağıda yazılı fabrika ve tesislerle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Grup Müdürlüklerinin bütün menkul ve gayrimenkul mevcutları alacak ve borçları 2013-2236 sayılı kanunlar gereğince işletmekte olan döner sermayelerle bundan mütevellit alacak ve borçlar ve çeşitli kanun ve tüzüklerle askerî fabrikaların tanınmış olan bütün hakları ve yetkileri bu kuruma intikal eder.

- 1- Kırıkkale'deki fabrika ve tesisler,diğer büyük binalar,
- 2- Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikaları,
- 3- Ankara Fişek Fabrikası,
- 4- Ankara Silâh Fabrikası,
- 5- Ankara Marangoz Fabrikası,
- 6- Mamak Gaz ve Maske Fabrikası
- 7- Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmalathanesi,
- 8- Bakırköy Barut Fabrikası,
- 9- Silâhtarağa Av Fişeği Fabrikası

MADDE 19- 18. maddede yazılmış olanlar dışında kalıpta Millî Savunma Bakanlığınca işletilen fabrika ve sabit tamirhaneler, Kurumun isteği ve Millî Savunma ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının teklifi üzerine ilerde Bakanlar Kurulu kararıyla 18.madde hükümlerine göre devredilebilir.

Şu kadar ki sözü edilen tesisler içinde doğrudan doğruya istihsale yarayan makineler, alât, edevat,malzeme ve hurdular kurumun isteği üzerine Millî Savunma ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkların kararıyla kuruma intikal eder ve bunların kıymetleri ödenmiş sermayeye ilave olunur.

MADDE 20- 18. ve 19. maddeler hükümlerine göre yapılacak devir, intikal, ferağ ve tescil işlemlerinden dolayı hiçbir vergi, resim ve harç alınmaz.

MADDE 21- Kurumun çalışma konularına giren işer için lüzumlu olan arazi, arsa ve binalardan özel kişilere ait olanlar, Genel Müdürün teklifi ve Yönetim Kurunun kararı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanının tasvibi ile istimlâk kanunu hükümlerince kamulaştırabilir.

(21.maddenin 2. fıkrası 6830 sayılı kanunun 122.maddesi ile değiştirilmiş sonradan 30 ve 35.maddeleriyle kaldırılmıştır.)

MADDE 22- Kurumun ve kuracağı müesseselerin malları, devlet mallarının hak ve rüçhanlarını haizdir.

MADDE 23- (21.7.1950 tarihli 5675 sayılı kanun ile kaldırılmıştır.)

Emniyet ve Muhafaza

MADDE 24- a. Kurum ve müesseselerine ait fabrikalar, atölyeler, deppoılar ve diğer binalar 1110 sayılı Askerî Memnu Mıntıklar Kanununun uygulanması bakımından Askerî mebaniden sayılır.

Bunlardan askerî müfrezeler tarafından muhafazasına lüzum görülecekler mahal ve zaman itibariyle Millî Savunma ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarınca birlikte tespit olunur.

b. Kurum ve müesseselerine ait bütün işyerlerinde siyasî maksatla toplantılar , nümayişler yapılamayacağı gibi bu maksatla Kurum mensuplarına sözlü veya yazılı telkinlerde bulunulamaz.

c. (b) fıkrası hükmüne muhalif hareket edenlerle Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinde yazılı suçları Kurum ve müesseseleri mensupları arasında işleyenler Askerî Ceza kanununun 148. maddesinde yazılı cezalar uygulanır.

d. Kurum topluluğunda vazife alacak olan bilumum memurlar yabancı kadınla evlenemezler. Evlenmiş olanlarla evlenecekler hakkında 1393 sayılı kanun hükümleri

uygulanır. (24. maddenin (d) fıkrasının n2. cümlesi Anayasa Mahkemesinin 22.5.1963 tarih 1963/205-123 sayılı İptal kararıyla hükümsüz kalmıştır).

Tüzük Yapılması

Kaldırılan kanunlar

MADDE 25- Bu kanunun uygulama suretini gösterir bir tüzük yapılır.

MADDE 26 - Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne mütedair. Sermaye verilmesine dair olan 2013 sayılı kanunla buna ek 2263 sayılı kanun kaldırılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Geçici hükümler

Başlangıç Bilançosu

GEÇİCİ MADDE 1- Kurumun bu kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibariyle bir başlangıç bilançosu tanzim olunur.

Başlangıç bilançosunun aktifine:

a. 18. medde gereğince Kuruma intikal edecek bütün menkul ve gayrimenkulların defter kıymetleri ,

b. Bunlardan bugünkü değerleri defter kıymetlerinden aşağı olanlar veya defter kıymetleri olmayanlar, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca tayin edilecek ve Millî Savunma Bakanlığınca bir temsilcisini de ihtiva edecek uzmanlar heyeti vasıtasıyla ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca belirtilecek esas ve şartlar dahilinde takdir edilecek kıymetleri,

c. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünün ve 2013, 2236 sayılı kanunlar gereğince işletilmekte olan döner sermayelerin nakit ve alacakları dercolunur.

Başlangıç bilançosu pasifine:

a. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünün ve 2013, 2236 sayılı kanunlar gereğince işletilmekte olan döner sermayelerin borçları,

b. Bilançonun aktifine ait kıymetler arasında yer alacak olup Millî Savunma Bakanlığınca teslimi gereken her nevi imalât safhası tamamlanmış veya tamamlanmamış mamullerin aktifteki bedelleri.

c. Çürük alacaklar için usulü dairesinde ayrılacak karşılıklar dercolunur.

Bu suretle aktif ve pasif kısımlarına dercolunan kıymetler toplamı arasında fark 6. maddenin (a) fıkrasında yazılı sermayeyi teşkil eder.

Kurumun ilk hesap yılı kanununun yürürlük tarihinden başlar ve müteakip hesap yılının 11. maddede yazılı başlangıç tarihine kadarki zamanı da içine alır.

GEÇİCİ MADDE 2- Geçici 1. maddenin pasif kısmı (b) fıkrasında sözü edilen mamullerden her nevi imalat safhası tamamlanmış olanlarla devir tarihinde yarı halde mamul olup Millî Savunma Bakanlığınca ikmalden vazgeçilmiş olan siparişler bedelsiz Millî Savunma Bakanlığına teslim olunur.

İkmal edilecek yarı mamuller ise ikmal edildikten sonra Millî Savunma Bakanlığına teslim olunur ve ikmalleri için Kurumca yapılan masraflar, nispetinde ilave olunacak karlarla birlikte Millî Savunma Bakanlığına tahsil olunur.

GEÇİCİ MADDE 3- a. Kurum ve müesseselerin işçileri hakkında , müktesep hakları ihlal etmeyecek surette özel bir kanunla işçi sigortalarına devir olunacağı kadar 26.01.1939 tarihli ve 3575 sayılı kanun hükümlerinin uygulanmasına devam olunur.

b. 17.02.1954 tarih ve 6271 sayılı kanunla kanun gereği kaldırılmıştır.

c. 3575 sayılı kanuna göre Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden sandığa yapılmakta olan %3 ve 5 nispetindeki ödemeler kendi mensupları için Kurum tarafından yapılır.

d. Sandık Yönetim Kuruluna Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünce seçilmiş olan 4 üyenin görevleri bu kanunun yürürlüğü tarihinde hitam olunur. Yerlerine Kurum mensupları arasından 4 üye aynı esaslar dahilinde Kurumca seçilir.

e. 26.01.1939 tarihli ve 3575 sayılı kanunun 2. maddesiyle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne verilmiş olan Yönetim Kurulu Başkanlığı görevi Kurum Genel Müdürlüğüne ait olup aynı kanunun 8. ve 44. maddelerinde yazılı yetkilerden Kurum ve Müesseseleri mensuplarının taalluk edenler Kurum Genel Müdürlüğünce kullanılır.

(Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet sandığı 991 sayılı kanunla Sosyal Sigortalar Kurumuna devredilmiştir.)

GEÇİCİ MADDE 4- a. 18. maddede yazılı yerlerde çalışan subay, askerî memur ve sivil aylıklı memurlardan Kurumda görevlendirileceklerle keyfiyet ve kanuni neşrini müteakip yazıyla bildirilir. Bunlar söz edilen tebliğden itibaren 15 gün zarfında Kurumda vazife alıp almayacaklarını yazılı olarak Millî Savunma Bakanlığı ile Askerî Fabrikalar veya Kurum Genel Müdürlüğüne bildirirler.

Kendilerine tebligat yapılmayanlarla vazife kabul etmeyenler Millî Savunma Bakanlığının teşkilatında kalırlar.

Kurumda vazife alacak subay ve askerî memurların, 1076 sayılı kanun ile ek tadilleri hükümleri mahfuz kalmak üzere, Kurumda vazifeye tayinleri tarihinden itibaren muvazzaflık sıfatları hitam bulur

Bu suretle Kurumda kalacakların tayin tarihine, Millî Savunma Bakanlığı teşkilatında kalacakların ayrılma tarihine kadar Kurumda geçen hizmetleri için Ordudaki bütün hakları mahfuzdur.

Kurumun kesin teşkilat kadroları tespit oluncaya kadar uygulanacak ilk kadrolar, Askerî Fabrikalar veya Kurum Genel Müdürlüğünce hazırlanır ve İşletmeler Bakanının tasdikine sunulur .

Bu konudaki tebliğ işleri Askerî Fabrikalar ve Kurum Genel Müdürlüğünce yapılır.

b. (a) fıkrasındaki işlemler tamamlanıncaya kadar, kanunun yürürlüğü tarihinde Askerî Fabrikalarda çalışmakta bulunanları aylık, ücret ve bütün istihkakları, özel kanunlarına göre emsali gibi işleme tabi tutulur. Ödemeler Kurum tarafından yapılır. Bu işlemler 30 Nisan 1950 tarihini geçmez.

c. Askerî Fabrikalar (Kara, Deniz, Hava) ve Millî Savunma Bakanlığı hesabına tahsil ettirilerek yetiştirilmiş ve halen Millî Savunma Bakanlığı teşkilatında çalışmakta olan subay ve askerî yüksek mühendis, mühendis ve kimyagerler müracaat takdirle Millî Savunma Bakanlığı'nın ve Kurum Genel Müdürlüğü' nün muvafakatleriyle Kurum'a nakledilirler.

d. 18. maddede yazılı yerlerde çalışan subay, askerî memur ve sivil aylıklı memurlardan Millî Savunma Bakanlığı teşkilatında çalışmasına lüzum görülenler bu kanunun yürürlüğü tarihine kadar Millî Savunma Bakanlığı'nca Askerî Fabrikalardan alınabilirler. Bunlar istedikleri ve Askerî Fabrikalarca da muvafakat edildikleri takdirde Millî Savunma Bakanlığı teşkilatına geçerler.

GEÇİCİ MADDE 5- Geçici 4üncü maddeye göre Kurumda görev alacaklardan mecburî hizmeti bulunanlar tahsile gitmezden evvel taahhüt ettikleri mecburi hizmetlerinden bakiye hizmetlerini doldurmadıkça; subay ve askerî memurlar 15 senelik istifa sürelerini tamamlamadıkça Kurumdan ayrılamazlar. Bunlardan hem istifa hem mecburî hizmet süresine tabi olanlar istifa süreleri dolduktan sonra mecburî hizmet sürelerini ikmâl etmemişlerse bu bakiye süreyi de tamamlamağa mecburdurlar.

Ayrılanlardan mecburi hizmeti olanlar hakkında taahhütleri gereğince takibat yapılacağı gibi askerlikten geçenlerden ayrılanlar hakkında da askerî şahıslar hakkındaki müeyyideler uygulanır.

GEÇİCİ MADDE 6- 18inci madde de yazılı yerlerde, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte muvazzaf veya ihtiyat askerlik hizmetlerini yapmakta olan yedek subaylarla harp sanayi erleri terhislerine kadar hizmetlerine Kurumda devam ederler. Bunlar hakkında 16ncı madde hükümleri uygulanır.

GEÇİCİ MADDE 7- Askerî fabrikalar hesabına Bölge Sanat okullarında veya sanat enstitülerinde tahsilde bulunanların tahsilleriyle ilgili her türlü işlemleri ve mecburi hizmet taahhütleri Kuruma intikal eder. Bunların giderleri Kurumca karşılanır.

GEÇİCİ MADDE 8- Bu kanunu yürürlüğe girdiği tarihte Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ihtiyacı için memleket içinde veya dışında tahsilde bulunan askerî memur öğrencilerle öğrenime gönderilmezden önce askerî fabrikalar topluluğunda çalışmış olan subay öğrencilerin Kurum Genel Müdürlüğüne kanunun yürürlüğü tarihinden itibaren 15 gün zarfında hazırlanıp gönderilecek yazı üzerinde Kurum emrine geçip geçmeyeceklerini kendilerine tebliğ tarihinden itibaren en çok üç ay içinde Millî Savunma Bakanlığına ve Kurum Genel Müdürlüğüne yazılı olarak bildirmeleri şarttır.

GEÇİCİ MADDE 9- 18inci maddede sayılan yerlerde çalışanlardan kurumda hizmet alacak subay ve askerî memurlara bir defaya mahsus olmak üzere 500 lira giyim parası kurum tarafından verilir.

GEÇİCİ MADDE 10- Askerî Fabrikalar kadrosunda yer almış olan muhafaza birlikleri; kadroları, teşkilat ve masraflarıyla, Millî Savunma Bakanlığı emrine geçmekle beraber muhafaza hizmetlerine devam ederler. Bu muhafaza hizmeti Millî Savunma ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının müştereken karar verecekleri tarihte sona erer.

GEÇİCİ MADDE 11- Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü 1950 yılı bütçesinin toplamı olan (23.210.024) liradan bu kanun yürürlüğü tarihindeki bakiye ödenek Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri 1950 yılı bütçesinde açılacak özel bölüme aktarılmıştır.

Millî Savunma Bakanlığı kadrolarına geçecek subay, askerî ve aylıklı sivil memurların aylık ve diğer istihkaklarına açıkta kalacak subay ve askerî aylıklı sivil memurların açık aylarına yetecek ödenek ve muhafaza birliklerinin bilumum giderleri karşılığı bu bölümden Millî Savunma Bakanlığının Kara Kuvvetleri 1950 yılı bütçesinin ilgili tertiplerine, Millî Savunma Bakanlığının teklifi üzerine teklifi Malîye bütçesinin ilgili tertiplerine, Millî Savunma Bakanlığının teklifi üzerine Malîye Bakanı tarafından aktarılır. Bu bölümün bakiye ödeneği Millî Savunma Bakanlığınca yapılacak sipariş karşılığı olarak bu kanunun 3. maddesi gereğince Kuruma ödenir.

Yapılacak siparişe mahsuben Kuruma Millî Savunma Bakanlığı tarafından 1 Nisan 1950 tarihinde (15) milyon lira avans olarak verilir.

GEÇİCİ MADDE 12- Bu kanun hükümleri dairesinde Kuruma intikal eden tesisler 3460 sayılı kanunun 26ncı maddesi gereğince müessese haline getirilinceye kadar yine aynı maddenin 2nci fıkrasına göre Kuruma bağlı teşebbüsler halinde idare olunur.

GEÇİCİ MADDE 13- 19uncu madde gereğince Kuruma geçecek tesislerde çalışan personelden Kurumda hizmet alacaklar hakkında da bu kanunun geçici 3, 4, 5 ve 9. maddeleri hükümleri uygulanır.

MADDE 27- Bu kanunun geçici 4üncü maddesi hükmü yayımı tarihinden itibaren, diğer hükümleri 31 mart 1950 tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 28- Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

**5591 SAYILI MAKİNE ve KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU KANUNA EK
KANUN**

Kanun No. : 6411

Kabul tarihi : 9.6.1954

MADDE 1- Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumuna ait Motor Fabrikasının ve bu fabrika ile ilgili tesislerin traktör sanayii ile meşgul olmak üzere Türkiye’de kurulacak Anonim Şirketlere, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının teklifi ile İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile kısmen veya tamamen kiralanması veya satılması veyahut Kurumun iştirak payı olarak devri caizdir.

MADDE 2- Birinci maddede yazılı fabrikanın bununla ilgili tesislerin devir veya satışa esas olacağı kıymeti, Malîye ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunun seçecekleri birer temsilcinin iştirak edeceği bir heyet tarafından tespit ve takdir olunur.

MADDE 3- İkinci madde gereğince tespit ve takdir olunacak değerle devredilecek veya satılacak fabrika ve tesislerin iktisap bedeli ile bu değerleri arasındaki fark devir veya satışın tahakkuk eylemesi halinde Kurumun ödenmiş sermayesine ilave olunur. Bu farktan alınan her türlü vergi, resim ve harçlar da bütçeye irad ve masraf kaydı suretiyle Kurumun ödenmiş sermayesine ilave edilir.

GEÇİCİ MADDE - Kurumun Devlet daire, teşekkül ve müesseselerine karşı olan ve birinci maddedeki fabrika ve tesislerle ilgili bulunan taahhütlerin kısmen veya tamamen veyahut zamanında yerine getirilmemesi bu fabrika ve tesislerin kiralanmasından, satılmasından veya devrinden veyahut bu maksatlara matuf hazırlık tedbirlerinden tevellüt ederse Kurum zarar ve ziyan ile ilzam edilemez.

MADDE 4- Bu kanun neşri tarihinde meriyete gider.

MADDE 5- Bu kanunu İcra Vekilleri Heyeti yürütür.

EK-F

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi
T. C.
BAŞBAKANLIK
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Yazıldığı tarih : 9. 10. 1948
Numarası : 290
İmza : Adnan Taşer

S I F R E T E L

Sayın Hasan Saka
Başbakan

1948 son dokuz aylık devresi için Marshall Plânından verilecek otuz milyon dolarlık krediye müteallik anlaşma tasarısı gelmiştir . Bu tasarı hükümleri 18 Ağustosta Vaşington Büyük Elçiliğimizden bildirilen kredi şartlarını aynen tekrar etmekte ancak lehimize olarak sipariş müddetinin 30 Haziran 1948 tarihine kadar uzatıldığı anlaşılmaktadır . Başka bir değişiklik yoktur .

Otuz milyon miktarının 2 Nisan 1948 ila 30 Haziran 1948 on beş aylık devre için mezuubahs bulunan 60 milyon dolar miktarında hiç bir tenzilât ifade etmediği de (ECA) tarafından Vaşington Büyük Elçiliğimize teyit olunmuştur .

16 memlekete aynen verildiği anlaşılan bu tasarı ve bağlı vesikalar için müstaceliyetine binaen pazartesi günü toplanacak olan Bakanlar Kurulunda görüşülerek kabul ve imzası için Vaşington Büyük Elçimize selâhiyet verileceğini saygılarımla arz ederim .

kapama
cette

to -
9/10

Başbakan Yardıncısı
Barutçu

2 sayfa

**AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNCE TÜRKİYE'YE YAPILACAK
YARDIMDAN MÜNHASIRAN MİLLİ SAVUNMA İHTİYAÇLARI İÇİN
SAĞLANACAK MADDELERİN VERGİ MUAFLIKLARI HAKKINDA KANUN
TASARISI**

MADDE 1- Amerika Birleşik Devletlerince Türkiye'ye yapılacak yardımlardan Millî Savunma İhtiyaçları için sağlanacak her çeşit kara, deniz ve hava harp teçhizatı ve mühimmatı, araçlar ile bunların yedek ve yenileme parçaları ve levazımı;

Akaryakıtlar ile bunların taşınmasına, konmasına mahsus duba, bidon gibi her türlü kap ve araçları, her çeşit taşıt, muhabere, tesisat malzemesi, makineler, cihaz ve aletler ve bunların yedek parçaları ve levazımı,

Her türlü giyecek maddeleri,

Garnizonlar ve hastaneler tesisi, askerî fabrika ve teknik atölyeler için lüzumlu her çeşit tezgah, malzeme, hammadde, eşya, ilaçlar ve aletler ve cihazları,

Gümrük vergisi ve zamları ile hazineye, hususi idare ve belediyeye ait her türlü vergi, resim,harç ve zamlarından ve ardiye ücretlerinden muaf tutularak yurda sokmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

MADDE 2- Birinci madde hükümlerine göre Bakanlar Kurulunca yurda sokulmasına karar verilecek maddeler, gümrüklerce hiçbir muamele ve muayeneye tabi tutulmaksızın yurda sokulur.

Bu suretle gümrüklerden geçirilecek eşyanın manifestoları Millî Savunma Bakanlığının yazısı üzerine kapatılır.

MADDE 3- Bu Kanun yapımı gününde yürürlüğe girer.

MADDE 4- Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

SAVUNMA SANAYİİ GÜVENLİĞİ KANUNU

Amaç

MADDE 1- Bu Kanunun amacı, savunma sanayii kapsamında yapılan anlaşmalarda yer verilen ve doğrudan satın alma, müşterek proje programlarına katılım, teşvik veya yatırım yolu ile tedarik edilecek veya savunma sanayii, teknoloji ve teçhizatı sahasında araştırma, geliştirme, imalat ve montaj yapan gerçek ve tüzel kişilerle bu konularda çalışan şahıslara ait her türlü gizlilik dereceli bilgi, belge, proje, malzeme ve hizmetlerin ve bunlarla ilgili yerlerin güvenliğinin ve korunmasının sağlanmasıdır.

Kapsam

MADDE 2- Bu Kanun, savunma sanayiine ait gizlilik dereceli her türlü anlaşma ile bilgi, belge, proje, malzeme veya hizmetlerin alımını, satımını, üretimini, araştırma ve geliştirmesini, muhafazasını ve depolanmasını yapacak veya yaptıracak bütün kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişileri ve bunların faaliyet gösterecekleri tesisler ile 26 Haziran 2001 tarihli ve 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununa göre kurulan tesisleri kapsar.

Türk Silahlı Kuvvetleri kadro ve kuruluşlarında bulunan askerî tesisler ile personeli bu Kanunun kapsamı dışındadır. Ancak, askerî tesislerde gerçekleştirilen savunma sanayii projelerinde bu Kanunda belirtilen sanayi güvenliği esasları ve kontrolü uygulanır.

NATO'yu ilgilendiren iş ve projelere ait güvenlik işlemleri, sorumlu makam olan Kuzey Atlantik Antlaşması Merkez Kurulu Başkanlığı tarafından, NATO güvenlik esas ve usulleri çerçevesinde Millî Savunma Bakanlığı ile koordineli olarak yürütülür.

Tanımlar

MADDE 3- Bu Kanunda geçen;

a) Gizlilik derecesi; bilmesi gereken kişiler dışındakilere açıklanması veya verilmesi millî güvenlik ve ülke menfaatleri bakımından sakıncalı görülen bilgi, belge ve malzemenin, önem derecelerine göre "*çok gizli*", "*gizli*", "*özel*" ve "*hizmete özel*" şeklinde sınıflandırılmasını ve adlandırılmasını,

b) Gizlilik dereceli bilgi, belge ve malzeme; kriptografik ve atomal bilgi ve malzeme de dahil olmak üzere, gizlilik dereceli içeriğe sahip her türlü kaydı, yazılı ve

sözlü haberleşme ortamını, mesajları, belgeleri ve silah, mühimmat, araç ve gereç gibi her çeşit malzeme ile bunların parça ve kısımlarını, yazılım ve donanımları,

c) Gizlilik dereceli proje; savunma ihtiyacı olan ve gizlilik dereceli bilgi ihtiva eden her türlü harp silah, araç ve gereçleri ile bunların önemli ve kritik alt sistemlerinin ve parçalarının alımını ve satımını, her tip üretim faaliyeti ile araştırmasını ve geliştirmesini, bunlarla ilgili hizmet ve alt yapı tesis ve faaliyetlerini kapsayan çalışmaların bütünü,

d) Bilmesi gereken kişi; gizlilik dereceli bir bilgiyi, belgeyi, projeyi veya malzemeyi, ancak görevi gereği öğrenme ve kullanma sorumluluğu bulunan ve gerekli gizlilik derecesini haiz "*Kişi Güvenlik Belgesi*"ne sahip kişiyi,

e) Kişi Güvenlik Belgesi; gizlilik dereceli bilgi, belge, proje veya malzemeye nüfuz edebilmeyi veya bunların bulunduğu yer ve tesislere giriş iznini sağlayan belgeyi,

f) Tesis Güvenlik Belgesi; bir tesiste bulunan veya bulunabilecek gizlilik dereceli bilgi, belge, proje ve malzemenin fiziki güvenliklerinin sağlanması için, tesisin bulunduğu yer ve çevre şartları ile maruz kalabileceği dış ve iç tehditler göz önüne alınarak projelendirilmiş olan koruma önlemlerinin uygun bulunduğunu belirten belgeyi,

g) Savunma Sanayii Millî Güvenlik Makamı (Makam); Millî Savunma Bakanlığını, ifade eder.

Makam

MADDE 4- Makam, görevini yerine getirmek için, aşağıdaki esaslar dahilinde diğer kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği ve koordinasyonda bulunur:

a) Bu Kanun kapsamındaki müracaatlar, doğrudan doğruya ve yazılı olarak Makama yapılır.

b) Gereken güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması, Makamın talebi üzerine, mevzuata uygun olarak Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü veya Mahalli Mülki İdare Amirlikleri tarafından yaptırılır. Sonuç Makama bildirilir.

c) Makam, müracaatın kapsam ve niteliğine göre İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile ihtiyaç duyulan diğer ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerini alır.

d) Savunma sanayii güvenliği faaliyetlerinin merkezî olarak izlenebilmesini teminen, Kuzey Atlantik Andlaşması Merkez Kurulu Başkanlığı tarafından, NATO projeleri kapsamındaki savunma sanayii güvenlik faaliyetleri hakkında Makama bilgi verilir.

e) Savunma sanayii güvenliği kapsamında faaliyet gösteren kuruluşlar, kendi tesisleri için hazırlayacakları özel savunma sanayii güvenliği yönetmeliğini, Makama onaylattıktan sonra uygulamaya koyarlar.

Gizlilik derecelerinin belirlenmesi

MADDE 5- Savunma sanayii ile ilgili bilgi, belge, malzeme ve projelere gizlilik derecesinin verilmesi, işaretlenmesi, aktarılması, muhafazası, derecesinin değiştirilmesi, açıklanması ile bu konulardaki eğitime ilişkin esas ve usuller, Çok Uluslu Sanayii Güvenliği Çalışma Grubunun onaylanmış kararları ve ülkelerle imzalanmış savunma sanayii işbirliği anlaşmaları dikkate alınarak, yönetmelikle belirlenir.

Gizlilik dereceli bilgilerin verilmesi

MADDE 6- Makamdan; gizlilik dereceli bilgi, belge, proje veya malzemeye nüfuzu gerektiren savunma sanayii konuları ile ilgisi olan her kişi için "*Kişi Güvenlik Belgesi*" ve projenin uygulanacağı tesis veya yer için de "*Tesis Güvenlik Belgesi*" alınması zorunludur. Bu belgeler temin edilmeden, ilgililere, gizlilik dereceli bilgi, belge, proje veya malzeme açıklanamaz ve verilemez; bunların bulunduğu yerlere ve tesislere girilemez; gizlilik dereceli bilgi ihtiva eden anlaşma, sözleşme veya alt sözleşme çalışmalarına ve uygulamalarına iştirak edilemez.

Askerî personel hakkında gerekli gizlilik derecesi ve soruşturması için Genelkurmay Başkanlığı ile koordine bulunulur.

Kişi Güvenlik Belgesine sahip kişilerin, yürüttükleri projeler ile ilgili gizlilik dereceli bilgilere nüfuz etmelerine ilişkin esas ve usuller yönetmelikte belirtilir.

Satış ve devir yetkisi

MADDE 7- Gizlilik dereceli bilgi, belge, proje ve malzemenin anlaşmalarda belirlenenlerin dışındaki ülke ve kişilere veya yurt içinde açıklanması veya satışı veya devri, aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde yapılır:

a) Yurt dışından, herhangi bir anlaşma dahilinde temin edilmiş ise, anlaşmada yer alan hükümler geçerlidir.

b) Yurt içinde geliştirme ve üretilme durumunda, Harp Araç ve Gereçleri ile Silah, Mühimmat ve Patlayıcı Madde Üreten Sanayi Kuruluşlarının Denetimi Hakkında Kanun kapsamında işlem yapılır.

c) NATO projelerinde, anlaşmada yer alan hükümler uygulanır.

Tesis fiziki koruma önlemleri

MADDE 8- Bu Kanun kapsamında faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişiler, 10.6.2004 tarihli ve 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun hükümlerine göre, tesislerinde gerekli fizikî koruma önlemlerini almak zorundadır.

Tesisin bulunduğu yer, çevre, iklim şartları, üretim şekli ve maruz kalacağı tehlikelerin niteliği ile teknolojik etkenler dikkate alınarak, ilave fizikî koruma önlemlerinin alınması Makam tarafından istenebilir.

Taşıma sırasında alınacak fizikî koruma önlemleri

MADDE 9- Gizlilik dereceli bilgi, belge veya malzemenin taşınması sırasında alınacak fizikî koruma önlemlerine ve kurye hizmetine ilişkin genel esaslar, yönetmelikte belirtilir.

Gizlilik dereceli bilgi, belge veya malzemenin taşınması sırasında güvenliklerinin ve korunmalarının sağlanması için gereken fizikî koruma önlemlerinin gönderici ve alıcı tarafından alınması veya aldırılması zorunludur. Bu önlemleri ihtiva eden taşıma planları önceden hazırlanarak Makamın onayına sunulur. Bu onay alınmadan herhangi bir taşıma yapılamaz.

Ziyaretler

MADDE 10- Türk vatandaşlarının veya yabancı kişilerin, bu Kanun kapsamında faaliyet gösteren tesislerin gizlilik dereceli bilgi, belge, proje veya malzeme bulunduran kısımlarına yapacakları ziyaretler için, Makama, makul bir süre öncesinden başvurulur ve ziyaret, izin alındıktan sonra gerçekleştirilebilir.

Yurt içi ve yurt dışı ziyaretler ile ilgili ayrıntılı esaslar yönetmelikte belirtilir.

Güvenlik denetlemeleri

MADDE 11- Kanun kapsamındaki tesisler; uygulamakla zorunlu buldukları savunma sanayii güvenliği esaslarına yönelik olarak, Makamın koordinesinde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yetkililerinden oluşturulacak bir heyet tarafından asgari, yılda bir defa denetlenir. Şartları sağladığı belirlenen tesislere, "Tesis Güvenlik Belgesi" verilir.

NATO projelerinin gerçekleştirildiği tesisler için heyete, Kuzey Atlantik Andlaşması Merkez Kurulu Başkanlığından da yetkili personelin katılması talep edilir.

Askerî tesislerdeki savunma sanayii güvenlik denetlemesi, yukarıda belirtilen esasların dışındadır. Bu tesisler, Makamın talebi üzerine, Genelkurmay Başkanlığı yetkilileri ile oluşturulacak bir heyet tarafından yapılır.

5188 sayılı Kanunun uygulanması ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığına tanınan denetim yetkisi saklıdır.

Ceza hükümleri

MADDE 12- 8 inci maddede belirtilen fiziki koruma önlemlerini almayanlar hakkında, 5188 sayılı Kanunun 19 ve 20 nci maddelerinde öngörülen ceza hükümleri uygulanır.

6 ncı ve 9 uncu madde hükümlerine aykırı davrananlar ile 10 uncu maddede belirtilen izni almadan ziyaret yaptırılanlar, eylemleri başka bir suç teşkil etmediği takdirde altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Yönetmelik

MADDE 13- Bu Kanunun uygulanmasına ilişkin esas ve usuller, Millî Savunma Bakanlığı tarafından, Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içerisinde yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirlenir.

GEÇİCİ MADDE 1- Bu Kanunun yürürlüğe girmesinden önce faaliyete geçmiş bulunan savunma sanayii kuruluşları hakkında, yürürlük tarihinden itibaren bir yıl sonra bu Kanun hükümleri uygulanır.

Yürürlük

MADDE 14- Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 15- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

Resmi Gazete, 3 Temmuz 2004, Sayı : 25511 Kanun No. 5202

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ GÜÇLENDİRME VAKFI KURULUŞ KANUNU

Kanun No : 3388

Kabul Tarihi : 17 Haziran 1987

MADDE 1- Bu Kanunun amacı; millî harp sanayiimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak üzere Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kurulmasını sağlamaktır.

MADDE 2- Bu Kanunla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı kurulur.

Vakfın kurucuları; Millî Savunma Bakanı, Genelkurmay II nci Başkanı, Millî Savunma Bakanlığı (MSB Savunma Sanayii) Müsteşarı ve Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığıdır.

Vakıf Senedi, Millî Savunma Bakanı tarafından Türk Medeni Kanunu'ndaki hükümlere göre tescil ettirilir.

Bu amaçla başka bir vakıf kurulamaz.

MADDE 3- Bu Kanunla kurulan Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı;

- a.** Kurumlar vergisinden (İktisadi İşletmeleri hariç),
- b.** Yapılacak bağış ve yardımlar sebebiyle veraset ve intikal vergisinden,
- c.** Yapılacak her türlü muameleler dolayısıyla damga vergisinden muaftır.

Vakfa yapılacak bağış ve yardımlar; her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır. Bu bağış ve yardımlar, kurumlar ve gelir vergisi matrahından indirilebilir.

Vakıf, bu tarihe kadar Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara diğer kanunlar ile tanınan vergi, resim, harç muafiyet ve istisnalarından da aynen yararlanır.

MADDE 4- Bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde Türk Kanunu Medenisi ile ilgili mevzuat hükümleri uygulanır.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİ GÜÇLENDİRME VAKFI RESMİ SENEDİ

Kuruluş

MADDE 1- 17.6.1987 tarihli ve 3388 sayılı Kanun'a göre Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme vakfı kurulmuştur.

Vakfın Merkezi

MADDE 2- Vakfın merkezi Ankara'dadır. İkametgahı Millî Savunma Bakanlığı'dır. Mütevelli heyeti kararı ile ikametgah ANKARA içinde değiştirilebilir.

Vakıf Mütevelli Heyeti kararı ile yurt içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yurt dışında Başbakanlığın izniyle şube açabilir.

Vakfın Amacı

MADDE 3- Millî harp sanayimizizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak üzere, milletimizin maddi ve manevi desteğini sağlamaktır.

Amacın Gerçekleştirilmesi

MADDE 4- Vakfın amacına ulaşması için:

İlgili mevzuata uygun olarak gayrimenkulları alıp satabilir. Menkul malları, mal varlıklarını vasiyet, hibe, ölüme bağlı tasarruflar veya satın alma yoluyla temellük edebilir, kiralayabilir. Temellük ettiklerini satabilir, kiralayabilir. Vakfın mal varlığına dahil bir veya birden fazla taşınmazı veya bunların gelirlerini yatırımlarda kullanabilir. Temellük ettiği taşınır ve taşınmazların gelirlerini, sahibi olduğu her türlü hukuki yollarla tasarruf edebilir. İşletmeler kurup işletebilir, mevcut olanlara iştirak edebilir. Yerli ve yabancı veya karma bir veya birden fazla şirketin hisse senetlerini obligasyonlarını, hisse temsil eden evrakını, gelir kuponlarını alıp satabilir. Vakıf gayesine uygun her türlü bağışları ve mal vasiyetlerini kabul edebilir.

Vakfın gayesine benzer olan vakıf kurum veya kuruluşlarla işbirliği yapabilir. Onlarla kısa veya uzun vadeli anlaşmalar yapabilir.

Sağladığı gelir veya varlıklarla tamamladığı tesisleri ve teşkilleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nin işletme ve mülkiyetine tevdi edebilir.

Taşınmazların intifa, süknâ gibi mülkiyetin gayri aynı haklarını kabul edebilir.

Vakıf gayesine ulaşmak için lüzumlu olan ve ilgili mevzuat tarafından yasaklanmamış bilcümle işlemleri, sözleşmeleri veya teşebbüsleri yapabilir, kararlar alabilir.

Vakfın Mal Varlığı

MADDE 5- Vakfın mal varlığı 17.6.1987 tarihli ve 3388 sayılı Kanun'la Kara, Deniz ve hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının menkul ve gayrimenkul malları, nakit mevcudu, her türlü hakları, alacak ve borçları, Vakfa yapılacak her türlü bağış ve yardımlar, Vakfın faaliyetlerinden elde edilen gelirler ile Vakfa tayin edilen 1 milyon TL.'dan oluşur.

Vakfın Gelir ve Giderleri

MADDE 6- Vakfın gelirleri; mal varlığından ve faaliyetinden elde edilecek her türlü gelirler ile gayeye uygun bağış, mal vasiyeti ve yardımlar, nakdi, aynı menkul ve gayrimenkul olmak üzere iktisadi değeri olan hak ve teberrulardır.

Vakfın giderleri yıllık bütçelere göre yapılır. Vakıf yönetimi; yıl içinde elde ettiği brüt gelirlerin %5'ini yönetim ve idame masrafları ile ihtiyatlara, %15'ini Vakıf Mal varlığını artıracak yatırımlara, kalanını (%80) ise, Vakıf amaçlarına sarf ve tahsise zorunludur.

Vakıf hesap ve bütçe yılı takvim yılıdır.

Vakfın Organları

MADDE 7- Vakfın organları aşağıda gösterilmiştir.

a) Vakıf Başkanı b) Mütevelli Heyeti c) Genel Müdürlük

Vakıf Başkanı

MADDE 8- Vakfın ve Mütevelli Heyetin başkanı Millî Savunma Bakanı'dır. Vakıf başkanı tarafından temsil olunur. Vakfın tescili Medeni Kanun hükümlerine göre vakıf Başkanı tarafından sağlanır.

Mütevelli Heyeti

MADDE 9- Mütevelli Heyeti, Vakfın kurucuları ola. Millî Savunma Bakanı, Genelkurmay 2'nci Başkanı, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanı'ndan teşekkül eder.

Mütevelli Heyetin Görevleri

MADDE 10- Mütevelli Heyet Vakfı yöneten organ olup vakfın amaçlarının gerçekleşmesi için gereken her türlü işlemleri yapmaya ve, kararları almaya yetkili ve görevlidir. Ayrıca mütevelli heyet aşağıda yazılı işleri yapmaya da yetkilidir.

Kuvvet.Komutanlıkları ve Jandarma Genel Komutanlığı ile koordine ederek ihtiyaçları tespit etmek ve bu ihtiyaçların giderilmesi için gerekli tedbirleri almak,

Bilanço, gelir-gider hesabı, çalışma raporu ve yıllık programlar hazırlamak.

Vakfın amacına ulaşabilmesini sağlamak üzere; gayeye uygun bağış mal vasiyeti ve teberruları kabul etmek, yetkili makamların izniyle her türlü taşınır ve taşınmaz malları satın almak, satmak, kiralamak, kiraya vermek, işletmek, işlettirmek, ticari işletmeler kurmak, kurulmuş olan ticari işletmelere ortak olmak ve ortak olduğu işletme ve şirketler nezdinde vakıf temsilcilerini seçmek, Her türlü maddi değer taşıyan hakları devir ve satın almak veya bunları başkalarına' devretmek ve bunlar üzerinde hukuki tasarruf yapmak, vakfın gayesinin gerçekleştirilebilmesi için, gerektiğinde, geçici veya sürekli bilimsel ve teknik komiteler veya çalışma grupları kurmak, araştırmalar yapmak vakfın gayesine uygun, vakfa fayda sağlayacak, her türlü işlem ve faaliyetlerde bulunmak, vakıf personel ihtiyacı ve kadrosunu tespit ve tayin etmek, bunlara ödenecek ücretleri belirlemek, gerektiğinde mevzuat hükümlerine göre görevlerine son vermek,

Vakıf Genel Müdürlüğü'n denetleyecek denetici veya deneticileri bir yıl için seçmek,

Genel Müdürlük teşkilatının görev, yetki ve sorumluluklarını Yönetmelikle düzenlemek.

Yetki Devri

MADDE 11- Mütevelli Heyet, görev maddesinde belirtilen görevleri bizzat kendisi yapabileceği gibi sınırlarını belirlemek suretiyle bu görevlerin bir kısmını Vakıf Genel Müdürlüğüne devredebilir.

Vakıf Genel Müdürlüğünün Atanması, Görev ve Yetkileri

MADDE 12- Genel Müdür, Mütevelli Heyetince 3 yıl müddetle atanır ve vakfın yönetiminden anılan heyete karşı sorumludur. Gerektiğinde bu süre beklenmeden mütevelli heyet kararıyla görevinden alınabilir.

Genel Müdür, Vakıf Mütevelli Heyetinin kararlarına uygun olarak yönetir ve anılan heyetçe verilen yetkileri kullanır. Genel Müdürlük.teşkilatının görev, yetki ve sorumluluklarının Yönetmelik hükümlerine göre yürütülmesini sağlar.

Genel Müdür, Mütevelli Heyetin toplantılarına iştirak eder" fakat oy kullanamaz

Mütevelli Heyetin Toplantı ve Karar Nisabı

MADDE 13- Mütvevelli Heyet Vakıf Başkanının başkanlığında en az iki ayda bir defa çoğunlukla toplanır ve çoğunlukla karar alır. Oyların eşitliği, halinde Başkanın oyu iki oy sayılır. Heyet Başkanı ve üyeleri çekimser oy kullanamaz.

Vakfın Teftişi

MADDE 14- Vakıf Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulan Vakıflar Hakkında Tüzük hükümlerine göre Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teftişine tabidir.

Vakıf Genel Müdürlüğü'nün Denetimi

MADDE 15- Mütvevelli Heyet her yıl ocak ayında yapacağı ilk toplantıda seçeceği en fazla 3 denetçi vasıtasıyla Vakıf Genel Müdürlüğü'nü yılda bir defa olmak üzere denetletirir. Ayrıca lüzum gördüğü hallerde de denetleme yaptırabilir.

Vakfın Tutacağı Defterler

MADDE 16- Vakıf, Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulan Vakıflar Hakkında

Tüzükte belirtilen defterleri tutar.

Vakıf Senesinde Değişiklik Yapılması

MADDE 17- 17.6.1987 tarihli ve 3338 sayılı Kanun Hükümleri saklı kalmak üzere vakıf senesinde değişiklik yapılması en az üç üyenin olumlu oylarıyla karar alınmasına başlıdır.

Vakfın Sona Ermesi

MADDE 18- Vakfın amacının gerçekleşmesi imkansız hale geldiğinde Türk. Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulan Vakıflar Hakkında Tüzük hükümlerine göre dağılmış sayılır ve tasfiyesi yapılır. Tasfiye sonucu Vakfın mal varlığı Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'na intikal eder.

GEÇİCİ MADDE 1- Vakıf; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarından intikal eden borç ve taahhütleri anılan vakıflarca yapılan anlaşmalara uygun olarak yerine getirir.